

MAGYAR SZEMLE

A szerkesztőbizottság elnöke
BETHLEN ISTVÁN GRÓF

Szerkeszti
SZEKFŰ GYULA

XXIV. KÖTET
1935 MÁJUS—AUGUSZTUS

BUDAPEST
A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG KIADÁSA

AGRÁRMUNKÁSBIZTOSÍTÁSUNK

KIÉPÍTÉSE ÉS KÖLTSÉGE

A Mennyire népesedéspolitikai szempontból észszerű a telepítés ügyének az időszerű szociális kérdések homlokerébe nyomulása, annyira aggályos ennek kizárólagos agrárszociális kérdésként kezelése. Hovatovább a telepítés nagy ügye felszívja a magyar parlagnak majd minden társadalmi kérdését, olyannyira, hogy a közvélemény szem elől téveszti a mezőgazdasági népesség zömének olyan nagy kérdéseit, amelyek a telepítés ügyének sorsától függetlenül állandó problémái maradnak ennek a vérző magyar életnek. Ilyen nagy kérdés mezőgazdasági munkásnépünk szociális biztosításának ügye. Időszerű marad a legátfogóbb és leggyorsabb ütemű telepítőpolitika idején is, mert még a leggyökeresebb telepítési program végrehajtása sem vezetne 150.000-nél több mezőgazdasági kereső letelepítéséhez és ez a roppant eredmény is csak 20 esztendeig tartó szakadatlan telepítő munkával lenne elérhető. Már pedig 1930-ban 870.443 volt azoknak a mezőgazdasági keresőknek a száma, akiknek élethez való joga több, mint kétséges a közhatalom népgondozó támogatásának hiányában. Eltekintve az önálló gazdánép megélhetésének nagy nemzeti ügyétől, ennek a 870.000 keresőt és 1,171.000 családtagot, tehát 2,041.000 lelket számláló mezőgazdasági munkásnépnek a sorsa a legsúlyosabb agrárszociális kérdés, amelynek jelentőségét csak mérsékelné, de távolról sem szüntetné meg egy gyökeres 20 esztendő telepitőmunkának remélt eredménye. Ha ezt mérlegeljük, a telepítés ügyével egyenrangú jelentőséget kell tulajdonítanunk a mezőgazdasági munkásság intézményes népgondozásának.

Ha pedig erre irányítjuk figyelmünket, akkor felrémlik előttünk a magyar társadalom szerkezetének vészes egyensúlybomlása, a városi és a falusi népelem aránytalansága, annak a társadalmi piramisnak megingása, amelynek biztos megalapozottságától nagy mértékben függ a nemzet történelmi terhet viselő képessége. Valljuk be: ezeknek a társadalmi betegségeknek egyik oka az a hibás szociálpolitika, amely viszonylag értékes közhatalmi támogatásban részesíti a városba tódult ipari munkástömegeket, de elhanyagolja, a városi-ipari szociálpolitikához képest aránytalanul hiányosan védett szociális helyzetben hagyja a falvaknak gyökeres földművelő munkásságát.

Csoda-e, ha a nemzetre ártalmas agrárszerkezet hüvelykszorítójából a falvak munkássága annál gyorsabban és annál tömegesebben tódul, ha nem is állandó munkát, de legalább is állandó közhatalmi

szociális védelmet ígérő városokba, minél nagyobb különbség tátong a városi-ipari és a falusi-mezőgazdasági szociálpolitika színvonala között. Ennek meggondolásánál annál komorabbá válunk, minél inkább tudjuk, hogy Széchenyi jó jobbágyainak unokáiról, a magyar fajta biológiai értéktartalékáról szólnak, amikor a kétmillió lelket számláló mezőgazdasági munkásság szociális védelmének kiépítését sürgetjük. A legmagyarabb, legtöbbszörösebb, a leggyökeresebb és a legszélesebb társadalmi csoportunk életvédelme elsőrendű nemzetvédelem. Ha tehát ezt munkáljuk, a mezőgazdasági munkásbiztosítás kiépítésével nem egyetlen társadalmi csoport részérdekét szolgáljuk, hanem a nemzeti lét egyetemességét.

Az Országos Gazdasági Munkáspénztár kifogástalanul látja el törvényes feladatait, a működését megalapozó 1900: XVI. t.-c. és az 1913: XX. t.-c., a munkaadók és a mezőgazdasági munkások közötti jogviszonyt rendező 1898: II., a gazda és a gazdasági cseléd közötti jogviszonyt szabályozó 1907: XLV. t.-c.-ek ma is hatályban vannak, miért tehát a fontoskodónak látszó kezdeményezés és lelkes sürgetés a mezőgazdasági munkásbiztosítás körül? Azért, mert míg az iparforgalmi munkásság a legsúlyosabb termelési viszonyok közepeit is élvezni a munkahiány esetére szóló biztosítás kivételével szinte teljesnek mondható szociális biztosítás fejlett szolgáltatási rendszerének minden előnyét, addig a mezőgazdasági munkások és cselédek biztosításánál ugyan mit tapasztalunk? Az öregségi és rokkantsági kötelező biztosítás a maga teljességében hiányzik. A népegészségre legjelentősebb kötelező betegségi biztosítás helyett egy felemás, korcs helyzettel találkozunk. Egyedül a kötelező baleseti biztosítás az, ami —¹ bár korszerűtlenül, fejletlen szolgáltatási rendszerrel — zavartalanul működik. Az önkéntes biztosítások lehetőségéről ne emlékezzünk meg, mindenütt csődöt mondtak, ahol ezzel kísérleteztek. A mai helyzetben az egy hónapnál rövidebb ideig dolgozó napszámosok és a különleges gazdasági munkát végző idénymunkások, például aratók és répaszedők még a kötelező balesetbiztosításba sincsenek bevonva. Halált okozó baleset esetén, a sovány végkielégítéstől eltekintve, még a baleset esetére biztosításra kötelezettek hátramaradottal sem részesülnek járadékszerű szolgáltatásban. A betegellátás terén a helybeli munkások minden szolgáltatástól megfosztott mostoha gyermekei a törvényhozásnak. Az idegen községbeli munkást a betegség 8 napjára megillető, példátlanul rövid időtartamú szolgáltatást mai napig nem terjesztették ki a munkavállalók beteg családtagjaira. Ha ezeken felül tekintetbe vesszük, hogy a cseléd 30 napos kórházi ápolás után magára, illetőleg családjára marad reáutalva, a cseléd beteg családtagjai pedig a munkaviszonyból kifolyólag a kórházi ápolásuk esetén támogatásban nem részesülnek és ezt nélkülözik a családtagok is a családfők nem baleseti eredetű tartós betegsége idején, elmondhatjuk: mezőgazdasági munkásnépünk a hazai ipari munkásságéhoz viszonyítva, aránytalanul kedvezőtlen szociális helyzetben szenved. Ilyen helyzetben, a közhatalmi védelemnek ilyen nélkülözésében, hogyan sávárognék agrárnépünk az irigyelt közhatalmi pártolás előnyeit élvező városi-ipari munkaviszony után? Ez a helyzet kedvezőtlen a gazdasági

munkaadókra is, mert a gyógykezelés s a gyógyszerellátás esetleges hiányosságáért erkölcsileg is a gazda felel, tehát ilyen esetek megfertőzik a munkaviszonyt.

Minden bizonnyal ezek a szempontok vezérelték a képviselőházat, amikor 1928 június 12-i ülésén hozott határozattal felhívta az akkori kormányt, hogy a mezőgazdasági munkásság öregség, rokkantság, özvegyesség és árvaság esetére kötelező biztosításának bevezetése tárgyában törvényjavaslatot terjesszen be olyan időben, hogy az még a folyó év végéig letárgyalható legyen. Bizonyára ugyanezek a szempontok készítették arra a felsőházat, hogy Magyarország hercegprimásának javaslatára 1928 július 2-i ülésén országos határozatra emelje a képviselőháznak előbb említett elhatározását. Bár a kormány 1928 október i-i állapotnak megfelelően végrehajtotta a kívánt törvénytervezet előkészítéséhez szükséges országos adatgyűjtést, ennek a szociális elgondolásnak valóraváltása az elmélyülő mezőgazdasági válság okán elmaradt.

Ismét akkor vált tehát aktuálissá egy reform, amikor megszűntek annak tárgyi előfeltételei.

Az országos határozat meghozatala óta az akkor átmeneti természetűnek vélt mezőgazdasági válság krónikussá fajult. Ezért talán egyesek azt vélhetik, hogy a mezőgazdasági szociálpolitika fejlesztése ma időszerűtlenebb, mint valaha. Ugyan honnan tudják, hogy az, amit ma az ország agrárlakosságával együtt az egész nemzet szenved, az kivételes, az átmeneti állapot? Ennek a helyzetnek a tartóssága vajjon nem készíthet-e bennünket annak feltételezésére, hogy a nemzetközi hatalmi viszonyok változása következtében a nemzetközi jövedelemmegoszlás reánk és különösen az agrár társadalmra tartósan olyan irányban és mértékben tolódott el, hogy az javunkra, jelesül az agrárnépességre előnyösen, belső hatalmi eszközökkel alig ellen-súlyozható? Akár az árképződést, akár a nemzeti jövedelem belső megoszlását, akár a nemzetközi jövedelem megoszlását tekintjük, szeretünk 1913-ból, az akkori árarányokból és tömegjelenségekből kiindulni, mintha az lenne a norma és minden egyéb időleges eltolódás csupán. Hisszük, bízunk benne, hogy a változások átmeneti természetűek, de ha ezek olyan tartósan élnek és hatnak, hogy ezekkel a változásokkal — bár szívünk ellenére és ösztönéletünk lázadásával — mint állandó tényezőkkel vagyunk kénytelenek számolni, akkor ezekre a tényekre támaszkodva nem szabad megghiúsítanunk a magyar élet szempontjából nélkülözhetetlen népvédelemnek kiépítését. Hátha még tíz esztendeig tart mezőgazdaságunk válsága, koldusok tanyájává válják a magyar falu? Rongyokba öltözzenek zsellérfalvaink napszamosai? Lábbeli nélkül dagasszák napszamosaink fiai a tanyai iskolához vezető úttalan utakat? Kallódjék el a magyar erőtartalék, küzdőképességünk népi fedezete? Ezt türni bűn lenne a nemzettel szemben. Ezért ebben a konkrét javaslatban mindent felveszünk, ami a mezőgazdasági munkásság biológiai értékállományának megvédéséhez feltétlenül szükséges, de a szolgáltatások fajtáit és mértékét úgy állapítottuk meg, hogy a költségfedezés súlya elviselhető legyen még akkor is, ha minden reményünk ellenére tartósnak bizonyulna az, amit a mai sors képében elszenvedünk.

Ilyen megfontolások után a mezőgazdasági munkásság kötelező betegségi biztosításában és kötelező Öregkori ellátásában jelöljük meg azt a két intézményt, amelynek megvalósítása a szóbanlévő népréteg egészségi értékállományának megőrzése, munkáséletének megbecsülése, a munka etikája szempontjából nélkülözhetetlen. A kötelező rokkantsági biztosítást, bármennyire helyes népvédelmi intézménynek véljük is ennek elgondolását, tervezetünkbe felvenni mellőztük, részben a megvalósításával járó költségek nagysága miatt. Úgy véltük, észszerűbb az adott gazdasági viszonyok között lemondani az integrális megoldásokról, olyan részleges megoldások javára, amelyeknek legalább megvan az a nagy előnyük, hogy — megvalósíthatók.

A tervezett két kötelező biztosítási ág nál egyetlen biztosítási közösségbe vontuk össze a mezőgazdasági munkásokat, napszamosokat, gazdasági cselédeket, a dohány-, paprika-, hagyma- és egyéb kertészeket, továbbá az egy katasztrális holdon aluli önálló birtokosokat, bérlőket és részes földműveseket. Munkajogi szempontból külön csoportokra lehetne bontani ezt az együttest, de kétségtelen társadalomgazdasági szempontból való együvértartozásuk. Szívesen emeltük volna fel öt katasztrális holdig a jelzett mértéket, de ennél a mozzanatnál is úgy véltük, helyesebben járunk el, ha az első megvalósításról szólva a szociális szempontból indokolt legalacsonyabb mérték alkalmazásából indulunk ki. Itt meg kell jegyeznünk, hogy alábbi számításainknál ehhez, az összefoglalóan mezőgazdasági munkásságnak jelzett társadalmi csoporthoz, hozzászámítjuk a keresők segítő családtagjait is.

<i>Ország rész</i>	<i>Dunántúl</i>	<i>Alföld</i>	<i>Észak</i>	<i>Országosan</i>
A biztosítottak (keresők)				
száma	279.521	453.424	137.498	870.443
Az eltartott családtagok száma	372.120	613.922	185.212	1.171.254
Biztosítottak és eltartott családtagjaik	651.641	1.067.346	322.710	2.041.697
Az előbbiek összessége az össznépesség arányában.....	24.3%	21.9%	28.4%	23.5%

A kötelező betegségi biztosításról szólva megállapítjuk, hogy ennek fő szolgáltatása a beteg munkavállaló táppénze a kereséktehleten betegség időtartamára. A táppénz összegének meghatározásánál az Országos Mezőgazdasági Kamara 1933. évi napszadataiból indultunk ki. Ezek szerint országos átlagban a férfi napszám 1.38 P, a női napszám 1.02 P, a gyermeknapszám 0.70 P. Erre figyelemmel férfiaknál napi 80 fillér, nőknél 60 fillér, gyermekeknél 40 fillér napi táppénzzel számoltunk. A megbetegedési arányszámnak a taglétszám arányában való kifejezésénél országrészenként az OTI tiszta agrárvidéken működő helyiszerveinek megfelelő arányszámával dolgoztunk.

Alábbiakban ez a számítási mód többször előfordul, mert úgy véltük, hogy az OTI tiszta agrárvidéken működő helyiszerveihez tartozó munkavállalók jelentős része az év folyamán mezőgazdasági munkát ia vállal és az OTI-nál ott biztosítottak többsége az illető vidék mezőgazdasági

munkavállalóival azonos életformák között, ugyanazon a vidéken hasonló megélhetési színvonalon él. A helyi egészségi, éghajlati, geopolitikai, megélhetési (pl. piaci) viszonyok tehát azonos hatásfokkal hatnak a vidéknek ipari és mezőgazdasági munkavállalóira. Ezeknek a vidékeknek ipari munkavállalói ugyanis szinte kizárólag kisipari termelésben dolgoznak, tehát gyáripari üzemi viszonyok reájuk nem hatnak. Más magyar támadatok hiányában tehát, a mezőgazdasági munkavállalók betegségi (morbiditási) tömegjelenségeinek értékelésénél az ugyanazon országrész tisztán agrárjellegű vidékein dolgozó OTI helyiszervek biztosítottjainak egészségügyi viszonyaiból indultunk ki. Ezek a megfontolások érvényesültek a megbetegedési esetek számának, a keresőképtelenség átlagos időtartamának, a keresőképtelenség! napok számának értékelésénél.

Ezeknek az 1933. évi magyar tömegjelenségeknek figyelembevételével becstültük a kötelező mezőgazdasági betegség esetére szóló biztosítást, megvalósítása esetén, terhelő táppénz egyévi összegét:

	<i>Dunántúl</i>	<i>Alföld</i>	<i>Észak</i>	<i>Országosan</i>
Keresők száma (biztosítottak)	279.521	453.424	137.498	870.443
A megbetegedési arányszám a taglétszám arányában ...	17·8%	18·4%	27·8%	19·7%
A keresőképtelen betegség átlagos időtartama	30·7 nap	32·3 nap	24·2 nap	30 nap
Keresőképtelenséggel járó betegnapok száma	1,527.540	2,694.789	925.021	5,147.350
A táppénzköltség összesen (80 f, 60 f, 40 f napi táppénzzel számolva)	P. f.	P. f.	P. f.	P. f.
Az összes táppénzköltségből egy keresőképtelen napra esik	0·73	0·73	0·72	0·73
Az összes táppénzköltségből egy évre egy keresőre esik	3·99	4·33	4·85	4·30

A szülészeti segélyeknél a nők táppénzének megfelelő napi 60 filléres terhességi és gyermekágyi, továbbá napi 30 filléres szoptatási segélyből indultunk ki, azt tételezvé fel, hogy a szülőnők négy héten át részesülnek terhességi, ugyancsak négy héten át gyermekágyi és 12 hétig szoptatási segélyben. Ha a szülőnő nem kereső, hanem a biztosított családtagja, ugyanilyen időtartamon át az előbbi összegektől eltérően napi 30 fillér terhességi, illetőleg gyermekágyi és 20 fillér szoptatási segélyben részesülne. Ehhez járul a keresőknél és eltartotaknál egyenlő összegű szülésznői díj, ami vidéken ma esetenként 8 pengő és az orvosi, illetőleg gyógyszerellátási költség, amelyet később veszünk számításba.

A hazai adatok, sajnos, nem tüntetik fel foglalkozásonként a születési arányszámokat, miért is a következőképpen valószínűsítettük a tervezett kötelező mezőgazdasági biztosítást terhelő szülési költségeket. A keresőknél és eltartottaknál már megadott számából indultunk ki. Törvényhatóságunként erre a lélekszámra alkalmaztuk az élve születések arányszámát. Az anyasági, a terhességi és a szoptatási segélynek fentebb megadott időtartamát az élve születések arányszámával kombinálva, megkaptuk a születési eseteknek évi országos számát, mely keresőknél 20.643, eltartottaknál 27.950, továbbá a terhességi és a gyermekágyi napok számát (1,156.008 4-1,565.200), végül a szoptatási napok számát (1,734.012 — 2,347.800). Ezekre az alapadatokra figyelemmel a szülési segélyköltségek keresőknél 1,2x3.810 pengőre, az eltartottaknál 939.119 pengőre, a szülésznői díj pedig a keresőknél és az eltartottaknál együtt

388.744 pengőre, valamennyi szülési segély összes költsége végeredményben 2,541.673 pengőre értékelhető. Ennek a számításnak súlyos hibaforrása, hogy a tárgyalt társadalmi csoport natalitási viszonyait egyenlőnek vélelmezi az össznépeség születési arány számaival. Ez helytelen, mert tapasztalati valóság, amit sajnos hazai adatokkal megtámasztani nem tudunk, a mezőgazdasági népelemnek az össznépeségét meghaladó születési arány száma. Ezért ezzel a vélelmezett különbséggel módosítanunk kell a számítási eredményként kapott költségadatot. Bár jól tudjuk, hogy kisebb hibaforrás a következő módszer értékét mérsékeli, mégis jobb megoldási lehetőség hiányában — úgy véljük, azzal a különbséggel kell módosítanunk a kapott költségadatot, amely egy mezőgazdasági keresőre és az össznépeséget tekintve általában egy keresőre eső családtagok arányszáma között mutatkozott. A különbség azt mutatja, hogy 14.7%-kal több egy — a tárgyalt társadalmi csoportba tartozó — mezőgazdasági keresőre eső családtagok száma, mint amennyi családtag az össznépeségnek egy kereső tagjára esik. Közlebb jutunk tehát a kutatott költségösszeghez, ha jobb hiányában ezzel az arányszámmal javítjuk a levezetésünk eredményeként kapott számot.

Így tehát a szülészeti segélyek várható összege nem 2,541.673, hanem 2,915.299 pengő.

A kórházi költségeknél keresőre és eltartottra egyaránt 28 napi kórházi ápoláshoz való igényjogból indultunk ki, az ezzel járó költségetterhet értékelve. Mind a keresők, mind az eltartottak kórházi ápolási esetei arányszámát egyenlőnek vélelmeztük az OTI tisztán agrárjellegű helyiszerveihez tartozó biztosítottak hospitalizációs arányszámával, ami a Dunántúlon 5.6%, az Alföldön 4.4%, Északon pedig 7.7%. Az eltartottnál a megfelelő adatok: 2.4% és 3.4%-ok között változnak. Ily módon 69.016 kórházi ápolási esettel kell számolnunk. Ha tehát egy ápolási esetre jutó ápolási napok átlagos száma Dunántúl 16, az Alföldön és Északon 13, az egy ápolási napra eső átlagos költség pedig a Dunántúl 373 P, az Alföldön 3.82 P, Északon pedig 3.46 P, az ezzel a szolgáltatási ággal járó összes költség országosan évi 3,636.755. Ezenfelül 255.141 pengőre értékelhető a kórházba utaltak hozzátartozóit megillető feltáppénz.

Az orvosi költségek várható alakulása mind a mezőgazdasági biztosítással járó költségek mértéke, mind az orvosi rend életlehetőségei szempontjából rendkívüli jelentőségű. Természetesen itt is, mint minden társadalombiztosításban különbséget kell tennünk körzeti kezelőorvosok és rendelőintézeti szakorvosok gyógyító szolgálata között. Az orvosi körzetek számát akként terveztük, hogy ahol a biztosítás keretében a törvényhatóság területén az egy községre átlagosan eső keresők száma a 250-nél kisebb, minden nagyközségben és minden körjegyzőségi székhelyen körzeti kezelőorvosi állás rendezesíttessék. Ha az ellátandó tagoknak egy községre eső átlagos száma 250-nél több, de 600-nál kevesebb, az illető törvényhatóság területén minden község külön orvosi körzetet jelent. Ha valamely törvényhatóság területén az egy községre átlagosan eső, betegség esetére ellátandó tagok száma 600-nál több, annyi körzeti orvosi állást kellene létesíteni, hogy minden 600 ellátandóra egy körzeti kezelőorvos jusson. Ezeknek az arányoknak elbírálásánál figyelembe kell venni, hogy kb. 1.4 gyógykezelésre jogosult családtag esnék minden ellátandó biztosított tagra. Ennek a számításnak eredményeként 2193 lenne az orvosi körzetek száma. Egy orvosi körzetre ezek sze-

tint átlagosan 397 biztosított tag és 534 családtag esnék. Egy orvosi körzettel járó évi illetmény a betegségi kötelező biztosításban érvényes illetményszabályzat tételeinek lenne megfelelő, tehát átlagosan évi 1317.42 P lenne. Az összes kezelőorvosi illetmények ilyen alapon számítva 2,889.100 pengőt tennének ki, amihez 165.018 P fuvardíj-átalány lenne számítható. A körzetek sűrűsége okán a fuvardíj-költség ebben a biztosításban az OTI betegség esetére szóló biztosítás orvosi fuvardíj költségénél nyilvánvalóan kisebb lenne, mégis biztonság végett, a körzetek területére figyelemmel az illetményszabályzatnak megfelelő, az I. csoportban az illetmény 10%-ában, a II. csoportban 5%-ában, a III. csoportnak 2%-ában megállapított fuvardíj-átalánnyal dolgoztunk. Ezek szerint 3,054.118 P-t tenne ki országosan a körzeti orvosi szolgáltatásainak összege, amiből egy ellátandó keresőre 3.51 P jutna.

Nézetünk szerint a mezőgazdasági kötelező betegségi biztosítás szakrendelési szervezetének ideáltípusát akkor valósítanék meg, ha minden nagyközségben és minden nem nagyközség körjegyzőségi székhelyen erre a célra rendelőintézet állana. Ennek az intézetnek három rendelőjét és két egymástól független váróhelyiségét akként kellene igénybevenni, hogy a több rendelőintézetben gyógyító szakorvosok a hétnek különböző napjain más-más nagyközség rendelőintézetében ambuláns módon gyógyítsanak. Ha már üzleti viszonyaink miatt a közeljövőben még nem valósíthatjuk meg az ambuláns automobil-rendelőket, akkor legalább az orvosok egy bizonyos egészségügyi körzeten belül ambuláns módon felváltva a hét különböző napján más-más községek rendelőintézetében gyógykezeljenek. Ily módon valamennyi biztosítottól könnyen megközelíthető helyen lenne a szakkezelés és mégsem kellene a gazdaságosság elvébe ütköző módon minden nagyközség és körjegyzőségi székhely számára annyi szakorvosi rendelőintézeti állást szervezni, amennyi a rendelésfelelőségek legalacsonyabb számának megfelel. Minden rendelőintézet székhelyén működhetnék egyetlen szakorvos és ezek egymást váltogatva nemcsak saját, hanem egészségügyi körzetükbe eső többi községek rendelőintézeteiben is ellátnák a hét különböző napján a szakrendeléseket. Ez azonban olyan elgondolás, amely csupán a mezőgazdasági betegségi biztosítás későbbi életfázisában lenne megvalósítható. Ezért számításainknál valamennyi járási és megyei székhelyen, valamint a nem ilyen székhelyes megyei városokban számoltunk egy-egy rendelőintézettel, összesen országosan 203 intézettel.

Az OTI tisztán agrárjellegű helyiszerveinél a betegforgalom havi átlagából egy biztosítottra jut 0.4 betegségi eset. Ezt a megbetegedési arányszámot alkalmazva a mezőgazdaság köréből ellátandókra, 348.177 havi átlagos betegségi esettel számolhatunk. Ha figyelembe vesszük, hogy az említett helyiszerveknél a betegségi esetek 48.89%-a esett rendelőintézeti betegségi esetre, és azt vélelmezzük, hogy a mezőgazdaság köréből ellátandó betegségi esetek megoszlásánál is az említett helyiszervek betegforgalmának tömegjelenségei érvényesülnek, akkor a mezőgazdasági 348.177 havi átlagos betegségi eset 48.89%-át, vagyis 170.224 betegségi esetet kell olyannak minősítenünk, amelyeknek gyógyítása rendelőintézeti feladat lenne. Ez egy napra átszámítva 5674 eset. Ha tehát a 203 rendelőintézet keretében naponta 1624 rendelőórával számolunk, akkor óránként 3-5 betegségi esetet kellene gyógyítani a beosztott

szakorvosoknak. A rendelőórák számításánál mindenütt feltételeztünk rendelőintézetenként napi két óra belgyógyászatot, egy óra sebészetet, egy óra (a helyi szükséglet szerint vagylagosan) orr-, torok-, gége-, fülgyógyászatot, illetőleg szemészetet, egy óra tüdőgyógyászatot, egy óra bőr- és nemibetegrendelést, egy óra anya- és csecsemőgyógyászatot és végül egy óra fogászatot.

A rendelőintézeti orvosok esetében az illetmény szabályzat megfelelő csoportja szerinti fizetést feltételezve, 1,136.800 pengőben állapítottuk meg a szakorvosi illetményekkel járó kiadásokat és rendelésenként egy szak-altisztápolót számítva 319.116 pengőre értékeltük az ápoló-személyzet járandóságának költségeit. A dologi kiadásokról szólva, az OTI helyiszerveinek költségadataiból indultunk ki és azt átlagosan tagonként 2.09 pengőben kifejezve, ezen a címen 1,819.226 pengő kiadást tételeztünk fel.

Összegezve a rendelőintézeti költségeket, 3,275.142 pengőre jutottunk, ami évenként egy tagra 376 pengőt jelent.

Elképzelésünk szerint minden rendelőintézet keretében egy ellenőrző főorvos működne, akinek feladata lomé egyszersmind ellenőrizni az illető rendelőintézet székhelyével földrajzilag összefüggő területen működő körzeti kezelőorvosok tevékenységét. 203 ellenőrző szolgálatot ellátó orvossal, fejenként (a IX. fizetési osztálynak megfelelő) 3579 P évi illetménnyel és 500 pengő kiküldetési költséggel számolva, az ellenőrző szolgálat költsége 726.537 pengő lenne, tagonként 0.83 pengő.

A 203 rendelőintézet létesítése megfelelő telkeken rendelőintézetenként 18.000 pengőbe, összesen tehát berendezéssel együtt 3,248.000 pengőbe kerülne. Ezt az összeget természetesen az ipari kötelező öregségi és rokkantsági biztosítás kölcsönözhetné az ugyancsak állami kötelező mezőgazdasági betegségi biztosításnak, hiszen egészségügyi intézmény létesítésére, tehát olyasmire fordítaná kölcsönképpen az OTI ezt az összeget, aminek megvalósulása az össznépeség, tehát az iparforgalmi népesség életkockázatait is javítja, következésképpen az öregségi és rokkantsági biztosítás szolgáltatásainak költségét mérsékli. A mezőgazdasági betegségi biztosítás az általa ily módon kölcsönvett 3,248.000 pengő összeget az OTI-val szemben évi 6%-os annuitással törleszteni, miért is ez a megindulással járó beruházás évenként 194.880 pengővel, tehát tagonként 0.22 pengővel terhelné az agrármunkásbiztosítást

A gyógyszerekkel és a gyógyászati segédeszközökkel való ellátás költségeit a szerzett tapasztalatok alapján fejőként 4-08 pengővel vettük fel, ami országosan évi 3,548.442 pengő kiadást jelentene. Ha az összlakosság halálozási viszonyait (mortalitását) vesszük számítási alapul, országosan évi 12.944 halálesettel kell számolnunk. Esetenként 25 pengő temetkezési segélyt feltételezve, az ezzel a szolgáltatási nennel járó évi költség 323.600 pengő. Minthogy a mezőgazdasági biztosítottak sűrűsége az iparforgalmiakét lényegesen meghaladná, valószínű, hogy a betegek útiköltsége nem ütné meg az iparforgalmi biztosított betegek átlagos évi útiköltségének az agrárvidéken tapasztalható mostani mértékét. Ennek ellenére biztonságból az utóbbi mértékkel számoltunk és pedig a Dunántúl fejenként évi 39, az Alföldön 44, Északon 37 fillérrel, így jött ki a betegek útiköltségének országosan évi 359.394 pengőre becsülhető költségtétele.

A szociális védelemre elsősorban rászoruló szóbanlévő mezőgazdasági népelem öregkor esetére szóló ellátását

nem lenne szabad az iparforgalmi biztosítás mintájára megalkotni. A várományok, a szerzett jogok egyéni országos nyilvántartása, a munkaviszonyok kezdetének és végének, a bértváltozásoknak egyéni rögzítése, a szerzett jogok épségének egyéni elbírálása, az öregségi szolgáltatás összegének a biztosított egész életének összes munkaviszonyaira és mindenkereseti viszonyaira figyelemmel való megállapítása olyan ügyviteli technikai feladatok, amelyeket ennél a társadalmi csoportnál csak a szolgáltatásokkal arányban nem álló rendkívül magas ügyviteli költséggel, akkor is tökéletlenül lehetne megoldani. Más irányban kerestük tehát a megoldás lehetőségét.

Adott gazdasági viszonyaink között nem lenne fedezhető olyan öregségi pénzsegély, amely az öregségi önálló megélhetéséhez, elszigetelt szükségletfedezéséhez elegendőnek bizonyulna. Ezért elképzelésünk szerint minden 65. életévét betöltött biztosított öregségi segélyigénylése esetében abban az életkörnyezetben, ahol addig élt, természetben teljes ellátásban részesülne. A községi eljárások megállapítanak, hogy a községben kik hajlandók családjuk keretében legfeljebb egy olyan egyént a mezőgazdasági munkavállalók megszokott életformája között, a községi eljárás feltételeit megtartva, napi 40 fillérért, egész évre számítva 146 pengőért illő módon ellátni. A jelentkező családfőket az eljárás az esküdtek révén megvizsgálja abból a szempontból, megvannak-e az eltartás vállalásának anyagi, erkölcsi és környezetbeli feltételei. Az eljárás ugyancsak az esküdtek révén, ellenőrizné a vállalt kötelezettségek betartását, az ellátott férőhelyének, táplálékának az illető vidék életviszonyaival és az emberi méltóság követelményeivel arányban álló voltát és azt, hogy a családfők pater familias bánásmódjában részesítik-e az eljárástól a családokhoz beutalt egyéneket. Nehogy a tartásra vállalkozó gondozógazdák részéről pénzsűkében szenvedő vidékeken az öregségi eltartottak vállalása üzletszerűvé fajuljon, ugyanazon család, illetőleg egy házingatlan keretében legfeljebb egy gondozásra szoruló öregségi eltartása vállalható.

A 40 fillér napi gondozási díj elégtelen lenne, ha az ezt igénylőnek magának kellene gondoskodni összes létszükségleteinek fedezéséről. Ez az összeg ahhoz is kevés, hogy fedezze annak a kiadásait, aki családon kívül önmaga lenne kénytelen ilyen öregségi alapszükségleteit fedezni. Az évi 146 pengő ellátási díj ellenében eltartás a számos családtaggal közös háztartásban élő gazdáknak fizetődne ki, akiknek különösen télen és kora tavasszal jól jönne a községi eljárástól az eltartott után nekik hetenként kifizetett készpénzösszeg. Aki ismeri a pénzsűkét szenvedő, szinte még a terménygazdálkodás kereteiben élő parasztsaládok téli és koratavaszi életviszonyait, az bizonyára nem kételkedik abban, hogy a gazdacsaládok ezrei komoly felelősségvállalással, de örömmel vállalkoznának évi 146 pengő ellátási díj ellenében egy öregségi mezőgazdasági nincstelen eltartására.

Az agrárjellegű vidékeken országos átlagban a 60 éven felüliek számaránya 9.89%-a az össznépességnek. Feltételezhető, hogy — mint egyéb vidékeken — a 60—64 éves korcsoportba tartozó népesség számaránya az agrárvidékeken is megközelíti a 60 éven felülieknek erre a korcsoportra eső 35.3%-os hányadát. Így 870.443 ellátandó

közül a 65 évet meghaladó életkorban levők száma 55.773-ra tehető, tehát öregségi ellátásuk évi költsége, 146 pengő ellátási díj esetében, országosan 8,137.018 pengő lenne. Ehhez járulna még az öregségi segélyezésben részesülők orvosi és gyógyszerellátásának, továbbá kórházi ápolásának költsége, ami fejenként átlagban — a betegségi biztosításnál ismertetett tételek figyelembevételével — évi 15 34 P-t, összesen tehát 854.944 pengőt tesz ki. Ennek a mezőgazdasági népelemnek öregségi ellátása tehát — ügyviteli költségek nélkül — országosan évi 8,991.962 pengővel járna. (Félreértések elkerülése végett megjegyezzük, hogy ezután is megoldatlan feladat maradna a hozzátartozók öregségi ellátása és ennek a népelemnek munkában megrokkánás esetére szóló gondozása.)

MINDEN SZOCIÁLPOLITIKÁI intézmény legfajóbb kérdéséhez, az ügyviteli költségekhez érkeve, előrebocsátjuk, hogy mi ennek a kétirányú újabb mezőgazdasági szociális biztosításnak igazgatását a következőképpen képzeljük el. A nem egészségügyi, hanem inkább erkölcsi és gazdasági irányú helyi ügyviteli teendőket, mint például a készpénzsegélyek folyósítását, az öregségi gondozottak ellenőrzését és az úgynevezett laikus betegellenőrzést minden külön költség megtérítése nélkül a helyhatóságok láthatnák el. Ilyen jellegű tevékenysége a helyhatóságoknak már kiépült, éppen az utolsó évek gazdasági válsága következtében fokozottabb mértékben szükségessé vált inszenyhító tevékenység során. A helyhatóságok ezzel a tevékenységgel szerves kapcsolatba hozzák a vázolt feladatokat. A községeket és a városokat ennek a biztosításnak a kiépítése más tételeknél lényegesen tehermentesítené, külön intézményeket ezért fenntartaniok nem kellene, miért is a velejáró esetleges többköltség lenne a biztosításnak „természetben“ nyújtott községi hozzájárulás. A már említett orvosi ellenőrzési szolgálat tartaná össze a rendelőintézetek és a körzeti orvosok tevékenységét, természetesen a vármegyei tisztii főorvosok felügyelete alatt. A központi igazgatást az Országos Gazdasági Munkáspénztár látná el. A központi igazgatásra eső összes költségeket, az OTI adatait figyelembe véve, tagonként még kezdetben is legfeljebb 3.48 pengőre, országosan évi 3,029.142 pengőre becsüljük, ami a már említett orvosi ellenőrzési szolgálat 726.537 pengő költségével együtt évi 3,755.679 pengő ügyviteli költséget okozna. Ez természetesen együttes ügyviteli költsége a kötelező mezőgazdasági biztosításnak és öregkor esetére szóló ellátásnak. Az összes költségadatokat összehasonva, —¹ hely hiányában — csupán a záróadatokat közöljük. A betegségi szolgáltatások évi összege 21,308.000 P, fejenként 24.48 pengő. Az öregségi ellátás évi költsége 8,991.962 P, fejenként 10.33 P; mindkét ág ügyviteli költsége 3,755.679 P, fejenként 4.31 P. Összesen 34,055.641 pengőbe, fejenként pedig 39.12 pengőbe kerülne mezőgazdasági szociális biztosításunknak elgondolt kiépítése. Ebből a költségből mindössze 11% esnék az ügyvitelre, a legfontosabb szolgáltatásokra pedig az összköltségeknek: a táppénzre 11%-a, az orvosi és rendelőintézeti szakorvosi költségekre 18.6%-a, a kórházi ápolásokra 10.6%-a, az öregkorúak ellátására 24%-a.

Az őstermelésből folyó nemzeti jövedelmet Matolcsy Mátyás számításai alapján 1,458,000.000 pengőre értékelve, a mezőgazdasági szociális biztosítás, illetőleg ellátás kiépítésének költsége ennek 2.33%-a. Ez nem teljesen új teher, hiszen a mezőgazdasági munkaadók egyes, nézetünk szerint túlzó számítások szerint országosan évi ii millió pengő terhet viselnek a törvényes gyógyítási költségviselés következtében, amelynek 70—80%-ától a biztosítás megvalósítása esetén mentesülnének. A fedezet kérdésének elbírálásánál elsősorban figyelembe kell vennünk, hogy a kötelező mezőgazdasági betegségi biztosítás valóraváltása esetén a betegápolási és gyermekgondozási pótdadó hozadékából felszabadulna az igazolt szegénybetegek részére nyújtott kórházi ápolási és gyógyszerköltségek fejében — számításunk szerint — a gyógyszer és kórházi költségek 61'42%-a, azaz 4,413.148 P. Másodsorban az inségadó hozadékából az elaggott mezőgazdasági munkások és cselédek ellátása alóli mentesülés következtében — legalább 2 millió pengő szabadul fel. A közületek az ily módon felszabadult 6,413.148 pengőt az Országos Gazdasági Munkáspénztár rendelkezésére bocsátanák, hogy ezzel a közületi támogatással mérsékelhető legyen az az összeg, amelyet a munkaadó gazdáknak és munkavállalóiknak kellene fedezni. Így 27.5 millió pengő hárulna a mezőgazdasági munkaadókra és munkavállalókra, amit a munkaviszony természete folytán paritásos alapon viselnének. Természetesen egy pillanatra sem gondolunk sem a hazai, sem a külföldi ipari és mezőgazdasági szociális biztosításokban szokásos járulékfizetésre. Hiszen ez azt jelentené, hogy a munkaadóknak be kellene jelenteniök minden munkaviszony kezdetét, végét, bérváltozásokat, a biztosítási kötelezettségeket a hatóság-
nak ellenőrizniük kellene, havonként elő kellene Imi a járulékot, annak felét minden bérfizetéskor le kellene vonni a fizetésből, stb., stb. Ezzel bevonulna a bürokrácia a magyar mezőgazdaságba. Isten óvjon ettől. Elgondolásunk szerint a 10 katasztrális holdnál nagyobb földtulajdonú gazdák a földadó új pótlékával, annak többi pótlékaival együtt fedeznék az említett közületi támogatással nem fedezett biztosítási költségeket. Hogy ennek a fele, tehát a munkavállalók teherviselési hányadának megfelelő rész a munkaadók javára megtérüljön, ebből a célból munkanaponként öt fillért kellene a munka ellenértékéből levonulok. Természetesen miniszteri rendelet állapíthatná meg, hogy évszakonként férfi, női és gyermeknapszakonként és vidékenként mekkora legyen a munkabérből levonandó hányad, hogy átlagosan a munkanaponkénti öt fillért eredményezze. A teherviselésből természetesen ki kell kapcsolnunk a tíz kát. holdnál kisebb földtulajdonú gazdákat, mert feltételezhető, hogy idegen munkaerő nélkül, segítő családtagjaikkal termelnek. Sajóhelyi számításai alapján 2,208.846 kát. holdat kapcsolnunk ki a teherviselés számításánál, mint 1—10 kát. hold nagyságú birtokokhoz tartozó földterületet. A teherviselésben érdekelt mezőgazdasági megművelhető területként tehát 12,849.890 kát. hold maradna. A mezőgazdasági munkaadókat nettó terhelő költség tehát kat. holdanként átlagosan 1.07 P, amelynek azonban kétszeresét, tehát a munkavállalókra eső részt is kellene a föld pótdójaként téríteniök, de természetesen őket illetnék meg a munkanaponként a munkabérből átlagosan öt filléres

levonások. Ha a földadó hozadéka évi 31 millió pengő és az összes pótlékokkal együttes terhe 56 millió pengő, a földbirtok jelenlegi közterhének 57.53%-a az, amit a gazdáknak és munkavállalóiknak paritásos alapon téríteniök kell, tehát a munkaadókat nettó terhelő 13,750.000 pengő a földbirtok jelenlegi összes közterhének 28.76%-a. A munkanaponként átlagosan öt fillér levonás a szociális védelemre szoruló társadalmi csoport teherviselésének mértéke. Matolcsy 287,398.000 évi mezőgazdasági munkanappal számol, pontosan tehát 4.7 fillérrel kell munkanaponként a védett népréteg keresőinek a költségfedezéséhez hozzájárulniok, hogy a biztosítottak a maguk részéről fedezzék az érdekeltekre háruló költség felét, tehát 13,750.000 pengőt.

A nemzeti jövedelem arányosabb megosztása érdekében jelenleg a közszempontból szükséges vámvédelem folytán konjunktúrát élvező vállalatokat a „boletta-alap“ javára külön (textilipari, szénbányászati) adókkal és illetékekkel sújtották. Most is érvényes a tétel, hogy ha a népesség megélhetése szempontjából a jelentős vámvédelem nélkülözhetetlen, továbbá ha a vámvédelem folytán és a termelés szervezése, a nyersanyagok pazarlásának megakadályozása szempontjából a kartellek szükségképpen előálló alakulatok, akkor ám tovább érvényesüljenek, de fennállásuknak hasznát a társadalomnak minél több tagja és a lehetőség szerint a nemzeti hasznosság arányában élvezze. Ha tehát a bolettaalappal kapcsolatban eddig a mezőgazdaság javára igénybe vett kartellilletékszerű közszolgáltatások hozadéka fokozatosan felszabadul, akkor az úgy módon felszabaduló összegekkel az Országos Gazdasági Munkáspénztárt kell dotálni, hogy a kartellek bruttó nyereségének egy része annak a mezőgazdasági társadalmi csoportnak váljék előnyére, amely elsősorban szenvedte el egyes, a szükségzerű vámvédelem folytán monopolhelyzetet élvező kartellek árpolitikájának antiszociális következményeit. Így csökkenthető lenne az agrármunkásbiztosításnak a mezőgazdasági érdekeltségekre közvetlenül háruló terhe.

A létező tömegjelenségekből indultunk ki, a ki nem kerekített számok nem jelentik a becslések teljes pontosságát, csak azt, hogy megakartuk könnyíteni értékeléseinknek ellenőrzését. Biztonsági tényezőkkal dolgoztunk és ezért meggyőződésünk, hogy a felvázolt keretben népvédelmünk legfontosabb intézménye megvalósítható. Fejtegetéseink azt is mutatják, hogy milyen összecszerűségekkel, minő terhekkkel, milyen súlyú gazdasági jelenségekkel jár egy komoly reform. Hiszen mindig ajánlatos a reformgondolatokat a velük járó — és lelkiismeretesen számított — költségtelekkel együtt emlegetni. A mezőgazdasági szociális biztosítás korszerű reformja jelentős nemzeteterősítő cselekvés lenne; ára nem kevesebb, mint a gazdáknak a földbirtok közterhének 30%-os emelése, a föld munkásainak napszámonként öt fillér.

KOFVRIG BÉLA

A MAI LENGYEL BELSŐ FEJLŐDÉS

AKI A MAGYAR újságok és folyóiratok nyomán akarna képet alkotni a lengyel társadalom és állam belső életmegnyilvánulásairól, annak elképzelései nagyon egyoldalúak és ezért helytelén fogalmakat fejeznének ki. Mert vajjon mi az az anyag, amelyről a magyar érdeklődőt szomszédjának életéről a hazai sajtó tájékoztatja? Legvégső esetben a külpolitika ingadozása: maga a lengyel élet azonban teljesen homályos marad. Ismereteink a múlt kapcsolatainak már szinte tárgyaltanított eszméiből merítik táplálékukat, de nem a jelen állapot vizsgálásából. És ha annyira hangsúlyozzuk a magyar-lengyel baráti együttműködés politikai fontosságát, akkor talán nem zárkozunk el az elől sem, hogy a baráti viszonynak levonjuk ismeretelméleti következéseit is, vagyis közelebből megismerjük Lengyelország legfontosabb belső életrugóit is.¹

Lengyelország alkotmánya a fejlődés folyamán több módosuláson ment át. Ez egyébként egészen természetes: az élet nem szolgálhat megmerevedett formákat, számára nincsenek közeterős, ezeréves alkotások; az élet fejlődik és azzal együtt fokozatosan kell alakulnia minden intézménynek is. A lengyel nemzet a múlt századok története folyamán nem ismerte fel ennek az alaptételnek igazságát: alkotmányos életében több mint ölszáz éven keresztül uralkodott az az elv, amely csak a nemességnek biztosította az államirányítás és egyáltalán az állam életében résztjuttató cselekvés jogát és amely elvnek természetes folyománya volt a nemeseknek, mint egyéneknek, a sejm-ben gyakorolható „liberum veto“ joga. Sokszor előfordult, hogy ez az alkotmány egyetlen nemes ellenmondása révén lehetetlenné lett minden reformgondolatot akár a hadügy (általános védkötelezettség), akár az adóügy (közös teherviselés) tekintetében. Végre 1791 május 3-án a józanabban gondolkodó lengyel államférfiak, a Staszyc-ok, Kollontaj-ok, Askenazy-ak és sokan mások, a polgárság segítségével keresztül tudták vinni, hogy a sejm eltörölje a nemességnek reformgátló előjogát, a liberum vétót. De amikor ezt a XVIII. század végének hangulatát kifejező demokratikus alkotmányt megszavaztatták,

¹ A most tárgyalandó lengyel alkotmánynak nagy irodalma van; mi ebből kiragadjuk Tomcsányi János tanulmányát: Az új lengyel alkotmány. Magyar Szemle, 1934 április, amely az 1934 január 20-án megszavazott alkotmány első formájával foglalkozik. Kiemeljük dr. Henrik Löwenherz szép cikkét: Gazeta Poranna 1935 február 24-i számában. Főforrásul azonban az 1921 március 17-i és 1935 március 26-i alkotmányt használtuk.

akkor már tulajdonképpen be is következett a lengyel állam tragédiája s a továbbiakban csak a halálos ítélet végrehajtására vártak az érdekelt európai államok. A lengyel nemzet semmiféle új lendülettel sem tudta meggátolni, hogy a külpolitikai események rohanó árja magával ne sodorja az államot. És e sodor 130 évig tartotta medrében a lengyel népet, mert az nem tudta korábban megérteni, hogy a nemességnek nem a nemzeti összefogás, társadalmi rétegek fölött álló egyesülés megakadályozása a legfőbb kötelessége. A XVIII. századi Lengyelországban az „állam“ fogalma nem volt tudatos s amikor az emberek rájöttek arra, hogy államra is szükség van, akkor már nem volt lehetőségük ennek a tapasztalatnak megfelelő életelveket követni.

De változott az általános külpolitikai helyzet és azzal egyidejűleg, de attól függetlenül, megváltozott a lengyel nép arca is: átalakultak a társadalmi viszonyok, az elnyomatás évei alatt erősebbé lett a lengyel közösségtudat s ezekből kinövőleg új embereknek új életideálokat követő példája a világháború után életre keltette a mai Lengyelországot. Pilsudski József tábornagy demokratikus szervezeteiből, munkásifjúságból és üldözött, bujdosó diplomásokból rekrutált munkatársainak kezébe került a hatalom, akik Pilsudskit 1918-ban a nép nagy lelkesedése mellett államfővé választották. Lengyelországnak ekkor még nem volt alkotmánya, a törvényhozó és végrehajtó hatalmat egyformán Pilsudski tartotta a kezében. Csak az 1919 február 20-án összeült „nemzetgyűlés“ adott a nemzetnek alkotmányt, amelyben az államfőnek hatalma az 1918-as viszonyokhoz képest csökkent, de még mindig elég tágkörű volt ahhoz, hogy megakadályozhassa a XVIII. századi „sejmokrácia“ visszatértét. A lengyel alkotmányváltozások fejlődéstörténetében ez az 1919-iki alkotmány jelenti a logikai tézist. Ezt követte az 1921 március 17-iki alkotmány, mint az előbbinek antitézise. E két év folyamán ugyanis megváltozott a belpolitikai helyzet: az új választások során elért többsége révén az a párt jutott uralomra, amely Pilsudski körével homlokegyenest ellentétes államberendezési felfogást vallott és álláspontja a liberális parlamentarizmusban kristályosodott ki.

E párt 1921-es alkotmányának lényege tulajdonképpen túlhaladja az általános európai liberalizmus kereteit, mert az államfő számára jóformán csak a reprezentatív hatalmat tartja fenn. A sejm a törvényhozás tisztje mellett, ha papíron nem is, de lényegében végrehajtó szerv azáltal, hogy a miniszterek kinevezésénél az elnöknek meg kell kérdeznie a parlament fölfogását, másrészt pedig a leszavazott kormányt az elnök nem tarthatja vissza. Ezáltal a politikai hatalom teljesen a sejmre nehezedett, amely így az igazságszolgáltatási szervezetet kivéve oly hatalmi kört alkotott, amely kerületén belül egyesítette az államélet egészét. Természetes, hogy ilyen körülmények között a 20-as években jelentkező nagy államéleti elcsúszásokért nem lehet csupán személyeket felelőssé tenni, mert végeredményben nem személyek kormányoztak: azok csak a mozdony szerepét játszották, de a vezetőt a parlament képviselte. Elvitázhatatlan alapelv ma már, hogy egészséges parlamentarizmus csak ott alakulhat ki, ahol a kor-

mány és a parlament egymás fékezésére, a kölcsönös túlzások és kinövésük lenyesésére szövetkeznek, de ott sohasem, ahol maga a parlament, ez a mégis csak „sokrétű“ intézmény irányítja az életet. Hiszen lehet-e következetes külpolitikáról vagy céltudatos hadügyi, avagy nemzetiségi politikáról szó akkor, amikor a kormánynak a parlamenti pártok szeszélye szerint kell döntenie mindezekről a nehéz állami feladatokról? Pilsudski 1922 júliusában a sejm-ben ki is jelentette: „Uraim, önök kétlényegű elvet képviselnek: a kormányzás és a törvényhozás elvét. Amíg ez a kétlényegűség fennáll, nem lehet szó arról, hogy normális állapotba kerüljön a lengyel államélet.“ Ebben a parlamentben szabadság helyett szabadosság lett úrrá: süllyedt az erkölcsi színvonal, a képviselői megbízhatatlanságból és összeférhetetlenségből származó bírósági ügyek a napi sajtó számára már nem jelentettek érdekességet, annyira megszokottak voltak. Nem állíthatjuk, hogy ez a jellemzés minden képviselőre ráillik, hiszen ismerünk olyanokat is e kor vezető államférfiai közül, akik hazájukban európai vonatkozásban is dicsőséget szereztek, de a vezéreket követő sereg nem mindenkor követte a trombitaszót. „A szabadság önmagának árt s új szolgátság, ha nem ismer határt“ —¹ Gyulai Pálnak e szép szavai mély valósággal fejezik ki ennek a színes és túlélte parlamentarizmusnak lényegét.

Nehéz az elfogultság látszata nélkül kritikát mondani egy bukott rendszerről, de szolgáljanak mentségünkre az „eredmények“ igazoló érvei. Az egykorú irodalom és sajtó, valamint az azonkori élet vizsgálása nyomán ismételnünk kell, hogy az 1921-es alkotmány nem tette lehetővé a céltudatosságában normális államéletet. Az 1935-ös alkotmány 31-ik cikkelye jellemzi legjobban a régi rendszert, amikor megállapítja, hogy „az állam irányítása nem a sejm feladata.“ S valóban, az 1921-es alkotmánynak legfőbb hibája az volt, hogy nem látta tisztán: mi a feladata a kormánynak és mi a parlamentnek, azaz: mi a határa a törvényhozó és végrehajtó hatalom szétválasztódásának. És mi volt ennek az oka? Valószínűleg az, hogy akik ezt az alkotmányt megalkották, borzalommal félték Pilsudski diktatúrájától, félték attól, hogy az erőskezdő marsall nem fogja megengedni a liberalizmus szélsőséges érvényesülését. Ennek az érzésnek hatása alatt jött létre az 1921-es alkotmány.

Már megírtuk egyszer, hogyan vetett véget Pilsudski e rendszernek.¹ Akkor emlékeztettünk az 1926 májusvégi napokra, amikor Pilsudski — hosszú töprengés után — hatalmi szóval nyúlt bele az államélet irányításába. Az ő személyének varázsa, jellemének rendíthetetlen tisztasága, politikájának egyenesvonalú célkitűzései nagy tömegeket vonzottak köréje. Talán nem kétséges, hogy az állam ügyei felett mindig annak a politikai pártnak kell döntenie, amelyik a legnagyobb tömeget tudja maga mögé állítani nem hatalmi szóval, hanem világos és előnyös rendszere által. Pilsudski mellett akkor már ott állott a nemzet nagy többsége; még az ukránság is fellélezett, amikor Pilsudski került a kormány élére, mert jól látta,

¹ „Pilsudski“ címen, Magyar Szemle.

hogy az ő politikája a társadalmi elnyomás mellé nem társítja az államhatalmi elnyomást is. Mellette állott a vidék parasztsága s ugyancsak az ő tevékenységének köszönhető, hogy a kommunista irányú mozgolódások csaknem tisztán Lódz és más, egészen munkáslakta központokra szorultak vissza. Így, a nemzet nagy tömegeit maga mögött tudva, ejtette meg Pilsudski az 1930-as választásokat, amelyek abszolút többséget biztosítottak annak a kormánynak, amelyben ő a hadügyminiszteri tárcát vállalta el.

Csak ezután indult meg a munka az új alkotmány kidolgozása érdekében. Ennek az alkotmánynak igazi alkotói azok voltak, akik a huszasévek parlamenti életéből kimaradtak. Nem egy közöttük, mint Slawek, Pistor, Löwenherz európai híré, elméleti megalapozottságú politikusok. A munkának igazi szellemi irányítója Pilsudski József. Az ő időnként elmondott beszédeinek, előadásainak, gondolattörődékeinek tárháza ez az új alkotmány, melynek előkészítő munkájából az ellenzék teljesen kivonta magát, aminthogy álláspontjának feladása nélkül nem is vehetett részt egy olyan tervezet kidolgozásában, mely homlokegyenest ellenkezik lényegének minden összetevőjével. Az új alkotmányt a sejm már 1934 január 26-án megszavazta és 1935 március 23-án az a szenátuson is átment 260:139 arányú szótöbbséggel, majd 1935 március 26-án a „Dziennik Ustaw“-ban is közzététetett. Ennek az 1935-ös alkotmánynak egészen más a hangulata, mint az 1921-esnek, más lélek szól hozzánk a holt betűkből. Míg az előbbi, liberális szellemének megfelelően, nem ismeri el egy parlament felett álló méltóság szükségszerűségét, addig az utóbbi hangsúlyozza a köztársaságnak, „az összes állampolgárok közös javának“ élén álló elnök jogait, tehát annak igazi államfői s nemcsak az államot kifelé képviselő méltóságát. Változtatott az új alkotmány az elnökválasztás módján is: míg eddig a sejm és a szenátus együttes ülésén jutott kifejezésre a „nemzet akarata“, most két elnökjelölt közül, — akiknek egyikét az ú. n. elektorok (az alsó- és felsőház elnökei, a miniszterelnök, a Legfelsőbb Törvényszék elnöke, az állami haderő főparancsnoka, azonkívül 50 a sejm és 25 a szenátus által kiküldött képviselő) választják, a másikat pedig a köztársaság lelépő elnöke nevezi meg — általános népszavazás dönti el, hogy melyik jelölt felel meg jobban a nemzet akaratának.

Az új alkotmány szerint az elnöknek elvitázhatatlan s korlátlan joga dönteni háború és béke fölött, az ő hatáskörébe tartoznak a külpolitikai szerződések, míg ezelőtt mind e jogok csak a sejmmel történt előzetes megegyezés után illették meg. Nagy hatalomkiszélesedést jelent az elnöknek házfelosztás esetén gyakorolható törvényerejű rendeletkibocsájtó joga. Miután pedig az elnököt hétévenként választják, az alkotmány szelleme kizárja, hogy egy személy túlságosan beleélje magát a hatalomnyújtotta előnyökbe s esetleg diktatórikus úton próbálja elfojtani a kormányzati rendszer ellen irányuló kritikákat.

A kormány jogköre kibővült azáltal, hogy a szakminisztereknek bármikor jogukban van szükségrendeletekkel segíteni a törvénynek esetleges hiányain. E rendeletek törvényerőre emelkednek,

ha a szövegüket az elnök a Dziennik Ustaw-ban közzétette. Nem újítás, hogy a kormány egyformán felelős a sejm és elnök előtt és hogy a miniszterek hivataloskodásuk idejére eső bármiféle alkotmányellenes tevékenységükért a Legfelsőbb Törvényszék előtt felelőségre vonhatók. Ha a parlament a kormányt leszavazza s az elnök annak megbízatását ezután sem vonja vissza, az esetben a parlament döntése a szenátus elé kerül, amelynek határozata az elnökre kötelező, kivéve, ha gyakorolja házfelosztató jogát. Jellemző az 1921-es alkotmány nyomán előállott parlamentáris életre az új alkotmánynak 50-ik cikkelye, amely előírja, hogy a sejm a kormány beleegyezése nélkül nem szavazhat meg olyan kiadási tételket, melyekre nincs biztosítási fedezet a kincstárban. Hoz is bizonyítja, mennyire illuzórius volt eddig a kormány jogköre.

A sejm jelentőségét az új alkotmány igazi feladatára szállította le: törvényhozó és részben ellenőrző szerepre korlátozta. A képviselők egyéni jogai nem változtak, az új alkotmány csak az állam érdekeivel ellentétes beszédek miatt vonja hivatalból felelőségre a képviselőt. Érdekes paradoxon egyébként, hogy az új alkotmány eltörölte az 1921-es alkotmánynak azt a rendelkezését, amely a képviselő számára nem engedte meg napilapnak felelős szerkesztését. Nem akarunk ebből a tényből a kritikai szabadság kiszélesülésére következtetni, de ez a határozat is rávilágít arra, hogy az új alkotmány megalkotóit nem vezette feltétlen diktatórikus szellem.

Az új alkotmány nem korlátozta a választójogot, de felemelte a korhatárt. Eddig aktív választójogot gyakorolt minden 21-ik életévét betöltött állampolgár, passzív jogot pedig minden 25 éven felüli egyén, most azonban az előbbinek alsó határa 24, utóbbinak pedig 30 év, nemre, társadalmi állásra és lakhelyre való tekintet nélkül. E tekintetben korlátozás csupán az irányban mutatkozik, hogy az új alkotmány a katonáknak és tengerészeknek nem ad szavazati jogot, míg a régi ezt a társadalmi osztályt sem zárta ki a választási harcokból. A választás maga, mint eddig is, titkos és ötévenként ismétlődik.

MÁR ELSŐ PILLANTÁSRA feltűnő, hogy az 1921-es alkotmány mennyi hasonlóságot mutat az akkori francia államberendezkedés elveivel. Ez a hasonlóság lényegében nagyon közelfekvő, mert hiszen az 1921-es alkotmánynak megteremtői elsősorban azok voltak, akik a világháború előtt és alatt, távol a lengyel valóságtól, minden idejüket Franciaországban töltötték el s így ott ismerték meg az államirányítás egészségesnek látszó alaptételeit. És érdekes, hogy az új alkotmány előtti kormányok élete valami sorsazonosságot mutat a francia kormányokéival: talán nem tisztán a véletlennek tulajdonítható, hogy Lengyelországban 1917—1935 között 22 miniszterelnök alatt 32 kabinet adta át egymásnak a kormányrudat, tehát majdnem minden évre átlag két kormányválság esett.

A régi alkotmánnyal szemben az 1935-ös alkotmány szorosán véve nem hasonlít egyetlen a világháború után felvetődött alkotmányrendszerhez sem, bár nem felelne meg a helyes ítéletnek az sem,

ha Löwenherz, e nagy lengyel államférfi nyomán „lengyel rendszernek (system polski) tartánalak. Nem található benne tulajdonképpen semmi, ami kifejezetten a lengyel lélekre vallana s egyenesen abból nőne le: nem több és nem kevesebb, mint a történetileg igazolt józan parlamentarizmusnak XX. századi, más szavakkal: tekintélykormányra támaszkodó formaváltozása. Ebben a XX. századi formamegnyilatkozásában tér el Európának más országaiban már régebben kialakult parlamentarizmusoktól; másképpen fogalmazva távol áll a liberalizmusnak népkormányzati elveitől, de éppen olyan összeegyeztethetetlen a totális államrendszer felfogásával is. Igaz ugyan, hogy a totális állam járuléka a tekintélyből kiinduló államvezetés, de az ilyen jellegű államirányítás még nem szükségszerűen jelent totális államot. Sok más feltétele van még annak, hogy egy államot totálisnak nevezhessünk. Mussolini a Preussische Jahrbücher 1933 áprilisi számában írt cikkében a totális államnak világos meghatározását adta, amikor kifejtette: „a fasiszta számára minden az államban létezik s az államon kívül semmi sincs, ami emberi vagy szellemi valami lenne, még kevésbé valami, ami értékkel bírna ... A fasiszta állam az ember erkölcsi és szellemi életének minden megnyilatkozását felöleli.“ Ezzel szemben mily más Pilsudskinak a felfogása, aki bár minden beszédében a tekintély szükségét hangoztatja, de sohasem parancsolja az egyén erkölcsi énjéből származó s ezért érthető individuális különbségeknek visszafojtását. Az ő országában senki sem találhatja meg a más államberendezkedési alapokra építő emberek véleménynyilvánításának kényszerű elnyomását. Az ő rendszere nem más, mint mindenekelőtt a parlament életének megfelelő keretek közé szorítása, ezzel a parlament kormányzó hatalmának minden erővel keresztülvitt meggátlása, vele párhuzamosan az erős kormányhatalom kiépítése, amely nem függhet párhálózatok szeszélyétől, hanem megfelelő idővel és erővel rendelkezik távolabbbfekvő terveinek megvalósítására. A parlament és a kormány között az összhangot, mint arbiter, az elnök tartja fenn, aki most már nem egyszerű végrehajtója a parlament akaratának. A képviselőválasztások ötévenkénti ismétlődése megakadályozza egy pártnak — Lengyelországban titkos a szavazás — feltétlen többségi uralmát s ezen keresztül egyrendszert kormányának diktatúráját is.

Pilsudski és követői nagyon is tisztában vannak azzal, hogy nem lehet a lengyel népet diktatórikus terrorral vezetni, éppen ezért egyiküknél sem tapasztalhatunk olyan megnyilatkozást, amely a diktatúrát helyeselné. De mindegyikük mindenkor hangsúlyozza, — és ez a felfogás az új alkotmány 10-ik cikkébe is bekerült —¹ hogy „semmiféle társadalmi tevékenység sem ellenkezhet az állam igazi céljaival, melyeket az állam jogai fejeznek ki.“ Viszont az is bizonyos, hogy ez a széles alapokon nyugvó, nagyon is elméleti értékű alkotmányhatározat történetalkotó hatással egyáltalán nem bír, mert az „állam céljai“ nagyon sok esetben még az egyes korszakokon belül is változnak.

Az ÚJ ALKOTMÁNY kihirdetésével egyidőben Lengyelország új kormányelnököt kapott Walery Slawek személyében. Slawek (szüle-

tett 1879-ben) egyike volt azoknak, akiknek az új alkotmány megalkotásában legnagyobb szerepük volt. Pilsudskinak régi, még a „Robotnik“ idejéből ismert munkatársa, a lengyel társadalmi és nemzeti mozgalmaknak övele együtt vezéralakja. Slawek is, meggyőződésének minden szuggesztív erejével, ellenezte az eddigi „pártoligarchiáit, mint március 28-án a sejmben kifejtette. Már többször volt miniszterelnök, ismeri a tömeg hangulatváltozásait, tudja, hogy csak pozitív munkával lesz hatalma továbbtáplálni azt a rendkívüli lelkesedést, amelyet az új alkotmány megszavazása egész Lengyelországban kiváltott. Tisztán látja, hogy csak sokfelé kiágazó reformpolitikával tarthatja nemcsak a kormánypártot, hanem a társadalmat is, oldala mellett. Nekünk most nem lehet célunk, hogy ezeket a — ha szabad magunkat így kifejeznünk — Kjellén-i államelméleti kategóriákra általánosságban kiterjedő reformterveket ismerlessük, nagy részük még nincs is pontosan megfogalmazva, csupán azt tekinthetjük feladatunknak, hogy rámutassunk a lengyel élet önként jelentkező s a külföldi olvasóközönséget érdeklő antinómiáira, tehát képet adjunk a megfigyelt, de nagyrésztben már mások által is leírt betegségekről magukról és ha meglátjuk, a bejelentett orvosszerekről.

A Lengyelországot tanulmányozó szemlélő előtt legszembeütőbb a kisebbségi- és itt is elsősorban az ukránkérdés. Az 1921-es lengyel alkotmány 109. és 118. cikkelyeit teljes egészükben fenntartó mai alkotmány a kisebbségeknek Európa más országai-ban alig megtalálható jogokat biztosít: nem tesz semmi különbséget a kisebbségek és a lengyel nemzet között, nem állít mesterséges akadályt az esedeges összeolvadást akaró népelemek közé. A külföldi érdeklődő talán el sem hinné, hogy egy olyan heves háború után, mint az 1918—'20-as lengyel-ukrán küzdelmek, az ukránságnak nyújtott 1922 szeptember 26-i külön dekrétum annyi kedvezményt adhatott egy mégiscsak legyőzött ellenségnek. Nem is a kormányon, illetve az alkotmányon múlik, hogy a lengyelség még sem tud összefonódni az ukránsággal. Más, mélyebb okok játszanak itt szerepet: az ukrán nemzeti aspirációkkal kapcsolatos kérdések. Nemzedékhez kapcsolódó problémával állunk itt szemben, amelynek hátterében gazdasági erőtenyező is lüktetnek: az az ukrán elem — körülbelül az 1903-tól visszamenőleg született, a világháború végén lezajlott belső háborúban résztvevő „fiatal“-nak nevezhető réteg — amelyik tábornokok mellett beszélte meg a lengyelek elleni haditervet, természetesen nem tud együttműködni a lengyel állammal, mert önmagát mégsem tagadhatja meg. Ez az ukrán ifjúság, mert messze lengyel vidékeken nem akar elhelyezkedni, nem lát maga előtt más kivezető utat, mint vagy az ukrán gazdasági vállalkozások keretében kenyeret keresni, vagy az egyetem után hazamenni falura a vegetatív élet világába, továbbtáplálni gyűlöletét az „elnyomó“ hatalom ellen. Ennek a gyűlöletnek tüzeit csak szítják a jól megszervezett ukrán társadalmi alakulatok, melyek képviselők titkos szellemi irányítása mellett szolgálják az ukrán autonómia eszméit. A fiatal, harmincéves lengyel publicisták között sokan vannak, akik a nagy ellentétek megszüntetéséért társadalmilag és a sajtóban egyaránt küzdenek; így J. Radzi-

minski, a legtehetségesebbnek tartott fiatal lengyel publicista, több folyóiratban kísérel utat építeni a harmónia felé. De vagy nem hallgatják meg, vagy akik meghallgatják, azok között gyakran felmerül a kérdés: hogyan tudjon együtt dolgozni az ukrán ifjúság a lengyel-séggel, ha ennek még a nyugodt élet legegyszerűbb anyagi feltétele sincs meg.¹

És itt jutottunk el ahhoz a ponthoz, amelyik már a kormány munkájának kezdődő határkövét jelzi. Koscialkowsky belügyminiszter jól látja az ukránság helyzetét, érzi a visszasságot, sőt költségvetési beszédjének keretei között körvonalazta a reformok parancsoló szükségességét; de ugyanakkor nagyobb megértést és őszintébb magatartást követelt az ukrán képviselőktől is. A belügyminiszter látja, hogy az ukránoknak végső céljuk az autonómia. És maradéktalanul a feszültséget valóban csak ezen az áron lehetne levezetni, de ezt az áldozatot a mai keretek között a lengyel állam nem hozhatja meg. Ma még nem adhat többet a lengyel kormány az ukránoknak, mint amivel azok már rendelkeznek. Az ukránoknak nagy gazdasági szervezeteik vannak, napról-napra tűnnek fel Lembergben a Narodna Jorhovla, Silskij hospodar és más hasonló ukrán gazdasági szervezetek címtáblái és még az elmúlt napokban is a kislengyelországi Maslosojuznak nevezett ukrán tejszövetkezet negyven s egynéhány új tisztviselőt vett fel, addig az ugyanottani lengyel tejszövetkezet nagy számban bocsájtotta el alkalmazottait. Kulturális téren az ukránok több iskolával rendelkeznek, amelyekben ukrán tanítók tanítanak. Ezeknek a kultúrintézményeknek a továbbfejlesztésére a lengyel állam minden pillanatban kész, hiszen maga a miniszter hívja a zöld asztal mellé az ukránokat, kijelentvén: „a független Lengyelországban már sok szó esett az ukrán kérdésről, de arról eddig még ritkán tárgyaltak“, amivel azt akarja mondani, hogy a múlt kormányai — főként a Nemzeti Demokrácia sovinizmustól ihletett vezérei — látták a fenyegető veszedelmet, de annak orvoslására nem gondoltak. „Kíséreljük meg most a tárgyalásokat.“ Maga Pilsudski sohasem zárkózott el az ukránok követeléseitől; ő volt az, aki Stanislawóban építendő egyetemet is felajánlott az ukránoknak. De azok ott nem voltak hajlandók életre kelteni az ukrán tudomány Alma Materét, Lemberghez ragaszkodtak, amelyet így gondoltak az ukrán nemzeti követelések gyújtópontjává tenni.

Az ukrán kérdést békésen mindaddig nem fogják megoldani, amíg az a nemzedék él és irányít földfölötti s földalatti szervezetekben egyaránt, amelyik az 1920-as háborúk harcosa volt. De lehetséges, hogy ennek a nemzedéknek harciakészsége, lelkesedése magával fogja ragadni a fiatalabb nemzedéket is és ez esetben hosszú időn át csak a hatalom tekintélye fogja visszaszoríthatni a nemzetiségi megmozdulást.

ANÉLKÜL, HOGY részletesen szándékoznánk fejtegetni a lengyel társadalom betegségeit — egy külföldi szemlélőnek ez nem is lehet

¹L. Radziminski cikkét a Buletijn Polsko—Ukrainski márciusi számában, ahol Szeptycki ukrán érsek előadását is tárgyalja.

feladata —, meg kell állapítanunk, hogy a kormányt nagyon súlyos kérdés elé állítja az ifjúság elhelyezkedésének feladata. Az előbb kifejtett gondolataink is kapcsolatosak ezzel a kérdéssel, mert a forrongó ellentéteknek, erkölcsi háttérük mellett, mégiscsak anyagi alapjai vannak: Lengyelországban az évenként öt egyetemről kibocsájtott ifjúság ismeretlen nehézségek előtt áll. Igaz, hogy oit nem található meg a harmincévesek nagytömegű munkanélkülisége, mert az 1918-ban megalakult új lengyel állam mindazoknak, akik a függetlenségi gondolatért harcoltak és az azután következőknek is, kenyeret tudott adni: de döngetik a kapukat az új húszévesek, akik már kiszorultak a nagy asztal mellől s csak az ablakokon át nézik a jóllakott csoportokat. Ezeknek az elhelyezése ad gondot a kormánynak s elsősorban Slawek miniszterelnöknek, aki jól látja, hogy a ki nem elégítő megoldás radikálisabb utak felé fogja vezetni a fiatalabb nemzedéket. És ennek a radikálisabb iránynak már faji színezete lenne, már csak azért is, mert Lengyelországban a gazdasági erőforrások nagyobb százalékban nem fajlengyeleknek adnak életlehetőséget. A lengyel kormány ezt a radikalizmust akarja megakadályozni. Nem arra gondol, hogy észszerűtlen, gyom érvágással segítsen a bajokon, hanem a gazdasági életbe tervezett fokozatos belenyúlás által igyekszik a magán-gazdaság túlzásait általános társadalomgazdasági szempontból korlátozni.

Más téren jelentkező reformokat fejezett ki a kereskedelemügyi miniszter helyettese, Piasecki, aki március 29-én a Gazeta Polska tudósítójának kijelentette^ hogy új úthálózatok kiépítésére van szükség. Jól tudjuk, hogy Lengyelországnak különösen keleti részei mennyire nélkülözik a vasút- és közúthálózatot s ez alapon elgondolhatjuk, hogy ez a nagyszabású munka mennyi új erőt fog értékesíteni az államgazdaság szempontjából. Egy egészen új minisztériumnak, a „technikai munkák“ (Ministerstwo prac technicznych) minisztériumának felállításával foglalkoznak, amelynek célkitűzései között mindenekelőtt a folyószabályozások és az úthálózat kiépítésének terve fog helyet kapni. Kulturális téren jelentkező reformok különösen a kórház- és általában a közegészségügy terén válnak szükségessé, hangzik a miniszterek nyilatkozataiból. Természetes, hogy ezekkel az új tervekkel egyidőben nagy kiadások is felmerülnek. Ezek fedezésére nagyösszegű belső kölcsönön kívül új adófajok kivetésére gondolnak. Zawadzki pénzügyminiszter a tervbevett új adófajok megállapításánál elsősorban az ipart és a szabadfoglalkozást űző társadalmi osztályok erejét akarja igénybevenni, ennek megfelelően új ipar- és jövedelemadó-tervezetet dolgoznak ki a lengyel pénzügyminisztériumban; ez az adófaj erős progresszivitás alapján fog állani s Zawadzki reméli, hogy általa nagymértékben fogja csökkentetni a költségvetés hiányait. Ezzel a tervvel egyidejűleg került a nyilvánosság elé a pénzügyminiszternek az az utasítása, amelyben a végrehajtó szerveket figyelmeztette, hogy a parasztsággal szemben kötelességük teljesítése közben a legnagyobb kímélettel járjanak el. Ez az utasítás is egyik elvi megnyilatkozása Slawek programjának.

Lehetséges, hogy ezek a reformok be fogják váltani a lengyel ellenzék egyik vezérének, Roman Rybarskinak aggodalmait, aki

Lengyelországot politikai és gazdasági diktatúrától félti, de mindenestre hozzá fognak járulni egy szebb lengyel jövő útjainak megépítéséhez.

Végére értünk megfigyeléseinknek. Az alkotmányból indultunk ki, mert abból kellett kiindulnunk, hiszen annak a reformja tette lehetővé, hogy a most uralomra jutott kormány akadálytalanul haladjon a maga útjain. Lehet, hogy ez a kormány sem fogja elérni a célját, de akkor már nem az alkotmányban, hanem az azt végrehajtó emberekben lesz a hiba. Egyébként is a politikában ritka az ideális megoldás s az afelé való törekvés a természetes fejlődés folyamatában sokszor kénytelen viszonylag optimális eredményeknél megállni. De ezt a társadalmi értelmű optimális eredményt el kell érnie, különben hitelét veszdi maga a politika és félő, hogy vájjon nem fognak-e az eredménytelenségnek láttán olyan iiluzórius távlatokba vezető utak felbukkanni, amelyek hosszú időre visszadobhatják magát a nemzet fejlődésének már a kezdetein is.

A lengyel alkotmány a mai európai viszonyok között elérte a fejlődésnek azt a fokát, melyet a XVIII. században, az azonkori élet szempontjából, az 1791 május 3-iki alkotmány jelenteti: a demokráciának ethikai értelmezése mellett kormányzó, tekintélyi alapra építő, az ember morális énjének megnyilatkozásait elismerő államvezetés elvét.

KOMORÓCZY GYÖRGY

AGRÁRKIVITELÜNK PROPAGANDÁJA

A magyar termelésnek propagandasztkusan felhasználható adottságai: Európa éléskamrája, csomagésboltja, a C vitamin — Áruink minőségi vizsgálatának elmaradt volta — Állami márkázás, csomagolás — Ismeretlen cikkeink megismertetése; reklámunk és a magyar népművészet; grafikonok; személyes propaganda, kiállítások fajtái; vándorkiállítás, film.

MAGYAR MEZŐGAZDASÁG a Monarchia összeomlása után körülötte gyökeresen megváltozott. Egpár évig még élvezte a világháború által megbolygatott Európa politikai csak nehezen ébredt rá arra a tudatra, hogy a helyzet és gazdasági káoszában a bő kenyérrel rendelkezők fölényét. Később azonban a válságos idők bekövetkeztével a régi kitaposott utakat lezárták, új, ismeretlen versenytársak jelentek meg a régi piacokon, az autarkias törekvések pedig minden vonalon álljt parancsoltak a magyar mezőgazdaság portékáinak.

Az új helyzetben új problémák egész tömege várt mezőgazdaságunkban sürgős megoldásra. A termelésnek az új törekvések irányában való gyors beállítása, új termények forszírozása és mások elhanyagolása, a termelésnek az értékesítési szempontokhoz való igazodása mellett mind erőteljesebb problémaképpen nyomul előtérbe a mezőgazdasági termékeknek külföldön való fokozottabb értékesítése, új piacok szerzése, agrártermékeinknek mind szélesebb vonalon való megismertetése. Mezőgazdaságunknak eddig ismeretlen területen kellett felvennie a harcot és jó kereskedővé kellett válnia, ha azt akarta, hogy ne maradjon nyakán mindaz a sok értékes és kiváló termék, amelyet a Duna—Tisza köze termett. Így alakult ki lassanként és vált rendszeressé a mezőgazdasági exportpropaganda, amely ma már nemcsak hivataloknak és szakembereknek hivatali ügye, hanem elsőrangú nemzeti ügy, amely méltán tarthat számot arra, hogy lassanként kinője eddigi kereteit és minden nemzete sorsán aggódó és azon segíteni akaró magyar ember érdeklődésére és közreműködésére tarttasson számot.

Minden komolyabb propagandatevékenység sikerének azonban előfeltételei vannak. Ezek közül a mezőgazdasági exportcikkek esetében első az áru jósága és minősége. Míg az ipari cikkeknél maga a gyár vagy az illető cikk márkája már bizonyos standardizált minőségi fokot jelent, addig különösen a nyers állapotban piacra kerülő agrártermékek értékbeli tulajdonságai annyiféle természeti és egyéb tényezőtől függnnek, hogy abszolút értelemben itt egyöntetű, minden évben ugyanolyan belső és külső tulajdonságokkal rendelkező árumennyiségről nem beszélhetünk. Ellenben lehet szó arról, hogy az emberi beavatkozás határain belül a termelési és értékesítési, köze-

lebről piacosítás! törekvések megközelítőleg egy nívót mutató termékeket hozhatnak létre.

A külföldön megismertetni és megkedvelteim szándékolt magyar agrártermékeknel a minőségi feltétel olyan adottság, amely nagyban megkönnyíti a magyar propagandát. Azok az éghajlattal és talajjal kapcsolatos természeti jelenségek, amelyek a Kárpátok medencéjében a mezőgazdasági termelés rendelkezésére állanak, olyan minőségi többletet biztosítanak az itt termelt gazdasági növényeknek és az itt tenyésztett állatoknak, hogy ezek már magukban véve is döntő propagandafaktorok. Fogyasztópiacaink kellőképpen értékelik ugyan a magyar agrártermékek kiváló minőségét, azonban ez az elismerés még csak a tények regisztrálásánál tart, de a minőségbeli fölénynek okát és értelmét nem kutatja. Itt jelentkezik a magyar propagandának első feladata: a gazdaság-földrajz és a természettudományok minden kétséget kizáró megállapításait felvonultatni és a propaganda minden eszközével bemutatni a tudományos adatok alapján, hogy a magyar agrár exportcikkek minőségi kiválósága nem véletlen, nem egy-egy kedvező év eredménye, hanem ezek a minőségi tulajdonságok szorosan és állandóan összefüggnek a magyar föld helyzeti adottságaival.

Külföld felé tehát minden ezirányú propagandaakciónknak erre a tudományos igazolásra kell felépülnie. Ezek a tudományos megállapítások ma már — különösen Teleki Pál gróf gazdaság-földrajzi kutatásai alapján — egész világosan és a nagyközönség által is könnyen érthető formában állnak rendelkezésünkre. Ezek szerint Magyarország egyrészt tengertől való távolsága, másrészt a Kárpátok miatti zártsága következtében az óceáni Nyugat-Európa legszárazföldibb nagytája. Csonka-Magyarország délkeleti része pedig különösen Európának egy különösen szárazmeleg foltja, amelyhez csak a feketetengeri pusztákon találkozunk hasonló, de nem azonos összetételű éghajlattal. A Dunamedence éghajlatában ezenkívül atlantitengeri és szárazföldi, kisebb részben mediterrán és északi elemek küzdenek egymással. A kontinentális klíma következtében a napfénytartam és sugárzás is nagyobb, mint más európai országban.

A minőségi érvet még tovább is lehet vezetni és magasabb nézőpontot elfoglalva Magyarországot, gazdasági adottságainál fogva, mint Nyugat-Európa erre legjobban megfelelő, predesztinált „élés-kamráját“, „csemegésboltját“ lehet felfogni, amelynek nemzetközi hivatása, hogy Európa nyugati államait éljelmezze. Az európai fogyasztópiacok ugyanis fekvésüknél és éghajlatuknál fogva nem alkalmasak az ízletesebb, zamatosabb és egészségi szempontból is megfelelő élelmickek termelésére. Az északi államokban egyes gyümölcsök és élelmickek nélkülözik a C vitamint, amelynek hiánya bizonyos betegségek, így a skorbut kifejlődésére vezet. A magyar gyümölcs C vitamintartalma nemcsak az északi országok gyümölcsében, hanem más külföldi gyümölcsben foglalt C vitamintartalomnál is nagyobb. A magyar gyümölcs élvezése tehát egyenesen egészségügyi szempontból is indokolt. Az ehhez hasonló érveket azonban nemcsak a magyar gyümölcsfogyasztás propagálásánál, hanem általában minden olyan magyar élelmi- és élvezeti cikknél sikeresen lehet alkal-

mázni, amelyekről tudományos vizsgálati módszerekkel kimutatható, hogy azokban az emberi szervezet felépítéséhez és erőben tartásához szükséges alkotórészek nagyobb mennyiségben vannak jelen, mint más termelővidékek ugyanolyan agrártermékeiben.

Ebből önként következik, hogy az exportpropaganda előfeltételei között a gazdasági adottságok általánosságban mozgó érvei mellett szerepet kell kapniok — most már a részletekbe menően — az egyes exporttermékek minőségi értékeit tudományos módszerekkel és összehasonlító kísérletekkel megállapító adatoknak. Az a külföldi importőr, kereskedő vagy maga a fogyasztó, amikor előtte azt akarjuk bizonyítani, hogy a magyar származású áruban ugyanolyan áron több értéket vásárol, pontosan tudni is akarja, hogy ez a többletérték milyen alkatrészekre milyen mértékben terjed ki és az elébe tárt adatokat milyen tudományos módszerekkel, mely tudományos intézetek vagy szakemberek állapították meg. Az emberi táplálkozásban mind fokozódó mértékben jut szerephez a diétikai tudomány, a vitaminkérdés állandóan fokozódó jelentőségre tesz szert, a fogyasztóközönség is mindjobban érdeklődik a fogyasztásra kerülő élelmiszerek összetétele, az emberi szervezetre gyakorolt hatása iránt. Nekünk is igazodnunk kell az ilyen irányú igényekhez; ezért propagandánkban, propagandaeszközeink anyagában intenzív szerephez kell juttatnunk az összehasonlító minőségi vizsgálatok eredményeit.

Ennél a kérdésnél azonban a magyar exportpropaganda törekvéseinek jelentős akadályokkal kell megküzdeniök. Bár ismerjük terményeink értékbeli fölényét, azok komoly és tudományos alaposágú igazolására nem állanak megfelelő és — ami a legfontosabb — összehasonlító adatok rendelkezésünkre. Mezőgazdasági kísérletügyi intézményeink és tudósaink a béke éveiben és a háború alatt inkább a termeléstechika által megkívánt talajtani, növényélettani, trágyázást stb. kérdésekkel foglalkoztak és ezen a téren világszerte elismert eredményeket is produkáltak. Azonban a magyar mezőgazdaság által előállított nyers vagy feldolgozott termékek minőségi vizsgálataival csak elvétve foglalkoztak. Intézeteinktől a világháború előtt az ily természetű tudományos munkát az élet meg se kívánta, mert hiszen exportfejlesztő és exportpropaganda gondjaink nem is voltak. Az utolsó években aztán lassanként a sürgető szükséglet indított meg egypár ilyen alapos és komoly vizsgálatot; az újabban létesített Gabona- és Liszt-kísérleti Állomás például foglalkozott a magyar búza és liszt minőségbeli értékeinek felkutatásaival és idegen búzák hasonló vizsgálataival. Amikor a múlt év tavaszán a magyar kormány életre hívta a M. kir. Külkereskedelmi Hivatalt és annak tevékenységi körébe utalta az exportpropaganda fokozottabb szolgálatát, ez az új szerv mindjárt munkájának kezdetén sajnosan nélkülözte a propagandisztikus tevékenységéhez szükséges minőségbeli adatokat. Maga a Hivatal volt tehát kénytelen ilyen vizsgálatokat kezdeményezni, anyagilag támogatni és az összehasonlításhoz szükséges külföldi származású árukat a különböző piacokról beszerezni. A Hivatal megbízásából azután az Országos Chemiai Intézet magyar és külföldi különböző gyümölcsök C vitamin tartalmára, a József Műegyetem Élelmi-

szerchemiai tanszéke a makói, a zittai és az egyiptomi hagymák alkatrészeinek összehasonlítására végzett vizsgálatokat. Hasonló kutatások indultak meg a magyar parlagi és a külföldi származású fajbaromfi tojás minőségének és hús-, valamint csontozatarányuk megállapítására. Mindezek a teljesen tudományos alapon, de a gyakorlati célt szem előtt tartó vizsgálatok eredményei mind azt igazolták, hogy a magyar származású termék a vizsgált minőségi tulajdonságokban többé-kevésbé felette áll a külföldi származásúaknak. Szentgyörgyi Albert szegedi egyetemi tanárnak a zöld paprika C vitamintartalmára vonatkozó világhírű kutatásai, valamint a magyar mezőgazdasági kutató intézetek újabban ebben az irányban megindult kísérletei lassanként pótolják azt az űrt, amelyet ezen a téren exportpropagandánk nélkülözött.

A külföldi propaganda további feltétele, hogy az árunak propagált, beígért belső értékét és minőségbeli többletét az áru leszállításakor garantáljuk. A külföldi kereskedő az adatok és számok igazsága következtében pl. magyar paprikát tart üzletében, azonban valami hitelt érdemlő harmadik félnek az állandó igazolására van szüksége, hogy a beígért minőségnek megfelelő árut kap és ez a minőség sohasem hullámzik. A vásárlónak ezt a jogos igényét elégíti ki az állami márkázás rendszere. Ez könnyíti meg a propagandánkat azoknál a cikkeknel, amelyekben az állami márkázás export esetében kötelező. Az állami márkázás bizonyos feltétlenül betartandó minimális külső és belső minőségbeli normákat állapít meg és minden kivitelre kerülő szállítmánynál ezeknek a betartását ellenőrzi, az azoknak megfelelő szállítmányokat állami márkajeggyel látja el. Nálunk legegyszerűbben a vetőmagvak ólomzárolásával indult meg a márkázás bevezetése és az utóbbi évek erős kivitelfejlesztő irányzata mind több és több agrárcikkre vezette be az állami márkázást. Ma már márkázás alá kerül a vaj, a paprika, a gyógynövények, a sertésszár, a bor, gyümölcs, a liszt, paradicsom konzerv. Az állami márkázás ténye az illető cikket magasan kiemeli versenytársai közül, ezért az illető cikkekre vonatkozó reklám és propaganda jelentékeny fegyvert kap a márkázás tényében. A magyar vaj kivitele azóta fejlődött olyan rohamosan és hódított meg azelőtt ismeretlen piacokat, amióta elsőrangú minőségét az állami márkázás garantálja.

A sokigényű külföldi fogyasztó előtt nemcsak a cikk belső értéke, hanem annak megjelenési formája is nagy szerepet játszik. A csomagolás, az adjusztálás, általában az áru piacosítása valamikor elhanyagolt szerepet játszott a mezőgazdasági termékeknel. Ma azonban, amikor az igények napról-napra nőnek és a fokozódó verseny a kínálat oldalán mindjobban elkényezteti a vevőt, ezen a téren is igen sok kívánság jelentkezik. Különösen a romlandó élelmicikkeknél vált a csomagolás egyik jelentős tényezőjévé a kivitelnek. Míg azelőtt általános volt gyümölcsnél a kosárcsomagolás, addig ma már csak szabványos ládákban, előírás szerint csomagolva kerülhet ki a gyümölcs a határokon és szigorú ellenőrzés alatt áll a termelőhelyeken, a belföldi nagyobb exportpiacokon, valamint a kilépő állomásokon. A Külkereskedelmi Hivatal ellenőrei, a Növényvédelmi Szakszolgálat szakemberei látják

el ezt a fontos szolgálatot. Kiviteli propagandánk terén erős érv a magyar árucikkek mellett, hogy azok minősége, csomagolása, egyöntetősége hatósági ellenőrzés alatt áll.

A MAGYAR NAGYKÖZÖNSÉG még ma is abban a ferde tudatban van, hogy propagandát, reklámot csinálni igen könnyű mesterség, amelyhez nem kell előismeret, tudás és amely minden egyes esetben meghozza a várt sikert. Pedig aki valaha is belekóstolt ebbe a tulajdonképpen igen nehéz, kockázatos és igen nagy felelősséggel járó munkába, csak az tudja elképzelni, hogy milyen széleskörű előismeretekre, a terep előzetes tanulmányozására, az áruismeret, a piacutatás, a statisztika, az illető ország közgazdasági, fogyasztói viszonyainak hányféle irányú alapos ismeretére van szükség ahhoz, hogy valaki egy propagandaakciót a siker reményével meg tudjon indítani. Magát a tulajdonképpeni propagandát meg kell előznie egy rendszeres és alapos piacutatásnak, amely a statisztika, az árak nyilvántartása, az illető külföldi piac igényeinek és felvevőképességeinek figyelemmel kísérése útján igyekszik rámutatni azokra a fogyasztórétegekre és országokra, amelyek a megadott külkereskedelmi lehetőségek, szerződések, államközi megállapodások keretein belül esetleg bizonyos időben bizonyos árucikkre felvevőképesek lehetnek. A külkereskedelmi hírszolgálat azután ezt a munkát kiegészíti úgy, hogy a sajtó, a telefon, a rádió stb. útján villámgyorsan közvetíti ezekről a megfigyelés alatt álló piacokról az eladót érdeklő híreket. A tulajdonképpeni propaganda csak ezután a felderítő és előkészítő munka után léphet előtérbe és veheti igénybe a propagandaeszközök legkülönbözőbb formáit.

A propaganda nemcsak ismert és eddig is szükségletet képező árucikk fogyasztására fejthet ki hatást. Vannak mezőgazdasági termékeink, amelyeket külföldön sok helyen nem ismernek. Ebben az esetben új fogyasztási cikknek a megismertetését, új szükségletnek a felébresztését kell elősegítenünk propagandánkkal. Több nyugati fogyasztó piacunkon például még ma is ismeretlen élvezeti cikk a görög- és sárgadinnye, az őszibarack, a fűszerpaprika stb. Ezeknek a megismertetése és megkedveltetése természetesen egészen más propagandaeszközök segítségével történik, mint egy már ismert cikk reklámozása. Az ilyen különleges propagandára legjobb példa volt nálunk, mint addig teljesen ismeretlen népélelmzési cikknek, a banánnak a bevezetése. Ezt a gyümölcsöt azelőtt nem igen ismertük és mégis a banán az egyik évről a másikra közkedvelt tömegfogyasztási cikk lett. Emlékezetünkben van még a banánfogyasztás propagálásának átütő erejű eszközei: az „Együnk nyugatindiai banánt“ felírási hatalmas plakátok, a banán vitamintartalmára vonatkozó újságközlemények, nyomtatványok, amelyekkel az egész országot elárasztották. Sőt a magyar közönség ennek a reklámhadjáratnak a nyomán ismerte meg a vitaminok jelentőségét. Előttünk van tehát egy igen jellegzetes példa; így elképzelhető, hogy külföldi piacainkon eddig ismeretlen gyümölcsféléseinknek is csinálhatunk a fogyasztókörében eredményes propagandát.

A propaganda- és reklámeszközök éppen olyan számosak és ezerarcúak, mint maga a mai modem, lüktető és rohanó élet. Míg régente szerény, homályos kirakatokban húzódtak meg az árucikkek, nagytáskájú utazók kopogtattak be néha szerényen a viszonteladókhoz és apróbetűs hirdetések szerénykedtek az újságok utolsó, eldugott oldalán, addig ma már színes és mozgó fényreklámok cikáznak a nagyvárosok utcái felett, repülőgépek fénybetűket írnak az égre és pazar kiállítású színes nyomtatványok tömegével árasztják el a vékony ereszényű kispolgár postáját is. Amint a tudomány és a technika valamilyen újítást vagy találmányt hoz napvilágra, arra azonnal ráteszi kezét a vállalkozás és a propaganda szakemberek egész légiója állítja be azt céljai szolgálatára.

Nekünk külföldön elsősorban a magyar népművészet által nyújtott formák, színek és dekorációk pompás gazdagságát kell felhasználnunk arra, hogy magyar jellegű agrártermékeinknek propagandaeszközeit ebbe a ruhába öltöztessük. A külföld szereti a különlegest, az eredetit és mindig megáll, ha a mindennapitól eltérőt, szokatlant lát. A tapasztalat azt bizonyítja, hogy Magyarország bármilyen külföldi megjelenésében mindig sikert, feltűnést keltett, ha ruhája magán viselte azokat a díszeket, színeket és formákat, amelyek a magyar nép ősi művészetében olyan kiapadhatatlanul rendelkezésünkre állanak.

A külföldre kerülő propagandanyomtatványoknál ma még sajnos, nálunk a takarékoság szempontjai vezetnek nagyon sok esetben. A magyar üzletember azt hiszi, hogy teljesen elegendő, ha magyar nyelven megszerkesztett reklámszövegét a különböző nyelvekre lefordíttatja és azokat az illető országokba szétküldi. Pedig mindenki előtt, aki csak külföldön megfordult valaha, nyilvánvaló, hogy minden népnek megvan a maga sajátos lelkivilága; ha ahhoz a kérdéses nyomtatvánnyal vagy levéllel, plakáttal stb. hozzá akarunk férközni, annak szövegét is annak megfelelően kell megfogalmazni. Milyen különbség van pl. az olasz és az angol nép érzélemvilága és értelemvilága között! És mégis sokszor ugyanaz a szöveg megy Rómába és Londonba egyaránt. Az olasznak lehet lelkes, színes jelzőkkel, a szubjektív meggyőződés hangján írni, az angol azonban az ilyen hangú dolgokat megmosolyogja és félredobja. Az angolokhoz csak objektív adatokkal és számokkal, hűvös és tartózkodó hangnemben közeledhetünk. Azonkívül igen fontos a teljesen precíz és helyes szöveg. Ezen a téren követjük el a legtöbb hibát, de valljuk be őszintén, ez is a legnehezebb dolgok egyike. Az illető fordító lehet szakember az illető tárgykörben, de nem ismeri tökéletesen a kérdéses nyelvet, vagy abszolút biztos a nyelvtudása, de tehetetlenül áll egy-egy ismeretlen szakkifejezés előtt. Pedig legegyszerűbb feltétel, hogy német, angol vagy olasz fogyasztóink ne mosolyogjanak a hozzájuk juttatott nyomtatvány stílusbeli és helyesírási baklövésein.

Jóleső büszkeséggel kell azonban megállapítanunk, hogy külföldi mezőgazdasági exportpropagandánk minden, a gyermekbetegségekkel járó hiba ellenére is több téren példaszerűt és elismerésre méltót produkált. A legnagyobb sikert a külföldi nemzetközi vásárokon, kiállításos-

kon és más alkalmakkor a M. kir. Külkereskedelmi Hivatal által bemutatott, a magyar gazdasági exportáruk minőségi kiválóságait, márkázását és fogyasztásuk előnyeit propagáló újszerű, művészi grafikonok és plakátok aratták. Fialat tehetséges magyar festőművészek készítik ezeket az abszolút művészi, magyaros és témájuk megoldásában mindig hatásos és eredeti dolgokat. Nemcsak maga a közönség körében kelteneek ezek mindenütt, ahol a nyugati nagy világvárosokban bemutatásra kerülnek, általános feltűnést és érdeklődést, hanem a szakemberek és különösen a konkurens agrárállamok igyekeznek azokat lemásolni és utánozni. Legutóbb a budapesti őszi mezőgazdasági kiállításon, ahol ezek az itthoni közönség előtt is bemutatásra kerültek, két németül beszélő rajzoló másolta le azokat titokban, akik, mint később megállapítható volt, az egyik Balkán-állam exportintézetének megbízásából dolgoztak.

Ezeknek a különleges grafikonoknak nagy sikerére legjellemzőbb, hogy egy párizsi nemzetközi kiállítás vezetősége is felhívta rájuk a résztvevő államok figyelmét. Ezt a kiállítást az 1927-ben Charles Gide és Aristide Briand által alapított Comité Français d'Union Douanière Européenne rendezi Párizsban „Exposition Européenne“ elnevezés alatt. Az összes európai államokhoz, illetve azok különböző érdekelt szerveihez intézett körlevél második oldalán olvashatjuk a következőket:

„Nous recommandons particulièrement d'exposer des Graphites en couleurs et des Statistiques rendues intéressantes par l'illustration, du genre par exemple, des Graphiques et Statistiques édités par l'Office du Commerce Extérieur de Hongrie.“

Azt hiszem, ennek a látszólag kis sikernek fontosságát nem kell külön is hangsúlyoznom.

Nemcsak az írott szó, a nyomtatványok, plakátok és egyéb ábrázolások útján segíthetjük elő agrárcikkeink külföldi útjait, hanem az élőszó, a személyes rábeszélés, előadások és tárgyalások útján. Itt természetesen elsősorban azok a személyek jönnek számításba, akik mint a magyar külkereskedelmi érdekek külföldi képviselői erre a munkára hivatottak. Külképviseleti hatóságaink, konzulátusaink, a Külkereskedelmi Hivatal kirendeltségei, az egész világot behálózó levelezői kara áll ebben a tekintetben az ország rendelkezésére. A személyes propagandamunkát azonban nagyban megnehezíti az a körülmény, hogy ezeket a szerveket a különböző kontingensek, kompenzációs megállapodások, engedélyek kieszközlése és egyéb, a mai kötött külkereskedelmi forgalommal járó adminisztrációs munka annyira igénybe veszi, hogy a tulajdonképpeni kezdeményező propaganda-munkára alig jut idejük. Gondolok itt elsősorban arra, hogy a külkereskedelmi megbízott vagy konzuli tisztviselő különböző érdekelt-ségek, importőrök, kereskedők egyesületeiben, beszerző szövetkezetek taggyűlésein a hazáról küldött propagandaanyag szétosztása, különböző propagandaeszközök igénybevétele mellett (film, vetített képek, az áruk természetben való bemutatása) ismertesse egyes export-cikkeink termelési viszonyait, minőségi előnyeit, jelentőségét és

használhatóságát. Érdekes és sikeres kezdeményezésekről is számolhatunk be ezen a téren: a frankfurti magyar konzulátus agilis titkárnője pl. a Frankfurti Háziasszonyok Egyesületében minden második hónapban magyar mintafőzést rendez, ahol magyar nyersanyagokkal magyaros ételek készítését mutatja be igen nagy sikerrel; a Külkereskedelmi Hivatal párizsi kirendeltsége nagyobb-szabású 300 terítékes magyar propaganda-vacsora előkészítését vette tervbe, amelyen kizárólag magyar nyersanyagokból készült magyar ételek és italok kerülnek felszolgálásra.

A propagandaeszközök sorába tartoznak a kiállítások és árumintavásárok is. Kétféle céljuk lehet: vagy közvetlenül üzleti összeköttetéseket segítenek elő és hoznak létre azáltal, hogy az eladó a viszonteladónak közvetlenül bemutatja áruját és közvetlen érintkezést talál vele az üzletkötések létrehozására, vagy pedig az eladó a fogyasztó publikum körében akarja ismertté tenni cégét és áruját. A kiállításoknak nagy szerepük és jelentőségük lehet, de csak abban az esetben, ha úgy a kiállító, mint a közönség összehozása kellő alapossgal, célszerűen és tervszerűen történik. Sajnos, ma a kiállítások és vásárok lassanként elvesztik tulajdonképpeni céljukat és lassanként öncéllá válnak, mindinkább a közönség szórakoztatására irányulnak. Ma a nemzetközi „Messe“-k rendezésében sokkal fontosabbak az ú. n. attrakciók, a hangverseny, a szavazás, a szépségverseny, a rádióközvetítés, mint az üzletkötések, vagy legalább is a komoly érdeklődések lehetősége.

Exportrelációknak felkutatása szempontjából már sokkal fontosabb a külföldi nemzetközi vásárokon való részvételnek az a módja, amidőn az egyes országok kollektív csoportban, reprezentatív módon jelennek meg. Ezek előkészítése, megrendezése és lebonyolítása igen nagy körültekintést, invenciót és ügyességet igényel. Számítani kell arra, hogy különösen a nemzetközi relációkban jelentős gócpontok árumintavásárain a konkurens agrárállamok versenyével is meg kell küzdenünk, amelyek mint győztes, fiatal államok az ilyen reprezentatív jellegű akciókra semmiféle pénzáldozatot nem kímélnek. Ezért ezen csakis akkor szabad exporttermékeinkkel résztvennünk, ha az bírja a versenyt a kiállításon résztvevő többi ország kollektívival.

Minden más, szezononként ismétlődő kiállítástól vagy vásártól független, külön magyar kiállítások rendezése is igen hatásos exportpropaganda alkalom. Ezek az illető exportpiac ellátásában velünk versenyző államok konkurenciájától mentesen, igazán reprezentatív módon mutatnák be Magyarország kivitelre kerülő termékeit. Egy-egy ilyen kiállítás hathatósan mozdítaná elő idegenforgalmunkat is. önálló magyar kiállítások rendezése Bécsben, Münchenben, Rómában, Londonban, Zürichben stb. vagy esetleg fogyasztópiacaink kisebb városaiban is, igen nagy hatást eredményezhet akkor, ha azt teljes körültekintéssel, a piac tökéletes ismeretével és kellő ügyességgel valósítjuk meg. Példa erre az 1932-ben Kopenhágában rendezett angol kiállítás, vagy a múlt évben Londonban rendezett osztrák kiállítás. Ilyen reprezentatív magyar kiállítások anyagát természetesen ki kell bővíteni történelmi múltunk, természeti szépségeink, technikai és

művészi kultúránk bemutatásával is, amelyek történelmi keretet és általánosabb jelleget adnak kiviteli termékeink bemutatásának.

A belföldi kiállítások és vásárok exportcélokat szolgálnak akkor, ha nagyobb számú külföldi látogatását biztosítják. Két ilyen irányú megnyilatkozásunkat, a tavaszi Országos Mezőgazdasági Kiállítást és a májusi Budapesti Nemzetközi Vásárt ebben az irányban erőteljesen kellene továbbfejleszteni és nyugati piacaink további bekapcsolása mellett különösen exportunk balkáni kiterjesztése érdekében a tőlünk délre és keletre fekvő, kisebb kultúrájú államok érdekelt vállalatainak és üzletberekének látogatását kell szorgalmazni. A tavaszi Országos Mezőgazdasági Kiállítás volna hivatva arra, hogy a primitívebb agrárkultúrájú országok ez alkalommal lássák el magukat elsőrangú tény ésszanyaggal, mezőgazdasági gépekkel stb. Két nagy kiállításunkhoz legutóbb méltó módon csatlakozott a földművelésügyi minisztérium által elsőízben rendezett őszi Mezőgazdasági Kiállítás, amelynek kifejezetten exportpropaganda céljai voltak. Ez a kiállítás pompás művészi keretek között logikus szakszerűségben mutatta be agrárcikkeinket; a kiállítás külföldi propagandája is elsőrangú, ízléses és hatásos volt.

Nemcsak az ismeretterjesztésnek, hanem a külföldi exportpropagandának is újszerű formája a vonaton, autókon vagy hajón elhelyezett vándorkiállítás. Franciaországban már régóta fut a vasútvonalakon egy ilyen mezőgazdasági ismereteket terjesztő kiállítási vonat, amelynek kocsiában egy kiállítás teljes anyaga van praktikusán és ügyesen elrendezve. A vonat egypár napig áll az egyes állomásokon és azt a környék lakói azalatt megtekinthetik. Jugoszlávia a múlt évben rendezett be ilyen kiállítási vonatot a mezőgazdasági ismeretek fokozottabb terjesztésére. Olaszországban teherautókra szerelt vándorkiállítás jár már évek óta az országutakon. Ezeknek a kiállítási vonatoknak azonban gátat szab az a körülmény, hogy kötve vannak a vasútvonalak és utak melletti helységek lakóihoz mint érdeklődő közönséghez és ott, ahol a vasútvonalak gyéren futják be az országot, a hatásuk is csak korlátozott lehet. Újabban a tengeri forgalomban szerepet játszó exportországok exportpiacaik kikötői között kiállítási hajókat járatnak. Elképzelhető volna az, hogy Magyarország a külföldi propaganda céljaira ilyen kiállítási vonatot rendezne be, amelyet azután a nyugati fogyasztó országokon járatna rendszeresen végig.

A propagandaeszközök sorában az utolsó években mind fokozottabb mértékben nyomult előre a film. A film mint propagandaeszköz a kép, a mozgás — és ha a film hangos — az élőszó hatását egyesíti és ha ehhez művészi rendezés és tökéletes technika járul, akkor a propagandaeszközök között az első helyet foglalja el. A propagandának a film terén határtalan lehetőségei nyílnak. A filmpropagandát legtöbbször úgy képzelik el, hogy az a nagy mozgóképszínházakban a műsor előtt egészen rövid reklámfilm képében pereg le. Németországban és különösen Amerikában a filmpropagandának sokkal szélesebbkörű alkalmazása fejlődött ki. A normális nagyságú, gyűlékony filmnek az a nagy hátránya, hogy csak különleges, a nézőtérrel tüzmentesen elzárt vetítőkamrában történhetik a vetítés és még így is igen súlyos

katasztrófák fordulhatnak elő. A filmpropagandát, amennyiben az gyűlékony normálfilm vetítésével történik, ez a tény az állandó mozgófényképszínházakra korlátozza, míg az ú. n. éghetetlen keskeny filmen készült felvételek kiválóan alkalmasak a filmnek mint propagandaeszköznek igen széleskörű felhasználására. Üzleti reklámra, propagandára, ismeretterjesztésre, különösen Amerikában kizárólagosan ezt a filmanyagot használják. Az amerikai vállalatok, hatalmas gyártelepek propagandaosztályai propagandafilmjeiket saját maguk házilag készítik el; az amerikai üzletember üzletszerző útjaira kis kofferben magával viszi a filmvetítő készüléket és bárhol, üzletben, irodában, nagyobb társaságban minden nagyobb előkészület nélkül levetítheti azt a filmet, amely vállalatának hatalmas telepeit, üzleti életét, berendezését, a gyártás módjait stb. bemutatja.

A magyar exportpropagandában, reméljük, nemsokára a film is szerepet fog kapni. Bár a külügyminisztérium által a Magyar Filmiroda műtermében készített új magyar „Hungária“ film magábanvéve elsőrangú és művészi alkotás, céljainkra nem alkalmas, mert túl hosszú és így csak rendes filmszínházakban, reprezentációs előadásokra alkalmas. Az exportpropaganda célokra az egyes exportcikkek termelését, csomagolását bemutató rövid filmek valók, amelyeket külföldi külkereskedelmi szerveink az importőrök, kereskedők, háziasszonyok stb. egyesületeiben, klubokban, vagy egyes érdeklődő cégek irodáiban látogatásaik keretében bemutathatnak.

Minden propagandatevékenység a mai gazdasági nehézségek között korlátok közé van szorítva. Az egész világon, különösen fogyasztópiacainkon az importkorlátozó rendelkezések, a kontingensek, a vámok, állategészségügyi intézkedések egész sora gátolja az egészséges külkereskedelmi forgalmat. Ma, mikor száz és száz kínai fal húzódik keresztül-kasul egész Európán, az exportáru elsőrangú minősége, a propagandaeszközök átütő ereje csak nagy nehezen tud keresztülvergődni ezeken a falakon. Vigasztaló a rosszban is az a tudat, hogy ezek a falak nemcsak Magyarország, hanem az összes termelő országok kivitele elől elzárják a normális forgalmat. Ezeken a korlátokon tehát, a külpolitikai szempontokat kikapcsolva, mégis az fog legelőször keresztüljutni, akinek a piac szempontjából legmegfelelőbb áruja van és ennek az árunak a megismerése és elterjesztése érdekében a legügyesebb propagandát csinálja. Ahogy a jó kereskedőnek nem szabad reklámtevékenységét feladnia rossz üzleti konjunktúra idején, hanem éppen akkor kell a legerélyesebb hadjáratot indítania a fogyasztók megszerzésére, éppen úgy Magyarországnak is a világválság gyűlölködő káoszában az őszinte, nyílt, költséget nem kímélő, nagystílusú propagandával kell az elzárt ajtókat kinyitnia és a magyar mezőgazdaság portékáinak dicsőséget szereznie.

RADNÓTI ISTVÁN

A NAGYBIRTOK SORSA NÉMETORSZÁGBAN

IDŐNKÉNT megismétlődő kérdés: mi lesz, helyesebben mi legyen a nagybirtokkal. Mert a „természetes fejlődés“ tétele távolról sem magyarázza meg azokat az óriási különbségeket, melyek a nagybirtok kiterjedése, helyzete és prosperitása tekintetében gyakran nagyon is hasonló közgazdasági népesedési és szociális viszonyok között fennállanak. Franciaország és Magyarország ezen a téren szinte a két végletet jelenti. Már régen elavult az a felfogás, ha sokan nem is veszik észre, hogy a gazdasági élet spontán fejlődése automatikusan kitermeli a legmegfelelőbb üzemformát a mezőgazdaságban is, csak nem kell beavatkozni mesterséges eszközökkel a dolgok menetébe. Legkevésbé a földmegosztás terén érvényesül, vagy ha érvényesült, vezetett üdvös eredményekre ez az automatizmus. A földkérdés mindig hatalmi kérdés volt, ezt még a múltban a liberális gondolkozást! agrárpolitikusok is természetesnek találták. A nemzetek és ezenbelül az uralkodó osztályok sohasem mondtak le arról a jogukról, hogy a birtokmegosztásra befolyást gyakoroljanak és többkevesebb védelemben részesítsék azt a birtoktípust, amely érdekeikhez és érzelmeikhez közelebb fekszik.

Ezért gyakorlati politika szempontjából rendszerint nem sokat érnek azok a vitatkozások, amelyek az egyes birtokkategóriák termelési eredményeiről, versenyképességéről, szociális előnyeiről és hátrányairól stb. folynak, még akkor sem, ha a vita valamelyik fél javára dől el. Az utolsó szót a hatalom mondja ki, amely nem mindig honorálja a tudomány megállapításait. De különben is nagyon nehéz helyzete van annak a tudománynak, mely elfogulatlanul akarja kikutatni azt, hogy melyik üzemformáé a jövő. Hiszen azonos közgazdasági és szociális viszonyokat feltételezve is, teljesen különböző eredmények lehetségesek pl. a termelés rentabilitását illetőleg ott, ahol a nagybirtokot progresszív adók, magas szociális terhek sújtják és kollektív szerződéseken alapuló munkabéttarifa mellett kénytelen dolgoztatni, mint ahol a szervezetlen munkapiacon a kereslet és kínálat szabadon érvényesül, tehát a mezőgazdasági munkabérnek szinte nincsen alsó határa és a nagybirtok állandóságát hitbizományi, holtkézi stb. megkötöttségek biztosítják. De egészen más eredmények és következtetések adódnak szabad és kötött birtokforgalom, aktív birtokpolitika vagy a birtokmegosztás liberalizmusa esetén.

A nagybirtok létjogosultságának megítélésénél ezeket a szempontokat nem lehet figyelmen kívül hagyni. A nagyüzem-kisüzem

mindig megújuló vitáját gyakran nem a jobb üzemi eredmények, a tökéletesebb üzemi organizáció és a magasabb jövedelmezőség dönti el, hanem elsősorban az állam magasabb célkitűzései vagy politikai kompromisszumok. Ennek megfelelően egyszer a demokratikus birtokpolitika, másszor a nagybirtok védelme kerül előtérbe, tekintet nélkül arra, hogy az egyik vagy másik irány az organikus fejlődés követelményeinek mennyire felel meg.

Mielőtt ezek figyelembevételével a nagybirtok helyzetét Németországban vizsgálat tárgyává tennők, vessünk egy pillantást a Birodalom birtokmegoszlására.

Az 1933. ÉVI üzemi összeírás szerint Németországban 3,046.638 mező- és erdőgazdasági üzemet találtak 0.5 ha feletti területtel (1 ha= 1737 kát. hold). Ezek együtt 41,387.720 millió ha-t tettek ki, ami az egész birodalom területének (46.88 millió ha) 88%-ával egyenlő. A részletesebb megoszlás szerint:

		Üzemek		Üzemek területe	
		száma	%-a	ha-ban	%-ban
0.5— 2 ha-ig	2	834.014	27.4	934.087	2.3
2— 5 „	5	787.526	25.8	2,581.787	6.2
5— 20 „	„	1,069.710	35.1	10,629.434	25.7
20—100 „	„	321.557	10.6	11,566.636	27.9
100 ha és nagyobb	„	33.821	1.1	15,675.776	37.9

Németországban 100 ha fölött már nagyüzemnek számít a birtok. A fenti kimutatás szerint tehát a nagyüzem területe valamennyi kategóriáét felülmúlja és jóval több mint egyharmadát teszi ki a 0.5 ha feletti üzemek területének. Tovább részletezve azt találjuk, hogy a nagyüzem 37.9% területéből a

100—200 ha nagyságú üzemekre jut	5.5%
200—500 „ „ „ „	8.0%
500—1000 „ „ „ „	6.5%
1000 ha-n felül „ „ „ „	17.9%

Megjegyzendő, hogy az 1000 ha feletti nagyüzemek területének túlnyomórészt az állam tulajdonában levő erdőgazdaságok alkotják.

A fenti 41.6 millió ha összterületből ugyanis csak 32.4 millió ha (78%) van magánbirtokosok kezén, míg 9.2 millió ha (22%) közjogi jellegű vagy ahhoz hasonló testületek ingatlana. Ebből állami birtok 5.2 millió ha, községi tulajdon 3 millió ha, egyházi föld 0.85 millió ha, a többi: alapítványi stb. ingatlan. Az állami és községi birtokok 75%-a túlnyomó részben 1000 ha feletti erdőgazdaságból áll. Az egyházi és alapítványi földek mezőgazdaságilag művelhető részei pedig felparcellázva és kisbérlet alakjában hasznosíthatnak.

A mező- és erdőgazdasági üzemek összes területének 107%-a (4.45 millió ha) haszonbérlet alakjában áll fenn. Túlnyomóan a kisbérlet dominálnak. A bérleti terület 75%-án (3.34 millió ha-on) kisbérlők (100 ha alatt) gazdálkodnak. Még pedig a kisebb üzemekategóriákban növekvő arányban. Így 100 ha területre jut az egyes nagyságcsoportokban:

	0·5 ha	2—5 ha	5—20 ha	20—100 ha	100—1000 ha	1000 ha felül
saját föld	68·4	74·5	85·1	91·2	87·1	99·1
bérleti föld.....	27·5	23·4	14·2	8·5	12·6	0·7
egyéb konven- ciós stb.föld ...	4·1	2·1	0·7	0·3	0·3	0·2

A birtokmegoszlási viszonyokra jellemzőbbek a mezőgazdasági művelés alatt álló területre vonatkoztatott adatok, amelyekben tehát az erdők és a műveletlen földek nem szerepelnek. A Németbirodalomban 26-6 millió ha-ra rúg a szorosán vett mezőgazdasági terület, mely az egyes üzemnagyságcsoportok között a következőképpen oszlik meg;

	2 ha-nál kisebb	2—5 ha	5—20 ha	20—1000 ha	100 ha és nagyobb
száma	900.648	822.634	1,045.297	230.863	18.395
területe ...	971.389	2,711.897	10,214.938	7,859.735	4,865.537

Ezek szerint a 100 ha feletti nagyüzemek a mezőgazdaságilag művelt területeknek 18%-át foglalják el. Kiterjedésük mélyen alatta van a két, kisgazdaságokat magába foglaló kategória bármelyikének. A mezőgazdasági terület közel 70%-a az 5—100 ha-os, tehát önálló kis- és középgazdaságok csoportjába tartozik. Ez kétségtelenül a parasztosztály hatalmas fejlettségére mutat.

A birodalmi átlag lényeges különbségekből adódik. A nagyüzem részesedése a jelentékenyebb államok között a legerősebb Mecklenburgban (a mezőgazdasági terület 53 %-a), azután következik Poroszország, közel 23%-kal. Ezen belül is főleg Keletporoszországban (33%) Brandenburgban (31%), Pommernben (43%), Alsósziléziában (30%), míg a nyugatra eső porosz tartományokban sokkal jelentéktelenebb, szinte elenyésző szerepe van a nagyüzemnek, így a rajnai tartományban 3-5%, Westfáliában 3%, Hannoverben 6.5%. A birodalom egyéb államai közül Bajorországban 3%-ot, Szászországban 13%-ot, Württembergben 2%-ot, Badenben 4%-ot, Thüringiában 10%-ot, Oldenburgban 3%-ot foglal el a nagyüzem területe.

A NAGYBIRTOK SORSA Németországban is a fokozatos elaprózódás. Az a nagy fellendülés, mely a Stein-Hardenberg-féle jobbágyfelszabadító reformokat követte a XVIII. század első felében, amikor a nagybirtok mintegy 100.000 szabaddá lett kisgazdaságot olvasztott magába az Elbától keletre fekvő tartományokban, a múlt század második felében lassan hanyatlásnak indult. A nagybirtok száma ugyan még az 1882—1895 közé eső üzemstatistikai periódusban is emelkedést mutat, de attól kezdve rohamos a visszaesés. 1895—1933-ig 4512 nagyüzem hullott szét kisebb egységekké. Ez idő alatt egyedül a telepítések közel egymillió hektárral csökkentették a nagyüzemek birtokállományát.

De ez csökkent volna minden bizonnyal telepítések nélkül is. Hiszen ismeretes, hogy a német telepítési politika sohasem alkalmazott erőszakos eszközöket a nagybirtokkal szemben, mert erre nem is volt szükség. Minden időben sokkal több földet lehetett szabadkéz-

ből megszerezni, mint amennyit a telepítő társaságok fel tudtak használni. A háború előtt Keletnémetországban eladásra kínált és gazdát cserélt nagybirtokok területének csak 10%-a lett telepítés céljára megvásárolva. Még a háború után a szocialista kormányok alatt sem került sor — legalább is a telepítéssel kapcsolattal nem — olyan intézkedésekre, melyek éle kifejezetten a nagybirtok ellen irányult volna. Az 1919. évi augusztus 11-iki telepítési törvény (az ú. n. Reichsiedlungsgesetz) — melyet nagynevű kodifikátora után Lex Seringnek is neveznek — ugyan más elveken épült fel, mint a Bismarck-féle imperialista telepítési törvényalkotások, de nem lehet ráfogni, hogy a nagybirtok kiirtására törekedett volna. Ahol a nagybirtok mezőgazdasági művelés alatt álló területe 10%-nál többre nem terjed, vagy 1907. évi állományának egyharmadát már önként felajánlotta, ott nincs kötelezve további földleadásra. Másutt is csak abban az esetben, ha a telepítő társaságok a szabad birtokforgalom útján, megfelelő állami birtokok hiányában, vagy elővásárlás révén nem tudnak telepítésre alkalmas objektumokhoz hozzájutni. Kisajátításra csak akkor kerülhet sor, ha a nagybirtokosok kényszertársulásai: a Landlieferungsverbände nem akarnak vagy nem tudnak szabad egyezség útján telepítési célra megfelelő földterületről gondoskodni. Az 1929—1933-ig a telepítő társaságok által megszerzett 540.000 ha területből csak 94 ha kisajátítására volt szükség.

Mégis a háború után történt néhány intézkedés, mely érzékenyen érintette a nagybirtokot. Az egyik a hitbizományok megszüntetése, a másik az uradalmi községek (Gutsbezirk) feloszlata volt. Különösen ez utóbbi jelentett súlyos csapást a junkerek hatalmára. A kereken 29.000 parasztközség (Landgemeinde) és 1000 város (Stadtgemeinde) mellett 11.894 Gutsbezirk állt fenn, mindmennyi egy-egy önmagában zárt, közigazgatásilag különálló és kiváltságokkal felruházott uradalom, amelynek tulajdonosa ilyenformán semmiféle más község kötelékéhez nem tartozott. Kétségtelenül a feudális idők maradványa volt ez az intézmény, mely a junkerek nagy hatalmánál és befolyásánál fogva még a háborút követő erősen szocialista színezetű demokráciában is egészen 1927-ig fenn tudta tartani magát. Az 1927. december 27-iki törvény, melynek célja a „községi viszonyok demokratizálása“ volt, végre kimondotta a Gutsbezirkek feloszlátását, ami egyszersmind végét jelentette a földbirtokosok (Rittergutsbesitzerek) közjogi különállásának és kiváltságainak is. Ettől kezdve megszűnt a Gutsbezirkek különleges „alkotmánya“, többnyire oly módon, hogy beolvadtak a meglévő paraszt községekbe, a földbirtokosok pedig épp olyan „egyenjogú“ tagjai lettek a községi szervezetnek, mint bármelyik kisgazda.

Mindez inkább a nagybirtok jogi helyzetére és hatalmára volt befolyással, de nem érintette gazdasági fennmaradásával és boldogulásával összefüggő érdekeit. Ezen a téren egészen más tényezőknek jutott szerep. Amíg a gazdasági konjunktúra éveit tartották, a nagybirtok is jól tartotta magát. Mihelyt azonban a válság a német mezőgazdaságban is fellépett, a nagyüzemek rohamos hanyatlásnak indultak és nagyon rövid idő alatt szinte katasztrofális helyzetbe kerültek.

A mezőgazdaság jövedelmezőségére befolyással lévő tényezők, mint: a terményárak csökkenése, a közterhek, a munkabérek és adósságkamatok ugyanis sokkal súlyosabban érintették a nagyüzemek teherbíró képességét, mint a családi gazdaságokét.

Mindenekelőtt vessünk rövid pillantást a terményárakra. Az alábbi összeállítás a búza, rozs és burgonya árait q-ként birodalmi átlagban és a birodalmi márka értékben szemlélteti.

	1913-ban	1924.	1927.	1929.	1930.	1931.	1932.	1933.	1934. első fele
rozs ára	16.54	16.—	25.38	20.43	16.32	19.21	18.81	15.73	16.40
búza „	19.58	—	—	23.57	26.22	25.62	23.23	19.18	19.23
burg. „	—	5.28	8.72	5.76	4.68	4.96	4.32	2.88	4.32

Az állatárak 1930-ig elég szilárdak voltak, de azóta példátlan visszafejlődésen mentek keresztül. Birodalmi átlagban q-ként és birodalmi márka értékben:

	1913-ban	1929.	1930.	1931.	1932.	1933.	1934. első felében
vágó ökör ára	105.6	116.8	115.9	90.2	67.2	63	66
borjú „	122.6	145.6	140.2	102.4	72.4	71	81.8
sertés ára	117.8	161	133	93.2	79.6	79.2	78.8

A keletnémetországi nagyüzemek legfontosabb terménye a rozs és a burgonya. Ezek ára, mint látható, 1927-ben érte el kuhninációs pontját, tényleg akkor volt a nagyüzemek utolsó konjunkturális esztendeje. Ettől kezdve —¹ kisebb megszakítással — állandó a hanyatlás s a mélypontot 1933-ban éri el. Az a tény, hogy a rozs korábbi maximális árának közel 40%-át, a burgonya pedig kétharmadát elvesztette, súlyosan esik latba a nagyüzemek rentabilitásának és eladósodásának kérdésében. Viszont a kisgazdaságok csak 1930 után szenvedtek érzékeny veszteséget az állatárak rohamos, mintegy 50%-os lemorzsolódása következtében. Ez adja egyik magyarázatát annak, hogy a nagyüzemek megrendülése időbelileg jóval hamarabb következett be s amikor a kisbirtok is krízisbe került, a nagyüzemek — különösen keleten — már nyakig úsztak az adósságban és nagyrészüket az Osthilfe néven ismert adósságvédelem ellenére is menthetetlennek bizonyult.

A nagyüzemnek van egy olyan állandó teherterele, amelytől sohasem szabadulhat. Ez a munkabér. A parasztgazdaságban a családtagok munkabérigénye üzemtanilag egészen más megítélés alá esik és sokkal elasztikusabb is, mint az idegen munkások bére, mely — tekintet nélkül a mezőgazdaság konjunktúraváltozására — nagyon csekély ingadozásnak van alávetve. Legalább is Németországban. Itt a munkabér a létminimumhoz igazodik, tarifális megállapodáson alapul, tehát nem függvénye az üzem jövedelmezőségének. A háború utáni munkabérek jelentékenyen magasabbak, mint azelőtt: a készpénzbér mintegy 10%-kal, a naturalbér 24—35%-kal. Ezzel szemben a munkaidő kb. 10%-kal rövidebb lett. A nagyüzemek válságos helyzete alig érintette a munkabéreket, sőt a mezőgazdaság növekvő munkanélkülisége sem. (1933-ban az östermelő munkanélküliek száma 172.977—313.999 között ingadozott.)

I. A nős konvenciók munkás keresménye 1933-ban (a természetbeni lakás és istálló bérét egységesen 100 birodalmi márkában (RM) véve)

Rajnavidéken: 823.16 RM készpénzbér, 14.4 q burgonya, 9.4 q vegyes gabona, 6 q szalma és 365 l. tej. (Természetbeni lakás nincs.)

Baden: 1079.49 KM készpénz. (Természetbeni lakás nincs.)

Bajorország: 756.40 RM készpénz, 11.7 q fűtőanyagszén, 5 q burgonya, 306 l. tej, 1½ q gabona.

Pommern: 205.39 RM készpénzbér, 20 q tüzelőanyag, 2225 qm. (négyzetméter) földhasználat, 20 q burgonya, 1209 l. tej, 17.5 q vegyesgabona és aprójószágartás.

Szilézia: 299.88 RM készpénzbér, 24 q tüzelőanyag, 920 qm. földhasználat, 18 q burgonya, 365 l. tej, 12.5 q vegyesgabona, 13 kg. vaj. 12 l. petróleum és aprójószágartás.

Kelet-Poroszország: 218.24 RM készpénzbér, 28 q tüzelőanyag, 2850 qm. földhasználat, 1095 l. tej, 16 q vegyesgabona és aprójószágartás.

Hannover: 654.16 RM készpénzbér, 2100 qm. földhasználat, 9.15 q vegyesgabona (kétharmadrészben rozs), 3 fogatnap és 3 q szalma.

Thüringia: 548.08 RM készpénz, 2560 qm. földhasználat, 8 q vegyesgabona, 2 fogatnap, 2.5 q szalma.

II. A nőtlen, állandó, szabad munkások bérvizonyairól az alábbi összehasonlító táblázatban lesz szó.

A legmagasabb terményárak idején, tehát 1927-ben a következő esztendőre, vagyis 1928-ra megállapított bértarifának a fenti, 1933-ra vonatkozó bértarifával való összehasonlítását a következő táblázatban mutatjuk be:

Konvenciók munkás járandósága Nőtlen állandó szabad munkásbére

		Készpénzbér RM	Készpénzbér és naturáliák értékének összege. RM	Évi munka- órák száma	Órabér RM	A keresmény értéke RM	Évi munka- órák száma	Órabér RM
Rajnavidéken	1928	1243	1534	2718	0'54	1212	2718	0'44
	1933	823	1050	2804	0'37	953	2804	0'34
Badenben	1928	1383	1383	2934	0'47	1148	2934	0'39
	1933	1079.5	1079.5	2910	0'37	913	2910	0'31
Bajorországban	1928	870	1156	2918	0'38	927	2918	0'31
	1933	756.4	977	2861	0'34	771	2861	0'26
Pommernben	1928	177	1175	2900	0'40	1117	2900	0'38
	1933	205	911	2909	0'31	1052	2909	0'36
Sziléziában	1928	318	1005	2856	0'35	911	2856	0'31
	1933	299.9	827	2856	0'29	814	2856	0'28
Kelet-Porosz- országban	1928	182.4	953	2903	0'32	951	2903	0'32
	1933	218.3	852	2897	0'29	885	2897	0'30
Thüringiában	1928	634	1022	2800	0'36	788	2800	0'28
	1933	548.8	821	2800	0'29	720	2800	0'26
Hannoverben	1928	746	1235	2768	0'42	1034	2768	0'37
	1933	654.1	955	2768	0'34	927	2768	0'33

Eszerint az órabér 1928-cal szemben csökkent; mégpedig a nős konvenciók munkásoké (megfelel a mi gazdasági cselédünknek) 10—30%-kal, a nőtlen, de szintén egész évre szerződött munkásé 5—25%-kal. A két kategória között az eltérés különbözősége abból származik, hogy a nős munkások járandóságában a nagy áresést szenvedett naturáliák nagyobb részt foglalnak el. A konvenció mennyiségi-
leg nem változott, de annál inkább értékben, ami különösen Pommernben és Kelet-Poroszországban, ahol a járandóság túlnyomólag terményekből áll, okozott volna a munkásoknak élénk veszteséget, ha ez a

kézpénzbér felemelése által részben ki nem egyenlítődik. Már ez a tény egymagában is bizonyítja, hogy a munkabér nem követte vakon — éppen a nagybirtok szempontjából legjellegzetesebb tartományokban — a terményárak hanyatlásának vonalát, sőt ennek a munkások életszínvonalára káros kihatásai a bértarifában megfelelő korrektívumokkal ellensúlyoztattak. Ez a körülmény kétségtelenül fokozta az eladósodással és dekonjunktúrával küzködő nagybirtok nehézségeit.

Súlyos terhet jelentenek a nagybirtokra az adók és a különböző szociális kötelezettségek. A közterhek indexszáma több mint háromszorosa a háború előttiének. A munkások egészségügyi és szociális biztosítása címén pedig a háború előtti megterhelésnek a négyszeresét kell viselnie.

Az alábbi összeállítás meggyőzően szemlélteti a diszparitást (az agrárrollót), mely itt is rendkívüli mértékben próbára tette a mezőgazdasági üzemek életképességét:

	1926—27- ben	1929—30- ban
A mezőgazdasági terményárak indexe (háború előtt = 100)	132	117
A mezőgazdaság üzemi szükségletének indexe	146	153
Ezek közül a műtrágyáé	103	102
a széné	124	138
az építési költségeké	166	178
eszközöké	138	151
új épületeké, gépeké	138	144
ipari készárúké	144	155
munkabéré (kézpénzben)	141	155
munkabéré (összes)	141	151
takarmányé	133	135
szociális biztosításé	360	400
adóké	370	370

A válság, mely ezekben a számokban kifejezésre jut, sokkal súlyosabban érinti a nagybirtokot, mint a parasztgazdaságokat. Eltekintve a termelés különbözőségétől, mely az egyiknek inkább növénytermelő, a másinak állattenyésztő jelleget kölcsönöz, a munkabér és a szociális terhek állandó és egy bizonyos határon túl nem csökkenthető tétele olyan hátrányt jelent a nagyüzemre nézve, amelyet behozni sohasem tud. Fentebb láttuk, hogy amíg a legfőbb szántóföldi termények ára 1927—1933-ig 40—300%-kal esett, a munkabérek csak 5—30%-kal csökkentek, míg a szociális terhek változatlanul fennállnak ma is. Sőt egy szőkébb periódust véve, — 1927—30-ig — mind a munkabérek, mind a szociális kiadások emelkedtek, noha a mezőgazdasági termelés már nyakig úszott a dekonjunktúrában. Bizonyos, hogy a kisüzem sem kerülhette el a sorsát, sőt az állatárak esése még gyorsabb és jelentékenyebb volt. A veszteség azonban itt a családtagok munkabérének rovására ment és ha le is szállította a paraszt életszínvonalát, de az üzem maga életképes és egészséges maradt, önellátó jellege is nagymértékben függetlenítette a külső tényezőktől és csökkentette az agrárrolló romboló hatását. Ezzel szemben a nagyüzem sokkal kisebb rugalmasságot mutatott, állandó és csak kevéssé szűkíthető kiadásai és piacra utaltsága mellett már a válság első hullámcsapásai súlyos sebet ütöttek rajta.

Éppen az 1927—30 között eltelt idő alatt, amelyre fenti adataink is vonatkoznak, bontakozott ki a nagyüzem krízise a maga teljességében. Ez a néhány esztendő elegendő volt a keletporoszországi nagybirtok katasztrófális eladósodására. Ezzel szemben a kisbirtok sokkal ellenállóképesebbnak bizonyult. 1930 végén szanálásra szorult az

5—20 ha üzemek kategóriájában	5379, az ide tartozó üzemek	10.9%-a
20—100 „ „ „ „	2735 „ „ „ „	11.1%-a
100—200 „ „ „ „	640 „ „ „ „	36.0%-a
200 ha felüli „ „ „ „	688 „ „ „ „	41.3%-a

Az állam nem nézte tétlenül a mezőgazdaság pusztulását és megindította az Osthilfe néven ismert adósságrendeztést, helyesebben segítőakciót, mert közben kiderült, hogy a nagyüzemek jelentékeny részét semmilyen áldozattal sem lehet megmenteni. Mégis 1930 végén kereken no millió márkát fordított a mezőgazdasági üzemek, mégpedig ebből 44 millió márkát a kisüzemek és 66 milliót a nagyüzemek megsegítésére. 1933 közepéig ez az összeg 196 millió márkára emelkedett, amelyből a nagybirtokra kereken 100 millió, a kisüzemekre 96 millió jutott.

Tehát nem a jószándékon és a segítőkészségen mult, ami a fenti jelentékeny anyagi áldozaton kívül a különböző védelmi intézkedések nagy tömegében is kifejezésre jutott, hogy a mezőgazdasági üzemek, főleg a nagyobbak egy része, menthetetlennek bizonyult. Kiderül ez részben az árverési statisztika adataiból is (melyek ugyan birodalmi adatok, de túlnyomólag a négy északi és keleti tartományra vonatkoznak).

Az elárverezett mező- és erdőgazdasági ingatlanok (2 ha-n felül.)

		száma	területe ha
2—5 ha	1932	1320	4.362
	1933	321	1.071
5—20 ha	1932	1980	20.423
	1933	433	4.492
20—100 ha	1932	928	37.977
	1933	189	7.652
100—200 ha	1932	157	21.644
	1933	33	4.546
200 ha felett	1932	145	67.551
	1933	24	9.240

Feltűnő, hogy 1933-ban mennyire visszaesett az árverések száma. Ez kétségkívül az erélyes adósvédelmi intézkedésekre mutat. Újabbban a birodalom anyagi helyzete már nem engedi meg a korábbi költséges eljárások alkalmazását és mind szűkebbre szorítja a szanálás kereteit. De bebizonyosodott az is, hogy felesleges volt a keletnémetországi túladósodott nagyüzemek megmentésének erőszakolása, ami kettős áldozatot követelt az államtól. Egyrészt a közvetlen szanálás alakjában, másrészt a telepítések megnehezítése által. Az adósságvédelmi rendelkezések ugyanis nagymértékben csökkentették a telepítésre alkalmas birtokok kínálatát és felverték a földárakat annyira, hogy a hanyatló konjunktúra mellett rentábilis telepítéseket végezni alig lehetett. Tényleg 1933 a leggyengébb esztendő volt az utóbbi

években a telepítés szempontjából. A birodalom anyagi erejének gyengülése, a kedvezőtlen következmények, de még más körülmények is arra készítették a Hitler-kormányt, hogy szakítson az adósvédelem régi rendszerével és a földteherrendezés ügyét összekapcsolja birtokpolitikai célkitűzéseivel. Ez történt az 1933 június 3-iki törvényben, mely lehetővé teszi, hogy az eladósodott nagybirtokok telepítésre használtassanak fel.

A JÖVŐ nem túlságosan biztató a nagybirtokra nézve, annak ellenére, hogy a nemzeti szocializmus nem folytat nagybirtokellenes politikát. Ha a weimari kormányok, különösen az első időben, nem rokonszenveztek is a Rittergutbesitzerekkel, később a mezőgazdaság erős társadalmi szervezeteinek sikerült az osztályellentétek csökkentésével az egész mezőgazdaság, tehát a nagybirtok érdekében is, hatásos agrárpolitikai intézkedéseket kiharcolni. Az Osthilfe tagadhatatlanul elsősorban a nagyüzemek megsegítésére irányult. A nemzeti szocializmus eszméi és törekvései eleve kizárják a nagybirtokellenes elvi álláspontot. Merő tévedés azt hinni, — mint a magyar sajtóban néha olvashatja az ember, — hogy a Darré „egyoldalú parasztpolitikája”⁴ a nagybirtok megsemmisítésére törekszik. Aki ilyet állít, az nincs tisztában a nemzeti szocializmus parasztfogalmával. Itt a „paraszt” nem a földettűró, iskolázatlan kisgazdát jelenti, hanem minden gazdálkodót, aki a „Blut und Boden” eszményének, tehát a faji és erkölcsi követelményeknek megfelel. Az Erbhofgesetz értelmében 125 ha-ig (kb. 220 kát. hold) lehet valaki paraszt (csak a paraszt alapíthat Erbhofot). Ez a felső határ itt már nagybirtoknak számít. De kivételes esetekben ennél nagyobb birtokosokat is beengednek a parasztk rendjébe. Tehát nagybirtokosok is lehetnek parasztk, vagyis olyan gazdák, akik bizonyos védelemben részesülnek.

Egészen más kérdés, hogy az elvi állásfoglaláson túl milyen gyakorlati és célszerűségi szempontok irányítják a nemzeti szocializmus agrárpolitikáját. Kétségtelen, hogy ezek nem kedveznek a nagybirtoknak. Itt már nem vitatott — mert teljesen eldöntött — kérdés az, hogy pl. 50 hús hektáros kisgazda nemzeti, szociális, népesedési, sőt gazdasági szempontból is hasonlíthatatlanul nagyobb erőt jelent, mint egy 1000 ha-os nagybirtokos. A mezőgazdasági tudományos kutatóintézet (Deutsches Forschungsinstitut für Agrar- und Siedlungswesen) berlini, königsbergi, rostocki, jénai, bonni, tübingai egyetemek mellett működő osztályai félévszázad telepítési adatai alapján kétségbevonhatatlanul bebizonyították a telepítések óriási előnyeit a nagybirtokkal szemben. Azt, hogy telepes gazdaságok munkaerő-többlete legalább 50%-ot tesz ki a felosztott nagyüzemekéhez képest, hogy a telepítések hatalmas lökést adtak a közeli kisvárosok fejlődésének, hogy csökkentették a városbatódulást, hogy a kisüzemek általában jobban ellenállnak a válságnak, kevésbé adósnak és több adót fizetnek, már régen tudott dolog itt. Az újabb kutatások azonban döntő bizonyítékot szolgáltatnak arra nézve is, hogy az új telepek termelésének az értéke már az első években is meghaladja a nagybirtokét.

A múlt évben megjelent a königsbergi osztály kutatásai nyomán a birodalmi élelmezési és földmivelésügyi minisztérium kiadásában egy rendkívül érdekes munka (Dr. R. Bräuning „Die Siedlungsfähigkeiten des Siedlerbetriebes im Vergleich zum Grossbetrieb“ címen), mely 619 északkeletporoszországi, tehát extenzív viszonyok közt létesült telepes gazdaság (14 telep) adatait hasonlítja össze 103 hasonló talaj-, klimatikus és közgazdasági viszonyokkal rendelkező nagybirtokkal. A legmodernebb tudományos módszerrel és alaposággal készült tanulmány szerint a 2—4 éves telepítések össztermelése a sertésenyésztésben 36.6%-kal, a tejtermelésben 54.2%-kal, a burgonyatermelésben 34.1%-kal múlta felül a nagybirtokét, csupán a szarvasmarha- és birkatenyésztés és a gabonatermelés produkciója volt 30.5%-kal, illetve 11.8%-kal kisebb. A régebbi 6—8 éves telepítések adatai pedig — az összteljesítmény mellett a piacratermelést külön is részletezve — kitűnnek az alábbi táblázatból:

A nagybirtok termelését 100-nak véve, a telepes gazdaságok piacra vitt terménymennyisége

	ló	csikó	szarvas- marha	sertés	tej	burgonya	gabona, netto
5 ha alatt	— 60	+116.7	104.4	254.0	145.1	11.7	— 17.7
5—10 ha	—132.0	+117.8	146.4	192.3	197.2	49.5	99.1
10—20 ha	+ 30.0	+550.0	129.5	191.1	169.7	28.9	122.8
20—50 ha	+352.0	+556.0	128.9	124.2	104.5	9.4	126.7
Összes (piacon eladott és háztartásban felhasznált)							termény mennyisége
5 ha alatt	— 60	+116.7	104.4	302.4	189.2	315.9	64.1
5—10 ha	—132.0	+117.8	146.4	197.0	199.8	147.5	116.8
10—20 ha	+ 30.0	+550.0	129.5	186.7	169.2	106.7	128.9
20—50 ha	+352.0	+566.7	128.9	120.7	104.3	63.1	123.3

A telepesgazdaságok termelési fölénye tehát kétségtelen. Még piacon is többet termelnek, mint a nagyüzem. A birodalmi kormány, amikor nagyszabású telepítési tevékenységet indít meg, nem tesz mást, mint levonja e tények tanulságait. Azt a birtoktípust igyekeznek erősíteni és szaporítani, amely népesedési, társadalmi, nemzeti és faji szempontból a legelőnyösebb, emellett a válsággal szemben legellenállóbb és ami talán ma a legfontosabb: leginkább elősegíti a birodalom önellátásra irányuló törekvéseit. A termelési csatában (Erzeugungsschlacht), mely itt most a gazdasági politika középpontjában áll, a kisüzemé lesz a döntő szerep. A nagybirtok még jobb konjunktúra mellett sem lesz versenyképes a kisbirtokkal. Egyelőre még különösen a roz- és burgonyaellátás terén hasznos szerepet tölt be, sőt mint vetőmagtermelő és nemesített haszonállattenyésztő nagyüzem nélkülözhetetlen, sorsa és rendeltetése a jövőben mégis az lesz, hogy fokozatosan átadja a helyét a családi parasztgazdaságnak a birodalom északi és keleti tartományaiban is, hasonlóan ahhoz, amint az a nyugati, középső és déli részeken már évtizedekkel, sőt évszázadokkal ezelőtt megtörtént.

KERÉK MIHÁLY

A SZLOVENSZKÓI ÚJ MAGYAR GENERÁCIÓ *A SARLÓTÓL A PROHÁSZKA-KÖRÖKIG*

ISMERETES MINDENKI ELŐTT, hogy ezelőtt öt esztendővel a pozsonyi magyar főiskolások „Sarló“ nevű szervezete március 15-én egy, a dunamedencei népek színeivel és egy vörös szalaggal díszített koszorút akart elhelyezni Petőfi Sándor budapesti szobrára, a rendőrség erélyes közbelépésére azonban elállt eredeti szándékától és a koszorút Táncsics Mihály sírjára tette le. A szlovenszkói fiatalság e kétségkívül meggondolatlan és hibás lépése természetesen egyszerre felkavarta a csonkamagyarországi közvélemény széles horizontját s jobb- és baloldaltól, haladó és konzervatív körök részéről egyaránt a szlovenszkói fiatalok felé fordult az ország vizsgálódó, kritikus tekintete. A szlovenszkói új magyar szellemiség arca ekkor vetítődött a trianoni határokra túlra: a magyarországi ember ekkor döbbsen rá először, hogy a kisebbségi gondolkodás széles skáláit a közelmúlt politikai, társadalmi és gazdasági hullámai mind határozottabb tempóval sodorják egy előtte érthetetlen és idegenzerű életkép kialakulása felé.

Ma már, amidőn javarészt elültek azok a heves világnézeti harcok, melyek Szlovenszko magyar fiatalságát vagy hat esztendőn keresztül foglalkoztatták és az eredetileg kaotikus világnézeti összevisszaságból egy feltétlenül tiszta helyzetkép kristályosodott ki: az elmúlt másfél évtized fordulataiban rendkívül gazdag történetére bizonyos történelmi távlatból tekinthetünk vissza és a tények komoly analízise s tárgyilagos, lehiggadt kritika alapján ítéletet tudunk mondani arról az ideológiai fejlődésről, melyet a szlovenszkói magyar fiatalság a békeszerződés óta megtett.

A generációs ellentét, két egymástól távolos nemzedék élet-szemléletének szembekerülése, — mely különben általánosan európai jelenség volt a világháború után¹ — hatványozott méretekben jelentkezett az utódállamok magyar társadalmában, nevezetesen Szlovenszkon, ahol a társadalmi fejlődés dinamikus folytonosságát a generációs ellentét kivül még más politikai, társadalmi és gazdasági erők sodorták a kataklizmák veszélyes örvényébe. Feladatunk tehát mindenekelőtt ezen politikai, társadalmi és gazdasági erővonalak tárgyi-

¹ Ismeretes, hogy a háborút követő esztendőben Angliától kezdve, Franciaországon, Németországon (Jungdeutscher Orden) és Itálián keresztül egész a Balkánig hallatszott az új generációk sokszor elégedetlen hangja. V. ö. Jambrekovich László: Levél a mai ifjúságról. Magyar Szemle, 1928. III. 63. oldal.

lagos megvizsgálása és szétbontása; enélkül ugyanis nem értenők meg a szlovenszkói magyarság érdekes kialakulását, kivált pedig a felvidéki fiatal szellemiség fejlődését.

A háborút követő békeszerződések, már avval a pusztá ténnyel, hogy a régi Magyar Birodalomnak 17 északi vármegyéjét (vagy 3 és félmillió lélekkel), egy új államalakulathoz csatolták: durva fait accompli elé állították a szlovenszkói magyar etnikumot. A szlovenszkói magyarság, amely évszázadokon keresztül élte Önálló nemzeti uralmát s amelyik most egy előtte teljesen ismeretlen, szokatlan és tisztázatlan életsíkra csúszott: sehogy sem volt képes felmérni a kisebbségi élet értelmét és jelentőségét. Ennek egyrészt az volt az oka, hogy a szlovenszkói magyarságból teljességgel hiányzott a történeti öntudatnak pozitív léte, ami érthető is, hiszen Szlovenszko és a Kárpát-alja a múltban sohasem alkottak közjogi egységet, ahol speciális nemzeti és territoriális öntudat alakulhatott volna ki. A szlovenszkói magyarságnak azonban nemcsak hogy nem volt történeti öntudata, de hiányzott belőle a nemzeti öntudatnak konkrét átélése is. Persze ez a bűn nem csupán a felvidéki magyarság lelkiismeretét terheli, a pozitív nemzeti öntudat hiánya általános háború előtti magyar jelenség volt, mely a liberális nemzeti illúziók és a „30 milliós Magyarország“ fikcióján keresztül jutott el a nacionalizmus érzelmi átéléséhez. Oly erős volt ez a nemzeti mámor, hogy az ébredező szláv tömegek tözsomszédságában élő felvidéki magyarságot még az oly kínos nemzetiségi súrlódások, mint a csemovai szerencsétlen sortűz, vagy a „hlaszisták“ provokatív előretörése sem józanították ki nemzeti optimizmusából. A békeszerződések egyszerre megváltoztattak mindent. Egyrészt kegyetlenül felforgatták mindazokat a nemzeti illúziókat, melyek a szlovenszkói magyar életnek évtizedek óta gerincét képezték, másrészt egy új kisebbségi magyar életszemlélet kialakulását kényszerítették ki, mely a megváltozott viszonyok között a magyarság széles tömegeinek fennmaradását biztosíthatta.

A háború után sok más, liberális korszakból ránkmaradt illúzióval, a felvidéki magyar középosztály léte is merő szappanbuborékként pattant széjjel. A realitások súlya alatt döbrentünk csak rá, hogy mennyire nincs magyar középosztályunk. Ugyanis a nemzetiségekből rekrutált, de teljesen még nem asszimilált rétegek az államfordulat után elsősorban saját gazdasági létüket akarták biztosítani s tünevényes gyorsasággal szakadtak le a magyar társadalom fájáról, a zsidóság pedig visszavonulván a külön nemzetiség fiktív magaslatára, teljes közönnyel várta az események végső kifejlődését. Annak az aránylag fajilag is tiszta magyar középrétegnek, mely sporadikus elhelyezkedésben élt a Felvidéken, egy tekintélyes hányada az első puskaövésre átmenekült Magyarországra, az otthonmaradottak pedig vagy azért, minthogy állami szolgálatban éltek, vagy pedig mert a megváltozott konjunkturális viszonyok következtében anyagi nívójuk szinte a proletár-színvonalra süllyedt: nem jelenthették a magyar jövő társadalmi fejlődésének zálogát. A világháború, a forradalmak, kiutasítások és menekülések tehát elsősorban a szlovenszkói magyar középosztály létét ásták alá, azt a társadalmi réteget robbantották

szét, melynek a megváltozott viszonyok közepett éppen képzettségénél és intelligenciájánál fogva kellett volna a szellemi vezetés szerepét elvállalnia, proletársorban élő agrár- és ipari munkástestvérei érdekében. Ez a középréteg azonban egyrészt hézagosan létezett már a háború előtt is, a forradalmak után pedig vagy kivándorolt vagy nagy hirtelenében átmázolta politikai meggyőződésének kulisszáit, vagy pedig a gazdasági és politikai történések hatása következtében a szétziláltság és szétesettség állapotát élte.

Természetesen a társadalmi fejlődés nem torpanhatott meg e kataklizmaszerű megrázkódtatás ellenére sem, a fejlődés nem is állapodott meg, csak új tartalmat és irányt vett fel. Feltétlenül új magyar értelmiségi réteg létrejötté vált szükségessé, oly képzett értelmiségi réteggé, amelyik annakidején képes majd magára vállalni a kisebbségi tömegek kulturális és gazdasági irányítását. Ez a kialakulóban lévő új értelmiségi osztály csak két irányból táplálkozhatott: egyrészt a gazdaságilag lecsúszott, proletársorba süllyedt régi magyar középosztály megmaradt töredékeit szívta fel, másrészt a még érintetlen paraszti és munkásrétegek felé fordult s azokat állította a fejlődés vonalába. A megmaradt magyar középiskolák padsorai lassanként a falusi és kisvárosi parasztság, munkásság és volt intelligencia fiataljaival telnek meg, majd az egyetem kapui nyílnak meg előttük, egyszóval egy paraszti és munkáselemeket magába foglaló új értelmiségi réteg bontogatja lassanként szárnyait. Ez a most születő nemzedék már teljesen más szellemi fölépítettséggel bír, mint a háború előtti világ polgári fiatalsága, ami természetes is, minthogy e fiatalok fejlődését egyaránt irányítja és fűti öröklött osztálydinamikájuk, másrészt pedig gazdasági életszintjük, mely állandóan süllyedvén, e fiatal generációkat fokozatosan kényszeríti a szívós munka s az élet komoly szemlélete felé.

Azok a politikai, társadalmi és gazdasági hatóerők, melyek az egyetemes szlovenszkói magyar kisebbség fejlődését egy újszerű vágányra kényszerítették, hatványozott méretekben érvényesítették hatásukat ifjúsági viszonylatokban. A fiatalság szellemi hullámozása sohasem választható el mereven a társadalom egyetemes ideológiai fejlődésének irányától; reá ép úgy hatnak a társadalmat formáló erők, csupán a ható összetevők eredője — éppen a fiatalokban rejlő szangvinizmus folytán — vesz fel gyakran túlméretezett, szélsőségeket súroló formákat.

A SZLOVENSZKÓI magyar fiatalság az államfordulatot követő esztendőök folyamán hosszú ideig nem hallatott magáról. E jelenségen nem is kell csodálkoznunk, ha meggondoljuk, hogy az első esztendőök kaotikus világában nem is létezett fiatal magyar értelmiségi réteg. Az egyetemre készülő ifjak javarésze ekkor még a budapesti egyetemek felé gravitált, az az aránylag csekély számú réteg viszont, amelyik az otthonmaradás mellett döntött, teljes értelmetlenséggel és tájékozatlansággal tekintett a kisebbségi élet most kibontakozó formái felé. Változás csak akkor áll be, amidőn a magyar fiatalok mind nagyobb tömegekben keresik fel a hazai cseh egyetemeket, megismerkednek

a cseh gondolkodás polgári racionalizmusával s az ellentétes benyomások szerves eredményeképp mind öntudatosabban fordulnak a kisebbségi sorsközösség problémái felé.

1926 nyarán a prágai Szent György Körben csoportosult öreg-cserkészek kezdeményezése és elképzelése alapján egy eddig ismeretlen, újszerű népi mozgalom indult meg Szlovenszkószerte: a regősjárás. F fiatal cserkészdíákok járták be Szlovenszkó eldugott magyar falvait, a Csallóközt, Ipolymentét, Gőmőrt, a kárpátalji Tiszamelléket; népdalokat, meséket, népi emlékeket gyűjtöttek. Eltőkélt szándékuk az volt, hogy a maga valóságában ismerik meg a magyar falut, azt a falut, melyet eddig csak a romantikusok vagy naturalisták regényeiben láttak megelevenedve s melyhez a kisebbségi életközösség következtében oly közel sodródtak. Az a társadalmi átalakulás, melynek szinte forradalmi etappjait élte ekkor a kisebbségi magyarság, mely a régi középosztály pusztulása vagy proletarizálódása után új társadalmi szintézist teremtett a paraszti és munkásrétegek bevonásával, amely az új magyar élet alapjául már nem a várost, hanem a falut és a gyárat tekintette: vetítődőn ki szellemi síkon a fiataloknak új falumozgalmában. E fiatal generációnak a magyar föld és falu felé való hajolása szükségképpen természetes folyamat volt. A széthullását élő magyarság s a társadalmi szétzüllés kataklizmáit szenvedő szlovenszkói magyar középosztály az érintetlen magyar humuszban látta a jövőnek, az életnek egyedüli reménységét. Nem véletlen, hogy Ady, Szabó és Mőricz magyar népi megújhodást hirdető triásza éppen a szlovenszkói fiatalságra hatott elsősorban. A középosztály széthullását, régi társadalmi káderek megpattanását élő szlovenszkói fiatalság szinte saját sorstragédiáját látta megtestesítve Ady költészetében, Szabó Dezső falumithosza, Mőricz reális társadalmi meglátásai pedig ellenállhatatlan erővel ragadták az elfeledett népi kincsek és faji erők kibányászása és értékelése felé.

Az a lelkes, idealizmustól fűtött fiatal tábor, amelyik a középiskola padjaiból csiszolatlan horizonttal, csupán a népiség és a „népi győkerű magyar kultúra“ koncepcióinak inkább érzelmi átélésén keresztül került a magyar falu tényadottságai közé, szóval a kisebbségi élet reális síkjára, az anyagi nyomor és politikai elnyomatás mindennapos küzdőterére: természetszerűleg megváltozott életszemlélettel, élményszerűségből táplálkozó komoly öntudattal akart bekapcsolódni a kisebbségi élet építő munkájába. A regősdiákok számára a paraszti lélek megismerése, a falu életébe való reális bepillantás nem marad romantikával átítatott élmény, hanem szélesskálájú szemléletté bővült a kisebbségi élet átfogó horizontján. A város és falu találkozásá két irányban érzékeltette logikus hatását: a városi polgári osztály fiai itt dőbbentek először saját polgári kultúrájuk sivárságára, a város talajtalan és nemzetietlen levegőjére, a magyar nemzettest tragikus széthullására és a kisebbségi sors komolyságára. Másrészről ez a falujárt fiatalság az ősz magyar földből szívott kultúrkincsekkel a modernségben győtrődő város vérszegény polgári kultúráját akarta felfrissíteni. Ezt a gondolatot fejezi ki a regősmozgalom egyik vezető tagja következő soraiban:

„Kulturális téren a magyar talajból való sajátos népi kultúrát, mint az igazi magyar szellemiség Örök gyökerét igyekszünk az intelligencia eszébe juttatni. Hisszük, hogy a magyar föld és ember természeti kapcsolatából fejlődhet csak ki az az őszinte magyar tömegkultúra, amely nem idegen formák lecsapódása vagy magasabb társadalmi fokok: majmolása, hanem a magyar erők európai színvonalra teljesedése.“¹

E kulturális tényfelismerés mellett ott létezett elejétől fogva a magyar falu, a magyar paraszt- és munkásrétegek gazdasági és szociális helyzetéből kikövetkeztetett komoly szintézis: az intelligens és dolgozó osztályok ama szoros kapcsolata, mely a kisebbségi glóbuszon öntudatos harcok frontba kovácsolja a ma még szétszórta élő és öntudatlanul vegetáló osztályokat. A magyar falu élményszerű tanulsága itt már tág szociális-társadalmi körre bővül, ahol is az egyes dolgozó rétegek egymásrataltsága és összefogása éppen a kisebbségi jövő szempontjából bír okvetlen fontossággal.

Ez az új generációs öntudat, amely kilépve a háború előtti idők polgári, mereven elzárkózott kereteiből, levetkőzve magáról a nagy városi élet és kispolgári „Spiesser“ ideológia szokványos gátlásait, fiatal idealizmusával, tennivágyásával a magyar hűmusz felé fordult s az „emberibb ember, magyarabb magyar“ gondolat alapján a pusztuló polgári kultúrát s az egész süllyedő magyar életet a falu őseréjével, a népi kultúra kincseinek átértékelésével akarta újjá alakítani: már hatalmas messzeségben állott a háború előtti békeidők polgári diáktípusától. Ez a generáció gyökeresen szakított a bárkultúra, a kávéház- és söntescivilizáció garnitúrájával, e nemzedék világszemléletének fókuszában a magyar föld, a kisebbségi magyar élet egyetemes égboltja domborodott ki. Ez a nemzedék már áttörte új szemléletével és aktivitásával az egyetemi diákelet szűkén körülhatárolt problematikáját s kilépett a kisebbségi élet porondjára.

1928 nyarán, a gombaszögi major melletti táborozáson találkozó regőscserkészek közös elhatározással még tisztázatlan és konkrét tervekkel nem bíró mozgalmuk megjelölésére a „Sarló“ nevet vették fel, mint azt a szimbólumot, mely őket a falúhoz, a magyar dolgozó rétegek széles tömegeihez fűzi.

A magyar föld megismeréséből és romantikus szeretetéből táplálkozó eszmei mozgalom sodródó hullámmal indult el a fejlődés útján. Helyzeti energiáját és sebességét állandóan fűtötték a kisebbségi magyarság társadalmi átalakulásából felszínre robbanó természeti erők, melyek lehetetlenné tették a megállást, az eszmék és gondolatok egy helyben topogását. A kisebbségi élet állandóan súlyosodó politikai boltozata, a mindjobban nyílt kérdéssé rákosodó szociális és gazdasági nyomor pedig még csak mint friss olaj élesztették az új utakat járó fiatalok lelkéből kicsapó, forrongó lángot. Az „új-arcú magyarok“ fiatal csoportja nem állhatott meg a regősjárás, a népi kutatás és adatgyűjtés föltétlenül becses, de felette egyoldalú tényénél. A falujárás, a magyar föld felé hajlás élményszerű volta és népi romantikája helyett a tapasztalt életadottságok sokoldalú és tudományos analízisének kellett következnie, mely új perspektívákat,

¹ Magyar Újság. Kessler Edgár: Új generációs öntudat. 1928. szept. 25.

új történeti, társadalmi és gazdasági szemléletet nyitott meg a kisebbségi fiatalság előtt. A „sarlós“ fiatalok most az eddigi tapasztalati szemléletsíkról a komoly tudomány boncasztalára akarták átvinni a magyar falu és népiség problematikáját s a modern történetkritika, szociológia és gazdaságtan fényénél szétbontani a szövevényes magyar élettest minden vonatkozását. És itt, a tudományos analízis folyamán bukkantak elő az első disszonanciák, az első giccsszerű kilengések, melyek később a sarlós-mozgalom szellemi síkját a magyar tömegek által egy nehezen érzékelhető és semmiképpen sem elfogadható doktrinér pártelméletre vitték át. Ez a tanulni akaró, még fejlődésben lévő réteg kategorikusan el volt vágva a magyar kultúra és szellemiség modern alkotásaitól, történetiszemlélete és világnézeti meggyőződése pedig — a hézagos, rendszertelen, sőt ki nem elégtő középiskolai oktatás folytán — rengeteg kívánnivalót hagyott maga után. Ez a generáció, amelyik első gyermekkori visszaemlékezéseit a háborús évek zűrzavaros világából kapta, amelyik a gyatra és tendenciózusan irányított magyarnyelvű iskoláztatás után egyszerre az egyetemi élet porondján találta magát: heves szomjúsággal kereste a magyar szellemiség irányt adó fókuszait. S minthogy a magyar kultúra és szellemtörténet legújabb perspektívái nem hatolhattak át az elzárt trianoni határokon, e fiatal réteg azzal a magyar szellemiséggel találta magát szemben, melyet a magyar emigráció mentett át magával a köztársasági területre. Így magyarázható csupán, hogy a modern magyar szellemtörténetet nem ismerő s az egyetemi városokban a masaryki humanizmust magukba szívó sarlós fiatalok könnyen vették át a háború előtti magyar „humanisták“ Magyarországról emigrált szellemiségét. Jellemző, hogy tanítói és szellemi vezetők ennek a fejlődési fázisnak már nem annyira a líraiságán keresztül értékelt Szabó Dezső vagy Ady Endre, hanem a magyar történetiszemléletnek és társadalomtudománynak háború előtti letűnt csillagai, mint Jászi Oszkár, Ágoston Péter, Szabó Ervin stb. A regőscserkészlet romantikusan népi és magyar talajáról itt tolódik át a mozgalom mindjobban a modern szociológia és gazdaságtan által bevilágított területre.

E „szociológiai“ iskolából kikerült generáció már sokkal szélesebb és átfogóbb látókörrel lép az életbe; már nem elégszik meg a kisebbségi tényfelismerések összegezésével, hanem általános törvényszerűségeket vél felfedezni, melyek egyaránt kell, hogy lekössék a haladó magyar értelmiség figyelmét. Ennek az új szemléletnek a góciából már kiesik a kisebbségi magyarság sorsával való elsődleges foglalkozás, jobbanmondva e munkatér hatalmas síkká szélesül s problematikáját nem csupán a magyar, hanem a Dunamedence összes dolgozó népei szerves fejlődése, gazdasági helyzete és jövője képezi. A regőscserkészlet életiszemléletének központjában a magyar falu állott, mely végeredményben az egyetemes magyar életté s elsősorban a kisebbségi magyar életté terebélyesedett széjjel. A regőscserkészlet új generációja szociálisabb, igazságosabb és magyarabb jövőt akar kikovácsolni, azonban e jövő bármennyire is magán viselte az egyetemleges emberiesség vonásait, bármennyire is radikálisan újszerűt akart, lényegében mindig a magyar népiség és a magyar élet barométere

szerint igazodott. A Sarló tudományos analízise már tovább ment; már elhagyta maga mögött a hangsúlyozottan nemzeti színekre átmázolt kulisszákat s a tudományosan értelmezett internacionalizmus színpadára lépett. Tudományos boncolgatásai során a Jászi- és Ágoston-féle történetmaterialista beállítottságot öltötte fel magára s a gazdasági erők dinamikus egymásrahatásának tanulsága alapján vizsgálta a közös gazdasági területen élő dunamedencei kis nemzetek életét.

A Jászi-féle elavult történetfilozófia emlőjén táplálkozó Sarló a dunai népek gazdasági egymásrautaltságából, mint természeti törvényszerűségből kiindulva, a közösség és szolidaritás tudatát mindenekelőtt kulturális viszonylatokban akarta ápolni, minthogy a szellemi együttműködés a gazdasági erők találkozásának elsődleges, nélkülözhetetlen alapja. A Dunamedencében élő dolgozó tömegeknek ugyanis azonosak gazdasági érdekeik, tehát életük és fejlődésük is közös. Mindenekelőtt tehát azon kulturális kapcsolatok és összefüggések keresése és megteremtése szükséges, melyek a ziláltság és nacionalista gyűlölködés frontjáról a Dunamedence dolgozóit újból a megértés és kiegyensúlyozottság révébe képesek kormányozni. Kulturális viszonylatokban e felfogás mint az úgynevezett „szláv-magyar kultúrkapcsolatok” megteremtése jelentkezett. A gondolat eszmei vonalvezetése körülbelül a következő: a szláv és magyar tömegek évszázadok óta élnek egymás mellett területi közelségben; a szláv és magyar kultúra mindennek ellenére mindmáig nem találta meg az egymás felé vezető utat. A közelmúlt politikai változásai és kielezett nemzeti sovinizmusa e két kultúrterület között a szakadékot még mélyebbre ásta. A szláv és magyar kultúr-törekvéseket szándékosan kényszerítik két külön irányba, hogy ezáltal a két fajiség között állandóan mélyüljön az ür és lehetetlen legyen a testvéri közeledés. Az új magyar generációk a demokrácia és humanizmus égisze alatt találkozni akarnak a progresszív cseh és szlovák fiatalsággal s a demokratikus haladás nevében egyesült erővel, vállvetve akarják felvenni a harcot a reakció ellen.

A szláv-magyar kultúrgondolatnak s a két nép testvéri közeledésének volt mintegy bizonyítéka a radovi (Morvaország) találkozás, ahol 1929 nyarán cseh akadémikusok táborukban vendégül látták a Sarló néhány vezető tagját, akikkel részletesen megvitták a cseh-magyar közeledés esélyeit. Rendkívül jellemző a Sarló akkori elméleti, reális életadottságokat figyelmen kívül hagyó gondolatvilágára Kessler Edgárnak a cseh fiatalok előtt mondott beszéde, melyben mintegy az új magyar értelmiségnek az irredentizmusról alkotott meggyőződését tolmácsolja, szóval arról a kényes problémáról nyilatkozik, mely a háború óta a két nép között a közeledést szinte lehetlenné tette.

„A mai magyar irredentizmus nem nemzeti egységre törekszik, hanem a régi magyar állam helyreállítását kívánja. Ennek az irredentizmusnak feudális nemzetközi tradíciói vannak és összeütközésbe is tud kerülni a nemzeti egység gondolatával. Az irredentizmusnak gazdasági és állampolitikai okai is vannak. Ez az irredentizmus jellemezte a kisebbségi magyarságot is eleinte, de a nemzeti vitalitás, amellyel a kisebbség az új környezetben élni, fejlődni és produkálni akart, las-

sanként ideológiailag átalakult. A nemzetiség és az állam fogalma elvált egymástól. Nemzeti érdeké a reális politika lett. Az új magyar ifjúság kisebbségi területeken: Erdélyben, Csehszlovákiában a jövő nagy feladatát nem régi magyar állam felállításában, hanem a közép-európai államok gazdasági találkozásában és egy nemzetközi államfogalom fokozatos kialakulásában látja. Európa 40 milliónyi kisebbsége az európai egyesülés legerősebb erjesztőanyagát képezi a mai államok nemzeti voltával szemben.¹

Az a teóriákban, fiktív humanizmusban lebegő fiatalság, mely a radovi találkozón szolidaritást vállalt a cseh haladó rétegekkel, amelyik úgy tekintett a cseh demokratikus légkörre, mint az emberiség és népi szabadság megvalósítójára, amely széles skálájú humanizmusán a dunai kis népek összes dolgozójával vélt találkozni: ez a fiatalság volt az, mely március 15-én koszorút akart elhelyezni Petőfi Sándor szobrán, hogy ezáltal is mintegy tanúbizonyságát adja annak, hogy a Dunamedence valamennyi népei, nemzetkülönség nélkül, hódolnak a magyar szabadság halhatatlan költője előtt.

A Sarló ideológiai fejlődése e fázisnál már nem állhatott meg. A szellemi fejlődésnek lejtője, melyre rálépett, jobbanmondva, melyre külső adottságai, kisebbségi sorstragédiája és fiatalos lendülete vitték: nem túrt megállást. Az a forradalmi hangú fiatal tábor, mely a társadalmi kutatás élményszerűségéből szinte átmenet nélkül került a problémák mélyértelmű értékelése közé, nem pihenhetett meg a Jászi-Garami-féle demokratikus, szocialista teóriát elvont bogozásánál, hanem szükségképpen el kellett hogy jusson a végső eredményig, a marxi dialektika szélső baloldali határvonaláig. A Sarló ezáltal a tudományos szocializmus utópisztikus vizeiről a gyakorlati marxizmus merev kategóriájába zuhant, az eszmei küzdelmek megbecsülendő teréről a sekélyes pártpolitika frontjára tolódott át. És «inói a pontnál a Sarló már megszűnt az egyetemes magyar érdekek harcosa lenni, annál is inkább, minthogy elhagyván szellemi és mozgalmi függetlenségét, egy oly meglévő politikai keretnek lett ifjúsági tartozéka, mely keret nem jelenthette semmiképpen azt a tényezőt, amelyik a kisebbségi magyarság s a magyar tömegek érdekeinek zászlóvivője. Az út, mely a Sarló elméleti humanizmusától a szélső marxizmus állásfoglalásáig, az újarcú magyaroktól a magyar szocialistákig vezetett, nem volt sima és zökkenő nélküli. Ez a világnézeti áttolódás minden vonatkozásában magán viselte a súlyos belső harcot, melyet a fiatalok a teória és a tények között vívtak. A Sarló végleges marxista kibontakozása pedig annak az elméleti humanizmusnak jelentette megsemmisítő vereségét, melyre e fiatal teoretikusok pár évvel azelőtt egész vüágszemléletüket alapozták (radovi tábor) s mely a realitások fényénél csalóka lidércként lobbant ki.

Sokan elsősorban a Sarló egykori vezetőit hibáztatják azért, hogy e kétségkívül komoly és reményekre jogosított mozgalmat oly területekre vitték át, melyek nem voltak elfogadhatók a kisebbségi magyarság nagy tömegei számára. Én inkább úgy látom a helyzetet, hogy a Sarló balratolódásának okai csak másodsorban keresethők a mozgalom vezetőinek esetleges taktikai hibáiban: a Sarló rapszodikus

¹A Nap. 1929. július 17.

kifejlődését mindenekelőtt azok a mélyből feltörő erők determinálták, melyek az egész kisebbségi életszemléletet hosszú esztendőkön keresztül hányatták a szélsőségek, a társadalmi és politikai végletek pólusai között. A Sarló története túlméretezett képletes kifejezője a szlovenszkói magyar káosznak és útkeresésnek, mely a fordulat után egyetemes viszonylatokban bukkan elő a kisebbségi magyarság fejlődési grafikonján. A Sarló fejlődési fázis volt csupán, sok új megvilágítással gazdagította a kisebbségi élet szemléletkörét, sok újszerű vonatkozást fedezett fel, de nem volt a fejlődésnek utolsó, kijegecesedett fejezete, összeroppanása után tovább folytatódott a kialakulás szerves menete, mely mindgyorsabb tempóval közeledett a világnézeten nyugvó kisebbségi életszemlélet felé.

A SZLOVENSZKÓI új magyar nemzedék egy értékes részének balratolódása s felolvadása a marxi dialektika merev, pártpolitikai kereteiben, szükségképpen megtörte a haladó magyar diákság egységes frontját. A leegyszerűsített marxista világszemlélet végső határáig csak egy kisszámú harcos gárda jutott el, a fiatalság zöme azonban még a félúton inkább választotta tanácsadójaul a józan megfontolást s kivált a Sarló ideológiai sodródásából. A Sarló világnézeti állásfoglalása egy szempontból mégis hatalmas tanulsággal szolgált: bizonyította nevezetesen azt, hogy mélyértelmű mozgalom csakis a konkrét világnézeti állásfoglalás keretei között képzelhető el. S csakugyan, a Sarló feltűnése óta nem bukkant felt a szlovenszkói horizonton olyan ifjúsági mozgalom, amely csupán a nagyon is általános nemzeti vagy szociális elvek kihangsúlyozása mellett világnézeti állásfoglalás nélkül örvendhetett volna huzamosabb létezésnek. A nemzeti és szociális gondolatból kiinduló becsületes kezdeményezésnek, a pozsonyi „Magyar Munkaközösségnek” s a prágai szélső magyar fajvédők „Nemzeti Csoportjának” ez a tartalmi hiánya okozta tüneményesen rövid tiszavirágéletét.

Tévedés volna azt hinnünk, hogy a szlovenszkói katolikus magyar főiskolás fiatalság gyorsan kibontakozó pozitív mozgalma mintegy reakcióként állott elő a Sarló forradalmi szélsőségeivel szemben. Már azért sem lehet reakciónak minősítenünk e fiatal katolikus tábor elindulását, minthogy a katolikus Prohászka Körök munkájában, célkitűzéseiben számtalan oly vonatkozást találunk, amely kétségkívül sok hasonlatosságot mutat a Sarló régebbi céljaival, így például ez az ifjú katolikus mozgalom is egy új magyar jövő abroncsait akarja kikovácsolni, egy kulturális és szociális megújulás szerves folyamatát akarja megindítani, amely folyamatban az emberek, lelkek, közületek berendezkedésén és intézmények átalakulásán keresztül akar eljutni egy emberibb és keresztényibb társadalomhoz.

Ez a feltétlenül haladó és harcos fiatal katolikus tábor a keresztény világszemlélet univerzális síkján áll. Világnézeti folépitettségét már nem a Feuerbach-féle történelmi materializmus és dialektikus marxizmus törvényeiből meríti, hanem azokból a keresztényi hitelvekből, melyek az ember és Isten viszonyát, az emberi élet célját és jövőjét a maguk transzcendens magasztosságával értelmezik.

A materialista világszemléleti keret helyébe a feltámasztott középkori misztikából táplálkozó keresztény univerzális világgép kerül, melyet a katolikus öntudat és élet tölt meg értékes tartalommal. Gyakorlati vonatkozásokban ez az ifjú katolikus generáció a legújabb pápai encyklikák, a *Rerum Novarum*, *Quadragesimo Anno* szellemisége alapján áll s annak értelmében szándékozik megvalósítani társadalmi és gazdasági elképzeléseit. Társadalmi viszonylatokban egy osztálytalan társadalmi szervezet az ideálja, melynek etikai bázisát a katolikus hitelvek szerves összessége képezi; nem ismeri a liberális kapitalizmus által megteremtett osztály fogalmát, tehát eleve elveti az osztályharc elvét is. Ideálja a keresztényi demokrácia megvalósulása, egy új társadalmi berendezkedés kiépítése, melyben az emberi szabadság és közösség gondolata harmonikus kiegyensúlyozottságban jelenik meg. A liberalizmus szülte társadalmi osztály helyébe a rendet, a hivatás-szervezetet teszi, szóval egy szakmában dolgozók szervezett összességét. Ennek értelmében a társadalmat nem vízszintes síkban látja feldarabolva, — ahol is a széles dolgozó rétegeken saját gazdasági túlsúlyukkal helyezkednek el a közép és kapitalista rétegek — hanem függőleges síkban, ahol az egyes hivatás-szervezetek egymás mellett foglalva helyet, haladnak a közös állami cél felé, ahol is a munka, a pénz s a magántulajdon kapnak a keresztényi etika fényénél új értelmezést. Ezek szerint a magántulajdon nem lehet csupán egyoldalú értéktermelő eszköz, mely kizárólag tulajdonosának célját szolgálja s nem törődik a társadalom érdekeivel; a pénz viszont csak csereeszköz, mely munka nélkül nem termelhet értéket; a munka végül az egyetlen értékmérő, mely kinek-kinek helyét a keresztény társadalomban meghatározza.¹ A mozgalom itt vissza akarja állítani az emberi munkát arra a megszentelt színvonalra, ahova azt Krisztus helyezte és megvalósítja a Szent Pál által hangoztatott radikális keresztény elvet: „Aki nem dolgozik, az ne is egyék!”

A szlovenszkói Prohászka Körök immár ötéves munkásságában a katolikus világnézet öntudatosítása volt az első nagyvonalú teljesítmény, a mozgalom azonban e stádiumnál nem állapodott meg. A világnézeti felkészülés csak bevezető aktus lehetett, amely után a maga teljességében bontakozott ki a szlovenszkói katolikus fiatalok küldetése: a kisebbségi magyarság és katholicizmus érdekében kifejtett munka. A keresztény magyar sajtó megszervezése az, *Actio Catholica* munkájának sejtyszerű kiépítése, népnevelés, a vidéki kultúr-munka elindítása, a szövetségi gondolat propagálása: körülbelül ez az a munkatér, ahol a Prohászka Körök fiatalsága a közeljövőben folytatni akarja kisebbségi munkáját.

A Prohászka Körök országos megindulása idején több helyről merült fel a rosszáé kritika, mely végzetes helytelenségnek minősítette a fiatalság világnézeti szilárd állásfoglalását s a vallási motívumok térhódításának logikus eredményeül a magyar diákság egységének megtörését és a felekezeti viták s egyenetlenségek bekövetkezé-

¹ L. „Új Élet“ a Prohászka Körök hivatalos folyóiratának 1933 július—augusztusi számát, ahol az 1933 nyarán Érsekújváron megtartott országos kongresszus határozatai vannak összegezve.

sét jósolgatta. Ez az aggályoskodás egyelőre feleslegesnek bizonyult. A katolikus Prohászka Körök nem hogy nem bontották meg a csehszlovákiai magyar egyetemi ifjúság nemzeti egységét, hanem ellenkezőleg: saját világnézeti meggyőződésük erejével visszakényszerítették a felvidéki diákmozgalmak egész vonalát arra az etikai síkra, melyen azok elindulásuk idején állottak. És itt, a krisztusi világszemlélet, a nemzeti gondolat és szociális igazság széles platformján felekezeti különbség nélkül találkozott újból a csehszlovákiai magyar fiataltság dolgozni és haladni akaró tömege.

Az elmúlt tizenöt esztendő folyamán a szlovenszkoói magyar társadalom a háború előtti életszemlélet politikai és nemzeti érdekeltiségi övéből válságos fejlődés, rengeteg tapogatózás és tévedés után elérkezett ahhoz az eszmei kialakuláshoz, ahol az úgynevezett „kisebbségi életszemlélet“ kezdi bontogatni határozott vonalait. A fejlődés még ma sincs befejezve teljesen, a tisztulás jegyei azonban feltétlenül szembetűnők. A megtett fejlődési vonal rengeteg zökkenőt és kiugrást mutat, ami viszont érthető, hiszen Szlovenszko 800.000 lelket számláló magyarságára a legmélyebb politikai, társadalmi és gazdasági erők súlyosodtak. A szlovenszkoói új magyar generáció fejlődési síkja kitágult arányokban vetíti vissza a szlovenszkoói nemzettest társadalmi és gazdasági vajúadását. Új utakat, új hiteket keres ez a nemzedék s egy igazságosabb, emberibb és magyarabb élet boltozatait akarja kiképezni a széthulló magyar sorstragédia fölé. A földből, a magyar talajból indul ki és oda tér vissza; a keresztényi világszemlélet indítja útjára, s noha a zajló fejlődés folyamán a kategorikus „nem“ felé sodródik, végezetül mégis megtér a krisztusi világtrend révébe.

A szlovenszkoói magyar fiatalságot meg lehet vádolni avval, hogy nem mérlegelte saját történeti hivatását kellő éleslátással, hogy nem volt eléggé megfontolt és taktikus, hogy inkább hajlott a fiatalos temperamentum diktáló szavára, mint a józan megfontolás érveire, csak egy dologgal nem: hogy nem az önzetlen munka és idealizmus vezette viharos fejlődésének minden szakában. E generáció tizenhat éves útját a trianoni magyarságnak minden segítsége, sőt akár figyelme és érdeklődése nélkül is kellett áthaladnia, azonban ennek az úrnak minden szakaszát a tiszta és önzetlen munka, a törtető lelkesezés és alkotniakarás töltik ki. Meglehet, hogy e fiatal fejlődő szellemiség sok oly motívumot is kivetett magából, mely nem szolgálta a konstruktív haladást s a magyar élet fejlődésének szellemét. Azonban ne feledjük el, a nagy idők, súlyos korszakok kiteljesedését mindig mélyenszántó vihar előzi meg, mely felkavar port, sarat, értékeset, szennyet egyaránt. De lassan mégis elül a vihar, leüllezszik a sár és feltúrt indulat, kitisztul a horizont s az égbolt ragyogó azúrkék tengerében újból ragyog az újjászületett, megújhodott s megtisztult emberi gondolat.

ÖLVEDI JANOS

RÁDIÓVEZETÉSI IRÁNYOK

ARÁDIÓ az első igazi művészeti tömegintézmény. Tömeggel dolgozott a rádió előtt a hangversenyterem meg a színház is, de micsoda jelentéktelen tömegecskével a rádióéhoz mérten! Ma már tisztán látjuk, hogy a rádió előtti művészeti intézmények „egyéni tömegekkel“ bírtak csupán. Ez a megjelölés nem ellenmondás, egy-egy színház közönsége rendszerint azonos társadalmi körből került ki, egyező világnézettel, egyazon szokásokkal, művészeti szükségletei könnyen megállapíthatóknak bizonyultak, a vezetés határozott és mindenki által elismert irányban haladhatott. A Nemzeti Színház világháború előtti közönségének megvolt a maga világos arculata és mindenki különösebb fáradság nélkül, a felvetődött kérdésre azonnal el tudta mondani a Vígszínház törzstömegének jellegzetességeit. Egyéni tömegek voltak ezek, az egyetemes népességnek azonos lelki és társadalmi elemek alapján kialakult részei. Még ma is megvan ez az egyéni ízük bizonyos mértékig. Ugyanígy megkapta minden hangversenyfajta a maga egyéni tömegét és amennyiben még beszélhetünk manapság hangversenyéletről, most is megvan minden hangversenyfélének úgy-ahogy az egyéni közönsége. A rádió ezekkel szemben a valódi, azaz a kollektív tömegé.

A kollektív tömegnek azonban csak egy rádiója van a dolog műszaki természetéből és igazi kollektivitásából következőn. Ezt az egy rádiót mindenki a maga kedvtelése és igényei szerint szeretné vezetetni, amiből örökös harcok fakadnak a rádiók műsorai körül világszerte. Egyik országban az egyik, másik országban a másik egyéni tömeg kerekedik felül a rádió kormánykerekénél, amiből sok érdekes rádióvezetési irány adódik. Vizsgálatuk érdekes tükre a mindjebban kialakuló, még egyéni előjogokkal birkózó kollektív léleknek.

A rádió hatalmi eszköz a lelkek felett. Ezért minden politikai irány, minden egyház, minden érdekcsoport, minden társadalmi osztály szeretné biztosítani magának. A sokféle igény sokféle megoldást teremtett abban a tekintetben is, hogy kinek a kezében legyen a rádió? A testvéries osztozásban legelői a hollandok járnak. Náluk minden politikai párt és minden felekezet megkapja a maga külön rádiótársaságát és ezzel természetesen a maga külön műsorát is; van általános, katolikus, protestáns, liberális protestáns és munkás (szociáldemokrata) rádiótársaságuk. A két adóállomás, Hilversum és Huizen műsoridejét bizonyos kulcs szerint kapják ezek a társaságok,

de rádióbékességről azért szó sincs. A kormány már többször elhatározta, hogy egyszer már végét veti a sok torzsalkodásnak és a parlamentáris rádiószabadság helyett államosítja a rádiózást. Ezek az elhatározások azonban csak írott malasztok maradnak, az államosítás egyre késik és inkább csak mumus, ha már nagy a veszekedés. Testvéries, de túlon túl osztozkodó a b e l g a rádiózás is. Itt két főállomás van, Brüsszel-francia és Brüsszel-flamand. Mindegyik külön-külön műsornapot ad a katolikus rádiótársaságnak, a szociáldemokrata rádióknak, a szabadgondolkozók rádiójának; emellett Brüsszel-francia egy napját lefoglalja még a külön vallon rádiótársaság. Ami megmarad mindkét főállomáson ezekután a műsoridőből, az a két ágra, franciára és flamandra oszló általános rádiótársaságé. Ugyancsak érdekes megosztású a s v á j c i rádió, mely német, francia és olasz műsort ad, mindegyiket külön állomások útján (a német műsorra Basel, Bem, Zürich stúdiói, a franciára Genf és Lausanne, az olaszra Lugano stúdiója állnak rendelkezésre). Itt az a nagyon érdekes és a svájciak nemzetiségi türelmességét élénken igazoló eset áll fenn, hogy míg a német rádióelőfizetők az összesség 75%-át, a franciák 23%-át, az olaszok csupán 2%-át teszik, a műsorra költött pénzből csak 48%-ot kapnak a németek (a három stúdió mindegyikére 16%-ot), ellenben 34%-ot a franciák (két stúdiójukra egyenként 17%-ot) és 18%-ot az olaszok (egy stúdióra). A svájci németiség tehát kiadós mértékben juttat pénzt úgy a francia, mint az olasz műsorpénztámak. Ennyi méltányosságra csak egy példa akad még Európában: Finnországé, hol a két főállomás teljes műsoridejének csak kétharmadrésze finn nyelvű, egyharmada svéd.

Az északi államok újabban mind államosították rádióikat, ezt tették a németek is; a franciáknál szintén ez az irány kezd egyre jobban erősödni. Az oroszot kivéve, a többi európai állam a nálunk meglevő, helyesebb és bürokratizmustól mentesebb rádióvezetési irányt követi, mely a műsoradást egyetlen magántársaságra bízza, az állam több-kevesebb részvénybirtoklásával. Ügy az állami, mint a magántársaságos megoldásnál sok szó esik a reklám megengedéséről vagy eltiltásáról. Az amerikai rádiózás teljesen a reklámok megfizetéséből él és újabban az európai rádiók is mind több helyet adnak a hirdetésnek, melynek legkedveltebb alakja a hirdetési szövegeknek hanglemezek között történő elmondása. Így csinálják az olaszok, az ő mintájukra újabban a lengyelek, délszlávok; a francia magántársaságok (különösen Poste-Paris és Toulouse) szintén ezt a közlési formát követik, de egész műsorszámok idejét is bérbeadják, csakúgy, mint az olaszok. A németek „nyílt teret“ adnak a reklámnak, műsoron kívül; az északi államok belekeverik a hírek közé.

Mindez azonban nem a rádió élvezésére, hanem a vezetésére és hasznára törekvők dolga. A nagyközönségnek a műsor a fontos, a rádióvezetési irányokból csak az érdekli, mit ad a rádió? A vezetésben mutatkozó erőltetett propaganda ellen, a hatalmon lévők mértéken túl mutatkozó öngigazolása és önimádata ellen kitűnően tud védekezni: egyszerűen kikapcsolja a készüléket vagy átfordít más országra. Ilymódon a rádió negatív hatalmi eszköz a közönség kezében, sőt

más országok rádióinak rendszeres hallgatásával olyan fegyverré válik, mely a hatalmi elvakultsággal történő vezetésnél visszafelé sül el. A propagandában tobzódó rádióvezetők közül a diktatúrás országok emberei jöttek rá erre hamar, előbb az oroszok, majd csakhamar a németek is. A felismerés eredménye a túlzott propaganda gyors elejtése volt.

Az egymással politikai ellentétben álló országok legfőbb propaganda irányítói a rádió műsorösszeállítását és hírszolgálatát is sajtó módjára óhajtják vezetni sokszor, mindenfelé a világon. Aki sok rádiót hallgat, nagy mulatságát lelheti ezekben a harcokban. A német-francia, cseh-lengyel, litván-lengyel, olasz-délszláv, német-osztrák rádióharcok sok érdekes példáját adták a rádióvezetési balfogásoknak, melyeket a közönség kitűnően felismert, s amelyekben minden hírt rövid időn belül ellenőrizni is tudott azzal, hogy átfordított az ellenfél, majd a semlegesek rádiójára. Lapokat ki lehet tiltani minden országból, de rádióhullámokat nem és így bármely két ország pörében a világ rádióközönségének mindig alkalma van meghallgatni mindegyik felet annyival is inkább, mert a nem világnyelveket beszélő népek ilyen irányú tájékoztatókat most már mind adnak világnyelveken.

A művelt rádióhallgató nem vesz be akármit. Ugyanúgy tud az elmondott szavak között el nem mondott dolgokat hallani, mint a művelt újságolvasó a sorok között olvasni. Sőt tapasztalataink alapján bátran állíthatjuk, hogy a rádióhallgató ilyenekben még kritikusabb, mint az újságolvasó. A világ rádiósajtója hű tükre ennek a kritikus, mindig résen álló hallgatói léleknek. A rádió ily módon sohasem lehet a szellemi elzárás, a gyűlöletszítás eszköze. A rádióhallgató rádiószereűen ismeri az egyes országokat, szubjektív viszonyban áll a különböző állomásokkal és mindenütt vannak kedveltjei, akiktől el nem tántorodik. Akik közigazgatási vagy akár büntetőjogi úton akarják szabályozni a rádióhallgatást, szörnyű messzeségben vannak a gyakorlati rádiózástól. Egyszerűen nem tudják, hogy jogszabályuk kivihetetlen papirosintézkedés. A rádióhallgató szuverén, csak a készüléke által adott és egyéb műszaki körülményektől, meg a légköri viszonyoktól függ a hallgatás tekintetében. Azt hallgat, amit ő akar és nem azt, amit diktálnak neki. Saját országa rádióműsorától, ha úgy tetszik neki, teljesen függetlenítheti magát.

Ez a felismerés vezette a propaganda mindenhatóságában és egyedüli értékében hívó országvezetőket arra, hogy a rádióban ne propagandaeszközt, hanem művészi, elsősorban pedig szórakoztató intézményt lássanak. A politikai diktatúrák tehát elejtették a harsogó propagandát a rádióban, sőt arról is gondoskodtak, hogy a rádió ne lehessen a nagyon műveltek kulturális diktatúrájának eszköze. A műsorszórási rádió rövid, mindössze tizenhároméves történetében ugyanis a legműveltebb emberek igen következetlenül viselkedtek mindenütt. Eleimén semmibe sem vették. A műsorszórási rádió hőskora a műszaki érdeklődésű, félművelt kisembereké, a „rádióamatőr“ típusáé. Ebben a korszakban még sem a nagyipar, sem a fémjelzett művészet, sem a magas kultúra nem mutat érdeklődést iránta. A technicizált kisebb műveltségű ember megteremti a maga műsorszórási rádióvilágát, mely szédítő arányokban dagad és egyszerre

csak elönt mindent. Beleözönlik mindenki, aki eddig lenézte. A beleözönlés az ellenkező végletbe csap át, mindenki a rádió színvonalával kezd törődni és a legműveltebbek legfürgébbjei csakhamar diktatúrát teremtenek benne az ősrádiózók felett. Az európai rádiók mind belekerültek ebbe az állapotba, a kulturális diktatúra mindenütt hatalmába kerítette a vezetést. Minthogy az európai rádiókban a műsoridő kétharmada zene, a kulturális diktatúra először a zenei műsorban jutott kifejezésre. A legmagasabb, legnehezebb, legavatottabbaknak való muzsika szakemberei beültek mindenütt a rádió irányítói közé és teljes hittel, lelkes művészszeretettel fel akarták egyszerre emelni a népet. A nép azonban nem tudott felemelkedni és megkezdődött a rádióvezetés történetében a nehéz és könnyű zene harcának fejezete. Sokáig dúlt ez a küzdelem egyrészt az opus-ok, dur- és moll-ok, másrészt a zenei kisigény ellen; nálunk is hatalmas hullámokat vert. Ma már elült a csata, a nehéz zene visszavonta nagyon is előretolt állásait a vezető rádiós államokban és ezt a példát a kis országok is követték.

Legérdekesebb a Hitler-korszak előtt igen fejlett, világszerte mintául szolgáló német rádió esete. Mindenízében rádiószerű, sokrétű, propagandamentes műsorokat adtak a nemzeti szocialista uralom előtt az önállóan, egységes központi műsorirányítás nélkül dolgozó német állomások. Az igen műveltek említett diktatúrája itt is megvolt, a műsorharcok folytak, de azért a hallgatók száma egyre emelkedett. A hatalomra jutott nemzeti szocialisták máról-holnapra könnyörtelen propagandaeszközt csináltak belőle. Minden rendű- és rangú Führer propagandázott és parancsolt naphosszat, mire az előfizetők száma megindult lefelé. Göbbels még jókor észrevette a bajt és eltiltott minden propagandát: csak bizonyos, feltétlenül szükséges esetekben engedték meg a szónoklást. A műsor azonban egyre jobban elnehezült és az előfizetők birodalomszerte elégedetlenek voltak. Erre kimondta Göbbels, hogy „a rádió a népé, félre az irodalmárokkal, íróasztalbajnokokkal“, azt kell adni, amit a nép, az egyszerű dolgozó ember akar hallani, midőn munkája után hazatér és egy kis szórakozásra vágyik. Egyszerre eltűntek a műsorból a folyóiratszerű címek és a hangversenytermekből ismert megjelölések. Vidámság és a népnek tetsző zene lett a műszerkesztés vezérelve, vidámság és népieskedés minden áron és minden eszközzel. A munka utáni esti pihenés, az úgynevezett Feierabend idején tarka zenésestek vannak, rövid, apró műsorszámok népies egymásutánjaival. Aki hallgatja ezeket itt nálunk Magyarországon, sokszor elcsodálkozik igénytelenségükön; valami kisvárosiasság, alsófokú humor érződik rajtuk, az „ez kell a népnek!“ jelszó következetes végrehajtása. Már a műsorszámok címei is ezzel az ejtett színvonalú, egyébként tobzódó humorral készülnek; a régebben kedvelt, csak munkásizű külvárosi kedélyességnek nyoma sincs, a kisvárosi mesterember meg a falusi földműves szórakozási igényei jutnak kifejezésre elsősorban. A németiség keretén belül való szellemi önellátás szinte könnyörtelenül érvényesül. A közönség nagy tömegei a színvonalukhoz mért szórakoztatást szívesen fogadták és az előfizetők száma szépen emelkedik.

Ugyancsak eluralkodik a vidámság újabban az angol műsorokon is. A tánczenét az idei évadban jelentékenyen szaporították a tarka zenészekkel, vidám estekkel együtt. Ma már csaknem minden nap van az angoloknál is valami variété, kabaré, tarkaest, mint a németeknél. A legérdekesebb prózai felolvasásokat, leginkább a mai életre vonatkozó, a Föld minden tájának kérdéseit élénken megvilágító dolgozatokat az angol rádió erre a célra szolgáló folyóiratában, a *The Listener*-ben rendszeresen kiadja, mégpedig a hallgatók hozzászólásaival együtt. Az angol rádióvezetés érdekes jelensége a hallgatók műsorbírálatainak állandó közlése a belföldi hivatalos műsorlapban, a *Radio-Times*-ben. Érdekes megemlíteni, hogy míg az európai szárazföld országaiiban úgy a napi, mint a szakajtó állandóan hangoztatja többkevesebb erővel a rádió népművelő (és pedig elsősorban népművelő) jellegét, az angoloknál erről szó sincs. Ők a rádióműsoraikat elsősorban élvezni akarják, ezért nem is tömök tele hivatalos jellegű oktató számokkal, melyektől a legtöbb hallgató előre borzong és az iskola kínszenvedései jutnak eszébe. Azt tartják, hogy a mindenáron oktató és tanáros unalmassággal történő, a szórakoztató elemeket merőben nélkülöző rádióelőadások „a légtérben mozgó csavarokhoz hasonlatosak”, amint az ilyen csavarok nem kapaszkodhatnak bele a levegőbe, úgy a hallgatóknak ellenszenves, rájuk diktált előadások sem kapnak hatóteret, azaz hallgatóságot.

Az olasz rádió a zene után a reklámmal és a hírszolgálattal törődik, a prózai felolvasások legnagyobb részben csevegések és szünetkitöltők. Nehéz vértetű, folyóiratszerű feldolgozásban írt előadásokat az olasz rádióvezetés nem enged be műsorába.

Az ausztráliai rádióvezetés a hallgatók lelkületének megfelelően a sportot teszi meg a műsor főtartalmának és ebbe ágyazza bele még a zenét is. Különösen a kriket meg a lóverseny, az ausztráliai ember e két szenvedélye, a műsoridő nagyobbik részének anyaga.

A francia rádióvezetés bürokratikusabb és merevebb, mint a német. Takarékosabb is. Prózai számokban gazdagabb, de különösen színművek dolgában teljesen a múltból él. Az igazi rádiószerűség még nem tudott kialakulni nála.

A most annyira divatos nemzetközi kulturális kapcsolatok a rádiót is belevonják megállapodásaikba. Ma legerősebb a német-lengyel rádióegyüttműködés; német részről a lengyelek iránt nagyobb, mint megfordítva. Amennyiben az ilyen kapcsolatok az egyes nemzeti kultúrák anyagára vonatkoznak, úgy helyes a rádió bevonása. Sokkal kevésbé helyeselhető az előadó személyek kölcsönös szerepeltetése diplomáciai beavatkozás útján. A rádióközönség tapasztalata szerint ugyanis a követségek útján erőltetett művészek és művészi együttesek nem mindig az első, sőt nem is a második vonalat jelentik. A dilettánsok újfajta népvándorlása indult meg Európában és számosan végiguntatják az összes állomásokat — nemzetközi udvariassági és „értékcseréi” alapon. A valóban értékes műveknek és művészeknek nem kell ez az újfajta protekcionizmus, azok utat törnek külföldre maguk is. Azonfelül: jó vevőkészülékkel a mai százkilowattos adóállomások műsorából minden nagy értéket köz-

vétlenül, a hazájából vehetünk. Fontosabb volna annak a gyűlöletnek a mérséklése, mellyel a nem barátságos viszonyban álló nemzetek az egymás reprezentatív műveit kezelik és amely nem engedi meg, hogy egymás kulturális csúcsteljesítményeit megismerve, közeledjenek egymáshoz. E gyűlölet csökkenéséről egyelőre alig lehet beszélni, sőt a kíméletlen szellemi önellátás a műsorokat Európa-szerte mind nemzetiebbé, de ezzel egyoldalúakká és egyhangúabbakká teszi. A kordonon csak a hanglemezek törnek át bizonyos mértékig. A külföldet kapcsoló rádióhallgató persze nem ismeri e korlátokat, de a rádióvezetés kénytelen többé-kevésbé közjük illeszkedni.

Hosszú évek állandó rádióhallgatói és hivatásszerű megfigyelői tapasztalata alapján azt állíthatjuk, hogy legtöbb rádiószerűséggel, legjobb találási készséggel és legtöbb műsorötlettel a nemcsak aránylag, hanem abszolút értelemben is legnagyobb előfizetőlétszámú rádiók dolgoznak. A kis országok egyre növelik a propagandát. Kis országokban mindenki bele akar szólni a rádióvezetésbe, nagy országokban nagy perspektívák előlik a kicsinyességeket és ott az emberek inkább rábízzák a vezetést a hivatottakra. A szórakoztató irány a legutóbbi időben majdnem mindenütt felülkerekedett az úgynevezett nehéz zene és nehéz próza fölé. A középút a leghelyesebb álláspont. A szellemi önellátás műsorszerkesztési elve még az olyan nagy nemzet művészi alkotásait és előadási lehetőségeit is kimeríti rövid időn belül a rádióban, mint a német. Az új formák és alkotásfajták segítségével és szóhozjuttatására a rádiók vezetésében sokkal nagyobb szükség van, mint a művészeti ellátás bármely más területén. A csak reklámokból élő, előfizetési díj nélkül dolgozó rádió hasonlíthatatlanabul alacsonyabbrendű, mint az előfizetési és az emberek szellemi rabszolgaságát jelenti: azt kell hallgatni, aki fizet a műsorhelyért. Végül: nem a legjobb muzikus, nem a legkitűnőbb író, nem a legnagyobb szerűbb színész és nem a legötletesebb riporter termi a legjobb rádióvezetői gondolatokat, hanem a lelkes és szerető rádióhallgatás.

KILIÁN ZOLTÁN

KULTÚRAFEJLESZTÉS A BALATONON

A BALATON FELTÁRÁSA, a vízében, levegőjében, napsütötte partjaiban rejlő kincsek értékelése tekintetében sok minden történt az utolsó évtizedben. Folyóiratunk is megnyitotta hasábjait a balatoni kérdés megvilágításának és Kincsestárunk is szentelt egy kötetet a Balaton természeti viszonyai, történelmi múltja és mai gazdasági állapotai rövidre fogott ismertetésének.¹

Felbuzdult a társadalom (Balatoni Szövetség, Balatoni Társaság), csendben búvárkodott a tudomány (tihanyi Biológiai Intézet), hangos hírverésbe fogott a sajtó (Balatoni Kurír), és nem maradt tétlen, sőt az utóbbi három évben hivatalos szervével vette kézbe az irányítást maga a kormányzat is (Balatoni Intéző Bizottság, röviden BIB).² Az egész magyar közönség kezd végre felfigyelni a Balaton érdekében kifejtett buzgó és messze visszhangzó tevékenységre, amelynek hatása alatt a Balatonpart külső képe is sok és előnyös változáson ment keresztül. Ez a sok azonban még mindig messze van az elégtől, nem szólva ezúttal arról, hogy némely vonatkozásban a kevesebb buzgalom talán jobb eredményt váltott volna ki.

Ha ezúttal újra foglalkozunk e hasábokon a Balaton kérdésével, nem a divatba jött „Balatonkultusz“-nak kívánunk hódolni, hanem a balatoni kultúrának szeretnénk szószólói lenni. Nem imádni, kultusz tárgyává tenni, hanem művelni, kultúrájában fejleszteni kell a Balatonpartot, ha azt akarjuk, hogy az ország közgazdaságának olyan erőforrásává alakuljon, amilyennek minden ismerője, vagy „imádója“ látni szeretné.

Balatoni kultúra ugyanis a mi szemünkben sokkal többet jelent, mint balatoni idegenforgalom, vagy mint — amivel némelyek szintén

¹ V. ö. Körmeny-Ékes L.-nak a M. Sz. 1929. évi 2. és e sorok írójának az 1929. évi 4. számban megjelent cikkeit és Lukács K.-nak a Kincsestár sorozatban 1930-ban megjelent „Balaton“-kötetét. Ez utóbbi a Balatont ismertető irodalom fontosabb termékeiről is tájékoztat. Újabb kiadványok a Balatonról Jakab Ferenc tömören összefoglaló, lelkes könyvecskéje („Balaton“, Győr 1933) és Domyay B.—Vigyázó J. szépen kiállított, rendkívül alapos és kimerítő „Balatoni Kalauz“-a (Budapest, 1934).

² A Bal. Int. Bizottságot az 1929: XVI. ú. n. fürdőtörvény és érmék végrehajtási utasítása, a 2820/1931. M. E. sz. rendelet hívta életre, a Balaton partja mellett fekvő gyógy- és üdülőhelyek ügyeinek egységes irányítására. Tagjai a minisztériumok egy-egy kiküldöttje, továbbá az érdekelt főispánok és alispánok. Új szervezetében immár harmadik éve működik a Máv. igazgatóságának székházában, Tormay Géza kereskedelemügyi államtitkár elnöklete alatt, kinek helyettese Lázár László Máv. igazgató.

összetéveszteni hajlandók — balatoni fürdőügy. A balatoni települési mozgalom fejlesztésére legalább annyi gondot kell fordítani, mint a vendégforgalom előmozdítására. Ennek a két párhuzamos irányelvnek szolgálatában kell szerintünk hatóságoknak és parti érdekeltségeknek céltudatosan és harmonikusan közreműködni:

1. az intelligens magyar középosztály minél szélesebb rétegeinek balatoni letelepülését elősegíteni,

2. a jobbmódú, nemcsak üdülésre, hanem szórakozásokra is költeni tudó hazai és külföldi nyaralókat a Balatonhoz vonzani és minél huzamosabb ideig itt tartani.

A Balatonhoz — most már valóban eleven és színes propagandával — oda édesgetett nyári vendégeket ugyanis két csoportba kell sorozni: az elsőbe azok tartoznak, akiket állandó nyári lakóknak, telek- és villatulajdonosoknak nyertünk meg, illetve akarunk megnyerni, a másodikba pedig azok, akik egynéhány heti vagy csupán hétvégi üdülésre jönnek a Balaton mellé, részint idegen földről, másrészt Budapestről és a magyar vidéki városokból. Természetes, hogy ez utóbbiakból kerül ki aztán, későbbi években az első csoport balatoni „colonus“-ainak egy része is, de szerintünk csak jóval kisebb hányada, mert a két csoportnak igényei, sőt életfelfogása is elég lényegesen különböznek egymástól.

Ha így elkülönítjük a Balaton nyári vendégeinek két kategóriáját és ezek igényei s kívánalmi szempontjából nézzük a balatoni kultúra fejlesztésének kérdését, akkor sokkal világosabban rajzolódnak elibénk a Balaton intéző köreinek feladatai, mint hogyha az adminisztratív szempontokat hagyjuk felülkerekedni. Ha nálunk a balatoni nyári vendégeket, éppúgy, mint a vendéglátókat mindinkább mint adminisztrálandó objektumokat kezelik, ez hovatovább az idegenforgalom szépen megindult lendületébe is kerékkötőként akaszkodik; épp ezért bizonyos óvatosság ajánlatos a szabályrendeletek alkotásánál, nehogy a túlzásba vitt reglementáció, a formalitások és a velük járó illetékek szaporítása még az egészséges települési mozgalom elé is akadályokat gördítsen.

A balatonparti települések gyorsuló üteme nemcsak Örvendetes fokmérője a magyar középosztály izmosodó anyagi tehetőségének, de egyben beszédes hirdetője is e jellegzetesen magyar táj bennerejlő, természetes vonzóerejének. Sokan és sok szeretettel írtak — Berzsenyitől Jókain át Herczeg Ferencig — a „kincses“ Balaton megejtő szépségeiről, de bizonyos, hogy minden betűnél szebben beszél a tett, minden irodalmi és tudományos ismertetésnél hatásosabb egy hétvégi kirándulás a Balatonra, egy verőfényben szikrázó nyári, vagy egy gyümölcsvirágban pompázó tavaszi napon. Lehetetlen, hogy a kötenger lakóját meg ne hódítsa az a hatalmas távlat, a természetnek az a sok pazar adománya, amelyet a Balaton tud elébe tárni annak, aki „partjai ellenéből ül“ és nézésében elmerül. Egy-két ilyen hétvégi kirándulás nyomában már sokezer magyar lateinerben fogamzott meg az elhatározás, hogy addig nem nyugszik, amíg a Balaton partján egy darab földet nem foglal magának, ahol szabadsága s majdan nyugalma idejét, procul negotiis, a nagy tó kincseinek csendes élvezésében tölt-

heti. Eszünkbe jut, ahogyan Herczeg Ferenc, pár év óta maga is balatoni birtokos, a Balaton himnuszának beillő egyik írásában felkiált: „Csodálatos, hogy van Budapesten jómódú család, amely még nem rakott magának fészket ebben a tündérbertben I“

Herczeg Ferencnek, Móricz Zsigmondnak, Egry Józsefnek, Wagner Gézának és annak a sok egyetemi tanárnak s más kiváló értelmiségű magyarnak, akiket a Balaton így rabul ejtett, nem kellett éveken át heteket a Balaton mellett tölteni, Siófok vagy Földvár mondén, nyugati kényelmű szállodáiban, hogy megérlelődjék bennük az elhatározás a Balaton partján való „fészekrakására. Őnekik és a hasonló ízléssel megáldottaknak elsősorban a balatoni távlat kell, az óriás vízfelület, a napfény, amely benne tükröződik és ennek a nagy víznek foglalata, az a gyönyörű természetes keret, amelynél szebbet a legkülönb díszlettervező sem álmodott, aztán a nádasok, jegenyesorok, bazaltoszlopok, várromok, prэшázakkal tarkított szőlőhegyek, meg a szabad fürdőzés, hajókázás; jól esik nekik, ha éppen van, a hidegmeleg vízcsap is, de könnyen el is nélkülözik, éppúgy, mint a kaszinói szórakozásokat, játék- és tánctermeteket; már aztán a jazzt, bármuzsikát, cigányt pedig a legtöbb ilyen telepes egyáltalán nem igényli.

Viszont éppen az utóbbiak kellene az élni, szórakozni vágyó pénzes idegeneknek, akik csak rövidebb időre, legfeljebb egy pár hétre jönnek le a Balatonra, és itt is azt a nyugateurópai kényelmet és eleveniséget kívánják meg a szállodákban, penziókban, amilyenhez a nagyvárosban s a világfürdőkben szokva voltak. A későbbiekben majd visszatérünk még az ilyen kívánalmak kielégítésének korlátolt lehetőségeire a Balaton partján.

VEGYÜK ELŐBB SZEMÜGYRE a fentebbi csoportosításban első helyen szereplő balatoni településnek az utolsó években tapasztalt szép fellendülését és a közel jövőbeli fejlődés kilátásait. Amikor Körmeny Ékes cikke folyóiratunkban megjelent, a balatonparti vülák számát még csak 3236-ban állapították meg (1927. évi felvétel). Az azóta eltelt hét évben ez a telepítő és építő tevékenység feltűnő gyors ütemben folytatódott: a gazdasági válság nemcsak hogy bénító hatással nem volt, hanem talán egyenesen előidézte a települési mozgalom felélénkülését. Talán nem tévedünk, ha ennek a jelenségnek okát — a kifejtett élénk propagandán kívül — egyrészt a nagybirtok lecsökkent jövedelmezésében s a gyors és előnyös realizálást ígérő parcellázásokra való ráutaltságában, másrészt abban látjuk, hogy a pénz és más papírvagyon értékállandóságába vetett hit időszakos megingásával mindig többen igyekeztek kis tőkájüket ingatlanokba és ezek közt különösen a fejlődésképesnek ítélt Balatonpart telekparcelláiba fektetni.

Kiváltképp a Balaton déli, veszprém-somogyi partján indult meg erősen a parti nagybirtok felaprózódása, s ma már a déli parti vasútvonalon végigrobogó utas alig lát 4—500 m-nyi partsávot, amelyen település nyomai (épületek, kertek, feltöltött üres, befásított telkek) ne látszanának. Ha ilyen ütemben halad tovább a parcellázás, és közigazgatási beavatkozásokkal nem korlátozzák, akkor 6—8 év alatt Akarattától Keszthelyig, más szóval a Balatonfőtől Balatonfenéig

egyetlen összefüggő fürdőteleppé alakul az egész 80 km-es déli Balatonpart. Beszerzett adatok és térképek alapján itt adjuk az utolsó négy év parcellázási tevékenységének számszerű összefoglalását:

1. Balatonakarattyán, a m. kir. Tanulmányi Alap birtokán, a magas parton 800, a most feltöltött vízparti részen 30 telekből az elsők mind eladva, az utóbbi 30 jórésze még gazdátlan.
2. Balatonszabadi községnek vízparti fenyveséből 220 telket alkottak, ebből csak mintegy 30 eladatlan (Magyar Tisztviselők Takarékpénztára vállalkozása).
3. Siófok községnek a veszprémi káptalantól átengedett 40 kát. hold parti, részben fenyves területéből 220 telket szintén az előbb nevezett pénzügyintézet parcellázott, s félév alatt az összes telkeket értékesítette.
4. Balatonújhelyen a Siófok fürdő r.-t. tulajdonából 74 fenyves telket ugyancsak a Tisztviselők Takarékpénztára, a régi lóversenytér 350 telkét a Magyar-Hollandi Bank parcellázza, az ő különleges, életbiztosítással kapcsolatos fizetési feltételeivel. Az elmúlt nyár három hónapja alatt a banknak 156 telket sikerült gazdához juttatni.
5. Balatonszép lakon a veszprémi káptalan volt legelőjét 950 telekre osztotta egy amerikai stílusú propagandával dolgozó vállalkozó. Ebből a komplexumból is több száz telek már gazdára talált és közel száz villa hirdeti a fejlődésnek induló parti kultúrát.
6. Balatonzamárdi és Szántód partvonalán, a tihanyi apátság korábbi birtokán, a Balatonmenti Fürdők Rt. és az Égisz vállalat által megindított nagyszabású telekértékesítési akció során 1090 telekből már több, mint 800-at eladtak.
7. Balatonföldváron, hol a fürdőt 40 év előtt alapító Széchenyi Imre gróf kezdte meg a parti telkek árusítását, a jelenlegi tulajdonos fürdő r.-t. új parcellázási terv alapján 270 telket bocsátott áruba.
8. Balatonszárszón, Hunyady gróf birtokából a Magyar-Hollandi Bank 460 telekből álló parti sávot parcellázott rendkívüli sikerrel. Alig 3%-a a telkeknek vár még eladásra.
9. Balatonőszödön a Magyar Kegyes Tanítórend értékesíti (Bikfalvy mérnök útján) parti telkeit, melyek száma 340. Eladatlan még kb. egy harmadrész.
10. Balatonszemesen, Hunyady gróf birtokán, második éve folyik 760 telek parcellázása a Székesfővárosi Községi Takarékok útján.
11. Az evvel határos Balatonlellén, ennek közel öt km hosszú partvonalán már úgyszólván alig van üres, beépítetlen telek.
12. A szomszédos Balatonboglárnak is csak nyugati határában, a vasútállomás és a határárok között vár még betelepítésre Gaal Gaszton örökösének kb. 120 üres telke.
13. A csehi-i gróf Jankovich-uradalom meglepő sikerrel végezte az ú. n. Jankovich-telep parcellázását, ahol a 140 telekből álló apadásterületből alig néhány van még eladó.
14. A Fonyódhoz tartozó Üszög-pusztai parti területét a tószegi Freund-család parcellázza Fonyódliget néven. A felkínált 625 telekből 360 már gazdára talált.
15. Az evvel határos Basch-birtok ugyancsak Fonyódhoz tartozó 850 balatoni telkéből is jelentékeny mennyiség került eladásra a két éve megindult parcellázás folyamán.
16. Balatonfenyvesen báró Inkey örökösei bocsátanak áruba nem egészen 200 telket, végül
17. Balatonfenék és Keszthely között Festetics herceg uradalmáé kezdte meg legújabbán az ú. n. Helikonliget 450 telkének értékesítését.

Az északi Balatonparton szép eredménnyel folyik a Magyar Tanulmányi Alap fűzfői (mind a 150 telek eladva), a veszprémi Káptalan alsóörsi és csopaki, valamint a tihanyi Apátság ottani parcellázása. Ezek közül legjelentékenyebb az alsóörsi, ú. n. Szentmihálytelep-pé, ahol egy fenyőfákkal beszegett és tölgyerdővel koronázott dombon 400-nál több telket kínál megvételre a Magyar-Hollandi Bank. Ez a vállalat az értékesítés első két hónapja alatt több mint 50 telket vevőhöz juttatott.

A telkek birtokba vétele után a letelepedés, az új nyári otthonok felépítése is elég szapora tempóban indult meg. A BIB kebelében K. Nagy Dezső min. tan. vezetése alatt működő technikai tanácsadó iroda elé, amely a balatoni építkezések terveit kötelezőleg felülvizsgálja, az 1933. és 1934. években több, mint 1000 épülettervet terjesztettek, de legalább még 200-ra tehető azoknak a lakóházaknak száma, amelyeket a BIB ellenőrzésének kikerülésével építettek a Balaton partjára.

Az épületek általában nem valami nagyszabásúak, jórészt csak 2—3 szobás, szorosan nyaraló célokat szolgáló házacskák, de — lássuk be végre! — tulajdonképpen éppen ez az a háztípus, amely a Balaton mellé települők igényeinek és a Balaton különleges viszonyainak legjobban megfelel. Ide, a mi magyar tengerünk partjára nem olyan kastélyok vagy palazzók valók, amilyeneket a Rivierán vagy a Quamero partján látunk, ahol fél éveket tölthetnek, sőt életük nagyobb részét leélhetik tulajdonosaik, illetve bérlőik. A Balatonra — hiába minden erőlködés! — csakis a nyár 8—10—12 hetére jönnek le a villatulajdonosok is. Akik jobbmódúak és megvan a magasabbrendű kultúra iránti igényük, úgy sem engedik el azt, hogy egyik-másik nyáron külföldi fürdőket vagy metropoliszokat is ne látogassanak. Érthető, ha ma már megfontolja a balatoni telektulajdonos, mielőtt építkezésbe fog, hogy meddig mehet el a beruházásban.

HA AZ ÉPÍTKEZÉSI statisztikát közelebbről megnézzük, könnyen megállapíthatjuk az imént felsorolt telektömbökben gazdára talált parcellák számából, hogy a telepítés sikerét, a jó propagandán s kedvező fizetési feltételeken kívül, a gondos terv szerinti fásítás és partrendezés biztosítja. E tekintetben ugyanis igen nagy mulasztásokat vett át Örökül az újabb telepítő birtokos nemzedék. A Balatonpart legnagyobb része tudvalevőleg nagybirtokosok tulajdona, akik ezeket az „apadástérületek” még pár évtized előtt legfeljebb legelőknak használták és — amíg a földbirtok bőven ontotta a jövedelmet — ezeknek értékesítésére nem is gondoltak.

A veszprémi Káptalan kezdte meg a feketefenyővel (*Pinus austriaca*) való erdősítést, a múlt század utolsó két évtizedében, a Világostól Kilitiig terjedő partsávon. A Káptalantól vásárolta meg 1891-ben a siófoki fürdő r.-t. a mostani birtokosok (Ertl-testvérek) kezén oly mintaszerűvé fejlődött, főnyfűrdőkkel, virágdíszes francia és gyeppázsitos angol parkokkal tarkított fenyveserdőt, ahol most egyik legnépesebb és legkultúraltabb fürdőtelepünk van alakulóban. 1894-ben létesült gróf Széchényi Imre birtokán, báró Korányi Frigyes ösztönzésére, a balatonföldvári fürdőliget, s ugyanez időtájt történt a Szalay Imre-féle lellei és az Inkey-féle máriatelepi (most balatonfenyvesi) parti erdősítés. Ezekről az oázisoktól eltekintve, a legutóbbi évekig kopár pusztaság maradt az egész déli Balatonpart, Berénytől kevés megszakítással egész a siófoki lóversenyterig.

Az új telkesítéseknél már első gondja volt a vállalkozóknak a tervszerű fásítás, amely kultúrmunkában az állami erdőigazgatás nagy megértéssel és áldozatkészséggel járt a parti községek és birtokosok kezére.

Földvály Miksa kormánybiztos legutóbbi jelentése szerint 1934 őszén 309.000 drb fenyő, 219.000 drb lombfa és 10.000 drb díszfa-csemete, továbbá 41.000 suháng került kiosztásra. Az ültetési anyagot teljesen ingyen, szakszerűen csomagolva bocsátották az érdekeltek rendelkezésére, csak a szállítást kellett megfizetni. Több helyen megtörtént azonban, hogy a megrendelt csemetét nem váltották ki, mert egyrészt sajnálták a fuvar költséget, másrészt mert nem gondoskodtak munkakerőről, amellyel a csemeték betakarítása és kiültetése biztosítható lett volna. Egy községben 30.000 drb fekete fenyőcsemete esett így a nemtörődömség és a meg nem értés áldozatául, mert „a kiváltás után a csomagolóanyagot leszedték, a csemetéket azonban nem vermelték el, azok két és fél napig ki voltak téve a szélnek és a nap hevének, úgyhogy tönkrementek. Ez részint anyagi veszteség, — fűzi hozzá szeliden Földvály — részint pedig a balatoni növénykultúra fejlődése szempontjából is káros, mert annival kevesebb csemete kerülhet elültetésre“. Olyan kultúraihányról tesz ez szomorú tanúbizonyságot, amelynek csak a helyesen irányított települési mozgalom előhaladása vethet véget.

A parti fásításnak megvan ugyan az a hátránya a balatoni propaganda szempontjából, hogy a vasúton és gépkocsin utazókat megfosztja a Balaton vonzó, megállásra csábító távlatától (így pl. Szabadi, Szemes, Lelle, Boglár partjaiból úgyszólván semmit sem élvezhet az utas); de talán elérkezik majd — és nem nagyon sokára — az az idő, amikor megvalósulhat Kvassay Jenő, a nagy magyar vízímémők álma, hogy közvetlenül a Balaton partján is vezessen egy árnyas sétány, egyben autóstráda, ahonnan végigélvezhesse az utas az egész Balatonpartot, s a habok ott törjenek meg e korzón sétálók lábai alatt, mint a Quamero vagy Riviéra partjain. Sajnos, amit Kvassay az ő tervei szerint rendezett földvári partokon oly mintaszerűen megalkotott, azt a példát nem találták követésre méltónak Szabadin, Lellen vagy Boglaron, ahol a parti telkek a Balaton vízéig lenyúlnak, sőt néhol az épület maga is közvetlenül a víz partjára került.

Bizonyos, hogy hatalmas vonzóerőt jelentene a Balaton számára, ha végig az egész partvonalon egy kocsis- és sétakorzónak is alkalmas, díszfákkal szegélyezett, a fürdőtelepek partjait is átszelő, csak a főveny-fürdőket kikerülő széles utat hagytak volna már az első parcellázások idején. A nagy mérnök, akinek köbe vésett emlékét kongeniális tanítványa, K. Nagy Dezső építette fel Balatonföldvár parti sétányán, nyilván az alpesi tavak és Quamero köcsipkés partszegélyét álmolta ide a Balatonra, azokat a pillanatonként változó távlatú, nagyszerű utakat, amelyekről oly feledhetetlen képek rögződnek meg az utas lelkében. Szerencse, hogy az utóbbi években legalább a déli parti parcellázási tervek jórésze (Siófok, B.-Újhely, Földvár, Szárszó, Szemes) a Kvassay szellemében dolgozó K. Nagy Dezső irányítása mellett készült, úgyhogy a nevezett fürdőhelyek partrendezési tervei már gondoskodnak a partmenti sétaút kiképzéséről. Az északi part jelentékeny részén, Badacsonylábditól Akaiig, Tihanytól Almádiig, végül Fűzfőtől Kenéséig, amennyire a nádbozótos partalakulás engedi, már a Balaton mentén vonul a műút, vagy legalább is olyan magasságban

az Öblöktől csipkézett partvonalától, hogy a Balatonra nyíló kilátás biztosítva van az utas számára. A déli parton, sajnos, egy későbbi fejlődési időszaknak marad fenntartva a balatoni körút valóban littoralis, párhuzamos vonalának kiépítése. Ez a munkálat — a mai birtokviszonyok lényegesebb megbolygatása nélkül — legalkalmasabban a déli partszegélynek kotrás útján való feltöltésével lenne megoldható.

A Balaton különleges vízrajzi viszonyait szem előtt tartó partrendezés, a jövőbeli fejlődéssel számot vető, tehát nem szűkkeblűen méretezett parkok, sétányok létesítése oly kultúrafejlesztési feladatok, amelyek helyes megoldása — tapasztalás szerint — a telekfoglaló mozgalom ütemének gyorsulását s evvel kapcsolatosan az építőkéltúra fejlődését is elősegíti. Amíg korábbi években inkább spekulatív célokból építettek villákat a Balaton partján, vagyis a parti községek tehetősebb birtokos lakói emeltettek minden ízlés, csín és stílus nélküli épületeket a nyári lakók számára, abban a számításban, hogy a nyári lakberek legfeljebb 5—6 év alatt behozzák az építkezés összes költségeit: az ilyen természetű vállalkozás — az építési költség: emelkedése, a nyári lakberek csökkenése és főleg az igények változása folytán — ma már mindjobban veszít a vonzóerejéből és helyet ad a leginkább városi polgárokból, lateinerekből rekrutálódó parti telektulajdonosok „öncélú” építőtevékenységének. Ez utóbbi, a telepések nagyobb Juiltúrigényeinek, fejlettebb ízlésének megfelelőleg az építőkéltúra egészséges fejlődését s evvel az általános balatoni kéltúra jelentékeny értékgyarapodását hozza magával. A fővárosban és a vidéki kéltúrgócponctokban élő intelligens családok nemcsak hajlékot akarnak a fejük fölé, vagy éjjeli menedékhelyet, amikor saját telkükön építkeznek, hanem úgyszólván kivétel nélkül arra gondolnak, hogy — ha nem is városi jellegű s ennekfolytán aránytalanul költséges, de — formás, ízléses külsejű, 2—3 szobás villácskát emeljenek annak a kis gyümölcsös és virágos kertnek közepébe, amivé az ő balatoni kis földdarabjukat az új birtokos szerető gondosságával átvarázsolták.

A villa- és kertépítésben vagyis az építő- és hortikéltúrában megnyilvánuló finomult stílusnak elmaradhatatlan a jótékony ízlésfejlesztő hatása a balatonparti községek lakosságára, úgyhogy a városi művelt középosztálynak balatonparti települése már ebből a szempontból is számottevő művelődési tényezőnek bizonyul.

Amikor a településnek a balatoni kéltúrát fejlesztő hatásait szemléljük, nem lehet észre nem vennünk a Balatonpart nagyobb községeiben letelepült nyugdíjas köztisztviselők öntudatos és tervszerű akcióját a művelődési színvonal emelésére. Erről a megbecsülésreméltó kéltúrális tevékenységről a „Balatoni Kurír” hasábjain igen sűrűn találunk tudósításokat. Elég e helyen Keszthely, a magyar Grác példájára utalnunk, ahol a nyugdíjas tisztviselők, élükön Lendl Adolf kitűnő természettudósunkkal, már egész sorával az értékes városfejlesztési gondolatoknak termékenyítették meg az ottani közvéleményt és készítették elő azok megvalósítását.

Ha már most feltesszük a kérdést, hogy mivel lehetne előmozdítani az intelligens középosztály letelepülését a Balaton partján, a következő irányelveket véljük elsősorban szem előtt tartandóknak:

1. Hosszúlejratú, olcsó kölcsönök engedélyezésével lehetővé tenni a telekvásárlást és a mielőbbi építkezést, amire jó példát mutat az a három fővárosi pénzügyintézet, a Magyar-Hollandi Bank, a Tisztviselői Takarékpénztár és a Községi Takarékpénztár, amelyek a most folyó balatoni parcellázások jórésztét intézik. Egyébként a balatonparti nagybirtokosok egymás után reájönnek, hogy addig nem indul meg erősebb ütemben a telekértékesítés, amíg azt tőkeerős, a propaganda válogatott eszközeivel dolgozni kész pénzcsoportok nem veszik kezükbe, amelyeknek módjukban van hosszabb lejratú hitelt is nyújtani.

2. Elősegíteni a tisztviselői jóléti intézmények térhódítását a Balaton partján, mert ezeknek üdülővendégeiből kerül ki jelentékeny része az új telekvásárlóknak és önálló telepéseknek. A honvédség, csendőrség, vasút, posta és a tanárság különböző kategóriái már számos helyen létesítettek ilyen üdülőtelepeket, amelyek legszámottevőbb fogyasztói a környékbeli lakosság mezőgazdasági terményeinek.

3. Az egyetemi bajtársi egyesületek, leventecsoportok és cserkészcsapatok nyári táborozását lehetőség szerint a Balaton partjához terelni, mert ezekből lesznek valamikor a balatoni kultúra legavatottabb szószói. Ezek a lelkes fiatalok már ma is valóságos úttörői a kultúrának, mert először azokat a partszakaszokat népesítik be élettől pezsgő, tarka sátoztáborokkal, amelyek idáig a legsívárabbak, legélettelenebbek voltak, azután pedig — ha megfelelő gondoskodás történt maradandó falak közt való elhelyezésükről — az illető községek gazdasági kultúráját fejlesztik, amelyek az ő szükségleteiket, főleg élelmiszerüket ellátják.

4. Minthogy a Balaton nyári telepeseinek elsősorban a községek és érdekelt uradalmak látják hasznát, meg kell végre szünni annak a rövidlátó községpolitikanak, amely a nyári vendégekben csak adó- meg díj- és illetékfizető és egyéb jövedelmet hajtó alanyokat lát. Nyújtani is kell végre nekik, főleg az alakulóban lévő parti lakótelepeknek, még az ő jelenlegi pénzbeli szolgáltatásukon túlmenőleg is olyan kultúrjavakat: utakat, kutakat, köztisztaságot, öntözést, világítást stb., amelyek a település gyorsítására, az építő tevékenység fellendítésére alkalmasak.

ÁTTÉRVE már most a tulajdonképpeni idegenforgalmi, szorosabban vett fürdőügyi kérdésre, ebből a szemszögből nézve is két csoportba sorozhatnák a balatoni fürdővendégeket. Az elsőbe tartoznak a hazai és külföldi (főleg ausztriai) kispolgári családok, amelyek a Balatonra inkább takarékoskodni, mint pénzt költeni jönnek. Ezek elsősorban a kevésbé fejlett, tehát olcsóbb fürdőhelyeket keresik, ahol kezdetleges elszállásolás és olcsó piac mellett majdnem ingyenes fürdési lehetőséget találnak és több kultúrát nem is igen keresnek. Ezeknek az üdülőhelyeknek vendégei ma már nem csupán Budapestről és a vidéki városokból, hanem az utódállamokból, a megszállt területekről is érkeznek, túlnyomórészt többgyermekes családok, amelyek a Balaton mellett olcsóbban élhetnek, mint otthonukban.

A második idegenkategória azokból a tehetősebb fővárosi magyarokból és nemes valutájú külföldiekből adódik, akik a Balatonra

rövidebb időre, néhány hétre vagy napra jönnek ugyan, de jóérzésük egy nyáron többször is lerándul s itt a fürdőn kívül ugyanazokat a mondén szórakozásokat keresi, amelyeket Budapest, Bécs vagy Karlsbad, a Lidó, Montreux vagy Swinemünde nyújt. Ezek azok az idegenek, akik a legtöbb pénzt hozzák a Balatonra és akiket csak úgy tudunk idevonzani és a tervezettnél hosszabb időre is itt tartani, ha a nyugateurópai kényelemnek és életörömöknek azokat a formáit és a nagyvilági szórakozásoknak olyan változatos lehetőségeit kínáljuk nekik, amelyeket egy korszerűen kifinomodott fürdőhelytől joggal elvárhatnak. Ennek legelső feltétele olyan fényűzően berendezett s férőhelyekkel bőségesen ellátott nagyszállók létesítése, amelyeket egyelőre a szükségelnél kisebb arányokban ezidőszerint egyedül Siófok tud felmutatni. Itt van a legnagyobb kiterjedésű, gondozott fővenyfürdő, hozzá játékkaszinó, zene- és táncterem, bar, jazz stb. A három siófoki telepi szálló meg is telik tökéletesen a fődény hat hete alatt, sőt még egyszer annyi férőhely is tökéletesen ki volna használható, ha az építkezéshez megfelelő olcsó tőke állna rendelkezésre.

Bármilyen megértő támogatást tapasztalunk is a kormány részéről a balatoni kultúrfeladatok iránt, azt egyhamar mégsem remélhetjük, hogy a Balaton egész partvonalán adva legyenek azok az egészségügyi és egyéb művelődési feltételek, ú. m. vízvezeték, csatornázás, villanyvilágítás, partrendezés, megfelelő nagy vasútállomás és hajó kikötő, korszerű fogadóintézmények, kiépített fővenyfürdő, árnyas parkok, sétányok, gyógyterem stb., amelyek minden balatoni fürdőhelyet alkalmassá tennének ilyen nagyigényű külföldi és hazai vendégsereg kielégítő ellátására. Épp ezért arra kellene mindenek előtt törekedni, de további késedelem nélkül, hogy abban az öt vagy hat balatoni nagyközségben, ahol a fenti előfeltételek vagy azok legfontosabbjai máris adva vannak, elegendő befogadóképességű, valóban minden igényt kielégítő nagyszállók épülhessenek. E tekintetben legelső sorban Siófok jöhet számba, márcsak a fővároshoz való közelségénél fogva is, utána a gyógyfürdője által kiemelkedő Balatonfüred és Keszthely, azután Balatonföldvár, Lelle és Boglár.

A sorrend kérdésében bármily harcias vitát és vetélkedést éleszt is a helyi és megyei lokálpatriotizmus, a balatoni közérdek szempontjából mégis csak az a legfontosabb, hogy először ez az öt vagy hat fürdőhely legyen valódi nyugateurópai színvonalra emelve, hogy legalább ezek váljanak alkalmassá arra, hogy a nyolc-kilenc nyári hét folyamán a tavalyinál lényegesen több nagyigényű és költeni tudó szállóvendéget kifogástalanul elláthassanak.

Ami az ehhez szükséges tőkék előteremtését illeti, amint már négy év előtt rámutattunk e hasábon, elsősorban az állami intézmények által a magángazdaságból felszívott tőkék vannak arra hivatva, hogy ezt a termelő és alkotó munkát lehetővé tegyék, vagyis immobilizált értékekből munkát és újabb tőkét teremtő jövedelemforrássá alakuljanak. Az a 150.000 pengő, amelyet a belügyi kormány a magánérdekeltségek beruházásainak kamatbiztosítéka céljaira a folyó évtől kezdve rendelkezésre bocsátott, természetesen nem nyújthat

még elég ösztönzést a fogadóipari építőakció lendületbe hozására. Ennek megindulása csak akkor várható, ha az OTI és MABI pénztáraiba összegyűlt összegekből három-négy milliót 4%-nál nem magasabb kamatozás mellett az imént felsorolt, legrentábilisabbnak ígérkező fürdőérdekeltségeknek rendelkezésére bocsátanak. Nem ellenőrizhettük a forrás hitelességét, de úgy olvastuk fenti sorok megírása után egy rendesen jól értesült idegenforgalmi szakemberünk tollából, hogy Ausztriában 1%-os kamat mellett hosszú lejáratra, az építési összeg 60%-át adja kölcsön az állam annak, aki hotelt épít, Csehországban pedig az ottani OTI pénzén épült szállók a kamatot a beutaltak ellátási díjaival törleszthetik.¹

ÖSSZEFOGLALVA már most a fent kifejtetteket, a Balaton kultúrájának legértékesebb munkásait a villaépítő és legalább az egész nyári évszakban ott tanyázó magyar értelmiségbeli telepésekben látjuk, akik mellett, mint ennek a Balatonnál már gyökeret vert magasabb kultúrájú lakosságnak succrescenciáját: a balatonparti jóléti intézményekben üdülő tisztviselőket és a nyári táborokban tanyázó ifjúsági szervezeteket, meg a gyermeküdülőkben felerősödő még fiatalabb nemzedéket tartjuk kulturális szempontból különösen megbecsülendőeknek. Minthogy ezek a mai és jövőbeli telepések nagy általánosságban a pihenésben, a természet szépségeinek élvezésében és legfeljebb még a vízisportokban (fürdés, csónakázás, vitorlázás, horgászás) találják a Balaton legfőbb vonzerejét, ezek a villatelepek, üdülőházak és táborhelyek végigvonulnak a 200 km-es part egész vonalán s lakóik ott is kifogástalanul érzik magukat, ahol ezidőszert hiányzanak még a korszerű, urbánus civilizáció kellékei.

Viszont éppen ez utóbbiakat keresik az idegenforgalom tulajdonképpeni alanyai, a fejlett igényű és jómódú, nagyvárosi fürdővendégek, akik a Balatonpart gazdasági jólétének előmozdítói azáltal, hogy a nagyobb, népesebb és haladottabb polgárosodású fürdőhelyeken a korszerű berendezésű nagyszállók létesítésére ösztönzést adnak.

Ezeknek az európai viszonylatban is kifogástalan nagyszállóknak létesítésével kapcsolatban sürgősen és erélyesen kell azonban arról is gondoskodni, hogy ezeknek a nagyszabású fogadóintézményeknek közönsége minél kényelmesebben, gyorsabban és olcsóbban juthasson le a Balatonra. A Balatonhoz vivő vasúti járatoknak gyorsaknak, sünieknek és olcsóknak, a fővárosból odavezető autótutaknak kifogástalanoknak és vámmenteseknek kell lenniök, ha az idegenforgalom gyorsütemű fellendülését kívánjuk. Elfogultság nélkül minden okunk megvan, hogy a Balaton vasúti közlekedésének megítélésére inkább dicsérő, mint ócsárló szavakat keressünk. A MÁV igazgatósága, különösen azóta, hogy a BIB vezetősége az ő kebelében fejt ki minden elismerésre méltó irányító tevékenységét, a Balaton felé irányuló vasúti járatok menetrendje és díjszabása terén valóban elment a rentabilitás szélső határáig s ahol még minden közérdekű követelménynek eleget tenni nem tudott (a sínautók vagy motorosvonatok sűrűbb járatása a főváros meg a nagyobb vidéki centrumok és a

¹ Tóth Lajos: Hatezer szoba. Balatoni Kurír, Keszthely 1934. dec. 26.

Balaton között, az autóbuszokkal kombinált balatoni vasúti körforgalom intenzívebb kiépítése stb.), a legközelebbi jövő ott is meghozza a rég programmba vett és csak fedezet hiányában késlekedő javulást. Van azonban a balatoni közlekedésnek egy eléggé nem kárhóztatható visszássága, amely egyenesen bénítólag hat az idegenforgalom nagyarányú kibontakozására.

Hiába van sűrű és aránylag olcsó vasúti közlekedésünk, a vasút ma már nem lehet abban a helyzetben, hogy az utasforgalmat a maga szállítóeszközeivel egyedül lebonyolítsa. Még ha teljesítené is a közönségből gyakran felhangzó kívánságot, hogy a filléres gyorsvonatokat a fősaison idején is járassa, evvel csak a hétvégi kirándulók tömegeinek, tehát a legkevésbé fogyasztóképes utasrétegeknek könnyítené meg a Balaton látogatását. A jobbmódú, könnyebben kereső, vagyis a balatoni idegenforgalom szempontjából legjobban várt vendégkategória nem mond le és mindig kevésbé fog lemondani a gépkocsin való közlekedésről, s a vasútigazgatásnak minden erőfeszítése meddő marad, hogy a gépkocsik versenyétől szabadulni tudjon. Ha a mai kereskedelmi kormány — hivatása magaslatán állva — megépíttette és nagy áldozatokkal fenntartja a legkényesebb igényeket is kielégítő pompás budapest—balatoni műutat, mi értelme van annak, hogy ezekről az utakról a gépkocsikat száműzzék, egyrészt a közúti adó, másrészt és főleg a székesfehérvári vám idejét múlt, tiltóan magas díjtételeivel?

A közúti adó lebontása iránt már megindultak a kezdő lépések, azonban a székesfehérvári vámsorompó még rendületlenül megállítja — a külföldi úrvezetők bosszús álmétkodására — a Balatonra száguldó és onnan visszatérő gépkocsikat, amelyek éppen félannyit kénytelenek az ősi város kövezetének használatáért lefizetni, mint amennyi értéket — az olajkartel szerencsés felbomlása óta — a Budapest—Balaton közti viszonylat motalkó-fbgyasztása jelent. Székesfehérvár ezzel a vámjövdelemmel a balatoni idegenforgalom rovására gazdagodik, amelynek fejlesztéséhez vajmi kevéssel járul hozzá.

A közlekedésnek is van — szerintünk — kultúrája, amelynek első követelménye természetesen az utak minél tökéletesebb kiépítése és karbantartása. A második követelmény azonban, éppily természetesen, az utak szabadsága az ország határain belül. Amíg közúti adó és útvám akadályozza a közlekedési technika egyik legfontosabb vívmányának, a gépkocsinak forgalmát, addig az idegenforgalom sem bonthatja ki szabadon a szárnyait, s az idegenforgalomra annyira szomszédos Balatonvidék teljes joggal panaszolhatja, hogy kulturális fejlődése elé, amely országos érdek, a fehérvári vámsorompó alakjában tisztára helyi érdeket szolgáló gátat állítanak. A balatoni érdekeltségek nem adják fel a reményt, hogy a „Balaton minisztere“, jobb információk birtokában, rövidesen eltávolítja ezt a sorompót az ő irányítása alatt oly biztatóan megindult fejlődés útjából.

LUKÁCS KÁROLY

A MAI ANGOL EMBER HÁZA

A KÖZISMERT ANGOL ÉLETELVEK közül az, amely azt mondja; „Az én házam az én váram“, napjainkban, úgy látszik, mind erősebben kerül revízió alá. A vár a lakás-probléma megoldásának legfeudalisztikusabb, legönzőbb s egyben legexkluzívabb formája. Azt jelenti, hogy az ember a saját házában családjával egyedül lakik s a fedelet senki mással nem osztja meg. Az angol ősidőktől fogva egyedül lakott a házában s amíg tehetette, ebből nem is engedett. Ez különösen a vidéki házra vonatkozott. Az angol ember, lelkiségében, ma is vidéki ember, aki szabad idejét a természethez közel tölti. Az átlagangol életének legnagyobb becsr-vága, hogy Öreg korára falusi házat szerezhessen s ott végezze be életét. A falun töltött hétvégé divatja is Angliából származott el.

A vidéki ház volt az angol ember igazi otthona. Ehhez ragaszkodott s ennek értékéhez erős belső erkölcsi érték tapadt. Ettől válik meg legkevesbbé szívesen. A városi ház más. A jó középosztály, amely rendszerint falusi házzal is bírt, a legtöbbször minden lelki-fájdalom nélkül vált meg londoni házából, amikor pedig egész lelkét megrendítette, hogy a kertjéből egy öreg tölgyfát ki kellett vágnia.

De ma már a nagy, tágas vidéki házak ideje egész Európában lejárt, Angliában különösen. Az angol mezőgazdaságot már a tizenkilencedik század dereka felé a mind erősebben meginduló gyáripar és bányászat nyomában szinte mesterséges eszközökkel fejlesztette vissza az állam, s a földműves típusa mindinkább zöldség- és gyümölcs-termelővé és tejgazdává alakult át. Ilyenformán ott a földbirtok mindinkább fényűzés s a háború után határozottan — költséges fényűzés. Döntő hatással volt erre a háború alatt erősen felemelt jövedelmi adókulcs és a Lloyd George-kormány alatt szinte fantasztikus magasságba emelt ú. n. hagyatéki adó (death-duty), amely növekedő skála szerint van megállapítva s egymillió fontos örökségnél már ötven százalékot vesz el az örököstől az államkincstár.

Minthogy az örökösödési adót készpénzben kell kifizetni, ez a háború után egyre-másra vezetett egyes híres angol birtokok és kastélyok eladásához és a föld parcellázásához.

A kastélyok fenntartása szintén óriási összegeket emészt, amihez erősen hozzájárulnak a bennük levő képek és műkincsek biztosítására fizetett óriási díjtételek és a házi tradíciók fenntartása. Ez utóbbit úgy kell érteni, hogy a legtöbb Tudor, vagy még régebbi korszakokból származó ház egészen primitív viszonyok szerint volt megépítve s hogy egy ilyen házat kevés cseléddel is fenn lehessen tartani, a ház egész belső jellegét fel kellene áldozni.

A vidéki kúriák közül néhányat, konzerválás céljából, mint műemléket, megvett az állam vagy a különböző közületek; néhány, mint pl. a Maidenhead közelében levő Erzsébet királynő korabeli, Great Fosters „falusi szállóvá“ (country hotel) alakult át, mely hotel-típus, a nagyszerű angol utak és a rendkívül elterjedt gépkocsi mellett, a háború utáni években határozottan divattá vált. Sok vidéki kúriát le is bontottak, miután a belső berendezést már előbb értékesítették.

Főleg ezek voltak azok a tényezők, amelyek következtében a birtokososztály újabban fokozottabb mértékben költözött az angol fővárosba s hozzájárult az angol lakásprobléma kiéleződéséhez.

A nagy vidéki családok londoni „ház“-ai is hasonló sorsra jutottak. A nagyobb családok azelőtt, kontinentális szemmel nézve, hatalmas palotákat építettek Londonban, de az angol szerénység mindenkor háznak hívta azt, amelynek már a felét vagy negyedét is a kontinens rendszerint a „palota“ jelzővel illette. A Stuart periódusból, a nagy építőművészek Inigo Jones (a Whitehall építője) vagy Sir Christopher Wren (a Szent Pál székesegyház építője) munkái közül már alig áll magánház Londonban, de az azt követő Georgiánus-időből és a régenshercegség korából annál több palotát lehet látni különösen a Hyde Park körül. Ezeket a csodálatos tizenyolcadik századbeli házakat, amelyeket olyan művészek emeltek, mint az Adam testvérek, Kent, vagy a híres John Nash, a háború után gyakran el kellett adni, mert a mai élet szükségleteinek már régen nem feleltek meg.

A tizenkilencedik század angol építésze, főleg a Viktoriánus-korszak, művészi szempontból már kevésbé értékes, de Nagy-London ezekben az években épült fel (sajnos!) s a mai angol háztípusban még mindig ez dominál. Ez a magánháztípus az építészetben „sorház“ név alatt ismeretes. Hosszú utcák vonulnak el a járókelő szeméi előtt, amelyekben minden ház, a legutolsó részletig, tökéletesen egyforma. Ugyanaz az építész tervezte, ugyanaz a vállalkozó építette őket s a teleknek is azonos a tulajdonosa. London belterületének legnagyobb-része ugyanis egy-két család (a westminsteri és bedfordi hercegek, Phillimore és Howard de Walden lordok), valamint különböző egyházi alapok kezében van, amelyek a régi angol gyakorlat szerint a házhelyet kiadják bérbe száz esztendőre. Ezért az építető 99 évig bért fizet (egy év ingyen van) s akkor a telek, házastól, a telektulajdonos birtokába megy át. Ezt a jogviszonyt a magyar magánjog „felülépítési jog“ név alatt ismeri, nálunk ritkaságszámba megy.

Ezek a sorházak belül is tökéletesen egyformák. Az utcakapuhoz rendszerint három-négy lépcső vezet fel a járdáról, a kapu mögött kis előcsarnok van, amelynek folytatása az emeletre vezető lépcső. A bejáratától jobbra nagy utcai szoba nyílik, amely rendszerint dolgozószoba (drawing-room) vagy könyvtár, ebből még egy szoba nyílik: az ebédlő. Az első emeleten van egy nagy és egy kis dolgozószoba, esetleg egy hálószoba s a felettük levő emeleteken a többi hálószobák. A cselédséget a régi időben a házak legfelső emeletén, a tető alatt helyezték el, újabban az alagsorba tették, ahol a konyha és az ezzel kapcsolatos helyiségek is vannak. Ebből a háztípusból tízezerszámba van Londonban, a különböző rezidenciális negyedekben, mint a

Hyde Park körül elterülő Westminsterből, Kensingtonban, Bayswaterben, Mayfairben, St. Jamesben, Belgraviában, a temzeköryéki Chelsea-ben és Pimlicóban, valamint a Hyde Parktól északra eső Maryleboneban. Vannak köztük nagyobbak, vannak kisebbek, de a beosztás, az építkezés főbb vonalai azonosak. A földszintes ház úgyszólván egész Angliában ismeretlen fogalom (ez alól kivétel a Lady Melchett által tervezett Woodfalls nevű vidéki ház, amely formájában délamerikai patio-ra emlékeztet), amit a telekárak magassága tesz indokolttá. Ezek a házak, mai szemmel nézve, idejüket múlták. Óriási cselédségre van szükség rendbentartásuk végett, a legtöbben nincs lift és a szimpla ablakok mellett a fűtésük is sokba került, amihez hozzájárult az az angol szokás, amely szerint a lakószoba ablakát télen-nyáron nyitva tartják.

Az angol ember ezekben a házakban élte le életét s ez a sorház típus, amelynek egyhangúságát csak az utcakapuk különböző színei szakították meg, London utcáit meglehetősen monotonná teszi. Angliában az utcának, a nép életében, különben sincs az a jelentősége, mint délen. Nem lehet eldönteni, hogy vájjon a nép természetes vonzódása a magánélet felé, vagy a klíma következménye-e, hogy az angol ember nagy átlaga az utcát szükséges rossznak tekinti, ahonnan olyan gyorsan menekül, amint csak teheti. Londonnak nincsenek nagy körútai, piazzái, korzói, következésképpen nincsenek kávéházai s a korcsmáknak az utcára szolgáló ajtain kivétel nélkül mindenütt homályos üvegtáblák védik a látogatót a nyilvánosság elől.

Annál jobban virágzik az otthon kultúrája. A művészet és iparművészet szempontjából annyira szerencsétlen viktoriánus-kortól eltekintve, az angol belső építészet mindenkor eredeti, ízléses és szép volt. Még az alsóosztályok házai sincsenek minden ízlés és vonalbeli szépség nélkül. A jobb középosztályok házaiban gyakori a Tudorkorszakot jelentő tölgy, a Stuartot jelentő dió- és a Hanoveriánus-kort jelentő mahagóni-falburkolat, különösen a könyvtárszobákban. Az arisztokrácia házaiban a belső berendezés a legtöbbször Adam, Sheraton, Kent vagy Chippendale munkája, esetleg a francia forradalomból menekült párizsi dekorátoroké. A lakószobák rendszerint nagyok, de a mennyezet — kevés kivétellel — alacsonyabb, mint a kontinentális. Mint Párizsban, itt is ismeretlen fogalom a kályha, helyét a kandalló tölti be, amelynek előterébe a legtöbb házban már régen gáz- vagy villanykályhát helyeztek, vagy központi fűtéssel látták el a házat s kandalló csak dekoratív szerepet tölt be.

Magyar szemmel nézve talán furcsának tetszik az a körülmény, hogy London legszebb házai közül is kevésben borítja a padlót parkett. A legtöbb házban úgynevezett „hajópadló” van, amelyet a legtöbbször nem is eresztenek be, hanem az egészet vastag nemezszőnyeggel borítják, amely a zajt igyekszik csökkenteni. Ugyanilyen szőnyeg borítja a lépcsőket is.

Az ablakok rendszerint nagyok, de a mi befelé nyíló ablaktípusunk a legnagyobb ritkaság Angliában. Az angol építész a fel- és letolható szimpla ablakhoz (amely gyakran és könnyen elromlik) éppen olyan görcsösen ragaszkodik, mint az angol asztalos a mi kilincsünket helyettesítő (és gyakran elromló) forgó gombhoz.

A legfényesebb házakban természetesen akad parkett is (gyakran a legszebb rózsafa-berakással) s néhány vidéki házban félköralakú ablakok vannak (bow window). Ezek azonban mindenkor kivételek.

A vidéki házakban a légfűtés is általánosabb, míg ez a legtöbb londoni házban még ma is kivétel. Az angol tüzelőanyagfelhasználás egyébiránt valóságos rablógazdálkodás a világ legjobb és talán legmagasabb kalóriájú szenével.

Ez az itt körvonalazott háztípus a legutóbbi években erős revízió alá került. London belterületén már alig szolgálnak ilyen házak lakás céljára. A főváros legrégebbi része, a City, már legalább ötven évvel ezelőtt teljesen üzleti negyeddé alakult át, ahol csak szolgák és a takarítószemélyzet lakik. Azóta London erősen terjeszkedik nyugat és észak felé. (Keletre a Temze mocsarai és a Londonhoz mind közelebb kerülő tengerpart vágják útját a város terjeszkedésének, délen a gyártelepek és a szegénynegyedek.)

Ez a nyugat felé való fejlődés most ért el a londoni West End-hez, amely a háború óta lassan teret enged a luxusiparoknak, színházaknak, szállodáknak — a lakóházak rovására. Éppen úgy, mint Budapest, Párizs vagy Berlin belvárosai.

Hozzávetőleges becslés szerint a házbérek egész Európában körülbelül Angliában a legmagasabbak, a cselédbérek szintén. Ezért fanyalodott rá a szigetország az aránylag több kényelmet nyújtó olcsóbb lakásra (fiat), amely egyre jobban tért hódít. A háború előtti években, egy-két apartment houstonól eltekintve, csak a munkásosztályok laktak bérházakban, amelyek aggasztó külsejükkel, szomorú egyhangúságukkal a nyolcvanas években épített pesti és berlini bérkaszányákra emlékeztettek. Ma azonban a legelőkelőbb negyedekben épülnek hatalmas „block.-ok, a becsukott és eladott főúri paloták helyén. Először az elegáns Park Lane környékén kezdődött meg az átalakulás. A westminsteri herceg házának, a Grosvenor Housenak a helyén hatalmas luxus szálloda épült, majd a Piccadillyn, a hercegi tulajdonosa nevét hordozó Devonshire Houseból lett elegáns bérház. Aztán a Park Lane egyik szép, jellegzetes palotáját, a Morley gróf tulajdonát képező és Vulyamy által emelt Dorchester House-ot bontották le és építettek helyébe luxushotelt, s napjainkban épül az elegáns Berkeley Square-en a Lansdowne örgróf háza helyén nagy bérház.

A kevésbé tehetős osztályok London nyugati részeibe szorultak a villanegyedekbe, ahol most kezdődik a bérházépítés. Az ittlévő lakásoknak óriási előnye, hogy sokkal csendesebbek, mint az angol főváros belterületén. Európa legnagyobb városában a zaj súlyos problémát teremt, amelyet a különböző kormányoknak még mindig nem sikerült teljesen megoldani.

Ebben a cikkben nem terjeszkedhettünk ki az angol munkásosztály lakáskérdéseire. Ez a probléma óriási, Angliában s az egész világon hatalmas irodalma van és részét képezi az angol munkáskérdésnek is. Éppen ezért érdemes lesz egyszer vele külön foglalkoznunk.

HEGEDŰS ÁDÁM

FIGYELŐ

AZ ÓSI KÜLDÖTT

TORMAY CECILE három részre tervezett történeti regényének „Az ősi küldött“-nek nemrégén jelent meg második része. A két kötet elegendő alkalmat kínál, hogy mellettük egy kissé megállapodhassunk. Magyar történeti regényben ma nincsen hiány és Tormay Cecile regénye felé nem is a műfaji ritkaság fordíthatja a figyelmet, hanem éppen oly vonásai, melyek a majdnem divattá vált történeti regény-termés más képviselőitől elválasztják.

A magyar történeti regény a nemzet-sors krízisének műfaja. Legemlékezetesebb megvalósítóit irodalmi múltunk olyan időpontjain találjuk, melyek a nemzeti élet kritikus változását is mutatják. Tanulság, jóslat, jelen tendenciák igazolása az a szerep, melyet ilyenkor a szépirodalom elvállal. Időhöz kötött esetlegességét misem mutatja jobban, mint az, hogy — az egy Kemény Zsigmondot kivéve — nincsen regényírónk, kinek ez volna par excellence egyetlen kifejező formája, az írói megnyilatkozás legigazabb lehetősége. Törvénynek látszik, hogy a történeti regényhez való fordulás jelenti azt a pillanatot regényíróink életében, mely az író a közönségi feladatokra való ráismeréshez vezet. Jelzi az írói megérés idejét is, a nagyarányú vállalkozásokra célzó felkészültséget, a befejeződött alakulás ünnepi percét. Előbb jelenik meg mindig a „Karthauzi“, mint a „Magyarország 1514-ben“, előbb a „Hétköznapi“, mint „Erdély aranykora“ s ugyancsak előbb való az egyén nyomasztóan izgató álmait reveláló „Ördög-szekér“, mint a közösség öntudatát építő „Táltoskirály“, amint „Abafi“ is előtte járt „A csehek Magyarországon“-nak. Azok az íróink mindig kevesebben vannak, kiknek lelkét először érinti meg Izabella királyné alakján át a Mohács utáni évek tragédiája s csak azután nyúlnak a kedély ködképei felé. A történeti regény az az ércnél örökebb monumentum, mely a legbiztosabb összekapcsolója író és közösség életének. Sehol másutt nem mutatja magát az író oly fenntartás nélküli szolgálattevőnek, mint ebben a műfajban. Éppen ezért nincs is még egy műfaj, amely több alkalmat adna a közönségnek arra, hogy igazinak fogadjon el talmi művészetet, irodalmi értéknek a majdnem értéktelenséget.

Pedig a múlt vonzása a közösségi tudat időszerű formálásán és a szolgálattevően túl kétségtelenebb és egyetemesebb erővel is működik. A vonzás kettős. Vonz az életet formáló történeti ember nagyság a maga problémagazdag emberi teljességével, az ismeretlen szellem Hegel-i megtestesítésével. Itt van mód és lehetőség, hogy kielégítetlen írói vágyalmok megvalósulhassanak s a művészi emberteremtés eljuthasson a legtökéletesebb végeredményig. Tény és mítosz, ember és félisten oly találkozása jöhet létre, mely sehol másutt nem hordja magán oly kétségtelenül a valóság megvesztegető bélyegét. Az élet teljéből való írói nagyotmarkolás akadálytalan. Ha kell, itt lüktethet a legbővebb vér, ölelhet vagy sújthat a legrobosztusabb kar, tervelhet későbbi századok tapasztalatát egyetlen időpontba koncentrálón az agy, omolhat össze a legnagyobb jószág, garázdálkodhatik a legféltelenebb bűn és düböröghet a legegészebben befejezett tragédia szekere. A múlt

történések intező embere, ez a legbiztosabb „epikai hitel“, az írói emberalkotás korlátlanul tágítható és díszítményekkel ellátható öntvény-formája.

De vonz a múlt a maga egészében is. Oly tartalmak által, melyek sokkal kevésbé élnek a köztudatban, mint a nagy történeti személyiségnek tudomány és nevelés által meghúzott kontúrjai. E tartalmakról eszközök és a nyelv szórványos emlékei tesznek bizonyosságot. A rozsdette kardra rálátni az élő kezét, a nyelvi emlékből kihallani az eleven gondolatot és érzelmet, a várromokat újjáépíteni s emberekkel megtölteni, elmúlt életstílust feltámasztani és ebben az életrekelte emberi közösségben örökkévalóságokat megtalálni: oly csábítás, melynek engedni a művészi alkotókedv lényegével azonos. Az író ilyenkor „nem kölcsönöz Clitól nagy motívumokat, mely saját bellényegéből szövi ki a katasztrófát s a kortól jobbára csak színt, zamatot, szellemet vesz át“ — írja Kemény Zsigmond. Köztudat és tudomány ellenőrző tekintetét sem ez, sem amaz előbbi úton nem tudja kiküldeni. Bitkán szabadulhat attól a vádtól, hogy ő a „népszerű történettudat“ terjesztője, noha ennek a népszerű történettudatnak az eredetét nem is mindig a szépirodalomban, hanem a tudomány egy előbbi fokán kell keresnünk.

Tormay Cecile regényének középponti alakja nem ismert történeti személyiség, noha a háttérnek, a tatárdulásnak e mára vonatkozatható katasztrófa-képzete nem egy országsorsot intező ember sorsát vetíthette volna az írói fantáziába. A tatárok elől menekülő IV. Béla király alakja csak egyszer és csak egyetlen pillanatra suhan át, távoli és titokzatos zárkózottsággal, a cselekvényen. A regény más, kisebb szereplőiben sem ismerhetünk rá történelmi emberekre. Nagy vonalakkal tipizált háterek Ők, kik között tragikus vándorutakon jár a főszereplő, Ung vitéz. Van benne valami a német romantika vándoraiból, kik messzi és bizonytalan végű utakra vállalkoznak egy szimbólumért vagy rögeszméért. Nyugatról tart haza felé, még gyermekkorában szerzett és odakünn szélesre nyílt hasadással a lelkén: homályos ösztönök húzzák vissza ősi vallás és ősi erők titokzatos forrásai felé. A regény első kötete nem is más, mint megérkezése ennek a kettéhasadt léleknek a hazai tájakra, az egyén új megkapaszkodást kísérlete a sokáig nélkülözött itthoni rögön. E kísérlete hiábavaló. Egy el nem ért, holt szerelmes emléke és a tatárvesz híre riasztja tovább újabb útra és megállás nélküli vándorlásra.¹

A most megjelent második kötetben bomlik ki a maga teljességében a regényes mondanivalónak az a középponti ága, melyet egyaránt növelt a kompozíciós szimmetria és az írónak az öröknek felismert problémára, a kelet-nyugat, az erős pogányság és szelídítő kereszténység ellentétére függesztett tekintete. Hogy ez az ellentét a regény idejébe lokalizáltan mennyire bizonyíthatatlan, a történettudomány már megmutatta és megláténe okát ráírta a „népszerű történettudat“ számlájára.⁸ Jellemző vonása ennek az ellentét-képletnek, hogy első megjelenése pontosan egybeesik a mai értelmezésű nemzeti öntudat mintegy száz év előtti, romantikusan színezett megszületésével, tragikus kettősségben mutatván már a születés pillanatában a nemzetsors önszemléletét, mely éppen akkor, midőn e nemzeti önerőben a közösségi fejlődés rúgójára ismer rá, ugyanakkor a maga egyedülvalóságának kínzó állapotát, az európai társtalanságban ősi rögzítő gyökerek utáni vágyát is nézni kénytelen. Lírai eredetű volt e kettősségre való ráismerés és irodalmi eredetét még századunk elején történő újabb feltűnésekor is megtartotta. Nemzetünk lírai magatartása volt ez, akár Herczeg Ferenc „Pogányok“-jában, akár Ady Endre költészetében keressük meg hozzá

¹A regény első részének ismertetését l. Magyar Szemle XXI. köt. 156—71.

²Deér József: Újabb történeti regények. Magyar Szemle XXIII. köt. 41—491.

az irodalom bizonyítékait. Az eredeti lírai magatartás ma azonban arra hajlik, hogy egy lépéssel tovább is menjen és Európa újrafogalmazott antinómiáiban, a latin-germán szembenállásban a mi megkisebbedett életünk politikai gyakorlatának is időnként hatáskört kereső irányítójává alakuljon.

Minden dicséret megilleti Tormay Cecilét, hogy ezt a romantikus irodalmi életérzésből kilépett gondolatot nem torzította el a könnyű lehetőségek egyik iránya felé sem. Lehetett volna belőle a magyarság szenvedőn vagy felhorgadón patetikus póza (a lírai eredet ehhez sem adta volna a legtöbb csábítást) és lehetett volna, mint már nem egyszer megtörtént (a logikus szavakat is megtűró eszme ide vihet) a nemzeti öntudatra ébresztés egyetlen aktiváló eszköze. Tormay Cecile regényében megmaradt a maga eredeti sűrítettségében, egyetlen, bár szimbólummá emelhető embernek a regényszerkezet megkövetelte életformájaként, melynek nyílt ingadozásait nyugvópontra, ellentéteit szintézisbe vinni éppen a mű feladata. Ung vitéz, miután látta a Sajó mellől menekülő királyt és a széztüllött hadak maradványait, látta mindazt a pusztulást, melybe az ország jutott, gyermekkori tűnődéseiből eljut a nemzetmentés új élettartamát adó gondolatához. Szűkebb egyéni célkitűzései már hamvukba haltak s a megüresített lélekbe annál nagyobb erővel tör be a magasztosabbnak felismert cél megvalósítása, a ledölt nemzet felemelése. Csak egy utat lát s erre egyéni és közösségi keserve együtt vezet: hallani és megtudni azokat az elsüllyedésre ítélt szózatokat, melyeket valaha a pogány táltosok mondtak a hódító, erős és megfélemlíthetetlen ősöknek. A külföldről hazatért vándor elkezdti itthoni vándorútját (a magyar lélek e belső vándorlását) fel-felvillanó nyomok, biztató jelek és fenyegető ellenkezések között az ősi erők rejtetten élő forrása felé. Kapcsai, melyek előbbi életéhez kötötték, egyre lazulnak. Szerettei eltűntek a tatárdulásban, szülőháza rom, kísérői elmaradoznak mellőle. Magányos lovas, mint az a régi, aki egyik irodalomtörténetünk első lapjáról lépett a multbanéző magyar szem elé. El is jut egy titokzatos erdőbe, majd az ennek a mélyén álló várba, ahol az utolsó táltos él. Eléje járulhat s várja tőle a felszabadító, ősi erőket új életre keltő szavakat. De a táltos már megnémult. Nincs hang, mely misztikus erőket tartalmazón átszarmazhatna a régi bizonyosságot szomjazó lélekre. Amit a rejtőző múlt adhat, semmi más, csak „időtlen hallgatás“ és az áldás tehetetlen kézmozdulata. Ennek a múltnak a jövőhöz már nem lehet szava.

Szándékosan mostuk így szét néhány fontosabb lírai elemére a regény epikus anyagát. Noha e mostani második rész sokkal gazdagabb kézzelfogható epikumban, mint az első, mégis lírai feszülései adják össze részeinek erejét. Ha a regényt elolvasása után letesszük magunk elé, csak a legnagyobb erőfeszítés segít bennünket ahhoz, hogy konkrét tárgyi elemekre visszaemlékezzünk. Az epikus mozzanatok önmagukban nem tudnak lelkünkben megmaradni, mert hiányzik a sok mozdulatú realiztikus részletezés. Megpróbálhatjuk jellemalkatok lélektani rendbe állítását. Még a főhősnél is hiányozni fog a naturális teljesség nem egy eleme. Hiába igyekszünk a történeti korrajz dolgokban, tettekben nyilvánuló, logikus vonalait meghúzni. Még maga a központi eszmetartalom, ős napkelet és nyugat fatális egymásnak meredése is a homályba hátrál előlünk. Ami azonban megmarad, több ezeknél, nem kárpótlás holmi hiányokért, hanem lényeg, a tudatos szándékok felett uralkodó, ösztönös írói vallomástevés. E vallomástevésben világkép rejlik. A világkép pedig (bármily veszélyt rejt is magában az egyetlen kifejezés elégtelen volta) dolgok és tettek emberközelsége. íme egy részlet: „A fűzestől feljebb került a nap, belefogódzott a két, mohos vén ágba, ráhajolt a magárahagyott árva vitézre és odamelegített a szíve tájára. Ettől a melegtől lassanként valamilyen idegenszerű zsibbadt álomba fordult az öntudat-

lansága. A lélekzete mélyet merített a tiszta futó vizek, zöld zombékosok, szabad rétek fanyarkás ízéből. A szél meg-megzizzentette a partmenti örvényfűveket, csendesen összesuhintotta az ágakat. Olyan volt ez, mintha az ember felett a fákon, hogy ő meg ne hallja, nagyon halkan suttognának. A látás nem másul meg tárgyiasabbnak tetsző pillanatokban sem: „A rengésben lerokadt egy óriás. Reccsenve felüvöltött és lassan félelmetesen dőlni kezdett az erdők őse. Esésétől sokáig visszhangzott a vadon. A roppant tölgy jajgató fiatal fákat sodort magával. Zihálva nyöszörgött az összezúzott cserjés. És a fa belső korhadásának sárga porfelhőiben megrázkódott az egész erdő. A tölgy helyén szakadék tátongott. Kifordult gyökerei, mint ragadozó karmok, földet és köveket emeltek és a tájból riadtan hussantak tova a menekülő madarak. Alattomos futással erdei állatok iramodtak odébb. Aztán csend lett a növekvő homályban ... Mint gonosz varázslattól megváltozott arrafelé az erdő. A nagy roskadás összekuszálta a vadont... A halomba dőlt vadonból felsóhajtoztak a leterített fák. A visszanyújtózó gallyak keservesen tördelték egymást...” Az írói látásnak ez a fajtája ma, amikor csak a hideg leleplezés és az intellektus önmagában való villódzása felé vezet az út, teljesen ismeretlen. E ponton azonban már az író stílusához értünk.

A regényből a stílusnak két rétege fejthető ki. Az egyik réteg: a tárgyhoz idomulás. Akart archaizálás ez, melyen érezhető a történeti regényírás realisztikus igényeinek tett engedmény. Eredete nyilvánvaló. A középkori magyar prózaszövegek legjellemzőbb stiláris sajátosságait tette át az író a regénybe. Az akart régiesség felülőbb elemei a szótagfüggelékekkel ellátott szavak (pediglen, miglen, megintelen, legottan), körülményeskedő összetételek (merthogy, néminemű, nagyrégi). A stílbeli korszerűség más eszközeiként jelentkeznek a kódex-nyelv latinizmusait mértékkel felelevenítő kifejezőformák és mondatképletek, melyek annyiban közösek az előbbiekkal, hogy ők is a stílus bizonyos kényelmes szétterülését, naiv terjedősségét hozzák magukkal. A főhős szájából igen ritkán halljuk ezt a beszédmódot, annál gyakrabban a mellékalakokéból, kétségtelen bizonyítékeként e stíl másodlagos és csak a „couleur temporelle“ céljait szolgáló jellegének. Bár igen ritkán a tájéjtés még tovább színező hangjai is hallhatók, a korszerűség szerepét nem ők viszik. A korszerűség irodalmi eszközökkel dolgozik: egy már annak idején is irodalmi alkalmazkodásból létrejött magyar nyelv elemeivel.

A regény a stílus másik rétegével simul hozzá Tormay Cecile eddigi regényeihez. E másik réteg éppen ellenkező színű, mint az előbbi s ez a hordozója az írói világképnek is. Egyedülálló e stílus, amint a világkép is az. „Az emberek a kövek között“ és „A régi ház“ c. regényeiben már teljességre és klasszikus tisztaságra jutott stílusnak alapanyaga megmaradt. A finom fátylon áttört ragyogás, a környezet lélekkel átíratása, az epikai mozzanatokkal a legbelül folyton alakuló emberi léleknek együttjátszatása az előbb idézett részletekből is kiviláglik. E stílus, melyet a magyar kritika már nem egyszer megfigyelt és értékelt, „Az ősi küldött“-ben most még egy fokkal nyugodtabbnak és zártabbnak mutatkozik. A műgond még erősebb és fegyelmezőbb. Mondatformái a leggazdaságosabb térérzékkel rendelkeznek, képeinek szuggesztív ereje állandóan érzi a célt, ameddig elhatnia kell. Szókincese, noha nem csillogtat meg különleges trouvaille-okat, a kapcsolatok szoros koncentrátsága által eddig nem ismert fényeket és árnyalatokat tud a lélekre rálehelni. Regénye a magyar próza életében szilárd magaslat, mely a stílus élvezői számára biztatást nyújtó hely. Róla nyugodt szemmel tekinthetni le oldó és zavaró áramlásokra.

KERECSENYI DEZSŐ

CUKORFOGYASZTÁS FALUN

A CUKORFOGYASZTÁS alakulásából bizonyos következtetéseket lehet levonni egy ország lakosságának jólétére és kulturális viszonyaira.

A magyar cukorfogyasztás fejátlaga 1933-ban 9.5 kg volt. Ez igen alacsony, ha a nyugati országok cukorfogyasztásával hasonlítjuk össze. Angliában 51.5 kg a fejátlag, Dániában 48.7 kg, Svédországban 45.3 kg, Svájcban 42.9 kg, Hollandiában 35 kg, Norvégiában 31.8 kg, Csehszlovákiában 27 kg, Ausztriában 26.5 kg, Németországban 23.5 kg. Egyedül a délkelet-európai agrárállamok fejátlaga alacsonyabb a magyar fejátlagnál, így Romániában 6.6 kg, Jugoszláviában 6.5 kg, Bulgáriában 4.9 kg a fejátlag. Európa cukorfogyasztási fejátlaga 17.4 kg, míg a világ minden lakosára 11.4 kg cukorfogyasztási fejátlagot állapít meg a statisztika. Magyarország fejátlaga tehát mintegy 10%-kal alacsonyabb az egész világ fejátlagánál.

Jelentőséggel bírna a magyar cukorfogyasztás társadalmi rétegenként való megoszlásának vizsgálata, amelynek eredménye egyben a cukorfogyasztás alacsonyságának okait is kideríthetné. Az alábbiakban a magyar falu cukorfogyasztását tesszük vizsgálat tárgyává.

A faluhigiénikusok többször rámutattak arra, hogy feltűnő a magyar földműves lakosság étrendjében a cukorral készíthető ételek mellőzése. A földműves lakosság szénhidrátszükségletét majdnem kizárólag a kenyérmagvak és a burgonya fedezik, mert a kenyér, tésztafélék és a burgonya képezik táplálékának túlnyomó részét.

Kétségtelen, hogy a szervezet szénhidrátszükségletét megfelelő mennyiségű keményítő fedezni képes és — az eddigi kutatások szerint — a cukorfogyasztás hiánya nem okoz különösebb károsodást a szervezetnek. Mégis a cukornak mint hő- és energiaforrásnak különös jelentősége, hogy a szervezet teljesen kihasználhatja, az emésztőszervek megterhelése nélkül, ami nem lehetséges a keményítőfélék fogyasztása esetén. Másik jelentősége az, hogy a cukorral készíthető ételek nagy száma változatosabbá, ízletesebbé teszi az egyhangú étrendet. Nélkülözhetetlen a cukor a mesterségesen táplált csecsemők, továbbá a kisgyermek számára. Éppen ezért nem küszöbölhető ki a néptáplálkozásból.

Tehát nem érdektelen a földműves lakosság cukorfogyasztásának alapos, részletekre is kiterjedő vizsgálata, amelyet adatgyűjtésünkben statisztikai módszer alkalmazásával véltünk valamennyire megközelíteni.

A földműves lakosság a birtokolt föld nagysága szerint különböző kategóriákba osztható, mert a vagyon nagysága határozza meg társadalmi és anyagi helyzetét, tehát életszínvonalát is.

Adatgyűjtésünk a következő — a földműves lakosság minden rétegét magában foglaló birtokcsoportokra terjedt ki:

1. Földnélküli mezőgazdasági munkavállaló (napszámos-sommás munkás). 2. Gazdasági cseléd. 3. 0—5 holdas törpebirtokos. 4. 5—10 holdas

kisbirtokos. 5. 10—20 holdas kisbirtokos. 6. 20—30 holdas kisbirtokos. 7. 30—50 holdas kisbirtokos.

Az 50 holdon felüli birtokcsoport cukorfogyasztásával nem foglalkoztunk, mert ez kevésbé jellemző birtoktípusa a magyar kisgazdatársadalomnak és így adatai nem bírnak nagy jelentőséggel.

Mindegyik birtokcsoportból 100—100 család cukorfogyasztását vizsgáltuk az 1933—34 termelési évben. (1933 szeptember 1-től 1934 augusztus 31-ig.) Az adatgyűjtésben a családot vettük alapul mint fogyasztási egységet, mert így pontos adatokat kaphattunk; ebből azután kiszámítottuk az egy emberre eső fejtálatot.

Cukorfogyasztás az 1933—34. termelési évben

Birtoktípus	családok száma	családtagok összesen	Az elfogyasztott cukor kg-ban	Az egy emberre eső fejadag, kg-ban
I. Földnélküli mezőgazdasági munkavállaló	100	586	736	1'25
II. Gazdasági cseléd ..	100	598	681	1'14
III. 0—5 holdas kisbirtokos	100	543	717	1'32
IV. 5—10 holdas kisbirtokos	100	392	1175	2'99
V. 10—20 holdas kisbirtokos	100	356	1317	3'69
VI. 20—30 holdas kisbirtokos	100	379	1302	3'43
VII. 30—50 holdas kisbirtokos	100	384	1428	3'72
Összesen	700	3238	7356	2'27

A legalacsonyabb fejtálatot a gazdasági cselédeknél találjuk, a legmagasabbat a 30—50 holdas kisbirtokosoknál. A fejtálat általában a vagyon nagysága szerint emelkedik. Ha összehasonlítjuk az adatokat az ugyanezévi országos fejtálatgal (9.54 kg), arra a megdöbbentő eredményre jutunk, hogy a gazdasági cselédek cukorfejtálatga nyolcadrésze, a 30—50 holdas birtokkategória fejtálatga harmadrésze, az összes birtokcsoport fejtálatga pedig mindössze negyedrésze az országos fejkvótának.

A magyar falu tehát alig fogyaszt cukrot, mert árát képtelen megfizetni. A falusi tanítók több helyütt panaszkodnak, hogy a gyermekek bort reggeliznek és ittasan mennek az iskolába, ahol képtelenek figyelmüket koncentrálni. Ennek a korai alkoholizmusnak eredménye a tanulmányi előmenetelben is megmutatkozik, nem szólva egyéb hátrányos következményeiről. Eredménytelen minden antialkoholista propaganda, mert a parasztok azzal érvelnek, hogy a szokásos reggeli: tej, rántottleves, kenyér egyhangúságát nem tudják elviselni, kávét pedig nem adhatnak a gyermekeknek, mert nem telik cukorra. A cukor drága kincs a legtöbb falusi háztartásban és csak kivételes alkalmakkor — lakodalom, keresztelő, nagy ünnepek — kerül az asztalra édes sütemény, lekvár, befőtt. A cukrot legjobban a csecsemők, kisgyermekek, iskolásgyermekek és szoptatós anyák nélkülözik. És mindegyik az a stereotíp válasz: „Drága a cukor!”

Mi ennek a mondásnak a háttere?

A cukor ára nálunk kilogrammonként 1.27—1.32—1.36 pengő. Németországban 78 pfennig (11.6 P), Ausztriában 1.32 schilling (1.05 P), Csehországban 6 csehkorona (0.84 P). Tehát lényegesen alacsonyabb a hazai cukorárnál.

Értékes felvilágosítást nyújt a cukorárpolitikáról és a cukorkivitelről Móricz Miklós „Cukorkivitel és cukorfogyasztás“ című cikke,¹ amelyből szószerint idézzük a következőket:

„A cukor ára ma a nagykereskedelemben kg-ként 121 fillér s ebből 50 fillér a cukoradó. A nagykereskedő tehát 1 kg cukorért 67 fillért kap.“
 „A cukor belföldi árában mindig nagy szerepe volt a kiviteli lehetőségeknek. Természetes, hogy olyan időkben, amelyek a cukor nemzetközi eladásának kedveznek, a kivitt cukornál elért nyereség a belföldi árat is mérsékelheti. Feltűnő, hogy a cukor belföldi ára mindig egészen merev monopolisztikus ár volt, tekintet nélkül arra, hogy milyen mértékű volt a kivitel és hogy a gyárak milyen árakat tudtak elérni a nemzetközi piacokon. A béke utolsó éveiben a kivitel elég nagy arányú volt.“

1910-ben a kivitel értéke mai pénzben 74 millió P. 1914-ben 41.3, 1927-ben 30.2, 1929-ben 48.5, 1933-ban 2.3, 1934-ben 37 millió P.

A kivitt cukor eladási egységára a következőképpen alakult: 1910-ben kg-ként 36.9 fillér, 1914-ben 31.4, 1927-ben 44.9, 1933-ban 10.5, 1934-ben pedig 9.3 fillér.

„A kivitel tehát a gyártásban egészen lényegtelen hányadra csökken és a gyártás minden költségét a belföldi fogyasztásnak kell viselnie, viszont a belföldi fogyasztás között és a kivitel között mindig az volt a viszony, hogy a kivitel olcsó árait ugyanúgy, mint annyi más cikknél és különösen mint a mezőgazdaság nyersterményeméi is, a hazai fogyasztásnak kellett megfizetnie. A gyárak szempontjából ma a helyzet nagyon kedvezőtlen, mert a kiviteli piacokat csaknem elvesztették, a hazai fogyasztás szempontja pedig az, hogy a cukoripart erőteljes kivitelre méretezték és annak most minden terhét kénytelen maga viselni. Most javára válik az ár megkötött volta, de azért a helyzeten nem segíthetne más, mint az, hogy a gyárak a megfelelő árpolitikában a hazai fogyasztás terjedését segítsék elő. Erre az ad elméleti alapot, hogy pl. 1933-ban a hazai és külföldi eladást is számítva, a cukor átlagára csak 51.3 fillér volt, ami úgy állott elő, hogy a belföldi fogyasztó 71 fillért, a külföldi pedig 9.3 fillért fizetett a magyar cukorért.“

A cukorfogyasztás nagymértékben emelkednék és a cukorgyárak bevételeit is fokozná, ha az egyre lanyhuló kivitel erőltetése helyett a cukorgyárak inkább a belföldi fogyasztás részére kalkulálnának 51 filléres árat.

Az egészen szegény és cukorhoz nem jutó néposztály cukorellátásának szempontjából figyelemreméltó dr. Waltner Károly szegedi egyet. m. tanár ajánlata, amely a községi és OTI orvosoknak azon a jogán alapszik, hogy indokolt esetekben az Országos Betegápolási Alap és az Országos Társadalombiztosító Intézet terhére Ovomaltint, Hordenzimet stb. (igen magas cukortartalmú és elég drága tápszerek, tápcukrok) rendelhetnek. Dr. Waltner azt ajánlja, hogy ne csak tápszereket, hanem cukrot is rendelhessenek az orvosok indokolt esetben az ÓBA és az OTI terhére. Ez a megoldás csökkentené azokat az egészségügyi károkat, amelyek a cukorfogyasztás hiánya miatt a legszegényebb társadalmi osztály csecsemőit, kisgyermekait, iskolásgyermekeit érik. A cukorkérdés végleges rendezéséig, sőt azután is, nagy szolgálatot tenne az orvosok rendelési jogának ez a kibővítése.

A falu cukorszükségletének egyrészét tulajdonképpen fokozott méztermelés is fedezhetné. Így emelkedhetnék a közvetett cukorfogyasztás, függetlenül a répacukor árától. A méhészkedés feltételei: 1. megfelelő környezet: kert, akácus, hársfás terület, igen jó, ha a közelben legelő van.

¹A M. kir. Központi Statisztikai Hivatal főlhivatalos statisztikai tudósítója, a Stud 1935. február 27.-1 számában.

2. Kis tőke: kas, illetve kaptár és néhány méhcsalád beszerzésére. Annak bizonyítására, hogy a méhészkedés nem jelent nagyobb anyagi és időbeli megterhelést a falusi család számára, néhány adatban ismertetjük a méhészkedéssel járó dologi kiadásokat. Egy régi típusú kaptár ára 12—20 P, modem típusú kaptár ára 16—40 P. Élettartamuk megfelelő gondosság mellett 30—40 év. Egy kas ára 2—4 P. Élettartama 3—5 év. Egy raj méh ára 5—8 P. Egy méhcsalád évente, kedvező időjárás esetén 15—30 kg mézet termel. Kedvezőtlen, esős, hűvös nyáron természetesen jóval kevesebbet. Átlagos számítással egy öt tagból álló földműves család cukorszükségletét három méhraj fedezni képes. Három méhcsalád gondozása pedig egészen kevés munkát ró a családra. Bizonyos birtokcsoport számára sajnos, elérhetetlen a méhészkedés. Így pl. a gazdasági cselédek lakáselhelyezése a legtöbb helyen alkalmatlan méhes létesítésére. Fejlett szociális és humánus érzékkel bíró földesurak azonban megfelelő kert rendelkezésre bocsátásával itt is segíthetnek.

A legnagyobb és legnehezebb feladat a méztermelés propagandájára vár, mert a falusi lakosság idegenkedik a méhészkedéstől. A szakismeret elsajátítása már nem nehéz. Megoldható az iskolán kívüli népművelés tanfolyamaival. A mi népünk különben is értelmes, tanulékony és megfelelő irányítás mellett megkedveli a méztermelést, ha látja, hogy ezzel nemcsak a család cukorszükségletének jelentős részét képes fedezni, hanem kevés munkával új jövedelemforrásra is szert tehet.

BOROS MARGIT

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

A német öntudat megnövekedése, az angol miniszterek Hitlernél, Hitler nyilatkozatainak hatásaj Mr. Eden Moszkvában, Varsóban, Prágában – Az európai hatalmak konstellációja Németországgal szemben, az egyes hatalmak helyzete – Stresa, Mussolini sikere: angol-francia-olasz antant; a genfi határozat – Magyarországot illető következtetések; a jövő római konferencia

FÖLDRÉSZÜNK mind aggodalmasabb órákat él át; a békés újrendezésnek különben is szerény reményei pedig mindinkább fogyóban vannak. Az 1918-ban győztes vagy győztesnek látszó nemzetek közül, amennyire meg tudtam akkor állapítani, egyetlen egy sem, államférfiaik közül pedig vajmi kevesen — például Smuts tábornok — ismerték fel az akkori helyzet tragikumát és az egyetlen állandó jellegű békés megoldásnak a lehetőségét. A párizsi békekonferencia egy teljes, lenyűgöző, ellenállás nélküli győzelem benyomása alatt állott és ehhez képest intézkedett. Már pedig a fennálló történelmi erőviszonyok közt, különösen a Német Birodalom óriási erőtartalmát tekintve, tulajdonképpen már akkor nem volt sem győztes, sem legyőzött. A helyes és tartós megoldás tehát a tisztességes, az összes szerződő felekkel egyetértésben létrejövő megegyezéses béke lett volna. E helyett rákényszerítettek Európára egy kényszerzubbonyos fegyverszünetet, amelynek fenntartására semmiféle politikai vagy katonai erő nem lehetett elegendő és amely — a németiség

szunnyadó, elkábult népi erőinek újjáéledésével — kénytelenül a bomláshoz, a mai káoszhoz kellett, hogy vezessen. A létérdekeiben respektált, meg nem szégyenített Németországgal meg lehetett volna találni a huzamosabb kooperáció lehetőségét és akarást a békés európai együttműködésre addig is, míg valamely más nagyobb interkontinentális közös veszély — elég a távolkeleti perspektívára mutatnunk — nem hozott volna valamely erősebb szolidaritást létre Európa népei között. A pillanatot 1918—1919-ben elmulasztották. Arra pedig, hogy a mai, nemzeti öntudatában minden eddiginél egységesebb és erősebb, az önérzetében vérig sértett Németországtól minden komoly és ismételten hangsúlyozott békevágya mellett mit lehet a jövőben várni, csak asztrológusok és egyéb jövőmondók merhetnek választ adni.

Mert bármi legyen is a mai helyzet megfigyelőinek vagy szenvedő részeseinek a véleménye Németország mai külpolitikájáról és a birodalom meg a kontinens jövőjéről, Hitler egy óriási alkotását és érdemét el kell, hogy ismerje mindenki: a német nemzeti öntudatot és egységet hozta létre. Úgy mint Mussolini az Italianitá-t, úgy helyezte a braunschweigi, württembergi vagy bajor Heimatsbegriff helyébe az egységes német gondolatot, a Deuschtum gondolatát — erősebben, mint Fichte, a gondolkodó vagy Bismarck, a cselekvő! Ezzel így kell számolni — a maga intranszicens erejével, más érdeket vagy szempontot sokszor meglátni sem akaró göggyével és, bizonyos mértékig, a legyőzhetetlenségével. És ez az a nagy megoldhatatlan vagy legalább is annak látszó probléma, mely ijesztően mered elsősorban a nagyhatalmak és államférfiak elé, akik valahogyan mégis felelősek népük sorsáért vagy legalább is felelőseknek kell, hogy érezzék magukat.

A német nemzeti öntudatnak további óriási megerősödését jelentette a Saar-szavazás tüneményes eredménye: a „némettel vagyunk“ gondolatnak győzelme. Az események történelmi egymásutánjához, mely a március 16-i német véderőtörvényhez, a versailles-i szerződés katonai szakaszai egyoldalú eltörléséhez vezetett, valószínűleg ez a nagy siker, a Führer tekintélyének elképzelhetetlen megerősödése adta meg a döntő lökést. A majdnem teljesen befejezett katonai felszerelés és a véderő újjászervezése mellett minden német jóhiszeműen meg van győződve arról, hogy most már mindent el kell émiök. Jóhiszeműen, joggal, őszintén adta tehát elő, belső szenvedélytől fűtve és feltétlen igazságától áthatva Hitler, a Führer és kancellár angol vendégeinek, Sir John Simonnak és Sir Edennek a március 25-i és 26-i berlini találkozón Németország politikai elgondolását és igényeit. Ahogy azt az angol külügyi államtitkár alsóházi nyilatkozataiból megtudtuk, előadta, hogy először is a Németbirodalom nem hajlandó a javasolt keleti Locamo-paktumhoz, kölcsönös segélynyújtási egyezmények hálózatához csatlakozni. Az ilyen egyezményeket veszélyeseknek tekinti, Németország érdekeivel ellenkezőknek; míg a birodalom és a keleteurópai béke érdekeit biztosítottaknak látja egyszerű kétoldalú meg nem támadási szerződésekkel és azzal a formulával, hogy a szerződő felek kötelezik magukat a támadótól mindenféle segítséget megvonni. Bár itt is kénytelen rámutatni arra, mily nehéz, illetve csaknem lehetetlen a támadó fogalmát meghatározni. Azonban Litvánia kivételével hajlandó minden egyes szomszédjával ilyen meg nem támadási egyezményeket kötni. A dunai paktumtól elvben nem vonakodik, de rámutat arra, hogy az Ausztria belügyeibe való intervenciótól tartózkodást nehéz mindenkire nézve világosan és kötelezően megformulálni, már pedig a birodalom azt kívánja, hogy ez minden államra egyaránt érvényes legyen. A londoni jegyzőkönyvben javasolt — a rajnai Locamót kiegészítő — légi paktumhoz való csatla-

kozási készségét újból kijelentette. Ami a fegyverkezéseket és a birodalom egyenjogúságát s a Népszövetségbe való visszatérését illeti, hangsúlyozta, hogy ragaszkodik a véderőtörvényben bejelentett 36 hadosztály (összesen 550.000 főnyi békelétszám) felállításához, ezen az alapon viszont hajlandó általános leszerelést korlátozó egyezményeket kötni más hatalmakkal, arányosan leszállítani a létszámot, illetve minden olyan fegyvernemről lemondani, amittől más hatalmak is megválnak. Légi haderő dolgában tapintatosan közölte, hogy a birodalom légi hadereje máris túlszárnyalta Nagybritanniáét; követelésként állította fel a francia vagy angol légiflottávali teljes paritást és pedig azzal, amelyik nagyobb a kettő közül; de, tette hozzá, fenntartással kell élnie a Szovjet légiflottáját illetően, amelyhez, ha nagyobb találna lenni az említett két nagyhataloménál, a Birodalom védelmi szervezetének alkalmazkodnia kellene. Egyáltalában egész hosszú előadásában erősen hangsúlyozta az orosz veszélyt, a kommunista veszedelmet, amely ellen a németység és a Birodalom az egyetlen védelem! Ezt a védelmet állítólag fel is ajánlotta Angliának is. Bejelentette továbbá, hogy Németország flottát is követel és pedig a brit flotta 35%-át kitevő tengeri haderőt. A Népszövetségbe csak akkor térne vissza, ha egyenjogúsága, mint nagyhatalomé, az egész vonalon respektáltak, azaz pl. joga koloniális mandátumokra, illetve kolóniákra elismertetnék.

Az angol miniszterekre a Führer nagyvonalú, erős öntudattól áthatott előadása, melynek meghallgatására Berlinbe utaztak, nem véve tekintetbe az előbbeni udvariatlan lemondást, a jelek szerint nem tett megnyugtató benyomást. Angliában, mely a háború utáni európai pacifizmus, a „no more war” (soha többé háború) mozgalom hazája, a béke kollektív megszervezésének gondolatából indulnak ki. A brit birodalom közvéleménye el van határozva arra, hogy nem vesz részt több háborúban. Erre a gondolkodásra, amelynek egyik prominens képviselője Sir John Simon (nem Mr. Eden), erős csapást mértek a Führer kendőzetlen beszéde és harcias szellemtől áthatott, bár békés célokat hangoztató kívánságai. Ezt a brit külügyi államtitkár delikátnan úgy fejezte ki, hogy „a berlini megbeszélések hatalmas véleménybeli különbségeket fedtek fel”. Úgy, ahogy a német álláspontot a Führer előadta, az abszolút igazság szempontjából bármennyire jogosak is az összes német követelések, azt a benyomást keltették a két lehangoltan távozó angol politikusban, hogy — nincs mit csinálni, nincs megegyezési lehetőség. Hitlerben viszont erős csalódást kelthetett az a tény, hogy angol hallgatóira a Szovjet-orosz veszedelemre és ebből a szempontból az angol-német érdekközösségre való hivatkozás nem tett teljesen meggyőző hatást. Ugyálszik, és ezt Eden moszkvai útja is megerősíti, van más veszedelem, amittől az angolok egyelőre jobban tartanak.

Míg Simon hazautazott, a Lordpecsétör tovább folytatta információk körútját. Legközelebbi állomása a vörös főváros volt, ahol a kommunista internacionálé, a Kommunista Párt és a Szovjet vezetői — Sztálin, Molotoff, Litvinoff — rendkívül ügyesen mindent megtettek, hogy a berlini benyomást a maguk számára kihasználják. Külsőségekben és belső nünaszokban — Eden volt az első idegen államférfi, kit Sztálin hivatalosan fogadott — egyaránt aláhúzták a találkozás nagy jelentőségét és ama kívánságukat, hogy a brit birodalom esetleges követeléseinek legmesszebbmenő teljesítése árán is szolgálni akarják az angol-orosz kooperációt. Úgyálszik távolkeleti szándékaikról és katonai erejükéről is megnyugtató képet tudtak a birodalom képviselője előtt festeni, ami talán annál könnyebb volt, mert hiszen London három nagy Dominionjára (Kanada, Dél-Afrika, Ausztrália), ipari fejlődésére, keletafrikai kolóniáira való tekintettel mindinkább japánellenes irányt kezd váltani. A moszkvai találkozás befejezésekor

kiadott hivatalos nyilatkozat szinte meglepően meleg kifejezésekkel ünnepli a teljes brit-szovjet összhangot —: a teljes barátságosság és őszinteség szellemében „együttműködnek abban, hogy egyenlő biztonság jusson részül mindenkinek“; „a két birodalom között nincsen érdekellentét.“ Alig hat évvel azután, hogy a diplomáciai viszony London és Moszkva között egyáltalán helyreállott: nagy eredmény, amelynek jelentőségét nem becsülhetjük alá! Magyar szempontból — bárhogy alakuljanak is a viszonyok — mindenesetre kiemelendő, hogy a magyar külügyminiszter helyesen ismerte fel a politikai fejlődés irányát, amikor keresztülvitte egy orosz-magyar diplomáciai viszony felvételét.

Mr. Edent a moszkvai ünneplés után — Litvinoff Nagy-Britannia királya és India császára egészségére ürítette poharát s a szovjetzenekar a God Save the King-et játszotta — fárasztó útja Varsóba vitte, ahol kordialis melegséggel, tiszteletadással, az angol politika iránti megértéssel fogadták, de nem azzal az átölelő, megejtő ünnepléssel, mint Rettenetes Iván cár utódainak fővárosában. Varsó és a lengyel probléma különösen nehéz dió a nagyhatalmak számára. Lengyelország helyzete pedig — bizonyos arányok betartásával — földrajzilag és történelmileg sokban hasonló a mienkhez — nem könnyű. A lengyel államférfiak — elsősorban Pilsudsky marsall — megmagyarázták Nagy-Britannia küldöttjének, hogy Lengyelország, bár természetesen hajlandó a béke biztosítására irányuló politikában közreműködni és a szerződések vagy határok megváltoztatására nem törekszik, mégis a kölcsönös segélynyújtást stipuláló egyezményekben — amelyek összessége a Keleti Locamo — nem mehet bele. Nem tűrheti, hogy esetleg idegen — akár vörös, akár barna — csapatok vonuljanak át a területén a megtámadott fél védelmére. A lengyel történelem több példát ismer, amikor az így bevonuló csapatok egyrészt tönkrepesztítették az országot, másrészt — többet nem vonultak ki területéről. A varsói kormány azonban hajlandó lenne Anglia kívánságának engedve résztvenni még az ilyen egyezményekben is, de csak akkor, ha Anglia viszont hajlandó a maga részéről Lengyelország területét és határait garantálni. Lengyelország nem csinál németbarát politikát, de nem hajlandó magát németellenes politikába belevinni, mikor sikerült a Birodalommal szemben fennálló ellentéteit a lengyel-német egyezményben tíz évre kielégítően rendezni. Lengyelország számára a rapallói német-orosz egyezmény integráns fennmaradása jelentette a nagy, életbevágó veszélyt; ezt sikerült a német-lengyel egyezménnyel kiküszöbölni. A francia-orosz kölcsönös segélynyújtási egyezményt — mely a francia-lengyel katonai szövetséget, a lengyel politika megingathatatlan bázisát érintetlenül hagyja — bár nem szívesen látják Varsóban, kevésbé veszélyes Lengyelország számára Rapallónál, de n e kívánják, hogy csatlakozzék hozzá. Ez a világos, okos, logikus állásfoglalás — a berlini angol-német találkozó eredményétől nyilván Varsóban sem voltak különösen elragadtatva — erős benyomást tett Edenre, akinek látnia kellett, hogy a hatalmaknak Lengyelország életérdekeivel számolniuk kell.

A Lordpecsétőr prágai félnapos látogatása már inkább csak udvariassági jellegű volt, mert hogy a Csehszlovákia és Lengyelország közötti „békeakarásáról és együttműködésre való hajlandóságáról“ meggyőződjenek, azért nem volt érdemes a varsó-prágai vargabetűt csinálnia. Hogy az orosz-cseh kölcsönös segélynyújtási szerződés készen van, azt sem Prágában tudta meg Mr. Eden. Amennyire kellemetlen érzésekkel fogadták azonban Rómában és Párizsban azt a hírt, hogy az angol miniszterek az előzmények dacára, ellátogattak Berlinbe, annyira be kellett mindenütt látni, hogy a különösen gondolkodó, nem egyseges brit kabinet és közvélemény felvilágosítására az egész körút abszolúte

fontos volt, mert a brit korona miniszterei közvetlenül saját tapasztalásból ismerhették meg a három nagyhatalom helyzetét és vezető államférfiainak felfogását. Explorációs útnak rendkívül értékes volt.

A KÉRDÉS, AMIRE a hatalmaknak — azaz a régi antant nagyhatalmak több évi megszakítással ismét helyreálló egységfrontjának — meg kell találniok a választ: sikerül-e Németországnak (az egységvonalon jogos) követelményeiből teljesíteni annyit, amennyi az összes érdekeltnek hozzájárulásával (s köztük van ma Szovjetországnak is), tehát gyakorlatilag megvalósítható? Sikerül-e ezt végrehajtani anélkül, hogy Németország újabb, hogy úgy mondjuk, egyoldalú lépésre kapjon bátorítást és hogy a hatalmak presztízse csorbát szenvedjen? Oly módon, hogy biztosítékuk legyen a jövőre és megkísérelhessék a siker némi csekély reményével a Birodalmat a nemzetközi együttműködés útjára vinni szilárd fellépéssel, de anélkül, hogy a kétségbeesett ellenállás lángját fellobbantsák a Hitler által oly egységessé és fegyvelmezetté tett németsejgekben, engedékenységgel, de anélkül, hogy ez végül a fegyverkezési versengés révén elkerülhetetlenül olyan pusztító háborúhoz vezessen, melynek eredménye kétségtelen: az európai civilizáció pusztulása. Nem csekély probléma az, mint látjuk, mely megoldásra vár s a megoldás első kísérletét mutatja Stresa és utána Genf. Adva van hozzá: az egyik oldalon a németiség, 67 millió ember a birodalmon belül, Európa szívében, kolosszális munka- és fogyasztóképességgel, 10—15 millió a birodalmon kívül, akiket a Führer egységessé, németté, a völkischer Gedanke hordozóivá tett. Céljaik, igényeik, ezek jogossága, amit ma már az angol sajtó oly tekintélyes orgánuma, mint a Times is — sajnos, kissé későn — teljes szívvel támogat, ismereteseik. Szellemük: tagadhatatlanul katonai, bár defenzíven tartott, diplomáciai értelemben azonban alig félremagyarázhatóan offenzív. Ezzel szemben áll öt nagyhatalom: Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország, Lengyelország és Szovjetországnak, két kishatalmi csoport: a kisantant és a Balkánszövetség, egyenként és a csoportokon belül is változékony és sokféle érdekekkel, ide-oda szövődő érdekszálakkal és lélektani színezéssel.

Vegyük sorra: Nagy-Britannia. Már jeleztük, hogy közvéleménye erősen martalékkává lett a háborúutáni quietista, elvont pacifizizmusnak. Mint minden extrémizmusnak — a pacifizizmussal szemben a tiszta militarizmus áll — legfőbb hibája, hogy nem lát mást, csak önmagát; dogmatikájában meg van fogva s azt hiszi, ha ő nem akarja a harcot, nem is lesz, ha ő eldobja a fegyvert, nincs kívül verekednie, csak jó példát kell mutatnia. Meggyőződésem szerint a pacifistánál alig van veszedelmesebb háborús provokáló: tehetetlenné teszi önmagát s akcióra képtelen akkor, amikor tettekész ellenfele az akciót rákényszeríti. Ez tehát eddig megakadályozta a brit államférfiakat abban, hogy nagyobb határozottsággal léphessenek fel. Háború esetén, mondják, hiányoznék már az első százezer önkéntes, aki harcba hajlandó menni. Azonfelül pótolni kell a légi flotta és a haditengerészet kiáltó hiányait, hiszen az elsőre maga Hitler rámutatott. Hozzájárul ehhez a britek hagyományos húzódozása minden újabb kontinentális lekötöttségtől, aggodalmuk, nem segítik-e a francia hegemonia kiépítését és végül igazságérzetük, amely megmondja nekik, hogy mily mértékben igaza van Hitlernek s mi mindenben van igaza. De ezzel szemben áll növekvő félelmük a német hegemoniától, az a tudatuk, hogy ez őket sem fogja kímélni: tehát mindaz a motívum, amely VII. Edwárd politikáját vezette és harmincegy éve létrehozta a hihetetlennek látszó angol-francia antantot, huszonnégy éve pedig a még valószínűlenebb angol-orosz megegyezést. Ugyanez a valószínűtlen folyamat még fokozottan megnehezített körülmények közt ment végbe most

is. Amit II. Vilmosnak és Tirpitznek sikerült 1904 és 1914 közt létrehozni, azt — a nagy németellenes koalíciót — Hitler alig húszegynéhány évvel később ismét tető alá hozta. Egy ó-görög közmondás szerint: *δνοῖν ἂ μα ὀτ ἡ vai ονχ εστὶν ἀνδρὸς σοφον*; „bölc ember nem követi el kétszer ugyanazt a hibát“.

Franciaország lelkülete és célja egyszerű: Németországot mindenképpen hatalma alatt tartani, mert fejlődése életét veszélyezteti. Mivel azonban a legnémetgyűlölőbb franciát sem lehet offenzív, pláne preventív háborúba belevinni — komplikálja a dolgot a Locamo-szerződés, mely szerint Nagy-Britannia és Olaszország a megtámadott fél (esetleg tehát Németország) segítségére siet — Párizs igyekszik az egész munkát: Németország izolálását, fejlődésének megakadályozását, állandó legyőzését diplomáciai eszközökkel elérni. Ebben eddig fényes sikerei is voltak: megszerezte — a diplomáciáikig értékes, de katonailag szinte teljesen értéktelen kisantanton kívül, Szovjet-Oroszországot, melynek légiflottája állítólag kiváló s mely a balti államokat Németország ellen fordíthatja; Olaszországot —: mindkét szövetséges újból való megszerzésében a Német-Birodalom bel- és külpolitikájának azonban döntőbb része volt a franciák minden ügyességénél. És — Stresa és Genf igazolják — megtartotta, biztosította Anglia támogatását.

Olaszország: helyzetét és politikáját mint ezt mindenki, aki nem kívánságai szemüvegén át nézi a világpolitika eseményeit, 1931 óta láthatta, determinálta az osztrák kérdés. Ma a Német-Birodalomnak Mussolini Olaszországánál határozottabb, akcióra képesebb, gyorsabb mozgású ellenfele nincs Európában. Akciója világos, tétovázás nélküli — amennyiben Németországról, illetve Ausztriáról van szó. Már más a helyzet, ha a kisantantot vagy a Balkánszövetséget vesszük, de egyelőre ezt is elhatározóan befolyásolja az osztrák helyzet.

Lengyelország helyzete rendkívüli nehézségére rámutattunk. Laval moszkvai útja előtt megáll Varsóban. Feladata lesz megállapítani, mi az, amit Varsó vár, joggal elvár és megkövetel ahhoz, hogy biztonságérzettel építhesse ki politikáját a francia-lengyel szövetség alapján, mely továbbra is bázisa Lengyelország politikájának. Kérdés, mit tudnak e biztosítékokból Franciaország és szövetségesei, illetve barátai megadni.

Szovjet-Oroszország németgyűlölete a kommunista üldözéseknél kezdődött és ma kiengesztelhetetlennek látszik. Félelme a Birodalom keleti expanziós terveitől — Litvánia és Ukrajna — nem kevésbé nagy. Politikája nem látszik komplikáltnak, ha nem vesszük külön tekintetbe a kommunista moralitást: minden terv jó, mely Németország erejét csökkenti, őt sakkban tartja, ha még oly kategorikusan jelentette is ki a moszkvai látogatás kommunikéje, hogy a Szovjet politikája nem irányul egyetlen állam ellen sem s nem törekszik egyetlen állam bekerítésére sem.

A kisantant, bár ragaszkodik a francia szövetséghez, csak magyar revízióellenes és Habsburg-ellenes politikában egységes. Csehországiak ugyan tényleg életbevágó érdekei szólnak a német expanzió ellen. Az Anschluss olyan vonzóerőt gyakorolna a háromfélmillió öntudatos és gazdaságilag erős Szudeta-németre, hogy a cseh köztársaság léte hamarosan veszélyeztetve lenne. Mégis, Benes sokszor kijelentette: inkább Anschluss, mint restauráció. Ugylátszik, a köztársaság léte szempontjából az utóbbit veszesebbnek és közvetlenül veszedelmesebbnek tartja az Anschlusznál. Ezért az osztrák csatlakozás elleni védekezést átengedi a nagyhatalmaknak. Romániát az Anschluss nem, a német expanzió pedig kevésbé aggasztja. Ellenkezőleg gazdaságilag erősen keresi a közeledést Németország felé. Jugoszlávia majdnem nyíltan németbarát; az Anschlusst, mely Olaszország pozícióját több mint

ellensúlyozná, egyenesen szívesen látja. De a három állam együtt épügy, mint a Balkán-antant ma elég egységesen, de nem fenntartás és semmiesetre sem ellenszolgáltatás nélkül, követi a francia politikát.

A MÁRCIUS 16-i német deklaráció után a diplomáciai kezdeményezést Mussolini ragadta magához, április 11-re Stresába hívta össze Nagybritannia és Franciaország képviselőit. A stresai háromnapos konferencia eredménye azt mutatja, hogy Németország fellépése és különösen Hitler kijelentései erősebben a másik két nyugati nagyhatalom felé kergették a brit kormányt, semmint eredetileg szándéka volt. MacDonald miniszterelnök, aki épügy, mint Flandin, személyesen jelent meg Isola Bellán, a Borromeo-palotában, már a konferencia kezdetén hangsúlyozta Nagybritannia teljes szolidaritását a másik két nyugati nagyhatalommal és figyelmeztetett mindenkit, ne remélje, hogy ezt a szolidaritást megzavarhassa s a hatalmakat egymás ellen uszít-hassa. A stresai eredmény mindenesetre nagy személyes sikere Mussolini-nak s a francia-olasz németellenes akciópolitikának. A hatalmak megegyeztek abban, hogy a francia tiltakozást a német egyoldalú felszerelés ellen, amit szerződészegésnek minősítettek, támogatni fogják a Népszövetségi Tanácsban. Hogy további szerződészegéseknek elejét veendő, a népszövetségi szankciók megfelelő alkalmazását vagy kiépítését tanulmányozni fogják. Az osztrák kérdésben ismét hangsúlyozták érdekközösségüket és azt az elhatározásukat, hogy Ausztria függetlenségének veszélyeztetése esetén az ennek elhárítására szükségessé váló eszközökről azonnal tanácskoznak. Olaszország javaslatára kijelentették, hogy méltányosnak tartják Ausztria, Magyarország és Bulgária felszabadítását a békeszerződések katonai határozmányai alól s a célból, hogy a megfelelő biztonság keretében, a közvetlenül érdekelt hatalmak — a kisantant s a Balkán-szövetség is hozzájárulhassanak ehhez, május végére az összes érdekelt konferenciájának összehívását határozták el.

Stresa után Genf a Népszövetség fóruma előtt könyvelte el a francia-olasz politika diplomáciai sikerét és a három nyugati nagyhatalom szolidáris politikájának eredményét. A Tanács tizenhárom szavazattal — Dánia tartózkodott a szavazástól — tényleg erős határozatban bélyegezte meg azt, amit a nagyhatalmak javaslata „nemzetközi kötelezettségek egyoldalú megszegésének” nevezett. Feltűnő volt, hogy a határozatot Beck lengyel külügy-miniszter is megszavazta. MacDonald miniszterelnök ezekután az Alsóházban tett nyilatkozatában hangsúlyozta, hogy a brit kormány nyitva óhajtja tartani a Németbirodalom előtt a Népszövetség kapuját, még ha ma rossz néven veszi is a hatalmak genfi fellépését. A német kormány ugyanis csupán egy Önérzetesen megfogalmazott tiltakozó nyilatkozatban utasította vissza a Tanács döntését, melynek „nem volt joga a Birodalom eljárását bírálni” — mégis nehéz, sőt lehetetlen megmondani, milyen következményei lesznek a stresai és genfi határozatoknak. Ki tudja előre látni, mire ragadhatja magát Hitler vagy az egymást követő ütések milyen feltartóztatlan folyamatot indítanak el? Anglia továbbra is igyekszik közvetítő lenni Németország és saját barátai között. Meddig képes ezt a szerepet játszani és a válaszüton mire határozza magát? Fenyeget-e újabb kritikus fejlődés, akár Ausztriában, amitől az olaszok tartanak, akár a rajnai demilitarizált zónában, ami a franciákat tölti el aggodalommal, vagy a német-litván viszonylatban? Mind kérdések, melyekre választ adni lehetetlen. Elrepült a nagy kő — kit hogyan talál el — nincs annak megmondhatója.

MAGYARORSZÁG szempontjából — az általános helyzeten kívül — két körülmény vagy esemény bír fontossággal: az egyik a stresai határozat

következtében összeülő dunai konferencia, mely katonai egyenjogúságunkról és felszerelésünkről s ennek feltételeiről van hivatva tanácskozni vagy határozni. Nagy elégtétellel és belső hálával kell kiemelnünk Mussolini szavának, hűségének, barátságának és igazságérzetének döntő részét a határozatban. A kisantant eddigi nyilatkozataiban a legnagyobb nyomatékkai szegült ellene a katonai egyenjogúság megadásának. A stresai határozatban, melyet a nagyhatalmak hozzájárulása nélkül hoztak, szuverén elhatározási joga megsértését látja. Végül pedig a katonai egyenjogúság megadását súlyos biztonsági feltételektől — nyilván kölcsönös segélynyújtási egyezményektől teszi függővé. A római konferencia mindenesetre alkalmas lesz annak illusztrálására, vajjon azoknak van-e igazuk, akik a szerződések végrehajtásának hiányosságát látva, az igazság szerint kijáró jogokat maguknak megadták, mint Németország; vagy azoknak akik, mint Magyarország, a szerződések lelkiismeretes betartásával és minimális, jogos követeléseik elérését a megfelelő jogi és politikai úton, bízva bölcs és igazságos barátaik támogatásában, keresik.

A másik, számunkra érdekes körülmény az, hogy a népszövetségi Tanács a katonai kérdésben hozott határozatában megalakított bizottsága tagjává Magyarországot is beválasztotta. A bizottság feladata lesz megállapítani, milyen pénzügyi és gazdasági szankciókat kell majd a Népszövetségnek, illetve az összes tagállamoknak a szerződések egyoldalú megszegőivel szemben alkalmazniok. Ha még tekintetbe vesszük, hogy a kisantant államai közül a bizottságba Jugoszláviát választották be, a dolognak még más szempontból való jelentősége is kitűnik.

Itt is, de még sokkal nagyobb mértékben szükséges lesz a római konferencián a felelős — a történelem előtt a nemzettel szemben óriási felelősséggel terhelt — magyar államférfiaknak mérlegelniük fellépésük minden esetleges következményét. Nyilatkozataikban a magyar külpolitika alapvonalairól, irányáról, tengelyéről és céljairól még fokozottabban óvatosaknak kell lenniök, mint sokszor voltak a múltban. A Mussolini elnöklete alatt lefolytatandó értekezlet a mi sorsunkat és helyzetünket illetőleg is igen jelentőségű lesz.

OTTLIK GYÖRGY

„NUMERUS VALACHICUS“
I.
A „CURENTUL“ NÉPSZAVAZÁSA

AZ ELMÚLT ÉV FOLYAMÁN, februárban, a „Curentul“ című román napilap szerkesztősége levéllel fordult „a román közélet legaraválóbb képviselőihez, politikusokhoz, papokhoz, tanárokhoz, tisztviselőkhöz, ügyvédekhez, kereskedőkhöz, iparosokhoz“ és „egynéhány probléma tárgyában nyilatkozásra hívta fel őket, melyek már régtől fogva izgalomban tartják a nemzet lelkiismeretét“. „Népszavazást“ rendezett: magában a levél szövegében nem határozta meg pontosan a problémát, de a levél túlsó oldalán hét kérdést tett fel, melyekre „minden felesleges agresszivitás nélküli, szilárd bátorsággal, de szónoki frázisoktól ment“ feleleteket kért.

A kérdések a következők voltak:

1. Nem gondolja, hogy a mai körülmények között az autochton román elem nyomasztó alacsonyabbrendűségben van a nemzeti kisebbségekkel szemben?
2. Hiszi-e, hogy egy országban egy, a nemzet sorsát szolgáló politika lehetséges, ha a társadalmi elit nem a többségi nemzet tagjai közül sorozódik?
3. Ha hiszi, minő megoldásokat ajánl a bajok orvoslására:
  - a) azonnal?
  - b) a jövőt illetőleg?
4. Nem gondolja-e, hogy a román állam kötelessége volna, hogy a többségi nemzet szertefutó intellektuális elemeit törvényhozási intézkedésekkel vegye védelmébe?
5. Mik volnának a ma követelte legsürgősebb intézkedések?
6. Hiszi-e, hogy közoktatásunk különböző fokozatai mai szervezetükben megfelelnek a román nemzet szükségleteinek?
7. Milyen más közoktatási szervezetre gondolna azoknak az elemeknek a szelekciója szempontjából, melyek szellemi és erkölcsi fegyelem tekintetében elég garanciát nyújtanának a román állam állandó érdekeinek szolgálatában?

A lap 160.000 ilyen levelet küldött szét egyes személyeknek, tehát egy „valóságos népszavazást“, „veritabil plebiscitult“ várt. Más módja, — írta — „mint ez, nincs, hogy a nemzet e nagy kérdéseinek megoldása előkészíthető legyen“. „A nemzeti probléma“, — jegyezte meg egy későbbi számában, — nem az utca kérdése és nem oldható meg utcai lármával... a szociális reformok rendszeres tanulmányozást és komoly megfontolást igényelnek.“

A felszólításnak eredménye lett s a lap a múlt év folyamán hónapokon keresztül nap-nap után közölte „plebisdtul romănesc“ címen

a beérkezett feleleteket. Nem politikai vezetőktől, társadalmi előkelőségektől származnak azok csak, — írta a lap, mikor április 5-én megkezdte azok közlését, — hanem a közélet minden rétegéből s a „mai generáció valóságos erkölcsi megnyilatkozását képezik“. A lapok tényleg tanulságos képét nyújtják a román közvélemény egyik, mindenestre nem legtoleránsabb rétegéből származó véleményeknek: hogy hogyan nézi az a többség és kisebbség viszonyát az új állam keretén belül? De nyújtanak egyébről is: a feleletekbe belekeveredik a román állam és társadalom, politikai és társadalmi élet kritikája is és ha érdekesek a kisebbségek ellen irányuló gyűlölködő kifakadások, talán még érdekesebb az a bírálat, mely a naggyá léte Románia politikai és közéleti erkölceit tárja elénk, néha egyszerű emberek őszinte megvilágításában, amilyenre sehol másutt nyomtatott írásban nem találunk.

A LEGELSŐÜL KÖZÖLT VÁLASZ, Gheorghe Brátianu, a régi liberális pártból kivált szecessziós liberális párt vezéréből származik.

Az első kérdésre azt feleli, hogy valóban, anélkül, hogy xenofob volna, megállapíthatja, hogy úgy az állami, mint a magánvállalatoknál a román elem kisebbségben van s némelynél teljesen hiányzik. S a veszély nem az, amit a második kérdés foglal magában, hogy nem a román élit dominál, hanem az, hogy azokból az elemekből, ha románok is azok, melyek a vezető helyeket foglalják el, hiányzik a faji felelősségérzet és idegen érdekeket szolgálnak.

Sürgős, azonnal való segítséget nyújtana e bajjal szemben a többségi és kisebbségi nemzetek alkalmazásának fajok szerint való arányos alkalmazása, valamiféle numerus clausus. Jövőre való intézkedés volna a külföldi, különösen a macedón románság hazatelepítése, nemcsak a kisebbséglakta, határmenti területekre, hanem különösen a kisebbségi többségű városokba, továbbá a nem kívánatos elemek bevándorlásának és állampolgárság adásának szigorú korlátozása.

A mívelt osztályok gondozását és megerősítését Brátianu a közepes felső oktatás szigorúbbá tétele, gondos szelekció útján véli elérhetőnek, de ajánlja a praktikus életpályákra való nevelés szervezését, ami a teoretikus tudásra neveléstől távolabb eső osztályok kultúráját gyarapítaná.

Ez Brátianu válasza, amint röviden ismertettem, mert egyfelől ő az egyetlen pártpolitikus, pláne pártvezér, aki a lap felszólítására jelentkezett, de azért is, mert ezek a nézetek képezik nagyjában az összes válaszok alapját, ebben az irányban halad a legtöbb, ami természetes, mert a kérdések csaknem a válaszolók szájába adják a feleletet. „Desigur că da“, „persze, hogy gondolom“, a feleletek 99 százaléka az első kérdésre és „desigur că nu“, „nem hiszem“, a legtöbb felelet a másodikra.

A román elem háttérbe van szorulva nemcsak számbelileg, hanem lelkileg, kultúra és míveltség tekintetében is, állapítja meg egy tábornok. De csak annyit mondani, — írja Coman Gheorghe, egy bukovi-nai egyházi férfiú, — hogy a román nép alul van, kevés: a kisebbség-

gek nemcsak háttérbe szorítják, hanem dominálják, uralkodnak felette. Bukovinában tizenhat évi unió után a román családok nem románul, hanem németül beszélnek s ha az újonnan csatolt tartományok bármelyikében hivatalos helyiségbe lép az ember, „ott Apponyi vagy Hitler, vagy ki tudja kinek a nyelvén beszélnek s ha a román választ kér, tört románsággal azt a feleletet kapja: „nu se pute., nem lehet“. Nem szégyenletes, hogy az új tartományok egyetemlein ma is ott kell hogy függjön a felhívás: „vorbiti romaneste“, beszélj románul s azért Kolozsvárit mégis magyarul, Csemowitzban németül és a kiseneffi iskolákban oroszul beszél az ifjúság.

Iuga, kolozsvári egyetemi tanár teljesen sötétnek látja a többségi nép helyzetét: „tűrjük, hogy a kisebbségek minden térről kiszorítsanak“. A vasútnál és a postánál Erdélyben, állítólag, 80% a magyar hivatalnokok aránya s vannak vállalatok, — ha el lehet hinni, — melyeknél csupa kisebbségi van alkalmazva. A brassó—szebeni út-építés munkásai, — írja egy alsóárpási földbirtokos — kettő-három kivételével mind idegenek „străinii“,¹ s a tiszta román Fogarasmegyében több a magyar szó, mint a Hortobágyon. Tervszerűen kellene velük szemben fellépni, — folytatja Iuga, — de ki lépjen fel, micsoda állami vagy társadalmi szerv vagy réteg? „A nép?“ — kérdi Iuga, — „mely sohasem volt e szerepre előkészítve? A politikai pártok, — melyek csak egymással hadakoznak s engedelmeskednek egoista vezetőiknek, akik csak saját és pártjuk hatalmát akarják biztosítani? A mívelt osztályok, az intellektuálisak, — kiket legtöbbször csak saját nagyravágásuk és önzésük emelt vezető polcra? Az ifjúság, — mely minél kevesebb munka árán minél gyorsabban akar előre tömi?“

Különösen az új tartományokban foglalják el a kisebbségek a vezető helyeket. „A román elem, különösen az örege, nem bírja lerázni magáról a kisebbségek uralmát: egy életet éltek le a kisebbségek jármában s most nem tudják megszokni a szabadságot s urak lenni saját portájukon.“ Maior Gheorghe, egy szebeni középiskolai tanár, pontokba foglalta a románság inferioritási érzésének okait: „1. Évszázados idegen uralom alatt való élés, ami lehetővé tette, hogy azalatt az idegenek kezébe kerüljenek a kultúra és vagyonosodás eszközei, 2. az idegenek tudatosabbak jogaikkal és kötelezettségeikkel szemben s jobban ragaszkodnak azokhoz, 3. a társadalom nem nyújt segítő kezet, hogy inferioritási érzésüket levetkőzzék és 4. a küzdő román elem hamar elveszti bátorságát“... „Most már nyakunkra nőttek fenn és alul, mindenütt ők viszik a vezető szerepet s ha egy pozíciót elfoglaltak, akkor csak fajtársaiknak nyújtanak segítő kezet. Néha, szükség esetén, hazafiságukat, nacionalizmusukat harsoghatják, de maradnak görögök, bulgárok, cigányok, tatárok, magyarok, németek s ha még oly jól beszélnek is románul, sohasem válnak románokká.“

Munteanu Eugen, szászvárosi ügyvéd írja: „Erdélyben az autochton román elemet a kisebbségek minden jogukból kiszorítják,

¹A román szójárás szerint „strain“, idegen névvel jelöli meg a nem román fajú román állampolgárt: a magyar és a német „strain“ Romániában.

ami megilletné őket. Tizenöt évi román uralom után a kisebbségi tisztviselői kar még mindig ellensége a román népnek, uralkodik és kihívóan viselkedik mindennel szemben, ami román s mindez azért, mert a román hatóságok hallgatnak és nem tudnak erőt mutatni.“ Egy brassómezei orthodox pap, akkor, amikor a magyar egyházak egy fillér állami segélyben sem részesülnek és híveik vagyoniilag tönkrementek, az agrárreform elvette az egyházak ingatlanát, ezt írja: „Nézzük csak a kisebbségi papságot, mely legalább is olyan, ha nem nagyobb jövedelmet élvez, mint az orthodox lelkészi kar: minden egyháznak van tíz hold földje, kapja fizetését, híveitől a dézs-mát s amellet folytatja a legdühösebb propagandát az állam ellen.“ Eredménye mindez — írja egy Hotinba való tanító — annak a „túl-zásba vitt kisebbségi védelemnek“, melyből az állam a kisebbségeket részesíti. „Jobb dolguk van“, — mondja egy erdélyi hivatalnok, Metet, — „több szabadságot élveznek, mint élveztünk mi, románok, magyar uralom alatt s mégis elégedetlenkednek!“

Persze akadnak válaszok, melyek tiltakoznak a helyzet illeténvaló beállítása ellen, akikből nem ilyen hazug ijedség, hanem a nemzeti önelégültség formájában tör ki a sovinizmus. „Belénk gyökerezett a hit“, — írja Ion Anastasiu tábornok, — „hogy a kisebbségeket magasabb, magunkat alacsonyabbrendű népeknek tartjuk, pedig népünk tulajdonságai egyenkint és összevéve különbek, mint az összes kisebbségieké; inferioritásról legfeljebb ipari és kereskedelmi téren lehet szó“. Gheorghe Mássá, marosvásárhelyi iparos pedig csak kulturális téren enged meg némi alacsonyabb nívót: „lelki nemes-ségben minden nép felett áll a román, egyedüli hibája, hogy kishitű és nem bízik magában“.

Van azonban ennek a kisebbségi uralomnak egy különösen csúnya oldala, állapítja meg Marascu Torna, biharmegyei tanító, amit nem méltat eléggé figyelemre a közvélemény: az, hogy a hivatalban lévő idegenek sokszor a legnagyobb hazzafiaknak adják ki magukat; az erdélyi svábok és zsidók között vannak a legdühösebb nacionalisták; pedig „ez a legnagyobb erkölcstelenség s az erkölcstelen tisztviselő, legyen az napidíjas vagy miniszter, tömlöcbe való; de nálunk fenn és alant, kis és nagy tolvajok vannak mindenütt“.

MEG KELL AZONBAN JEGYEZNI, hogy a kisebbségi animozitás terén különbség van a régi királyság, Moldova és Valahia és az újonnan csatolt tartományok között. Míg Erdélyben kisebbségről beszélve inkább a magyarra és szászra, Bukovinában a németre és ukránra gondolnak, addig Besszarábiában a román elsősorban a zsidóra s csak azután gondol az oroszra és bulgárra, a regáti román pedig mindig a zsidót érti alatta. A régi Regat nem ismerte a nemzetiségi kérdést, tiszta nemzeti állam volt: volt ott egy európai botránnyá növekedett antiszemitizmus, ami dominál ma is: a szoroson vett kisebbségi kérdés és üldözés azonban elsősorban az alba-juliai rezoludók emlőin felnőtt erdélyi románság dicsősége.

Ahogy Vasile Geggene, besszarábiai tanító ír a kisebbségi bajról, nyilvánvalóan látszik, hogy nem a nemzeti kisebbségekről beszél:

„Vannak kisebbségeink, akik különböző országokból jöttek hozzánk, letelepedtek és állampolgárságot szereztek; kezükbe kaparták az ország minden javait, tőkét halmoztak fel, beültek a jövedelmező állásokba, a románok pedig megmaradtak nyomorult, rosszul fizetett munkásoknak és évezredek szenvedései után oda jutottak, hogy szolgálják legyenek a Galiciából és Németországból menekült zsidóknak, akik jött rongyos és piszkos kaftánban, hogy pár év múlva kiszolgáltassa magát a román ifjúval, aki egész életén át dolgozik, mint egy marha.“

S meginficiálta e nép a kisebbségeket is, mondja Cesar Manoliu; a magyar és német ellenségességén túl ez csendül ki szavából:

„Az új tartományokban kulturális és gazdasági tekintetben a magyar és német kisebbség uralkodik a román nemzeti többség felett. A magyarok politikája Budapest sovinszta befolyása alatt áll, de zsidó elemekkel van megtűzdelve. A német gazdasági politika teljesen egy úton jár a zsidóéval. A román államban ma minden kereső foglalkozás és hivatás: sajtó, ügyvédség, orvosi, gyógyszerészi, mérnöki pálya idegen kézben van.“

Az utóbbi mondatot csak a zsidókra értheti, a magyarokra semmi esetre sem.

Egy kiseneffi ügyvéd, Mihail Tupa szerint: „A román szegény gazdag országában, idegen saját földjén és nagyobb rabszolgaságban van, mint valaha.“

EGY BESZÉDÉBEN CUZA, az antiszemita párt vezére azt mondta: „Románia nem külső befolyás folytán, hanem vezetői tehetetlensége és a belső rothadás folytán fogja magát a fasiszta diktatúra karjaiba dobni.“ Ez már nem a kisebbségi viszonyra vonatkozik, hanem Románia egész kormányzatára.

Mikor a referendum résztvevői a többségi nép állítólagos inferioritásának okai után néznek, egy nagy komplex tény bontakozik ki a feleletekből, az, hogy többség és kisebbség viszonyának, akármilyen legyen is az, valóságos alapja nem a románság régi leigázottsága, nem is mai toleranciája, még kevésbé a kisebbség túlnyomó ereje és védettsége, hanem a román közélet, politika és társadalom szervezetlensége, züllöttsége, amelynek leplezésére cinikusan a nyomorultul elnyomott és üldözött kisebbségek prepotendáját akarják odaállítani. A válaszon, mindegyiken végighúzódik az az eltagadhatatlan beismerés, hogy Románia rothadt és sok száz felelet mutat rá erre az igazi okra, melyet ha el lehetne tüntetni, a kisebbségek bűnbakul való odaállítása sem volna szükséges.

„A román társadalom“, — írja egy tulceai filozófia-tanár — „már a háború előtt egy szervi hibában, a szerves összetétel hiányában szenvedett, mi természetesen és logikusan vonta maga után alsóbbrendűségét: ez a hiba a polgári osztály hiánya volt, ami közvetíthette volna a különböző társadalmi rétegek cirkulációját, új energiákat szabadítva fel és a fajnak a vér egységét biztosítva. Ez a hiány okozza állami szervezetünk mesterségességét is: opportunisták, fejletlen pártok, szószátyár ideológia tehetetlenségével. Sehol a nagy nemzeti érdekek őszinte és szerető megértése: demagógia, csalás és korrupció mindenütt. Mellette egy idegen polgári osztály, mely éreklközösségbe Összekötve, segítve bűnös politikusok által, megszerzett minden gazdasági és pénzügyi uralkodó állást.“

Vagy ahogy még élesebben megmondja Vartolomeu, Râmnicul-Sărat kiváló ortodox püspöke:

„A helyzet természetellenessége — a románság inferioritása — szerves következménye az állam kormányzatán lévők viselkedésének. akik előtt sem természeti, sem isteni jog nem jelent semmit. Anélkül, hogy számot vetnének vele, hogy a románok ezeket mint természetes és állandó jogokat szereztek meg tizennyolc századon át uralkodva a földön, keservesen szenvedve Ázsia hódító és Európa elnyomó népeitől, vérüket ontva nemzeti patrimoniumok védelmében, védve hitüket, erkölceiket, vérük, nyelvük, lelki egységüket a múltban és a jelenben — államunk vezetőit most a pillanatok és személyi benyomások vezetik s nem törődve a nemzeti értékekkel, köz- és magánintézményeinket megtöltik idegen elemekkel, természetes ellenségeinkkel. Egy ilyen rendkívüli helyzet forrása csak rettenetes egoizmus és személyi érdek lehet, amiért Isten és a történet ítélőszéke előtt felelősek lesznek.”

MIUTÁN A REFERENDUM TUDÓI így megállapították a többségi nemzet nyomorult elnyomottságát és annak mindenféle okát, jönnek a kérdések, hogy ha így vagy amúgy van a dolog, mi volna a teendő?

Sabin Manuila, az országos népszámlálási hivatal vezetője, aki komoly számok realizálásával dolgozó ember, egy azon kevesek közül, aki szenvedélyesség nélkül nézi a kérdést, kétségtelennek tartja — s itt úgy látszik, ő is inkább a zsidóság térfoglalására gondol, — hogy a román elem nem foglalja el az őt megillető helyet az országban, mégis erőben folyton gyarapodik, mert az a gazdasági krízis, mely a mívelt román osztályt proletárizálta, még jobban aláásta a kisebbségek helyzetét.

A megoldás keresésének egy előzménye kell hogy legyen, a kérdés rendszeres tanulmányozása, annak nyomán fog kiderülni, hogy a feltételezések mennyire helytállóak, mit kell és mit lehet megvalósítani?

De a levélírók tömege, államférfitől körjegyzőig és püspöktől falusi tanítóig jobban tudta ezt, mint a kiváló statisztikus és jött mindje a maga, illetve mindegyik nagyjában ugyanazzal a hasonló hon- és fajmentő bölcsességével.

Mois Pát, tordai ügyvéd szerint a románság egyedül önmagára támaszkodva, nemzeti egységbe tömörülve, kooperációval dolgozva és minden kisebbségi törekvést elfojtva fog boldogulhatni. „Prin női inline“, egyedül magunk által, volt a régi liberális párt jelmondata. Nicolae Stan, aradmegyei orthodox pap szerint annyira egymagában, hogy „a nyugati befolyást lehetőleg ki kell zárni, legfittebb annyira engedni be, amily mértékben a nép azt magára nézve üdvösnék tartja s ki kell zárni minden káros befolyását“. Szigorúan ellen kell őrizni a kisebbségi népek (a zsidók) titkos beözönlését az országba, ki kell üzni minden nem kívánatos elemet az országból, spiont, bolsevikit, vallásos szektát, melyek éjjel-nappal egyebet se csinálnak, mint konspirálnak, hogy miképpen gyengíthessék és dezorganizálják az államot. Viszont, ajánlja valami Olteanu, gondoskodni kell, hogy a románságot testi épségre neveljék, fejlesszék nemzeti szellemét, lelkesülni tudását, bátorságát és erejét: ami mind egyedül képezi egy nép valóságos értékeit.

Bátran bele kell nyúlni minden állami és magánvállalatba, be kell mindenütt vezetni egy 75 vagy 80 százalékos numerus clausust, sőt

az állam biztonságával összefüggő intézményeknél. hadseregnél, postánál, vasútnál numerus nullust. Nincs olyan válasz, mely ezt ne követelné, sőt számtalanon követelik mindenféle variációban, hogy a közszolgálatot egyáltalában tisztítsák meg minden kisebbségi elemtől. Ha ez még sem volna keresztülvihető, az esetleg megmaradó tisztviselőktől a román nyelv tökéletes ismerete követelendő, de ha tudják is, Erdélyből akkor is áthelyezendők a Regátba vagy Besszarábiába, tiszta román vidékre; aki tizenöt évi román uralom után sem tud az állam nyelvén, könyörtelenül, „fără milă“, elkergetendő a szolgálatból. Az esküt nem tett tisztviselők nyugdíját pedig minden további nélkül be kell szüntetni.

Névváltoztatás tilos, kivéve azoknak az elmagyarosodott románoknak, — bizonyosan a székelyeknek és torockói magyaroknak, — akik vissza románosítandók s akiknek hatóságilag adandó új, román hangzású név.

Egy lupényi kereskedő attól várja a román nép nemzeti öntudatának emelését, ha elrendelik, hogy a napilapok mindennap egy hazafias cikkel vezetik be az újságot.

Egyesek, hogy megmutassák, hogy mennyire komolyan veszik a kisebbségi veszedelmet, büntetőjogi szankciókat ajánlanak: Theodore Iugariu, szilágy megyei tanító háromtól tizenöt évig terjedhető fegyházra szán annak, aki kisebbségi személyt állami hivatalba protezsál, Nicolae Botiçi aradi állomásfőnök pedig 25 botot méretne arra a románra, aki valaha kisebbségi szót ejt ki a száján.

Vannak, akik a család életviszonyaiba is belé óhajtanak nyúlni. Egy dolji tanító azt ajánlja, hogy tiltsák meg közszolgálati alkalmazottnak, állami és közigazgatási tisztviselőnek, katonai személyeknek, papoknak, tanítóknak, hogy kisebbségi leánnyal kössenek házasságot. Egy erdélyi tisztviselő Zilahról megelégednék azzal, ha az a városi tisztviselő, aki román leányt vesz el feleségül, jutalomban részesülne, ami azért is volna hasznos, mert buzdítaná őket családalapításra, lévén a román tisztviselőknek állítólag 80 százaléka nőtlen. A tiszta román családalapítás azért fontos, mert tapasztalat szerint a román férj hamarabb elmagyarosodik a magyar asszony mellett, mint megfordítva s a gyermekeket illetőleg azután nem is kétséges az eredmény. Egyenes útja ez a román állam elmagyarosodásának.

Persze, vannak józanul gondolkozó szavazók is a referendumban, akik másképpen látják a helyzetet. Dr. Romulus Mager, aradi törvényszéki bíró például a következőket írja:

„Elvi szempontból nem lehet azt követelni, hogy kisebbségieknek ne legyen helyük közhivatalokban. Jogi szempontból is lehetetlen ezt követelni, mert mint az állam polgárai, ugyanazon jogokkal és kötelességekkel bírnak, mint az állam többi polgárai s ugyanígy van az erkölcsi szemponttal, egyenlő hozzájárulásuk lévén az állam terheihez, egyenlő jogokkal kell bírniok az államban a románokkal, feltéve, hogy bírják a román nyelvet és tényekkel tesznek tanúságot az állam iránt való lojalitásukról és hazaszeretetükről. Ezt minden nemzeti állam, tehát Románia is megkövetelheti. Ha nem bírják megtanulni a nyelvet, — ami kizárt dolog — keressenek más megélhetést s csak ha ezt nem teszik, léphet közbe az állam és távolíthatja el őket.

De a komoly baj nem az, hogy vannak kisebbségi hivatalnokok, akik nem érznek románul, hanem az, hogy sok a román, aki nincs hivatása magaslátán s nem tud elég tekintélyt mutatni a kisebbségekkel szemben. Az is gyakran megtörténik, hogy a román nem tudja jogát érvényesíteni egy hatóság előtt, amit viszont egy kisebbségi el tud érní.“

Törvényhozási intézkedést csak három téren tart szükségesnek a bíró: Hogy közhivatalban lévők köteleztessenek az állam nyelvének tökéletes tudására; hogy súlyosan büntessék a megvesztegethető tisztviselőt s hogy a kereskedelmi és ipari vállalatok román vagy legalább is román és kisebbségi nyelven vezessék könyveiket.

A KISEBBSÉGEKET MEGRENDSZABÁLYOZÓ PROPOZÍCIÓK MELLETT sokan foglalkoznak azzal a másik kérdéssel: a román állam és társadalom, a politikai és társadalmi élet bajaival.

Regus Mihai, csemowitzi orthodox pap, például konstatálja, hogy a román államot nem pártpolitika, hanem forró nemzeti érzelm, nem demokrácia, hanem nacionalizmus hozta létre, de ma „őszinte és becsületes hazafi nincs hogy mit keressen Romániában: az ország a svindlerok és demagógok hazája“.

S lehet-e ez ellen valamit csinálni ma? veti fel a kérdést Popovid, nagyváradi tanár:

„Politikai életünket vad pártviszályok jellemzik, melyeknek célja mindig egyéni és nem közügy. Ez a küzdelem olyan erkölcsi értékeket semmisít meg, melyek hivatva volnának, hogy fenntartsák a nép jólétét és erejét. De idealizmus, nemzeti öntudat, hazafiság és más ilyen értékek helyett, melyek régen valóságok voltak, ma mindenütt magánvagy osztályérdekekre bukkanunk.

Szomorú az, ami egyház, iskola, közigazgatás, hadsereg, szóval egész közéletünk minden terén folyik. Lehet-e ezen törvényekkel segíteni? Milyen ma a mi államunk erkölce? A kormányok változnak, egyik a másik után és egyik sem rak le olyan alapot, melyen a következő ékíteni tudna ... Itt az idő, hogy az állam életébe több idealizmust, több faji és munkaszeretetet vigyünk és visszatérjünk őseink erkölceihez/.

Ilyennek látva a román állam helyzetét, nem csoda, ha vannak sokan, akik mindenféle panaceát ajánlanak. Vannak, akik ajánlják, hogy tiltsák meg politikai pártok létezését és alakítását, töröljék el a közigazgatási önkormányzat minden nyomát, bízzák azt kinevezett becsületes emberek kezére és „zárjanak tömlöcbe kivétel nélkül minden a közéletben szereplő tolvajt és árulót“. Hogy töröljék el az általános választói jogot, aminek egy olyan kultúrfokon álló nemzetnél, mint a román, nincsen semmi értelme, ahol „nem szavazati jog kell a parasztnak, hanem becsületes, patrimonális közigazgatás“.

Beleszólt a referendumba a hírhedt kolozsvári egyetemi tanár, Onisifor Ghibu, a kisebbségek legádázabb üldözője, a katolikus Státus tönkretevője, de válaszában ő is többet foglalkozik az államban szükséges reformokkal, mint a kisebbségekkel.

„Természetes, — írja — hogy egy nemzeti államban a vezetők a többségi nemzet köréből kell, hogy kikerüljenek. Olyan kísérletek, mint Iorgáé, aki kisebbségi elemeket vett fel kormányába, nagyon veszelmek lehetnek.¹

¹ Iorga nem „kisebbségi elemeket“ vett kormányába, hanem egyedül a száz Brandschot nevezte ki kisebbségi ú. n. alminiszternek.

Ami a segítséget illeti: öfelsége ne a pártok szerint, hanem becsületességet, képességet és műveltséget, hazafiságot és kötelességtudást tekintve válassza kormányra az arra valókat: alkosson kormányt hazafias érzés alapján és bocsásson el arravalóság hiánya és inkorrektség miatt. A kormányok legalább négy évig megszakítás nélkül maradjanak az ország élén, irtsák ki tüzzel-vassal a politicianizmust. Legyen egy 150 tagú kamara, mely dolgozik és nem szónokol és egy 100 tagú szenátus, melynek tagjait az arra érdemesek és szakemberek köréből választják.

Jó törvények jók, de még jobbak az emberséges emberek, az arravaló munkás emberek, akik a polgárság mintaképeiül szolgálhatnak, akik valóban készek magukat az országért feláldozni. Nem szónokokra, szocialistákra, választókra, közbenjárókra van szükség: férfiakra, becsületes emberekre. Quid leges sine moribus^{cc}

Miután szólt a közoktatás általa gondolt reformálásáról, beszél olyanról, amit a „Curentul“ nem kérdezett: rendezendőnek tartja a felekezeti kérdést, az egyházak és az állam viszonyát, ami Ghibunál azt teszi, hogy minden más egyház, még a görög katolikus egyház tönkretételével is, megteremtendő az orthodox egyház keretén belül a román nép szellemi, vallásos egysége, melyet a XVIII. századbeli Habsburg-gazság tört össze.

Lehet az is, hogy arra is gondol, amit egy másik orthodox pap vár a papságtól, hogy legyenek „szelídek, istenfélők és a szentírálektől áthatottak, ne gsefteljenek hívőik leikével és pénzével s ne politizáljanak“ s adja a jó tanácsot, hogy „ne játsszák a hazafiságot akkor, mikor gyűlöletet prédikálnak“.

SZÁZÁVAL ILYENEK ezek a referendum nyilatkozatok, de mégis akad közöttük egypár józanabb, megértőbb, mely nem követeli habzó szájjal a kisebbségek tönkretételét.

Ilyenforma, amit Gxigorie, aradi görög katolikus püspök, egyházi állásához méltóan mondott:

„Semmi szín alatt sem szeretném, ha hazánkban a régi magyar uralom mintájára sovinszta politikát folytatnának; nem szeretném, ha a mai pillanat nemtörődömségét a másik éppen olyan káros túlzás váltaná fel... Szükséges, hogy népünk eredményesebb vallásérkölcsi nevelésben részesüljön s tisztviselőink a nemzet elítjéből kerüljenek ki és tisztább erkölcsűek legyenek. De emelkedjék kormányzatunk arra a magaslatra, hogy gyorsan és igazságosan szolgálja ki a polgárokat s akkor növekedni fog presztízszünk és vonzóerőt fog gyakorolni a kisebbségekre. Ha célhoz akarunk érni, éreztetnünk kell a kisebbségekkel kulturális, erkölcsi és értelmi fölényünket.“

Abból a teméntelen nyilatkozat-árból, melynek szennyes hullámai egy féléven keresztül separték a „Curentul“ lapjait, csak még egy nyilatkozatot akarok részletesebben közölni, amely Ghiuleától, a kolozsvári egyetemen a szociológia tanárától származik, a legértelmesebb mindje között.

„A felelet az első kérdésre nem oly egyszerű, — írja Ghiulea. — A helyzet, amiről itt szó lehet, csak a városokban van olyanformán, a falvak kívül esnek minden kisebbségi befolyáson. Viszont a városok tekintetében is különbséget kell tenni. Román inferioritás csak az új tartományok városaiban van; a Regátban csak Moldova néhány városában és a kikötőkben, melyek mindig, mindenütt kozmopoliták s az inferioritás ott is csak gazdasági.

„A második kérdésre nemmel felelek, de itt is ügyelni kell. A románság helyzete nem olyan tragikus. Országunk társadalmi elitje ma románabb, mint valaha. Ez az elit még nem is olyan régen itt görög, ott orosz, másutt német, magyar, sőt franciás volt. Ma román. Aztán: az idegen felső társadalmi rétegek egyáltalában nem vegyülnek a román felső rétegekkel és nincs semmi befolyásuk reá. Különben is, az ország vezetése mindig román fog maradni, mert a paraszt-tömegekre kell, hogy támaszkodjék: az pedig román és népünk többségét képezi.’.

A követendő politika ehhez képest: őszinte nemzeti, de nem sovén politika. A városok román elemének támogatása, de a kisebbségek elnyomása nélkül.

Aztán így folytatja: Azt hiszem, hogy a többség jogait lehetetlen törvényhozási intézkedésekkel védelmezni. A falvak kultúrájának emelése és a városok romanizálása a románság védelmére és a kisebbségek elnyomására vonatkozó törvények nélkül is elérhető. Vannak nekünk egészséges eszméink, vannak szép törvényeink: de nincsenek, akik alkalmazzák, —mondjuk-e meg? — nincsenek becsületes tisztviselőink.”

Az egyes kérdésekre való válaszolás után, néhány összefoglaló reflexiót fűz írásához Ghiulea:

„A kisebbségek akadályozása vagy kontingentálása a foglalkozási ágakban, magánvállalatokban vagy állami hivatalokban, semmit sem használ. A kisebbségek is román polgárok s megélhetést kell, hogy találjanak román földön. Ma civilizált állam nem gyilkolhatja le azokat a polgárait, akik nem tetszenek neki, se ki nem üldözheti, se éhen halni nem hagyhatja. Módot kell tehát találni, hogy ne zavarják nemzeti életünket s annak természetes fejlődését.

A magyarok és szászok, bár kisebbségben vannak Erdélyben, dominálnak a városokban. Ez nem rendes dolog. Többségben vannak, mert az Imperium változásakor az volt a helyzet és mert a falukban nem találhatják meg elhelyezkedésüket. Ugyanez az oroszok helyzete Besszarábiában, az ukránoké Bukovinában és a bulgároké a Quadrilaterben. De a mezőgazdaság emelése ezer meg ezer kisebbségit tartana vissza a falvakban. A románság okos támogatásával a városokban a városi kisebbségi elemek, akik különben értékes részét képezik a városi életnek, rövid idő alatt a helyes arányra volnának leszoríthatók.

Nehezebb a zsidó kisebbségi kérdés. A zsidók eminenter városi elemek. Kiüldözésükről, asszimilációjukról vagy elparasztosításukról nem lehet szó., Csak két út van: megakadályozni a további bevándorlást és egészséges román vérnek a városokba való vezetésével fejleszteni azokat.“

Mindezen, a kérdést valamennyire megértő nyugodtabb és a helyzet valóságos okait feltáró felfogás mellett felcsillan, igazán fehér holló gyanánt, annak a jele is imitt-amott, hogy a kisebbségi kérdés kölcsönös megismerés és megértés által, félretéve a nacionalista gyűlölködést, meg volna oldható. Vasile Gegmene, az a besszarábiai tanító, akinek antiszemita megjegyzéseit fennebb idéztem, folytatva ezt írja:

„Mint moldovai román, Nagy István vajda harcainak földjéről, Vaslui vidékéről, mint egy szegény paraszt fia kerültem 1924 októberében Cetatea-Alba megyébe, egy kis bolgár faluba s hozzáfogtam, hogy megismerjem ennek a jellegzetesen pusztai népnek az életét. Közel egy évtized folyamán tanítók, tisztviselők fordultak meg már a községben, anélkül, hogy ott gyökeret próbáltak volna verni. Nem törődtek a falusiakkal, nem tanulták meg nyelvüket, pedig békés, jó emberek, akik eddig a cári uralom alatt éltek. Érzik közéleti állandóságunk hiányát, mit a folytonos kormányválságok okoznak; hogy amit az egyik párt csinál, azt a másik visszacsinálja; hogy büntetés nélkül tiporják

sárba a törvényeket, csálnak, törvényteleniséget követnek el, milliókat lopnak. A nagy emberek tolvajlásait elleplezik, elfelejtik. Paraszt ország vagyunk s bürokratizmusunk nagyobb, mint a legcivilizáltabb nyugati államnak.“

Lehet-e felelőssé tenni mindezért a nemzeti kisebbségeket?

Az EGÉSZ REFERENDUM FELETT, numerus clausus és numerus valachicuson túl ott fényeskedik, mint minden kisebbségi politika egyetlen megoldási lehetősége, egy német eredetű román államférfiúnak, Meissner egyetemi tanárnak, volt miniszternek és a kamara volt elnökének bölcs tanácsa:

„Nem mások elnyomása, hanem a magunk felemelése legyen jelszavunk!“

SZÁSZ ZSOMBOR

Folytatjuk

ANGLIA V. GYÖRGY ALATT

Az ANGOL NÉP csaknem teljes negyven esztendeje, Viktória királynőnek a múlt század utolsó éveiben tartott gyémánt-jubileuma óta nem ünnepelt annyi lelkesedéssel, mint ünnepelték V. György király trónralépésének huszonöt-esztendő évfordulóját. Különös dolog talán, de az utolsó négyszáz esztendő alatt két uralkodón, Erzsébeten és Viktórián kívül V. György király férfielődei közül csak ketten, II. és III. György uralkodtak negyedszázadnál hosszabb ideig. Így a mostani király-jubileum valóban ritkán bekövetkező eseményt jelentett Anglia életében.

Angliában az uralkodók nevét, éppen úgy, mint a forradalom előtt Franciaországban, korszakok megjelölésére szokták használni, így az utolsó száz esztendőben, meglehetősen egyenlőtlen felosztással, volt viktoriánus, edwardi és györgyi — Georgian — korszak Anglia történetében. Ez a felosztás Angliában semmiesetre sem mesterséges. Az angol népben mélyen gyökerező lojalitás, a királyság intézményének ősrégi hagyományaihoz való ragaszkodás, mindenütt, ahol angolok élnek, londoni cockney-k között, istenhátamögötti skót halászfalvakban, a legtávolabbi domíniumokban és gyarmatokon, még a modern időkben is, sőt most még fokozottabb mértékben abban nyilvánul meg, hogy a nemzet közvéleménye, a szerteszört birodalom egész lakosságának lelki habitusa hozzáalakul az uralkodó egyéniségéhez.

HA A NEMZET és az uralkodó egyénisége között kialakult ilyen kölcsönhatás szempontjából nézzük Anglia utolsó száz esztendejének történetét Viktória királynő trónralépése, 1837 és a mostani király-jubileum között, feltétlenül azt kell megállapítanunk, hogy két elődjével szemben V. György király egyénisége sokkal passzívabb volt. Viktória királynő és VII. Edward király mindketten a maguk egyéniségére formálták, alakították át az angol népet. A mostani uralkodó, talán azért is, mert az idegen származásukhoz még közelebb álló nagyanyjánál és atyjánál ő már sokkal angolabb, inkább hozzáalkalmazkodott ahhoz a standardhoz, amelyet alattvalói úgy alakítottak ki, mint az angol gentleman eszményét. Viktória királynő a XIX. századbeli Anglia sajtóságos és a maga nemében páratlanul álló polgári világnézetének nemcsak élő szimbóluma, hanem nagyon is aktív tényezője volt, különösen életének második felében. VII. Edward

király pedig tíz esztendőnél is rövidebb uralkodása alatt, politikában és a társadalmi élet hagyományos formáiban a viktoriánus korszak merev mozdulatlanságával szemben már majdnem forradalminak nevezhető változásokat hozott magával és tett gyorsan népszerűvé, legnagyobbbrészt egyéniségének hihetetlen vonzóerejével.

V. György királyt 1910 tavaszán, hogy egyelőre csak a politikánál maradjunk, az edwardiánus korszaknak nyugtalan mozgalmassága fogadta. Lloyd George-nak az akkori viszonyok között merész polgári radikalizmusa ekkor már megmutatta oroszláncörmeit. A társadalombiztosításnak akkor egészen új rendszerét Lloyd George elgondolása szerint a király trónralépését követő esztendőben, 1911-ben erőszakolta keresztül a liberális kormány a lordok heves ellenzésével szemben és ezzel olyan folyamatot indított meg a nép szociális igényeinek a kielégítésére, amely ha másnak nem, haszontalan ostobaságnak tűnt volna fel nemcsak a viktoriánus idők konzervatívjai, hanem még Gladstone szemében is. De még jobban jelentkezett az új idők robbanékony, dinamikus szelleme az ír kérdés mind veszedelmesebbé váló fejleményeiben. Gladstone és Pamell éveken át tartó végtelen vitája; a viktoriánus korszak lassú, tempós taktikázása; az írországi önkormányzat ígéretése és örökös elhalasztása és a kérdés érdeme elől való kitérés merő anachronizmusnak tetszett azokhoz a heves összecsapásokhoz képest, amelyek a protestáns Ulster és a katolikus Dél-Irország között a háborút megelőző hetekben kicsi híja, hogy háborús összecsapáshoz nem vezettek, miután György király békítő kísérlete a Buckingham-palotába összehívott konferencián eredménytelenül végződött.

A háborús évek alatt György király passzivitása még fokozódott, ami VII. Edwardnál aligha következett volna be, ha történetesen tíz esztendővel tovább él vagy éppen, ha mint fiát, java férfikorában érik a válságos esztendők. V. György királyról, legalább is uralkodása első tíz esztendeje után, valóban azt lehetett megállapítani, amit a huszas évek elején André Siegfried írt róla a „L'Angleterre d'aujourd'hui“ című könyvében, hogy hiányzott belőle egyaránt nagyanja tekintélye és atyja tehetsége. Szürke és jelentéktelen egyéniség benyomását tette nemcsak külföldön, hanem Angliában is. A háború első napjaiban a patrióta érzések fellángolása a királyhoz ragaszkodó tömegekkel töltötte meg a Buckingham-palota előtti teret. De a háború későbbi napjaiban, különösen az utolsó évek örökös bizonytalansága és idegessége, majd a fegyverszünet utáni győzelmi mámort gyorsan követő elkedvetlenedés és zűrzavar kikezdtek a király és az egész dinasztia tekintélyét. Mintha maga a királyi család is aggódni kezdett volna a jövője miatt ezekben a bomlás és a forradalmi láz miazmáitól megfertőzött napokban. Sokat emlegettek abban az időben egy némiképpen talán frivol, de az akkori idők hangulataira jellemző anekdotát, ami különben, mint minden anekdota, bizonyosan sohasem történt meg. A walesi herceg a háború után már elmúlt huszonnégy esztendő, — így szól az anekdota — mikor Mary királyné sürgette, hogy házasodjék meg. Anyja sürgetésére a herceg válasza a következő lett volna: Hagyjanak neki békét,

amíg harminc esztendő nem lesz. Akkor szívesen elvesz feleségül bármilyen csúnya és öreg hercegnőt, de egyet nem: Miss Megan Lloyd George-ot, a miniszterelnök leányát...

Ezek az idők gyorsan elmúltak. A király egyéniségének passzivitása, amely eddig fogyatkozásnak tűnt fel, csaknem egyik napról a másikra megbecsülhetetlen erény lett a közvélemény megítélésében. A király nyugodt, kibékítő egyénisége egyetlen szilárd pont, valószínűs korrekívum lett a háborút követő másfél évtized ideges, békés nyugalmat alig ismerő bizonytalanságában.

V. GYÖRGY KIRÁLY uralkodásának huszonöt esztendejét egymástól jól elkülöníthető három korszakra lehet felosztani: a háborút megelőző évekre, 1910 és 1914 között; a háborús és a háborút közvetlenül követő esztendőkre, egészen 1922 őszéig, mikor Lloyd George-nak a háborúból maradt koalíciója felbomlott; végül a huszonöt évnek majdnem pontosan a felét kitöltő, háború utáni korszakra 1923-tól 1935-ig.

Az első időszak, 1910 és 1914 között, az edwardianus korszaknak volt az egyenes folytatása. Az angol politika és a társadalmi viszonyok fejlődésében a századeleji decennium, Viktória királynő halála és Angliának a háborút viselő nemzetekhez való csatlakozása között, a felszabadulás érzésének boldog mámorában telt el. A statikus erők jegyében lefolyt XIX. század elmúlása után a XX. század indulásakor mindenfelé, Angliában is, jelentkeztek a dinamikus alapelv feszítő, robbantó erői. VII. Edward, halálos csömörrel a viktorianus idők áporodott nyugalmatól, mohó türelmetlenséggel indította el új utakra Anglia és az egész Európa külpolitikáját. És valóban Delcassé, Edward Grey és Aehrenthal Európájában a robbanást megelőző nyugtalanság feszültsége érzett a boszniai annexió alkalmával éppen úgy, mint az agadiri incidens puszkaporos hangulatában.

A különbség a tegnapot jelentő XIX. és a mát jelentő XX. század között még világosabban látszott a szellemi hatásoknak abban a közös eredőjében, amelyet korszellemnek szokás nevezni. A XIX. századnak két bálványa volt: a gazdagság és a gazdagságát megőrizni kívánó hatalom. Ez mindkettő, a politikában éppen úgy, mint a szellemi élet egyetemesebb síkján, legjobban a statikus alapelvből érthető meg.

A háborút megelőző évtized jellegzetesen átmeneti korszak volt. A korszellem még alig változott valamit, sőt a XX. század elején az előző évtizedeknél is nagyobb mohósággal és felkészültséggel áldozott a gazdagság és a hatalom kettős bálványának. De a politika ekkor már új utakon járt, régen maga mögött hagyva az előző évszázad jól kiegyensúlyozott nyugalmat. V. György király hallgatagon és a maga helyét meg nem találva állott ebben a felszínen nyugodt és éppen Angliában elpusztíthatatlanul gazdagnak látszó, de valójában aláaknázott világban. Ő már bizonyosan jól látta, hogy a XIX. század külpolitikájának a statikus alapelven nyugvó és gondosan felépített formulája, a Balance of Power, minden igyekezet és az államférfiak néha őszinte, többször félszívvvel végzett erőfeszítései ellenére is

felborul. Közben Európa népei a veszni indult korok mohóságával élvezték a sokszor emlegetett békeévek gazdagságát, amelynek emlékeit a minden esztendő elmúlásával jobban öregedő középkorúak még mindig megható lojalitással idézik fel, ahányszor és ahol csak arra alkalom nyílik, Angliában ugyanúgy, mint nálunk. D. C. Somervell a király ezüstjubiléuma alkalmából írt „angol krónikájában (The Reign of King George the Fifth. London, Faber & Faber) a „Titanic“ katasztrófájában látja a háborút közvetlenül megelőző évek legszimbolikusabb eseményét. A főszakácsnak a „Titanic“-on — írja — nagyobb volt a fizetése, mint a hajó parancsnokának, ami valóban jellemző adat olyan korra, amely fényűzésre vágyik még a saját biztonságának a feláldozása árán is. Jól tudott tény ugyanis, hogy a „Titanic“-nak volt fejedelmi bőkezűséggel fizetett szakácsa, de nem volt a hajón elég mentőcsónak az utasok és a személyzet megmentésére.

A KIRÁLY-JUBILEUM alkalmával nagyszámban megjelent alkalmi művek, köztük D. C. Somervell imént idézett könyve és John Buchannak, a peeri rangra emelt és Kanada kormányzójává kinevezett népszerű írónak kötete (The King's Grace. Hodder & Stoughton) aránytalanul sokat foglalkoznak a háborús esztendőkkal. De, jellegzetesen angol tulajdonsággal, Somervell is és Buchan is mernek és tudnak tárgyilagos mérleget felállítani a háború igazi érdeméről. Norman Angell szellemében állítják olvasóik elé a „nagy illúziót“, a moderm időkben és a hasonló műveltségi fokon álló nemzetek között viselt háborút, amely végső fokon legtöbb esetben „rossz üzlet“-nek szokott bizonyulni a győztesnek csakúgy, mint a legyőzödnék. Így, ami Angliát illeti, igaz, hogy a háborús hangulat hatása alatt felárgolt hazafias érzés sok önzetlenséget váltott ki a brit birodalom népeiből is, de a nemzet igazi életerőit a háború mégis aláásta és demoralizálta. Lloyd George terjedelmes, több kötetre terjedő háborús visszaemlékezéseiben több ízben ír arról, hogy mialatt a kisember, az átlagos polgár az angol faj bámulatos önfegyelmezett-ségével, a „business as usual“ szellemében viselte a háború terheit, a nemzet sorsának irányításában a háború hatása milyen végzetes elgyengülést teremtett annyira, hogy a nemzet léte és fennmaradása valósággal hazard játékká lett a háború egy-egy kritikus szakaszán.

A Deutsche Gesellschaft zum Studium Osteuropas mostanában tette közzé Otto Hoetsch kiadásában az orosz cári és köztársasági időkből származó, háborús diplomáciai tárgyalások anyagát. A közzétett anyag között szerepel Benckendorff grófnak 1914 szeptember végén Sasonoffhoz intézett kimerítő jegyzéke, amely pontokba szedve tartalmazza a brit háborús célokat. Ez a jegyzék világosan elárulja, hogy a háborús brit diplomácia, az egyetlen csehszlovák állam megteremtésének akkor még fel sem merült tervétől eltekintve, egytől-egyig mind tervezte azokat a területi változtatásokat, legnagyobbbrészt mint a szövetségesek ügyéhez való csatlakozás jutalmát — közöttük Erdélynek, mint „szláv provinciádnak Magyarországtól való elszakítását is — amelyek még ma is fennállanak, noha az angol közvélemény,

sőt a hivatalos angol politika is azóta már sokszorosan meggyőződött ezeknek a változtatásoknak igazságtalan, sőt éppen a béke érdekében veszedelmes voltáról.

A háborús szellem mérgező és a nemzet legjobb szellemi erőit destruáló hatása, az angolok által sokszor és önmagukra nézve is elítélőleg emlegetett háborús pszichózis még az ellenségeskedések befejezése után is hosszú időre valósággal megbénította a brit külpolitikát. A fegyverszünet megkötése után tartott parlamenti választásoknak Angliában szokatlan demagógiáját és felelőtlen jelszavait, a „Hang the Kaiser“-t és azt a végig nem gondolt, de választási korteshadjáraton könnyen népszerűsíthető és a gyakorlatban olyan tragikus következményekhez vezető követelést, hogy a háború minden elképzelhető költségét az utolsó pennyig a németeknek kell kifizetni, az angolok mai napon is őszinte restelkedéssel emlegetik. Ilyen körülmények között nem csoda, hogy a béketárgyalásokon a többi szövetségesnél érthető módon hiányzó, de angol részről olyan természetesen várt és remélt józan mérséklés szelleme csaknem teljesen hiányzott. Churchill „Világválság“ című művének a háború utáni időkről szóló kötetében kíméletlenül őszinte kritikával ír Angliának a béketárgyalásokon elkövetett mulasztásáról és éppen Lloyd George szerepéről, aki ekkor még teljesen rabja volt a pár hónappal azelőtt lefolyt választás felelőtlen demagóg izgatásának és hisztériás jelszavainak.

Nem lehet csodálni, hogy V. György király ebben a minden észszerű józanságot elfojtó zűrzavarban teljesen értetlenül állott. A kontinentális Európát és annak ezernyi baját, megoldatlan problémáit, teljes ellentétben atyjával, ő egyszerűen nem ismerte. Trónra lépése előtt sokat utazott, de csak Európán kívül, a birodalom tengerentúli domíniumaiban, Indiában és a gyarmatokon. Későbbi utazásai pedig a háború előtti diplomácia által annyira kedvelt merev, üres szertartásokból álló királytalálkozók voltak. Ha a háború befejezése után VII. Edward király ült volna Anglia trónján, a párizskömyéki békét bizonyosan másként kötötték volna meg. Nem mintha VII. Edward elnézőbb lett volna a legyőzöttekkel és éppen a németekkel szemben. De ő Keynes későn érkezett jó tanácsai és kasszandra-jóslatai nélkül is jól tudta volna, hogy pl. mi lett volna összegszerűleg az a legfelsőbb határ, amelyet a jóvátételt kötelezettség megállapításánál ki lehetett volna róni a legyőzött ellenfélre.

A BELPOLITIKÁBAN a háborús koalíciónak már említett és 1922 október második felében történt felbomlásától, a külpolitikában pedig az 1923 év első napjaitól kezdve, mikor a Ruhr-vidéknek a franciák által történt megszállása visszavonhatatlan tény lett, új korszak kezdődött Anglia háború utáni fejlődésében.

Az angoloknak az a gyorsan felejteni tudó képessége, amelyet André Siegfried, a franciák más álláspontjáról nézve a dolgokat, olyan nehezen hajlandó nekik megbocsátani, ekkorra már elvégezte a közhangulatot átformáló munkáját. A németekről és a központi hatalmak többi népéről az angolok is mint volt ellenségekről — ex-enemy — beszéltek, sőt az Alien Office-ban, az idegeneket ellenőrző

hivatalban ezt a kifejezést a háború befejezése után még jó sokáig használták hivatalosan is, ha Angliába érkező német, osztrák vagy magyar emberről volt szó, de azért ebben a kifejezésben a hangsúly sokkal inkább esett a „volt“-ra, mint az ellenségre. Az angolokból, hogy még egyszer idézzük a róluk olyan szellemesen író francia publicisztát, André Siegfriedet, valóban hiányzott a parasztok és ügyvédek gyanakvása volt ellenfeleikkel szemben.

A brit politika, mihelyt szabadulni tudott, és pedig elég rövid idő alatt, a háborús pszichózis hatásától, teljes erővel azon dolgozott, hogy a normális viszonyokat minél előbb újra vissza lehessen hozni Európába. Az ütköző pont, különösen ennek a korszaknak első éveiben, Németország volt. Anglia semmiképpen sem tudta jóváhagyni a franciák alig titkolt, igazi szándékait, hogy Németországot minél tovább tartsák meg abban a gazdaságilag elgyöngült és morálisan megfélemlített állapotban, amely nyomon követte az 1918-i összeomlást.

Az eredmény, amint ilyenkor rendszerint történni szokott, az lett, hogy egyik álláspont sem tudott győzni, hanem az azóta elmúlt tizenkét esztendő a kompromisszumok szakadatlan sora töltötte meg. Anglia, Locarnótól elkezdve, a folyton megújuló diplomáciai tárgyalásokon, nemzetközi konferenciákon, Genfben vagy Genfen kívül néha több kedvvel és meggyőződéssel, máskor vonakodva de végül mindig vállalta a közvetítő hálátlan szerepét és igyekezett a súrlódó érdekeket és az egymással élesen szembenálló ellentéteket kiegyenlíteni.

György király a külpolitika bonyodalmainál mindig távol tartotta magát. A politikai jellegű királytalálkozások kora, úgylátszik, véglegesen lejárt és így az uralkodó külpolitikai tevékenysége mindössze annyiból állott, hogy egyszer-egyszer fogadta az angol fővárosba érkező külföldi államférfiakat és megnyitott néhány Londonban ülésező fontos nemzetközi konferenciát. De belpolitikában a király annál fontosabb szerepet játszott. Két ízben közvetlenül is beavatkozott az események folyásába és mindkét alkalommal a legnagyobb mértékben növelte a maga személyes tekintélyét és a dinasztia presztízsét. Az első alkalom az ulsteri parlament első ülészakájának megnyitása volt Belfastban az 1921. év júniusában. A királynak akkor elmondott békítő hangú beszéde közvetlen előidézője lett annak, hogy a Sinn Fein-mozgalom vezetési, Arthur Griffith és Michael Collins megkezdtek a közvetlen tárgyalásokat Lloyd George kormányával és még az év vége előtt aláírták az Irish Treaty néven emlegetett békeszerződést, amely megszabta a domínium-statuson alapuló ír Szabad Állam alkotmányát. A másik alkalom 1931 augusztusában volt, amikor a király, minden jel azt mutatja, hogy egészen a maga kezdeményezésére, skóciai nyári kastélyából, Balmoralból Londonba utazott és közbelépésének az eredménye lett MacDonald nemzeti kormányának megalakítása.

Ezen a két kiemelkedő eseményen kívül is György király ismételtén érvényre juttatta felfogását, de mindig szigorúan vigyázott álláspontjának teljes pártatlanságára és mindig pontosan alkalmaz-

kodott az alkotmány által megszabott keretekhez. Ebből a szempontból V. György határozottan sokkal nagyobb uralkodó volt közvetlen elődeinél, különösen Viktória királynőnél, akiről nemrégén közzétett levelei kétségtelenül megmutatták, hogy a liberális párt politikájával élesen szembenálló felfogásának a magyarázata nem csupán Gladstone-nal szemben érzett ellenszenvé volt.

Egyik legérdekesebb eset 1923-ban történt, mikor a beteg Bonar Law kénytelen volt lemondani. Lord Balfourak halála után közzétett emlékirataiból és levelezéseiből tűnt csak ki, hogy Lord Curzont, Anglia egyik legbecsvágyóbb politikusát, aki egy ideig már csaknem biztos miniszterelnök-jelöltnek érezte magát, a király részben Balfour tanácsára is, de végső fokon a maga személyes elhatározásával ütötte el a kormányalakítástól. György király ugyanis magáévá tette Balfourak azt a felfogását, hogy neki magának bármilyen legyen is ebben a kérdésben személyes felfogása, a megváltozott idők lehetlenné teszik olyan politikusnak a kormány élére való állítását, aki, mint a Lordok Házának tagja, nem vehet részt közvetlenül az alsó ház munkájában.

DE GYÖRGY KIRÁLY nagy népszerűségét elsősorban mégis csak személyes tulajdonságaival szerezte meg magának. Igaz, hogy az angolok a háború után mindenütt, még a legnyugatibb műveltségű népek közt is feltámadt idegenek elleni gyűlölködésnek legkevésbé estek áldozatául, de azért mégis jóleső érzéssel vették tudomásul, hogy V. György király idegen, hannoveri származása már valóban csak a múlt elmosódott emléke és ő már maradéktalanul angol lett, a legangolabb uralkodó Erzsébet királynő kora óta. Atyja — írja róla D. C. Somervell egyszer már idézett könyvében — „Európa nagybátyja“ volt és éppen annyira otthon érezte magát Párizsban, mint Londonban. György király sohasem szerette különösebben a francia fővárost, s inkább hivatalos látogatásokat tett Indiában, Kanadában, Ausztráliában, Dél-Afrikában. De, amit még jobban szerettek benne és ami a királyt még népszerűbbé tette, az volt, hogy éppen úgy tudta élvezni a football ligabajnokság döntő mérkőzését a wembleyi stadionban, mint legtöbb alattvalója. Igen, György király szimbólum is volt, de ugyanakkor élő személy, húsból és vérből való ember is tudott lenni. Mr. Page, az Egyesült Államok londoni nagykövete, aki pedig soha nem érzett túlságosan nagy elragadtatást a király-species iránt, odavolt az elragadtatástól, amikor azt látta, hogy György királlyal úgy tudtak beszélgetni, mint „két emberi lény“. György király, mondotta Mr. Page, elsőrangú beszélgető és semmit úgy nem élvez, mint egy-egy ügyesen elmondott anekdotát. Beszélte önmagáról és uralkodói tisztéről. „Ismerve az alkotmányos uralkodó nehézségeit, — mondotta a király — hálát adok az Égnek, hogy nem kellett abszolút uralkodónak lennem.“

Ez a pár mondat minden másnál inkább jellemző a jubiláló királyra és a jubiláló Angliára. W. R. Inge, a modern Anglia legsötétebben látó gondolkodója, „England“ című híres könyvének még 1933-ban megjelent új kiadásában is megismétli pesszimista nézeteit

Anglia politikai jövőjéről és veszni indult nagyhatalmi állásáról. Szerinte a jövő nem a kicsiny, hanem a nagy, tágas, bőséges természeti kincsekkel rendelkező államoké, minő Oroszország és az Egyesült Államok. Ilyen tágabb keretek között ő is kedvezőnek tartja az angolszász népek jövő kilátásait és közelebbről a „brit faj”-ét is, akár a birodalom mostani és a Westminster! státúumok fennállása óta eléggé rugalmas keretei között, akár alkotó részeire bomolva, a domíniumokkal, mint önálló nemzeti életet kezdő államegységekkel.

Európa politikai viszonyai és várható legközelebbi fejlődése nem igazolja Inge-nek ezt az Anglia jövőjében kételkedő felfogását. Mert, ha az angolok visszavonhatatlanul el is veszítették az ipar és a világkereskedelem terén a XIX. század legnagyobb részében élvezett szupremáciájukat, politikailag esztendőről-esztendőre mind fontosabbá válik Anglia befolyása Európa jövőjének kialakításánál. Amint az elmúlt évtizedek lázas és egyensúlyi állapotukból kikölkent viszonyai között V. György király személye és a királyság intézménye volt az a correctivum, amely lehetővé tette a fejlődés folytonosságát: tágasabb keretek között Anglia, az európai béke egyensúlyának „honest broker.-e nagyon hasonló szerep betöltésére van hivatva, hogy békítő politikájával kiküszöbölje az ellentétes érdekeket az európai kontinens népeinek egymással sokszor civódó és nehezen összeférő nagy családjában.

MÁTHÉ ELEK

MU SANOFFTÓL—TOSEFFIG

A BOLGÁR ÁLLAM alkotmánya eredeti szövegezése szerint kétségtelenül egyike volt a legdemokratikusabbaknak, amelyhez hasonló Európa-szerre kevés akadt. A nép fenségének és a nép jogainak elve itt a legtágabb értelmezésben érvényesült, annál is inkább, mert a bolgár nép alapvető tulajdonságai közé tartozik a szenvedélyes érdeklődés a belpolitika iránt. Ez a szenvedéllyel párosult érdeklődés azonban természetszerűleg maga után vonta a káros következményt, hogy az egész politikai élet elkese-redett küzdelmeknek és intrikáknak vált porondjává.

Miután a pártok alakulását, fúzióját és különféle töredékekre oszlását semmiféle írott paragrafus nem szabályozta, hovatovább olyan zűrzavar uralkodott a parlamentben, hogy az itteni helyzet alapos ismerőjének kellett annak lennie, aki el tudott igazodni a sokszor azonos nevű és szóról-szóra azonos érdekeket képviselő, de egymással kérlelhetetlenül hadakozó pártok tömkelegében.

Az állandó koalíciókra és megalkuvásokra kényszerített kormányok nem tudtak eredményesen dolgozni, minden erejüket és idejüket úgyszólván teljesen lekötötte a küzdelem a létért, csakugyan szinte egyik napról a másikra. Az ellenzék pedig, amely olykor a kormánnyal majdnem azonos programm jegyében vette fel a harcot, minden eszközt megengedettnek tartott a választók bizalmának megnyerésére.

Így kábult bele valami nagyhangú, hordórol ágáló korteskedésbe a politikai élet, amelyben minden egyes igyekezett ígéretekben és megvalósíthatatlan elgondolásokban az ellenfelet túllicitálni.

Ez a kétségtelenül visszás és veszedelmes, tarthatatlan helyzet már évek óta legfőbb gondját képezte a komolyan gondolkodó hazafiaknak, de ha akadt is pár tétova kísérletezés a változtatásra, az soha nem járt sikerrel. A politikai, de a napi élet is túlságosan át meg át hatódott az eddigi ideálokkal, túlságosan mély gyökeret vert a népben.

Nem lehet csodálkozni, hogy így minden jószándék, minden nagyobb elgondolás megbénult a belső harcokban és még olyan kiváló egyéniség, mint Musanoff miniszterelnök, helyesebben Malinoff pártvezér, akinek ő csak expozitúrája volt, sem tudott a nehézségekkel megbirkózni. Mert a Musanoff-kormány volt az utolsó, amely ezt a régi, bomladozó világot képviselte. De mekkora nehézségek között! Előfordult nem egyszer, hogy a külföldön éppen nagyfontosságú tár-

gyalásokba bonyolódott miniszterelnököt sürgősen hazahívták, mert időközben a parlament meg akarta buktatni.

Lassan azért szélesebb rétegekben is elterjedt a vélemény, hogy ez az állapot semmi esetre sem kielégítő. Az elkeseredést még csak fokozta az egyre súlyosabbá váló gazdasági helyzet, amellyel természetesen a mindenkori ellenzék a mindenkori kormányt okozta. A homályos megsejtésekből egyre inkább szavakban kifejezett óhajjá vált, hogy valamit tenni kellene. De hogy mit, az még bizonytalan volt.

EKKOR LÉPETT KÖZBE A TISZTIKAR puccsszerűleg és egészen váratlanul. A hadsereg és legfőbb vezetői már régebb idő óta elégedetlenül figyelték a dolgok alakulását és így érlelődött meg bennük az öntudatos vélemény, hogy a haza megmentése rájuk vár. Sikerült meggyőzniük a királyt, hogy más segítség nincs, mint a parlamentnek legalább is ideiglenes feloszlatása és erőskezű tekintélykormány megalakítása. Az eleinte hűzódózó és habozó király végül is elfogadta az ajánlatot és menesztette Musanofibt, kinevezvén helyébe a tiszti liga által ajánlott jelöltet, Georgieffet. Ez a tavalyi esztendő május kilencedikén történt.

Ez az új tekintélykormány, amely mögött ott állt egész hatalmával a tiszti liga, de amely egyben a király bizalmát is bírta, lázas sietséggel kezdett azoknak a reformoknak megvalósításához, amelyeket a hadsereg tőle megkövetelt. Az egész államgépezetet meg kellett reformálni, csökkenteni kellett a költségvetést, racionalizálni minden vonalon. A kormány gyorsvonat! tempóval kezdett tevékenykedni, természetesen a feloszlatott és azóta egybe sem hívott parlament minden megkérdése nélkül.

Ez a gyorsvonati tempó a „reform-dekrétumok“ halmazában jutott kifejezésre. Valóságos törvénykezési mánia vett erőt Georgieff kormányán, egyszerre mindent meg akartak valósítani érdekekre való tekintet nélkül. Egymást érték az újabb rendelkezések, úgyhogy valóban nem lehetett tudni, hogy a másnap milyen új meglepetéssel szolgál. Ez a bizonytalanság azonban szükségszerűleg káros kihatással volt a gazdasági életre.

Mert éppen a gazdasági természetű önkényes rendeletek voltak azok, amelyek bebizonyították a parlamenti élet hiányának káros voltát. A diktatúrának szinte megközelíthetetlen magasságába zárt kormányhoz nehezen jutottak el a panaszok vagy őszinte és jóakaráté intelligenciák. Bevezették például egész meglepetésszerűleg a szeszmonopóliumot, amely rendelet egyszerre felkavarta az ország eddigi gazdasági rendjét. Megszavazták a dohánymonopóliumot, ami még fontosabb kérdés éppen Bulgáriában, ahol a dohánynak olyan óriási szerepe van. Igaz, hogy a törvény végrehajtása még késik, de az ilyen meglepetések elegendők voltak ahhoz, hogy bizalmatlanságot és tartózkodást kényszerítsenek úgy a belföldi, mint pedig a külföldi tőkékre.

A tőkének ezt a nagymérvű féltékenységét még fokozta az újabb és újabb adósságrendezés, amelyre ugyan föltétlenül szükség volt, de

amelynek semmi esetre sem lett volna szabad előkészítés nélkül megjelennie. Senki sem tudhatta, hogy miféle újabb javaslatokon dolgozik a kormány, mik a legközelebbi tervei, úgyhogy ez a Georgieff-diktatúra elsősorban is a bizonytalanság nyomasztó érzésével terhelte meg a népet, amely pedig nagyon is hozzászólt, hogy önmaga intézze sorsát.

A POLITIKAI NEHÉZSÉGEK még a gazdasági bajoknál is súlyosabbak voltak. A macedón szervezetek feloszlatása, amely egyaránt történt belpolitikai és külpolitikai okokból, sokakat nagyon elkésé-
 ritett. De legfőképpen váratlan és újszerű volt, hogy felütötte fejét a rettegett rém: a republikanizmus. Pedig a király személye valóban és túlzás nélkül egyaránt népszerű az ország minden részében, úgyhogy eddig, amíg alkotmányos parlamenti élet volt, soha nem hangzott el köztársasági színezetű beszéd, még a leghevesebb viharok idején sem. Még a szocialisták és kommunisták is óvatosan tartózkodtak ilyen irányú kijelentésektől, nehogy a királyt szerető népet maguktól elidegenítsék.

Most pedig lassan, de láthatólag terjedt az új eszme, egyre több hívet szerzett, sőt előőrsei elhatoltak egészen magasra, fel a diktatúráig. Nem maradhatott sokáig titokban, hogy Georgieff közvetlen környezetében is akadtak, akik rokonszenveznek a köztársaságpárti mozgalommal. Ilyenek voltak például Teodor off, a pénzügyminiszter, valamint Damjan Velcseff, Georgieff legmeghittebb bizalmasa és mintegy az egész diktatórikus kormánynak Spiritus rectora.

Gondolható, hogy ez az új fordulat mennyire meglepte éppen azokat a köröket, akik a királynál Georgieffet ajánlották és kinevezését kierőszakolták. Hiszen a hadsereg a maga egészében, elsősorban pedig a tisztikar föltétlenül royalista és odaadó szolgája a királynak. A tisztikar úgy tekintette ezt, mint Georgieff árulását és őt tette felelőssé, hogy a köztársasági mozgalom gyökeret vert és kúszó indái egyre tovább terjedtek az országban. Különösképpen feltűnő volt, hogy éppen a miniszterelnök közvetlen környezetében akadnak az új tanoknak követői, amiért ugyancsak Georgieffet okolták.

Ennyi elég is volt ahhoz, hogy Georgieffre kimondja a hadsereg az ítéletet. Mert újabban — és ez a leglényegesebb az egész mai bolgár belpolitikai életben — úgyszólván minden hatalom a tisztikar, illetőleg a tisztikar kezében van és ennek módjában áll a királyt egyéni elgondolása szerint befolyásolni, annál is inkább, mert az uralkodó tudja, hogy hadseregében föltétlenül megbízhatik és arra minden körülmények között számíthat.

Georgieffet tehát ugyanazok ejtették el, akik hatalomra juttatták és bizonyos, hogy maga a nép a fordulatot megelégedéssel vette tudomásul. A lakosság ezáltal remélte, hogy a kapkodó és lázas törvénykezési munka megszűnik majd és vége lesz annak a szorongó bizonytalanságnak, amely bénítólag hatott minden vonalon a gazdasági életre. A tisztikar pedig elejét akarta venni a köztársasági mozgalom továbbterjedésének, anélkül azonban, hogy a hatalmat kien-
 gedné kezéből.

Így tehát lemondásra kényszerítette Georgieffet és egyben azonnal előterjesztést is tett az uralkodónak az utódot illetően.

EZ AZ UTÓD ZLATEFF TÁBORNOK LETT, aki ez év januárjának elején lépett Georgieff örökébe. Már a külső formákban sem jelentett komoly változást az újabb garnitúra, hiszen ezután éppoly kevésbé, mint eddig, nem volt szó a parlament összehívásáról, a diktatúra továbbra is megmaradt, vele a bizonytalanság és a bizalmatlanság. Zlateff tábornok láthatólag nem akart a maga részéről sem elmaradni a lázas honmentő munkában és éppoly buzgalommal gyártotta egyre-másra a különféle rendeleteket, akárcsak elődje. Reformpolitika alatt ő is ugyanazt értette: a mindenáron való cselekvést, munkát, anélkül, hogy ennek következményeire figyelt volna.

Ennekfolytán tehát a gazdasági helyzet semmit sem javult, a tőke továbbra is tartózkodó magatartást tanúsított, az egyéb reformok pedig szintén elvesztették hatásukat. Zlateff egész reformpolitikája magán viselte a bizonytalanságnak és kapkodásnak jellegét. Nem volt egységes, nagyvonalú célkitűzése, hiányzott az egységesítő elgondolás, ami egész, egyébként igen rövid működésének ötletszerű jellegét kölcsönöz.

Hogy tehát alig pár hónapi szereplés után őt is elejtették és mennie kellett, annak főoka abban keresendő, hogy ő sem volt képes mélyreható, rendszeres reformokat létesíteni, hogy nem tudta újabb alapokra helyezni a bolgár alkotmányos életet és hogy alatta a gazdasági helyzet még tovább romlott, a bizalmatlanság még egyre fokozódott. Mindezek a körülmények előbb vagy utóbb Önmagukban is bukását okozták volna, az bizonyos. Ezt azonban még siettetten egy másik, véletlen, külső ok, amellyel általában hirtelen lemondását indokolják; pedig ez enélkül is bekövetkezett volna, csak talán pár hónappal később.

Ez a külső ok a Zankoff—Georgieff-ügy volt. Zankoff Sándor és Kimon Georgieff ugyanis, nagyrészt meggyőződésből, nagyrészt személyi ambícióktól fűtve, állandóan elégedetlenkedtek Zlateff uralmával és minden alkalmat megragadtak, hogy ahol csak lehet, támadják. Így mindketten a külföldi és szívesen ajánlkozó sajtót is igénybevételek és ott heves kirohanásokat intéztek Zlateffek ellen.

A tábornok, mint afféle vérbeli katona, nem sokat köntörfalazott, hanem egy elhatározott és könyörtelen gesztussal mindkettőjüket egyik napról a másikra internálta. Ez az erélyes intézkedés valóban Zlateff tábornok személyes elhatározása volt, amelyhez nem kérte ki még a minisztertanács véleményét sem. Ezért a kormányban áthidalhatatlan ellentétek merültek fel, úgyhogy három minisztere azonnal be is adta lemondását.

A hadsereg, amely a fentebb említett mélyebb okoknál fogva már amúgy is megelégette az új kormány szereplését és csak az alkalomra várt, hogy ezt is menessze, nem utasította vissza a kínálkozó lehetőséget, hanem rábírta Zlateffet, hogy nyújtsa be lemondását, mert szükséges a kormány rekonstrukciója. A tábornok ezt meg is

tette, de az újabb megbízatást már nem ő kapta. A tisztikarnak legújabb jelöltje Toseff mostani miniszterelnök volt.

TOSEFF MINISZTERELNÖKBEN úgylátszik végre megtalálta Bulgária azt az embert, akire a mai viszonyok közt szüksége van. Ő nagyon helyesen azonnal abból a tényből indult ki, hogy addig nem lehet részleges reformokat bevezetni, addig nem lehet az államéletet fellendíteni, amíg nincs egy nagyvonalú és átfogó új alkotmánytörvény. Tehát gyökeres alkotmánymódosítás: ez a célja Toseff miniszterelnöknek, aki nem apró-cseprő rendelkezéseket óhajt bevezetni.

Maga az átlagos jelentőségen messze felülemelkedő királyi manifesztum is ezt a feladatot tűzi ki a kormány számára, hozzáfűzve, hogy olyan alkotmánymódosításról van szó, amelyet előbb majd a nép egyeteme elé terjesztenek jóváhagyás végett. Itt már nem „reformpolitikáról“, hanem sokkal mélyebb és gyökeresebb átalakulásról van ezúttal szó. Ezen dolgozik most Toseff, sokkal nagyobb csendben, mint eddig lázasan működő elődei, de egyúttal sokkal nagyobb alaposággal is.

Hogy a múlt minden kapkodása és tétova gazdasági kísérletezése megszűnt, az máris érezteti hatását a bolgár gazdasági életben, amely újra magabiztonsággal nézhet a jövő elé és nem kell félnie keserves meglepetésektől. Egyáltalában feltűnő, hogy milyen nagy szerepet szán az új kormány a gazdasági kérdéseknek, ami bizonyíték amellett, hogy rátalált a helyes útra és az országon ott kíván hathatósan segíteni, ahol erre a legnagyobb szükség van. Mert a gazdasági helyzet még ma is minden inkább, csak nem rózsás a rózsák völgyében és a rózsák országában, és az elszegényedés folyamata még egyre tovább tart.

Már pusztán pénzügyminiszterének megválasztásával is nagyban hozzájárult Toseff ahhoz, hogy a felizgatott kedélyeket megnyugtassa. Rjaszkoff, a mostani pénzügyminiszter igen jónevű és közismert ember volt nemcsak odahaza, de a bolgár viszonyok iránt érdeklődő szakemberek körében is. A legutóbbi időkben a bolgár nemzeti banknak volt az elnöke, de már régóta nagytekintélyű bankvezér, egyben pedig elsőrendű közgazdasági szakíró, tehát már eddig is be tudta bizonyítani úgy elméletileg, mint pedig a gyakorlatban rátermettségét. Nagy tekintélyére mi sem jellemzőbb, hogy mellékeve odahaza a „bolgár Schacht“. Rjaszkofira hárul tehát most a feladat, hogy megnyugvást hozzon abba a gazdasági zűrzavarba, amelyet elődeinek tervszerűtlen kapkodása kavart fel. Valóban hinni is lehet, hogy erre a célra meg is felel majd.

A Toseff-kormány másik fontos tárcája és jelentős egyénisége az igazságügyi tárca, és annak minisztere Karagyözov Ángyéi. Karagyözov a bolgár kúria elnöki székéből került magas állásába, mint ilyen tehát kiváló jogász. Az ő irányítása alatt készíti most elő csendben a minisztertanács az új alkotmányt, amely hivatott lesz a demagógia letörésére és a pártviszályok, áldatlan parlamenti csatározások megfékezésére anélkül, hogy a diktatúra további fenntartása szükségessé váljék.

EZEKNEK A KORMÁNYVÁLTOZÁSOKNAK külpolitikai háttere nem volt, hiába igyekezett a külföldi sajtónak tekintélyes része ezt így beállítani. Bulgária már tizenöt esztendeje céltudatos következetességgel folytatja a szabadkéz politikáját és soha nem volt hajlandó lekötölni magát valamilyen elhatározott irányba, bár ugyancsak sok csábításnak volt az idők folyamán kitéve. Sikerült megóvnia teljes függetlenségét, és ez a törekvés volt és maradt egész külpolitikájának látható vezérfonala.

Igaz ugyan az is, hogy ezzel egyidőben mindig mindent megtett, hogy közvetlen szomszédjaival lehetőség szerint békében éljen és a balkáni feszültséget enyhítse. Ennek már számos ízben tanujelét is adta, különösen, hogy nagy súlyt helyez a bolgár-jugoszláv feszültség enyhítésére. Bár sok és szöges ellentét áll ma is még fenn a két szomszédos állam között, ez a közeledési politika mindig állandó célja volt Bulgáriának.

Ez annál is inkább érthető, mert ma a bolgár áruk számára, a bolgár külkereskedelem előtt az egyetlen kifizetődő és lehetséges út nyugat, Európa többi része felé Jugoszlávián keresztül vezet. Ez valószínűleg hosszú ideig így is marad, mert Románia makacsul vonakodik beleegyezését adni a dunai híd építésébe Russe-nál, amely pedig új összeköttetést létesítene Bulgária és Nyugat között.

Ennek következtében, de meg azért, hogy a balkáni feszültség enyhítésében közreműködjék, Bulgária mindig keresett modus vivendit Jugoszlávia felé. Csakhogy ez a közeledés időnként különféle viszonzásra talált. Mindent összevéve mégis azt lehet mondani, hogy ez a bolgár szívós és kitartó jóindulat meghozta az ország számára az eredményeket és ma határozott atmoszféraváltozás észlelhető a két ország egymásközi viszonyában.

Hogy ez inkább csak atmoszféraváltozás, amelynek legfeljebb gazdasági eredményei lehetnek, de amely semmi politikai konkrétumot nem teremthet, azzal legelső sorban maguk a bolgárok vannak tisztában. Mert szorosabb kapcsolat a két ország között csak kölcsönös engedmények útján volna elképzelhető. Már pedig ha ehhez meg volna is a jóindulat Jugoszláviában — mint ahogy nincs meg a kellő mértékben — még akkor is ott állana a nehézség, hogy Jugoszlávia korántsem olyan független, mint szomszédja. A szabadkéz politikáját régen feladta Belgrád, amikor messzemenő kötelezettségeket vállalt, előbb a kisantant-szerződésben, azután pedig a balkánblokk keretein belül.

Nem ringatják tehát magukat hiú ábrándokban a bolgárok, amikor keresik a jugoszlávok jóindulatát. Éppen ezért nem képzelhető el, hogy valami platonikus barátsági elgondolásból most kötelezzék el magukat és adják fel eddig keserves gonddal megőrzött függetlenségüket.

Hogy ezeknek az újabb kormányváltozásoknak hátterül egyes helyeken mégis az elhatározott jugoszláv orientációt rajzolták fel, az túlzás; tévedés vagy céltudatos elferdítés. Bizonyos, hogy az előbb említett szívós bolgár jószándék lassan mégis meghozza gyümölcsét és a bolgár-jugoszláv közeledés ma már egészen nyilvánvaló.

Ez ma bolgár szempontból nagyon helyes és célravezető politika, mert Bulgária gazdaságilag határozottan rá van utalva szomszédjára, a tranzító szempontjából pedig életbevágóan fontos számára a kölcsönös jóindulat. De még magyar szempontból sem lehet ezt aggályosnak találni, mert már az eddig elmondottakból is következik, hogy az a nagy szeretkezés Belgrad és Szófia között sokkal felületesebb, mintsem az első pillanatban hinné az ember. Inkább csak flört ez, mintsem szerelem.

AZ ÚT TEHÁT Musanofftól Toseffig külpolitikai szempontból nyílegyenes vonal, amely nem törik meg és nem vesz éles kanyart egyik határkőnél sem. Belpolitikailag viszont úgylátszik, hogy a vert csapás lassan hatalmas ívben visszakanyarodik és önmagába térő görbe vonal lesz. Toseff már újra hangoztatja a nép szerepének fontosságát, közreműködésének elkerülhetetlen voltát. Az „erős kéz politikájának“ bevezető, puffogó frázisai után máris magára eszmélt a nép és keresi a kiegyenlítődést a diktatúra és anarchia közt, észrevévén, hogy mind a két állapot vissza és veszélyes az államra. Itt újra beigazolódott a bolgárok közismert „józan paraszti esze“, amely ezt a kolombusztojásszerű igazságot maga fedezte fel, ebben a mai zűrzavaros Európában.

NELLER MÁTYÁS

EGY NÉMET NEMZETISÉGI TÉRKÉP

MÍÓTA A NÉMET POLITIKA figyelme teljes erővel keletre és délkeletre fordult, tucatjával jelennek meg könyvek, röpiratok, folyóirat és újságcikkek, melyek a célterület viszonyait boncolgatják s különösen azokat a kapcsolatokat igyekeznek kihámozni, melyek e területek és a német birodalom közt fellelhetők vagy kiépíthetők. E könyvekben és cikkekben mind erőteljesebb szerepet kapnak a térképek. A politikai földrajz és geopolitika minden eddigi eredményét felhasználva igyekeznek a területtel és népességgel kapcsolatos minden problémát (és melyik nem kapcsolatos ezekkel?) térképre vetíteni és a tanulságokat vagy tendenciákat kézzelfoghatóan és szemmel láthatóan érzékelteni.

E térképek között kimagasló feladatot kapnak a nemzetiségi, illetve nyelvi térképek. A mai német politikai felfogás a népre épít s ezt tartja a legmagasabb értékű politikai tényezőnek. A németlakta területek e felfogás szerint beletartoznak a német népközösség egységes szervezetébe s ezek — bárhol fekszenek is — német „Volksboden“-t jelentenek. A Németbirodalom a határaihoz közeleső, vagy törekvés irányvonalainak tengelyébe eső ilyen területekre igái nagy gondot fordít s ezeket minél jobban befolyási körébe igyekszik terelni.

Ez az expanzív törekvés igen érdekes megvilágítást és alátámasztást nyer abban a nagyszabású munkában, melyben tekintélyes német tudósok Kjellen Rudolfnak, a geopolitika-tudomány megalapozójának a nagyhatalmakról szóló híres munkáját átdolgozták és kibővítették.¹ E munkát Haushofer Károly adta ki, aki a geopolitikának lelelkesebb és legtermékenyebb művelője, müncheni egyetemi tanár és a „Zeitschrift für Geopolitik“ szerkesztője. Közreműködtek megírásánál Maul Otto, Obst Erich és Hassinger Hugo, mind elismert tudósok és tekintélyek. A nagyhatalom lényegéről írt fejezetben itt azt az érdekes tanítást találjuk, hogy ennek biztos meghatározója sem a népesség, sem a terület nagysága nem lehet, de nem lehet az a szervezet, kulturális nívó vagy az államforma

¹ Kjellen R.—Haushofer K.: Die Grossmächte vor und nach dem Weltkrieg. Leipzig-Berlin 1930. 348 p.

sem. Ezeknél sokkal jobb ismertető jegy az „akarat“ (Wille), a hatalomkiterjesztésre irányuló törekvés. Nincs kielégült nagyhatalom s ezért a nagyhatalmi álláshoz szükségképpen hozzátartozik a terjeszkedési vágy és az „érdekerületek“ (Einflussgebiet) szerzésére való törekvés,¹

A német nagyhatalom terjeszkedési törekvése a határain túleső német lakosságú területek felé irányul. Ennek a terjeszkedésnek népi alapjait és támaszpontjait igyekeznek kimutatni a német nemzetiségi térképek. E térképekkel a legtöbb politikai, publicisztikai, de tudományos munkában is találkozunk s már igen sokszor feltűnt, hogy a németséget túlzottan ábrázolják. Legtöbbször kisméretű térképekről lévén szó, az ellenőrzésre s a torzítás mértékének megállapítására nincs megfelelő mód. Pedig igen fontos volna e kérdést tisztázni, hadd lássuk, van-e tendencia bennük s ha van, meddig viszi el ez a térképrajzolókat az igazságtól?

Ha valaki e térképeket összegyűjti, hamar rájön, hogy egy-két eredetinek alapján készült valamennyi. Egy ilyen eredeti, lehetőleg nagyméretű rajzot kell tehát vizsgálat tárgyává tennünk. Kínálkozik erre a próbára a múlt év derekán megjelent és itt nálunk nagy feltűnést keltett Lange-féle nagyméretű térkép.³

Minthogy a térkép szerzőjének neve a német földrajzi irodalomban gyakran szerepel s minthogy a Volksbund für das Deutschtum im Auslande, melynek támogatásával készült, a külföldi németséggel foglalkozó német intézményeknek és egyesületeknek a csúcsszervezete, ezt a térképet joggal választhatjuk vizsgálódásunk alapjául.

Ha térképen színfoltokkal egy terület lakosságának nemzetiségi megoszlását akarom ábrázolni, általában kétféleképpen járhatok el: a színfoltok arányosak lehetnek az ábrázolt területen lakó egyes nemzetiségek abszolút számával és arányosak lehetnek az illető nemzetiségekkel többségben lakott területek kiterjedésével. A nemzetiségek (jelen térképnél anyanyelv szerinti tagozódásukban) abszolút számának egyik leghelyesebb (egyúttal azonban legnehezebb és sok munkát adó) és legpontosabb ábrázolási módja a ponttérkép. Lange nem ezt a módszert választotta. A másik módja az abszolút számok ábrázolásának az volna, ha a területet a rajta lakó különböző nyelvű nemzetiségek számának megfelelő arányban felosztanám s az egy-egy nemzetiséget így megillető színfoltokat azokon a területeken osztanám lehetőleg szét, ahol azok valóban nagy számban vagy többségben laknak. Lange ezt a módszert sem követi, mert pl. ha a régi Magyarország területén a németek színfoltjait planiméterrel lemérjük és az

¹ „Die Grossmacht ist im Grunde ein mit reichen Machtmitteln ausgerüsteter Wille, der sich in Ansprüchen und Einflüssen ausserhalb der eigenen Wände spiegelt. Wir fügen hinzu: Wille zur Machtvergrösserung. Keine Grossmacht ist eigentlich „saturiert“. Grossmächte sind „Ausdehnungsstaaten“ (Lamprecht) „Deshalb sehen wir sie alle mit einem grösseren oder kleineren Anhang von Einflussgebieten auftreten, die ztun Begriff der Grossmacht gehören wie der Schwanz zum Kometen.“ (Id.m. 311—312 l.)

² Lange Friedrich dr.: Sprachenkarte von Mittel-Europa. Grosse Ausgabe. 2:2,000.000. Vielfarbig. Verlag Dietrich Reimer.

ábrázolt német lakosságot ebből kiszámítjuk,¹ akkor azt találjuk, hogy a régi Nagy-Magyarország területén Lange 2,995.5000 németet ábrázol, holott az 1910-es népszámlálás csak 1,903.357-et talált. A mai Csonka-Magyarország területén Lange — e módszer szerint mérve — 1,264.700 németet ábrázol, holott 1910-ben e területen tényleg csak 554.237 német élt; 1920-ban 551.624 és 1930-ban 478.630. Ezek szerint Csonka-Magyarország területén több mint 100%-os a torzítás a németiség javára.

Még erősebben kiütkeznek az eltérések az egyes megyék területénél. (A térképet ugyanis a leméréseknél megyei beosztással láttuk el.) Bemutatjuk néhány megyének a fenti módszer szerint lemért és az 1910-es népszámlálásnál tényleg talált német lakosságát.

Megye neve	Németek száma			
	Lange szerint	Tényleg 1910-ben	Különbség	Nagyítás %
Abaúj-Torna	26.918	6.520	20.398	312.8
Bács-Bodrog.....	302.250	190.697	111.553	58.4
Esztergom	31.500	9.455	22.045	233.1
Fejér	59109	24.265	34.844	143.5
Győr	37.558	2.023	35.535	175.6
Kis-Küküllő	83.750	20.272	63.478	31.3
Komárom	46.575	12.517	34.058	272.1
Maros-Torda.....	30.880	8.312	22.568	270.5
Somogy	218.295	18.718	199.577	1.066.2
Szatmár.....	65.961	6.670	59.291	888.8
Udvarhely.....	17.724	2.202	15.522	704.9
Veszprém.....	123.250	29.283	93.967	662.3
Zala.....	13.416	3.889	9.527	244.9
A 13 vmegye együtt	1,057.186	334.823	722.363	215.7

Ezzel ellentétben találunk olyan megyéket is, ahol az ábrázolt németek száma a ténylegesnek alatta marad, de az ilyen eltérések igen kis összegűek s távolról sem kompenzálják a németiség javára mutatkozó többleteket, amit a fent kimutatott végeredmény bizonyít. (A torzítások végeredménye Nagy-Magyarországon 57%-os, Csonka-Magyarországon közel 130%-os a németiség javára.)

A Lange-féle térkép tehát nem a nemzetiségek abszolút számát ábrázolja. Marad tehát a második lehetőség, azaz, hogy azokat a területeket festi be a németiség színével, ahol azok a lakosság többségét alkotják. Maga a térkép szövege is erre a módszerre utal, amikor kiemeli, hogy a nemzetiségi térképeken a városoknak esetleges nagyobb kisebbségei nem juthatnak kifejezésre, noha ezek sokszor jelentősebbek lehetnek, mint a környéken érvényre jutó többségi népcsoportok. Azt is olvashatjuk a magyarázó szövegen, hogy a térkép nincsen tekintettel a népsűrűsége.

Ennek az ábrázolási módnak ugyan ellene szól, hogy a németiség — mint láttuk — Magyarországon az abszolút számaránya alapján ráeső területnél jóval nagyobb szerepet a térképen, ami a többségi területek ábrázolásánál csak akkor volna lehetséges, ha a németiség

¹ Az ábrázolt német lakosság számát a térképről úgy olvassuk le, hogy a német színfoltok területét az illető vidék (vármegye) népsűrűségével szorozzuk be. E leméréseket nagy alaposággal Szabó Károly egyetemi hallgató végezte.

nagyhatáru községekben szétterjedve lankék, sok erdővidéket és terméketlen területet ölelve át, mint pl. a tót és oláh lakosság. Ezzel szemben tudott dolog, hogy a nagymagyarországi német lakosság jórésze a tágasabb völgyeket lakja, jelentős részében (szászok) város-lakó s általában sűrűtelepülésű vidékeken él. De ha a szerző azt állítja, hogy csak a többségben élő németeket ábrázolta, el kell fogadnunk ezt és meg kell vizsgálnunk, hogy ezt a módszert helyesen alkalmazta-e? Újra csak Magyarország (Nagy-Magyarország) területét vesszük részletes vizsgálat alá.

Kiválasztottam azokat a megyéket, melyekben a német lakosság nagyobb számban él a valóságban vagy a Lange ábrázolásában. Kikerestem ezekben az összes abszolút és relatív némettöbbségű községeket s összeírtam ezek területét, melléállítván a Lange-térképről lemerő adatokat. Az eredmény a következő:

<i>Mege neve</i>	<i>Német többségű községek ter. 1910-ben</i>	<i>Német szírfoltok területe Langenál</i>	<i>Különbség</i>	<i>Nagyítás %-a</i>
	<i>k m² - b e n</i>			
Abaúj-Torna	32	438	406	1.268.7
Bács-Bodrog.....	2.328	3.875	1.547	66.5
Baranya	1.628	2.875	1.247	76.6
Beszterce-Naszód .	747	1.750	1.003	134.3
Esztergom	89	375	286	321.3
Fejér	424	969	545	128.5
Győr	26	422	386	1.523.0
Heves	—	188	188	∞
Kisküküllő	413	1.250	837	202.7
Komárom	127	656	529	416.5
Maros-Torda	65	952	887	1.364.6
Moson	1.410	1.594	184	13.0
Nagyküküllő	2.034	2.375	341	16.7
Pest-Pilis-Solt	592	1.375	783	132.3
Somogy	241	3.969	3.728	1.546.9
Sopron	1.077	1.375	298	27.7
Szatmár	93	1.047	954	1.025.8
Szepes	751	1.375	624	83.1
Temes	1.992	3.156	1.164	58.4
Tolna	833	1.313	480	57.6
Torontál	2.320	3.860	1.540	66.4
Trencsén	—	313	313	∞
Udvarhely	118	422	304	257.6
Vas	1.438	1.938	500	34.8
Veszprém	509	2.125	1.616	317.5
Zala	38	172	134	352.6
A 26 vmegye együtt	19.325	40.159	20.834	107.0

A megvizsgált 26 mege között — melyek pedig a régi Magyarország valamennyi jelentősebb német lakossággal bíró megyéjét magukban foglalják — egyetlen egy olyat sem találunk, ahol a Lange által ábrázolt német többségű területek nem haladnák meg jóval a tényleges állapotot. Nem pontatlanságról vagy tévedésekről van tehát szó, hanem egy szabályszerűen jelentkező állandó hibáról. Meg kell jegyeznünk, hogy az 1934-ben kiadott térkép adatait az 1910-es hivatalos népszámlálási adatokkal vetettük egybe, tehát a németiségre a lehető legkedvezőbbel. Az 1920 és 1930-as népszámlálások az egész régi Magyarország területén, tehát úgy Csonka-Magyarország, mint

az elszakított Felvidék, Délvidék és Erdély területén a németajkú lakosság számát kevesebbnek találták az 1910-es állapotnál.

Egyetlen lehetőség maradna még Lange munkájának indokolására és pedig az, ha a német községek nagy többségben szintiszta nemzetiségűek volnának s a bennük lakó németek száma a közöttük élő egyéb nemzetiségű községek fölött is biztosítaná egy-egy nagyobb vidék német többségét. Azaz más szóval, ha egy-egy nagyobb vidék együttes képében a német többségű községek bizonyos számú egyéb lakosságú és közójük kevert — esetleg jelentős német kisebbséggel bíró — község lakóit is beleszámítva, a vidék relatív vagy abszolút többségét elérnék. Ezt a lehetőséget csak a meggondolások teljessége miatt vettem fel, az köztudomású tény, hogy olyan nagyobb tiszta német nyelvterületek, melyek jelentősebbek, egyéb- és vegyes-nemzetiségű területek együttes képét a német többség javára tudnák eldönteni, a volt Nagy-Magyarország területén alig vannak. Ezt legjobban bizonyítja az a tény, hogy 1910-ben a Magyar Birodalom területén 71 vármegye közül csak egyetlen egyben, a kis Mosonban tudott a németiség abszolút többséget elérni. 31 törvényhatósági jogú város közül pedig szintén csupán egyben, Sopronban. Jellemző azonban, hogy az egyetlen német abszolút többségű Moson megyében is csak gyenge 55.0% biztosította a német majoritást. Egy megyében, Nagyküküllőben volt ezen kívül 1910-ben relatív német többség és négy törvényhatósági jogú városban. Mint említettem, ma már más a helyzet és a németiség aránya 1920 és 1930-ban még az itt kimutatottnál is alacsonyabb.

Végigmenve minden lehető meggondoláson, nem marad más hátra, mint megállapítani, hogy a Lange-féle középeurópai nyelvterkép — legalább is Nagy-Magyarország területét illetőleg — távolról sem ábrázolja a valóságos állapotokat, hanem a németiség arányát általánosságban 50—100%-osan túlozza és pedig oly egyoldalúan, hogy ez a torzítás egy-egy területrészen néha többszörösre dagasztja a német lakosság valóságos arányát.

Hangsúlyozni kívánom, hogy ezt a nagyarányú torzítást semmiféle bonyolult számítással, sem a „nagyvonalúság“ vagy a „technikai nehézségek“ és „korlátolt pontosság“ jelszavaival indokolni távolról sem lehet; az eltérések olyan nagyok és annyira egyoldalúan a németiség javára történnek, hogy világosan bebizonyul egy határozott tendencia.

Jellemzéstül megemlítem, hogy a térkép minden elkeresztelhető helyneve németre van keresztelve, sokszor erőszakoltan.

A csonkaország határán túlesett magyar kisebbségek ábrázolásánál — azonkívül, hogy nagyvonásokban dolgozik s a részleteket teljesen elhanyagolja — nem tudok felfedezni határozott kisebbitési szándékot. A cél kivihetőleg a németiség túlzott hangsúlyozása, az egyéb nemzetiségekre nagyobb gondot — ügylátszik — nem fordítottak. Mindenesetre érdekes, hogy Erdély területén a német foltok körülbelül eléri összkiterjedésben a magyar foltok területét, holott a valóságban az erdélyi magyarok száma több mint kétszerese a németekének.

A térképen található szövegben sem a forrásokra, sem az ábrázolt állapotok időpontjára, sem a kidolgozás módszereire vonatkozólag az eddig ismertetői további megjelölés nincs. Az egyik mellékábra a németek abszolút számát tünteti fel alaposan felkerekített összegekben — de még mindig messze messze attól a torzítástól, amelyet a térkép ad — a középeurópai országok területén. A csonkamagyarországi németek számát 600.000-nek, a románait 700.000-nek, a jugoszláviait 700.000-nek, a csehszlovákiait 3,500.000-nek stb. adja meg.

Végeredménynek megállapíthatjuk, hogy e térkép — mely alapját képezi és bizonyára fogja képezni sok apróbb-nagyobb térképnek és vázlatnak — a németek számát igen erősen túlozza. Tudományos szempontból feltétlenül hibáztatandó az, hogy egy ennyire torz térkép német kiadótól kikerülhetett s hogy az komoly kritikában—tudóinkkal —' német részről nem részesült. De vajjon üdvösnek lehet-e tartam akár német szempontból is azt, ha a politikailag tájékozódni akaró ennyire hamis és megtévesztő képet kap? Egy ilyen eltévelyedett munka mind tudományos, mind politikai szempontból csak bizalmatlanságra ad okot a hasonló eredetű, témájú és célú egyéb munkákkal szemben is, holott a német tudomány mindeddig teljes joggal élvezett tekintélyében távol tartotta magát ilyen módszerektől.

RÓNAI ANDRÁS

RACIONALIZÁLÁS A MAGYAR ÁLLAMVASÚTAKNÁL

A RACIONALIZÁLÁS fogalmának többféle meghatározását ismerjük. Közülük itt csak kettőt említünk, az egyik a német „Reichs-Kuratorium für Wirtschaftlichkeit“-é, mely szerint az: „mindazoknak az eszközöknek felismerése és alkalmazása, amelyek módot és tervszerű rendet nyújtanak a gazdaságosság növeléséhez“. A másik szerint, a racionalizálás lényege az, hogy termelésünkben, üzemünkben ne hagyjuk kiaknázatlanul az olyan gazdasági lehetőségeket, melyek útján az üzem változatlanul jól, sőt még tökéletesebben és mindamellett mégis kevesebb költséggel ellátható és egyben a versenyképessége is fenntartható legyen. Ezt a kettőt egybevonva, talán azt mondhatnánk, hogy a racionalizálás valamelyes üzemnek vagy adminisztrációnak költségkímélés útján való olyan átszervezése, leegyszerűsítése, mely mellett célszerűségén kár nem esik, sőt az még fokozható.

Tanulmányunk tárgyába vágóan azonban máris reá kell mutatnunk arra, hogy a vasútüzemek racionalizálása összehasonlíthatatlanul bonyolultabb kérdés, mint akár a világ legnagyobb gyáraié. Emezeknél ugyanis az üzemek célszerű átszervezésénél, a munka nagyobbik hányada inkább csak egyszerű mechanizálás és a munkás egyedek kollektivizálása: sok káprázatos teljesítményű gép és kevés, inkább csordaember, amit Taylor, a racionális munkáltató rendszerek egyik első feltalálója, kegyetlen cinizmussal ilyképen fejez ki: — „a nagyipari üzemek határfokának az ideálja az volna, ha az összes munkát annyira le lehetne egyszerűsíteni, hogy azokat egyetlenegy betanított gorilla el tudná végezni“.

A vasúti üzemek racionalizálása során, mindenekelőtt teljesen ki kell kapcsolódnunk a nagyipari gyártelepek módszereiből, egész atmoszférájából, mert a szokványos gyáripari racionalizálás a vasúti üzemnek inkább csak egy nagyon szűkre szabott területén, kisebb szigetén, a műhelyknél alkalmazható. A gyáriparban elért bármilyen nagy, akár világgá hirdetett eredményeket, melyek már nem egyszer csak szívárványszerű látszatoknak bizonyultak, egy pillanatra sem szabad, nem lehet vasúti üzemektől is megkívánni. Még kevésbé akkor, ha nem magánvasútról, hanem állami vasútüzemekről van szó. Sőt még a különböző országok állami vasutainak racionalizálását sem lehet egy kaptafára húzni, mert az, az illető országok, nemzetek életlehetőségeinek, egész életberendezkedésének és életvitelének mindenkori

változó függvénye. Egy Ford-gyár, a világ minden táján elszórt fióktelepein egyformán, a detroiti központ normalizálásai szerint igazodhatok, viszont nincs és nem lehet a világon sehol két teljesen azonos üzletviteli! állami vasút.

Az államvasúti üzem nem öncél, nem magánvállalkozás, nem lehet sohasem csak csupán üzlet. Egyik nagy tévedése volt a közvélemény egy részének, amikor évekkel ezelőtt felkapta mint divatos jelzőt, hogy a Máv. legyen csak üzlet, kereskedelmi vállalkozás, melyet tisztára csak üzleti szellemben kell vezetni. Mert ha így volna, már régen be kellett volna zárni, mert hiszen évek óta 30—60 millió pengő deficittel dolgozik; már pedig olyan üzlet, kereskedelmi vállalkozás nincs a világon, melyet ilyen körülmények között fenntartának. A Máv. elsősorban a nemzeti lét céljait szolgálja. Mint ilyent, egész üzleti gesztióját a gazdasági, pénzügyi, szociális, kulturális és közlekedéstudgyi tekintetek szabják meg, s a benne fekvő tőke a nemzeti, sőt közvagyonnak integráns része, melyre ügyelni elsörendű állami érdek, nem is szólva arról, hogy mindegyik állami vasút állagát, egész üzemvitelét honvédelmi érdekek is szabályozzák. És mint elsörendű közérdeket, itt kell megemlítenünk az üzembiztonság követelő megörzését, sőt fejlesztését.

A Máv. racionalizálása tehát egyedül csak a testére szabott lehet, amelynek minden nem hozzáértő külső, akár hatalmi, akár érdekképviseleti, akár kortes népszerűséget hajhászó beavatkozás csak árthat. Különösen akkor, amikor az évek óta romló gazdasági viszonyok nehézségei közepett az ország megköveteli, hogy a vasút ezek ellenére épségben megörizze teljesítőképességét, sőt még fokozza is azt. Schöpfer osztrák szövetségi vasúti igazgató találóan írja, hogy „amikor a személyforgalom mindenütt annyira csökkent és ez jövedelemkiesést okozott a vasutaknak, ugyanakkor az utasok igényei a gyorsaság, a kényelem és a csatlakozási összeköttetések tekintetében jelentékenyen megnövekedtek“. Az áruszállítás terén is, a Máv. számtalan nagy ipartelep módjára nem rendezkedhetik be sohasem gazdasági mélypontra, bármennyire mélyponton áll is évek óta maga a gazdasági élet. A vasútnak mindig en garde kell állania, bármily hirtelen jövő gazdasági fel lendülés esetére. Ezenfelül, hazánk agrár jellege folytán felkészültnek kell lennie a rapszodikus nagy árutömegeket öntő idényforgalom megkívánta csúcsteljesítményekre. A termény ára, ha túlalacsony, mélypont felé sodorhatja az országot, de a vasútnak akkor is felfelé kell ívelni, mert a terménymennyiséget el kell szállítania, akármilyen mély az ára, sőt ilyenkor, magasabb államérdekekből, esetleg még díjkezdvezményeket is kell nyújtania, ami megint pénzügyi áldozattal jár. Vagyis a vasútüzemnek, a legszélsőbb racionalizálási láz közepett is, látszóan a legirracionalisabban, de mégis bizonyos fokig állandó túldimenzionáltságban kell lennie. Hasonló helyzet nyomban tönkretenné a leghatalmasabb gyári iparvállalatot is, de a vasútnak ezt mégis állania kell, mert az országos érdek ezt kívánja.

Ilyen súlyos gazdasági és helyzeti viszonyok között reáuzódukt még a vasutakra, mint mennyből a villámcsapás, a közúti fuvarozás, a gépjárművek, az autó személy- és áruszállítási gyilkos versenye, mely

súlyos sebet ejtett a vasutaknak fennállásuk óta zavartalan szállítási monopóliumán, közérdekű kiváltságain. Hz a verseny, még ha a boldog gazdag békeidőkben következett volna be, akkor is alaposan rázkódtatta volna meg a vasúti üzemek rentabilitását, még ha átmenetileg is. Ártott volna a háború előtt is, amikor a Máv. évtizedeken át évente 70—90 millió aranykorona üzleti felesleget szállított be az államkincstárnak s amikor Wekerle Sándor pénzügyminiszter, a magyar valuta állandóságának fő biztosítékául a Máv. nagy üzleti hasznát állapította meg. Tehát méginkább káros ez a verseny ma, amikor a Máv. évi 30—60 millió pengős üzleti hiánnyal kénytelen dolgozni, amit csak elősegít, hogy a 62 millió pengőnyi nyugdíjtekemek közel a fele trianoni, tehát politikai tehertétel. Senn Ottó, a Máv. mai elnöke kimutatta, hogy csak az autóverseny 1932-ben a Máv.-nak mintegy 20 millió pengő jövedelemkiesést okozott, (ez ma már az autófuvározókkal kötött szerződés útján el van hártva) a mai szekérv verseny pedig még ennél is több kárt tesz. Ezenfelül ugyancsak az ő ez év május havában tartott rádióelőadása szerint „a mezőgazdaságnak a múlt évben nyújtott kedvezmények értéke kereken 14 millió pengőt képvisel és hasonló támogatásban részesül a vasúttól az ipar és a kereskedelem is“. És idekíváncozik még az a hivatalos adat, hogy amikor a kulturális és a gazdasági élet felélénkítése érdekében a belső vándorforgalomnak Baross Gábor zónatarifája óta nem tapasztalt hirtelen fellendülését előidéző, 75%-os filléres gyorsvonatok a legutóbbi év alatt, számszerűít 260 ilyen vonat, mintegy 280.000 utassal és 234 kulturvonat, hazánk kultúrhelyeinek meglátogatására mintegy 100.000 utassal, az ország jobb megismerését szolgálták és hivatalosan megállapították, hogy egy-egy ilyen filléres gyors utasai 10.000—15.000 pengőt, egy év alatt 4 milliót hagytak ott útjuk végállomásán, ugyanakkor a vasutak nyersbevétele e vonatokból alig 14 millió pengő, tehát az évi 195 millió pengős összbevételek alig 07%-a, mely mellett éppen csak hogy az önköltségeket keresi meg, tehát a Máv.-nak ez sem üzlet, hanem részéről nagy kulturális és gazdasági szolgálat, melyet az országnak tesz. És vegyük még azt a szintén hivatalos adatot, mely szerűit 1933 július 1-től 1934 június 30-ig, bár az utasok száma az előző évhez képest 4 2 millióval növekedett, a személyszállítási bevétel a korábbihoz képest mégis 1.8 millió pengővel csökkent, ami megint az újabban még sokkal szélesebb körben kiterjesztett díjkedvezményezések következménye. De ez egyben igazolja a Máv. vezetőségének azt a mindenkor vallott felfogását, hogy téved a közvélemény, mikor azt véli, hogy a személytarifa leszállításából a vasútnak a nagyobb forgalom révén nagyobb lesz a bevétele, mert éppen az ellenkezője bizonyult valónak. Végül pedig, a Máv. nagy figyelemmel volt államszociális szempontokra is, amikor éppen az évek óta tartó racionalizálás során, a tisztviselő- és munkáslétszámcsökkentést a rideg racionalizálás kívánalmam jóval belül hajtotta végre.

ISMERTETVE A MÁV.-OT minden más magán vagy állami üzemnél súlyosabban terhelő azokat a területeket, melyeknek összezsugorító határain belül a Máv.-ot a legnagyobb takarékoság mellett egyrészt

üzembiztosan fenntartani, másrészt a lehetőségen belül racionalizálni is kellett, reátérünk a Máv. racionalizálásának vázlatos ismertetésére. Ez a munka már 1926—27-ben megkezdődött, tehát jóval korábban, mint ahogy a közvélemény a Máv. racionalizálását felvetette, avagy sürgetni kezdte volna. Általában a vasutak, már évtizedekkel a racionalizálás fogalmának forgalomba kerülése előtt, mindenütt szerte a világon, folyton racionalizáltak. Ilyen, közel egy évszázada tartó racionalizálási eljárásoknak tekinthetők — alig egy-két kivétellel Európa-, sőt világszerte: az egységes nyomtáv; egységes vágánytípusok és vágányszerkezetek; az egytípusú és űrszelvényű járművek, a biztosító berendezések, jelzőkészülékek stb. normalizálása; a nemzetközi menetrendek, egybevágó személy- és árudíjzabási rendszerek, a személyzetek szolgálati szabályzatai, továbbá a vasútintézetek számára termelő nagyipari üzemek gyártmányainak több-kevesebb normalizálása, a vasúti anyaggyártás típusai, végül a központi és külső igazgatás hasonló alapelvű megosztásai. Ugyancsak racionalizálás és pedig nagy-szabású, már évtizedek óta, a vasutak államosítása, mely tulajdonképpen nem más, mint üzemek összevonása. Mindez együtt azt jelenti, amint azt Samarjay Lajos is megállapította, hogy a vasutak racionalizálási folyamatának javarésze már végbement, s ami ma folyik, az az előbbinek inkább csak utójátéka, csiszolása, a vasutak szervezetének a mai viszonyokra való állandó és éber figyelemmel, fokról-fokra történő megfigyelése és további célszerűsítése. A különbség a korábbi évtizedekhez képest az, hogy ennek a racionalizálási munkának szükségét a mai nehezebb gazdasági és életviszonyok, a gazdasági élet folyton új meg új feladatai, majd a mindenütt takarékosásra intő általános pénzhiány még fokozottabb ütemben kiváltják, kikényszerítik, sőt az arányaikban és hatásaikban szinte kápráztató mai modern technikai találmányok folytán az egész életberendezkedésében a „rekord“ jegyében átforgódott, arra beidegződön tömeglélek ezt a munkát világszerte meg is követeli.

Mint minden, úgy a vasutak racionalizálása is elsősorban pénzkérdés, ami különösen az állami vasutaknál esik latba, ahol nem állhat rendelkezésre, mint egy nagy ipartelep racionalizálásánál, a milliárdos gyáros kimeríthetetlen magántőkéje, sőt ellenkezően, racionalizálni azért is kell, mert kevés a pénz és pedig a — közpénz. Az a körülmény, hogy az állami üzemeknél a racionalizáláshoz szükséges beruházási és üzemi tőkék is az adózók kevés filléreiből előlegeztetnek, máris lehetlenné teszi a valóban nagyszabású, ú. n. ideális racionalizálást. Ilyen volna pl. a Máv.-nál: mindenütt nehezebb és erősebb sínek, hogy nagyobb terhelésű és önsúlyú járművek nagyobb sebességgel futhassanak rajtuk; kettős vágányok összes nemzetközi fővonalainkon; elektrifikálás, motorizálás minél több vonalon; a minél sűrűbben, gyorsabban és olcsóbban közlekedtethető kisebb vonategységek, vagyis az utas és szállítóközönség, a belföldi és exportforgalom olcsóbb és gyorsabb kiszolgálása érdekében; a budapesti személypályaudvaroknak megfelelő átépítése, áttelepítése stb. stb. Természetesen, mindezekhez még egy milliárd is kevés volna. Mennyire korlátozva van és mennyivel boszorkányosabb munka tehát a Máv. racionalizálása

ma, amikor pl. az egész 1933—34. évi beruházásokra a legutolsó béke-
 években 120—150 millió korona helyett, alig 4 millió pengő, pályafenntartásra pedig a ma szükséges 40—50 millió helyett 10—12 millió pengő áll csak rendelkezésre és amikor a Máv. üzleti bevétele az 1929. év óta, a legutóbbi öt év alatt 325 millióról 195 millióra, vagyis 130 millió pengővel csökkent. S az, hogy ilyen körülmények között a múlt évi deficit mégis csak 58 millió pengő, elsősorban az immár hét-nyolc éve folyamatban levő racionalizálásnak és a vele egyidejűen és párhuzamosan bevezetett nagyfokú takarékosági intézkedéseknek köszönhető.

Államvasutaink racionalizálása négy főcsoportra oszlik: személyzeti (adminisztrációs), műszaki, kereskedelmi és pénzügyi csoportokra. A személyzeti racionalizálást illetően, mindenekelőtt igyekezzünk eloszlatni azt az általános tévhitet, hogy a racionalizálás szükségképpen mindig személyzetcsökkentéssel jár és növeli a munkanélküliséget. Hozzátevéde, vagy legalább is nem helyes e kettőt egymással okozati összefüggésbe hozni. Más feladat a racionalizálás és megint más a munkanélküliség megoldása. Sőt egy vasúti üzemnél lehető és gyakori is az olyan racionalizálás, mely nemhogy létszámcsökkentéssel, hanem létszámemeléssel jár. Itt ismételt megint más a gyártelepek sorsa, ahol is azonban nem az üzem szorosán vett racionalizálása, vagyis üzemát szervezése, hanem annak egy töredék hányada, az elgépesítés, a mechanizálás az oka a munkások elbocsátásának. Az államvasutak racionalizálása során munkanélküliségre kárhazottokról beszélni nem lehet, mert egyrészt az állandó alkalmazottak száma, a munkások nélkül, 1927-től 1934-ig 30.646 főről 29.482 főre, tehát csak 1164 fővel csökkent, ami az 52.000-es évi összesített létszám mellett, a rendes nyugdíjazások határát is alig lépi túl. Igaz ugyan, hogy a munkáslétszám az 1927. évi 28.500 főről 22.000-re, tehát 6500 fővel apadt, de ez azt igazolja, amit cikkünk elején jeleztünk, hogy t. i. az elgépesítés a Máv.-nál inkább csak egy kis szigetre, a műhelyekre terjed ki s ott, mint minden mechanizálás, természetesen munkáselbocsátással jár. Hozzátevéde a Máv. műhelyeknél is, ahol az új munkáltatási rendszerek, továbbá a munkagépek és a járműalkatrészek normalizálása, a pénzhiány folytán erősen összezsugorított vasúti járműjavító munkák csökkenése, végül egyes műhelyek felhagyása együttesen okozták a hét év alatt lassanként előállott munkáslétszámcsökkenést. De — s ezt ki kell emelni, úgy az elbocsátott 1164 állandó alkalmazott, mint pedig a hasonló sorsú 6500 munkás elvégre nyugdíjat, illetve nyugbért kapnak s így ezek kereset nélkül maradt munkanélkülieknek nem tekinthetők. Ugyancsak nyugdíjjal bocsátatott el, még a racionalizálás előtt, mintegy 4000 ú. n. B-listára tett és egyéb alkalmazott, ezek tehát nem a racionalizálás következtében, hanem egyszerű pénzügyi takarékoságból küldettek el, amit már azért is keresztül kellett vinni, mert akkoriban a Máv.-nak, a megszállott területekről idemenekült vasutasok révén is, — túlsok volt a felesleges alkalmazottja, vagyis létszáma meg nem okolhatóan túl volt méretezve. Az igazgatási (adminisztrációs) racionalizálás főképpen egyes szolgálati ágak összevonása, egy üzletvezetőség, több műhely, osztálymérnökség, fűtőház, szertár stb. megszünte-

tésében, felosztásában, majd az ügyek közvetlenebb és gyorsabb intézésében (telefon), a hatáskörök decentralizálásában stb. nyilvánult meg, — ami jelentősebb személyzetcsökkentéssel nem járt, mert sok alkalmazottat az éppen a racionalizálás és a felmerült modernebb technikai vívmányok alkalmazása, végül az új gazdasági rend kívánta egészen új intézmények felállítása során, vagyis más, újabb szolgálati beosztásokban helyeztek el. Elég, ha az ilyen új intézmények közül többek közt a Máv. autó-, gépjárműves, személy- és áruszolgálatát, a háztól-házig fuvarozást, melyet a Máv. ma bárhová vállal, továbbá a forgalomszerzési szolgálatot, majd az idegenforgalmi propagandát, a technikai újításokra a kísérleti telepeket, a helyi érdekű vasutak megtörtént átvételével járó munkatöbbletet, végül a legújabban bevezetett elektrifikálást és motorüzem szolgálatot stb. említjük, melyek nagyrésze ugyancsak a racionalizálást szolgálja és amelyeknek személyzetét elsősorban a Máv. bevált, fegyelmezett, képzett és másutt felszabadult alkalmazottainak soraiból állították az új munkakörökbe. A személyzeti ügyek racionalizálásához tartozik még a felvenni kívánt új alkalmazottak gondos alkalmassági vizsgálata, pszichotechnikai vizsgálata, előképzése, előzetes szakvizsgákra bocsátása, külső gyakorlati szolgálatra utalása és a régi személyzet állandó továbbképzése, közbenső szakvizsgáztatásai és mindezek alapján és után a személyzet helyesebb kihasználása, észszerűbb megterhelése, vagyis az emberanyag racionálisabb kiválasztása és helyesebb felhasználása.

ÁTTÉRVE már most az államvasúti üzem műszaki racionalizálására, ez három csoportra oszlik: pálya, járművek (itt a műhelyek is) és anyagbeszerzés. A pályák javítása és egyben erősítése és olcsóbb fenntartása érdekében a kiemelkedőbb intézkedések: mindenütt jobb sínrogzítések, síncserék, áttérés erősebb sínekre a nemzetközi fővonalakon és egyebütt is, a nehezebb önsúlyú, nagyobb rakományú és gyorsabb járatú járművek biztosabb közlekedtetése és a személy- és áruforgalom gyorsabb, tehát olcsóbb és megfelelőbb lebonyolítása érdekében. A tehervonatokon végig átmenő fékrendszerek alkalmazása a korábbi kézfékezés helyett. Célszerűbb pályafenntartási munkáltatás! rendszerek. A Budapest—Hegyeshalomi vonal al- és felépítményének átépítése, helyenként pályakorrekciók a történt elektrifikálás érdekében, ugyanott a telefon, távíró és biztosítóberendezések megfelelő átalakítása. Állandó kísérleti tanulmányok a pályafenntartás jobb gazdaságossága érdekében. Új sínágyazati rendszerek és sínaljzatok. Egyedül csak magyarországi talpfák alkalmazása, mert ezek olcsóbbak is.

A járműveknél: többféle vonatnem egyforma jó vontatására alkalmas, egységes mozdonytípusok bevezetése; a mozdonyok kevesebb szénfogyasztása; az olcsóbb és külföldi valutát nem igénylő magyar szenek alkalmazása (ma már a Máv. csak egyedül magyar szenet használ a gyorsvonatoknál is, kellő keverés és a szénanyag nemesítése útján) és egyben a mozdonyszemélyzetnek szénmegtakarítási jutalékban való részesítése, ami nagyon jól bevált. A belföldi vonatoknak az olcsó magyar hajduszoboszlói földgázzal való világi-

tása, mely eddig 4000 személykocsi közül 3000-en már alkalmazva van. Motorizálás: vontató motorkocsik, legújabbban nyersolajmotorokkal, melyek üzemköltése a korábbinál 50%-kal olcsóbb. Kisebb egységű, tehát olcsóbb üzemű és sűrűbben és gyorsabban járható motorvonatok beállítása a szomszédos forgalomban, a Hév.-vonalon, kiránduló- és fürdőhelyekre stb. Magyarországon a Hév. vonalak 57%-án van már motoros forgalom s e tekintetben messze megelőztük a külföldi mellékvonalakat. A Budapest-bécsi utat 3 óra alatt megtevő sínautobuszjárat bevezetése, mely egyben nagyon rentábilisnak bizonyult. Takarékosági okokból egyes fűtőházak megszüntetése. A kocsiparknál a kocsik holt súlyának csökkentése, a szállított (fizető) súly és az önsúly viszonyának javítása. A teherkocsik modernizálása: hűtőkocsik, élő és vágott baromfi- és gyümölcszállító új és nagyobb kocsitípusok beállítása a magyar mezőgazdasági export növelése és sokkal gyorsabb és megbízhatóbb lebonyolítása, tehát terményeink jobb és kiterjedtebb értékesítése érdekében; pl. ma már 73 óra alatt érnek el ilyen kocsijaink közvetlen átkompozás útján Londonba, ahol egyenesen a központi vásárcsarnokba tolatnak be és külföldi gyorsvonatokhoz is csatolunk gyümölcs- és baromfizállító kocsikat.

A járművek (mozdonyok, kocsik) építő és javító munkáinak célszerűsítése érdekében, egyes műhelyeknek takarékosági célokból való és már említett felhagyásán felül, a műhelyi munkáltatásnál szigorú taylorizálás, időakkordok bevezetése, normalizálások, járműalkatrészek tömeges széria-gyártása a gyors kicserélésekre is; a különböző műhelyi munkák (a Máv.-nál mintegy 50.000 különféle ilyen munka van) minden fázisának elkészítéséhez szükséges időnek, a munka idő egyenértékének szabályozása; kevesebb heti munkanap bevezetése, végül a műhelyi gépek tökéletesítése, megfelelő felújítása stb.

A kereskedelmi racionalizálás terén elsősorban a korábbinál megfelelőbb díjszabási rendszert, a jobb értékosztályozást, az áruk mai gazdasági jelentősége és a jobb kocsikihasználás alapján emeljük ki. Ugyancsak idevágna a jobb és olcsóbb anyagbeszerzési, tárolási és kezelési rendszerek. Így pl. amíg 1927—28-ban a leltári anyagkészlet 66 millió pengő értékű volt, ez máig fokozatosan 43 millióra, tehát 23 millió pengővel csökkentetett. Ezzel 23 millió pengővel kevesebb értékű anyag romlik és avul, s egyben ennyivel kevesebb tárol kamatoztatlanul. Említésre méltó még, hogy jelenben a Máv. évi 55 millió pengő értékű új anyag beszerzéséből 54 millió pengő értékű a hazai anyag s így csak 1 millió pengő, vagyis alig 2% jut külföldre.

A kereskedelmi racionalizáláshoz tartozónak vehetjük még a személyforgalom emelése, az utazási kedv növelése céljából a belső forgalomban 75% díjkedvezményű filléres gyorsvonatokat, a 66%-os belföldi kultúr- és a 60%-os külföldi cserevonatokat is, melyek egyúttal az idegenforgalom ma oly országos fontosságú céljait is eredményesen szolgálják és egyben a Máv. kereskedelmi mérlegét is javítják. Ugyancsak közel évi egy millió pengő megtakarítást értek el a téli hónapokban a fővonalakon több gyorsvonatpárnak megszüntetése útján.

A helyi érdekű vasutak és a Duna—Száva—Adriai vasút magyar vonalainak megváltása, mint államosítás, ugyancsak a racionalizálás céljait szolgálta. A közvetlen vasúti összeköttetéssel nem bíró vidéki helységek személyforgalmának megszervezése és élénkítése, valamint nagyobb forgalmú vidéki kirándulóhelyek bevonása érdekében alakult az immár teljesen a Máv. birtokában levő Mavart autófuvározási vállalat. A teherautók korábbi káros versenyének kiküszöbölése és egyben a tehervonatok jobb kihasználását elősegítő országos árügyjűtforgalom jobb megszervezése érdekében legitim gépjármű autófuvározási vállalat, a Mateosz alakult, melyben a Máv. is résztvesz. Ezúton a vasutakra káros autóverseny megszűntnek tekinthető. Az idevágó törvényes intézkedések révén a Mateosz az országban hat körzetben, 200 km-es övezetben szállítási monopóliumot kapott.

Pénzügyi tekintetben való racionalizálásról inkább olyan értelemben lehet szó, hogy a felsorolt racionalizálások eredményei természetesen jelentkeznek a vasutak pénzügyi mérlegében. Azonban az államvasutak országos okokból eredő gazdasági válságának enyhítése érdekében végrehajtottak közül a racionalizálással hasonló jelentőségűek a kifejezetten takarékosági intézkedések is, pl. a dologi, anyagbeszerzési, pályafenntartási, üzemi stb. kiadásoknak részben már-már az üzembiztoság veszélyére történt állandó redukciói, melyeknek eredményei az évi mérlegben mindig nyomban jelentkeznek, míg a racionalizálás következtében előálló üzemgazdasági előnyök az első években kisebb mértékben mutatkoznak s csak később bontakoznak ki mind növekvő arányokban, teljes egészükben úgy, hogy pénzügyi eredményeik számszerűit is növekedően kimutathatók lesznek. Egyelőre a Máv. hivatalos becslése szerint máig évente 14 millió pengő írható a takarékoság, ezenfelül évi 7—8 millió pengő pedig az üzem racionalizálása javára. De minthogy a takarékoság terén a Máv. már a megengedhető legfelső határnál tart, vagyis a kiadásokat tekintve már a legalsó határig jutott el, a jövőben jelentkező minden megtakarítást és egyben hasznot hajtó forgalomnövekedést, a mai gazdasági helyzet standardját, életlehetőségeit véve alapul, tisztára már a racionalizálásnak lehet tulajdonítani.

Mindezekből könnyen megállapítható, hogy a Máv. racionalizálása nemcsak öncélú technikai és üzemátvezési művelet, hanem minden vonatkozásában az ország egész gazdasági életének felélénkítését és fellendítését is szolgálja. Pénzügyi hatásfoka tehát az intézet belső határain messze túl terjed, de ennek számszerű nagy értékét még csak megközelítően sem lehet megállapítani.

iFj. GONDA BÉLA

CSERESZNYÉINK

A NYÁRI GYÜMÖLCSIDÉNYT a cseresznye nyitja meg. Alighogy elvirágoztak az utolsó gyümölcsfák, alighogy ízlelőt kaptunk az igazi meleg napokból, többnyire még május havában, megjelennek a kereskedések kirakataiban, a vásárcsarnokokban és az utcai gyümölcsárusok asztalán az első korai cseresznyék. Kissé idétlenek ugyan, meglátszik rajtuk, hogy koraszülöttek» de ha a felnőtteket nem is mindig, a gyermekesereget feltétlenül meghódítják. Nincs az a legjobban nevelt gyermek sem, aki a kis csomókba kötött vagy pálcikákra fűzött piros csábitásnak ellenállhatna.

A régi idők embere télen csupa konzervált táplálékra szorult, a konzervekben, mind az állatiakban, mind a növényiekben, nincs, vagy vajmi kevés az élethez elengedhetetlen vitamin. A vitaminéhség hajtotta tehát a gazdagot és szegényt, a királyt és a jobbágyot a tavaszi zöld levelekhez és az első cseresznyékhez. Így értjük meg, hogy mikor ma csak a gyermekek szemét vonzza ellenállhatatlanul az első kis cseresznye, hajdan a hatalmasok is alig várták piroslását s akinek összekötetése a királyi udvarig terjedt, az első cseresznyékkal sietett kedveskedni az udvarnak.

Takáts Sándor, a kedves hangú magyar krónikás, sok érdekes adatot közölt a régi magyar főurak cseresznyerajongásáról és arról, hogyan igyekeztek az első magyar cseresznyékkal a XVI. században Ferdinánd királynak kedveskedni. Nagy igyekezetében még a történeti tényekről is megfeledkezett lelkes írónk, mikor a XVI. század magyar cseresznyetermeléséről lelkendezett. Akad ugyanis több olyan magyar főúri családi levél, amely május másodikán kelt s máris érett cseresznyékről számol be. Ilyen csodálatosan korai cseresznyeérésről mai fejlett kertészetünk sem tud, érthető hát első pillanatra, hogy lelkes krónikásunk így kiált fel. „Ha a mai állapotot szemünk előtt tartjuk, bizony nagy dolognak kell tartanunk, hogy XVI. századi főasszonyaink már május első napjaiban érett cseresznyével szolgálhattak.“

Sokat törtem ezen a csodán a fejemet, amíg végre nagyon egyszerű magyarázatára akadtam. Abban igaza van Takátsnak, hogy a XVI. században még nem ismerték az üvegházat, abban is, hogy azóta nem változhatott meg olyan mértékben az éghajlat sem Magyarországon, amivel a kétheti eltolódást megmagyarázhatnánk. Mert napjainkban rendszeren május végén, június elején érnek az első korai cseresznyék,

kivételesen pedig május közepén. Takáts a régi magyar főúri asszonyok csodálatos kertészeti tudományában hitt, a csoda megoldása pedig az, hogy a XVI. század közepén még Julius Caesar naptárát használták s csak 1582-ben XIII. Gergely pápa léptette életbe a napjainkban érvényes időszámítást, sőt Magyarország csak 1587-ben tért át hivatalosan a Gergely-féle naptár használatára. Tehát a XVI. század főúri asszonyai keltezhették levelüket május másodikán, valóságban akkor már május közepe volt s aki ezeket a régi magyar leveleket napjainkban akarja felhasználni, éppúgy át kell kelteznie, mint 1582 október 4 után másnap nyomban október 15-ét kellett írni, hogy a földi időszámítással utolérjék az égit.

Miután így sikerült eloszlatni egy legendát és megvédeni korunk kertészeti tudományát, folytathatjuk mondandóinkat a cseresznye érési idejéről.

Bármely gyümölcsészeti munkát veszünk a kezünkbe, a többi gyümölcsfajtáinak érésidejét az évszakkal és a hónappal találjuk jelezve, ellenben a cseresznyefajták érésideje így szól: érik a cseresznyeérés első vagy második, stb. hetében. Hat csoportra szokták ilyen módon osztani a cseresznyefajtákat, amelyek közül nálunk az első átlagban május végén, június elején érik, az utolsó augusztusban, legfeljebb július végén.

Az érési idő különben más szempontból is nagyon jellemzi a cseresznyefajtákat. Azt mondhatnánk, hogy a cseresznyefajták rendszere és érési ideje közt döntő fontosságú az összefüggés. A gyümölcsészeti tudomány három változatát különbözteti a cseresznyének. Egyik a vad cseresznye. Erről csak annyit jegyezzünk meg itt, hogy Nyugat-Azsiától Nyugat-Európaiáig s így hazánkban is honos, a vegyes lombdöknök jellegzetes fája, de Európában nagyon szegény változatokban s gyümölcse szinte élvezhetetlen, csak a kőkori európai ősember elégedett meg vele.

Nyugat-Ázsiában ugyanez a vadcsesznye nagyon gazdag változatokban s kétségtelen, hogy a termesztett cseresznyefajták végső fokon mind Nyugat-Ázsiából erednek, honnan a történeti időkben kezdtek Dél-Európába szivárogni, majd a római császárság korában már a nemesebb fajták is eljutottak Rómába. A termesztett cseresznye eredetének és vándorútjának emlékét ma is őrzi a neve s pedig a magyarban is. E név ugyanis iráni származású, a kurd nyelvben keras, ghelas, a Kaukázusban kirahs, kiljas, Krim-félszigeten kiras, Armeniában kraseni. Kétségtelen, hogy Kerasunt városa a Fekete-tenger mellett a cseresznye eme ősi iráni nevééről kapta nevét s hogy itt már ősidőkben magas fokot érhetett a cseresznyetermesztés, bizonyítja Plinius feljegyzése. Plinius szerint ugyanis az első cseresznyéket Lucullus hozta Rómába Kr. e. 74-ben, mikor legyőzte Mithridatest. A római természetrajzíró csak annyit ír, hogy Pontusból hozta Lucullus a cseresznyéket, azonban azt tartják, hogy Kerasunt városából erednek ezek az első nemes cseresznyefajták. A cseresznye iráni neve a görögben krasos, a latinban cerasus, a középkorban ceresea, kersa, chirsu, végül a németben Kirsche, a szlávban cresnya, a magyarban cseresznye s cseresznye lett.

A termesztett cseresznyéket két változatba csoportosítjuk s megkülönböztetjük a puha húsúakat és a porcogósokat. Ezt a két változatot már Plinius is ismerte és jól jellemezte: „A júniánus cseresznyék íze nagyon kellemes, de szinte csak saját fájuk alatt élvezhetők, mert puhaságuk miatt a szállítás megviseli őket. Az első helyet a porcogósak igénylik, ezeket Campaniában plinianus, Belgiumban lusitániai cseresznyének nevezik.“ A puha húsú cseresznyék itt idézett nevét némelyek júniusinak értelmezik, vagyis felteszik, hogy már Plinius korában korai érésükről nevezték meg a puha húsú cseresznyék csoportját, ami nem lehetetlen. Mindenesetre tény, hogy általában a puha húsú cseresznyék korán érnek s mindenki tudja, hogy a porcogós cseresznyéknek csak június végén érkezik el az idénye.

Hogy végleg felfedjem a cseresznyefajták rendszerének titkait, most még csak azt kell elárulnom, hogy mind a puha húsú, mind a porcogós cseresznyéket színük és levük szerint osztályozzák, nevezetesen vannak fekete cseresznyék, ezek sötétebb piros színűek és levük erősebben vagy gyengébben pirosra fest, vannak továbbá sárgáspiros fajták, ezeket német példa nyomán a magyar gyümölcsészek is többnyire tarkáknak nevezik, noha ez az elnevezés nem mondható szerencsésnek; jellemző rájuk, hogy levük világos sárgásfehér színű és nem fest, végül megkülönböztetjük a sárga cseresznyéket, ezek teljesen sárga színűek, a piros színnek nyoma sem található rajtuk s levük nem fest.

A termesztett cseresznyék a rómaiak korában egész Közép-Európában elterjedtek, Plinius azt is tudni véli, hogy Lucullus hódítása után 120 évvel a tengeri úton Britanniába is eljutottak. Kétségtelen, hogy Pannóniába is a rómaiakkal kerültek az első termesztett cseresznyék s talán már a rómaiak felfedezték, hogy a Dunántúl kiválóan alkalmas cseresznyetermesztésre. Hogy a középkorban hogy és honnan jutottak cseresznyefajták Magyarországra, közelebbről nem tudjuk, de eleinte minden bizonnyal azon az úton, ahol még sokáig áradt a sok gyümölcsfajta az országba, nevezetesen délnyugatról, főként a Balkán-félsziget nyugati partszegélyén át.

A XVI. században már nálunk is nagyfokú volt a cseresznyetermesztés, hazai és külföldi adatok bizonyítják. Fabridus Balázs, a szorgalmas sárospataki tanár és szójegyzéki író elég jól megkülönbözteti a cseresznye említett három változatát, amikor szójegyzékében külön-külön megnevezi a vadcsesznyét, hályog szemű cseresznyét, amelyet fentebb puha húsúnak mondtunk, és a nagyszemű cseresznyét, amelynek ma ropogós a neve. Hogy korai cseresznyénkkel főuraink gyakran kedveskedtek az udvarnak, már előljáróban említettük, de teljesség okából azt is meg kell állapítanunk, hogy a nagyszemű ropogós cseresznyét ebben a korban is többre becsülték. Nádasdy családi levelei egyikében olvassuk: „Az apró cseresznyébe se nekem, se királyné asszonynak ő felségének ne küldj, hanem az öreg szemübe, mikor jól megéri.“ Szóval a korai, puha húsú, apró cseresznye jó volt újságnak, de mihelyt megérett a nagyszemű ropogós, többé nem becsülték.

A magyar cseresznye nemcsak a császári udvarnak volt kedvence, eljutott messzebb is Németországban. Akkoriban még nem tudták, mi az öröklődő fajtatulajdonság, mi az éghajlat hatása, ennél fogva

igyekeztek mindenféle gyümölcsöt, amely valaminő jó tulajdonságával feltűnt, megszerezni és elszaporítani. Hogy Magyarországon már májusban megérnek a legkorábbi cseresznyék, ahhoz nemcsak korai fajták, hanem a korai magyar tavasz is kell, de ezt a régiek nem figyelték, hanem aki magyar cseresznyéhez jutott, elültette a magját.

Gesner, az ismert nagy német polihisztor, 1561-ben Horti Germaniae címmel megörökítette a XVI. század sok híres kertjének és az azokban ápolt növényeknek emlékét. A század híres kertjei közt ismerteti például Woysssel polgár kertjét Boroszlóban s azt írja róla, hogy kitűnik gazdagságával, változatosságával, szépségével és sokféle ritka növényfajával. Ez a Woysssel élénk összeköttetésben lehetett Magyarországgal, mert kertjében több magyarországi származású gyümölcsfa állott s midőn a fiatal Sigismund Woysssel a felhasználandó adatokat apja kertjéről megküldte Gesnemek, lelkiismeretesen közölte vele azt is, hogy mely növény honnan ered.

Így aztán, mikor Gesner a kerti cseresznyéket előszámlálta, megírta azt is, hogy Woysssel kertjében „magyar, nagy, ropogós, édes, szivalakú“ cseresznyék is vannak. A mai magyart természetesen nagyon érdekelné, hogy miféle cseresznyénk lehetett ez a boroszlói cseresznye. Sajnos, ilyen kérdésre nem felelhetünk mással, mint találgatással. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a boroszlói magyar cseresznyének nem veszett egészen nyoma. Kaspar Schwenckfelt, hirschbergi városi fizikus, 1600-ban könyvet írt Szilézia növényeiről és ásványairól s ebben említi a „nagy magyar“ cseresznyéket. A *Grosse Ungarische Kirsche* még a múlt század német cseresznyeirodalmában is fel-felbukkan, sőt a francia szakirodalomba is eljutott.

És mégsem tudhatjuk, miféle magyar fajta volt ez a cseresznye, mert Gesner nem jegyezte fel a színét. Ha Leroy híres munkájában lapozgatunk, amely *Dictionnaire de Pomologie* címmel a múlt század második felében nemcsak a francia érdeklődőknek volt egyik legolvasottabb gyümölcsészeti szakmunkája, Gesner és Schwenckfdt fentebb említett adatát, amelyet Johannes Bauhin közvetített Leroyhoz, *Cerise Ungaric Dure* módosulatban látjuk viszont s a kiváló francia gyümölcsész a közönséges ropogós cseresznyéhez — *Bigarreau Commun* — vonja.

Magyar források nyomán is kereshetnek a XVI. század külföldre vándorolt nagy magyar ropogós cseresznyéjét. Verancsics Antal esztergomi érsekhez intézett levelek közt olvashatjuk Miksa császár 1573 március 18-án Bécsben kelt leiratát, amelyben nemesítésre alkalmas oltóágakat kér a primástól, „és pedig két fajta legjobb minőségű cseresznyét, egyik a nagyszemű piros cseresznye, a másik fekete, ez utóbbi közönségesen öregszemű fekete cseresznyének neveztetik, nagy bőséggel vagyon Ölyveden, ezért fekete ölyvedei cseresznyének is hívják.“ Ennek az adatnak különös fontossága, hogy az első tájfajta magyar cseresznyenév.

Ezekből a történeti feljegyzésekből, nem ugyan a boroszlói nagy magyar cseresznye mivoltát, hanem azt egész bizonyossággal megállapíthatjuk, hogy már ekkoriban több nagyszemű cseresznyefajtát

termesztettek az országban. Kár csak az, hogy senki sem mutatott nálunk a gyümölcsfajták iránt annyi érdeklődést, hogy legalább annyira felismerhetően foglalkozott volna cseresznyéinkkel, mint némely külföldi botanikus és kertész. Még a következő században is Lippai János leírása a cseresznyefajtákról eléggé zavarosnak mondható, bár az öregszemű fekete cseresznye legalább neve nyomán felismerhető.

„A cseresznye — írja Lippai — közönségesen kétféle, oltott és oltatlan. Ezek közül némelyek öregek, némelyek középszerűek, némelyek aprók. Színeikben pedig ki fekete, ki veres, kinek fele fejér, fele veres, ki éppen fejér. Az íze jó édes leves és egy kicsit savanyúcska szabású, főképpen az oltott fekete öreg és jó porcogós. A későnőző leginkább Szent Mihály nap tájban érik, jó kemény, de középszerű és a csutkáján mintegy fodra vagy, ritka itt minálunk. Afféle fejér és fele veres, igen jó édes s lány.“

A XVIII. SZÁZADBAN ÉS A XIX. ELEJÉN nyugaton nagy léptekkel halad előre a cseresznyefajták ismerete és nemesítése, nálunk még a régi módon folyik a gyümölcsstermesztés. Csak két szakírónkat hívom fel erre tanúnak. Egyik Grossinger, a magyar faismerettség megalapítója, aki 1797-ben sem tart érdemesnek többet feljegyezni, mint azt, hogy Magyarországon a domboldalak bővelkednek cseresznyefákban, főként a szőlők szélén ültetnek sokat, Sopron mellett híresek a mayersdorfi és pollendorfi, Kőszeg mellett a nyúli és baráti, Komárom mellett a neszmélyi és lábatlani cseresznyék. „A magyarok némely fajtát névvel is jellemeznek, ilyen a hólyagos, hopolyagos, leveses, Pongorót vagy Pongrác, ropogó cseresznye.“ Egy év múlva Veszelszki Antal sem tud mást a magyar cseresznyefajtákról, mint a cseresznye-termő helyek dicséretét. „Nálunk a pozsonyi, soproni, vas- és baranyavármegyei cseresznyék leginkább dicsérteinek, úgymint a schaden-dorfiak Sopron mellett, cáciak, velemiek Kőszeg és Rohonc táján, Baranyában pedig a pécsiek, noha a váciak sem alábbvalók ezeknél.“

Nyugaton ekkor már leáldozóban van a régi patriarkális gyümölcsészet, helyét elfoglalja a kapitaüsztikus világrend hivatásos ipari és kereskedelmi kertészete, amelynek legfőbb központjai a faiskolák, ahol természettudományi pontossággal tanulmányozzák a gyümölcsfajtákat, sőt a növény virágos szaporodásának ismerete alapján új fajtákat is nagy számmal állítanak elő. Ez az irányzat a cseresznye-termesztést is új utakra terelte, nagy körben gyarapodtak ismereteink a cseresznyefajtákról és új fajták raja áramlott végig Európán, amely szinte nyomtalanul eltemette a régi világ cseresznyéit.

Magyarországra a felvilágosodás korától kezdve feltartóztathatatlanságával és szinte meghatározhatatlan számban kezdett özönlenni a sok új nyugati gyümölcs, köztük az új és idegen nevű cseresznyefajták. Ausztria, Németország, Franciaország, sőt Belgium, Hollandia és Anglia hivatásos faiskoláit először csak főuraink keresték fel új fajtákért, majd a XIX. században nálunk is alakultak faiskolák s ezek versengve hirdették és kínálták a nemes nyugati cseresznyefajtákat.

A múlt század harmincas éveitől kezdve főként Bazalicza Mátyás nyitrapereszlényi, Urbanek Ferenc majtényi plébános, később pedig

Entz Ferenc terjesztették faiskolájukból a nyugati gyümölcsfajtákat, de nagyon sokan közvetlenül is szereztek külföldi fajtaanyagot. Ezek közül lehetetlen itt elmellőznünk Szkublics Károly szerepét, aki szentbalázi birtokán valóságos cseresznyeűjteményt tartott. A Gazdasági tudósítások és Rohonci közlemények című kiadvány 1841-ben megjelent 3. füzetében Szkublics részletesei ismerteti élő cseresznyefajtagyűjteményét s elmondja, hogy a nagy cseresznyetudós, br. Truchsess fogadott fiától lehetőleg minden fajtát megszerzett s így jutott ahhoz a 182 cseresznyefajtahoz, amelyeket dolgozatában felsorolt. Szkublics Károly és utódai szívesen osztogatták a birtokukban lévő fajták oltóágait s így az egész Dunántúlt elárasztották az új, nyugati cseresznyefajtákkal. Szenvedélyes cseresznyetermelőnk emlékét Molnár István örökítette meg e század elején, amikor Magyar pomológia című díszmunkájában leírta és színes képpel kísérve feldicsérte a Szkublics-meggyet.

Bazalicza is, Urbanek is adtak ki névjegyzéket faiskolájukról s jellemző, hogy ezekben a cseresznyefajták közt hiába keresünk magyar cseresznyefajtát, egyetlenegy sem akad. Ellenben Szkublics Károly említett dolgozatában közli, hogy 14 olyan cseresznyefajtája is van, amelyeket külföldi munkák nem írtak le, ezek tehát valószínűleg hazai fajták. Csakhogy a negyvenes évekig olyan mennyiségben özönlöttek el a nyugati fajták Magyarországot, hogy többé akkor sem lehetett eldönteni egykönnyen, vajjon valamely nálunk termelt cseresznyefajta külföldi vagy hazai eredetű-e, ha leírása hiányzott a közkézen forgó szakirodalmi munkákban.

Ebből megérthetjük, milyen nagy volt a jelentősége, mikor végre a múlt század közepén Entz Ferenc kiadta Kertészeti Füzetek című munkáját s velük megindította az országban termesztett és általa ismert fajták rendszeres meghatározását és gyakorlati értékelését. Entz munkája XIII. füzetében 1858-ban hat cseresznyefajtát ismertetett s érdekes, hogy ezek közül három külföldi, három pedig hazai tájfajta nevet hord.

Entz után Bereczki Máté vette át a vezéri szerepet a magyar gyümölcészetben, sajnos, ez a kétségtelenül legkiválóbb pomológusunk nem sok érdeklődést mutatott éppen a cseresznyék iránt. Gyümölcészeti vázlatok című nagy munkájában mindössze a függelék végén három oldalt áldozott a cseresznyéknek s itt 27 fajta nevét sorolja fel, többnyire hiányos leírással.

A magyar cseresznyetermesztés ügyének felkarolása így másokra maradt s különösen két kiváló kertészünk vette gondjaiba, Villási Pál, a keszthelyi gazdasági tanintézet főkertésze a múlt század 70-es éveiben, majd Angyal Dezső, hosszú ideig a kertészeti tanintézet igazgatója. Villási Pál fáradhatatlanul kutatta a Dunántúl cseresznyefajtáit s a tanintézet kertjében tudományos és gyakorlati tekintetben tanulmányozva őket, a javát igyekezett széles körben elterjeszteni. Elmondhatjuk, hogy az új magyar cseresznyetermesztésnek ő rakta le alapjait s ő vezette olyan eredményekhez, amelyek hatása alatt ismét megindulhatott külföldre a magyar cseresznye. Ugyanígy folytatta a magyar cseresznyetermesztés irányítását Angyal Dezső is, keresvén

külföldön és itthon a termesztésre alkalmas cseresznyefajtákat s amely bevált, azt leírta és terjesztette.

Napjainkban kereken 20-ra becsülhetjük a tömegtermesztésre ajánlott cseresznyefajták számát, de köztük sok a helyi fajta s általános elterjedésnek alig 5—6 örvend. Ezek a számok mutatják, hogy avatatlannak sem éppen lehetetlen eligazodni a magyarországi cseresznyefajták sorában és legalább a gazdaságilag vagy történetileg fontosabb fajták neveivel mindnyájan megismerkedhetünk.

MIKOR A CSERESZNYERENDSZER szerint elsőnek a lágy húsú, vagyis a korai cseresznyékről szólunk, arra gondolunk, vajjon melyik lehetett az a magyar korai cseresznye, amellyel a XVI. században a magyar főurak a királyi udvarnak kedveskedtek és amellyel nem egyszer elnyerték a pályát, vagyis megelőzték más országok cseresznyetermesztő főurait. Sajnos, e tekintetben korunk cseresznyefajtáinak ismerete nem ad feleletet. Feltűnő, hogy már Lippai is a XVII. században hallgat a korai magyar cseresznyékről, korunk magyar cseresznyeirodalmá pedig kivétel nélkül csak külföldi korai fajtákat ismer.

A cseresznyeérés első hetében érő, vagyis a legkorábbi fajták közül Urbanek és Bazalicza a Májusi korai szívcsesznyét emlegetik. Ezt a fajtát egész Európában ismerik a cseresznyetermelő országok, sokféle helyi neve is van, nem lehetetlen hát, hogy már a XVI. században is ez örvendeztette meg májusban a régi magyarokat. A múlt század közepén Entz két korai cseresznyét írt le, a ma is ajánlott Coburgi korai cseresznyét és a Legkorábbi tarka cseresznyét.

Utóbbinak így zengi dicséretét: „Fája képviseli e nemben a legnagyobb tőkét, legjobban megfizeti a neki szánt kis helyecskét s azért méltán foglal itten helyet. Senki sem tudja a gyümölcs értékét jobban megítélni, mint a pesti kofa. De semmiféle cseresznyét sem fizet meg az oly jól, mint azt. Ezt hol szemenként, hol pálcikákra kötve adja, hol pedig aprócska füzetekben árulgatja méregdrága pénzen, míg az őrsi ropogóst, vagy pedig a nagy Napóleont is aránylag potom áron itceszámra méregeti.”

Bereczki Máté Heintze korai cseresznyéjével próbálkozott Mezőkovácsházán, majd Molnár István 1896-ban a Legkorábbi piaci cseresznyét ajánlotta, amelyet Gubenban állították elő és Späth németországi faiskolája terjesztett. Ez a korai fajta Németországban valószínűleg lázba ejtette akkoriban a cseresznyetermesztőket, mert azt híresztelték róla, hogy még az északnémet klíma alatt is megérleli gyümölcsét május közepére, ami messze járt a valóságtól.

Angyal Dezső 1901-ben ajánlotta a Boppardi korai cseresznyét. Ez a Rajna vidékének legkorábbi cseresznyéje, nevét Boppard községről kapta, ahol átlagban május 20—25-ike közt érik gyümölcse. Nagy előnye, hogy húsa legkeményebb a korai fajták közt s legalkalmasabb szállításra, minélfogva nagyobb mértékben is lehet termesztetni. Ízre is kiválik a korai cseresznyék közül.

Mikor a vasúti teherszállítás olyan fokra fejlődött nálunk, hogy a korai cseresznyét is vasútra rakhatták, déli vidékről hozzánk is elju-

tott a Bozeni korai cseresznye, amelyet Angyal Dezső 1909-ben ismer-
teit magyar nyelven. Bozenben, Meránban ez a cseresznye jó évben
már május első felében érik, nálunk Budán május második harmadá-
ban. Nagyon igénytelen kis cseresznye, korunk közönségét nem igen
elégíti ki.

A puha húsú cseresznyék közt vannak sárgák is, nálunk a Cser-
szegi mézes cseresznyét ajánlják ezek közül, bár ez csak a cse-
resznyeérés harmadik hetében érik, amikor már küszöbén állunk a
legjobb ropogós cseresznyékérésének. Ezt a nagyon édes fajtát Villási
Pál fedezte fel a Cerszegi-szőlőhegyen Keszthely határában s Molnár
István írta le már említett Magyar pomológia című munkájában.

A ROPOGÓS, vagy ahogy a régiek nevezték, porcogós cseresznyék
csak június közepén, sőt gyakrabban csak végén kezdenek érni. Nemzet-
gazdasági tekintetben ezeknek sokkal nagyobb a jelentőségük, mint
a korai puha húsúaknak, mert jól szállíthatók s befőzésre is alkalmasak.
A legkorábbi ropogós cseresznyék a cseresznyeérés második hetében
tűnnek fel a piacon, ezek azonban mind újabb fajták, a régiket csak
a cseresznyeérés vége felé látjuk a piacon. Legkönnyebben úgy tájé-
kozódhatunk a ropogós fajták sorában, ha a három szín csoportot
külön-külön vesszük szemre.

A fekete, festő levű ropogós cseresznyék közt utoljára, tehát már
augusztusban érik a Nagy fekete ropogós cseresznye. Ezen a néven ismeri az egész világ gyümölcsészeti irodalma. Kétségtelenül nagyon régi fajta, amely talán az egész cseresznyevándorutat változatlanul járta végig Kerasuntól korunkig. Már a XVI. század gyümölcsészeti irodalmában jól felismerhető a szerepe s például Franciaországban, ahol a cseresznyék szintén már époly korán nagy szerepet játszottak, mint nálunk is, az első kiváló francia pomológus, Charles Estienne, 1540-ben *Cerise Coeur-Noir* és *Cerise Heaulme-Noir* néven ismertette. Magyarországon szintén ez a fajta volt a XVI. és XVII. században sokat emlegetett Öregszemű fekete, vagy öregszemű fekete porcogós cseresznye. Mai neve a XVIII. század végén a német irodalomban bukkant fel s onnan terjedt szét.

Nálunk ipa is nagyban termesztik s 1907-ben ezt írta róla Angyal Dezső: „A székesfővárosi és a bécsi piacra, sőt kisebb mennyiségben még Németországba is, főleg Hont, Bars, Nógrád és a szomszédos megyékből szállítatik és rendszeren jó áron értékesül, mert erősen színes leve miatt nem annyira nyers fogyasztásra, mint inkább befőzési célokra úgy magánosok, mint vállalatok ezt vásárolják tömegesen.“

Míthogy a Nagy fekete ropogós cseresznye nagyon későn érik, újabb időkben igyekeztek korábban érő fekete ropogós fajtákat fel-
fedezni vagy kitenyészteni. Ez a törekvés sikerült is és a múlt század közepén Németország is, Franciaország is több korábban érő fekete ropogós cseresznyét hozott forgalomba. Ilyen például a cseresznye-
érés második hetében érő Germersdorfi óriáscseresznye, amely Gubenből származik s nálunk Bereczki kezdte terjeszteni. Szintén még a cseresznyeérés második hetében gyümölcsözik a *J a b o u l a y r o p o g ó s a*, amelyet Lyonban állított elő M. Jaboulay.

Nálunk szintén Bereczki ajánlotta először. A cseresznyeérés harmadik hetében, tehát már július első felében van idénye a Hedelfingeni óriáscseresznyének, amelyet Hedelfingenből kapott Lucas, az ismertnevű német gyümölcsész. Magyarországon már 1878-ban ismertette Villási és el is terjesztette.

A magyarországi tájfajták közt is több fekete ropogós cseresznye van, némelyik kiválónak is mondható. Entz Ferenc Baltavári ökörszem néven 1858-ban írta le az elsőt, ebből támadt a magyar pomológiai irodalom egyik legnagyobb vitája, amellyel majd alább foglalkozunk. Urbanek 1860-ban Szucsáról küldött Oberdicknek, ama kor egyik német gyümölcsész szaktekintélyének, egy magyar fekete ropogós cseresznyét, amelyet azonban Oberdick szakmunkájában is azonosnak ítél a Nagy fekete ropogós cseresznyével, de Berecki mégis felsorolta munkájában Szucsai fekete ropogós néven.

A legszebb magyar cseresznyét Belke Tivadar, a keszthelyi gazdasági tanintézet főkertésze fedezte fel a múlt század 60-as éveiben egy badacsonyi szőlőben s 1869-ben Badacsonyi óriáscseresznye néven a németországi Pomologische Monatshefte egyik számában szakszerűen le is írta. Legjobban a Hedelfingeni óriáscseresznyéhez hasonlít, de az alaki eltérésektől eltekintve, csak a cseresznyeérés negyedik hetében, tehát július közepén érik, nagyon kényes, a fagytól könnyen szenvedő és éppen nem bőtermő fajta, ezért bármennyire ajánlják, csak szűk körben, a Badacsony környékén terjed, ahol azonban minden más cseresznyét felülmúl. Angyal Dezső 1899-ben költői nyelven jellemezte a Badacsonyi óriáscseresznye feltűnő helyhez kötöttségét. „A Balaton gyöngyének, a bájos Badacsonynak bazaltos talajában vert gyökeret és annak páratelt légkörébe emeli ritkás koronáját, hogy az aránylag enyhe teleken hallgassa a Balaton rianását, a sirály sírását. Ha onnét elviszik, visszasír oda, vagy megöli időnek előtte a honvágy.”

A felvidéki Mednén magról kelt újabb időkben a Mednyánszky Emília nevét viselő fekete ropogós cseresznye, amelyet Mednyánszky Sándor, Trencsén megye gyümölcsészetének ismertetője írt le a Gyümölcsészeti és konyhakertészeti füzetekben 1882-ben.

A millenniumi esztendő ajándéka a Disznódi fűszeres cseresznye, már t. i. a szakirodalomban, mert Nagyszében mellett, Disznódon régóta termesztik, onnan került a múlt század ötvenes éveiben Kolozsvárra s így írta le a kellő tanulmányok után Ritter Gusztáv, a kolozsvári gazdasági tanintézet főkertésze, e sorok írójának gyümölcsész oktatója. Azóta széles körben elterjedt az országban.

Az Alföld adta a Pongorádi fekete cseresznyét, amely Nagykőrösön elengedhetetlen fája a szőlőknek. Hogy csak a neve azonos-e a Grossinger által már a XVIII. század végén feljegyzett Pongrác vagy Pongorót cseresznyével, vagy természetrajzi mivolta is, eldönthetetlen, mert Grossinger árva szóval sem jellemezte cseresznyéjét.

Végül szintén a Felvidékről került forgalomba a Nyársardói cseresznye, amelyet Antolik József plébános írt le 1899-ben. Ez is régi tájfajta, Nyársardón és környékén emberemlékezet óta ez képviseli a fekete ropogós cseresznyéket.

A ropogós cseresznyék másik nagy csoportja, a pirostarka, nem festő levű cseresznyék is már a XVI. században képviselve voltak Magyarországon, legalább is az akkoriban emlegetett nagyszemű piros cseresznyét minden bizonnyal ide számíthatjuk. Ha Leroy-nak, a kiváló francia gyümölcésznek igaza van, aki a boroszlói magyar ropogós cseresznyét, mint említettük, a közönséges ropogós cseresznyéhez osztotta be, akkor körülbelül azt a pirostarka ropogós cseresznyefajtát is ismertnek tételezhetnők fel, amelynek utódai lehetnek e csoportnak a múlt században leírt magyar tájfajtái.

Mielőtt azonban ezekre rátérhetnénk, a legelterjedtebb és a júliusi cseresznyepiac dédelgetett kedvencét, a Nagyhercegnő cseresznyét kell előrebocsátanom. Ez az igazi ropogós cseresznye, ezt kedvelik leginkább frissen és befőzve. „Midőn régi hagyományainkhoz híven — írja Angyal Dezső 1910-ben — a szorgos gazdaszony a karácsonyesti vacsorához készülődik és megelégedett pillantással befőtjtjei felett szemlét tart, hogy a legszebb világos cseresznyével ékesítse asztalát, keze önkénytelenül is a Nagyhercegnő cseresznye után nyúl.“

Magyarba már egészen behurcolódott, hogy nevét Nagyhercegnőnek írjuk s bár minőségénél fogva megérdemli, tulajdonképpen helytelen, mert Nagy hercegnőcseresznye, Grosse Prinzessinkirsche, valójában a neve. Viszont az is igaz, hogy a XVIII. század legvégén és a XIX. század legelején, amikor feltűnt és gyorsan elterjedt, egymás után kapta a különféle neveket, így lett Hollandiában Groote Princess, Belgiumban Lauer mann, Franciaországban Bigarreau Napóleon I., majd később Bigarreau Esperen stb. Magyarországon is mindezek alatt a nevek alatt terjesztették faiskoláink, így Urbanek és Bazalicza még a múlt század első felében Lauer mann cseresznyéjének nevezték, Entz Ferenc 1858-ban a Kertészeti Füzetekben Napoleon vagy Lauer mann cseresznye néven szembeállította a Nagy hercegnő cseresznyéjével, Girókúti Ferenc, aki 1863-ban színes táblákban akarta bemutatni Magyarország gyümölcészetét, Hollandi Nagyhercegnő néven írta le és képét is közölte, Villási Pál 1883-ban szintén Hollandi Nagyhercegnő néven ismertette és jó színes képét is adta, majd Bereczki Esperen ropogósának mutatta be a Gyümölcészeti Vázlatokban, míg végül az újabb magyar szakirodalom Angyal nyomán egyszerűen Nagyhercegnő néven különbözteti.

Ez a néváradat és névzavar legyen a példája annak, milyen nehéz a fajták tisztázása, mihelyt csak néhány évtized irodalmában tájékozódni akarunk. És így könnyebben megértjük azt a vitát is, amely a legszebb és legértékesebb magyar pirostarka ropogós cseresznye körül kifejlődött és, azt mondhatnám, dühöngött a múlt század egész második felében. Ennek a vitának Baltavári ökörszem a címe s lényege, hogy egy fekete vagy egy pirostarka ropogós cseresznyénk viselje-e ezt a nevet.

Először Szkublics Károly a főntebb már megnevezett helyen 1841-ben tette közzé nyomtatásban a vitás nevet s bár leírást nem fűzött hozzá, mégis a Baltavári nagy vemyeges porcogós cseresznye név elég jó tájékoztató. Úgy látszik, Szkublics nem terjesztette a

cseresznyét s cikkét kevesen olvasták, mindenesetre 1858-ban Entz Ferenc egy fekete ropogós fajtát írt le Baltavári ökörszem néven, amelynek „leve sötétveres és nagyon festő, fehémeműekben okozott foltjai sötét violaszínpirosak”. Entz cseresznyéje sem terjedt el, ezért nem ütközhetünk meg azon, hogy 1881-ben Villási Pál újból egy pirostarka (vemyeges) ropogós cseresznyét írt le Baltavári ökörszem néven s színes rajzát is közölte.

Ádáz harc indult most, mikor Bereczki Máté felemelte szavát és felidézve az Entz-féle fekete Baltavári emlékét, ennek számára követelte a Baltavári ökörszem nevet. Minden érvet /elsorakoztattak, sőt Villási még Baltavárra is leutazott és helyszíni szemlét tartott, míg végül Bereczki 1884-ben oly módon vágta ketté a gordiusi csomót, hogy a fekete Baltavárit elnevezte Entz feketéjének, a pirostarka Baltavárit pedig Glocker óriásának. Ebben mindenesetre volt valami igazságszolgáltatás, mert az egész zavarnak Glocker Károly, Batthyányi Fülöp herceg enyingi várának kertésze volt a felidézője, Ő küldte ugyanis ugyanazon néven Entznek a fekete, Villásinak a pirostarka Baltavárit.

Az újabb magyar gyümölcsészeti irodalom ennél fogva most már Glocker óriása néven különbözteti a legkiválóbb magyar pirostarka ropogós cseresznyét, amely azonban nem áll egyedül s így röviden társait is meg kell neveznünk. Szkublics Károly 1841-ben említi a nagykanizsai Török borcseresznyét, de azóta sem írták le részletesen. Entz 1858-ban leírta Németújvár vidékéről a Fehér molnárnő cseresznyét, az újabb szakirodalomban ez sem szerepel. Villási 1883-ban idézi két ilyen magyar cseresznye nevét, egyik a Kis őrsi szépség, másik a kolozsvári István magyar király cseresznye, mi lett velük, nem tudjuk. Villási 1866-ban a Badacsony északi oldalán fedezte fel a Korkoványi cseresznyét, 1883-ban csak röviden ismertette, részletes leírását Angyal Dezső közölte 1899-ben. Villási nagyon dicsérte ezt a magyar cseresznyét és székében terjesztette. Végül Molnár István századunk elején írta le Magyar pomológiájában a hontmegyei Korponai világos cseresznyét, amely ott régi tájfajta, és a baranyamegyei Várkonyi cseresznyét, amellyel a várkonyiak Pécsét látják el pirostarka ropogós cseresznyével.

A ropogós cseresznyék utolsó csoportját, a sárgákat, csak külföldi fajok képviselik, de nem örvendenek valami nagy keresletnek. Az egyik Dönissen sárga ropogósa, amelyről azt tartják, hogy Gubenban nevelte magról az, akinek nevét hordja. A másik Büttner sárga ropogós cseresznyéje, ezt Halléban nevelte a múlt század legelején Büttner, a németek egyik buzgó cseresznyetenyésztője.

A magyar cseresznyetermelés ma ezeknek a fajtáknak birtokában és helyes megosztásuk révén az egész cseresznyeideény alatt elláthatná nemcsak a belföld városi piacait, hanem azokat az országokat is, amelyek klímája nem olyan előnyös a cseresznyetermesztésre, mint a miénk s kivált a Dunántúl.

ERDÉLY

MÓRICZ ZSIGMOND REGÉNYTRILÓGIÁJA

A TÖRTÉNELMI TÁRGY egyidős az irodalommal. Az ember féli és tiszteli az ősokeket s ha lehet, kihasználja őket, akik már a túlsó parton, a halál és az emlékezés megnövelő messzeségében tűnnek fel, emberfeletti nagyságban, szépségben és hatalomban. De a múlt, a „voltak mindig csak keret és háttér; eszköz, mellyel a jelen gazdagítja, egészítgeti magát, vagy közeg, melyben az időtlen érvényű humánus egy-egy színjátéka lepereg. Az Atreidák és a Labdakidák ragyogásának és gyötrelmeinek felidézői nem a történelmet keresték, hanem az örök jelent, a sors roppant lépteit s az emberszív újra és újra feltátongó örvényeit. Shakespeare történelmi színjátékait a múlt század öltöztette először „korhú“ jelmezekbe.

Valóban, a történelem csak ekkor lett az irodalom céljává. Ez a század teremtette meg a történelmi regényt, ennek delelője körül érte el a műfaj is virágkorát. Kialakulásában művészi és politikai érdek, egyéni teljesítmény és divat, elmélyedő küzdelem és fölényes rutin egyaránt szerepet játszanak s nincs a századnak oly törekvése, amelyik ki ne nyújtaná érte a kezét. A romantika fedezi fel, mint a színes kaland hazáját, a nemzeti dicsőség tárházát vagy a fájvirág, álmodozó lelkek menedékét. A historizmus, a század egyik legnagyobb szellemi hatalmassága, adja meg világszemléleti háttérét s a történeti forráskiadás szállítja mérhetetlen anyagát. Legtisztább formáit s eszközeit úgy látszik, mintha a költői realizmus találta volna meg, de sem a századvég nagyjai, sem a modernség különködő egyéniségei nem férnek meg sokáig e szilárd, de szűkös világban. A történelmi regény ma is vajúdik s műfaji problémája tán sohasem fog megoldódni.

Sokan magát a regényt is korcs műfajnak: élet és forma anarhikus összezavarodásának nevezik; a regény e válfajában pedig a költészet és történetírás kibékíthetetlen testvérharcából a törések és szakadások még több új lehetősége származik. A kolportázsirodalomban a kicsi történelmi mag csak kiindulópont a ragyogó „előidők“ jelmezei, a „Haupt und Staatsaktiók“ hatásos fény-árnyék játéka felé; a professzorregény csupán a történelmi adathalmaz keretével használ fel valami sovány mesét. A műfaj nagy mintaképeiben mélyebb küzdelem nyomai látszanak, de a nagy alkotók győzelme is legtöbbször csak abban áll, hogy egyetlen művészi szándék igájába kényszerítik a két ellenfelet. Hiszen ezek is változandók. Mi a költészet: ábrázolás,

vagy élmények kifejezése? Mi a történelem lényege: a hős vagy a korszellem? Melyik a megfelelőbb út: az álom, az érvelés vagy a lélek és sors szálainak felbontása? Mi ad súlyt a műnek, a korkép, a nemzeti jelleg vagy az általános emberi jelentőség? A feszültségek újra és újra kiéleződnek s erőjátékukban a műfaj sokszor végtelenes ellentétes formákat ölt.

A magyar történelmi ihlet irodalmunknak bizonyítvánnyal egyik legfontosabb táplálója. Szépprózai elbeszélésünk fejlődésében, ebben a lényegében XIX. századi folyamatban, egyenesen döntő szerepet játszik a történelmi tárgy. A magyar regény Dugonicsnál történelmi köntösben jelentkezik s Jósika karján így lép be Európába. Legnagyobb prózairóink kivétel nélkül megkísérlik a műfaj rejtélyét megoldani s e megújuló vállalkozásokból irodalmunk nem egy remeke származik. Az utak, szándékok, eredmények rendkívül különbözőek, mégis, ha a tömegtermelés alaktalan özönét figyelmen kívül hagyjuk, a hagyomány négy legfontosabb útja világosan kivehető.

Az első, a romantikus költőiségé, a legváltozatosabb. Jósika még Scott aprólékos részletrajzával s kora moralizáló hajlamaival kalauzol a múlt tájain; Jókai már Hugo és Dumas roppant díszletei közt gyűjtja ki az érzelmesség, a honszerelem, a kaland és mese bengáli fényeit, Gárdonyi elmenekül e káprázatos és nyomasztóan nagyszerű Tündérországból az idill, az alázatos lélek bensősége s a realisabb világa felé; Herczeg ápolit parkba vezet, melyben az intim részletek bája s a nagy vonalak páthosza, a múlt varázsa s a jelen gondja és kényelme egy fölényes egyéniség biztos ízlése szerint rendeződik el. A másik, a veszélyesebb út, a történelmi irányregényé, csak egyszer, Eötvös nagyszerű Mohács előtti körképében, ért fel a nagy irodalom magasára. A harmadik is mintha csupán Kemény magánya felé vezetne, ebbe a sötét világba, melyben a sors fonja sűrű hálót s a gyöttrődő lélek szétmorzsolódik a történelem léptei alatt. S végül a negyedik úton az irodalom művesei állítják ki finoman ötvözött műveiket: Laczkó a „Német maszlag“ archaisztikus stíliumát, Kosztolányi a „Véres költő“ egészen modern lélekrajzát.

Mindezek az utak elmerülnek azonban abban a parttalanul áradó természetben, amely az utóbbi években előntötte irodalmunkat s amelynek zavaros vizeiből alig emelkedik ki egy-egy figyelemreméltó mű: Gulácsy, az özönvíz megindítója, egyre bőbeszédűbb könyveiben Gárdonyival keresztezi Jókait, Kós nyersen ácsolt „Országépítő“-jében s Tormay finomrajzú „ősi küldött“-jében régies freskóstílus és mai problémalátás vegyül; Makkai „Sárga vihar“-ja Kemény érdekesebb s nehezkesebb eszközeit igyekszik Jókaias mesefüzéssel hozzáférhetőbbé tenni s a regényes életrajz is egyre nagyobb igényekkel jelentkezik. Ebből a nagy zajlásból emelkedett ki most egyszerre, közel tizenöt év korallmunkája után, Móricz trilógiája: az „Erdély“.

MÓRICZ ZSIGMOND ÚGY SZEREPÉL köztudatunkban, mint a magyar naturalizmus talán egyetlen időtálló értéke. Munkái csaknem kizárólag századunk magyar vidékének, parasztjainak, kispolgárainak és urainak életét mutatják be egy szenvedélyesen lázadó,

korlátlan indulatú és élesszemű megfigyelő lencséin keresztül. Hogyan magyarázható hát, hogy ez a jelenből látszólag kilépni sem tudó író történelmi regényben alkotta meg élete főművét? A kutató és alkotó-szenvedély útjai, melyek az író ide vezették, műve alkatát is meghatározzák. Móriczot alkotó erőinek három jelentős összetevője mentette ki a naturalizmus reménytelen vállalkozásából: áradóan gazdag nyelve, ösztönös, elméletektől alig befolyásolt megfigyelőszenvédélye s letörhetetlen vágya a monumentalitás után. Ez a három erő már a fiatal Móriczot a történelem felé tereli: a „Fortunátus Imré.-ben már ott vannak az „Erdély“ csirái. Móricz stílusa nem tudatos nyelv-művelés, tervszerű hódítás és beolvasztás eredménye, mint Babitsé vagy Kosztolányié: örvény ez a nyelv, melyben egyéni nyelvteremtés és ellesett beszéd, magas, művészi stílus és ízes, zamatos népi nyelv elemei, a város és falu szavai, a régiség korhadó, televény avarja s a modernség burjánzó növényzete, a klasszikus hagyomány törme-lékei s a stílromantika divatos figurái kavarnak. A veszélyes zűr-zavart pedig nem valami fölényes műveltség és rendező öntudat, hanem egy olyan nyers és rendkívüli „östehetség“ sodorja magával, amely szinte azonos még a természettel s úgy alkot, mint az: dús és tervszerűtlen erő kifejtéssel. Ez az ösztönös nyelvesség talál gazdag táplálékot a XVI—XVII. századnak, nyelvünk ez első virágkorának kimeríthetetlen s alig felhasznált tényészetében.

E csillapíthatatlan nyelvességgel és áradó nyelv-patakvázzal közös talajból táplálkozik az a szinte ragadozó ffissességű és erejű megfigyelő- és ábrázolószenvédély, amellyel ez a szándéktalanul naturalista író meglesi, elkapja és a maga vérével, egyéni látásának, indulatainak és életérzésének erőivel átítatja a világ nyüzsgő alakjait. Ez a szenvédély hatja Móriczot mindig távolabbi kalandozásokra a faluból a kisvároson át Budapest emberrengetegébe, a jelen látványától a történelem tágasabb világa felé, ahol mintha még szabadabban vadászna az emberfenevad; ösztönei, életerői korlátlanabban futják pályájukat s harci kiáltásait, jajgatását s hahotáját századok visszhangja növeli nagyra. A múlt mindig felnagyítja a valóságot s a monumentalitásnak ez a lehetősége a harmadik csalétek, amelyik Móriczot a történelem felé csábítja.

A naturalista írói alkat rokonabb a romantikussal, mint a realista. Móricz egész életművében is ott lázít és lobog a romantika bujdosó tüze s legnagyobb műveit ilyenféle vulkanikus kitörések lökik fel a napos felszínre. De ez a romantikus képzelet nem a felületet színezi s a környezetet gazdagítja, hanem a hús-vér embert fokozza fel, nem a lélek roppant árnyait ingatja, hanem a birkózó izmok gyűrűzésében gyönyörködik, nem a vágy s az álom színes lepleit bontogatja, hanem az indulatok véres és tajtékos dulakodását idézi fel. Már Túri Dani, ez a vad és barbár paraszthím, is kinő a valóságból s fantasztikus jelképpé fokozódik. De mintája még túl közel van a szemlélőhöz s a lencse, mely megnöveli, el is torzítja. A nagyság távolságot kíván s Móricz, ez a földrenéző megfigyelő, nem a szellemi, hanem a földi valóság síkjában keresi meg ezt a messzeséget. A történelemben merül s eljut Erdélyhez.

Nem ő fedezte fel irodalmunk részére. Jósika óta, aki magyar Skóciává szerette volna átszínezni e tájat, Keményen, Jókain át napjaink reprezentatív műveiig Erdély a magyar történeti regény főszíntere. Tévedés volna ezt csak az erdélyi emlékiratok, levelek, művelődéstörténeti emlékek gazdagságával magyarázni. A vadregényes, történelmi maradványokban gazdag vidékek s az erdélyi városi élet szinterei sem voltak az írók legfontosabb csalogatói. Erdélyi tárgyú történelmi szépirodalmunknak sajátos szint éppen az ad, hogy a táj lelke és jellegének változásai csaknem mindig romantikusan felfokozott rejtelmességgel rémlenek fel vagy a homályosabb háttérbe süllyednek. Szemünk előtt rendkívüli egyéniségek ágálnak és megdöbrentő sorsok bonyolódnak. Okait felsorolni messze vezetne, bizonyos azonban, hogy Erdély történelméből ismerjük a legszínesebb magyar alakokat s éppen a XVI—XVII. századból. Abból az Erdélyből, amely keleti s nyugati erők harcában már nem a fölényes kiegyensúlyozó, hanem csupán a mérleg nyelve, amelynek zaklatott világában zsúfoltan torlódnak egybe a hanyatló renaissance, a lobogó vallási harcok s a bontakozó barokk életformái, amelynek állandóan kockán forgó egysége éles hitbeli, népi, társadalmi s politikai ellentétekkel van aláaknázva, amelyiknek jeges levegőjében az egyes ember valóban meztelenül áll Isten és világ előtt s az időnként leplezetlenül nyilvánuló „bellum omnium“-ban mindenki csak annyit ér, amennyit magának anyagi vagy szellemi javakban kiharcolhatott. S e sorsok mélyén a magyarság létének alapkérdései parázslanak állandó izzással. Erdély valóban nemcsak a — különben is vitatható — „magyar függetlenség“ eszméjét hordozta sötét századokon át, hanem a magyar humanitásnak, éthosznak, világérzésnek legmélyebb s máig fel nem oldott feszültségeit is. Erdély sohasem jelentette egyedül a teljes magyarságot, de ma ismét rendkívüli nőtt jelentősége. Az író, aki feléje indul, lépten-nyomon olyan ösvényekre bukkan, amelyeken a jelentől alig pár lépés a múlt s aki korát s magyarságát mélyen éli, szinte otthonosan mozog e zord századokban. Az erdélyi nyelv ősi és telt illatai, e félbarbár, de nyers szükségességében is gazdag világ tusáinak visszhangzó zaja s nem utolsó sorban ezek a rejtettebb ösvények vezették Móriczot, Báthory és Bethlen Erdélyének látványához. A valósághoz tapadó megfigyelőszenvédélye századunk élményeivel itatta át azt a képet, melyet a magyarságról megalkotott s ilyenformán erősen a jelen ígézetével lépett át Báthory Gábor „Tündérgert“-jének kapuján, hogy e dúlt kor zsúfolt életének háttérében megkísérelje a magyar humanitás egyik legnagyobb emlékművének felépítését.

Az ÍRÓ RENDESEN úgy jár a „nagy témával“, mint a szántóvető az elásott kincssel, amit ekéje fordít elébe. Egyik eltékozolja, a másik örök teherként rejtegeti, a harmadik rabjává lesz: egy életre szóló szenvedély foglya. Író és téma felfokozzák vagy elfojtják egymást s a kritikus egyik legizgalmasabb s tanulságosabb élménye, ha a mű fejlődésében felfedezheti e teremtő küzdelem nyomait. Móricz trilógiájának „fejlődéstörténete“ rendkívül csábító terület ilyenféle vizsgálódások részére. A mű jó másfél évtizedig készült: az első

és harmadik rész két fogalmazásban ismeretes, a középső háromízben is megjelent. A „Tündérbkert“ barokkosán gazdag nyelvromantikája ezalatt sokszor már balladás tömörségűvé egyszerűsödött, a mellékalakok egész sora élesebb hangsúlyt nyert vagy egészen a háttérbe szorult, a később meghódított területek a már elrendezett részeket is új összefüggésekbe kapcsolták. De ezek nem a legfontosabb mozzanatok. A művet nem ágai s lombozata, hanem törzse hordozza: növekedése a középponti problémák elmélyülésén s a főalakok pályájának ívelésén mérhető le igazán. S ezeken a pontokon nyúvánvalóvá lesz, hogy nemcsak a regény anyaga gyarapodott, hanem az író is együtt nőtt tárgyával.

A „Tündérbkert“ fényelosztása arra enged következtetni, hogy a véletlenül felbukkant nagy téma Báthory Gábor volt, ez a megdöb-bentő, egy rendkívüli szellem s egy éhes fenevad végletes életformái közt tántorgó ifjú fejedelem, akiről az emlékiratoktól kezdve, Jósikán át máig csak a félelemmel vegyes szömyüködés hangján beszéltek és írtak. Móricz tragikus alakká növeli. Vergődése a sárba fulladó roppant erő, a „haláltó“ hínárjaiba bonyolódó nagyszerű hivatás látványa, összeroppanásában kezdetben mintha nagyobb szerep jutna a környezetnek: feleségének, a hófehér Palotsay Annának, aki megfagyasztja érzékei forró hullámverését, Imrefiynének és Török Katának, e perzselő becsvágyó és macska puhaságú varázsoló némbereknek, az erdélyi dáridóknak, melyeken a nép harácsoló urai szívesen ajánlják neki asszonyaikat s lázadásuk is csak arra jó, hogy a szeretkezés és ital mómora után a vérontását is megízlelhesse. Az író mintha mégcsak a roppant lélek szárnyait látná, a démoni egyéniséget, akit a sors a legnagyobbra szemelt ki, arra, hogy kiszálljon a kised Erdélyből s megtörje a pogány kígyó fejét. E nagy lobogás fényei tovább világítanak a jövendő útjain is, de az ember, aki a tűzvész fellobban-tója s áldozata egyszemélyben, a növekvő távolsággal veszít nagyságából. Most már világossá válik, hogy romlásának oka önmaga, erőinek ellentmondó zürzavara, egyéniségének erkölcsi súlytalansága. S mindjobban megnő az, aki eleinte csak kísérője, háttére volt e fényességnek: a zömök és nehézkes utód, Bethlen Gábor, a széke-lyek főkapitánya.

Ez a komor és hallgatag ember mélyről jött: a szegény nemesség földhözragadtabb s egyszerűbb erkölcsi világából. Útját egyedül vájta ki a lassú ár csendes erélyével. Kezdetben csaknem tétlen megfigyelő; az egyetlen tiszta és nagy realista az álomlátók, haszonlesők és alpári lelkek e kavardóságában. Még nem látni világosan, a nemesen szolgáló ember típusa-e csupán, aki minden pillanatban híven és szilárdan áll a helyén, vagy hadra készülő nagy hódító, aki némasággal leplezi hatalmas szándékait. Életének két döntő élménye, mint állandó kettős kísértés követi: felesége, ez a fészekörző, tiszta és nemes hitves, a „procul negotiis“ kísérője, a Báthoryak: Gábris s még inkább a rejtélyes renaissance boszorkány, Anna, a repüléséi, a hódító képzeletéi, a világbíró álmokéi. A trilógia második és harmadik részének belső tere ebben az ellentétes sugárzásban alakul ki. Ebben a harcban tisztul fel s edződik meg a Nagyfejedelem küldetés eszméje.

A „Tündérkert“ a századforduló s a fiatal Móricz zseniálményéből sarjadt ki. „A nap árnyékában“ az író másik nagy témája: a házastársak küzdelme uralkodik. A nemek harca, amely Báthory irtózatosszeretkezéseiben alig több az emberállat véres-kéjes marakodásánál, ebben a mérkőzésben egyre nagyobb erkölcsi s lelki súlyt nyer. Kezdetben csupán az önző szerelmű asszony s a kiszállani vágyó és kényszerülő férfi összezapásának látszik e zsörtölődő s békülő patvarkodás; lassanként azonban mind mélyebb értelmet nyer s úgy tűnik fel, mint a magános országépítő utolsó erőpróbája, mint a legnagyobb gát, amin át kell s át is lehet törnie. A kérdés itt még ez: lekötheti-e az asszony, a békés szerelem s a család azt a férfit, akit egy népközösség vezéréül szemelt ki a gondviselés? De Bethlenel együtt nő felesége is, akiben a szerelmen és a féltésen túl, már emberfeletti méretűvé fokozódik fel az erkölcsi tisztaság és rigorozitás szenvedélye. Harcuk ekkor már két életelv harca: a normáé és a valóságé, amelyek csak egymást kiegészítve alkothatnak nagyot, de amelyek itt ellenségekkel szakadnak s halálra gyötrik egymást. Talán itt is kereshető a nyitja az első pillanatban érthetetlenül ható befejezésnek. A fejedelem akkor tűnik el szemeink elől, amikor kitör Károlyi Zsuzsanna „bénító“ bűvöletéből s kilép a nagyvilág porondjára. Nem azt jelenti-e ez, hogy a két egymást tépő ember elválaszthatatlanul egy s nem kell-e Móricznak úgy látnia Bethlen pályáját, hogy az felesége kidőlésével elveszti egyensúlyát s megtörik? A kérdés nyitva marad s ez talán a legnagyobb szerkezeti hibája a regénynek.

A másik kísértés, a Báthoryak varázsa, szépsége és nagysága rejtőzködőbb s inkább a fejedelem szívében s képzeletében nő nagyra, mint a valóságban. A viszony, amely Báthory Annához fűzi, test és lélek kívánczóságának és utálatának, gögnek és alázatnak, férfinaívságnak és komiszágnak szételemezhetetlen keveréke; rajza Móricz egyik legmerészebb s nem is teljesen megoldott vállalkozása. A dráma főere mindenesetre Bethlen szívében lüktet: ez alkot e gond nélkül szerelmeskedő „vadlány“-ból tündért, szálló hattyút, áhított uralkodótársat, ez hajlik e gyönyörű test felé, hogy gyermeket, utódot csikarjon ki tőle, ez taszítja el s ez törik meg, mikor az álom szépsége elfoszlik a méltatlan valóság érintésére. Valóban úgy látszik, mintha csak azért került volna Bethlen útjába, hogy, mint valami csodaszarvas, kicsalja a küzdés terére s étkor eltűnjék és hagyja, hogy az üldöző folytassa magános útját, melyről már nem lehet visszatérése.

Bethlen elveszíti ezt a veszélyes illúziót: a féktelen szárnyalás éppen úgy nem az ő létformája, mint a békés visszavonultság. A két nagy kísértés mintha csupán a sors csele volna, hogy próbára tegye s megerősítse azt, akit már elindított kiszabott pályáján. Ez az inkább csak sejtetett sorsszerűség talán az egyetlen, ami a fejedelem földies, hús és vér alakjának némi emberfeletti háttérrel ad. Jóakaró s mégis könyörtelen végzet kényszeríti útjain; szíve, vágyai, alkotókedve s lassan kibontakozó uralkodói öntudata is csak eszköze valami emberfeletti hatalomnak, amelyről nem tudni bizonyosan: vigyázó gondviselés-e vagy csupán a történés vak sodrása. Báthory lázas csele-

kedetei után kezdetben túlságosan is tétlennek látszik. Hiszen csak teherként vállalja a fejedelemséget, mert látja a nép szörnyű zaklatottságát és nyomorát, az urak balga önzését s a külső ellenségek zsákmányra nyújtott kezét. De amikor Isten elveszi gyermekeit s a megígért „Tündérkert” tüzes-véres pokollá változik, akkor már tudja ő maga is; nem szegheti meg küldetése parancsát s hozzálát, hogy a nagy farsang romjain felépítse Erdélyt.

Az író egyre több terhet rak ez elküldetett ember vállaira s végül is az ő pályája íveli át az egész kompozíciót. Alakja a trilógia fejlődése közben mind jobban felmagasodik. Már nemcsak a vad zseni ragyogásának háttere, maga is fény, a humanitás másik örök változatának: a megtartó, építő, kertészkedő zseninek megtestesülése. Elgondolásában s rajzában Móricz egész életművének legnagyobb erőfeszítése érezhető. A mű többi szereplőinek vázlatai mind megtalálhatók korábbi írásaiban; Báthory több változatban is feltámad s megalkotásában nem kis része van Ady élet- és zsenímítosának. A Bethlenlátomást is több forrás táplálja: az egyéniségkultusz mámorából kijózanult jelen vágyódása egy új, fegyelmezettebb, kollektív erkölcsiségű emberideál után, az hó sajátos, kissé önmagát ábrázoló lírája, a történelemből ismert Bethlen s a Bethlen-hagyomány szuggesztíója s nem utolsósorban a mű belső dinamikája. De irodalmi őse, vázlata, mintaképe nincs: teljesen Móricz alkotása. S talán ez is egyik oka annak, hogy jóformán csak a trilógia főalakja az egyetlen, akinek felidőzésében törés mutatkozik az író szándéka és eredménye között. A szenvedélyes ihletnek az a forró lávaömlése, amely pl. a Fáklya ormóttan hősének oly egységes izzást ad, mintha most helyet adna a lassan érlelő, fontolgatva építő epikus szemlélődés nyugodtabb tüzeinek. De e látszólagos nyugalom mögött túl heves még a líra s nem engedi, hogy a nagy alkotók klasszikus távlatáig fejlődjék« Érezzük a fejedelmi nagyság egy-egy nyugtalanító áramütését, egy-egy rendkívüli gesztus mögött felrémlenek az író nagyszerű álmának körvonalai, a részletek egész során ott ragyognak a kiválasztottság fényei s az egész alak mégis nyugtalanítóan befejezetlennek hat« Ebben pedig nem kis része van Móricz történelemszemléletének.

A TÖRTÉNELMI HŰSÉG, a történelmi regénynek ez a leg-többet vitatott kérdése, az adatok pontosságától a szellem-részletektől függetlenebb hűségig sok mindent jelenthet. A hozzászólások egyetlen helytálló eredménye tehát inkább csak negatívum: a mű részleteiben s egészében nem mondhat ellent a kornak, melyet cselekvénye színteréül választott. E tág kereten belül az írói érdek ismét a művészi célkitűzések egész sorából válogathat. S bizonyos, hogy más a bensőséges történelmi idill, a korkép és a hősköltemény hűsége. A regény adatainak megbízhatóságát elsősorban a történetíró elemző tárgyi kritikájának kell ellenőriznie, az irodalmi értékelés számára az író érdeklődése, történelemszemlélete s ábrázolóerejének mértéke a döntő fontosságú.

Móricz történelmi érdeklődése csaknem teljesen irodalmi jellegű. Mindent megtesz ugyan, hogy meg ne hamisítsa a kort s hogy a múlt

illúzióját tárgyi mozzanatokkal is alátámassza, de nyelv, politika, béke és háború, műveltség és életformák csak annyiban érdeklík, amennyiben írói alkotóerőinek eszközt s anyagot szolgáltatnak. Művének minden lapján érezhetők szívós és szenvedélyes kutatásainak nyomai. Rengeteg az eredeti fonástanulmányokról tanúskodó idézet, adat, leírás; közlésük az utolsó könyvben néha kissé nyers is még, mintha már nem jutott volna elég idő művészi átötövzésükre. A kor erdélyi életének látványa meglepően teljesnek látszik s az alakok rajza csaknem mind ellenőrizhetően hű, s az újabb történetírás realisztikus szemléletét képviseli. A múlt életének illúzióját mégsem adatainak hűsége, hanem irodalmi eszközök: a légkörteremtésnek azok az apró, az ösztön tévedhetetlen biztosságával alkalmazott mozzanatai teremtik meg, amelyek Móricz művészetének legfőbb erősségei.

Ez a nagy realista a történelemből csak az embert látja, szép és nemtelen indulatainak és ösztöneinek kibontakozásában. Nem törekszik sem a múlt költői megszépítésére, sem természetfeletti értelmezésére. Divatos szóval élve: demitologizálja a történelmet azáltal, hogy az események, erők és értékek forrásait csaknem kizárólag az ember testi-lelki valóságában keresi s mutatja meg. Nem magyaráz, hanem ábrázol. Hiányzik belőle mind a romantika felmagasztosító, áhítatos rajongása, mind a történetfilozófiai hajlam fölényes értelmi kultúrája, mind a modernség önelégült, vállveregető multszemlélete. Emberi színjáték számára a múlt, melybe ugyanolyan ösztönös erővel éli bele magát, mint a tegnap és a ma paraszti és kisvárosi világába. Ennek a magatartásnak jegyében sikerül a kort s alakjait szinte tapintható emberi közelségbe hoznia, a múlt légkörét párját ritkítóan intenzív jelenvalósággal felidéznie. De múlt és történelem nem azonosak. A rendkívüli megelevenítő erő, amely képes legyőzni a századokat, nem mindig képes a történelem szellemét felidézni. Móricz esetében két ponton válik ez nyilvánvalóvá: akkor, amikor az egyes akaratától független történelmi erők munkáját, a „történelem szelleméinek személytelen folytonosságát akarja érzettni s akkor, amikor nagy hőseit lépteti fel.

Addig, ameddig a kor szellemi mozgalmi egy-egy ember lelkének s cselekedeteinek tükrében megmutathatók, mesteriek Móricz megoldásai. Ahogy például Bethlen eltévedt követének alföldi kóborlása, a rideg-pásztorok tanyáján eltöltött kísérteties éjszaka mélyén az Alföld szörnyű romlását s szinte állativá vadult emberi vegetációját megmutatja, vagy ahogy, Bethlen segesvári látogatásával kapcsolatban a megtévedt szász iskolamester elítéltetését elmondja, az a cseppben megmutatott tenger meggyőző s lenyűgöző erejével hat. Világokat átfogó erők egy fókuszba tömörítésére felejthetetlen példa a fejedelem dühös, italos éjjeli vitája rokonával, Bethlen Farkassal, akit meg akar győzni az egész keresztény Európát fellázító lippai vállalkozás helyességéről és elkerülhetetlen voltáról. A nagy tömegmozgalmak lassú ébredésének s mindig hatalmasabb kibontakozásának crescendóját kevesen ábrázolták oly megragadó erővel, mint Móricz a protestáns háború kiindulását a kicsi Erdélyből a harmincéves háborúk borzalmai felé.

De ott, ahol a világpolitika és világgazdaság nagy hadműveletei folynak le s ahol Európa hullámai simulnak ki e legkeletibb határok felé, nagyon is egyszerűnek hatnak Móricz lélektani eszközei. Nem nélkülözi a naiv bájt például az a mód, ahogy Bethlen nagy horderejű s tisztára európai fogantatású gazdaságpolitikai intézkedései: kézművesek telepítése, a termelés minőségének javítása, az adórendszer reformja, az állami monopóliumok bevezetése felé, egy-egy reggeliközi, asszonnyal folytatott beszélgetésen keresztül keresi az utat. A történelmi szemhatár megmutatásának szempontjából legnagyobb hiánynak számíthat azonban Erdély időbeli és térbeli elszigeteltsége. Hogy Bethlen építő politikájának sorsa nagyrészen országán kívül dőlt el, arra csak elég halvány utalások történnek s azok is legnagyobbbrészt csupán a fejedelem intézkedésein keresztül. Hogy a XVII. századbeli kis fejedelemség hogyan kapcsolódik a magyar századok folytonosságába, azt egyedül egy, gondolatmenetében nem éppen mély, művészi erőben a mű színvonalához képest meglehetősen szegényes jelenet kísérli megéreztetni.

A történelem több, mint a múlt életének felidézése: magasabb kilátót, tágabb szemhatárt igényel. S ez az igazán nagy történelmi távlat hiányzik valamiképp a főhősök képéből. A kor emberteremtésének látványa meglepően életteljes, éles és plasztikus, de a vezéregyéniségek századformáló nagysága nem teljesen meggyőző. Báthory inkább csak az elvakult Akteon-lélek egy magyar változata, a körülötte nyüzsgő embergomolyag alig más, mint egy lefutó üstökös csóvája, de alakja körül mégis van valami a történelem vak démonizmusából. Bethlent túlságosan egyszintűnek, túl korhoz kötöttnek, nem egy pillanatban nagyon is józannak s emberinek érezzük mellette. Hiányzik körülötte a „nagy idő“ léghőre. Móricz nagyon is közel áll hozzá; csak az embert látja, amint cselekszik és szenved s nem a századokat, amint rajta át önmagukat építik, csak a szervezőt, aki úgy hozza rendbe országát, mint a jó gazda feldúlt gazdaságát s nem az időből kinövő nagyságot, akinek homlokára jövő nemzedékek vágyai, gyűlölete és rajongása sugározza a kiválasztottság, a szimbólum fényeit. Országot építő nagy történelmi alakot ennyire emberi közvetlenséggel, gondjainak, törődéseinek, fellángolásainak s csüggedésének, jóságának, hűségének és tévelygéseinek ilyen meleg, szinte már baráti, családias közelségével s a nagy történelmi gesztusok és összefüggések ilyen bátor és célbataláló elhanyagolásával alig ábrázoltak még. Ez a megállapítás egyenlő mértékben kifogás és dicséret. Mert ha a trilógia történelmi szellemét a legmagasabb mértékhez, mondjuk a „Háború és béke“ roppant történelmi látomásához mérjük, az inkább jellegének meghatározását szolgálja. Móricz nem idézte fel a történelmet, de megelevenítette a múlttal s olyan emberi dokumentumot alkotott, amelynek művészi értékéről csak a remekműnek kijáró tisztelettel lehet szólnunk.¹

¹ Éppen ezért oly bosszantóak az apró tollhibák, melyeket egy latinul s németül jól tudó lektor könnyen helyesbíthetne. S a kiadó is tartozott volna az író és a saját jóhímevének azzal, hogy a sajtóhibák tömegét nem hagyta volna a könyvben.

A TRILÓGIA MŰVÉSZI jellegének nyitját írójának tehetségalkatán át kell keresnünk. A legutóbb lezajlott „őstehetség.-vitában Móricz a természet zsenijének igazát védte, amelyik a magas műveltség tág láthatára nélkül is tud nagyot alkotni, mert azt, amire művéhez szüksége van, maga is képes megszerezni. Mintha irodalmunk e nagy „Őstehetsége“ önmagát védte volna itt. Mert egész életművének legjellemzőbb vonása éppen az a hallatlanul biztos teremtő ösztön, amellyel mintegy belopódzik alakjaiba, szinte azonosul velük s cselekedeteik rugóit, vágyaik s indulataik játékát a közvetlen belső megtapasztalásnak még szinte párásán friss melegével ábrázolja. De könyvei legnagyobb részéből hiányzik az öntudatos nagy műveltség ízléskontrollja, rostáló, építő, arányosító ereje. Ha ábrázol, mindig jelentékeny és meggyőző, ha elmélkedik és magyaráz, sokszor meglepően súlytalan. Ez, említettük, gyengéje, de erőssége is. Nincs egyetlen alkotása, amelyet egészében ne éreznénk egyenetlennek, de olyan sincs, amelyben megragadóan nagyszerű részletek ne lennének. Ez az „ösi“, töretlen megfigyelő és ábrázolóerő csaknem kizárólag az emberre irányul. A természet és a természetfölöttiség rendszerint csak háttér, légkör vagy távoli, enyhe fény ebben a világban. Annál színesebb, elevenebb az a nyüzsgő embersokaság, amely benépesíti Móricz hallgatag tájait. Miként az író: alakjai sem szakadtak még el a természettől, mindegyikből van valami alkotójuk földies nehézkességéből vagy természetes, kissé nyers játékoságából. Még ha az eredendő egyensúly felborul is bennük s a fékevesztett, fellobogó lélek el is emészti testüket, akkor is van mozdulataikban valami megindítóan közeli, emberi bánat, jóság és megtörtség. Még a szenvedély két végleg elsodort áldozatából: Báthoryból és Bethlennéből is hiányzik az a rémítő, kísérteties villódzás, ami például Kemény megszállottjait olyan embertelen távolságba taszítja tőlünk. Móricz emberlátásának mélyén valami hívő, egyszerű komolyság nyugszik; képzeletéből teljesen hiányzik a kísérteties vonás, a „horror mysterii“. Ha elrajzolja is alakjait, inkább valami lélektani egyoldalúság irányában, mint pl. az igazságtalanul ellenszenvenné tett Lórántffy Zsuzsannát vagy az egyszerűbb, patriarchálisabb életformák felé, mint a bécsi császári udvart, vagy magát Bethlent is. Alakjai „természetesek“ és „robusztusak“.

Ha van valami, ami irodalmi elméletek hatása alatt szabadult fel Móriczban, akkor az elsősorban „szabadszájúsága“ és „sűrűvérűsége“. Az első ponton a századforduló naturalista eszközei elevenednek fel, a másodikon a magyar „őserőnek“ az a jellegzetesen XX. századbeli elképzelése, amely a barbár életerő vad és gáttalan kitöréseiben, az indulatok, ivások, verekedések s mindenek előtt a „hímes vérharag“ virtusaiban pillantotta meg a magyar életrevalóság bizonyítékait. Ezeken a pontokon Móricz műve áldozata a felszabadító elméletnek. Távol áll tőlünk, hogy polgári illedelmességet kérjünk számon e nyers erdélyi világtól, melynek vad és vérpárás levegőjét jól ismerjük az egykorú emlékiratokból. De a mű megsínyli e túlzott testi éhséget, a borgóz és bakszag sokszor túlsűrű levegőjét, a vértolulások urak csörtető indulatait. Az olyan jelenetek, mint Bethlen

mámoros férfitánca a lerontott Lippa tövében, Báthory Gábor nótájára, nagyszerű teljesítményei a „robosztus őserőnek”, de lerombolják Bethlen pályájának erkölcsi s ami itt ezzel szorosan összefügg, művészi hitelét, A szabadszájú férfitréfák területén, pl.: Bethlen öccsének peceparti kalandjában, pedig sokszor igazán csak a hang frissesége s az alakok eleven mozgása menti meg a helyzetet.

A beszéddel való jellemzésnek nincs irodalmunkban még egy ilyen mestere. Ahogy parasztot és urat, székelyt és hajdút, nehézbeszédű, mogorva férfit és csacsogva csipkelődő asszonyt, becézó szelid babusgatást s kirobbanó indulatot szinte a hanghordozás hallható valóságával felidéz, az más síkban ugyan, de felveszi a versenyt Dosztojevszkij nagyszerű akusztikus jellemképeivel. Ennek a jellemzésnek szolgálatában vívja ki Móricz trilógiájának legnagyobb győzelmét: nyelvének meghódítását. Az emlékek történelmi hitelű anyagát kiegészíti a népi szólások gazdag televényével, a mai köznyelv színtelenebb alapanyagával s egyéni stílusának fordulataival. Itt ismét csak ösztönére hagyatkozik s a stílkaosz veszedelmét öntudatlan biztonsággal általában éppenúgy sikerül elkerülnie, mint a könyvszagú vagy pedáns arhaizálását. Valóban a nyelvteremtő „őstehetség” csodája ez a halk lejtésekkel s döngő léptekkel, édes szívhangokkal, nyers felriadásokkal s távoli tompa morajlásokkal változó nyelv, amely megadja az egész mű egységes alapszínét, légkörét s eleven életre kelti a múlt pihenő világát.

Említettük; ez a stílus nem ízelődik, rétegeződik, hanem örvénylik. A trilógia kompozíciójában is hiába keresnők egy fölényes szerkesztő elme architektonikus tér- és felülettágolását. A regény nem épül, hanem áramlik, nem gerendázata, emeletei vannak, hanem sodra s örvényei. Ez nem azt jelenti, hogy nem lehetne benne esetleg térbeli arányokat is találni, hanem azt, hogy ezek is a történés dinamikus mozgásában alakulnak ki s válnak láthatókid. Az események egymás nyomába lépnek s ami egymásmellettség van a regényben, az is mind ezer szállal egymásbafonódik, mint pl. a főhősök sorsa is, akik ha egymás ellen harcolnak, önmagukat is ugyanazon kockázat örvényébe taszítják, mint ellenfeleiket. A regény pár év megállás és visszakanyarodás nélküli medrében folyik le, de az idő az események sodrával együtt száguld vagy lassúdik. Báthory farsangos, véres hónapjaiban csupa láz, csupa rohanó, örvényes kanyargás; Bethlen éveinek lankásabb, békésebb téréin elcsendesedik, kiszélesedik, újabb távoli áramokat vesz magába s a békés évek végén ismét sodróbbá válik hömpölygése s csak egyetlen lelket: a térből és időből már-már kiszakadt fejedelemasszonyt nem tudja magával ragadni. A trilógia belső törvényei szerint teljesen szükségszerűnek látszik tehát, hogy befejezése nem egy nagy építmény betetőzése s lezárása, hanem torkolat, amelyen át az eddig magános folyam beleszakad a nagy európai történések tengerébe: a kis Erdély vizei a vallásháborúk zajlásába.

„ERDÉLY”, ez a nagyvonalú és gazdag alkotás Móriczot írói erőinek teljében mutatja. Nemcsak méretei, hanem céljai s a bele-

zsúfolt alkotóerők nagysága szerint is legnagyobb alkotása. Egy életmű méltó és nagyszerű betetőzése. Az író, ez a csodálatosan munkabíró és termékeny alkotó, aki hangsúlyozottan kenyérkereső foglalkozásnak, becsülettel betöltendő hivatásnak látja munkáját, pályáján nem egyszer tett engedményeket szenvedélyeinek és közönségének. Szemére hányták — s nem mindig jogtalanul — ízlésbeli tévedéseit, túlgyors s néha felületes munkáját. Ez a mű végigkísérte jóformán egész pályáján, ebbe öntötte bele élete legmélyebb líráját, legmagasabb vágyait, alkotó szenvedélye legjavát. S művével valóban a magyar irodalom legnagyobbjai közé emelkedett.

A regény, az irodalom e legvitatottabb műfaja megint válságba jutott. A naturalista regény végleg időszerűtlenné vált; kontárok kezén immár elérte a ponyva s a kolportázs legmélyebb pontjait. A realista ábrázolásmód alapjait aláásták az eszkölkultúra új elemző aknáí, feldúlták a lélektan anarchistái s egyre újabb áradással öntik el az újromantikus képzelet gátaikat törő habjai. Móricz trilógiája, a realista regény ez utolsó nagy diadala, ismét felveti a kérdést: mi több, az élet monumentális, sugárzóan fénytelt ábrázolása, vagy a művész lírai önkénye? A valóságot szétromboló elemzés és expresszió mond-e többet a nép, az ember időtlen lényegéről, az-e, aki elmélkedéssel, essay-vel szövi át a valóság szövetét, vagy az, aki felidézi az élet, az emberi vágyak s szenvedélyek nagy színjátékát s hagyja, hogy az igazság a maga rejtőzködő, kimondatlan titokzatosságával hasson. Móricz válasza meggyőző, de ne feledjük, hogy realizmusa nem tan, nem program s iskola, hanem a nagy művészet örök realizmusa, amelyben van annyi szimbolizmus is, mint magában az életben, a természet nagy alkotásaiban.

1928-ban az irodalmi Nobel-díjjal Sigrid Undset Christin Lavransdatter-ét koszorúzták meg. Ez a háromkötetes prózaeposz 1920—1922-ben készült s a történelmi regénynek ugyanazt a nagy műfaját, ugyanazt a hívő, könyörtelen realizmusát képviseli, mint Móricz trilógiája, melynek első kötete ugyancsak 1922-ben készült el. Nemcsak a korszellem távoli, láthatatlan kapcsolatainak példája ez, hanem szomorú magyar viszonyainknak tünete is. Irodalmunk eddig csak egyszer, Petőfi nagyszerű betörésével tudott egy világirodalmi hullám tarajára kerülni; egyébként 20—25 évvel elkéstünk. Mikszáth érett realizmusa, Herczeg nagypolgári simasága és fölénye, Móricz naturalizmusa mind elkéstek. Nem marad-e észrevétlen e hatalmas történelmi látomás is? S még egy fájdalmas kérdés. Arany legmélyebb értékei nyelvművészetében rejtőzködnek, hatása nagyrészt ezért oly szűkkörű. Az „Erdély“ leggazdagabb tápláló ere szintén a nyelv s ez mivel sem könnyebb Aranyénál. Nem fog-e Móricz műve is elmerülni otthoni pártharcainkban s közönyünkben s nem lett-e irodalmunk ismét csak egy lefordíthatatlan remekművel gazdagabb?

KERESZTURY DEZSŐ

FILMÉLET AZ ELMÚLT SZEZONBAN

MIKÖZBEN KÜLFÖLDÖN az utolsó évek nagy belső küzdelmei, melyeket éppen a legnagyobb rendezők (Pudowkin, Timoschenko, Dupont, Eisenstein, Griffith, Machaty, Chaplin, Czinner stb.) folytattak gyakorlatban és elméletben a film művészi önállóságáért, számos művészi alkotáson kívül a közönség filmszemléletében is lassan meginduló tisztulást eredményeztek, addig nálunk az elmúlt szezon filmélete és filmszemlélete csak teljes tartalmi és formai káoszt hozott. Következetes törvényszerűséggel és matematikai pontossággal kullogunk tehát e tekintetben is a külföldi fejlődés után. A tőke természetesen mohón keresi a közönség ízlésterületeinek legérzékenyebb pontjait, a közönség meg ma sem látja még, hogy a film művészete hol kezdődik és hol végződik a színpad művészi világa. A kritika, általában az elmélet, — amennyiben nálunk elméletről beszélni lehet, mert ennek filmszemlélete nem kevésbé bizonytalan és kialakulatlan, mint a közönségé — csak megerősítette annak eltévedt értékeléseit.

Az áldatlan viták és szellemi küzdelmek után, melyeket a színpad és a film egymás között folytatott, ma már eljutottunk odáig, hogy mindegyik a másik művészi területéről vádolja ellenfelét. A színpad az utolsó évek halálos vergődéseitől fáradtan, a pusztulástól és az elmúlástól való neuraszténiás félelmében, minden kudarcért a filmet okolja, a film meg minden lehető és lehetetlent elkövet, hogy a közönség minél hatalmasabb tömegeit láncolhassa magához. Nem csoda tehát, hogy a közönség művészetszemléletével a legfurcsább helyzetbe került: filmen élvezi a technikai úton közvetített reprodukált színpadi eredményeket és a színházba jár a film művészi illúzióiért.

E tekintetben az elmúlt szezon színpadi élete is jellemző eredményeket hozott. Éppen egy éve, hogy a Vígszínház a cirkuszba vonult exotikus milióért és az ősszel a cirkusz (egyik kabaré-színpadunkon) iróniából bevonult a színházba. Nagy színészi eredményeket: hatalmas alakítást, emberformálást — egy-két szórványos jelenséget leszámítva — hiába keresünk az elmúlt szezonban. Sokaknak viszont megnyugtatóan szolgált, hogy a színpadi rendezésben kiváló eredményeket értünk el. A Vígszínház többek között a Fodor-darabban („A szerelem nem olyan egyszerű“) a milió olyan pazar, színes, hangulatos, sőt változatos és élethű eredményeit varázsolta a színpadra,

a technikai lehetőségek és a rendező képzelete segítségével, hogy csodálatraméltó. Ha e tekintetben egy kis jóakarattal eltekintünk a mozgókép technikai fölényétől és gazdagságától, egy filmalkotásnak is dicsőségére vált volna. A Nemzeti Színház pedig nemrég egy kiváló külföldi színpadi szakember rendezésével (Stuart Mária) gazdagította sikereit. Sokan voltak, akik most már végkép félreértették a színpadi rendezés művészi problémáit. Nem értették a színészt, aki egyéniségével, kifejezési lehetőségeivel, idegenül állott az idegen rendező előtt, de nem értették a rendezőt sem, aki nem ismerhette élő anyagát, a nyelvet stb. A színpadi fejlődés utolsó éveit szerint az utóbbiak azonban nem is fontosak. Meglepetést csak azoknak jelenthetett ez, akik nem ismerték a színpad utolsó éveinek a történetét. A színész egyénisége és a nyelv, az előbeszéd másodrendű tényezők lettek. A Stuart Mária rendezése megmutatta, hogy az előbbiekkal szemben mi a fontosabb, az elsőbrendű. A milió: az élethűség, a kosztüm, a színek, a mozgásszerűség, a ritmus, a fényhatások, egyszerűen minden, ami az előbbieken kívül létezik. A kosztümök színáramlatában és pazar pompájában elveszett a színészek egyénisége, a vakító fényáradatban elmosódott a hangjuk és a szédítő ritmusban: az elnyújtott felvonulásokban és játékok ritmikus voltában, egyszerűen a darab külső formáján elveszték az intellektuális és lélektani nüanszok. Nem is maradt más a közönség emlékezetében, (amely ebben az esetben inkább passzív szemlélő, mint résztvevő volt), mint a pazar milió eredetisége és a rendezés nagyszerűsége. Egyszerűen a rendező egyéniségének és alkotó tevékenységének tárgyiasítását láthatták mindenhol, mert a színpadon szélében-hosszában a rendező diktatórikus képzelete nehezedett az egész darabra és zsarnokságából a színészek csak itt-ott, egy-két jelenetben emelkedtek ki. Így vonult be dicsőségesen a Nemzeti Színházba is a képiesség, a film művészi világa, a színpad művészi lehetőségei rovására. Kár azonban, hogy ebben is a fejlődés háttérében maradtunk. Olyannal leptük meg a magyar közönséget, amit külföldön (elsősorban Angliában) már kezdenek megtűrni, amelyből a szakemberek részben már kiábrándultak.

Így lett a színpad világa a filmé és a film, mintha csak vissza akarta volna adni a kölcsönt, az elmúlt szezonban már végérvényesen eltanulta a színpadtól az „önárulást“ (Fedor Stepun.)

Az elmúlt szezon filmélete ugyanis sok mindent hozott gazdag össze-visszaságban: nagy színészeket, híres sztárokat, nem egyszerű elsőrendű játékot, alakítást; nagyszerű regényeket, színpadi, opera és zenei alakításokat — csak éppen filmet nem láttunk vagy csak nagyon keveset. Mialatt a színpad művészi világában a színpad művésze, a színész háttérbe szorult a rendező mellett, azalatt a filmen is sorrendet változtattak a művészi tényezők, a színész került az előtérbe és a rendező csak ritkán jutott szóhoz. Már nem is hatott meglepetés erejével, hogy a legexponáltabb ponton is helyet cseréltek. Míg a színpad mindent elkövetett, hogy tökéletes miliót teremtsen színészei köré, a film az utolsó szezonban már elég gyakran megelégedett kulisszákkal is. A laikusban és a dilettánsban alaposan megerősödhetett a tudat alatt amúgyis ott settenkedő gyanúsítás, hogy

a film nem egyéb, mint technikai közvetítése a többi művészetek eredményeinek. Lelketlen és szellemtelen gépi valami, ahol az ember képzelete és alkotótevékenysége a gazdag technikai lehetőségeken kívül érvényre nem juthat, éppen ezért elegendő okot szolgáltat a művészi válság idején a gyűlöletre.

Az elmúlt szezon filmalkotásainak hetven százaléka ezen a területen mozgott: reprodukciókat hozott. Költői, színpadi, zenei alkotásokat projiciált a filmre, illetőleg a vászonra. („Csak nekem dalolj“, „Szívem érted dobog“, „Csillag ragyog az égen“, „Emmy“, „Bécsi csalogány“, „Víg özvegy“, „Frasquita“, „Iglói diákok“, „Antónia“, „Turandot“, „Dalol a szerelem“, „Színes fátyol“, „Tűzmadár“, „Ahol tilos a szerelem“ és „Peer Gynt“ stb.) Az a néhány alkotás, amely az előzőkkel szemben eredeti művészi eredményeket is hozott, („A fekete kártya“, „Ámok“, „Az ordonánc“, „Moszkvai éjszakák“) nem emelkedhetett ki közülük, mert a kritika és a közönség, amely kiemelhetné őket a süllyedésből, a primitív alkotások nagy tömegegéből, nem ismerte fel bennük az értékeket. A kritikus kritikáiban, a közönség a filmszínház nézőterén, a színészekért rajongott, játékukat dicsőítette vagy miattuk bosszankodott; énekesek hangjától vagy zenei alkotásuktól esett extázisba, párbeszédek, szellemeskedéseik nyerték meg tetszését.

Itt, a legelső rétegekben találkozunk a magyar filmekkel is. Nem volna azonban vigasztalan a helyzet, ha egyetlenegy akadt volna vagy csak egyetlenegy jelenet is, amelyet kiemelhetnénk a süllyedőből. (Formában a Meseautó sem emelkedett a többi fölé.) Pedig nagyszerű üzleti fellendülést hoztak és meglepetésszerű forgalmat a film ipari és kereskedelmi életében, úgyannyrá, hogy az egyedüli magyar filmgyár térben és időben már nem tudja követni a tempót. Ez tehát az elmúlt szezon magyar filméletének öröndetes jelensége. És kétségkívül nagy eredménye, ha a gazdasági szegénységben megelégszünk a film gazdasági, ipari és szociális szemléletével és eltekintünk az alkotástól és a közönségtől.

Nem lehetünk azonban annyira nyomorultan szegények, hogy az előbbieket örömmámorában megbocsássunk mindent, még a primitív művészi eredmények hiányát is.

Ha ugyanis a közönség filmszemlélete nem tévedt volna el, ha művészetszemlélete nem süllyedt volna olyan mélyre, a főttebbi eredmények is másképp alakultak volna. Ebben az esetben a közönség bizonyosan felocsúdott volna a mámorból, amelyet a tőke propagandája élesztett és táplált, nem rajongott volna a filmszínházak nézőterén a legprimitívebb tákalmányokért.

Nehéz volna eldönteni, hogy mi volt a primitívebb rajtuk: a tartalom-e vagy a forma. Egyetlenegy ponton azonban mindkét szempontból harmonikusan találkoztak: semmi közülük sem volt ahhoz, amit a mai filmszemlélet filmnek nevez. Üzleti buzgóságból, hogy minél többet adjanak, minden lehető belegyömösöltek a képbe, amit technikai úton csak lehetséges volt, tekintet nélkül arra, hogy a mozgókép természete elbíra-e a merényletet. A legkényesebb és mindkét értelemben legolcsóbb módszert követik. Kínos dilettan-

tizmussal összehoznak egy párbeszédekkel és szellemeskedésekkel teleaggatott filmszűzsét. Rendszerint sikert aratott színpadi és költői alkotásoktól veszik kölcsön a mesét, melyet minden lényegesebb átformálás nélkül osztanak jelenetekre. Megkeresik a közönség kedvenc színészeit és lefényképezik játékukat. Megfelelő hangú színésszel a legtermészetelenebb helyzetekben elénekeltetnek néhány „kellemes“ dallamot és zenét is szereznek hozzá. A színészek tehát játszanak, beszélnek, énekelnek, ha eljön a megfelelő kép és az operátor felveszi a jelenetet. Miliót is fényképeznek hozzá. Minden belső és külső kapcsolat nélkül vágják a milió képeit egymás mellé. E tekintetben eljutottunk már odáig, hogy sokan megúnták a magyar miliók speciális szépségeit és rettegnek a búzamezőktől, az aratástól, a ménestől és Budapest szépségeitől — a filmen. Mindenki érzi, hogy reklámnak és propagandának kerültek oda, mert erőszakosan illesztik bele Őket a tartalomba és a képek közé. Mindenesetre nagy részük van abban, hogy a nyugateurópai ember magyar élet- és kultúr szemlélete olyan nehezen veti le romantikus vonásait.

E tekintetben azonban az utolsó alkotások változást hoztak. („Köszönöm, hogy elgázolt“, „Ez a villa eladó“.) Nem művészi célokért, hanem üzleti érdekekből eltekintettek most már végkép a miliótól, leszámítva a filmgyárban felépített szobákat, hallokat stb-t. A közönség pedig miközben a színházakban a milió nagyszerűségeit láthatta és élvezte, a színészek játékáért és szellemeskedéseikért a mozgóképelőadásokra jár. A filmen nem törődött már a milióval és az időbeli történéssel és a színházban alig vette észre a színészt, aki előtte élő alakban, szuggesztív erejének közvetlenségével állott.

A magyar film tehát gyakran krónikus sorrendben egymás mellé vágott, a legprimitívebben fényképezett színpadi jelenetekből áll, ahol a rendező képzeletének, alkotótevékenységének és kifejezési törekvéseinek semmi nyoma sincs. A rendező fizikai jelenléte csak arra jó, hogy lerögzítse a színpadi szellemben megrendezett jeleneteket. Éppen ezért mindenki és minden ott van a képeken, ott láthatók és hallhatók: a színészek, a párbeszéd, az énekszámok, a zene, csak a film művésze, a rendező képzelete nem található seholsem.

Kész tehát a „film“, amelyet a tőke teleaggat a magyar élet és kultúra külsőségeivel, a leghatásosabb és legbiztosabb reklámmal. Minden újabb alkotást hatalmas barokk parádéval harangoznak be. A magyar lélek legérzékenyebb területeit hozzák extázisba reklámaikkal, mert a magyar kultúra s a magyar géniusz dokumentumaiként hirdetik őket. Hogy pedig a jogos kritika hangjait a priori elnémítsák, kísérő zenének roppant áldozatkészségüket és Önzetlenségüket hangoztatják, a magyar kultúra érdekében kifejtett szolgálataikat, holott ma már a legjobb és relatíve legbiztosabb üzletről van szó. A magyar közönség és kritika, amely a világ filmtermelésének csak néhány művészi alkotásával hasonlíthatja össze őket, mert éppen a legtökéletesebb filmek nem igen jutnak el hozzánk, azzal a meggyőződéssel látogatja a filmelőadásokat, hogy a film eszközeiből többre nem telik.

A magyar filmek nivójáért egyedül és kizárólag csak a tőkét és a szakembert vádolni mégis elhamarkodott, de főképpen dilettáns

ítélkezés volna. Tőke nélkül nincs film, amint levegő nélkül nincsen élet. Ez kollektív természetéből, technikai mivoltából és kifejezési lehetőségeiből logikusan következik. A tőkének tehát szüksége van a közönség nagy tömegeire, művészet szemléletével és ízlésáramlataival tehát nem szállhat önkényesen szembe, ha volna is benne jóakarata. Csak a közönség filmszemléletének átalakulása és gyökeres ízlésváltozása hozhat e tekintetben fordulatot. Csak a közönség és a kritika együttes állásfoglalása kényszerítheti a tőkét és a szakembert komolyabb és művészebb törekvésekre.

ÍGY JUTOTTUNK EL a filmkritika világába, ahol a tőke, az alkotás és a közönség viszonyából származó lehetőségekkel a kezében a független kritikus komoly kultúrmissziót teljesíthet be a film életében is. Az általános esztétikai normák, színpadi terminus technikusok és egyetemes művészet-filozófiai analízisek helyett, melyek az új kritika barokkforma cirádáit ékítik és filmkritikáinkba is betolakodtak, noha semmi közük sincs a filmhez, a magyar közönséget elsősorban oda kellene vezetni, ahol a film egyéni, egészen sajátos művészi világa kezdődik. Ha a közönség megtanult filmszerűen szemlélődni és látni, rá fog eszmélni azokra a nagy tartalmi és formai különbségekre, amelyek a filmművészetet a többi művészettől, elsősorban a színpad művészi lehetőségeitől elválasztják. Ez a kezdete minden filmkritikának, és egyetlen lehetősége annak, hogy a közönség filmszemlélete helyes útra terelődjék.

Nem vitatható el azonban, hogy kollektív és szociális-kulturális szempontból a reprodukcióknak is megbecsülhetetlen a jelentősége, még ha önálló és eredeti művészi eredményeket egyáltalán nem is hoznak, mert a többi művészetek eredményeit az emberiség legnagyobb százaléka előtt legalább közvetítés útján ismertté teszik. Lehetnek köztük is természetesen ügyesebb (Lubitsch: *Víg özvegy*) vagy kevésbé ügyes alkotások (Frasquita, *Turandot* stb.), de a film szempontjából művészetről csak kialakulatlan filmszemlélet beszélhet velük kapcsolatban.

A filmművészet mozgóképekkel és mozgóképek rendszerével (Montage) dolgozik. Kifejezési eszközeinek a természete, technikai lehetőségei, az időbeli történések, az életritmus és benne az ember és a milió viszonyára koncentrálták művészi lehetőségeit. E tekintetben nem egy darab találta meg tartalmi szempontból a jellemző témakört (Arany, *Viva Villa*, *Havasok fia*, *Sasfészek*, a *Mont Blanc királya*, *Magas iskola*, *Hindu lándzsás* stb.), ha formaművészetükben nem emelkedtek is az átlagalkotások fölé, sőt volt köztük olyan is, amelyik egészen primitív formát hozott (*Viva Villa*, *Hindu lándzsás* stb.). Akadtak olyanok is, amelyek tartalmi szempontból hoztak egészen jelentéktelent, értéktelent, de formájukban legalább a film eszközeinél maradtak (A *circusz hercege*).

A film nemcsak hatásában, de alkotói számát tekintve is a legkollektívebb kultúrtényező, illetőleg művészet. Az alkotók nagy száma hozza létre ugyan, de művészi formáját, stílusát, szellemét, kifejezés- és művészi eredményeit mégis a rendező teremti meg.

A színész egyénisége például, (hogy végre egy kényes kérdést tisztázzunk), csak másodrendű tényező, amint azt ismételten az idei szezon nem egy darabja bizonyította (Nyugat leánya, Ahol tilos a szerelem, Színes fátyol), amelyek a nagy sztár (Iréne Dunne, Charles Laughton, Greta Garbo), játékaival sem tudták eltüntetni a rendezés nagy hibáit, egyszóval az egész darab művészi jelentéktelenségét. A Moszkvai Éjszakák nagy művészi eredményeit Harry Baur nagy művészete ellenére sem ő, hanem a rendező teremtette meg. Nagy színészek játékát reprodukálni még nem filmművészet. A színész különben a mozgóképen „nem játszik“ ha az utóbbi fogalmat színpadi értelemben vesszük, hanem a mozgások, a képies kifejezések stb. nagy tömegét állítja elő, melyeket a művészrendező megfelelő kifejezési céltudatossággal állít a képbe, miután kiemelte belőlük a neki megfelelőt, a legjellemzőbbet és azt a legfrappánsabb beállításba helyezte. Harry Baur művészetének jelentősége éppen az volt, hogy egész képies megjelenése, mozgása, életritmusa stb. tipikusan szimbolizálta a képen azt az embertípust, amelyet a rendező a képen megjelentetni akart.

Megnyugtató, hogy a nagy tömkelegben mégis akadt egynehány filmalkotás, amely a rendező művészi tevékenysége és a film művészi jelentősége szempontjából komolyabb eredményeket is hozott. Elsősorban a filmszerűség, a mozgóképek tisztasága és művészi rendszere hozott a kialakuló filmszemlélet számára jellemző és érdekes eredményeket. Nem érdektelen megfigyelni néha, hogy a rendező hogyan alkotott a film egyéni művészi eszközeivel és hol ért el e tekintetben művészi eredményeket, s hol siklott le a film területéről idegen művészetek világába.

„A F e k e t e k á r t y a“ (J. Feyder) a velencei és a bécsi filmversenyen, illetőleg filmkiállításon díjat szerzett alkotóinak. Nálunk sokaknak szemet szúrt ez a különös értékelés. A magyar közönség, de a kritika sem talált a tartalom (idegen légió) eredetibb beállítása mellett egyéb értékeket. Pedig a közé a kevés film közé tartozott, amely a hang és a kép tökéletes technikai kivitele mellett a hang szerepét művészi módon és a mozgókép természetének megfelelően fogta fel. Tiszta képet nyújtott abban a művészi káoszban, amelyet a mozgóképen a hang megjelenése teremtett. A hang csak ott jutott érvényre a képen, ahol mint életjelenség természetesen hozzátartozott a miliőhöz, illetőleg a helyzetet jellemző képhez. Nem alkalmazott minduntalan zenét, a legtermészetlenebb módon mindenféle helyzetek aláfestéséhez, nem énekeltetett, ahol lélektanilag és logikailag érthetetlenül érte volna a szemlélőt, egyszóval a hang csak ott jelent meg, ahol a kép maga kívánta, (a felvonuló katonák dobpergése és lépteinek zaja; a kocsma zenéje, benne a katonák éneke stb.), de ott sem kerekedett a mozgókép fölé, megmaradt a képen belül.

Az „Á m o k“ (F. Ozepe) Stefan Zweig szenvedélyes szellemű analitikus novellája, amely a priori mint témaválasztás is veszedelmes ötlet volt, a mozgókép kifejezési lehetőségei szempontjából a filmen — az eredetihez képest — egy borzalmas rémdráma lett. Veszedelmes volt részben az ötlet, de már elhibázott a következő

lépés, hogy a filmszűzsé és a scenárium, de a rendezés sem tudta kiemelni a tipikusan költői alkotást a maga specifikus formaléggöréből. Nem tudta a tárgyat a nyelvi kifejezés területéről a mozgóképre transzponálni, a nyelvi forma léggöréből a mozgókép formaléggörébe vinni. Az író, Zweig, meg tudta közelíteni, sőt ki is tudta fejezni a nyelvi kifejezés elvont lehetőségeivel és a maga koncentrált analitikus stíluskésztségével azokat az elvont szellemi és lelki tényezőket, amelyek a cselekvény belső fejlődésében és kialakulásában döntő szerepet játszanak. A film rendezője azonban a novella intellektuális világát nem tudhatta, a lélektani területét pedig nem tudta képekben kifejezni. Művészi eredményeket csak néhány kétségtelenül művészi kép és képkapcsolás hozott. A kezdetén néhány szimbolikus erejű képpel szuggesztív erővel alkotta meg a forró érzéki miliőt, amely az orvost körülövezi. Később pedig a sötét esti háttérre fényképezett orvos automatikusan mozgó felsőtestével (premier-plan) jellemzően szimbolizálta az orvos lelki helyzetét, amelyet szenvedélye támasztott belül és amelyből elvesztette a kivezető utat. Automatikusan, kezdő sebességénél fogva vonszolja magát, mert idegrendszere felmondta a szolgálatot és intellektuális életében teljes tompaság állott be. Ez a két képcsoport művészi módon tölti be hivatását, a többi kép és képkapcsolás azonban nem hozott egyebet, mint fényképezett színészt, minden kifejezési céltudatosság nélkül, egy halom párbeszédet, magyarázkodást és vitatkozást, amelybe a rendezőt a filmszerű kifejezési tényezők hiánya miatt a téma természete kergette.

Így történt, hogy a novellából csak a cselekmény csontváza maradt meg, az intellektuális küzködések és lélektani harcok és viharok következményei, a cselekvések. A film művészi formájának nagy hiánya volt, hogy hiányoztak azok a művészi képcsoportok, amelyek előkészítették volna azokat a nagyarányú pszichofizikai változásokat, amelyek később váratlanul, a semmiből törnek elő. Így megfelelő képsorozat nélkül érthetetlen, sőt komikus lett az orvos szenvedélyes és tragikus jelenetében, amikor a helytartó estéjén előkelő társaság közepeit vad extázisban és artikulátlan kitérésekkel törtet a távozó asszony után. Ugyancsak hibás, hogy megfelelő filmszerű kifejezés hiányában az orvos szavakkal magyarázgatja a meglepett asszonynak váratlan szenvedélyes, érzéki viselkedését.

A hódolat, amellyel a közönség a filmet fogadta, Zweig írói egyéniségének szólt és a relatív siker is csak azzal magyarázható, hogy a közönség nincs tisztában a film lehetőségeivel és nem ismeri Zweig novellájának művészi eredményeit. Megelégedett a darab cselekvénye folyamán természetesen adódó izgalmas helyzetekkel.

Hogy a mozgókép hogyan jár, ha a maga területéről a nyelvi kifejezés területére kalandozik és tipikusan költői alkotáshoz fordul, azt Ibsen Peer Gynt-jének megfilmesítése eléggé szemléltette a közelmúltban. Nagyszerű milióképeket hozott, amelyek a rendezés hibájából nem jutottak tovább a milió-illusztrációknál. Kiváló játékot láthattunk (Hans Albers) és némi életitmust a milió nagy változatosságával. Többet azonban nem tudott átmenteni a drámai költeményből, ami természetes is. A drámai költemény lényege, belső

tartalma, részben a rendező hibájából, legnagyobb részben azonban az alkotás természeténél fogva nem kerülhetett a mozgóképre. Így Peer Gynt élete a filmen külső kalandokban merült ki. Hogy mégis kapjunk valamit a drámai költemény mélységeiből, egész csomó színpadi jelenet is szerepelt benne, ahol a nyelvi kifejezés játszott uralkodó szerepet (a legjellemzőbben abban a jelenetben, ahol Peer Gynt anyja haldoklik).

A „Moszkvai éjszakák“ (G. Granowsky) tartalmában és formában, de filmszerűség szempontjából is kiváló eredményeket hozott. Két világ élete játszódik le benne. Két ember és két ellentétes milió áll előttünk. Az egyik Briukowé, a kereskedő és hadseregszállítéé, a másik Natasáé, a kórházi ápolónőé, akinek világához szervesen kapcsolódik tartalmában és formában is a háború miliője. Ez a két világ nemcsak az egyes képekben nyer szuggesztív kifejezést, hanem a montázs, a képek rendszere is művészi rendezéssel állítja szembe és élezi ki a kettő áthidalhatatlan differenciáit. Már a legelső képek is a film művészi formalétkörében születtek meg. Ezeket a képeket, amelyek Briukow lelkivilágába és miliójébe vezetnek, a rendező kétségtelen művészi erővel választotta ki, fényképezette és állította egymás mellé. Az első kép a folyómenti viskók, aztán a folyón úszó hajó, amelyet előregörnyedő alakok húznak (total plan). A következő kép (second plan-ban) a hajót vontató alakokat mutatja, amint nehéz, fáradt ritmusban vonulnak. Majd teljesen a kép előterében (premier plan-ban) hozta a rendező a dolgozó testek alsó részét: meggörbült, kemény munkára feszülő, rongyokkal betakart, begöngyölt lábszáraikat és lábfejeiket, odairányítja, koncentrálnia tehát a figyelmet, ahol a test a legfájdalmasabb erőt fejt ki a vontatásban és ahol szegénységük, rabszolgavoltuk a legszemléltetőbben domborodik ki a képen.

Aztán a part mentén húzódó, keskeny utat vette fel, amelyen hosszú sorban vonulnak a többiek, hatalmas zsákokkal a vállukon vonszolják magukat előre. Végül (total plan-ban) az egész vidék, az egész milió képe. Ugyanazok a részletek. Mindenféle zsákokat cipelő, terheket vontató emberek, a háttérben pedig egy hatalmas zsákhegy tetején a hadvezérként kimagasló terebélyes Briukow, a hadseregszállító, aki alatt az egész vidék, az egész milió a görnyedő embertömeggel együtt eltölpül, semmivé lesz.

Ezt követi premier plan-ban a zsákhegy tetején az alulról fölfelé fotografált Briukow, akinek ezáltal terebélyessége és könyörtelen hatalma még inkább megnövekszik, amint szolgálja a zsákhegy tövében feltekint rá s ez be is fejezi az első képcsoportot. Az utánuk következő képek már mind természetes következményei az elsőnek.

De művészi a következő képcsoport is. A megsebesült Ignatoff kapitány a kórházi ágyon fekszik. Lázálmában vadul előrehajol (az arca premier plan-ban) és megrohanják az utolsó élmények vízióképei, a harctér borzalmas emlékei. A vad arckifejezésbe és lázas ordítózásba belefutnak a következő képek: a rohamra induló katonák, az ágyútűz képe és hangbenyomásai, a repülőraj stb., amelyek mindinkább fokozottabb ritmusban következnek egymás után. (A foko-

zódó ritmus az emelkedő lázat érzékelteti.) Végül az utolsó képek következnek: a ritmus mindig nyugodtabb lesz, az égről nyugodt ritmusban vonul el a repülőraj. Megtisztul az ég, fehér felhőfoslányok úsznak a kék alapon. A befejező képen (premier plan-ban) Ignatoff nyugodt arca, amelyen átvonulnak a lágyan és halványan ráfotografált fehér felhőfoslányok. Elvonultak tehát a felhők is, egyidőben megtisztul a lelke és a képzelete és megnyugszik az idegrendszere. Az egész képcsoport egyes képei, kapcsolatuk, de ritmusuk is művészi módon szimbolizálja Ignatoff lázálmait, azoknak fokozódó ritmusát és a lassú kitisztulást. Kár, hogy az egyébként művészi képsorozat nem szemlélteti eléggé az elején az átmenetet, a vízióképek kezdetét. Ez a hibája Briukow vízióképeinek is, amelyek a tárgyalóteremben rohanják meg, amikor döntenie kell vallo-másával Ignatoff sorsa felett. A rendező nem érzékeltette eléggé a képek technikai kivitelében (mert a halotti ének hallucinációja nem elégséges), hogy már nem érzetéről van szó, hanem képzetekről, vízióképekről.

De nemcsak az egyes képek vagy képcsoportok, de az egész darab kompozíciója is a két ellentétes világot állítja szembe. Briukowét, aki a háború romjain építette fel zsákhegyeit és birodalmát, egész hatalmát és Natasáét, aki testével és leikével a romok között él, a kórházban és a háború világában. A montázs is ezt az ellentétet szolgálja. Hadbavonuló katonákat látunk, majd Natasát, amint a balkonról nézi őket, utána pedig a szentkép tövében imádkozik értük. Rögtön utána Briukow pazar palotája következik, ahol a vad mámor tombol. Vagy egy másik képkapcsolás: ismét a hadbavonuló katonák végtelen sora, rögtön utána az alulról fotografált Briukow a zsákhegy tetején, amikor könyörtelen parancsait osztogatja a zsákok tövében meglapuló és félénken föltekintő szolgának. Végül Briukow vad mámorban tobzódik palotájában (Natasza is nála van) és vad-ságában feldönti a pazarul fehérített asztalt és a felboruló asztal képébe és robajába belefut a bombát hajító repülő képe és robaja.

A milió is szerves része a tartalomnak és a formának. A milió képei szervesen illeszkednek bele a többi képek közé és belső kapcsolatban vannak a cselekvény lélektani folyamatával. Briukow palotájában vagyunk, ahol a pompa, a fény, a pazar gazdagság és a vad ritmus: az ének, a tánc, a zene mind Briukow miliójéhez tartoznak és poláris ellentétei Natasza világának. Művészi módon érzékeltetik a képek, hogy Natasza ebben az érzéki milióban, a vad ritmusban és a drasztikus hangzavarban hogyan omlik össze a maga ellentétes természetével és világával. A milió tehát résztvesz a két ember belső életében, mert a rendező kivetítette lelkiéletüket a környezetbe, annak minden megnyilvánulásába, ahol absztrakt folyamatok képpé, mozgássá, ritmussá lesznek.

Egy másik képen végtelen gabonaföldek terülnek el. Rajta — amerre csak szem elláthat — szétszórtan hatalmas képekben hever a gabona. A kép nagyszerű. A vidék azonban nem önmagáért van a képen, nem is nekünk mutatja a rendező (mint azt a magyar filmekben láthatjuk), Briukow mutatja és ajánlja fel Natasának királyi birodalmát. Hatni akar vele menyasszonyára. Közben Natasza meg-

tudja, hogy kártyán szerezte az egész birtokot s hogy Ignatoff is benne volt a játékban. Közeledik tehát a másik világ, ahová Ignatoff is tartozik. Natasa első válasza, hogy hátat fordít az egész vidéknek s ebben a mozgásban több kifejezőerő van, mint az utána következő magyarázatokban, melyekkel befolyásolni igyekszik vőlegényét.

Voltak azonban a filmen idegen elemek és kevésbé művészi részek is. Az utolsó jelenetek a bírósági tárgyalóteremben, kivéve Brikow vízióit, színpadi jelenetek reprodukciói voltak. Kétségtelen az is, hogy a millió zenei aláfestése filmszerűség szempontjából elhibázott volt, idegen művészi fogás, amely nem illeszkedett bele a tartalomba és elkíváncozott a képekről. Tartalmi szempontból kissé banális és primitív volt a kártyamotívum. Formai szempontból tekintve gyakran folyamodott a rendező a nyelvi kifejezéshez, ahol képekkel dolgozhatott volna. Filmművészeti szempontból tehát még nem volt harmonikusan egységes alkotás. Relatív mégis nagy művészi eredményeket hozott a primitív alkotások tömkelegében.

A mozgókép kulturális lehetőségeinek művészi területén az elmúlt szezonban még a trükkfilmek hoztak említésreméltót. Mert a formában, a kifejezésben minden a képen, a mozgáson és ritmuson alapszik náluk: a legtisztábban és eltévelyedés nélkül járnak a film művészi területén. Egyelőre kivételes nagy művészi eredményeket nem hoztak, bár kétségtelenül volt közöttük néhány, amely megérdemelte a sikert. (Karácsonyi álom, Kacagó tarka tavasz stb.) Általában a trükkfilm eszközei olyan gazdagok, hogy különösen a mese és a szatíra világában nagy lehetőségei vannak.

A tudományos filmek aránylag a tudomány minden területét bejárták, de formai szempontból sikerültebb csak kevés akadt köztük. Viszont örömdetes jelenség, hogy megtalálták már azt a tárgyi területet, amely a mozgókép kifejezési lehetőségeinek a nyelv kifejezésének területével szemben a leginkább felel meg. (A tenger titka, Hangok a nádasban, A növényvilág csavargói. Az aráni ember stb.) Kár, hogy a közönség egyoldalú beállítottsága miatt a tudományos törekvések iránt nem tanúsít komolyabb érdeklődést, mint azt „Az aráni ember“ (Flaherty) nézőtere bizonyította. Pedig a rendező elkövette azt a nagy hibát is, hogy amikor művészi módon választott ki egy olyan témakört, ahol az embernek a millióhoz való viszonya áll a középpontban, a formában nem tudott megszabadulni — a közönség miatt — az idegen elemtől. Az aráni ember nehéz és nagy küzdelmét, melyet a környezettel folytat, zenei kísérettel látták el. Igaz, hogy ezt a filmszemléletet filmkritikánk táplálja leginkább, hiszen az egyik folyóirat kritikusa éppen a „Az aráni ember“-rel kapcsolatban tett szemrehányást a rendezőnek, hogy ilyen szegényes cselekményű filmet hozott létre. Bizonyosan hiányosnak érezte a filmet ének, beszéd és szerelmi jelenetek nélkül. Nem vette észre, hogy tudományos filmről van szó. Mit várjon az ember a közönségtől tudományos filmszemléletét illetőleg, ha a kritika is összetéveszti egymással a tudományos és művészi törekvéseket?!

NYELVISMERETEK A NEMZET ÉLETÉBEN

KÖZÉPISKOLÁINK tanítási terve általános újjárendezés alatt áll. A reform részletei még nem ismeretesek, de alapirányairól már több ízben tájékoztatást kapott a közvélemény, »így a humanisztikus oktatás s a konzervatívabb életeszmények minden híve szívesen értesülhetett róla, hogy a latin — s nem utolsó sorban a görög — nyelv ismét nagyobb mértékben jut majd jogaihoz. Még két további szempont teszi figyelemreméltóvá a készülő Hóman-féle reformtervet. Az egyik az, hogy a miniszter szigorúan elhatárolni kívánja a klasszikus nyelveket és a magyar nyelvet, melyeket „műveltség tárgyának“ tekint, az élő idegen nyelvek tanításától, ez utóbbiakat viszont — igen helyesen — gyakorlati ismeretként kívánja taníttatni. Ebből folyik az anyanyelvi oktatás elmélyülése és átalakítása: világszerte észlelhető átalakulás ez, mellyel lépést kell tartanunk, ha nem akarjuk, hogy a magyarság és legnagyobb kincsei: nyelve és stílusa, irodalma és nemzeti eszmélete között megszakadjon a kapcsolat. De azt is örömmel fogjuk látni, ha az élő nyelvek tanításában a célok kitűzése és a módszer tekintetében tisztulás fog elkövetkezni. Legfőbb ideje ennek.¹

Aki a magyar középoktatás utolsó évtizedének alakulásait vizsgálja, nem tagadhatja, hogy az élőnyelvek tanítása terén tervtelenség és bizonytalanság hatalmasodott el s hogy e téren nemcsak rendezésre van szükség, hanem elsősorban világos gondolatokra és pontosan megjelölt célokra. A magyar iskolát s vele középosztályunkat az idegen nyelvek özöne árasztotta el, műveltségi és gyakorlati szempontok elég szerencsétlenül keveredtek politikaiakkal, megfontolatlan extenzió a tanítás intenzitásának rovására ment. Ezen a téren határozottan baj van, amelyet a Hóman-féle reform fog csak idővel, sok körültekintéssel, türelemmel és a hatóságok munkájával orvosolhatni.

Magyarország külpolitikai helyzetének változásait az iskola is hamarosan megérezte; Klebelsberg gróf inkább intuitíve, mint

¹ E témákkal a Magyar Szemlében ismételtelen foglalkoztunk. A klasszikus nyelvek védelmét következő cikkeink tárgyalták: Balogh József „Iskolarendszerünk anarchiája felé“ (XIV. 340.), „Középiszkolai kérdések — az egyetem szemszögéből“ (I. 253.), „Hírlap az iskolában“ (II. 37). Az anyanyelvi oktatás kérdéseit ismertette Eckhardt Sándor: „A magyar nyelv válsága“ (II. 373.), „Kell-e nyelvtan?“ (V. 24.), „Filológia“ (XVII. 173.). Végül a Hóman reformról első tájékoztatást adott Huszti József cikke „Hóman Bálint középiszkolai reformjához.“ (XXIII. 33.).

rendszeres megfontolás eredménye gyanánt a háború előtt tanított német és francia nyelvek mellé bevezette a középiskolákba az angolt és az olaszt is, — ez utóbbit egész határozottsággal a magyar-olasz politikai barátság megerősítésére. Minthogy a tantárgyakat és a tanítási órák számát nem lehetett a végtelenségig szaporítani, önként értendő, hogy a két új élő nyelv csak a német és a francia rovására terjeszkedhetett.

Így a műveltségileg elsősorban német tájékozódású monarchiából kivált Magyarország egyszerre négy nagyhatalom nyelvével találta magát szemközt; mindegyik nyelv más-más műveltségkört, tudományos gondolkodást, irodalmat, szellemiséget — bizonyos fokig más logikát nyitott meg előtte. Ugyanakkor történt ez, amikor a háborúvesztés és az országcsönkítés következtében anyagi gondok rohanják meg a nemzet. műveltebb osztályait, melyekből tanárok és diákok kikerültek. Maga a középiskola is éppen ezekben az időkben a bizonytalanság éveit élte: szüntelen átszervezés, tantervi megújítás állapotában volt. Soha rosszabbkor nem jöhetett a fent leírt „nyelvi áttájékozódás“: egy megrendített társadalmat talált s egy megrendített iskolaintézményt. Ehhez jött a kis ország külpolitikai bizonytalansága: a revízió szolgálatában, de szellemi önvédelmünk érdekében is egyszerre minden nyelvre szükségünk volt. A német kultúrkörből nem szakadhattunk ki; a francia nyelvnek hagyományai voltak felsőbb osztályaink műveltségében és ez a nyelv „közlekedési eszközünk“ a szláv népek s a Balkán felé is; az angol nyelv felé százados rokonérzés, az angolszász nemzetek méltányosságába és tárgyilagosságába vetett hit, az Egyesült Államok magyarságával való kapcsolatok, sport- és egyéb el nem hanyagolható gazdasági érdekek közelítettek; végül nyolc év óta baráti szövetség szálai fűznek Olaszországhoz, melynek nyelve gyakorlatilag talán kevesebbet jelent a magyarságnak, mint számos más nyelv, de Rómához és Itália földjéhez minden művelt emberünket — mint kutatót, zárandokot és turistát — erős érzelmi kapcsolatok kötik s a fokozódó idegenforgalom és a hivatali, valamint szervezeti érintkezés mind tágabb teret nyit e varázsos idióma számára, melyet a magyar fiatalság elég könnyen és szívesen is tanul. Mindegyik nagy nyelvnek megvan tehát a maga jelentősége és létjogosultsága oktatási épületünkben, mindegyik mellett szenvedélyesen lehet szót emelni, sőt higgadtan érvelni is. Csak egy biztos: a poliglottianak ezzel a töméntelen feladatával a magyarság megbirkózni nem képes.

Bár egész világosan a mai helyzetet nem lehet áttekinteni — sok minden cseppfolyós állapotban van, ami a középiskolával kapcsolatos, s a mai tantervek ismerete nem elégséges az ítéletre, hogy pedig a holnap mit hoz, az a hivatalok elhatározásától függ, — annyi mégis többé-kevésbé nyilvánvaló, hogy a felső oktatás felé haladó, tehát a magasabb műveltséget kereső magyar ifjú egy vagy két klasszikus nyelv mellett anyanyelvének elmélyülő oktatásával áll szemben; ez már magában véve két vagy három elég nehéz nyelvet jelent. Ezekhez csatlakozik legalább két idegen élő nyelv; ha ezek közül az egyik az olasz, praktikus okok arra készíthetik s bizonyára arra is fogják

utalni a diákot, hogy a hiányzó németet (de hiányozhatik a francia is!) valamelyest elsajátítsa. Legalább négy, de esetleg öt vagy hat idegen nyelv elemeivel kell tehát e kis nemzet fiainak küzködniök. Nemcsak súlyos feladat ez — a nehézség magában nem lehet elriasztó —, hanem éppenséggel megoldhatatlan. Az iskolát s vele a nemzetet nem szabad képtelen feladat elé állítani, mert az eredmény csak a teljes csőd lehet.

Aki a gyakorlati étellel érintkezik, — de egyszerre több síkban kell azt látnia — annak nem kerülhet el figyelmét, hogy az idegen nyelvek ismerete csökkenőben van hazánkban. Ne tévesszen meg senkit az a tömegnyüzsgés, mely a sokféle tanfolyam és „szeminárium“ körül észlelhető. Nem a tanulási alkalom hiányzik, hanem az elmélyülő tanulás; a beiratkozások száma magában véve keveset bizonyít. Csak az eredményeket szabad számbavenni, s azok kevéssé vigasztalók.

Az egyetemek méltán panaszoznak, hogy a felénk özőnlő fiatalság már évtizede képtelen rá, hogy a múlhatatlanul szükséges idegen nyelvű szakkönyveket és egy-egy tárgy külföldi irodalmát folyamatosan olvassa. A bölcsészeti kar nyelvi tanárai is panaszkodnak — s ez a legkomolyabb tünet —, hogy még azok a hallgatóik is, akik a francia vagy a német nyelvet választották szaktárgyukul, a kellő elemi ismeret nélkül jönnek a főiskolára. Ha így van ez a leendő német, francia, angol tanár esetében, mit várhatunk e téren a mérnök-, orvos- vagy ügyvédjelölttől?

Az egyetemek rendszerint azzal vigasztalják magukat, hogy a nemzeti élet egyéb, gyakorlati területein bizonyára jobbak a viszonyok. Am nem lehetnek jobbak, hiszen ma már a gyakorlati pályák tele vannak főiskolát végzettekkel, akik közhivatalokba, bankokba, magánvállalatokba nem vihetnek el magukkal nagyobb nyelvi biztosságot, mint aminőről az egyetemen tanúságot tettek vagy ott elsajátítottak.

Mi tehát a helyzet?

Egészen ellentétes tényekkel állunk szemközt. A középiskola sok idegen nyelvet tanít és képtelen feladat elé állít tanárt és diákot; ennek következtése, hogy eredményt alig ér el s a magyar élet olyan szakembereket kénytelen foglalkoztatni, akiknek nyelvismeretei fogyatékosak vagy hiányoznak. Vagyis elméletileg — oktatásügyünk szerkezetében — mintha a nyelvismeretek fontosságát vallanánk; az élet maga — kénytelen-kelletlen — kevéssel éri be vagy éppenséggel semmivel.

Nem kellene-e tisztába jönnünk a kérdéssel: mily idegen nyelvekre van szüksége a nemzet középosztályának s minő mértékben? Ha a választ megtaláljuk erre a kérdésre, talán nagy lépéssel tovább jutunk a középosztály munkamegosztásának problémájában is — hogy divatosabb szóval éljünk: racionalizálhatjuk oktatásunkat és racionalizálhatjuk a nemzeti életet nyelvtudás és nyelvhasználat szempontjából.

SOKSZOROS ELŐNYT jelentene ez a mai helyzethez képest, haladást a nemzet műveltsége és nagy munkákra való felkészültsége szempontjából; egyben energia-megtakarítást, ami az előbbivel lényegileg egyértelmű.

Hosszú évekkel ezelőtt nagyon megkapott, amit egy tengerentúlról hazajött fiatal diplomatánktól hallottam, aki elpanaszolta, hogy a magyar fiatalság milyen kedvezőtlen helyzetbe kerül a nagy nemzetek fiaival szemben. Neki és kortársainak a múlhatatlanul szükséges nyelvek alapos elsajátítása hosszú éveket rabolt el életéből; e nyelvismeretek fenntartása és kibővítése állandóan s voltaképpen elég meddően pusztítja idejét, melyet hasznosabb célokra — fontos történeti és gazdasági ismeretek elsajátítására — fordíthatna. A kis nemzetek nyelvi tragédiájáról beszélt ez a fiatalember s bizonyos részben kénytelen voltam neki igazat adni. Csak bizonyos részben, mert az idegen nyelvek tanulmányát — ha kellő elmélyedéssel üzik — elme-fejlesztő foglalkozásnak kell tekinteni s a szellemi terület, melyet egy-egy nagy nyelv elsajátításával megközelíthetünk, műveltségünknek semmivel sem pótolható gyarapodását jelenti.

De kétségtelen, hogy azt a nagy anyagi és energia „befektetést”, amit egész sor nyelv megtanulása jelent, csak kevesen engedhetik meg maguknak s nincs is rá szükség, hogy a magyarság nagy tömegei soknyelvűekké váljanak. A középosztály átlagembere számára egyetlen idegen élő nyelv elégséges lesz s át fogja segíteni foglalkozásának nehézségein, utazásaiban, tanulmányaiban, élvezeteiben gyámolítani fogja. Ez az „első” idegen nyelv — a nagy tömegek kisegítő külföldi nyelve — aligha lehet más, mint a német, amit itt, a hetvenmilliós német néptenger peremén nem kell bővebben megokolni. Semmiféle politikai vagy világszemléleti megfontolás nem térítheti el a magyarságot attól a százados oktatási rendszertől, mely a német nyelvnek minden egyéb felett elsőséget adott s el kell ítélni olyan törekvést, mely amúgy is fogyatékosná vált német nyelvismereteinket a tanítási órák számának csökkentésével még csorbítani kívánja. Világhatalmi viszonyok, a Német Birodalommal és Ausztriával való gazdasági és idegenforgalmi érintkezésünk, a német tudományos és technikai irodalom nélkülözhetetlensége parancsoló szükséggé teszik, hogy hazánkban sokan és jól tudjanak németül, sokkal többen és főként sokkal jobban, mint ma. Nem lehetünk meg olyan szakemberek híján, akik folyamatosan és szabatosan, lehetőleg csinosan beszéljenek németül: ezt elérni az iskola feladata, s az iskola ebbeli munkáját ellenőrizni a magyar társadalomé, melyet régebben az Ausztriával való közjogi kapcsolat, a hadsereg, német eredetű városi intelligencia s nem utolsó sorban a Bécshez igazodó zsidó polgárság erős kötelékekkel kapcsolt a német műveltséghez. E kötelékek elszakadtak s csak fokozott munka, elhatározás és következetesség mentheti meg ezt a nélkülözhetetlen szellemi hidunkat Nyugat felé.

Amilyen kétségbevonhatatlan a német nyelvnek, mint összekötő nyelvnek elsőbbségi joga a Duna völgyében, éppoly világos az is, hogy ama „második” idegen nyelv, mely a magyarságot Európához kapcsolja, csak a francia lehet. Ma is változatlanul ugyanaz a helyzet, mint félszázad előtt, amikor a magyar állam közoktatási épületének egyik nyelvi pillérévé a franciát tette. A diplomácia és a nemzetközi-európai érintkezés nyelve ma is jóformán megtámasztatlanul a francia, a Balkánon és a Közel-Keleten, mely bennünket fokozottabban érde-

kel, ez a nagy nyelv uralkodik. Ha valaki önmagát illúziókba ringatva, kétségbevonná Franciaország nagypolitikai jelentőségét, a legutóbbi félesztendő diplomáciai eseményei megtaníthatták a valóságra. Hogy bennünket olyan hatalmi szerkezet ölel körül, melynek legalább is egyik fókusza Párizs, annak ránk nézve nemcsak gyakorlati, hanem nyelvi és szellemi következései is vannak. A francia politika, szellem és gazdaság világát nem eltávolítani, hanem közelíteni kell Budapesthez, — közelíteni minden komoly, tehát elsősorban tanulmányi eszközzel. A francia nyelvre nincsen szüksége egész magasabb középosztályunknak, de nem lehet meg nélküle szellemi elitünk. Nemcsak külügyi szolgálatunkban, nemcsak bankjainkban és kereskedelmi vállalatainknál van szükségünk kitűnő és biztos francia ismeretekkel rendelkező vezetőkre, hanem tudományos és irodalmi életünknek is sokkal inkább kell Párizshoz igazodnia, semmint az elmúlt évtizedekben történt. Régebben Bécs—Berlin volt a tájékozódási pont; szellemi elszegényedésünk veszélye nélkül ezzel többé be nem érhetjük. Minden egyetemi tanszék körül szükségünk van olyan kitűnő magyar emberekre, akik tudományos tüzetességgel, de egyben formásán is beszélnek franciául. A nyelvismeretek lelki és érzelmi kapcsolatot is teremtenek; a magyarság nagyon is drágán fizette meg a francia világtól való elkülönülését, mely csak az utóbbi évtizedek politikájának volt az eredménye.

Régebben a nemzetvezető osztályok, elsősorban arisztokráciánk folyamatosan beszélt franciául; ez a folytonosság már a háború előtt megszakadt s ma e téren az ország nyelvismeretei éppenséggel elégtelenek. Erőteljes és rendszeres megújító munkának kell itt megindulnia. Az a teljesen francia tannyelvű középiskola, melynek előtanulmányai nemrégiben megindultak, hatalmas nemzeti feladatot vállal s minden támogatást megérdemel. Nem valaminő külpolitikai „orientációnak“ lesz eszköze ilyen „francia líceum“ Budapesten; nem is függhet a napi politika változandóságaitól. Vele a magyarság a legjobbat veszi át a francia műveltségépületből, amit ez a nagy nemzet a világnak adhat, — átveszi anélkül, hogy saját nemzeti kultúrkincsét csorbítaná vagy lelki függetlenségéből bármit is feláldozna. Egy francia tannyelvű magyar intézettel sokat nyerhetünk és semmit sem szabad veszítenünk.

Ha a nagyobb középosztály-tömegek számára a német nyelv alapos ismeretét biztosítottuk és komolyan gondoskodtunk róla, hogy elég széles rétegek és jól sajátíthassák el a francia nyelvet hazánkban, a további feladatok megoldása nem lehet már nehéz. A legjobbak egészen szűk körén nem terjed túl az angol és az olasz nyelv alapos ismeretének fontossága. Ha módot adunk rá, hogy néhány ezer kiváló magyar szakember megtanulja ezt a két, földrajzilag tőlünk távolabb eső nagy nyelvet, a nemzet gyakorlati szükségletei kielégültek. Kár áltatnunk magunkat: azokon kívül, akiknek hivatásszerűen van szükségük az idegen nyelvekre, kevesen vannak, akik a maguk örömeire elsajátítják, s ha elsajátították, meg is tudják tartani az idegen nyelveket. Ezeknek amatőr-örömei kívülesnek a közérdeken: kultúregyesületek, felolvasások, könyvek és folyóiratok, tanfolyamok jól

ellátják ezt a munkakört. Állam és iskola itt jóakarató szemlélők lehetnek, — olykor-olykor segíthetnek is. A valóság az, hogy szellemi javait még mindig az egyénnek magának kell meghódítania.

Üdvös volna, ha az olasz és a francia középiskola mellett, melyek nem nagyon sokára megtelepülnek majd országunkban, egy valóságos angol intézetet is látnánk a fővárosban, — angol és nem csupán angolul beszélő magyar tanerőkkel. Ezek az idegennyelvű nevelőintézetek kitűnően elláthatnák a magyar társadalmat azzal a kis „szellemi vezérkarral“, melynek francia, angol vagy olasz nyelvismeretekre életében és pályáján valóban szüksége lehet. Nem győzzük ismételni: a magyarság szükségei e részben elég csekélyek, és néhány száz vagy legfeljebb ezer szakember kedvéért kár volna egész középoktatási rendszerünket a szellemileg magában véve meddő poliglottiára építeni fel.

Végül: régen tudjuk, de nem elég alaposan tanultuk meg a cseh, román és szerb nyelvek ismeretének szükségét. Évtizedek óta hangoztatjuk ezt, — éppúgy, ahogy félszázados magyar közhely a Balkánnak közgazdasági felfedezése — de vajmi keveset teszünk annak érdekében, hogy ezek a bennünket övező nyelvek nálunk ismeretesebbé is váljanak. E téren még a kezdet kezdetén vagyunk: itt még a tanulási alkalom is hiányzik. Aligha kellene odáig mennünk, hogy ezeket a nyelveket is bevigyük a középiskolába s megterheljük velük egész nemzetnevelő apparátusunkat, — mint ahogy egyesek újabban akarják. Teljesen elég volna, ha egy-egy fővárosi középiskolában rendszeresen tartanának az összes intézetek diákjai számára kitűnően vezetett, gyakorlati tanfolyamokat és azokat a tanulókat, akik hallgatásukra önként jelentkeznek, valamelyik rendes nyelvi tárgy művelése alól felmentenék. Elsősorban azonban kedvet — vagy mint mondani szokás: közhangulatot — kellene kelteni az utódállamok nyelvének és történetének megismerése érdekében. Hogy felsőoktatásunkban e téren milyen hiányok pótlandók, arra gyakran rámutattak s a javulás jelei észlelhetők. Azt sem szabad elfeledni, hogy a tőlünk elszakított területek magyar kisebbségeiből kitűnő szakemberek lesznek kinevelhetők.

A szükségek felismerése és a célok kitűzése után a legnehezebb feladat vár megoldásra: a nyelvtanításnak ma is meglévő külszíne helyett az elmélyülő nyelvismereteket biztosítani a nemzet számára.

A JEFTIC-KORMÁNY

Jugoszlávia belpolitikai élete 1934 december 10 és 1935 május 10 között; a Jeftic-kormány megalakulásai optimista híresztelések; Uzunovic és Jeftic ellentétei; szenátor-választások; a skupstina feloszlátása; a régi kormány-párt vezetőinek visszavonulása; Jeftic és a parlamenten kívüli ellenzék; a radikálisok és a klerikálisok passzivitásba lépnek; Macek az ellenzéki lista élén; Jeftic contra Macek; Pál herceg és a pártlisták megerősítése; kormányterror; a választás eredményei; Jeftic diadala csak látszólagos; a délszláv egység eszméjének veresége; megbízhatatlan többség.

EZERKILENC SZÁZHARMINC NÉGY december 21-én alakult meg a Jeftic-kormány. A kormány összetétele a következő:

Miniszterelnök és külügyminiszter: Dr. Jeftic Bogoljub.

Hadügyminiszter: Zivkovic Péter tábornok.

Belügyminiszter: Popovic Velja.

Pénzügyminiszter: Dr. Stojadinovic Milan.

Igazságügyminiszter: Dr. Kojic Dragutin.

Erdészeti miniszter: Dr. Popovic Svetislav.

Közlekedésügyi miniszter: Vujić Dimitrije.

Közügyminiszter: Cirić Stevan.

Földművelésügyi miniszter: Dr. Jankovic Dragutin.

Szociálpolitikai miniszter: Dr. Marusic Drago.

Kereskedelmi miniszter: Dr. Vrbanić Milan.

Testnevelési miniszter: Dr. Auer Ljudevit.

Középítészeti miniszter: Dr. Közül Marko.

Tárca nélküli miniszter: Dr. Hasanbegovic Avdo.

Az első kilenc miniszter szerb, a tizedik szlovén, az utolsó négy horvát. Vallás szerint az első kilenc miniszter pravoszláv, a következő három római katolikus, azután egy ókatolikus következik és végül egy muzulmán. A miniszterek közül csak hárman voltak a lépett kormánynak is tagjai (Jeftic, Zivkovic, Kojic). Stojadinovic mint a radikális párt tagja, eddig a parlamenten kívül álló ellenzékhez tartozott. Közül a parlamenti ellenzék tagja volt, Jankovic a szerb földműves szövetkezetek életében játszott szerepet. A többi miniszter, — Zivkovic kivételével, — mint szenátor, képviselő, vagy bán, a diktatúra második garnitúrájának nem exponált részéhez tartozott. A premier, a hadügyminiszter és a belügyminiszter sógorok.

Az UZUNOVIC KORMÁNY és a régenstanács ellentéteit részletesen tárgyaltuk folyóiratunk januári számában. Pál hercegnek angol-francia útján minden idegen faktor a belpolitikai konszolidációt kötötte szívére és Genfben is a nagyhatalmak mérséklőleg hatottak a szerb delegátusokra. Erre otthon a kormány a vajdasági magyarok tömeges kiutasításával próbálta Pál herceg politikáját elgáncsolni. Mikor a herceg hazatért, a kormánynak csak négy tagja jelent meg fogadására. Jeftic külügyminiszter genfi szereplését a regentúra, hogy a háborús pártot leszerelje, nagy diadalként ünnepeltette. Jefticet Laibach-

ban, Zágrábban, Belgrádban, ünnepélyesen fogadták. A diktatúra mérsékeltebb szervezetei kivonultak eléje (Narodna Odrana), 125 képviselő és szenátor táviratilag üdvözölte, csak a kormány — az egy Kojic kivételével —¹ maradt távol. Mikor Jeftic a minisztertanácson a genfi tárgyalásokról beszámolt, Uzunovic azt indítványozta, fejezzék ki köszönetüket Párizsnak, Prágának és Bukarestnek, a külügyminiszter jelentését meg vegyék egyszerűen tudomásul. Erre Jeftic lemondott. Kojic szolidárisnak jelentette ki magát vele, mire az egész kormány demisszionált.

A lemondás hírére az egész ország fellélegzett és gyökeres rendszerváltozásról kerültek ellenőrizhetetlen hírek forgalomba. A délszláv kérdés tanulmányozói nagy szkepszissel fogadták az optimista kombinációkat. Tudták, hogy még Zivkovic tábornok a tényleges hatalom birtokosa. Így észszerűen csak olyan kormányt lehet alakítani, amelynek ő is tagja. A diktatúra atyja nem ülhetett le egy asztalhoz azokkal, akiket börtönbe csukattott és a közéletből kiküszöbölt. Jeftic a regentúra dezignált miniszterelnöke tárgyalhatott akárkivel, taktikázhatott jobbra-balra, de mint a tábornok sógora, nagyon jól tudta, hogy a régi pártok emberei csak teljes behódolás árán léphetnek be a kormányba. A radikálisok, a szlovén klerikálisok és a muzulmánok belépéséről szóló hírek inkább a külföldnek szánt hangulat-keltés volt, mint komoly lehetőség. Amint a régi pártok vezetői közölték Jefticcsel, hogy a sajtószabadság és a gyülekezési jog azonnali teljes helyreállítását követelik, a hatalmi tárcák nagy részét, választójogi reformot és a tavasszal szabad választásokat, a kérdés már el is dőlt.

- Jeftic örülhetett, hogy Stojadinovic volt pénzügyminisztere belépett a kormányba, bár hangsúlyozottan nem mint politikus, hanem mint szakember (nem is vállalt jelölést, hanem a régenstanács szenátorra nevezte ki) és hogy Jankovic megnyerésével remélhető volt a szerb földműves párt egy részének csatlakozása.

Az első minisztertanács amnesztiára ajánlotta Macek Vladimírt és a régenstanács az amnesztiát azonnal megadta. Ez a külföldön igen jó benyomást tett és Jugoszláviában is megerősödött az a hit, hogy mégis új korszak következik, ha nem teljesültek is a vérmes remények. A sajtó is szabadabban írhatott. Szabad volt a régi kormányt bíráltnia és az újat dicsérnie!

A RÉGENS-TANÁCS és az Uzunovic-kormány harca Jeftic kinevezésével a regentúra javára dőlt el. Persze örömcseppek bőven vegyültek az örömpohárba. Itt volt először is Zivkovic. Nemcsak el kellett ismerni hatalmi helyzetét, hanem az eddig a király alá rendelt háromtagú legfőbb katonai tanácsot alája és nem a régensek alá kellett rendelni. Azután itt volt a felbízott külföld, mely előtt nem lehetett sokáig titokban tartani azt a tényt, hogy komoly rendszerváltozásról nincsen szó. Még kevésbé lehetett otthon a hatévi diktatúra által elkeserített közvéleményt pusztá személycserével megnyugtatni. És az eddigi kormánypárttal is számolni kellett.

A kormánypárt elnöke kezdettől fogva Uzunovic volt. Az ő szűkebb hívei kezében voltak majdnem az összes pozíciók. Uzuno-

vic egyelőre nem látta veszve a játszmát. Mikor a kormány be akart mutatkozni a párt képviselő-klubjának, Uzunovic lemondott a klub elnökségéről és nem volt a statútumok szerint senki, aki a klubot összehívni jogosult lett volna. A kormány erre a skupstinában mondta el (1935 január 3) színtelen programbeszédét, melyet Uzunovic és környezete nem hallgattak meg. Jeftic az állami és a nemzeti egységhez való ragaszkodást hirdette és felhívott mindenkit, aki hajlandó Sándor király szellemében az érvényben lévő alkotmány tiszteletben tartása mellett dolgozni, támogassa kormányát. Ez a Programm alig különbözött Uzunovicétól. A volt premier a kormánypárt monopóliumának tartotta az állam kormányzatát, Jeftic nem, de olyan feltételeket szabott, melyek a parlamenten kívüli ellenzék csatlakozását eleve kizárták. Tíz nap múlva híres niái beszédében Uzunovic örömét fejezte ki, hogy a kormány éppen úgy mint ők, az 1931-i alkotmány változhatatlanságát hirdeti. A régi pártok tehát Jeftió számára sem léteztek. A parlamenten belül megalakult pártokat pedig ő is elismerte. A kormány bajban volt. A költségvetést kellett volna tárgyalatnia, de félt, hogy leszavazzák. A skupatínát tehát nem hívta össze. Viszont nem merte feloszlatni, mert a szenátus felének megújítása február 3-án az alkotmány értelmében esedékes volt és félnie kellett, hogy ezen, ha végleg összevész Uzunoviccsal, csúfos vereséget szenved.

Az alkotmány szerint a szenátorokat banátusok szerint a banátus képviselői, polgármesterei és a városi képviselő-testületek tagjai választják. Miután a banátusok autonómiája még nem lépett életbe, a polgármesterek és a városi képviselők kinevezett emberek voltak. Ha a kormány Uzunoviccsal már most le akart volna számolni, e szenátor-választókat ki kellett volna cserélnie. Ennek előfeltétele az lett volna, hogy a báni és vicebáni állások megbízható kezekben legyenek. A leváltások meg is indultak, de pár hét alatt nem lehetett lebontani azt, amit a diktatúra évek alatt felépített. Így az idő rövidsége miatt kénytelenek voltak Uzunovicékkal együtt működni. Többkevesebb nehézséggel sikerült minden banátusban egyezményes listát állítani és Jeftic hívei is Uzunovic jóváhagyásával a kormánypárt listáján jelöltettek és lettek szenátorokká. A parlamenten kívüli ellenzék csak a drávai banátusban (Szlovénia) próbált szerencsét. Itt abból az időből, amikor még Korosee a diktatúrában részt vett, megmaradt állásában egy csomó klerikális érzésű ember. Ezek Zebot Franjo volt képviselővel, mint listavezetővel, külön listát állítottak. Bár Zebot megígérte, hogy támogatni fogja a Jeftic-kormányt, ez az utolsó percben megtagadott vele minden közöséget. Erre Mamáie hivatalos listája 321 szavazatot kapott, Zeboté 86 szavazatot és mindhárom választásra került szenátorság a hivatalos listáé lett.

UZUNOVIC SKUPSTINÁJÁVAL Jeftic nem boldogulhatott. Ezért amint lezáródott a szenátorválasztás, a kormány a skupstina feloszlatását javasolta. Február 6-án este jelent meg a feloszlató kézirat, mely a választás napjául május 5-ét tűzte ki és az új skupstinát jún.

3-ára hívta össze. Az alkotmány szerint a szenátus üléseit is elnapolták június 3-ig.

A skupstina felosztatása váratlanul érte a közvéleményt, sőt a képviselőket is. Mindenki azt hitte, hogy a Jeftic-Uzunovic együttműködés kísérletezése egyelőre tovább fog folyni, hiszen az ősszel úgyis lejár a skupstina mandátuma. De nemcsak a felosztatás okozott meglepetést, hanem az is, hogy a kormány teljes három hónapot adott az agitációra. A kormány túlbecsülve Uzunovic hatalmát, letörésére időt akart nyerni. Talán azt is hitte, ha Uzunovicékkal leszámolt, a régi pártok valamilyen formában melléje állanak. A hosszú választási periódus azonban rossz taktikának bizonyult.

Amint kiderült, hogy Jeftic önálló listát állít, Uzunovicék elvesztették a talajt lábuk alól. Vagy tíznapos tanakodás után kimondták, hogy a volt kormánypárt nem állít listát és a párt tagjainak a jelölés kérdésében szabad kezet ad. Mire e határozat elhangzott, a volt kormánypárt képviselőinek 90%-a már Jeftic előszobájában tolongott. Akik a diktatúra parlamentjéről éveken át azt hirdették, hogy ennek tagjai magukon kívül alig képviselnek valakit, most teljes mértékben igazoltattak. Uzunovic, Marinkovic, SrSkié diktatúra-premier-k és szorosabb híveik önként visszavonultak. A kisebb emberekkel szemben Jeftic elég kegyelmesnek mutatkozott, különösen mikor kiderült, hogy a nagy nemzeti pártok nem hajlandók vele együtt menni. A diktatúra levitézlett csatlósainak tömeges jelölése a kormánylistán nem jelentette a Jeftic-kormány megerősödését.

AZ ELLENZÉKKEL SZEMBEN a kormány taktikája nagy változásokon esett keresztül a választási küzdelem három hónapja alatt. Először a kormánysajtó valósággal udvarolt a régi pártoknak. Teljes választási szabadságot ígért. Azt hirdette, hogy Jeftic olyan parlamentet akar, amelyben mindenki bent legyen, aki mögött nagyobb számú választó áll. Az új parlament a kialakult erőviszonyokhoz képest megfelelő egyezkedéssel fogja végleg konszolidálni Jugoszláviát. Jefticnek az ellen sem volt kifogása, hogy a horvát memorandum-írók ideológiáját képviselő vezérorgánus az 1931-1 alkotmányból a nemzeti és állami egység revíziójának lehetőségét vezesse le (Obzor, 1935 február 12).

Uzunovicék visszavonulása után a kormányon bizonyos optimizmus vett erőt. Egyes régi politikusok, mint a földművespárti Lázié, a radikális Janjic, a szlovén klerikális Gosar, Jeftic mellé állottak. A nemzeti kisebbségek, hogy valamelyes képviselőhöz jussanak, a kormányt támogatták. Az ellenzéki szervezkedések nehezen indultak meg és a január óta szervezkedő radikális-muzulmán-kerikális koalíció felbomlott, mielőtt megalakult volna. E tervezett koalíció pártjai külön-külön tárgyalgattak a kormánnyal és hetekig tartott, míg e tárgyalások eredménytelenül lezáródtak. KoroSec elkedvetlenedve passzivitásba lépett. A radikális párt ugyanezt tette. A horvát muzulmánok pedig, mint annyiszor, most is rájöttek, hogy nekik horvát katolikus testvéreik mellett a helyük.

A köztársasági hajlamú szerb földműves párt és a szerb demokraták Macek barátságát keresték. Macekkel nehéz volt megegyezni. Nem mozdult Zágrábból, de onnan a francia sajtónak olyan nyilatkozatokat adott, amelyek nem igen különböztek a szeparatizmustól. Nagy feltűnést keltett egy genfi lapban tett nyilatkozata. A horvát nemzet mindig szabad nemzet volt és nem hajlandó függetlenségéről lemondani. Még azt is elvette Belgrád, amit a magyar uralom meghagyott nekik. A szerbekkel csak mint egyenlő az egyenlővel tárgyalnak és nem nyugszanak meg abban, hogy egy új délszláv nemzet gyártásának ürügye alatt szerb alattvalókká legyenek. Jugoszlávia csak mint a délszláv nemzetek szabad konföderációja maradhat fent (Courrière de Génévé 1935 február 13).

A kormány február végén úgy ítélte meg a helyzetet, hogy a zilált ellenzéki pártviszonyok között nem lesz nehéz dolog döntő győzelmet aratnia. A feloszlott parlament horvát ellenzéki pártja, a Nemzeti Klub, kezdettől fogva behódolt Jefticnek. A parlamenti szerb ellenzék, a Hodzera-csoport, vele egy elvi alapon állott, titkos vezére Zivkovic tábornok volt, így ettől nem kellett tartania. A kormányzoldon élő Topalovió-féle szocialista párt és a zavaros fogalmazású rendiséget hirdető Ljotic-párt nem számítanak. Maksimovic pártszervezete elvi egység nélkül személyi kapcsolatokat keres. Komoly engedményekre tehát a kormánynak nem kell gondolnia. A parlamenti és az eddig parlamenten kívüli ellenzék fog ugyan bizonyos számú mandátumot szerezni, de ez csak megerősíti a kormány helyzetét, hiszen a merev tagadást a parlamenti munkában való részvétel váltja fel s ezzel a politikai élet normalizálódik.

Jeftic február végén kiadott választási kiáltványa e hangulatot tükrözi vissza. Mindenkit, múltjára való tekintet nélkül, közös munkára hív fel, de ugyanakkor törhetetlen ragaszkodását fejezi ki az 1931-es alkotmányhoz. Elismeri a régi pártok történeti érdemeit, de e pártok szerinte már túlélték magukat. Kijelenti, hogy kormánya a szeparatista, föderalista és forradalmi megmozdulásokat nem fogja tűrni. A választási kiáltvány beszél ugyan a délszláv egységről, de e sokféleképpen magyarázott fogalmat nem határozza meg. A kormány felfogását e kérdésről a belügyminiszter március 10-i rádióbeszéde adta elő. Popovic Velja szerint csak az a jó délszláv, aki a szerbséget, horvátságot és szlovénséget egyesíti magában, aki tehát nem jó szerb, horvát vagy szlovén, hanem egyszerre mind a három! Ezt az elméletet nem is tesszük bírálat tárgyává. Hiszen minden gondolkozó ember tudja, hogy ez a délszlávág fantazmagória. Vüágos, hogy Uzunovic letörése és a régi pártok remélt szétforgácsolása után Jeftic némi taktikai változásokkal és valamivel európaibb formában folytatni akarta az 1931-es rezsimet.

A diadalérzet azonban korai volt. Március folyamán lassan kiderült, hogy közös programra nélkül bár, de közös listával, minden banátusban megszervezkedett a horvát parasztpárti-pribiceviciánus-muzulmán-demokrata-szerb földművespárti koalíció. Maéek formailag alávetette magát a diktatúra választójogi előírásainak. Nyilatkozatot írt alá, hogy a délszláv egység híve, de semmi jele sem volt

annak, hogy régi politikai felfogását revideálta volna. Davidovic Belgrádba hívta, mire állítólag azt üzenté, hogy oda csak az államvédelmi bíróság parancsára jön. Az egyre megújuló diáksztrájkok, a bródi véres parasztlázadás kezdtek elárulni a délszláv tömegek valódi hangulatát. Macek és szerb szövetségesei egyetlen lappal sem bírtak, választó-gyűléseket is csak elvétve tarthattak, a lapok az ellenzéki blokkról jóformán egy szót sem írhattak és a szervezkedés mégis ellenállhatatlan erővel haladt előre.

Április folyamán a kormány új módszerhez folyamodott. A miniszterek a választói gyűléseken nyíltan támadni kezdték az ellenzéki blokkot. Vujic Nagybecskerekben (Petrogradra változtatták nemrég a nevét) azt mondta, hogy a blokk olyan részvénytársaság, melynek nyereségét a részvényesek egymás közt osztják fel, a veszteséget meg az állammal akarják megfizettetni. Ó-Pazuán Ciric a blokk programját hét pecséttel lezárt könyvnek mondta. Az állami rend lerombolói akarják a hatalmat megkaparintani, anélkül hogy tudnák, mit csinálnak győzelem esetén. Popovic Velja Sarajevóban azt mondja, hogy Macek hívei Szerbiában szerbofilek, Boszniában az iszlámot mentik meg nem létező veszedelmektől, Horvátországban bombákkal fenyegetőznek. A valóságban mást akar Macek, mást frankpárti környezete, mást a Radic-család, mást akar Davidovic és mást az ő intrikus hívei, mást Jovanovic Joca és mást az ő bolsevik környezete, mást Spaho és mást a Behmen-Hrasnica-csoport. Banjalukán Jankovic azt mondja, hogy csak Maček tudja a blokkban, mit akar: a horvát határok megállapítását, önálló pénzügyeket, külön horvát haderőt. Ugyancsak Jankovic Úszkubben francia lapokkal bizonyította, hogy az ellenzéki pártszövetség Pribiöevic hozzájárulásával alakult meg, tehát, a miniszter logikája szerint, az emigráció irányítja az ellenzék politikáját. Jeftic Zágrábban azt mondta, a kormány azért eszközölt ki amnesztiát Maceknek, hogy a marseillei büntett után alkalma legyen számot vetnie lelkiismeretével. Macek nem jött rá múltja súlyos tévedéseire. Ez a kormányt nem lepte meg, de az meglepi, hogy az ú. n. egyesült ellenzék kifogástalan múltú pártvezérei az ország sorsát Macek kezébe hajlandók letenni. Auer Eszéken arról beszélt, hiába hallgat Macek, mindenki tudja, mit akar. Ellenben a vele szövetkezett pártok „a felhőkben úsznak“. Jeftic Bdgrádban bevallja, hogy egyetlen komoly ellenfél van: Macek. Szemére hányja, hogy nem árulja el egy szóval sem, mik a szándékai. Hivatkozik Trumbicra, aki Spalatóban azzal magyarázta Macek hallgatását, hogy ha beszélne, az a tényleges helyzet ellen való izgatás volna és szélesre kitárná a börtönök ajtaját. Macek egyetlen gyűlést sem tartott, sem szövetségeseinek gyűléseire megbízottat nem küldött. Maceknek csak a választás napjáig van szüksége szövetségeseire, aztán a maga útján fog haladni. Itt két világ áll egymással szemben: a múlt és a jövő világa. Az ellenzék a múltat képviseli. A szerb, a horvát és a szlovén nemzet új szabad megegyezését követelni annyit jelent, mint a délszláv nemzetet fejlődésében egy nemzedékkel visszavetni. A délszláv egység kérdése örökre el van intézve. Ezért halt vértanú halált Sándor király és ezt garantálja a változhatatlan 1931-i alkotmány.

Azt hiszem, e támadások csak hasznára voltak az ellenzéknek: megadták neki a hiányzó nyilvánosságot. A lapok az idézett és a tartalmatlanságuk miatt itt mellőzött miniszteri kirohanásokat szóról-szóra közölték, így mindenki megtudta, hogy van, mégpedig kormánybeismerés szerint is igen komoly ellenzéki mozgalom. A külföld is a miniszteri beszédekből kezdett rájönni, hogy a kormány nem áll valami fényesen.

A kormánytámadások legalptalanabb része az volt, mely az ellenzéknek azt hányta szemére, hogy nem tart politikai gyűléseket. Ezeket u. i. a hivatalos közegek egyszerűen nem engedélyezték. Hogy Davidovicnak és Jovanovicnak mégis sikerült áprilisban néhány gyűlést tartania, az — angol laphírek szerint — Pál herceg személyes közbenjárására vezetendő vissza. Davidovic pártja belgrádi gyűlésén teljes politikai és sajtószabadságot követelt, valamint a kormány parlamenti felelősségének helyreállítását. Cáfolta azt, hogy Macek el akarná szakítani Horvátországot és Maéeknek hozzáintézett levélével bizonyította, hogy Macek a szerbekkel való megegyezéssel kívánja a horvát kérdést Jugoszlávián belül rendezni. A premier erre azt felelte, Davidovic téved, figyelmeztet mindenkit, hogy aki Davidovicra adja szavazatát, az Macek homályos törekvéseit támogatja. Davidovicék gyűléseiről a sajtó egy szót sem írhatott.

A VÁLASZTÓJOGI TÖRVÉNY szerint csak olyan pártlistákat erősíthet meg a belgrádi választási bíróság, amelyek az ország választókerületeinek legalább a felében harminc-harminc ajánlót kapnak, de ezeknek a választókerületeknek legalább hat banátus területén kell feküdniük. Ez az intézkedés azt célozza, hogy semmiféle fifikával ne lehessen valamilyen szerbmentes listát összeállítani.

A listák benyújtásának határideje április 19-e volt. E dátumig hat lista adatott be: Jeftic, Macek, Maksimovic, Ljotic, Hodzera és Topalovic listái. Jugoszláviában nincs bírói függetlenség, így a benyújtott listák bírósági vizsgálatában természetesen a politikai szempontok voltak az irányadók. Külföldi hírek szerint a kormány csak a Jeftic-listát akarta engedélyezni. Ekkor már mindenki tudta, hogy a Macek-listának többsége van. Davidovic és Jovanovic szerint ez a többség 90%-os volt. A kormány úgy vélte, hogy ebben a helyzetben a legcélravezetőbb megoldás a lista érvénytelenítése. A többi négy lista úgy sem jelent semmit. A régi pártok behódolására felépített naív kombináció megbukván, a legegyszerűbb dolog visszatérni az első diktatúra-parlament egypárt rendszeréhez. Jeftic okoskodását a régenstanács két tagja, külföldi laphírek szerint, elfogadta, — hiszen maguk is részt vettek a diktatúrában,— de Pál herceg ellenállásán meghiúsult a dolog. Ha a Macek-listát engedélyezni kellett, kérdés volt az, mi történjék a többi listával. A döntést körülbelül ez az okoskodás hozta meg: az ellenzéki listákat (Maksimovic, Ljotic) engedélyezni kell, különben ezek hívei Macekre szavaznak, az áellenzékiet (Hodzera, Topalovic) nem kell engedélyezni, mert ezek választói saját lista hiányában úgyszintén a kormányra szavaznak. A bíróság tehát Jeftic, Macek, Maksimovic és Ljotic listáját helyben hagyta,

a zivkovicianus Hodzeráét és a „szocialista“ Topalovicét elutasította. A számítás helyes volt. Topalovic párthatározattal kötelezte híveit Jeftic támogatására, Hodzera pártjában meg némi ingadozás után szintén felülkerekedett a kormányhű irányzat.

Maksimovic és Ljotie listája nem okozott gondot a kormánynak. Macek listája azonban heterogén összetétele ellenére teljes vereséggel fenyegette. A választást közvetlenül megelőző utolsó két hét a nyílt terror jegyében zajlott le. A nagyobb városokat az idegenek miatt kímélték, de különösen Bosznia és Szerbia vidéki kerületeiben a legbalkániabb módszerekkel dolgozott a hivatalos apparátus. A többi közt mintegy százötven képviselőjelöltet letartóztattak. A horvát muzulmánok vezére, Dr. Spaho Mehmed, e visszaélésekről memorandumot adott át Pál hercegnek. Macek a herceghez intézett táviratban tiltakozott a kormányterror ellen. Davidovic és Jovanovic megmagukhoz kérték a külföldi lapok belgrádi tudósítóit és részletesen tájékoztatták őket a kormány eljárásáról. Pál herceg nem tudott, talán most már nem is akart, semmit sem csinálni, hiszen Macekék győzelme esetén át kellett volna nekik adni a kormányhatalmat, vagy rögtön szétkergetni a parlamentet. Az a veszedelem fenyegetett volna mindkét esetben, hogy Zivkovic puccsot csinál. Davidovic és Jovanovic információi azonban nagyon sokat ártottak a külföldön Jeitiéeknek.

A SZAVAZÁS május 5-én ment végbe. Hivatalos adatok szerint a választók 73%-a élt állampolgári jogaival, összesen 2,778.000 szavazó. A választók száma 3,829.000, tehát 1,051.000 választó nem szavazott. A szavazatok megoszlása a következő: Jeftic 1,738.000, Macek 983.000, Maksimovic 33.000, Ljotic 24.000. A választótörvény szerint azok a pártok, melyek nem kapnak legalább 50.000 szavazatot, nem vétetnek figyelembe a mandátumok szétosztásánál, így Maksimovic és Ljotic listái kibuktak. Az a párt, amely megkapta a szavazatok relatív többségét, megkapja a mandátumok háromötödét, még pedig külön-külön minden banátusban, még ha az illető lista valamelyik banátusban egyetlen szavazatot sem kapott volna is. A hátralévő kétötödön a többi pártok osztoznak; a többségi is a relatív-többség feletti szavazatai arányában, de csak azokban a kerületekben, amelyekben elérte a szavazatok abszolút többségét. Ezenfelül minden mandátumot kapott lista vezetője képviselő lesz anélkül, hogy kerülete volna és a többségi lista megkapja a főváros öt mandátumát. Még komplikálja a szétosztást az, hogy ugyanazon listának az egyes kerületekben több jelöltje is lehet.

Az eredmény az, hogy Jeftic listája a választók 45%-ával és a leadott szavazatok 03%-ával megkapta a mandátumoknak mintegy 90%-át.¹ Mindezt szélsőséges terror és nyílt szavazás mellett és a Balkánon fekvő vidéki kerületekben mentesen minden ellenőrzéstől. Macek ellenben a választók 26%-ával és a leadott szavazatok 35%-ával megkapta a mandátumoknak mintegy 10%-át. Macek a két horvát többségű banátusban (Száva, Tengermellék) kétharmadnyi többséget

¹ E sorok lezártáig a hivatalos végeredmények még nincsenek közzétéve.

kapott, de azért a mandátumok háromötöde e banátusokban is Jefticéet illeti meg. A szlovén klerikálisok absztinenciája folytán a drávai banátus 308.000 választója közül csak 151.000 szavazott és ezek közül is csak 126.000 szavazott Jefticre, de azért a mandátumoknak jóval több mint háromötöde Jefticé lesz.

JEFTIC DIADALÁT harsogja a kormánysajtó. Ha csak a mandátumok számát vesszük figyelembe, igazat kell adnunk e sajtónak. Amíg ez a választási törvény érvényben van, minden kormány diadalt fog aratni. Jeftic győzelme azonban nemcsak ezért kétes értékű. Megválasztottak egy bár kis számú ellenzékot, mely azonban a legnagyobb nehézségek között is, kormánybeismerés szerint, megkapta a választók 26%-ának szavazatát. A választók 27%-a nem szavazott és ezek közt ott van két nagy történeti párt (szerb radikálisok, szlovén klerikálisok) híveinek nagy része. Ezek nyilvánvalóan a tiltakozás jeléül tartózkodtak a szavazástól. Jeftic sikere az, hogy amit az egypárt-rendszerre felépített első diktatúra-parlament valahogyan elpalástolt, az most nyilvánvaló lett: Jugoszlávia polgárainak többsége visszautasítja az 1929 január 6-a óta folyó rendszert és vele a délszláv egységnek azóta hirdetett és a lakosságra ráerőszakolt formáját. E választás után arra hivatkozni, hogy Jugoszlávia népe a rendszer mögött áll, kimeríti a rosszhiszeműség minden ismervét. A belpolitikai helyzet lényegesen rosszabb, mint volt a választás előtt. Ha Jugoszlávia nem akar komolyan parlamentáris állam lenni, — ami csak gyökeres alkotmányreform esetén képzelhető el, bár az igen vitás, hogy az ilyen reformot nem az ország szétesésével fizetné-e meg Jugoszlávia, — akkor még mindig célravezetőbb az uzunovici rendszer, mint a jeftici.

És még egy nagy baja van az új skupstinának. Jeftic többször azzal indokolta a régi parlament szétkergetését, hogy Uzunovic kormánypártja már szétesőben volt. A képviselők, diktatúraelőtti pártállásuk szerint, frakciókba csoportosultak és e frakciók egymás ellen hadakoztak. A régi parlament frakcióit, nagyrészt a régi képviselőkkel együtt, (hiszen a mandátumok száma szaporodott, az eddigi 305 képviselő helyébe 370 lép) átmentette a premier az új parlamentbe. Ráadásul a régi parlament egy kis horvát ellenzéki csoportját (Közül) is magába olvasztotta az új kormánypárt. Ehhez járulnak még a mostani választáson a kormánylistán bekerült, eddig a negáció álláspontján állott klerikális, földműves, radikális, muzulmán és parasztpárti szakadárok. Az új többség heterogénebb, mint a régi.

Jeftic diadala a valóságban alig leplezhető vereség. A kétségtelenül tehetséges diplomata a belpolitikában levizsgázott. Minél tovább marad az állam élén, — hiszen a mai alkotmány szerint alig szorul a parlament bizalmára, tehát a régenstanács jóvoltából sokáig helyén maradhat, — annál nehezebb örökséget hagy utódára.

FIGYELŐ

EGY NAGY TUDÓS HALÁLÁRA

EZERKILENC SZÁZHARMINCÖT május elsején, mialatt a bölcsészeti kar ülését vezette, Gombocz Zoltán, a kar dékánja összeesett székében és néhány perc múlva kilehelte lelkét.

A budapesti egyetem nagy nyelvészének korai halála mély gyászba borította az egész magyar tudományos életet. De a határokon túl is, a műveit európai világban gyász üli meg a lelkeket, mert Gombocz Zoltán személye és tudománya egyetemes tiszteletben állott mindenütt, ahol személyesen megfordult vagy ahová munkái eljutottak.

Egy évtizeddel ezelőtt került Kolozsvárról a budapesti egyetem magyar nyelvtörténeti tanszékére, de munkássága túllép szorosabb értelemben vett szaktudományának keretein. Már első nagy műve: „A magyar nyelv bolgár-török jövevényszavai“ kiinduló pontja lett a magyar őstörténet revíziójának és egyúttal ez volt az összehasonlító nyelvtörténet első modern értelemben vett alkalmazása az altáji nyelvészetben. Sikerült neki itt az óbolgár nyelv sajátosságait pontosan meghatározni a magyar nyelvben található ótörök kölcsönszavak segítségével és ezzel szilárd alapot rakott a magyar őstörténeti kutatások alá is, mert míg azelőtt e téren a tudományos munka ködös és sokszor önkényes feltevésekben merült ki, Gombocz megállapításai nyomán tények csoportosultak pontos sorrendben és logikus rendszerben. Biztonsággal lehetett megállapítani annak a bolgár-török műveltségi hatásnak mértékét, idejét és helyét, mely a magyarság kialakulásában és további sorsában oly döntő szerepet vitt. Megállapítást nyert minden korábbi zagyva feltevessel szemben, hogy az a primitív halász-vadász magyar-ugor törzs, mely a magyarság gyökerét alkotja, Krisztus után egy-két századdal egy törökös műveltség büvkörébe került s e hatás eredményeképpen az ugor-magyarság átalakult politikai és harci szervezetbe tömörülő földművelő és állattenyésztő néppé. A török-bolgár földművelési és állattenyésztési szavak gazdagsága és fejlettsége ugyanis igen fejlett kultúrára vallanak és egyáltalán nem kellett az Árpád-korabeli pannoniai szlávokra várnia a magyarságnak, hogy például a szőlőműveléssel, a juh- és méhtenyésztéssel, a gabonatermeléssel megismerkedjék. Mindezeknek a műveltségi tényeknek gazdag ótörök kölcsönszócsoport felel meg a magyar nyelvben, melyet a magyarság sok századdal a honfoglalás előtt vett fel nyelvébe.

E gondolatok természetesen még jobban kidomborodnak Gombocz követőinek, Zichy István grófnak és Németh Gyulának műveiben, de a döntő lökést a nagy magyar nyelvész adta a magyar őstörténeti kutatásoknak, melyek ma is a magyar történelem őskorszakának szilárd vázát alkotják.

Így Öntött életet Gombocz Zoltán a kívülállók számára talán száraznak látszó nyelvtudományba: a laikust elijesztő szobogarászás mögött a magyar történelem legizgatóbb kérdései nyertek lassanként megoldást és olyan korokba nyertünk bepillantást, melyekről hiányzik minden írásos emlékünkhöz. Tények és folyamatok emelkedtek ki apránként, pontos és biztos választ adva a múltja és jövője iránt mindig lázasan érdeklődő magyarnak.

És e munkásság folytatódott számtalan részlettanulmányban, az árpádkori személynevek, a jászok, az avarok neveinek tanulmányozásával

és különösen a nagyszerű Magyar Etymológiai Szótárban, melyet társzerkesztőjével, Melich Jánossal együtt indított meg és amely most már — legalább is az ő részéről — csonkán maradt ránk. Aki tud e szótárban olvasni és nem ijed vissza a nyelvészek rövidítési rendszerének titkaitól, az előtt a magyar múlt egyszerre megelevenedik: drága nyelvünk szavai, többnyire a legközönségesebbek, mindmegannyi műveltségi tények, egy hosszú magyar múltnak hordozói gyanánt bukannak fel, s ma már ismeretlen, nem is sejtett műveltségi világ, vallás, társadalmi élet alakul ki szemünk előtt, ha módszeresen csoportosítjuk azokat.

Gombocz és Melich szótára különben — bátran állíthatjuk — a leg-tökéletesebb etimológiai szótár minden más nyelvvel való összehasonlításban is. Megtaláljuk benne a szó első előfordulásainak, rokonalakjainak, eredetének és hatásának teljes pontos megjelölését, sőt az ajánlott szómagyarázat biztossági fokát és az ellenkező vélemények idézését is, ami a szerzők tudományos lelkiismeretességének legszebb megnyilatkozása. Nagy tudományos alázatosságnak példája ez, amit megszívlelhetnének azok a nyugati szerzők is, — németek és franciák egyaránt, — akik egyéni elgondolásaikat oly határozott fölényvel erőltetik rá olvasóikra.

De hamis fogalmunk volna nagy halottunkról, ha azt hinnők, hogy ismeretei és műveltsége szaktudományára korlátozódtak. Egyetemes érdeklődésű elméje nem elégedett meg a részletkérdésekkel: mindig felemelkedett az elvi kérdésekig és a budapesti egyetem hallgatói tőle tanulták a nyelvészet elméleti kérdéseinek nehéz és bonyolult rendszerét. A társadalomlélektani irányból indult Wundtról írt tanulmánya óta mindig élénk figyelemmel fordult a nyelvfilozófiai problémák felé és így a német történeti és pszichológiai iskolától eljutott — különösen az újabb időkben — a francia Saussure szinkronikus látásához, mindenütt javítva a külföld nagy mestereit következtelenségeikben, túlzásaikban, mert a szintetikus látás volt ennek a kivételes elmének főereje. Maga is közzétette jelentésánát, mely egyetlen elméleti rendszerezés e téren; tanulmányai a tulajdonnevekről, a mondatban alapfogalmairól, a nyelvtisztaságról bizonyára igen nagy feltűnést és hatást tesznek majd külföldön is, ha hozzáférhetővé tesszük őket magyarul nem tudók számára.

Gombocz világos elméjével, mindig éber érdeklődésével és szédületes memóriájával valóságos fenomen benyomását tette barátaira. Akik érintkeztek vele, ámultak ismereteinek mérhetetlenségén. De tekintete, mely a csúcok felett lebegett, szívesen szállott le a praktikus élet ismereteihez is: Gombocz Zoltán, a legnagyobb magyar nyelvész, kitűnő botanikus is volt és tökéletes — szakács. Viszont az operának kevés oly ismerője volt, mint ő és vendégeit olykor elképesztette spanyol, olasz, francia, német operalibrettók dúdolásával, amit végeláthatatlan Victor Hugo, Goethe, Dante, Leopardi, Rostand, Arany János vagy Ralevala-idézetek váltottak fel.

Gombocz Zoltánban a tudós a legnemesebb értelemben vett úriember műveltségével társult. Szíves, nyílt modorával és ragyogó társalgásával mindenkit meghódított, elsősorban azokat az idegeneket, akik az Eötvös-Collegium vendégei voltak, melynek Gombocz volt második igazgatója. Ezek az idegenek keresve sem találtak volna kitűnőbb vezetőt az előttük ismeretlen magyar világban, de egyúttal aligha találtak ilyen igazán előkelő, magyaros vendégszeretettel, mint az anyagi szempontokkal szemben mindig közömbös magyar tudósnál. A magyar közönség nem is sejtí, milyen nagy nemzeti agitátorát veszítette el abban, aki pedig soha propagandát nem folytatott vagy politikai vitába nem elegendett az idegenekkel, de aki tudta, hogy az idegenre legjobban az igazi magyar értékek megismertetésével lehet hatni, nemzetünk megbecsültetésével.

Mint az Eötvös-Gollegium igazgatója folyatta nagy elődjének, Bartoniek Gézának nevelő programját: olyan tanárnemzedéket igyekezett nevelni, mely szaktudományán túlnyúlva európai kultúrával rendelkezik. A francia, olasz, német és finn kultúrának közvetlen ismeretét nyújtotta az ő igazgatása alatt ez az igazi magyar tanárképző intézet és mint elődje, igyekezett a növendékeket kiemelni szűkös látókörükből az európai keresztény kultúra magaslatai felé.

A külföldi tudományos világban Gombocz Zoltán személye és tudománya általános tiszteletnek örvendett. Berlin meghívta egyik tanszékére és miután a meghívást elhárította, egy évig működött ott mint vendégtanár. A finnek szinte magukénak tekintették és elhalmozták kitüntetésekkel. Svéd- és Észtország is követte a finnek példáját. A Francia Köztársaság becsületrenddel tüntette ki és a budapesti Alliance Française elnökségére kérte fel, a Sorbonne nem egyszer meghívta szakreferensnek a keleti nyelvéstet egyes ágaiban egyedül kompetens tudóst.

De a legnagyobb veszteség minket ért, barátait, akik elvesztettük benne szellemi vezetőnket, akire nyugodt lélekkel bízhattuk magunkat, mert az ő tárgyilagossága és személyi ambícióktól mindig távolálló egyénisége volt az a szilárd talaj, melyre mindig biztosan építhettünk. Egy-egy tréfás megjegyzése vagy velős mondása olykor hosszú visszhangot hagyott lelkünkben és nem egy könyv, tanulmány vagy akció indult ki az ilyen ösztönzésekből, melyek közt e helyen külön rámutathatunk arra, hogy a Magyar Szemle bölcsőjénél is ott állott, s egyike volt azoknak, akik a Magyar Szemlét még megszületése előtt olyannak képelték el, amilyen valóban lett.

Siratják diákjai is, kiknek valóságos atyja volt, anélkül hogy ezt valaha hangoztatta volna: ő volt az evangéliumi alamiznaadó, akinek balkeze nem tudta, mit tesz a jobb és számos fiatal tehetség köszöni emelkedésének, sőt megélhetésének alapjait az ő önfeláldozó segítségének és közbelépésének.

Ízlése sohasem engedte, hogy tehetségével és sikereivel dicsekedjék s így a magyar közvélemény nem igen tudta, milyen nemzeti értéket és valóságos tekintélyt képviselt ez az élte delén lehullott tudományos csillag. Ezt csak azok tudják, akik szorongva kutatják, hol vannak azok a méltó utódok, akik azt az irt, melyet maga után hagyott, méltóképpen betöltik.

ECKHARDT SÁNDOR

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

A francia közvélemény megnyugvását angol-német viszony, Németország és ellenfelei álarcos játéka; a francia-orosz szerződés — Pilsudski marsall halálai a memeli kérdés — A velencei olasz-magyar-osztrák tanácskozási a jugoszláv választások

AZ AZ IZGALOM, amely március folyamán Európát elfogta s amely különösen Franciaországban érte el tetőfokát, az utóbbi hetek folyamán kezdett alábbhagyni. Párizsban a tavasz elején, úgy látszik, az a rémhír volt elterjedve, hogy Németország részéről rögtöni támadás — elsősorban légi támadás — fenyegeti a köztársaságot. Pártatlan és nyugodt megfigyelő ennek az abszurd híresztelésnek a legkisebb ténybeli alapját sem találhatta meg, a tény maga azonban jellemző arra a hisztériára, amely egyes európai országok közvéleményét az utóbbi évek eseményeinek hatása

alatt hatalmába ejtette. A stresai konferencia döntései és a népszövetségi Tanács azokat nyomomonkövető határozata bizonyos mértékig megnyugtatták a francia közvéleményt. Azóta pedig két újabb körülmény járult hozzá a felborzolt francia idegek lesimulásához: az angol állásfoglalás fokozatos megszilárdulása és a francia-orosz kölcsönös segélynyújtási szerződés megkötése.

Rendkívül kellemetlen benyomást tett Angliában, amikor rájöttek, hogy a légi paritás, amelyet Németország, Hitlernek Simon előtt tett kijelentései szerint, Nagy-Britanniával szemben elért, nem a tulajdonképpeni Nagy-Britanniára, az úgynevezett Egyesült Királyságra vonatkozik, hanem az egész birodalmi légi haderőre, beleértve a Dominionok légvédelmi eszközeit, ami annyit jelent, hogy a Német Birodalom légi hadereje tulajdonképp már ma is kétszerese Nagy-Britannia mai légvédelmi eszközeinek. Annak idején, amikor a múlt év novemberében Winston Churchill a parlamentben rámutatott a német felfegyverkezés valódi arányaira, Baldwin hivatalos adatok alapján erélyesen megcáfolta ennek az intranzigens németellenes nacionalistának az adatait. A konzervatív vezérnek a kormány nevében tett kijelentései szerint a kormány sohasem fogja megengedni, hogy a Brit Birodalom védelmi eszközeit Németországi túlszárnyalják. Angliában most tehát a német légi felfegyverzést fenyegető veszedelemnek tekintik és MacDonald a parlament előtt kötelezettséget vállalt arra, hogy Baldwin múltévi ígérését a mai helyzethez alkalmazva beváltják. Ez annyit jelent, hogy az Egyesült Királyság légi haderejét egy éven belül meg kell háromszorozni. Baldwin, a Tanács Lordelnöke, bejelentette az Alsóházban, hogy a legrövidebb időn belül 1500 hadilégiárműje lesz a Királyságnak, ugyanannyi mint Franciaországnak, mert Hitler bejelentése szerint Németország ezt a paritást akarja elérni.

Bármi legyen is a parlament különböző pártjainak és a közvélemény különböző frakcióinak felfogása a Németországgal szemben követendő politikáról, — mint tudjuk, vannak egészen pacifista áramlatok, — mind a parlament, mind a brit közvélemény egyöntetű lelkesedéssel fogadta a kormánynak a légvédelem kiterjesztésére vonatkozó terveit és kijelentéseit. Még közelebről érintette az angol közvéleményt az a hivatalosan megerősített hír, hogy Németország tizenkét tengeralattjárót rendelt meg s hogy ezek hat hónapon belül készen is lesznek. Amilyen közömbösséggel vagy csak távoli érdeklődéssel figyelte az angol közvélemény Németország katonai felfegyverkezését vagy az osztrák kérdés változatait, olyan felháborodással hördült fel arra a hírre, hogy az egyszer elpusztított tengeralattjárók, amelyekkel alig húsz évvel ezelőtt a Német Birodalom Angliát a kiéheztetés veszélye elé állította, ismét életrekelnek. Minthogy Hitler kancellár állandóan hangsúlyozza, milyen nagy súlyt helyez az angol-német együttműködésre, — ez már a „Mein Kampf“-ban is lefektetett szilárd elméleteinek egyike és a Führer nagyon következetesen ragaszkodik e nagyszabású művében előadott eszméjéhez — valóban nem lehet azt mondani, hogy szerencsés gyakorlati megvalósítása volt ennek az elméletnek a flotta-felszerelés megkezdése és a tengeralattjárók megrendelése, mielőtt még Angliával azokat a tengeri felszerelési tárgyalásokat meg nem kezdték, amelyekre nézve Hitler Simonnal Berlinben annakidején megegyezett. Az angol főlényes hidegvért jellemző nyugalommal és mérséklettel MacDonald miniszterelnök kijelentette, hogy e nyilvánvaló „udvariatlanság“ dacára a brit kormány továbbra is hajlandó a tengeri felszerelésekről a tervbevetett megbeszéléseket megtartani.

Amint azonban azt MacDonald miniszterelnök egy cikkében, később nagy alsóházi vitában tartott beszédében kifejezésre juttatta, Nagy-Britannia

politikája mind határozottabban a stresai deklarációban és a genfi tanács-határozatban kifejezett alapelveken és tételeken épül fel. Ezeket a tételeket a súlyos betegségéből nemrég felépült Eden lordpecsétőr még pontosabban körülírta egy legutóbbi beszédében. Minden eddiginél erősebb hangsúllyal mutatott rá a lordpecsétőr arra, hogy Anglia tudatában van azoknak a határozott kötelezettségeknek, amelyeket a Népszövetségi Egyességokmány a tagokra hárít, azaz az Egyességokmány 15. és 16. cikkelyéből következő szankciós kötelezettségeknek. Kijelentette, hogy bár Anglia nem ellensége semmiféle más európai nemzetnek, kell hogy „ellensége legyen mindazoknak, akik erőszakkal igyekeznek megbontani a békét. Mindig a kollektív rendszer mellé fogunk állani“ — folytatta — „olyan népekkel szemben, amelyek a hatalmi rendszerhez való visszatéréssel akarják megbontani a békét.“ Annak jellemzésére, hogy az eddig oly puha és változékony angol állásfoglalás milyen mértékű megmerevedésen ment keresztül, semmi sem alkalmasabb, mintha szemügyre vesszük, milyen kevés ellenséges érzületet, sőt milyen helyeslést váltott ki Angliában a francia-orosz szerződés megkötése, amelynek egy évvel ezelőtt még a gondolatát is a legnagyobb ellenérzéssel fogadta a brit kormány.

Éppen úgy, mint Németország politikájában, Angliában, sőt az angol-francia-olasz front politikájában is kétféle egymás mellett megálló, sőt egymást kiegészítő állásfoglalás állapítható meg. Németország részéről a Führertől kezdve minden illetékes tényező, még a leghevesebbvérű porosz miniszterelnököt is beleértve hangoztatja, hogy a Birodalom nem akar háborút, célja csak az, hogy mentesítse magát attól a megszegényítő helyzetől, amelybe a versaillesi szerződés és a hatalmak megnemtartott ígéretei hozták. A békés hajlandóság hangoztatása mellett folyik Németországnak készenlétbe — katonai és politikai készenlétbe — helyezésének a politikája. A felfegyverkezés terén imponáló az, amit Németország hadi ipara relative rövid időn belül létre tudott hozni és amiről ma már teljesen nyíltan beszélnek a Birodalom vezetői. Diplomáciailag pedig igyekeznek Lengyelország barátságát biztosítani, Jugoszláviát mindközelebb hozni Németországhoz, Ausztria felé a feszültséget enyhíteni, a nagyhatalmak felé pedig megegyezést létrehozni a Keleten egyszerű megnemtámadási szerződések kötése által, a Nyugaton pedig a február 3-1 londoni deklarációban javasolt locarnói légügyi egyezmény megkötésének szorgalmazása által.

Ezzel szemben Nagy-Britannia és az ő nyomán vagy vezetése alatt a többi vele közelebről együttműködő állam, szintén kétféle politikai arcot mutat. Az egyik arc mindinkább marciálissá kezd válni. (Már mint Nagy-Britannia arca, mert hiszen Franciaországé sohasem szűnt meg marciáHs lenni.) A készülődés már annyira megy Angliában, hogy vannak, akik a kötelező katonai szolgálat bevezetéséről kezdenek beszélni. Habár Anglia maga aktíve nem vesz is részt Franciaország paktumpolitikájában, nyilvánvaló, hogy barátságos és helyeslő figyelemmel kíséri azokat a törekvéseket, amelyeket Franciaország aziránt fejt ki, hogy egy úgynevezett kollektív biztonsági szisztémát építsen fel Európában. A kollektív biztonsági rendszer láncszemei a francia-olasz megegyezés, a francia-szovjet szerződés, a cseh-szovjet szerződés, a kisantant-szövetség, a Balkán-szövetség, amelyek a cseh-szovjet szerződés és a valószínűleg kötendő román-szovjet egyezmény útján egy rendszerbe foglaltnak. Laval varsói látogatásának célja éppen az volt, hogy Lengyelországot is sikerüljön ennek a rendszernek megnyerni, illetőleg a francia-lengyel szövetség alapul vételével ismét Franciaországhoz közelebb hozni. Az egész kollektív biztonsági rendszer azonban valójában mégsem egyéb, mint hatalmas koalíció Németország bekerítésére azzal a

céllal, hogy oly hatalmas túlsúlyt mutassanak a német néppel szemben, amely megértesse vele, hogy az erőszak politikája helytelen és a mai rezsim megbuktatása után a megegyezés és leszerelés útjára vigye őket. Ezzel a bekerítési és, hogy úgy mondjuk, békés legyőzetési politikával egyidejűleg Nagy-Britanniának, Franciaországnak vagy akár Szovjet-Oroszországnak a felelős tényezői minden egyes alkalommal hangoztatják — s ebben természetesen az angolok járnak elől, — hogy nem céljuk Németország bekerítése, helytelenítenek minden ilyen szövetségi politikát; céljuk az, hogy nyitva tartsák a kaput Németország visszatérésére a Népszövetségbe és a békés biztonsági politikának Németországgal egyetértésben való kiépítésére. Ezt hangoztatta MacDonald, ezt mondja minden nyilatkozatában Laval, erre mutat rá a moszkvai francia-orosz találkozás kommunikéje. Ez az, amit politikai álarcos játéknak nevezhetünk. A „si vis pacem para bellum“ elvének a legnagyobb fokon való megvalósítása oly módon, hogy végül a „pax“ eltűnik és csak a „bellum“, amire készülnek, marad meg.

A francia politika az utolsó három hét folyamán rendkívüli kitartással és céltudatossággal szorgalmazta az orosz szövetség megnyerését. Az első államférfi, aki ezt az ideát felkarolta és nagy tevékenységgel támogatta, Edouard Herriot volt, aki kevéssel bukása után nagy kísérettel utazott Moszkvába, hogy az alapjait rakja le egy francia-orosz közeledésnek. A negyven év előtti politikához való visszatérésnek egyik oka a francia-lengyel viszony lassú elhidegülése volt s itt nem szabad elfelejtenünk, hogy Herriot maga mindig lengyel-ellenes volt. Még Hitler uralomrajövetele előtti időkből emlékezhetünk rá, hogy egy európai háború veszélyét általában a lengyel korridor kérdése körül látták. A francia államférfiak szerint pedig nem lett volna mód arra, hogy a francia poilu-t Németország elleni háborúba lehessen vinni — Pomeránia miatt. Így a lengyel-francia szerződést egy bizonyos mértékig kellemetlen tehernek tekintették, nem lévén benne biztosak, vajjon adott esetben — azaz német támadás esetén a korridor ellen — képesek lennének-e a francia hadsereget a Rajnán átvinni. Ezért kezdtek más alternatívát keresni, más szövetségest a Keleten. Minthogy ez az elég nyilvánvaló eltávolodás a lengyel szövetségestől, amelynek különben gazdasági és pénzügyi következményei is voltak, amennyiben a francia pénzpiac mindjobban elzárkózott Varsóval szemben, magával hozta azt, hogy Pilsudszki marsall és környezete, azaz a lengyel kormány, igyekeztek olyan taktikához folyamodni, amely Lengyelországot mentesítse nagy nyugati szövetségesétől való függő viszonyától. Hitler uralomra jutása után ez a processzus rendkívüli mértékben meggyorsult. A kommunistáknak fenntartás nélkül helyeseltető és egészséges üldözése a Birodalom területén, magával hozta a két rendszer és két állam fokozatos elhidegülését. Német politikusok és katonák ugyan tagadták ennek a fejlődésnek a szükségszerűségét, azonban minden politikai ítélőképességgel bíró ember már akkor, az első pillanattól kezdve megállapíthatta, hogy Berlin és Moszkva között a fonalat egyelőre jóvátehetetlenül elvágták. A következő lépés tehát az volt, hogy Moszkva mind nagyobb intenzitással felelt a francia közeledésre és kereste a megegyezési lehetőségeket úgy Franciaországgal, mint a Franciaországhoz közelálló kisantant államokkal. Litvinoff a leszerelési konferencián fokozódó élességgel fordult Németország ellen; a teljesen Moszkva befolyása alatt álló Törökország pedig aktív részt vett a Balkán-antant megalkotásában, amelynek egyik célja szintén Franciaország, illetve szövetségesei hatalmi pozíciójának megerősítése volt. A lengyelek és Hitler azonban fürgébbek voltak. A Führer „Mein Kampf“ című könyvében lefektetett elvéhez képest, amely szerint Keleten előbb ideiglenes nyugalmat kell teremtenie, hogy teljes lendülettel hozzáláthasson a Birodalom

megszervezéséhez és felfegyverzéséhez és amely szerint a nem német-ajkú, tehát „völkisch“ nem a németiséghez tartozó területekért nem hajlandó küzdelmet folytatni vagy kockázatot vállalni, uralomra jutása után egy éven belül létrehozta a német-lengyel megegyezést. Ennek a szerződésnek taktikai előnyei mindkét állam számára nyilvánvalóak. Lengyelország elérte azt, hogy a legveszélyeztetettebb frontján tízévi nyugalmat biztosítottak számára. Megszűnt tehát az a veszedelem, amely miatt folyton Franciaország segítségét kellett volna igénybe venni, pedig erről nyilvánvalóvá lett, hogy nem szívesen adják. Minthogy az 1934 január 26-i berlini egyezmény nem áll ellentétben a francia-lengyel szövetséggel, Lengyelország nyugodtan állíthatta, hogy ez számára nyereséget jelent anélkül, hogy politikája változott volna. Függetlenítette tehát magát s ezzel tényleg megalapozta nagyhatalmi pozícióját, amelynek elérése álmai netovábbja volt. Németország számára pedig csak ideiglenes lemondást jelentett: azt az átmeneti nyugalmat, amely a Führer elgondolásának végrehajtását megengedi és szabad kezet ad minden más irányban: Ausztria, Litvánia, s a felfegyverzés felé.

A francia-orosz és cseh-orosz szerződés megkötése, amelyet valószínűleg nyomon fog követni a román-orosz szerződés, ezek után már csak idő és formulák kérdése volt. Mentői fenyegetőbbben rajzolódott ki a láthatáron a megerősödött és felfegyverzett Németország sziluettje, annál gyorsabbá vált a megijedteknek egymáshoz való közeledése. Simon berlini látogatása és Eden találkozása Stalinnal Moszkvában, létrehozta azt a légkört, amelyben már Anglia is barátságosan nézte a francia-orosz barátkozást. A tárgyalásokba csak egy mozzanat hozott fennakadást: az oroszoknak az a követelése, hogy a kötendő szerződés szerint harmadik állam nem provokált támadása esetén (harmadik állam alatt mindig Németország értendő) a szerződő felek azonnal kötelesek a megtámadott segítségére sietni. A francia közvélemény tekintélyes része és a kormány is, nagyon helyesen, nem akart ehhez a megoldáshoz hozzájárulni, amely a szövetség egész terhét Franciaországra hárítaná, mert hiszen Szovjet-Oroszországot ma egyrészt a földrajzi távolság miatt, másrészt az orosz vasutak és hadsereg helyzeténél fogva nem tekintik teljes értékű katonai szövetségeseink. De még ha ez a körülmény nem forgott volna is fenn, Franciaországnak az automatikus segélynyújtási klauzula elfogadása esetén a veszéllyel kellett volna számolnia, hogy, ha Németország megtámadja Oroszországot, rögtön köteles lett volna a Rajnán át a Birodalom ellen támadást intézni. Ezáltal pedig a Locarnót garantáló hatalmakat abba a kényszerhelyzetbe hozta volna, hogy Németország oldalán Franciaországot kellett volna megtámadniuk. A francia-orosz szerződés szövege ezeket a veszélyeket elhárította, amennyiben a szövetségi szerződést teljesen a népszövetségi Egyességokmány keretei közt építette fel. Ezek szerint a szövetségesek az Egyességokmány 15. és 16. cikkelyeiben foglalt szankciós paragrafusok alapján kötelesek egymásnak nem provokált támadás esetén segélyt nyújtani. A támadás tényét és a támadó felet a népszövetségi Tanácsnak kell a szerződés és az Egyességokmány szerint megállapítania, és ehhez képest megfelelő szankciók alkalmazását ajánlania. De ha a Tanács valamilyen okból nem jut egyhangú döntéshez, akkor — ez az új szöveghez csatolt jegyzőkönyv megállapítása — a szerződő felek kötelesek egymást a stipulált katonai segítségben részesíteni. Sir John Simon angol külügyminiszter az alsóházban a hozzáintézett kérdésre pedig kategorikusan kijelentette, hogy ilyen segélynyújtás esetében, azaz ha ilyen körülményekből kifolyólag Franciaország köteles lenne megtámadni Németországot, Angliának Locarnóban vállalt kötelezettsége nem éled fel.

A francia jobboldal ugyan nem fogadta nagy örömmel a Szovjettel kötött megegyezést, azonban félelme nagyobb Németországtól, mint a kommunista veszélytől. Különben nem látszik valószínűtlennek, hogy Laval moszkvai tartózkodása alatt garanciákat kapott aziránt, hogy a szovjet kormány meg fogja fékezni a III. Internacionále felforgató propagandáját Franciaországban, különösen a francia hadseregben. Hiszen a francia hadsereg harckésztségének fenntartásában a Szovjet is érdekelve van most már. Laval moszkvai tárgyalásainak programja ezen a ponton kívül a Szovjetnek nyújtandó újabb ipari kölcsönre, a szovjet-lengyel és a francia-lengyel viszony alakulására, a francia-szovjet szerződés végrehajtásának alternatív körülményeire, a cseh-szovjet szerződés tartalmának és végrehajtásának körülményeire terjedt ki. A cél mindenesetre az, hogy Oroszországot lehetőleg minden érdekszálával a francia politikához fűzzék, nehogy valamilyen módon megtalálja a Berlin felé visszavezető utat. S ez az a pont, ahol a francia és a lengyel érdek találkozik. Lengyelország számára a francia-orosz kölcsönös segélynyújtási egyezmény, ha neki magának nem kell hasonló szerződést kötnie Oroszországgal, tehát nem köteles orosz csapatokat átengedni területén, még mindig sokkal előnyösebb, mint volt a rapallói és berlini német-orosz szerződés, amely a lengyel államot két ellensége között harapófogóban tartotta.

TÖRTÉNELMÉNEK ebben a kritikus időpontjában Lengyelországot rendkívül nagy, túlzás nélkül pótolhatatlan veszteség és gyász érte: a lengyel állam tulajdonképpen megalkotója, létrehozója, a lengyel egység és nagyság legteljesebb inkarnációja, Pilsudszki marsall aránylag fiatalon, szervezetét régen pusztító gyilkos kórnak esett áldozatul. Az egész művelt világ nemcsak mély részvétellel fordult a százötven évi szenvedés után újrélédt lengyel nemzet felé, hanem bámulattal és hódolattal adózott a nagy katona, a nagy államférfi, a nagy ember emlékének. Magyarország és a magyarság különös bensőséggel vette ki részét a testvémemzetnek nagy gyászából, tudatában annak, hogy a marsallban a magyarság egyenes és őszinte, nagyhatalmú és nagyértékű barátját veszítette el.

A Lengyel Birodalomnak a több oldalról ráható nyomás alatt nem lesz könnyű megtalálnia politikájának helyes folytatását. S még nehezebbé vált számára ez a feladat azáltal, hogy a nagy tekintély, akinek árnyékában a felmerülő kérdések bármely megoldását el lehetett fogadtatni a közvéleménnyel, éppen ebben a kritikus pillanatban vált ki az élők sorából. A nagyhatalmak valószínűleg erős, bár barátságos nyomást fognak gyakorolni Varsóra, hogy közelebb hozzák politikájukhoz. Másrészt a lengyel kormánynak is számba kell venni azokat a veszélyeket, amelyekkel a Németországtól való eltávolodás vagy szakítás politikája járhat. Hiszen ha más nem, ott van a litván-kérdés, amelyben Lengyelország érdekei sokban azonosak Németországéival és merőben ellentétesek Oroszországéival. Litvániát Németország elleni politikájában nyilvánvalóan Moszkva támogatja. A Memel státúum kérdésében, amelyet Litvánia a nagyhatalmak garanciája dacára megszegett, majdnem teljes mértékben a Német Birodalomnak van igaza. S ha a kovnoi kormány nem érezné maga mögött Oroszország támogatását, kétségtelenül végrehajtaná vállalt kötelezettségeit s ezzel mindenesetre enyhítené a német-litván feszültséget.

A NAGYHATALMAK, elsősorban természetesen Olaszország, mint legközvetlenebbül érdekelt és meghívó hatalom, nagy körültekintéssel igyekeznek előkészíteni a stesai deklarációban elhatározott római konferenciát, A stesai kommuniké szerint a nagyhatalmak, attól a kívánságtól vezet-

tetve, hogy Ausztria függetlenségét biztosítsák, megegyeztek, hogy a római francia-olasz jegyzőkönyvben felsorolt kormányok képviselőit Összehívják azzal a céllal, hogy középeurópai megegyezést kössenek. Ennek a konferenciának a dátuma még nincsen megállapítva, de az 1934 márciusi jegyzőkönyv aláírói, Olaszország, Magyarország és Ausztria képviselői Velencében május elején megbeszélésre gyűltek össze, hogy állásfoglalásukat a javasolt római középeurópai értekezlet szempontjából megállapítsák. Suvich olasz külügyi államtitkár, Kánya magyar és Berger-Waldenegg osztrák külügyminiszter háromnapos tárgyalása után úgylátszik, sikerrel hangolták össze különböző álláspontjaikat. Bár nem tartozik a konferencia megállapított programjainak közé, alig lehet kétséges, hogy valamilyen formában a békeszerződések katonai határozmányainak megszüntetése, illetve Ausztria, Magyarország és Bulgária katonai egyenjogúságának elismerése is fel kell hogy merüljön a római értekezlet tárgyalásai folyamán. Középeurópai megegyezés nem képzelhető el általános biztonsági keret nélkül. Márpedig a stresai kommüniké a katonai egyenjogúság kérdését megoldandónak tartja szintén az általános biztonsági keretben. Ausztria csak olyan egyezményt fogadhat el, amely függetlenségét minden irányban biztosítja, míg Magyarország nyilvánvalóan semmi körülmények között nem mehet bele kölcsönös segélynyújtási egyezményekbe, ha egyenjogúsági erkölcsi jogának elismerését ehhez a feltételhez akarná kötni. Minden magyar ember nagy elégtétellel állapíthatta meg a velencei összejövetel alkalmából, hogy Magyarország Mussolini barátságára és lojális támogatására a legteljesebb mértékben számíthat. Ez a tudat nyugalmat és erőt ad arra, hogy a nem könnyű helyzetben a nemzet különös aggodalom nélkül tekintsen a bekövetkezendő diplomáciai tárgyalások elé, amennyiben azok más államok csökönyössége miatt egyáltalában létre jönnek.

A római konferencia időpontjának folytatólagos elhalasztása a mai körülmények között úgylátszik Jugoszlávia bizonytalan belső helyzetére vezethető vissza. A május 5-én lefolytatott általános választás, bár a jugoszláv választási törvény szerint nagy parlamenti többséget biztosít a kormánynak, a régenstanács és Jeftic politikájának számára határozott vereséget jelentett. A 3,800.000 választó közül csak 73%, azaz kerek számban 2,800.000 szavazott le, ebből a kormánylista kerekén 1,700.000-et, Macsek listája pedig 1,000.000 szavazatot kapott. Ha tekintetbe vesszük azt az egészen példátlan terrort, amelyet a kormány alkalmazott, akkor Macsek és az egyesült ellenzék sikere Horvátországban és Dalmáciában nemcsak a horvátok bátorságának és ellenálló erejének gyönyörű bizonyítéka, hanem súlyos erkölcsi veresége Jeftic kormányának. A régenstanács és Jugoszlávia miniszterelnöke a király tragikus elhunytja után nem találták meg azt a helyes politikát, amely alkalmas lett volna arra, hogy új, harmonikusabb egységbe forrassa a szerb, horvát és szlovén népeket. Pedig ehhez a marseillei tragikus események után a kisebbségi vezérek lojális részvétel és hűségnyilatkozatai megnyitották az utat, ha a másik oldalon államférfiúi belátással és európai szellemmel találkoztak volna.

OTTLIK GYÖRGY

„NUMERUS VALACHICUS«

II.

VAJDA SÁNDOR AKCIÓJA

EZ ÉVI FEBRUÁR HUSZONÖTÖDIKÉN gyűlés volt a kolozsvári román operaházban, melyen Vajda Sándor, több ízben« Románia miniszterelnöke és a nemzeti parasztpárt volt elnöke, akkor még a párt erdélyi elnöke, volt az egyedüli szónok: egy új, országos szervezkedés programját fejtette ki. Nagy közönség volt jelen, nemcsak Erdélyből, hanem a Regátból, Bukarestből is: volt miniszterek, képviselők, magasrangú tisztviselők és katonatisztek, tábornokok, az egyetem rektora. A gyülekezet nyilvánvalóan nem pártgyűlés volt, azon nemcsak a nemzeti parasztpárt tagjai, hanem ő és új liberálisok, Goga és Avarescu pártiak és töméntelen diákság volt jelen.

Délelőtti tizenegy órakor kezdett beszélni egy fáradt, öregnek látszó, őszbecsavarodott hajú ember, Vajda Sándor, és beszélt több mint két és félóra hosszáig s a közönség kitartóan, lelkesülten hallgatta.

Azon kezdte, hogy a kérdés, melynek megtárgyalására gyűltek össze, nem a napi politika, még kevésbé pártpolitika kérdése, hanem magának a nemzetnek, a nemzet jövő generációjának problémája.

A problémával, mint mondta, akkor találta magát szemben, mikor mint belügyminiszter az egyetemi ifjúság mozgalmával kellett hogy foglalkozzék, mikor rájött, hogy tüntetésekkel, brutalitással és botrányokkal az ifjúság sorsát, az új generáció jövőtlenségét, bizonytalanságát megoldani nem lehet. Anyák jártak nála, négy-öt egy napon, és állást kértek állást kereső végzett fiaik számára. „Ha akar, tud adni“, sírdogáltak s rajta, Vajdán, a tehetetlenség olyan nyomasztó érzése vett erőt, hogy az uralkodó elé akart menni: Felség, nem bírom tovább!

A helyzetet vizsgálva jött reá, hogy a román ifjúság nincs úgy elhelyezve, ahogy lehetne; hogy például az ipari vállalatok, gyárak nem alkalmaznak román nemzetiségű alkalmazottakat, tisztviselőket, még olyan számban sem, ami megközelítené a románság számarányát. Körrendeletben fordult tehát 150 ipari vállalathoz, kérve, hogy legalább a nemzetiségi arány mértékében alkalmazzanak románokat. „Számba se vettek; két választ kaptam összesen, ellenben elmondtak sötét, reakciós alaknak, aki nem tart lépést a demokrácia haladásával.“ Az ipari vállalatok, munkaadók tapasztalata t. i., mint több vállalati igazgató mondta, az, hogy a románok nem jó munká-

sok, nem dolgoznak. E hazugság következtében, mert valóban, — mondta Vajda, — a románok tehetségesebbek, mint a kisebbségek összevéve Romániában az alkalmazottak két kategóriája alakult ki: a kisebbségek, minden joggal felruházva és a jogtalanok, a fajrománság.

Bizonyítja e helyzetet a statisztika, bizonyítják a tények és Vajda táblázatokkal és hosszú statisztikai oszlopokkal mutatta ezt be.

Elsősorban az egyetemeket, azoknak orvosképzését vette elő. Az évek folyamán igaz, hogy az orvosi fakultásokról valamennyire kiszorultak az „idegenek“, de ezzel nem értek el semmit, mert az egyetemek, különösen a bukaresti és a jassii, halommal nosztrifikálták a külföldön szerzett orvosi diplomákat; 1924 és 1934 közötti tíz év alatt 1257 diplomát nosztrifikáltak s e diplomáknak csak hét százaléka volt román, a többi nem román nemzetiségű diplomás tulajdona. Hogy a kisebbségek hogyan oszlottak meg a 93%-ban, azt nem mondta meg. Volt diploma a világ minden egyeteméről, Amerikától Konstantinápolyig, a „legmeglepőbb“ egy 1931-ben kelt és 1934-ben Bukarestben nosztrifikált Szegedről, ahol „valamiféle kolozsvári egyetem létezik in partibus infidelium“. E nosztrifikációs kártevés megakadályozása végett miniszterelnöksége korában rendeletet bocsátatott ki a kultuszminisztériummal, hogy diplomájuk nosztrifikálása előtt a diplomások kötelesek az összes orvosi szigorlatokat egy román egyetemen megismételni, de — tette hozzá — „naivak azok, akik azt hiszik, hogy ebben az országban a kormányrendeleteket valaki végrehajtja.“

Hasonló a helyzet a közélet más terén is.

Számbavette Vajda Bukarest nyolc legnagyobb vállalatánál az alkalmazottak nemzetiségét: külföldi és a román honosságú alkalmazottaik száma úgy aránylik, mint a 19 a 17-hez s az utóbbi arányszámban 3 a született román nemzetiségű, 2 szász és 12 zsidó; e vállalatok vezetőségében a tisztviselők 17.6 %-a román, 82.4%-a nem-román; a technikai tisztviselők 82%-a, a kereskedelmi alkalmazottak 88%-a nem-román. A Bánságban a „Fabrica de mánusi“, a „Valea minisului“, a „Nadrag-kaláni acélgyár“, a „Prohaska“, a „Dura“ stb. gyárnál nincs a vezetőségben egyetlen román sem alkalmazva. Temes-Torontálban 130 román és 200 nem román az ügyvédek száma; községi jegyző 82 román és 93 kisebbségi van; gyógyszerész 8 román, 72 nem-román; állatorvos 5 román, 30 nem-román s így tovább. Legcsodálatosabb a főváros helyzete, amit a legtöbben nem ismernek. „Budapest után ma a legnagyobb magyar város Bukarest“, állította Vajda. Bukarestben az 1929—1933 közötti években emelt épületek értéke kerek számban 17 milliárd lei s ebből 14 milliárd, azaz az érték 85 százaléka idegenek és csak a maradék van románok kezében. Azt persze Vajda sem állította, hogy a házépítő nem-románok magyarok volnának.

„Nem rossz tréfa-e, — kérdi ezek után Vajda — „hogy ilyen körülmények között Nagy-Romániáról beszélünk?“

„Nem vádoló sem kormányt, sem pártot, mindnyájan hibásak vagyunk: az állandó kormányváltás, pártviszálykodások; minket

csak az érdekel, hogy ki a nagyobb tolvaj, melyik kormány, melyik miniszter lopott többet?”

A románság inferioritása azonban nem áll meg a materiális világ számjainál. Az a körülmény főleg, hogy az ország fővárosa nem román, visszatükröződik társadalomban, irodalomban, művészetből.

E téren nézi legrosszabb szemmel a közvélemény az idegeneket s e téren a legnagyobb az idegenek, különösen a zsidók befolyása; sajtó és irodalom úgy elzsidósodott, hogy ma már maguknak a zsidóknak is érdekében áll, hogy illő határok közé próbáljuk szorítani.

Legyünk elragadtatva, kérdezte Vajda, egy irodalomtól, mely külsőjében gúnyja a román nyelvnek, tartalmában pedig nem egyéb, mint disznóság! A mi kultúránk ma perverzítésben kezdődik és abban végződik! S vájjon ennek a sajtónak, ennek az olcsó irodalomnak az előállítása, szerzés, kinyomatás, kifizeti-e magát? Valakinek érdekében kell hogy álljon, hogy ezt az irodalmár előállítsa és terjessze, hogy demoralizálja a román lelket, megmételje a román ifjúság erkölcsét, amelynek légkörében az igazi költő nem bír a román nép lelkéhez férközni.

Itt van — mondotta Vajda példaképpen — « egy költőnk, Cotruf. Ki ismeri? Önök sem. Miért? Vegye elő valaki az újságokat, a folyóiratok kritikáit: sehol egy szó sincs róla, mert költészete az oláh nép, a „neam de valah“ erejének kifejezője; azért nem szabad, hogy létezzék Nagy-Romániában, azért van neve átok alatt, mert az oláh nemzet lelkét képviseli.

Ézek után Vajda, anélkül hogy megnevezte és elkülönítette volna az „idegeneket“, magyart, németet, orosz, zsidót, hogy mindezen befolyásért, a románoknak a közéletből való kiszorításáért melyiket vádolja, rátért a kisebbségek jogi helyzetére: a „híres“ kisebbségi szerződésre.

„A román állam“, — állította a leghalványabb pirulás nélkül — „bőkezűen megadott a kisebbségeknek mindent, ami a kisebbségi szerződésben van. Szeretném“ — tette hozzá, — „ha kisebbségi törvény is jönne létre, hogy megmondhassuk: ezek jogaitok, amiket az állam ad s ezzel szemben vagytok kötelesek lojális állampolgároknak lenni. Ma, ha egy durva zsandár megpofoz egy magyart, másnap meghallják Genfben s egész Európa visszhangzik tőle; ha ellenben egy román bánt, semmi sem történik. A kisebbségek pedig gyarapodnak és nincs semmi okuk panaszra.“

Századok küzdelme után a román nép megszabadult a magyar mágnások elnyomása alul, most a plutokrácia ült nyakára: lesz-e elég ereje, hogy meghódítsa végre az országot a maga számára?

„Mi az, amit mi követelünk?“ — kérdezte. — „Azt, hogy a román nép valahára elérje, hogy Nagy-Románia nem idegenek, hanem az ethnikai románok tulajdona legyen. Ethnikai arányt követelünk ipar, kereskedelem, iskolai oktatás terén: numerus valachicust. ‚Valachicust‘ nem ‚romanust‘, ‚clausust‘ vagy ‚nullust‘, hanem ‚valachicust‘: ez a szó tör elő az erdélyi román lelkének mélyéből, amelyhez életének legfontosabb eseményei fűződnek.“ „Ezért a szóért szen-

vedtem“, — fejezte be — „hatéves koromtól kezdve, evvel a szóval akartak bántani a magyar iskolában, hívott ‚vad oláhnak‘, ‚bűdös oláhnak‘ tanár és iskolatárs; ezért dolgoztam egész életemen keresztül, hogy e szó lealacsonyító értelmét dicsőségessé tegyem. Valach vagyok: — oláhnak születtem... Oláh állam kell nekünk a Dnyesztertől a Tiszáig, Máramarostól a Dunáig. Nincs román állampolgár, csak ethnikai valach. Hozzunk nemzeti frontot létre az országban, a jvalachok. nemzeti frontját. Destepta-te románé! Ébredj — tehát — oláh.“

RENDSZERTELEN S a politikai célt és eszközöket szabatosan meg nem jelölő beszéd volt ez az első, melyet követett több más, Temesvárt, Szebenben, Aradon, Csernovicban, nagyjában ugyanazzal a tartalommal, bővülve néha más és más részlettel. A legtöbb alkalommal szertefolyóan, általánosságban beszélt Vajda „kisebbségekről”; de március elején temesvári beszédében s egy ugyanabban az időben a cionista lapnak, az „Új Kelet“-nek adott interjújában főleg a zsidósággal foglalkozott, elkülönítve őket a valóságos, nemzeti kisebbségektől.

A zsidók — fejtegette — magyar uralom alatt mindig a kormányt támogatták s a kormánypártba tartoztak s most, Romániában, szintén azokhoz a pártokhoz csatlakoznak, melyek kormányképesek, melyek legjobban megfelelnek igényeiknek s amelyeknek kereteiben legjobban kielégíthetik azokat. Budapesten ma a magyarul hazafiaskodó zsidó mellét veri és revíziót követel s a határok ellen szónokol; Romániában a liberális és nemzeti-parasztpárti zsidók dicsekszenek románságukkal és antirevizionisták — míg érdekük úgy kívánja. Mindenesetre, akár orvos, akár ügyvéd, iparos vagy kereskedő, különbséget tesz zsidó és nem zsidó, román és saját fajtája között, amit leplezetlenül elárul abban a pillanatban, mikor munkaadásról van szó. Hiába keresztelkedik ki, vérét és vonzalmát nem változtatja meg a keresztvíz. Erdélyben a zsidóság egy része, a régi generáció, még a magyarokhoz húz, a Regátban románnak vallja magát.

Romániában ipart és kereskedelmet teljesen a kisebbségek (értsd: a zsidók) monopolizálnak s a kisebbségi ifjúság előnyösebb helyzetben van, mint a román. Mert — fejezte be elmékedését Vajda —» „a magyarnak két hazája van: Románia és Magyarország s ha nem érzi jól magát az egyikben, átmegy a másikba; így van a németekkel is. A zsidónak pláne számtalan hazája van, annak mindegy, hogy hol él. Míg a románok kisebbségiek voltak Erdélyben, nekik is két hazájuk volt, de most csak egy van, melyben meg kell hogy éljenek —¹ s mégis, az sem az övék.“

VAJDA SÁNDOR KISEBBSÉGI POLITIKÁJA nem itt, nem ezekkel a beszédekkel kezdődött. Magyargyűlölete régi, antiszemitizmus is az. De ennek a megbízhatatlan, alattomos, erőszakos politikusnak ahány beszéde és cselekedete, annyiféle irányú. Gyulafehérvárt ott volt 1918-ban és részese volt a rezolúcióknak, melyek teljes nemzeti szabadságot, egyenlőséget, autonómiát s mi mindent nem

ígérték a kisebbségeknek. De pár évre rá ő írta volt a „Pátriának“, „A mi győzelmünk“ című híres cikkét, amely véres szájjal izgatott a „magyarok, szászok, héberek, cigányok és egyebek“ ellen, akik állítólag az akkori kormány többségét „szállították“.

Később, 1928 tavaszán Aradon beszélt: „Én azt mondom, hogy a kisebbségek semmi kíméletet nem érdemelnek; azt mondom: üsd a magyart és üsd a zsidót, ha azt akarod, hogy barátod legyen.“ De aztán így folytatta: „A nemzeti parasztpárt betű szerint ragaszkodik a gyulafehérvári rezolúciókhoz s ha kormányra jutunk, teljes egészükben érvényesíteni fogjuk. Nem a kisebbségek érdekében, mert hangsúlyozom, hogy a kisebbségek semmi kíméletet nem érdemelnek tőlünk, de megadjuk nekik összes jogukat, mert azt akarjuk, hogy ebben az országban mindenki teljes jogú állampolgárnak érezze magát s nem akarjuk a kisebbségek erőszakos elnyomásával mestersegesen táplálni az alattomos irredentizmust.“

Három esztendeig volt nagyjában folyton kormányon a nemzeti parasztpárt és Vajda nem csinált semmit a kisebbségek érdekében. De mint bukott belügyminiszter, 1932 decemberében újra a kisebbségekről beszélt. Kolozsvárt leplezték le a párt helyiségeiben szobrát s akkor mondta szobrának szemébe: „Én nem változtam az utolsó tizennégy év alatt. Most is azt vallom, amit 1918-ban vallottam Gyulafehérvárt. Mi az egyesülés után komolyan kellene, hogy dolgozzunk s a kisebbségekkel szemben lojális magatartást kell hogy tanúsítsunk, hogy azok nem csak testben, hanem lélekben is hozzánk tartozzanak. Nem elég, hogy csak a törvények előtt legyenek egyenlők, más vonatkozásban is itthon kell hogy érmék magukat. Mi nem folytathatjuk azt a kisebbségi politikát, amely a monarchia összeomlásához vezetett.“ De e szép beszédnek különös kommentárja volt az a rövid kijelentése, amit egy újságíró előtt tett: „Jegyezzék meg a kisebbségek, hogy Vajda Sándor becsületes ember, de Bánffy Dezső megyéjéből való“ s ugyanabban az időben határt húzott kisebbség és kisebbség között: véleménye szerint „az államérdek keretei között minden jellemes kisebbségnek meg kell adni azt a szabadságot, amihez joga van“, de sajnos, nem mondta meg, hogy melyek Romániában a „jellemes“ kisebbségek. A szabadságot is úgy értelmezte, hogy csak tanulják meg a nemzetiségek az állam nyelvét s a román nép próbáljon a kisebbséginél magasabb kultúrát kitermelni, mert ez az egyetlen mód a kisebbségeknek az állam kereteibe való beolvasztására.

Ha még egy további év múlva elhangzott beszédét vesszük elő, azt gondolhatjuk, hogy a magyarok talán a „jellemes“ kisebbségek közé számíthatók, mert azokkal kész szeretetteljesen bánni. 1933 novemberében nagy ünnepségek voltak Kolozsvárt: a görög katolikus katedráliszt szentelték fel és mezőgazdasági kiállítást nyitottak meg. Az utóbbi alkalommal magát az uralkodót üdvözölte Vajda: „Felségednek gazdag és nehéz öröksége van... Egy régi erdélyi mondás: „Erdély minden hitnek, a minden hittel szemben való teljes türelem országa.. Felséged jelenlétével bizonyítja, hogy megért minden hitet, politikait, kulturálist, vallásit egyaránt. Nagy-Románia

megalakulásával el kell hogy felejtük a múltat s csak a jövőt kell, hogy nézzük. Merüljön feledésbe 1848 március 15! Merüljön feledésbe a memorandisták pere. Nem akarunk pert a más vallásúakkal és más nyelvűekkel szemben. Testvériséget akarunk, valamennyinek az egyesítését.“

Egy fél év múlva azonban nemcsak a memorandumot felejtette el, hanem a testvériségre való felszólítást is. Marosvásárhelyt beszélte a megyei választások alkalmával s nagy harcra szólította fel híveit nemcsak a kormány, hanem a magyarok ellen. „Egy államban sincs a magyar kisebbségnek olyan jó dolga, mint Romániában“, — mondta. „Teljes szabadságot élveznek, egyenlő elbánásban van részük iskolai, egyházi téren, nyelvük használatában senki sem zavarja, mégis Budapest felé sandítanak, oda járnak panaszkodni sorsuk miatt s így próbálják kompromittálni államunkat. Román kötelesség, hogy ezt a rágalmazást hadjáratot és kisebbségi intrikát ellensúlyozza.“

Aztán jött 1934 nyarán a „numerus“ első felcsillanása. „Követeljük“, —« mondta Aradon a párt gyűlésén — „hogy az állam munkájában a román elem ethnikai számarányának megfelelően legyen képviselve. A demokráciát nem állampolgárság, hanem a román ethnikum arányában magyarazzuk.“

Másnap, hogy ezt a beszédét elmondta, a kolozsvári „Ellenzék“ vezércikket írt Vajdáról. „Ezek után kár egy percig is komolyan venni Vajdát. Nem érdemes bíbelődni nyilatkozataival. Csak beszámolni kell róluk, példakép, elrettentésül. Igaza volt annak, aki nemrég mondta, hogy ez az ember nem igazából való, keménykötésű, állhatatos államférfiú; sőtalan szellemeskedésekkel, kis ármányok és apró cselszövések elbeszélésével, ellenmondások és paradoxonok bizonyításával fecsérli az időt... Most már értjük, miért dédelgette a vasgárdát, miért állandósítja híveivel a párt válságát, a nemzetiségi túlzás apostoli tevékenységével fűszerezve megvénhedt szenvedélyeit... Csupa ellenmondás, kertelés, kétlelkűség “

Hogy Vajda Sándor hogyan lett ilyen kisebbségellenes, ilyen magyargyűlölő, annak forrásairól nincs miért, hogy szóljunk: a románság „ötven éven át folyt évezredek elnyomása“, —»mint Goga írta egyszer — magyarázza. De, — ha igaz — antiszemitizmusát sem csak a zsidóság romániai gazdasági, politikai és kulturális térhódítása okozta, hanem amint ő maga állítja, az is a magyar időkből való román irredentizmussal függ össze, honfíui csalódásból ered.

Ez év márciusában megint a cionista „Új Kelet“-et választotta Vajda, hogy elmondja, hogy zsidógyűlöletének egyszerű oka az, hogy a zsidóságnál annak idején, a magyar uralom alatt folytatott irredenta küzdelmek idejében, nem találtak megértést: a zsidó kézben lévő sajtó Budapesten magyar sovíniszta volt, a legtöbb bécsi lap pedig, a „Neue Freie Presse“, a „Neues Wiener Journal“, a „Tagblatt“ visszautasította, nem vállalta a Magyarország ellen szándékolt támadások közlését és Vajda Sándor egyedül a „Reichspost“ szerkesztőségében talált fegyvertársakat. Ezért lett ő antiszemita, egy magasztosabb erkölcsi érzésből.

Pár nap múlva az Adevéru kimutatta ennek a fantasztikus magyarázatnak a lehetetlenségét, de ezzel a polémiával nincs miért hogy foglalkozzunk.¹

NEMCSAK VAJDA numerus valachicusa nem volt neki magának új találmánya akkor, amikor ez év kezdetén harci riadóvá fújta s legfeljebb csak új nevet adott egy régi érzésének, hanem a törekvés, a cél maga sem volt új Romániában. A kisebbségek politikai, kulturális és főleg gazdasági háttérbe szorítása megkezdődött, amint valósággá vált Nagy-Románia. Kereskedelem és ipar, pénzügyi, bank- és kulturális politika az első pillanattól fogva magán viselte a kisebbség ellenességet, amit az utolsó évek gazdasági krízise csak intenzívebbé tett, de nem okozott. Még mint egyén sem vindikálhatja magának Vajda, — kivéve az elnevezést — a numerus követelését: vannak neki személyileg elődjei és a lényegét illetőleg is megelőzték törvényhozási intézkedések, ha nem is az általa kívánt mértékben és formában.

1933 tavasza volt, mikor Goga Octavian, a nemzeti agrárpárt vezére Craiovában beszédet mondott, melyben először dobta a közéletbe azt a ma közismert frázist, melyet Romániára alkalmazva így formulázott: „Románia a románoké“ „Mi nem vagyunk ember-evők“ —' kommentálta ezt a jelszót most nemrég a párt lapja, a »Tara Noastră“, — „s nem akarjuk mindenáron senki halálát; de anélkül, hogy árulást ne követnénk el, nem mondhatunk le a román elem védelméről azokkal szemben, akikkel a történelem kényszerúsége folytán meg kell, hogy osszuk földünket és kenyérünket“. Hogy kikkel kell, hogy az elnyomott román osztozzék kenyérben és földben, megmondta volt azt is Goga tumu-szeverini beszédében. Két fajtájuk van: az elsőbe tartoznak azok, akik haszonlesésből jöttek az országba a világháború után, megérezve ott a kereseti, a gazdagodást lehetőséget. Ezekkel szemben meg akarja állapítani, hogy ki honnan jött, mit csinál, honnan van vagyona s vissza akarja Őket küldeni oda, ahonnan jöttek. A magyarok kétségtelenül nem tartoznak ebbe a kategóriába. Nehéz is volna megállapítani, hogy a magyarok kiszipolyozták az országot és nagy gazdagságra tettek szert. A magyarok az idegeneknek másik kategóriájába tartoznak, abba, akiket a békeszerződés talált román földön. Ezekkel szemben az állam, — mondta Goga — igazán liberális szellemben viselkedett. Ezeknek hajlandó jogokat is adni, ha egy dolgot tudomásul vesznek: azt, hogy nincs joguk, hogy az ország ügyeibe avatkozzanak, mert az ország vezetése kizárólag az államfenntartó többségi nemzetet illeti meg.

Az európai új politikai fejlődésre alapított elméletre helyezkedve kezdte meg a tudományosság álarca alatt a kisebbségek elleni harcát Mihai Manoilescu, egyetemi tanár, volt pénzügyminiszter, a nemzeti bank volt kormányzója, aki egy füzetben, „Romania, stat corporativ“ és egy már négy év óta megjelenő folyóiratban, a „Lumea Noua“-ban hirdeti tudományát. Tanítása azon az ismert tételen nyugszik, hogy

¹ Adevéru, 1935 március 14.

³ 1935 február 6.

a XIX. század liberális demokráciája és liberális állama megbukott és helyét a XX. század nacionalizmusa és korporatív állama kell, hogy elfoglalja, melyben a liberális kapitalizmus helyébe a középkor pátriárkális céhszervezete lép. Egy ilyen alapokra fektetett román államban a kisebbségek automatikusan eltűnnek. „Mi nem vagyunk többnemzetiségű állam“, — írja könyvében — „mi román nemzeti állam vagyunk idegen kisebbségekkel. Ezeknek az idegen kisebbségeknek megvannak és a jövőben is meg kell, hogy legyenek jogaik: de az állam és közélet jellege nem lehet más, mint román“. A többségi és kisebbségi nemzetek viszonyát, írta Manoilescu a „Lumea“ egyik ezévi számában, nem gazdasági és társadalmi pozíciók szétrombolásával lehet elérni, arányosítással, kontingentálással, drákói rendelkezésekkel, hanem a javak elosztásának befolyásolásával. Minthogy a gazdasági élet az államtól függ, az állam pedig a románok kezében van: ingatlan politikával, a kiviteli rendszer szabályozásával, a vasúti tarifa alkalmazásával, az állami szállítások, a vámilletékek, a hitelforrások, az adózás rendezésével az állam elérheti, hogy az állami élet minden vonatkozása románná legyen. Az „államot kell meghódítani“, nem azért, hogy „numerus valachicust“ vagy „clausust“ iktasson törvénybe, hanem hogy megvalósítsa „a vállalatok tulajdonának ethnikai felosztásában a változást, amitől a városok és a föld tulajdonának helyes elosztása, amitől a falvak élete függ“. Könyvében és folyóiratában nem nyomtatta ki, de egy magyar újságírónak, aki érdeklődött nála a korporatív Románia kisebbségi politikája iránt, kijelentette, hogy a „korporatív államban kisebbség nem is létezhetik, mint kisebbség“.

A KÉRDÉS EZEK UTÁN az, hogy a numerikus alkalmazásnak, nevezzük azt claususnak, vagy valachicusnak, van-e jogosultsága és van-e lehetőség végrehajtására?

Mikor a világháború befejezése után a románok átvették az átcsatolt magyar területek felett az imperiumot, a közhivatalok legnagyobb-részét magyarok töltötték be. Az új román kormányzat e tisztviselőket, akár tettek esküt, akár nem, tömegesen üldözte ki Erdélyből s csak néhány hivatali ágánál, ahol a képzett és gyakorlott magyar tisztviselőket nem tudták helyettesíteni, hagyták meg őket nagyobb számmal, akiket viszont az utolsó években, mikor a román iskolai proletariátus új generációja a közéletbe került, próbálnak, nyelvtudás hiányával vádolva, elüldözni. A folytonos vizsgáztatás eredménye azonban, úgy látszik, nem felelt meg a sovén várakozásnak s ezért nőtt mindjobban és mindnagyobb a lármás követelés a nemzetiségi arányszerinti alkalmazás törvényes szabályozására.¹

1934 nyarán tényleg létrejött egy törvény a „nemzeti munka védelméről“, de olyan szövegezéssel, mely teljesen lehetetlenné teszi céljának és alkalmazhatásának megállapítását. A törvény 1. szakasza elrendeli, hogy minden ipari, kereskedelmi, bánya- vagy bankvállalat,

¹A romániai antirevizionista-mozgalom hivatalos folyóirata, a „Revue de Transylvanie“ múlt évi 3. száma terjedelmes cikket közölt a magyar alkalmazottak számáról és helyzetéről Aurel Gociman tollából: „Les fonctionnaires Hongrois de l'État Roumain“. De nem tudható, hogy teljesen hihetetlen és megbízhatatlannak látszó adatait honnan vette.

köteles munkásainak 80%-át és vezető személyzetének legalább 50%-át „románokból“ állítani össze; a román szöveg szerint: „intreprinderile sunt obligate să aibă personal român în proporție...” E szöveg mellett a kérdés az, hogy a „román“ szó és az azzal a törvény indoklásában használt és szembeállított „strain“, idegen alatt kiket kell érteni? A „román“ szó alatt román állampolgárt, vagy román nemzetiséget; „strain“ alatt pedig Romániába települt külföldit, avagy a kisebbségeket, akiket a nyelvhasználat szintén ezzel a szóval hív? Ha a „román“ állampolgárt jelent és a „străin“ külföldit, akkor a percentuális arány nem vonatkozik a kisebbségekre, lévén ők is román állampolgárok; ha azonban a „román“ a román fajúakat jelenti s a „străin“ a kisebbségeket, akkor a törvény a kisebbségek ellen irányul s fel lesz használható, hogy azokat a kenyérkereső foglalkozásokból kiszorítsa.

A törvény szenátusi tárgyalása alkalmával Gyárfás Elemér kategorice meg is kérdezte ezt a minisztertől, hiteles interpretációt kérve. „Az alkotmány terminológiája szerint“, — mondta — „román. szó alatt az ország állampolgárai értetnek, tekintet nélkül származásukra, hójukra és vallásukra. Hiszem, hogy a törvény az alkotmányban meghatározott e jogi értelemben használja a kifejezést s nem fajvédő értelemben, mely a népi származást, a fajiságot veszi alapul.“ Gyárfás kérdésére Teodorescu ipar- és kereskedelemügyi miniszter azt felelte: „Világos, hogy a törvény a kitételt a szó alkotmányos értelmében használja“. A kisebbségi törvényhozók megnyugodtak, de ez évi január 23-án rendelet jelent meg a hivatalos lapban, mely minden vállalatot kötelezett, hogy összes alkalmazottairól két példányban kiállított kimutatást terjesszen a minisztériumba s a kérdőíven az „origine etnica“, a faji származást feltűntető kérdés is szerepel. Az erdélyi vállalatok közül sok ezt a rovatot kitöltetlenül hagyta, mert a nemzetiséghez való tartozás a személyes bevallás keretébe tartozik. E kitöltetlen kérdőíveket a hatóságok visszaküldték, azokra a vállalatokra pedig, melyeknek alkalmazottai számában nincs meg a törvényben megállapított 80%-os „román“ arány, súlyos pénzbírságokat róttak ki. A szatmári „Princz Testvérekre“ 200.000 leit, az aradi cukorgyárra ugyanannyit, a „Stolwerk“ gyárra 100.000 leit és másokra ugyanannyit, vagy kevesebbet. Nyilvánvaló, hogy a törvényt kisebbségellenes módon akarja alkalmazni a kormány.

Ha úgy alkalmazza, kérdés, hogy milyen: országos vagy regionális arányszámot fog-e tekintetbe venni a kormány? Ha a regionálist veszi, akkor talán még elviselhető lesz a kisebbségekre; de az országos arány alkalmazása katasztrofálissá válhatik. Az 1930-iki népszámlálás szerint az ország lakosságának állítólag 73%-a román és 27%-a kisebbségi, amiből 7.7% magyar, 4.6% zsidó, 4.3% német s a többi egyéb. Mi lesz, ha a 73%-os román arányt a 90%-os székely megyékben akarják alkalmazni? Köteles lesz egy háromszéki vagy csíkmezei vállalat székely munkásait 7%-ig elbocsátani és 80% oláhot importálni? Egészen elképzelhetetlennek látszik!

Akár így, akár úgy, a törvény mindenestre új teret nyit az „origine etnicával“ való garázdálkodásra. Kezdődni fog gazdasági téren is a származás vizsgálata, a névelemzés?

Az „AdevéruT. ez évi március 3-iki számában cikk jelent meg arról, hogy ezekután a nemzeti munka védelmével is kapcsolatba kerül, hogy kik tulajdonképpen az igazi románok, „adevärati románi“?

A hatóságok logikája szerint azok, — írja — akiknek felmenők román fajúak. De ha ezt a tételt elfogadjuk, — folytatja a lap — csodálatos eredményekre találunk. Van Romániában egy magántársaság, a „Societatea de Cultură macedo-romána“, melynek az a különös privilégiuma van, hogy államérvényes bizonyítványokat állíthat ki faji eredetéről annak, aki hozzája fordul és igazolja román fajú leszármazását. E társaság bizonyítványával kezében az illető minden nehézség nélkül megkapja a különben oly nehezen megszerezhető román állampolgárságot. Csakhogy, — kérdi a lap — hány ember van Romániában, kezdve a társadalmi élet piramisának csúcsán, aki ki tudja mutatni tiszta román származását! A moldovai nagy családok legtöbbje, például, örmény, vagy Nagy István vajda tatár telepítéséből való s nincs egy halom politikusunk, írónk, tanárunk, akik a ploeshtii és craiovai bulgár telepesektől származnak? S azok a románok, „akik a legvadabb nacionalisták, nem mind görög eredetűek, akik századokkal, sőt egynémelyik csak egy pár évtizeddel előbb telepedett le Romániában? Mit fogunk mindezekkel csinálni, — mert ha szigorúan vesszük logikánk következményeit, akkor ezeket mind ki kell zárni a román nemzetiségből, éppenúgy, mint a kisebbségeket, akik ellen a numerus clausus vagy valachicus villámit szórjuk. És csodálatos: éppen azok, akiknek román eredetük a leggyanúsabb, éppen azok a legsovinistábbak, éppen azok akarják leginkább felfalni a nem román eredetűeket; éppen ők azok, akik a jogot vindikálják maguknak, hogy mások nemzeti tisztaságát elismerjék, vagy megtagadják“.

EGY KÖVETKEZŐ, utolsó cikkben még azzal fogok foglalkozni, hogy a közéletben, a politikai pártok körében hogyan fogadták Vajda „numerus valachicusát“ és milyen következményekkel járt az saját pártjára nézve.

SZÁSZ ZSOMBOR

Folytatjuk

MACHIABELLI ÉS A FÜHRER-ELV

Az ÁLLAMELMÉLET KLASSZIKUSAI között aligha van egy is, akinek jelentősége a jelenkori politikai gondolat szempontjából felülmúlná Machiavelliét, ő valósággal az újkori politikai gondolat megteremtője: szellemi őse nem csupán a modern államelméletnek mint valóságtudománynak, hanem egyúttal a nacionalizmus politikai eszményének s napjaink egyik legújabb vívmányának, a „Führerprinzip“-nek is.

Ebben nincs semmi csodálatos. A XIX. századbeli liberális jogállamra a háborús ézengéssel rászakadó anarchia s az ebben fogant „totális“ állam kialakulása kisebb hullámban megismétli azt a nagy világtörténeti változást, amely a középkori keresztény univerzum erkölcsi és jogi rendjét a küzdő szuverén monarchiák korszakával váltotta fel. A fejedelmi szuverénitás eszméje, amelyet a francia renaissance jogász, Bodin öntött maradandó szellemi alakba, akkor ugyanolyan forradalmi gondolat volt, mint most a „totális“ állam s a vezéri diktatúra eszméje. Machiavelli víziója a fejedelemtől pedig politikailag hasonlóan aláaknázott talajból szakad fel, mint a német náciizmus ideológiája. A számtalan sebből vérző Itália, amely naponta megalázott szabad prédája az idegen katonai hatalomnak s amelynek egyik zugában az első „olasz“ patrióta Livius meséiből szívja magába a régi római dicsőség mámorát: ezek a körvonalai a képnek, amely nem egy vonásban hasonlít a weimari Németország sorsán tűnődő s ihletért a germán mitológiához forduló náci Dürer renaissance-fantáziáját felidéző portréjához.

Machiavelli „fejedelme“ pedig valósággal azonos a mai diktátor történeti alakjával. A „Principe“ második fejezetében világosan utal rá, hogy tanácsai voltaképp nem a régi, „legitim“ uralkodóknak szólnak, akiknek helyzete sokkalta könnyebb, mint azoké, akik új birodalmakat alapítanak. Az ő „fejedelme“ a vakmerő condottiere, aki egy dúlt, anarchikus világban hadsereget szervez magának — persze páncélba, nem ingbe öltöztet — s ezzel valahol meghódítja a hatalmat. Tanácsainak értelme pedig ez: hogyan lehet a hatalom ilyen szerelmesének a hagyományokban, egy nagy családi névben s a legitim alkotmányosságban rejlő támasztóerők nélkül pusztán egyéni képességeire — ezek foglalatja az, amit Machiavelli „virtü“-nak nevez — és szerencsecsillagára, a „fortuná“-ra támaszkodva megszerezni s meg is tartani a hatalmat.

Egy hagyományosan rendezett államban, amelyben a jogrend folytonossága uralkodik, az uralkodó sohasem korlátlan: köti őt tetteiben az állam alkotmánya, amelyen végső fokon az ő hatalma is nyugszik, köti az erkölcsi törvény és az isteni világrend, amelynek kegyelméből uralmát származtatja. A hagyományos jog, a legitimitás állama mindig jogállam, bármi legyen is a kormányformája, mert jog és hagyomány itt egyet jelent. Ezért volt a történelem tanúsága szerint hatályos korlátja minden abszolutizmusnak a bírói hatalom, noha történetileg maga sem volt egyéb, mint a fejedelmi hatalomnak intézményesen önállósult része. A monarchia pedig mindig önmaga alatt vágta a fát, amikor szembekerült a hagyományos jogot védő bírói hatalommal.

Az új világot jelentő új fejedelmi hatalom azonban önmagában kell hogy megtalálja a maga uralmának életelvét és jogforrását. Maga fölött álló, vele szemben is érvényesíthető törvényt, szabályt, normát nem ismerhet el: hiszen minden ilyen megkötés elismerése csupán akadályozhatná szabad mozgásában s azokat erősítené vele szemben, akik a hagyományos rend etikáját képviselik. Az a végső alkotmánybiztosíték tehát, amely minden „legitim“ uralkodó akaratának korlátja marad: csak a jognak, a törvénynek engedelmeskedő bíróság függetlensége: ez olyasvalami, amit a condottiereből lett fejedelem vagy diktátor meg nem tűrhet s amit egy vagy más módon meg kell semmisítenie. A jog eszméje helyett, amelyet a legitim király képvisel — „egy király sem inkább mint hitetlen“ — a hódító új hatalmasság, fejedelem vagy vezér, egy missziós feladat inkamációjának tekinti magát s a küldetésnek ebből a hitéből meríti a jogosultságot arra, hogy minden törvényt és szabályt félrelökve, önmaga írja elő a törvényt magának és népének. A régi szállóigét variálva, a modern diktátor mintha ezt mondaná: „Az alkotmány én vagyok.“¹

ENNEK A TÖRVÉNY, szabály és erkölcs fölött álló hatalomnak gyakorlati kiskatéja a hírhedt kis remekmű, a „Principe“. De az ebben tanácsolt és előírt szabadosságnak igazolására Machiavellinek három különböző és mintegy fokozatosan egymás fölé építhető elmélete van, amelyeknek vizsgálata nem egy érdekes és sok tekintetben aktuális tanulsággal szolgálhat.

A fejedelemnek előítéletekkel nem kötött erkölcsi szabadságát — *lucus a non lucendo* — mindenekelőtt a merő célszerűség belátása indokolja. Machiavelli módszerének forradalmi modernsége abban van, hogy szakít a középkori állambölcselek moralizáló stílusával: azt iparkodik szemügyre venni ami van s nem azt, aminek az erkölcsi világrend követelményei szerint lennie kellene. „Mint hogy az a szándékom, hogy olyasvalamit írjak, ami hasznukra lehet azoknak, akik megértik, úgy tűnik nekem, helyesebb a dolgok igazi valóságát szemlélni, semmint azoknak képzeletbeli képét; — írja a „Principe“ 15. fejezetében, — pedig sokan képzeltek el maguknak republikákat és monarchiákat, miket soha senki sem látott vagy ismert a valóságban: ámde az, ahogyan élünk, annyira távol van attól, ahogyan

¹ Azért az „alkotmány“ s nem az „állam“, mert ma a demokrácia korában — amikor a diktatúra is demokratikus — az állam esszenciálisán: a nép.

élnünk kellene, hogy aki elfordul attól, ami történik, annak kedvéért, aminek történnie kellene, inkább azt tanulja meg, hogyan döntse magát romlásba, semmint azt, hogyan tartsa fenn magát. Az az ember, aki mindig erkölcsösen akar cselekedni, szükségkép tönkre megy annyi más között, aki nem így cselekszik. Ezért szükséges, hogy a fejedelem, aki fenn akarja tartani magát, megtanulja miként kell nem-jónak lenni, hogy szükség esetén akképpen is tudjon cselekedni.“

Mint látható, Machiavellinek nincsen hízelgő véleménye az emberi természetről. „Szükséges, hogy aki valamely respublikát szervez, vagy annak törvényeket hoz — írja a „Discorsi“-ban (I. könyv, 3. fejezet) — az embereket mind rosszaknak tartsa és olyanoknak, akik mindig véghezviszik gonosz szándékukat, valahányszor erre alkalmuk nyílik“ és tovább: „Az emberek sohasem cselekszenek valami jót, hacsak nem szükségből... Innen a közmondás: az éhség és a szegénység készíti az embereket a munkára és a törvény a jóságra.“ (U. o.)

Ilyen általános antropológiai nézetek mellett Machiavelli történeti tapasztalatokra hivatkozik. „Napjainkban szerzett tapasztalatok azt mutatják, hogy csak azok a fejedelmek lettek hatalmasok, akik nem sokat törődtek az adott szóval és értettek hozzá, hogyan kell másokat félrevezetni és rászedni — és akik végül is legyűrték azokat, akik maguk tisztességgel helytállottak kötelezettségeikért.“ (Principe 18. f.)

Ezekre a premissákra következik a szellemes és félelmetes tanítás arról, hogy a harcnak két eszköze van: a törvény és az erő. „Amaz az emberek harcmódja, emez a dúvadaké. Mivel azonban az első gyakran nem célravezető, a másodikhoz is kell tudni folyamodni. A fejedelemnek tudnia kell eljátszani mind az embernek, mind a dúvadnak szerepét... Utánoznia kell tudni a rókat és az oroszlánt, mert az oroszlán nem tud a törvetés ellen védekezni s a róka nem menekülhet a farkas elől. Rókának kell lenni ahhoz, hogy kikerüljük a töröket és oroszlánnak, hogy a farkasokat rémületbe ejtsük. Azok, akik csupán oroszlánok akarnak lenni, nem értik ezt. Egy bölcs uralkodó tehát ne tartsa meg szavát, hogyha ezzel érdekei ellen cselekednék és hogyha azok a körülmények, amelyek miatt magát lekötötte, többé nem állanak fenn.“ (U. o.)

Nem lehet ezúttal feladatunk részletesen ismertetni a különböző hátborzongató tanácsokat, amiket Machiavelli a fejedelmeknek ad s amelyek hírnevére oly letörölhetetlen árnyat vetettek. Ezek a tanítások amúgy is eléggé ismertek s tudjuk azt is, hogy a tudós firenzei a degenerált és kegyetlen Cesare Borgiát tette meg mintaképnek. Itt ezúttal inkább arra szeretnénk rámutatni, hogy Machiavellit mindennek dacára nem érheti az erkölcsi színvakság vádja, ő teljesen tisztában van azzal, hogy tanításai beleütköznek a jó erkölcsökbe. „Bizonyára nem erényes dolog — írja a „Principe“ 8. fejezetében — polgártársainkat meggyilkolni, barátainkat rászedni, szőszegőnek, könyörtelennek, istenfélelem nélkül valónak lenni. Ilyen módszerekkel lehet ugyan birodalmat szerezni, de dicsőséget aratni nem lehet.“ S ugyanezt a gondolatot viszontlátjuk a „Discorsi“-ban, ott, ahol a hadviselésben alkalmazott cselvetésről elmélkedik: „Amidőn én

a cselvetést dicsőségesnek nevezem, nem azt a csalást értem, amely az adott szónak s a kötött szerződésnek megszegéséből származik; mert ez, noha néked olykor országot és uralmat szerezhet, de dicsőséget sohasem fog szerezni.“

MACHIAVELLI tehát maga is erkölcsstelennek ítéli azokat a módszereket, amelyeknek alkalmazását politikai szempontból helyesnek és ajánlatosnak tartja. Ez az önellenmondás lehet az elméleti tárgyilagosság, elfogulatlanság rendkívüli példája, a gyakorlatban fenn nem tartható. Az erkölcsi norma az emberi cselekvésnek feltétlenül érvényes szabálya s az ember mint erkölcsi lény, annyiban okvetlenül különbözik a dúvadtól, hogy cselekedeteinek helyességét erkölcsi elvekkel igyekszik igazolni. Ha pedig ezektől eltér, legalább is megkísérli azt, hogy egy szükségességre hivatkozzék, amely, ha áttöri is, mint kivétel, egyúttal megerősíti az erkölcsi szabályt.

Ez az erkölcsileg igazolt szükségesség Machiavelli tanításaiban is előkelő helyet foglal el, mint az államrezón híres elméletének alapvetése.

Nem kétséges, hogy Machiavelli nagy patrióta s nemcsak firenzei, hanem olasz patrióta, aki Itália szétdaraboltságán s ebből eredő gyengeségén busong s négy évszázad történeti távolából a jövő nagy olasz egységéről álmodik. Fejedelme az a küldetéses államférfi, aki ezt az egységet bármily módon: vérrel és vassal, csellel és ármánnyal megteremti. Az elvetemült Cesare is azzal vált szemében hőssé és példaképpé, hogy uralmának folytonos és szívós tágításával, rendszeren fegyelmezett hadsereg szervezésével azon volt, hogy megszerezze Itáliában azt a hatalmi túlsúlyt, amely a félsziget politikai egyesítésének alapja lehetett volna. Az olasz állami egység eszménye lebeg Machiavelli előtt, amely felé Cesare jókora lépést tett előre s amelynek megvalósításában talán csak szerencsecsillagának lehanyaglása akadályozta meg. Kicsit több szerencsével és talán még több ravaszsággal valaki más — hite szerint — megvalósíthatná, ami Valentinois hercegének nem sikerült: ennek a várt nagy egyesítőnek okulására írja meg Messer Niccolo a vakmerő Cesare sikereinek és bukásának tanulságait. S amidőn a maga képzeletbeli fejedelmét ebbe a nagy történeti misszióba beiktatja, nem csupán ésszerűségi, hanem erkölcsi szempontból is igazolni igyekszik az ajánlott taktikának visszataszító módszereit. „Amikor a hazának létéről vagy nemlétéről van szó, — írja a „Discorsi“ egy híres, sokat idézett helyén (III. 41.) — nem szabad tekinteni arra, hogy valami igazságos-e vagy igazságtalan, emberies-e vagy embertelen, dicséretes-e vagy gyalázatos: hanem félretéve minden más tekintetet, meg kell tenni azt, ami életét megmenti és szabadságát fenntartja.“ íme az államrezón etikája, amely nem egyéb, mint a régi római maxima: *Salus rei publicae suprema lex...*

MACHIAVELLINEK Cesare Borgia iránt érzett leplezetlen csodálatát azonban mindez nem magyarázza meg. Hiszen Cesare végre is nyomorultul elbukott s így politikáját részleges sikerei nem igazolhatják. Másfelől nem kétséges az sem, hogy őt nem lángoló patriotizmus, nem Itália balsorsán érzett búsongás, hanem csupán a maga

kalandos és féktelen becsvágya készítette arra, hogy domíniumainak kikerekítésén és konszolidálásán nem csekély tehetséggel és még sokkal több elvetemültséggel fáradozzék. Bukása nem volt elkerülhető a bizalmatlanságnak és félelemnek, a gyűlöletnek és az irtózatnak abban a légkörében, amelyet tetteivel maga körül teremtett. De Machiavelli ezt nem látja. Hazája sorsán tünődve az ötüik szemébe, hogy Itáliát nem lehet megvédeni, mert hiányoznak a férfiak, akik megvédenék. Maga körül csak elpuhultságot és kényelemszeretetet, alattomos intrikákat és örökös meghunyászkodást lát s tudja, hogy a condottierék zsoldos katonáit mindenre lehet használni, csak komoly harcra nem. S kedvenc auktorába, Titus Liviusba elmélyedve, lelkesedve és szégyenkezve gyönyörködik a régi puritán Róma kemény fiainak harcos erényeiben. A hanyatlás okain tünődve, végül is a vallás tanításainak különbözőségében találja meg a végső magyarázatot s ezzel egy olyan állásfoglalásnak útjára lép, amit mai műnyelven „világnézeti reformnak“ lehetne nevezni. „Ha megfontolom, vajjon honnan ered, hogy az ókorban az emberek jobban ragaszkodtak a szabadsághoz, mint manapság —¹ írja a „Discorsi“-ban (II. 2.) —, úgy vélem, hogy ennek az oka ugyanaz, mint annak, hogy most az emberek kevésbé erőteljesek: s ez az a különbség, amely a mi nevelésünk és a régiek nevelése között fennáll, ami pedig a mi vallásunk és a régiek vallása közötti különbségből ered. Minthogy ugyanis a mi vallásunk nekünk az igazságot és az üdv igaz útját mutatja, arra tanít, hogy a világi dicsőséggel kevesebbet törődjünk: holott a pogányok ezt igen nagyra becsülték, legfőbb javuknak tekintették és ennél fogva tetteikben több erőt és elszántságot tanúsítottak... A régiek vallása továbbá csak oly férfiakat dicsőített meg, akik világi babárral övezték magukat, mint a hadvezérek s az államfők. A mi vallásunk inkább az alázatos és tünődő embereket magasztalta fel, semmint a tetterőseket. Emez a legfőbb jót az alázatban, az önmegtagadásban s a világi dolgok lekicsinylésében látta; amaz a szellemi nagyságban, testi erőben és a többi tulajdonságokban, amik a legnagyobb erőt és bátorságot élesztik. És ha mindjárt vallásunk meg is kívánja, hogy erős légy, inkább a türesemben akarja erődöt látni, mint az erőteljes cselekvésben. Ez a gondolkodásmód úgy látszik, gyengítette az emberiséget és kiszolgáltatta a latroknak, akik nyugodtan folytathatják üzelveiket, látva, hogy a nagy többség, hogy a paradicsomba juthasson, inkább hajlandó eltérni, semmint megbosszulni a leigáztatást.“¹

¹ Nem célunk ezúttal Machiavellit bírálni, még sem mehetünk el szó nélkül a feltűnő ellenmondások mellett, mikbe itt esik. Hiszen a „Discorsi“ egy másik helyén (I. 12.) a római kúriának tesz keserű szemrehányást, hogy rossz példájával Itáliában vallástalanná és istentelenné tette a népet, „ami végtelen zűrzavarnak és számtalan bajnak lön forrása: mert amint ott, ahol van vallásosság, minden jó rendben van, úgy ott, ahol nincs, ennek az ellenkezőjét lehet elvárni.“ Ha tehát Itália romlásának a növekvő vallástalanság volt az oka, nyilvánvalóan lehetetlen az ebben részes elpuhultságot és tespedést a keresztény vallás hatásának tulajdonítani. S ha igaz is, hogy Machiavelli az utóbbiakért nem egyenesen a vallást, hanem annak „téves tanítását“ teszi felelőssé, mégsem szabadul az ellentmondástól, hogy egy füst alatt panaszolja a vallás pusztulását és a vallásos tanítás hatékony érvényesülését. Az igazság pedig nyilvánvalóan az, hogy a férfias erények hanyatlása s az effemináció nem a kereszténység heroikus és aszketikus etikájának hatása alatt következett be, hanem a növekvő vagyonosodással járó nagyobb jólét, nagyobb kényelem és ezzel a világi

Az alázatot és békés lemondást hirdető keresztény morál helyett tehát Machiavelli az ókori Spárta és Róma kemény, marciális erkölcsseit kívánja vissza. A régi pogány erények rehabilitálását hirdeti, akárcsak Alfred Rosenberg, a német mitológia új ébresztője. Ezzel a politikában hasznosnak ítélt görbe, sőt gonosz utak követeléséről szóló tanítás is eljutott a legvégső igazoláshoz, amely immár maradéktalanul megmagyarázza az alattomos, hitszegő, orgyilkos Cesare Borgia alakjának megdöbbentő idealizálását. „Az emberek — mondja megvető hangnyomattal (Discorsi, I. 27.) —¹ sem becsülettel gonoszak (!) sem tökéletesen jók nem tudnak lenni s ha egy gonosztetben nagyság lenne, ha bizonyos értelemben nagy lélekről tanúskodnék, nem képesek azt elkövetni.“

Íme a harmadik, végső stádium, meghirdetése az új morálnak, amely a réginek tökéletes megfordítása. A nagyság — „grandezza“ — s az erő — „fortezza“ — mellé ezúttal már a gonoszság — „sceleratezza“ — is mint az erény — „virtù“ — egyfajta megnyilvánulása járul. Ezzel a fordulattal válik a „machiavellizmus“ egy új értékrendet hirdető világnézetté.

A NEMZETI MEGALÁZTATÁS éleszti Machiavelliben a nacionalizmust, az anarchia mélyéből sóhajt az erős vezető államférfi, a nagy egységesítő után és kortársainak kényelmes, elvtelen individualizmusa indítja a harcos, antik erények felmagasztalására, amiből aztán az etikai fordulat, a kereszténységgel való meghasonlása fakad. Ugyanezek a motívumok az olasz fasizmusban is hatottak, de ezt az utolsó lépéstől visszatartotta annak a roppant támasztóerőnek felismerése, amit éppen az olasz nemzeti egység szempontjából a katolicizmus és a pápaság római tradíciója jelent. A német népnek felekezeti tagoltsága, a német protestantizmus politikai apátiája és a német katolicizmus vezetésében kifogásolt „idegen“ szellemi függés mellett szabadabban érvényesülhetett az a tendencia, amely a német szellemi egység megvalósítását teljes „világnézeti reform“ alakjában, azaz a kereszténység megtagadásával is megszilárdítani igyekszik. Rousseau szavaival élve, ez a törekvés „az ember vallása“ és „a lelkész vallása“ helyébe „a polgár vallását“ szeretné iktatni. Ez a „reformmozgalom“ egyelőre nem hivatalos. A hivatalos megnyilatkozások szerint a Führer a pozitív kereszténység alapján áll. De az ősgermán kultusz prófétájának, Rosenbergnek előkelő pozíciója a nemzeti szocialista pártban, és az új (vagy ó?) német hittérítőknél engedett feltűnő propaganda-szabadság talán érdeménél nagyobb jelentőséget látszik juttatni e mozgalomnak. Ez pedig a bizalmatlan külföldi szemlélő szemében egy indokkal több arra, hogy a náci Németországnak olyan célzatokat tulajdonítson, amelyeknek nehezen eloszlatható gyanúja mindegyre akadályává válik az európai nemzetek annyira óhajtott kibékülésének és termékeny együttműködésének. Hallgassuk csak meg a kritikát, amellyel Rousseau a

dolgok nagyobb értékelése következtében. Nem a paradicsom örömei kedvéért lettek gyávák az emberek, hanem azért, mert a földi életet kezdték a paradicsomnál többre becsülni.

pogány „polgári vallás“ jellemzését kíséri s talán meg fogjuk érteni mai „néptársainak“ tárgyilag kétségkívül túlzott aggályait. „Rossz ez a vallás, mert tévedésen és hazugságon alapszik, megtéveszti az embereket, hiszékenyekké, babonásakká teszi őket és az igaz istenség kultuszát meddő külsőségekbe fullasztja. Rossz ez a vallás, mert exkluzív és zsarnoki és ezzel a népet vérszomjassá és türelmetlenné teszi: annyira, hogy csak az öldöklés és mészárlás szelleme árad belőle és szent kötelességet vél teljesíteni, ha megöl bárkit, aki nem hódol meg az ő isteneinek. Egy ilyen nép minden más néppel szemben természetes hadiállapotba kerül, ami igen nagy ártalmára van a saját biztonságának.“ (Contrat social, IV. 8.)

A ROSSZ, MIT EMBER TESZ, túléli őt, a jó gyakorta sírbaszáll vele. Machiavelli is csupán mint a „Principe“ hírhedt tanításainak szerzője él a köztudatban s a „Discorsi“ nem egy fejezetében csodálható érett és kiegyensúlyozott politikai bölcsesség úgyszólván elveszett az utókor — mármint a közönség — számára. Pedig ebből azt is meg lehet tudni, hogy noha Machiavellit a nacionalizmus és a Führerprinzip logikája elsodorta a világnézeti reformig, maga a Führerprinzip nála nem világnézet s az az itt-ott felbukkanó nézet, amely őt az állami öncélúság s az egyént minden szabadságigény megtagadásával felszippanó „totális állam“ hirdetőjének tartja, nem bírhatja el a kritikát.

Egy harcos republikánus pályafutás végén Machiavelli tanítója és hirdetője lett a fejedelmi autokráciának, mert meggyőződött arról, hogy a szétdarabolt, anarchikus, préda Itália egyesítését csak egyetlen ércből öntött akarattal lehet megvalósítani és mert világosan látta, hogy a polgári szabadság, amelyen humanista lelke egész hevével csüngött, másképp mint egy erős és jól rendezett államban nem lesz biztosítható. Ez az államrendezés, azt tartotta, csak egyetlen alkotó akarattal munkájával vihető végbe. De ennek az alkotásnak intézményessé kell válnia, s ezért sürgősen gondoskodni kell annak kiszélesítéséről és egy szilárd jogállam létesítéséről, amelyben a törvény és nem hatalmasok önkénye uralkodik. A mitikus államalapítót, Romulust, akinek nagy teljesítménye fejében a testvérgyilkosságot is szívesen megbocsátja, dicséri azért, hogy szenátust alkotott, „mert nem abban van egy állam üdve, hogy olyan fejedelme legyen, aki míg él, azt bölcsen kormányozza, hanem abban, hogy olyan intézményeket adjon neki, melyekkel halála után is fenntarthatja magát.“ (Disc. I. ii.) S úgy véli, hogy egy republikának — amin a mai értelemben csupán alkotmányos, sőt mondhatnék „parlamentáris“ államot kell érteni — hosszabb az élete és tartósabb a boldogulása, mint egy autokráciának, mert a legkülönbözőbb felfogású polgárok erőire támaszkodva, jobban tud az idők változásaihoz alkalmazkodni. (Disc. III. 9.) Végül azt hirdeti: szükséges, hogy a közönségben esetleg keletkező ingerültség levezetésének intézményes útjai legyenek, ne hogy az pártoskodás alakjában keressen magának érvényesülést, mert a „pártoktól jön az államok romlása“. (Disc. I. 7.) Ezekkel a fejtegetésekkel érdekes módon a parlamentárizmus elméletének előfutára lett, hiszen abban a „ventil-

láció“, a szabad „kibeszélés“ fontosságára mindig nagy súly esett. De ez a példa egyúttal tanulságul szolgálhat a politikai doktrínák végtelen relativitásának jellemzésére is, ami kellene, hogy óvatosságra intse az új dolgok túlbúzó hirdetőit, akik mindig egy vagy más formális újítástól várják az államélet nagy problémáinak megoldását. Hiszen a parlament mai elmélete egyenesen a pártok tényéből szeret kiindulni és szereti azt úgy előadni, mintha a parlamenti pártrendszer volna a politikai bölcsesség legteteje. Más alkalommal, e folyóirat lapjain rámutattunk arra, hogy az angol pártrendszer merő történeti esetlegességekben s nem valami ördögös politikai invencióban leli magyarázatát.¹ Im látjuk most, hogy Machiavelli, aki szabad közintézményeket, mondhatjuk „parlamentárizmust“ követel, irtózik a pártoktól. Ez az ellentmondás könnyen feloldódik két különböző történeti szituáció tapasztalataiban. Egy erős, civilizált, tökéletes belső és külső biztonságot élvező hatalmas államban, minő Nagybritannia, a pártok könnyen lehetnek merő emeltyűi, karjai a közérdeknek. De anarchikus, hanyatló viszonyok között a pártok könnyen átalakulnak privát-hadseregekké, amelyeknek ádáz küzdelme aláássa a köznek rendjét. Ebből a felfordulásból esetleg csupán egy pártnak végső győzelme és átmeneti egyeduralma árán lehet szabadulni. De egy ilyen oligarchikus, egyetlen párt uralma nem lehet politikai végcél. Minden diktatúra jogtalan állapotot teremt, mit csak a szükségesség igazolhat, „quia necessitas legem non habet“. Az egypárturalomnak ezért nem lehet egyéb hivatása, mint megteremteni a rendnek azt a biztonságosabb állapotát, amelyben azután a szellemi élet, a vélemények szabad hullámozása újból létrehozhatja a békésen, a közjó szolgálatában mérkőző pártok pluralizmusát. Íme egy rövidre fogott fejezet a politikai ciklus elméletéből, amely oly régi, mint maga a politikai gondolkodás, de amely a szélsőségek és egyoldalúságok kultuszát űző korunkban talán gonosz eretnekségnek látszik. A tangensnek, hiába, nem lehet fogalma a körről; de a természetének törvényei szerint pályáján tovahaladó körnek útját bármilyen élesen meghúzott tangenssel igyekezzünk is meghatározni és rögzíteni, a kör végül Önmagába mégis csak visszatér.

OTTLIK LASZLÓ

¹V. ö. „Parlamentárizmus és diktatúra“. Magyar Szemle, 1931. évf. ápr.—júl.

HADIGONDOZÁSUNK

A „HADIGONDOZÁS“ ez az alig 18 évvel ezelőtt, német mintára képzett szóösszetétel, nyelvünkben már megszokott kifejezéssé vált. Maga a fogalom talán megúntta is. A távolról szemlélő csak annyit lát, hogy a háborús veszteségek által megbolygatott társadalmi egyensúly helyreállítására a háború rokkantja s az elesett katona özvegye, árvája, körülményes hatósági vizsgálat alapján csekély kegydíjfelét kap, szerencsés esetben egyéb különféle kedvezményeket is: állást, trafikot, piaci árusítóhelyet, stb. Vájjon egyszerűen csak erről van-e szó?

Mindenekelőtt érdemes tudnunk, hogy Magyarország még ma is, közel 17 évvel a háború befejezése után, évi 18 millió pengőt fordít kereken kétszázezer hadigondozott¹ rendszeres pénzellátására. Ekkora magyar embertömeg kivételes sorsa, boldogulása és a mód, ahogyan államunk ily nagy költségvetési összeggel gazdálkodik, a társadalom előtt akkor sem lehetne közömbös, ha a világbéke örökre biztosítva volna. De az elmúlt tél külpolitikai eseményei elég komolyan figyelmeztettek, hogy bizony nem hagyhatjuk számításon kívül a jövőendő háborújának lehetőségét, ekkor pedig a hadigondozás újból fontos nemzetmentő tényezővé válnék.

Hajdan, amikor a véres háborúkat szinte törvényszerű bizonyossággal követte a járványos betegségek emberpusztítása, intézményes hadigondozásról alig lehetett szó. Az 1848/49-es időkben Kossuth néhány mesteri körmondata felhívta a figyelmet a „béna hadfiakra“ »estélyi kályhatűz meséi mellett tépést csináltak nemzet es asszonyaink, mialatt odakünn folyt a küzdelem. De szabadságharcunkban előbb elbuktunk, semhogy rendszeres mentőmunkára sor kerülhetett volna, az abszolutizmus alatt pedig a hadikárosult a hatóság üldözöttje volt, nem gondozottja. Csak a kiegyezés után történt valami a még életben maradt agg honvédekért, inkább kegyeletből (nem minden tüntető él nélkül Bécs felé), mint szociális helyzetfelismerésből. Az 1866-os

¹A m. kir. közp. illetményhivatal kimutatása szerint 1935. március 1-én pontosan 199.880 volt a nyilvántartott hadigondozottak összlétszáma. Ezek közül hadirokkant 64.752, hadigyámolt (azaz a hadirokkant 16 éven aluli gyermeke) 83.279, hadiözvegy 42.959, félhadiárva (hadiözvegy gyermeke) 4616, szülötten hadiárva 541, egyéb hadigondozott családtag, járadéksegélyes és külföldön élő hadigondozott együtt 3733. Ez a nyilvántartás azonban nem tünteti fel azokat a hadigondozottakat, akik pénzellátásban nem részesülnek vagy azért, mert végkielégítést kaptak, vagy mert elkéshten jelentkeztek stb. Mindenesetre az ilyenek is többbezen vannak.

porosz-osztrák háború s a boszniai okkupáció magyar áldozatairól már a kettős monarchia közös katonai szervezete gondoskodott — elég mostohán — egyetlen rokkantházunkkal (a nagyszombatalival) és az évi 72 koronás rokkantsági nyugdíjak, évi 192 koronás sebesülési pótdíjak, stb. avult rendszerével.

A VILÁGHÁBORÚ hadigondozási téren teljes készületlenségben találta Magyarországot. Hamar kiviláglott, hogy ily rendkívüli időkben, a látszólagos pénzbőség és árfolyamhullámzás mellett nem fontosabbé, legalább is nem sürgős a rendszeres pénzbeli járandóságok megállapítása. (Háttérbe is szorult mindjárt a hadigondozásnak ez a gépiesebb része s csak 1922-ben került sor először a katonai nyugdíjrendszer megreformálására.) Kitűnt, hogy annál égetőbb szükség van a szenvedő, nyomorgó és tanácstalan embertömegek istápolására, hogy a háború áldozata újból hasznos tagja és ne bomlasztója legyen a társadalomnak. Ily feladatra nem volt kellően felkészült, alkalmas szervezettségünk. A harcterekről hazaözönlő sebesültek és betegek ellátására teljességgel hiányoztak a megfigyelő- és elosztó-állomások, a járványkórházak, rokkantintézetek, tanácsadó népirodák. Korszerű törvényünk sem volt, mely irányt szabhatott volna a testileg-lelkileg összetört hadikárosultak gondozásának, kik napról-napra ijesztebb tömegekben árasztották el s töltötték be panaszaikkal elárvult falvainkat. Az időelőtti belső felfordulás fenyegető veszélyének felismerése gyors cselekvést követelt.

A háború nyolcadik hónapjában kormányköreink s a hadvezetőség még azon vitáztak, hogy ki illetékes az intézkedésre, amikor — most húsz esztendeje (1915 május) — egy inkább társadalmi alakulatnak mondható bizottság végre megkezdhetette a szervező munkát. Ekkorra már a hadrakelt seregéből több, mint húszezer csonkított, béna és belbeteg katonát selejtezték ki, akiknek mindenekelőtt gyógyintézeti utókezelésre s művétagra volt szükségük, hogy a fogyatkozásuk miatt csökkent munkaképességük minél kevésbé gátolja visszahelyezkedésüket a polgári életbe. Nagy részüket hirtelen felállított ipari és mezőgazdasági rokkantiskolákban valamely új életpályára is ki kellett képezni. Hiszen hadirokkantjaink többsége, mint tanulatlan földműves vagy gyárimunkás, korábbi munkakörében hasznavehetetlenné vált, viszont a harctéren levő férfilakosság hiányzó munkaerejét legalább ilyen, csökkentértékű emberanyaggal gyorsan pótolni kellett.

A háborút követő közviszonyok nem igazolták minden esetben azokat, akik a hadirokkantakon, válogatás nélkül, ilyen átképzéssel igyekeztek segíteni. De ki sejtette akkor, hogy a testi fogyatkozásuk miatt amúgy sem versenyképes hadirokkant-cipészek, -szabók, -lakatosok, -pallérok, -méhészek, -kertészek, stb. egyrésze néhány év múlva kénytelen lesz másféle elhelyezkedést keresni, vagy szaporítani fogja a munkanélküliek számát? Tény, hogy az akkori közviszonyok között más megoldás nem kínálkozott s hozzá kell tennünk: más államokban is ugyanez történt.

Az ingyenes utókezelés és iskoláztatás átlag egy-két évig tartott. A hadikórházakból kikerült rokkantakat azonban nem volt könnyű

meggyőzni arról, hogy a hazatérésük várva várt időpontja saját jövőjük érdekében tolódik ki ennyire. Ezek a munkakörüktől rég elszakadt, kimerült, lelkiileg fásult emberek nem sejtették előre fogyatkozásuk s iskolázatlanságuk hátrányait. Meg is unták az intézeti élet kaszárnya-fegyelmét s máris mutatkozott rajtuk valami különös belső nyugtalanság, vándorlási hajlam, mely — későbbi tapasztalás szerint — a hadieredetű rokkantságnak állandó velejárója. Az utókezelőkben és rokkantiskolákban e nyugtalanság tapintatos levezetése, sőt hasznosítása: lelki átformálása vállalkozási kedvvé a szórakoztatásba rejtett ismeretterjesztés legtarkább módszereivel, külön feladata volt a hadigondozásnak. Ugyanekkor odahaza a hadiözvegyek egyelőre még ismeretlen létszámú, de egyre növekvő tömege várt támogatást. A hadbavonultak százezreinek kereset nélkül maradt családjait is „jhadisegély“-ben kellett részesíteni (Hadsegélyező hivatal). S e legsürgősebb szociális teendők mellett már is felsötétlett legnagyobb gondunk, a nemzet jövője: mi történjék két-háromszázezer neveletlen hadiárvaival?

Hadigondozásunk hőskorának nevezhetnők — a jó békés polgári közigazgatás mértékével mérve — az összeomlásig eltelt harmadfél esztendő, ismerve a feladat áttekinthetetlenségét, a folyvást felbukkanó új problémák sokaságát, az erőforrások viszonylagos csekélységét s hozzáképzelve mindezekhez a háborús idők nélkülözéseit, nyomasztó légkörét.

1916 elejétől az ügyeket a miniszterelnökség fenhatósága alá helyezte, polgári jellegű m. kir. rokkantügyi hivatal (későbbi nevén: országos hadigondozó hivatal) intézte gróf Tisza István és gróf Klebelsberg Kunó közvetlen alelnöki vezetése alatt. Ez az állami szervünk, a maga kölcsönkért kicsiny, válogatott tisztviselői karával, egészségügyi, tanügyi, ipari, gazdasági szakértőivel, valóban hatalmas munkát végzett.

Szerteszét az országban, hirtelen épített baraktelepeken, kiürített iskolákban, gazdátlan uradalmi épületekben alig két év alatt a modern felszerelésű egészségügyi, oktató- és műszaki intézetek egész sora keletkezett — úgyszólván semmiből.

A szervező munka szemléltetésére álljon itt néhány adat az 1918 év elejéig felállított magyar hadigondozási intézetekről:

Volt nyolc nagy utókezelő gyógyintézetünk, összesen 9776 beteg részére: négy Budapesten, egy-egy Kassán, Kolozsvárt, Pozsonyban és Sátoraljaúj helyen.

Volt kilenc különleges gyógyintézetünk, összesen 8190 tüdőbeteg (kisebb részben egyéb belsőbeteg) rokkant katona részére. Külön nemzeti tragédiánk, hogy e hatalmas tüdőbeteg-gyógyintézetek — az egy tokaji kivételével — mind az utóbb elszakított országrészekben létesültek: Alsószombatfalván (Fogarás vm.), Alsótátrafüreden, Aradon, Besztercebányán, Munkácson, Rózsahegyen. Így ellenállás és ellenszolgáltatás nélkül, ingyen hullott megszálló ellenségeink ölébe e sok gyönyörű intézet, megannyi elvesztett fegyver, amit hadigondozásunknak köszönhetünk a legnagyobb népbetegségünk elleni küzdelemben. Tekintve, hogy még ma is több mint 6000 gümőkóros hadirokkantról tudunk, veszteségünket kevésbé pótolta a háború után Budapesten felállított s 1929-ben meg is szüntetett 240 ágyas hadirokkant-tüdőbeteg-gyógyintézet.

Hét nagy művétaggyártó-műhelyünk volt: az aradi, a debreceni, a kassai, a kolozsvári, a pozsonyi, a sátoraljaúj helyi és a később állandó gyárrá fejlesztett (ma is meglévő) budapesti.

Volt tizennégy rokkantiskolánk, összesen 2974 rokkant-tanuló hellyel: Aradon, Budapesten (kettő), Kassán, Kolozsvárt, Pozsonyban és Vácott ipari, Gicen (Veszprém vm.), Kalocsán és Törökszentmiklóson gazdasági irányú, Debrecenben és Sátoraljaújhelyen ipari és gazdasági irányú együttesen. Főleg ipari kiképzés folyt a hadivakok budapesti intézetében is.

Végül 25 munkaközvetítő-iroda volt kizárólag a hadigondozott munkakeresők számára, kik közül az irodák másfél év alatt több mint 10.000 embert helyeztek el.

Hadigondozási intézeteink mind tömegteljesítményben, mind színvonalban komoly versenytársaivá váltak a szövetséges német-birodalom hasonló alkotásainak. Hadisebészetünk rohamos fejlődésének legszebb példáit éppen a magyar rokkant-utókezelők igazolták. melyeknek műtőszobáiban felismerhetlenségig eltorzult élő-halottakból váltak újból épkezlab emberek, szétroncsolt arcok s koponyák kaptak mesteri csontátültető műtétek révén újból emberi formát. Torz végtag-csonkokra szerelt önműködő műkarok, műlábak tették a ruházat alatt alig észrevehetővé az amputált testrészek hiányát. Egyik beszámoló jelentés szerint 1917 szeptember 30-ig összesen 40.900 rokkantat bocsátottak el, viszonylagosan gyógyultan, az utókezelőkből és 5864-et új életpályákra kiképezve a rokkantiskolákból.¹

Az állami szervezet kifejlődése mellett egyre szűkebb térre zsugorodott a társadalom gyakorlati hadigondozási tevékenysége. Inkább csak díszítő háttérül s az eléggé szórványos áldozatkészség ébrentartására szolgált az Országos Hadigondozó Tanács című reprezentatív testület. melynek két díszülésén felvonultak közéletünk előkelőségei, jótékonykodó mágnásasszonyai, bankvezérei, politikusai. 1917 április 14-én, a királyi palota tróntermében tartott alakuláson a ragyogó egyenruhák, főpapi talárok között maga a királyné is megjelent. Hadigondozásunknak ezeken a ritka ünnepnapjain a hivatalos Magyarország szívesen vett tudomást az egyetlen intézményről, mely építeni próbált a nagy rombolásban. A közönség és a sajtó figyelmét ugyanekkor kizárólag a harctéri események kötötték le, alighanem szerencséjére hadigondozásunknak, mely így, jelszóáradattól nem háborgatva, nem vált olcsó divatcikké s csendben dolgozhatott.

Az 1917. évi kormányváltozás egybeesett a hadigondozó hivatal munkakörének kiterelvényesedésével. Eddig az otthonától hosszú időre elszakadt rokkant katonát mint magábanálló károsultat ápolták az utókezelőben, tanították a rokkantiskolában. Most, hogy ezek az úgy ahogy testileg-lelkileg talpraállított emberek a családalapítás, vagyonszerző munka vágyától eltelve, sűrű rajokban kezdtek hazaszállingózni. a figyelem az egyénről a családra, a család életszínterére s ezen át a sorozások, rekvirálások terhet panasz nélkül hordozó falu problémáira terelődött. Hiszen közvetve a magyar falut támogatta az állam azokkal a pénzsegélyekkel, kölcsönökkel, gazdasági felszerelésekkel is, miket a hadirokkantak elbocsátásukkor kaptak üzemberendezésre, földszerzésre, állattartásra, stb.

A hivatal életében az előjelek szerint valóban az igazi szociális gondoskodás korszaka köszöntött be az új elnökkel: gróf Teleki Pállal,

¹ Petri Pál: A magyar hadigondozás történetének vázlata. 1917. 25. és 27. l.

ki hadigondozásunkat minden nemzetegészségügyi problémánkra kiterjedő hatalmas szociális reformmunka tengelyévé kívánta tenni. A reábízott hivatalos hatalomban és rendkívüli munkaeszközökben fogantyút látott ő egész sor elhanyagolt, vagy idehaza még ismeretlen népgondozási feladatkör mozgásbahozására.

Teleki hivatalos útmutatójának¹ értelmezésében nemzetmentő jelentőséghez jutott a jótanács, vagy anyagi támogatás, az úgynevezett „vagyonrendezés“, melyben a hivatal sok ezer családot részesített központilag, vagy népirodái útján. A segélyezésnek feltétele, illetve célja volt a népes családalapítás, a több gyermek, az egészséges életmód s a minőségtermelő tervszerű munka, mely a család számára továbbfejlődést, tőkeképződést is biztosíthatott. A hadirokkantat igyekeztek visszaterelni eredeti (falusi) környezetébe, a felhagyott foglalkozással legalábbis rokon munkakörbe (pl. földműves-napszámosból önálló kiscgazdát, vagy kertészt, kőművesmunkásból építőmestert, favágóból ácsiparost képeztek).

A régi otthonuktól teljesen elszakadt, sokgyermekes családok számára elnéptelenedő, egykés, vagy határmenti vidékeken kerestek földet s építettek lakóházakat. Az ehhez adott kamatmentes kölcsönt azután a tulajdonos hadigondozotti járadékával törlesztette. E mellett beleegyezését kellett adnia, hogy ingatlanából „haditelket“ alakítsanak, ami elidegenítési és terhelési tilalmat jelentett, az állam részére pedig messzemenő ellenőrzési, sőt visszaváltási jogot is biztosított, utóbbit arra az esetre, ha a gazda méltatlanná válnék az adományra („paraszt-hitbizomány“). Általában az volt a törekvés, hogy minél több hadigondozott családot szoktassunk önellátásra s tegyünk gazdaságilag függetlenné, mert bizonyos, hogy vállalatok, közösségek később az egészségeseket szívesebben fogják alkalmazni, kenyérhez juttatni, mint a testileg törődött hadirokkantakat.

A hadigondozottak letelepítéséhez szükséges földszerzést bizonyos fokig megkönnyítette az, hogy a háború alatt aránylag sok ingatlan vált olcsón eladóvá. Nagyobbarányú földbirtokreform keresztülvitelére a háborús viszonyok természetesen nem voltak alkalmasak. A hadigondozó hivatal rendelkezésére álló alapok (1917 szeptember 30-án kb. 26 millió korona készpénz, illetve bankbetét és kb. 5 millió korona értékű értékpapír²) különben is részben kifejezetten egyéb célokra voltak előirányozva. Ez a magyarázata, hogy az ekkoriban alapított haditelkek túlnyomó része — akár a háború utániak is — csak úgynevezett „házhely“ volt, vagy legfeljebb 1—2 holdas törpebirtok. Ezek a telepített családoknak ritkán nyújtottak létalapot, ellenben mozgási szabadságukban korlátozták őket. Egyes jótékony alapítók kísérletet tettek hadigondozott családok csoportos városbetelepítésére szövetkezetszerű termelőüzemek berendezésével kapcsolatban (Kalocsa, Győr), habár a Teleki-féle útmutató falusiak városbetelepülésének támogatását ellenezte (legfeljebb a továbbszaporodást nem ígérő satnya népelemmel, főleg a régi környezetüktől immár lelkileg is elszakadt legsúlyosabb fogyatkozású hadirokkantakkal szemben engedett kivételt).

¹ Teleki Pál gróf: „Szociálpolitika és hadigondozás“. 1918.

² Petri Pál: id. m. 46. lap.

Az ilyen úgynevezett „kereseti telepek“ külföldön sem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket; nálunk annál kevésbé, mivel az ingyenes juttatás által elkényeztetett telepesek gondolkodására és életmódjára valósággal elzüllesztően hatottak az 1918/19-iki forradalmi zavarok. Később sem rábeszéléssel, sem fegyveléssel nem lehetett őket tervszerű összeműködésre bírni.

Helyes gondolat volt a hadigondozottak részére a népirodák mellett ú. n. „pártfogók“ kirendelése, akik nemcsak tanáccsal látták el a gondozásukra bízott családokat, hanem szükségleteikről, felkarolást érdemlő vállalkozásaikról tájékoztatták is a hatóságokat. Ez a közvetítés is egyik eszköze volt az alamiznaszerű segélyezés kiküszöbölésének, mely az útmutató szerint „aláássa az önérzetet és munkátlanságra nevel“. A „pártfogó“-szervezet elvi értékéből keveset von le az, hogy az intézmény a helyi hatóságok által ajánlott pártfogók személyi alkalmatlansága miatt, vagy a pártfogoltak igényeinek túlfokozása miatt sok helyen nem vált be.

Apró balsikerek és hibák nélkül úttörő munkát végezni alig lehet. Később ezek a hibák, néhány nyugodtabb esztendő alatt bizonyára kiküszöbölődtek volna. A hadigondozó hivatal erkölcsi sikere nem is az elért számszerű eredményekben rejlik, hanem abban a bátor tettében, hogy a legvigasztalanabb háborús viszonyok között kezdeményezőjévé vált birtokkölcsonneivel, földszerzéseivel az id. Darányi óta feledésbe merült telepítési mozgalom újraélesztésének, a hadiözvegyek foglalkoztatásával, szövőszék- és varrógép-akcióival a népies háziipar fellendítésének, Hoffmann, Géza pedig lelkes népesedéspolitikai és fajegészségügyi propagandájával egész új alapokon az egyke, az alkoholizmus, a venereás betegségek és a tüdővész elleni küzdelemnek, a tudományos fajvédelemnek. Az említett hibáknál nagyobb hátramaradást az okozott, hogy a szépen elindított tevékenységhez nem volt szerencsés minden esetben az új munkatársak megválasztása. Igaz: nem volt könnyű a válogatás, mert mindenki ide ajánlatta be magát, aki máshol feleslegessé vált. Sok tisztviselőből, népirodavezetőből hiányzott az új módszerek és célok jóságának lelkesítő hite, olykor a szociális érzék is. Mások a mindent jobban-tudás felelőtlen önbizalmával akkor akartak túlméretezett újításokba fogni, amikor a nemzet már utolsót tántorodott a szörnyű szakadék szélén.

Az októberi felfordulással azután elkezdődött rövidmúltú hadigondozásunk pusztulása. Kilenc hónapon át sehohsem volt akkora a fosztogatás, a pénzpocsékolás, mint megmaradt hadigondozási intézeteinkben, melyek eleinte menedékei, később toborzóhelyei lettek a vörösterrorcsapatoknak. A forradalmi jelszó, hogy: „Rokkantak ügyeit csak rokkantak intézhetik“, tanulatlan álrokkantaknak is jogcím volt a politikai szerepvállalásra, magas hivatali állások betöltésére. Egy februári napon ilyenek által vezetve szállta meg a vörös lobogók alatt felvonult utcai csöcselék a hivatal székházát, kergette szét onnan a tisztviselői kart s égette el legértékesebb iratanyagunkat: a magyarság háborús véráldozatának nagyságát igazoló egykorú rokkantstatisztikát.

A bolsevizmus bukása s a megszálló ellenség kitakarodása után a múlt maradványaként úgyszólván a szemétből kellett kiásni néhány

fertőzött, kifosztott intézetet. Az ügykör tekintélyét is erősen megtépázta a rokkantak forradalmi szereplése. Közönségünk egy részében valósággal lappangó ellenszenv támadt a háború áldozatai irányában. Hadigondozásunk süllyedő hajójáról menekült, aki tehetett, aki még ott rekedt, életrevaló gondolataival együtt menthetetlenül elveszett a számvevői ízű tömegaktázás feneketlen tengerében.

Mélyen talajbavágó szociális reformoknak a trianoni idők csodaváró közgondolkozása nem kedvezett. Ha visszakapjuk elvesztett területeinket, „ami már csak hónapok kérdése“, — lehetett hallani — „a szociális problémák maguktól megoldódnak“. A Teleki-féle „fogantyú^elmélet feledésbe merült. A munkakör új emberei már nem ismerték, tehát nem is értékelték. A divatossá vált „gyorssegély“, vagy pártfogás, miben a Budapestig jutott élelmesebb folyamadók részesültek, valójában nem volt jövőtformáló gondozás. Maga a „hadigondozás“ szó, mely mögött a forgalomból úgyszólván kilúgozódott a valódi szociális gondoskodási tartalom, kezdett anakronizmussá válni. Igaz: elegendő pénz sem lett volna eleinte a hanyatló munkakör újjáteremtésére. A háború alatt közadakozásból összegyűlt hatalmas alapoknak (vak katonáké, hadiárváké, stb.) a forradalmak alatt megdezsmált tőkeállományát a pénzromlás idején csak egy fővárosi bérház gyors megvásárlásával lehetett megmenteni a semmivé válástól. Egyedül az állami költségvetésre lehetett számítani, ez pedig az intézetek fenntartásán kívül évről-évre csak arra nyújtott fedezetet, hogy minden hadigondozott pontosan megkapja rendszeres pénzbeli járandóságát, ami az általános elszegényedés tüneteként minden egyébnél fontosabb követelménnyé is vált. Ekkoriban indult meg a hadigondozottak társadalmi érdekképviseletének hangos agitációja is a járadékemelés érdekében. E szövetség hangadói — talán nem ismerve az állam csökkent teherbíróképességét — annyira fokozták igényeiket, hogy az 1930. évi emlékiratuk követeléseinek teljesítése már évi 130 millió pengő kiadástöbbletet jelentett volna államunknak.

Így billent a súlypont újból az illetményügyek oldalára. Még a hadigondozó hivatalt magába kebelező új népjóléti minisztériumban is utat talált az a nézet, hogy a hadigondozás kellemetlen költségvetési tehertétel, fokozatos lebontásra érett nyugellátási ügykör, melynek tömegforgalmát néhány úrlapon bárki lebonyolíthatja.

A MEGSZOKÁSBÓL mégis közhasználatban maradt „hadigondozás“ névre az ügykörnek igazában csak egyetlen ága tarthatott számot — a nemzet fennmaradása szempontjából mindenesetre a legfontosabb: a háborúban elesett, vagy megrokkant apák gyermekeinek gondozása. Háromszázezer hadiárva és hadigyámolt¹ nyilvántartásának elkészítése a menekült tisztviselők és tanítók által, kik aztán patronázsszerű országos vándor-gondozóhálózatba szervezetteren a gyermekeket eredeti környezetükben menthették volna meg az elkallódástól, „felkeresve őket saját fészükben, saját otthonukban, a mindennapi élet gondjai,

¹ Pontos számadatunk már nincs, de az 1924 óta évenként összeállított nyilvántartások apadási statisztikájából visszakövetkeztetve, kb. ennyire becsülhetjük 1919—20. évi csonkaországi létszámukat.

szenvetései között“,¹ a szó valódi értelme szerint „hadigondozás“ lett volna. Ilyen messzeágazó kultúr munka azonban nem ígért, budapesti nézőpontból is szembeötlő, azonnal jelentkező eredményeket, ezek nélkül pedig aligha lehetett számítani az akkor más bajokkal vesződő törvényhozás anyagi támogatására. A lassanként feleslegessé váló rokkantintézeteknek árvaházakká történt átalakítása a hivatalos érdeklődést az intézeti nevelés rendszere iránt keltette fel oly mértékben, hogy a gondoskodásnak ez a költségesebb neme azután hadiárva-gondozásunknak csakhamar minden mást háttérbe szorító kizárólagos módszere lett.

1920 elején még csak egy állami hadiárvaházunk volt, az is gondozatlan, kifosztott állapotban, a forradalmak alatt elvadult, lerongyolódott gyermeksereggel. Három év múlva már hat mintaintézmény igazolta a fellendülést. Négy ezek közül ma is megvan. A hadiárva vad bőripari szakiskolájában (az ország egyetlen ilyen irányú szakintézményében) cipészeire, szíjgyártó- és bőrdíszművesiparra oktatják a növendékeket, a székesfehérvári hadiárva intézetben asztalosságra, kocsigyártásra, szabóiparra, stb. Az ikervári kastély parkjában hadiárvainkból kertmunkásokat és ügynevezett házmesterkertészeket nevelnek, a tokaji leányárvaházban szövéshez, varráshoz is értő gazdasszonyokat.

Intézeteken kívüli gondozás általánosítása mellett ezekben az árvaházakban s esetleg még három-négy különleges rendeltetésű intézetben (pld. kivételes tehetségűek, nyomorékok és javítónevelésre szorulóknak részére) kényelmesen elfért volna annyi gyermek, ahányan arra okvetlenül szüksége volt. A népjóléti minisztérium azonban akaratlanul fenntartójává kellett, hogy váljék még mintegy száz idegen (nem állami) nevelőintézetnek, melyeket alapítók: nagyösszeköttesű társadalmi érdekeltségek, egyházak, szerzetesrendek csak állami tartásdíjak kieszközlésével tudtak kimenteni anyagi válságukból s melyek a saját szűkebb látókörű elképzelésük alapján (néhány esetben tőke nélkül) a hadiárvagondozásnak és gyermekvédelemnek gyakran olyan területén fogtak nemesszándékú emberbaráti tevékenységhez, ahol más intézmények munkája már bőségesen kielégítette az országos szükségletet.⁸

Ily módon a néha már öncélnak látszó intézetfenntartás e gondozási módszer egyoldalú hipertrófiájára vezetett anélkül, hogy 12—4 év alatt az országszerte szétszórva élő hadiárva és hadigyámoltak egyhuzadánál nagyobb tömeget tudott volna az intézeti nevelés dédelgetésében vagy ezt pótló tartásdíjsegélyben részesíteni.³

Kétségtelen, hogy a valóban rászorult pályázók közül kevés maradt támogatás nélkül. De a mi népünk példátlan szerénységét, önértékes visszahúzódsát, vagy, ne féljünk más néven nevezni: úri élhetlenségét kell ismerni annak a megértéséhez, hogy a nyomorgó százezreknek csak jelentéktelen hányada, túlnyomóan a selejtesebb Budapest-

¹Tisza István grófnak az orsz. hadigondozó tanács alakuló ülésén (1917 ápr. 14) mondott megnyitó beszédéből.

² „A magyar állami hadiárvagondozás 10 éve (1919—1929)“ c. beszámolóból (102. oldal).

³1920-tól kb. 8000 hadiárva és hadigyámolt kapott intézeti ellátást és kb. 7000 intézeti ellátásból kiszorult pályázó havi tartásdíjsegélyt.

környéki és városi elem, jut el kérésével a segítségre rendelt fórumokig. Talán példa sincs rá máshol Európában, ami nálunk előfordul, hogy olyan szegény kubikosemberre bukkanunk, aki Gorlicénél elvesztette a lábát s húsz éve tengődik az országnak valami félreeső zugában anélkül, hogy egyetlen fillér támogatást, vagy legalább mülábat kért vagy kapott volna. „Nem tudta, — úgymond — hogy jár neki valami“, vagy: „Nem akart a szegény hazának terhére lenni“ (ő, a kubikos). Ha a felnőtteknek, a nyomorékoknak nem használt sem hatósági figyelmeztetés, sem dobszó, hogy jogaikat érvényesítsék, el lehet képzelni, hány hadiárva nőhetett fel így, minden támogatás nélkül a tanyák világában, mert senkisésem folyamodott az érdekében.

Az intézeti nevelés virágházi rendszere ellen számos pedagógiai kifogást lehet tenni. Az intézetekben nevelkedett gyermekek az étellel szemben lelkileg általában kevésbé edzettek, a termelőmunka iramában nem mindig versenyképesek, anyagi javakkal beosztóan gazdálkodni kevésbé tudnak, városbanélésre hajlanak. Arvaházak volt növendékeinél e fogyatkozásokon felül sok baj (elég gyakran az erkölcsi züllés) kútforrása még a társadalmi tájékozódóképesség, az osztályezés teljes hiánya (mert nincs szülő) s valami sajtáságos szégyenlése árvaházi múltúknak, mely miatt az intézet jóakarató irányítása az onnan kikerülteken többnyire csak rövid ideig segíthet. Meg kell azonban állapítani, hogy a hadiárva-intézetek túlnyomó része ezeknek a hátrányoknak az ellensúlyozására — mind ellátás, mind iskoláztatás tekintetében — megtette a tőle telhetőt. Egyéni nevelési módszerek, önképzőkörök, kirándulások, háziversenyek, tetszetős növendékegyenruhák, jelmezes karácsonyi látványosságok, hazafias színelőadások élénkítették az intézeti élet kollektívizmusának szürkességét. Némelyik intézetnek állandó ifjúsági fúvószenekara is volt (a bábolnai kincstári ménésbirtok hadiárvalovásainak lovaszenekara).

Ma már a hadiárvak és hadigyámoltak túlnyomó többsége túl van a nevelési korhatáron. Így gondozásuk is, mely 1932-ben a gyermekvédelem részeként a belügyminisztérium munkakörébe olvadt, befejezéséhez közeledik.

AZ ÁLTALÁNOS HADIGONDOZÁS népszerűtlen feladatát ugyancsak 1932-ben vállalta át a honvédelmi minisztérium azzal a gyorsan be is váltott ígérettel, hogy a megoldatlan kérdéseket rövidesen a törvényhozás fogja rendezni. Valóban, kellett már új törvény az évtizedes mulasztás pótlására s egyben a hadigondozottak mesterségesen felszított csodaváró izgalmának levezetésére is.

A háború végé felé készült törvényjavaslat — többszöri átdolgozás után — 1922-ben csak kormányrendeletként látott napvilágot. Köztisztviselői és katonai nyugellátási, szegénygondozási, stb. elvek keveredve érvényesültek ebben a rendeletben a hadigondozás akkor még kiérlelően külön célkitűzéseivel. A temérdek jogesetet, szociális problémát azután, mit kétszáz ezer ember hétköznapi élete felvetett, egységes szempontú elvi irányítás hiányában ötletszerűen foltozó, néha egymásnak ellentmondó részletrendeletekkel oldották meg. Ezeknek szövevényes bozótjában végül már alig lehetett eligazodni. Főként a

fogalmak szabatos meghatározására és világos rendszerezésére volt tehát szükség, továbbá — új ellátási igények tekintetében — a sorompók lezárására. Visszás volt ugyanis, hogy a jelentkezéseknek nem voltak időbeli korlátai s például „hadiárva“ lehetett a háború után húsz évvel született gyermek is.

A hadigondozásra szolgáló évi 18 és félmillió P felemelésére, amely összeg 1932/3 3-ban állami költségvetésünk kiadásainak (üzemek nélkül) 2'34%-a volt, gazdasági helyzetünk miatt gondolni sem lehetett. A kedvezmények és előjogok túlságos szaporítása is ellenérzést keltett volna a hadigondozottak érdekkörén kívül állókban, hiszen másfél évtized alatt az élet kiegyensúlyozódott körülöttünk, a hadigondozottak elkeveredtek a társadalom különféle rétegeiben s ha gondjaik, küzdelmeik súlyosabban terhelték is őket, lényegileg azonosakká váltak mások mindennapi nyomorúságaival.

Oly mélyreható újításokat, aminőkről például hadigondozásunk kevesek által ismert irodalmának,¹ vagy a hadirokkantak foglalkozás és foglalkozás szerinti statisztikájának (1932-ből) tanulságai alapján szó lehetett volna, az új törvény nem hozott.

S különös! A rendcsinálás pusztja ténye — talán, mert annak kormányelnöki szó adott tekintélyt — az érdeklődés utolsó fellobbanását jelző tíznapos országgyűlési vita (55 képviselőházi és 10 felsőházi felszólalás) után mégis teljesen megnyugatta a kedélyeket.

HADIGONDOZÁSUNK ÚTIRÁNYÁT az 1933. évi VII. törvénycikk hosszú időre kijelöli. Ismertetésére itt nincs terünk, csak irányvonálára mutatunk rá.

Az 1922—32-ig tartó előző korszakban hadigondozásunknak sarkalatos elve volt, hogy a háborús károsodás értékelésénél a megrokkant vagy elesett nem hivatásos katonák polgári műveltségi színvonalát kell alapul venni. A polgári hivatású katonák ugyanis nem a katonai szolgálatban keresték és találták meg egzisztenciájukat; nem a katonai szolgálatban szerzett érdemektől, hanem a polgári foglalkozásukhoz megkívánt képességeiktől függött jövőjükhöz, boldogulásuk, vagyis a károsodás is a polgári élethivatásukkal kapcsolatban érte őket,² ahova még vissza is akartak térni. Mivel pedig műveltebb embernek nagyobb a kereseti s érvényesülési lehetősége, tehát az erre való képességében beálló vesztesége is: a polgári műveltség fokához mérten kell őt is, családját is három ellátási csoport valamelyikébe sorolni és pedig: elsőbe a műveltség alacsonyabb fokán levőket, a legfeljebb elemi iskolát végzeteket, a másodikba az önálló vagy szakképzett gazdákat, iparosokat, kereskedőket, stb., a harmadikba pedig azokat, akik középiskolát végeztek, vagy ezzel másként legalább egyenlő műveltségi fokot értek el. Idők folya-

¹A szakmunkák sorából Pettkó-Szandtner Aladár pontos és részletes történeti beszámolója („Magyar hadigondozás“ 1924), Petri Pál már említett történeti vázolata (1917), Ferenczy Imre több hadigondozáspolitikai tanulmánya (1915—8), Teleki Pál gróf: „Szociálpolitika és hadigondozás“ c. szintén idézett népiroda útmutatója (1918) érdemel említést, továbbá Kenyeres György: „Hadigondozáspolitikai“ c. könyve (1928), az egyetlen kritikai mű, mely a kérdés elméletével és a hadigondozási jog problematikájával részletesen foglalkozik. Végül a „Hadirokkantak pályaválasztása“ c. hivatalos útmutató.

² Kenyeres Gy. id. m. 23. lap.

mán szokásossá vált a csoportoknak „legénységi“, „altiszti“ és „tiszti“ elnevezése a könnyebb megkülönböztetés érdekében s azért is, mert az esetek többségében a név fedte a tényleg elért katonai rendfokozatot.

Az új törvény ezt a polgári nézőpontot teljesen elvetette, kimondván, hogy jövőre egyedül a hadiszolgálatban elért katonai rendfokozat (egyévi önkénteseknél a tiszti vizsga letétele) és a katonai szolgálati állományviszony irányadó. Így jutott reális tartalomhoz a „legénységi“, „altiszti“ és „tiszti“ csoportelnevezés. Az újítás az ügykörnek a honvédelmi igazgatás alá kerülésével van összefüggésben s célzata, hogy összhang legyen polgári hivatású hadigondozottaink ellátása és a volt hivatásos katonák nyugdíja között.

Ettől az egyetlen gyökeres újítástól eltekintve, a törvény változatlanul átvette a korábbi alapelveket, formákat és kereteket. Megtartotta a tisztán polgári szempontú gondoskodásra utaló terminológiát is: a „hadigondozás“, „járadék“, „járadéksegély“, „polgári kereső- és munkaképességcsökkenés“, stb. kifejezéseket. Csak névleg térve el a hadirokkantak korábbi 25, 50, 75 és 100%-os megjelölésétől, megtartotta továbbá az 1922 óta fennálló progresszív járadékrendszert is. Eszerint a hadirokkantak négy járadékosztályba tartoznak (I—IV.) aszerint, hogy a hadiszolgálatban Keletkezett testi vagy szellemi fogyatkozásuk, melyet a vizsgálóorvos ezután is %-számmal határoz meg, a polgári kereső- és munkaképességüket — az adott foglalkozási és egyéni képességek figyelembevételével — mily mértékben csökkentette.

A legénységi ellátási csoportban a IV. járadékosztályú hadirokkant havi 2 P-t kap, a III. j. 0. már havi 16 P-t, a II. havi 32 P-t, az I. havi 80 P-t. Az altiszti csoportba tartozók járadéka a négy osztályban 2 P, 24 P, 48 P, 120 P; a tisztai ellátási csoportba tartozóké: 4 P, 32 P, 64 P, 240 P.

Az egyes járadékosztályok összegei között mutatkozó — más államok hadigondozásában ismeretlen — nagy különbségeknek magyarázata, jobban mondva: mentsége az az elgondolás, hogy miután pénzügyi helyzetünk miatt nem lehet szó minden háborús veszteség teljes (100%-os) kártalanításáról, az állam legalább a teljesen elnyomrodottaknak (a hadivakoknak, a két végtagjukat veszetteknek, a gerinclövés folytán megbénultaknak, a súlyos tüdőgümőkórosoknak, stb.) biztosítson teljes megélhetést nyújtó pénzellátást, a többieknek sokkal alacsonyabb összegű járadékát pedig igyekezzék egyéb kedvezményekkel pótolni.

A kedvezmények közül — nem számítva ide a hadirokkant jogát a kórházi ápolásra, orvosi kezelésre, gyógyszerre és mesterséges testrészpótlóra (múlábra, műkarra, tolokocsira stb.), miket élete végéig ingyen kaphat meg akkor is, ha vagyonos, továbbá nem számítva az állandó intézeti gondozásra szorulóknak ingyenes rokkantotthoni ellátását sem — említésre méltók a következők: Bélyegmentes kérvényezési jog. Hadirokkantak mentessége a kézi közmunka alól. Múzeumokban, kiállításokon, színházakban, parkokban, stb. örökölni, ajtónállóknak, jegyszedőknél, stb. kizárólag hadigondozottakat szabad alkalmazni.

Az 1000 holdnál nagyobb területű földbirtokoknak s a nagyobb ipari és kereskedelmi vállalatoknak minden tizedik új alkalmazottja, a mozik alkalmazottainak legalább 40%-a hadirokkant, hadiözvegy vagy hadiárva kell hogy legyen. Piaci és utcai árusítási engedélyek, ószeres- és zsbárusengedélyek, trafikok, italmérések oly számban juttatandók nekik, hogy az engedélyeseknek legalább a fele hadigondozott legyen. Jól tanuló hadiárvak és hadigyámoltak minden iskolában tandíjmentesen tanulhatnak.

Érdemes hadirokkantak mindezek felül ma is kaphatnak ingatlanszerzésre, házépítésre, gazdasági, ipari, kereskedelmi beruházásokra kamatmentes kölcsönöket, sőt kisebb segélyeket is.

Ily kedvezmények számításbavétele mellett már kevésbbé kirívó, hogy a hadiözvegyek havonta mindössze 5, 10, illetve 15 P havi járadékot, félárva gyermekeik után további 2, 3, illetve 4 P-t, a szülődén hadiárvak pedig fejenként havi 5, 6, illetve 7 P járadékot kapnak.

A járási és városi hadigondozó bizottságoknál a régi jogalapon jelentkezettek igényeinek tömeges megállapítása még ma is folyik. Ezért a hadigondozottak létszámának természetes apadása (a halálozások folytán) legfeljebb egy-két év múlva fog kimutathatóan jelentkezni. Mégis elmondhatjuk, hogy sokat hányatott hadigondozásunk egyelőre nyugvópontra jutott.

A hadigondozottak rendszeres ellátása, segélyezése, előnyökhöz juttatása, stb. már csak tüneti utókezelése a világháború által felidézett egyetemes emberi nyomorúságnak. Lassanként megapad ez a munka is, ha tovább pihenhetnek a fegyverek.

A húszéves múlt tanulságainak értékesítésére természetesen most nincs alkalom. A szélesebb alapokra fektetendő hadigondozás csak új háború esetén lehet az igazi nemzetmentő szociális intézmény s keretei között — a népünk egészséges továbbfejlődéséért folyó nehéz munkában — bizonyára szerephez fog jutni társadalmi, embefbaráti, közegészségügyi, közgazdasági és kulturális szervezettségünknek a hadviselés által igénybe nem vett minden erőtartaléka.

PARÁDI JENŐ

MEZŐKÖVESD

MEZŐKÖVESD elsősorban etnográfiai érdekességei által foglal el kiemelkedő helyet az Alföld mezővárosai sorában. Ilyen szempontból valósággal egyedül álló, különleges nemzeti értéket képvisel: virágzó háziipara csak úgy ontja ma is a magyar népművészet pazar pompájú alkotásait, anyagi kultúrája az elsüllyedt magyar hagyományvilág se szeri, se száma maradványát őrzi s így néprajzi tekintetben Délborsod e húszezernyi lakosú matyó fészkében mintegy hatványozott fokon lép elénk a magyar falu. A színek valóságos forgataga kábítja el például az idegent, aki a vasárnap délután verőfényében Mezőkövesd piacterén a karcsún égnek iramodó templomtorony tövében megáll s a körülötte hömpölygő sokaságon végigtekint. Litánia előtt vagyunk és áll a korzó. Surcok, lityák, sátoroskendők, rakott szoknyák és himes ingmellek zuhognak-lebbsenek körülöttünk tarka-barka össze-visszasággal, illegő-billegő matyóleányok „karúinak“ a plébánia, a községháza és a boltok előtt, ahol a falu minden részéből összecsődült legénysereg támogatja a falat s mustrálja a páváskodó másik nemet. Fülünkbe ízes magyar szavak duruzsolnak, egy-egy menyecske fején kackiásan mered fel a „csavarintó^ bóbítája, odébb bogárhátú kunyhók kapujában egy-egy mokány, pipás öreg magyar, a házak előtt „tanyázó“ asszonyok — a népi egzotikumok egész áradata kapja meg így különös varázsával az idegen figyelmét. Valóban, a magyar néprajz mintegy dióhéjba sűrítve kínálkozik itt az utazók Leikái és Kontaxai elé.

A színpompás külső azonban csak egyik oldala a falu életének. A hétköznapi, a gyakorlati élet nézőpontjából közelítve Mezőkövesdhez, sajnos, szertefoszlik a színek varázsa s helyén zavaró kérdések és problémák egész tömege tornyosul elénk. A gondok kísértethadserege kóvályog ma a falu zezugos utcái fölött, mintha a történelem egyre súlyosbodó nyomásával mérköznének itt a százados elszigeteltségben kialakult életviszonyok s ez a döbbenetes harc társadalmi, kulturális, mezőgazdasági, egészségügyi, ipari, sőt művészi téren is a falusi élet szinte minden vonalán a problémák egész özönét zúdítja a helysége. Mezőkövesd ilyen tekintetben is a magyar falu életének szuperlatívuszát nyújtja! A kezdetleges higiéniajú életmód, a község rettenetes zsúfoltsága, a primitív művelődési színvonal, a summáskérdés, a matyó kézimunka dekadenciája, a háziipar termékeiért fizetett jelentéktelen munkabér, a tagosítás és telepítés kérdései, stb. stb. — tengeri

kígyóként kapcsolódnak itt egymásba s elemi erejű szorításuk létében fenyegeti a különös kis néprajzi sziget lakosságát. A kérdések e bonyolult szövedékében minden szál egybefut, minden mindennel összefügg s így a krízis diagnózisának felállítása, a helyi gondoknak csak valamelyes rendszerességgel való előadása is sokoldalú munkát igénylő feladat.

A MAI KRITIKUS HELYZET kialakulásában nézetünk szerint két döntő fontosságú tényező játsza a főszerepet, amelyeket legmélyebb mivoltukban a szociológus és a pedagógus álláspontjáról közelíthetünk meg.

Ami Mezőkövesd sajátos szociális helyzetét illeti, erre vonatkozólag az 1930. évi népszámlálás szolgáltat beszédes adatokat. A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal idevonatkozó demográfiai kiadványának tanúsága szerint a helység lélekszáma az utolsó ötven év során tíz évenként a következőképpen alakult: 1880-ban a polgári népesség száma Mezőkövesden 10.606; 1890-ben 12.674; 1900-ban az összes népesség 15.224; 1910-ben 17.202; 1920-ban 18.548 s 1930-ban 20.806 lélek. A számok egy hallatlan életenergiájú faj fejlődését jellemzik: Mezőkövesd lakossága az utolsó ötven év folyamán 100%-kal szaporodott, mintegy megkétszerezte önmagát. Minthogy sem a község területén, sem a mezőkövesdi járás területén egyetlen gyár vagy egyéb tömeges munkaalkalmat szolgáltató, agglomerációt előidéző intézmény nincsen s a község lakosságának közel 90%-a kizárólag mezőgazdasággal foglalkozik, a népesség lélekszámának e felszökését csak a faj életerejének elemi méretű kibontakozása magyarázhatja.

A lakosság e bámulatos szaporodása azonban a község életében is súlyos problémákat jelent. A szaporodás folyamatával ugyanis nem mutat párhuzamos fejlődést a helység életét szabályozó keretek alakulása: változatlanul ugyanazon életlehetőségek, viszonylag azonos birtokállomány és községhatár vonulatán belül az ötven év előtti népesség kétszerese vergődik megélhetést keresve s ez az a pont, ahol a matyóság különös tragikuma felkődlik előttünk. Ismét a Statisztikai Hivatal adataira hivatkozva, meg kell állapítanunk, hogy míg Csonka-Magyarország négyzetkilométerenkénti népsűrűsége 93,4, Borsod vármegyéé 76,0, a mezőkövesdi járásé 89,9 s a 10.000-nél több lelket számláló helységeké 106,2, — Mezőkövesden a népsűrűségi index 213,5, azaz a fenti számok legnagyobbikának kétszeresét is meghaladja. A számok tanúsága: Mezőkövesdet lokális túlnépesedés jellemzi, benne egy életerős faj apasztja napról-napra a szegényes megélhetési forrásokat és zsúfolja tönkre önmagát. A szaporodás friss ritmusa olyan tömegű emberfolótsleget hozott létre máris, amelynek nyomása a munkahiány és gazdasági válság korszakában alapjaiban rendíti meg az évszázados helyi életviszonyok stabilitását. Mezőkövesden a vér életereje sorvasztja a vért, a faj szaporasága egyengeti a faj elerőtlenedésének útját, egy biológiai energiaforrás túltelítődése fenyeget a forrás pusztulásával: íme a paradoxon, amelyből a helyi problémák egész sora veszi kiindulását.

Nem kevésbé paradox, különös látvány, melyet a szemlélőnek a község kulturális képe nyújt. Közművelődési téren a helyi viszonyok legjelentékenyebb determináló tényezője: a mértéken felüli konzervativizmus, a haladó idő követelményeitől való elzárkózás, a kultúrát közvetítő felsőbb társadalmi rétegekkel szembeni bizalomhiány. Kultúrát Mezőkövesden a népesség igen jelentékeny hányadánál elsősorban a lokális hagyományok merev formalizmusa jelent. A falusi élet természetes hagyományhűsége, melyet az örök ütemben működő nagy természettel való szoros kapcsolat önkénytelen hoz magával, ismeretlen okokból felfokozódva Mezőkövesden egy tehetséges faj nagyméretű kulturális elmaradottságára vezetett. S e téren nem kis fokban súlyosbítja a helyzetet a férfiak és nők úgyszólván testületi különélése, mely a családi életben is valóságos dualizmust teremt: e nemi testületek keretei közt származnak át akarva akaratlan a megrogzított helyi szokások, hagyományok és ősi életbölcsesek nemzedékről nemzedékre, mintegy kötelező normákkal szabva meg így a jövődő kulturális fejlődésének útját. Eredmény: a lakosság tekintélyes része a ma bonyolult életviszonyainak tanácstalan és engedelmes zsákmánya lesz.

A válság e téren statisztikai adatokkal nem jellemezhető; az analfabéták mintegy 10%-os arányszáma a 10.000-nél nagyobb lélekszámú helységek országos átlagának teljesen megfelel. A probléma azonban nem ezen a ponton, a tehetség vonalán keresendő, hanem az általános művelődési vágy hiányában s a jelenlegi primitív viszonyokkal való önfelelt elégedettségben. A jelen helyzetet kialakító százados mulasztások pótlása másként, mint hosszas környezetnevelő, népművelési munka árán nem lehetséges s így annál sajnálatosabb tény, hogy az iskolaügy a mezőkövesdi helyzettel meglehetősen elkésve, csak az utóbbi két évtized folyamán vette fel a harcot. Ez időszakra esik a fiúgimnázium létesítése s a „zárdaiskola“ és Szent Imre-iskola, a két leghigienikusabb iskolaépület emeltetése, valamint az elemiiskolákban dolgozó tanerők számának közel 50%-os növelése is. Mégis a 46 elemiiskolai tanterem, a polgári magánleányiskola, a reálgimnázium s az 50%-os római katolikus iskolaadó ellenére is az iskola munkája egyelőre még számos esetben meddőnek bizonyul: az elemi és ismétlőiskolát, valamint a négy középiskolai osztályt kijárók kulturális haladását az iskola elvégzése után a beidegzett életformák és előítéletek úgyszólván teljes mértékben közömbösítik. Az iskola nevelő hatásának szélesebb körökre való kisugárzását csak a jelen állapotok hosszas, kitartó ostroma, évtizedek jövődő kultúrmunkája hozhatja meg. S így jutunk el Mezőkövesd második nagy paradoxához: ugyanaz a hagyományhű szellem, amely a matyóság etnográfiai kincseit megőrizte, okozója egyben a közművelődési állapotok elmaradottságának is, amely a jobbsorsra érdemes népet számos esetben a modem élet szabad prédájának engedi át. E tény a helység problémaszövevényének második fő kiváltó tényezője.

ILYEN HÁTTERBŐL bontakozik ki előttünk a község életében megoldásra váró kérdések tömkelegé, amely legsötétebben négy kiemelkedő gócpont köré szövődik. E négy centrális kérdés mind-

egyike: a falu higiéniája, a summáskérdés, a háziipari cikkek áralkulása és néprajzi kincseink romlása — egyaránt különös perspektívákat tár a szemlélő elé.

Közegészségügyi szempontból a falu zsúfoltsága, az aránylag kezdetleges művelődési szint, a szegénység és a hagyományokhoz való szertelen ragaszkodás sok tekintetben végzetes következményekkel fenyeget. Táplálkozás, lakás, életmód: Mezőkövesden a jelentékeny etnográfiai érték és érdekesség mellett is az orvos szemszögéből tekintve nem egy ponton súlyos kifogás alá esik. A népesség nagy átlagánál a táplálékok legfőbbike ma is a szalonna és kenyér, a summás családok végtelen sivar ételneműi sorában elsőrendű szerepet játszik a csempezett olcsó „ezeréssel“, szacharinnal ízesített tea és az olajos kenyér; főtt étel — részben a háztartási ismeretekben való nagyfokú járatlanság miatt — a tehetősebbek asztalán sem mindennapos. A szénhidrátokban és különösen fehérjékben szegényes, egyoldalú táplálkozás elsősorban a gyermekek fejlődését befolyásolja káros irányban. A legtöbb családban a gyermekek nagy száma kérvén helyet, a lakásviszonyok alakulása is kedvezőtlen. Sok még a zsuppfedeles, földes padlójú, szűkablakos lakás, amelyben 8—10 tagú családok valóban minimális légköbméterek mellett senyednek. A hálónak használt helyiségekben télen fűtés úgyszólván soha sincs, viszont a legtöbb istállóban kályha melegít s így az élet középpontjának a téli hónapokban sok helyütt inkább az istálló, mint a lakószoba tekinthető. A tisztaság elsősorban a kevés nagyobb jólétben élő család privilégiuma. Az 1930. évi mintajárásai tisztii főorvosi jelentés eredményként kénytelen elkönyvelni, hogy „Mezőkövesd község intenzív ellenőrzéssel elérte azt, hogy ma már a házak 60%-a rendes árnyékszékkel van ellátva.“

A föntebb körvonalazott nyomorúságos életmód, mely sajnos, a matyóság nagyobb részének sajátja, a népbetegségek egész sorának évszázados melegágya volt. Ilyen szempontból valóban epochális jelentőségűnek mondható a Mezőkövesdi Egészségügyi Mintajárás megszervezése 1928-ban, amely hatéves múlttal a háta mögött, a súlyos gazdasági helyzet ellenére is, igen számottevő eredményeket könyvelhet el. Így csak a két leginkább dülő népbetegségünket említve, a csecsemőhalálozás terén az 1922—929. évek járási átlaga még 22.1% volt, amely szám az újszülöttek közel negyedrézének szomorú végétét demonstrálja; az 1930. és 1931. évek átlaga már 15.7%. A tuberkulózis az 1925—930. évek átlagában 50 áldozatot követelt, 1931-ben a halálesetek száma 26. Évszázados bajok orvoslásáról lévén azonban szó, a számok és a mögöttük álló tiszteletreméltó munkateljesítmény korántsem jelentik a tennivalók befejeződését. Éppen a Magyar Kir. Országos Közegészségügyi Intézet jelentéseiben közzétett járási tisztiorvosi beszámolók statisztikái szemléltetik legvilágosabban a fennálló szociálhigiéniai teendők roppant sokaságát. A helyzet jellemzésére csupán egyetlen adatot idézve iktatjuk ide a tbc-t kutató Pirquet-oltásokra iskolásgyermekeknél nyert + reakciók 1932. évi arányszámait:

I. osztály: fiúk: 18.9%, leányok: 22.5%. II. osztály: fiúk: 38.3%, leányok: 39.7%. VI. osztály: fiúk: 50.8%, leányok: 37%. Ez adatok szerint a 12—3 éves fiúk több mint fele, az ugyanilyen korú

leányok több mint harmadrésze tbc fertőzöttnek mondható. Íme, a szomorú viszonyok közt fejlődő ifjú nemzedék kétségbeejtő egészségügyi állapota, mely annyi más hasonló helyi orvosi problémával megoldásra vár. A helyzet, melyben az orvos a problémák megoldásával vesződik, sokban hasonló a pedagóguséhoz: munkáját az esetek nagy száma, a tudatlanság, a hagyományos szokások serege, s nem utolsósorban a nagy nyomorúság végtelenül megnehezíti.

Gazdasági téren Mezőkövesd életében a magyar falu tipikus bajai szintén hatványozott fokon jelentkeznek: a világszerte dúló agrárkrízis nyomását itt a zsúfolt lélekszám a végsőkig sokszorozta meg. Az elszegényedési folyamat a népesség szaporodásának növekvő arányaival párhuzamosan már a világháborút megelőző évtizedekben vette kezdetét s minthogy a lakosság túlnyomó, közel 90%-a csakis mezőgazdasággal foglalkozik, e folyamat szimptomái elsősorban a birtokmegosztás terén mutatkoznak. A faj elemi expanziójának ilyen irányú következményeit a községi hatósági Mezőgazdasági Munkaközvetítő alábbi adatai világítják meg, melyekben a földbirtok teljes elaprózottságának ténye szomorúan tükröződik. Mezőkövesden 0—5 katasztrális holdas birtokosok száma 1420; 5—10 holdas 640; 10—20 holdas 130; 20—30 holdas 70; 30—50 holdas 26; 50—100 holdas 10; 100 katasztrális holdnál többel a hivatalos községen és a közbirtokoságon kívül Mezőkövesden senki sem rendelkezik. E számok még korántsem a mélypontig jutott fejlődési folyamat kifejezői: néhány generáció előreláthatólag a mai „nagygazdák“ tekintélyes részének birtokállományával is végez. Ma ugyanis a viszonylag nagyobb birtokoknak csaknem mindegyikén, sőt nem egyszer kisebbeken is, nemzedékeknek egész sora, olykor egy-egy egész szociológiai értelemben vett nemzetség: nagyszülők, gyermekek és unokák családjai gazdálkodnak s ilyenformán a névleges birtokos halálával egyszerre mállik el a birtok s köszönt be egész sor birtokosnál a törpebirtok különleges gazdasági problematikája.

A birtokkal és így megélhetéssel rendelkezők szempontjából óriási hátrányt jelentő körülmény Mezőkövesden bizonyos konzervatív szempontok érvényesülése a földbirtok örökségek felosztásában. A mintegy kétezerháromszáz mezőkövesdi gazda birtoka hozzávetőlegesen 36 ezer parcellára szakadozva foglal helyet a község határában, s e parcellák legtöbbje alig éri el a 0.5 katasztrális holdat. Nem tartozik a szórványos esetek közé, hogy egy-egy birtokos 15—20 helyen s a községtől más és más irányban fekvő telkekkel rendelkezik, a 40—50 holdas gazdák birtoka már 80—100 parcellát is kitesz, de a törpe birtokok óriási hányada is mintegy öt-hat tagból áll. A helyzet rendezését nehezíti az a körülmény, hogy a község déli részén, az 1884-ben felparcellázott egykori koronauradalom, „dominium“, mintegy 1600 holdas területén hatod-, heted-, sőt nyolcadosztályú termőföldet találunk az uralkodó másod- és harmadosztályú átlaggal szemben.

„Már az 1878-iki tagosításkor minden gazda tizenhárom darabban kapta ki birtokát s a szomszédos községekben azóta vásárolt földjeik még messzebb fekszenek“ — olvassuk egy Mezőkövesd földrajzával foglalkozó régebbi tanulmányban. A különös, sok magyar faluban

közös jelenség,¹ amelynek gyakorlati következménye rengeteg munka- és igaerő eltékozlása és a belterjesebb gazdálkodás lehetetlensége lesz, elsősorban szintén a matyóság érintett hajthatatlan konzervativizmusában leli magyarázatát. Ez a lélektani hajlam, amely legmélyebben a legszilárdabb hagyománykonvenciókat őrző birtokos gazdáknak buzogó gazdasági téren mindenekelőtt az ősi családi föld mithoszához való ragaszkodásban nyilvánul meg, ma is egyre tovább aprózza az egy kézben levő birtokokat s legfőbb akadálya mind az osztozkodásban a profán gazdasági szempontok érvényesülésének, mind az esetleges tagosítási kísérleteknek.

A község életében a legsúlyosabb gazdasági és morális problémának azonban a mezőgazdasági munkásság ügyét, a summáskérdést kell tekintenünk. A mintegy 6000 főre tehető mezőkövesdi emberfölösleg a község határán belül kenyérhez jutni nem tudván, sok évtizedes hagyományt folytatva szegődik el tavaszi, nyári és őszi agrármunkának az ország minden részén levő gazdaságokhoz s csak a téli hónapokat tölti minden munka nélkül, nyári keresetéből élve Mezőkövesden. A helyzet sajátos voltára e tekintetben mi sem jellemzőbb, mint hogy a nagyfokú nincstelenség középeit iskolaköteles gyermekek egész sora, ezernél több kiskorú is kénytelen a nyomor kényszerítő hatása alatt a mezei munka idején „félkezes“ munkát vállalni, sőt az iskolakötelesek nagy számmal kísérik el szüleiket nyári vándorújukon. Ez a körülmény hozta létre Mezőkövesd iskolaügyi specialitását, az ú. n. „summásiskolát“, amelyben a szorgalmi idő november 1. és április 30. közötti hónapokra korlátozódik s amelynek három osztályában a tananyag előírt redukciója mellett az 1933—34. iskolaév folyamán 202 tanuló járt.

A summások hatalmas tömegének sorsa természetesen teljességgel bizonytalan, úgyszólván teljesen függvénye a mindenkori pillanatnyi gazdasági konstellációknak. Esetleges súlyosabb agrárviszonyok között a mezőkövesdi summások ezrei maradnak kenyér nélkül, mint történt 1932-ben, amikor is a községi hatósági Mezőgazdasági Munkaközvetítő adatai szerint mindössze 3122 munkás szegődött el, 2196 munkás nem jutott szerződéshez s ez utóbbiak közül mintegy 1500 munkásnak másfél éven át a szó teljes értelméből semmiféle keresete sem volt, a többi helybeli kisgazdáknál kapott időnként szegény munkaalkalmat és megélhetést. Az adatok a lakosság mintegy 10%-os ideiglenes munkanélküliségét demonstrálják. Ilyen irányban súlyos megpróbáltatást jelent a község nincstelenjeire az ország különböző pontjain egyes helyi hatóságoknak az a saját szempontúkból igazolt intézkedése, hogy a munkaadók elsősorban a közvetlen vidék munkanélküliét kötelesek foglalkoztatni.

Etikai vonatkozásában tekintve a kérdést, bizonyos, hogy a téli tétlenség, az erkölcsi szempontból sok esetben nem kielégítő ellenőrzés a nyári hónapok folyamán, amelyet kezdetlegesebb kulturális fokon állók nem nélkülözhetnek (szülői felügyelet hiánya, férfiak és nők közös hálólhelye), valamint a helyi perspektívák hirtelen tágulá-

¹ Vö. Lovag Fehrentheil László: A tagosítás és mezőgazdaságunk átszervezése. Magyar Szemle XXI. 326.

sával kapcsolatban a helyi szokásformákból való hirtelen kizökkenés; természetesen súlyos demoralizációs folyamatot kiváltó tényezők, amelyeknek következményei, félő, nem fognak elmaradni.

A KÖZVÉLEMÉNYT azonban mindezen tipikusnak nevezhető gondoknál többet foglalkoztatja Mezőkövesd specifikus problémája, a napisajtótól meglehetősen felkarolt matyó kézimunka ügye, amelynek vonalán a község most már valóban országos érdeklődés középpontjában áll. Belülről szemlélve a matyóság életét, a kérdés a főntebbi lokális bajokkal egészen szoros, szerves kapcsolatban lévőknek tetszik s szociális, gazdasági és néprajzi vonatkozásában egyaránt nagy fontosságú.

Gazdasági szempontból a kézimunka körül dúló harc a munkás és munkaadó világszerte álló erőpróbájának helyi megfelelője. Azoknak a vállalkozásoknak száma, amelyek a matyó kézimunka nagyobb tömegben való készíttetésével és üzletszerű árusításával foglalkoznak, ma alig néhányra tehető s rajtuk kívül csak mintegy ötven-hatvan házalóasszony foglalkozik még kevésbé jelentékeny keretek között a magyar háziipar e cikkének értékesítésével. A kézimunka mint kenyérkereseti lehetőség eszerint mindössze néhány kereskedő vállalat szervezete révén juthat érvényre s a szegényes viszonyok közt élő lakosság e lehetőségek kiaknázására ugyancsak rászorul. Ilyen körülmények között a vállalkozók nagyobb és a dolgozók végtelen szerény igényei megfelelő harmóniába simulnak össze s ez a tény magyarázza a kézimunkáért fizetett munkabérek minimális, teljesen antiszociális alakulását. A kézimunkáért fizetett napszám a téli hónapokban átlag 30—50 fillér körül mozog, de 15—20 filléres díjazás is előfordul, míg 60—70 fillért csak egészen elsőrendű munkáért fizetnek némely munkaadók. Nyáron a summásság távozásával a rendelkezésre álló női munkaerők megfogyatkozván, gyakrabban fordul elő az 1 — 1.20 pengős munkabér is.

Az objektívítás álláspontjára helyezkedvén, meg kell azonban állapítanunk, hogy a mezőkövesdi kézimunka kereskedelmi értékesítését a gazdasági válság, az adóteher és egyéb körülmények manapság úgyszólván lehetetlenné teszik. A tipikus matyó hímzőipar termékei, amelyeknek az 1925—28. évek közti konjunktúra idején normális munkabér, munkaanyag és munka mellett is átlagosan nettó 20—25% nyereséggel való árusítása volt lehetséges, de az 50, sőt 100% haszonnal való eladások sem bizonyultak kivételesnek, ma már a hazai piacról úgyszólván teljesen leszorultak. A mezőkövesdi hímző és egyéb kézimunka manapság inkább a „grenadin“ női blúzok elterjedt sablonos formájának nemzetközi motívumokkal való díszítésére szorítkozik, amelyeknek a speciális helyi művészettel és általában a művészettel semminemű relációjuk nincsen, a külföldi piac azonban még egyelőre úgyszólván vagonszámra, tízezres tételekben veszi át. Mezőkövesdi előállítatásuknak az aránylag jelentéktelen munkadíjon kívül semmiféle lokális magyarázatát nem találhatjuk s a munkabérek szociálisabb irányú rendezése érdekében meginduló mozgalmak így tapasztalat szerint pusztán a meglévő munkaalkalmak elvo-

nását eredményezik. Az 1910-es években hasonlóképpen eredménytelen kísérlet történt a kérdésnek szövetkezeti alapon való rendezésére.

A hazai piacnak a matyó hímzésekkel szemben való elzárkózását s a mezőkövesdi kézimunkával szembeni gyakran tapasztalható averziót a gazdasági helyzeten kívül elsősorban e háziipari cikk nagyfokú minőségi dekadenciája magyarázza. Az üzleti szellem a műselyem alkalmazása óta általában inkább a kvantitatív, mint a kvalitatív termelésre fordított gondot a mezőkövesdi kézimunkaipar irányításában s az üzlet szempontjainak rendelte alá a népművészet szempontjait. Népművészet cégére alatt a tucatárúk özöne öntötte el ilyenformán Magyarországot, sőt Nyugat országait is s rontotta le a mezőkövesdi „varró“ művészi hitelét s vette el a piac pillanatnyi kedvező alakulása után e cikktől a fejlettebb ízlésű közönség vásárlókedvét. Ma már a matyónak vélt, silány anyagú, kivitelű és omamentikájú, rikító kézimunka Magyarország műveltebb köreiben valósággal indexre tett árunak számít s az is tudvalévő, hogy ez árutípus egyik példánya a lipcei árumintavásárokkal kapcsolatos ízléstelenségi kiállítás tárgyai közé is bejutott.

A mezőkövesdi hímzés dekadenciájának meggátolására a hanyatlás szembetünöbbé válása óta szervezetlen kísérletek egész sora indult meg, anélkül, hogy e kísérletek számottevő eredményről számolhatnának be. A vállalkozások ilyen irányban egyfelől nem bizonyultak tökeerősnek, másfelől — luxuscikkeket termelvén — a jelenlegi súlyos viszonyok között nem számíthattak a magyar közönség messzebbmenő anyagi támogatására sem. A néprajzi szempontból kétségtelen lelkes és értékes igyekezet a matyó hímzőművészetben rejlő lehetőségeket a magasabb körök számára igyekezvén kibontakoztatni, nem egy esetben képzett iparművészek beavatkozását tette szükségessé s így minőségileg kifogástalan, de sok tekintetben nem népi jellegű árukat produkált. A hímzőipar ilyen irányú szerény befolyásolása számos esetben az ornamentika megfigyelmezésére és a színek tompítására és szimmetriájára törekedvén, a népművészet eredetibb vonásainak visszaszorítását és elszalóniasítását eredményezte. E törekvések javára kell azonban írunk a matyóművészet típusgazdagságának felfedezését, amely szélesebb körökben, sajnos, mindmáig ismeretlen. A különböző színű „klott“ alapok mellett a házivászon, selyem, sőt bársony alapanyagra való hímzés a műselyem helyett az ú. n. „déemcé“ és „belina“ („Berliner“)-pamut stb. szálak, a simaöltésű ú. n. „nagy rózsás“ mellett a „surcos“, „szücsös“ és „törtös“ ornamentika és kivitel kedvelése: a variációk végtelen sorát hozta létre a népnek saját használatra szánt termékeiben, amelyek országos viszonylatban mindmáig ismeretlenek.

A vázolt szociális, művelődési, népegészség- és gazdaságügyi problémák, valamint a kézimunka körül kialakult kérdéskomplexum mellett, sajnos, a háború utáni évek folyamán a népviselet pusztulásának tünete is odasorakozott Mezőkövesd gondjai sorába. A község színpompájának hervadása a helyzet ismerője előtt valósággal napról-napra szemmel kísérhető lassú folyamat, amelynek természetes hát-

terét a hely föntebb demonstrált súlyos bajai szolgáltatják. Gazdasági szempontból ugyanis a hagyományos népviselet előnyösnek semmiképpen sem nevezhető; közepes minőségű anyagot és árat számítva, a matyó asszony legjellegzetesebb öt téli ruhadarabjának (téli sátoros-kendő, litya, rakott szoknya, sure és balinakendő) együttes ára mintegy 120 pengőnyi összegre rúg s ez összeg természetesen a falun egyebütt elterjedt sablonos polgári ruházat árát sokszorosan meghaladja. Valamikor a módosabb leányoknak 10—5 rend ruha is kijárt házasságuk alkalmával, a szegényebbre 5—6 rendet kapott. A nagyfokú elszegényedés természetes következményeként ma a konzervatívabb rétegeknél részben ócska ruhák járnak kézről-kézre, részben a hagyományos virágos ruhaanyagok olcsóbb és ízléstelenebb egyszínű kelmével való felcserélése figyelhető meg.

Még válságosabb a helyzet a férfiak öltözéke tekintetében, amelynek legjellegzetesebb hagyományos darabjai úgyszólván teljesen eltűnőben vannak. A legutóbbi évek folyamán a sablonos kék munkakötényre a pompás, virágos férfisurcok cserélődtek ki, amelyek azonban egyelőre még az ünnepi viselet nélkülözhetetlen kellékei közé tartoznak; az egykori hímzettmellű és kézelőjű ingek helyébe egyszerű fehér ing lépett, amelyekre a hímzett ingmell patentkapcsokkal illeszthető fel s a hagyományos ünneplő posztókabátot a „cvetter“, a régi furcsa pörgekalapot a sapka szorítja ki mindinkább. A romlás ilyen tekintetben a nincstelenség irányából haladva terjed tovább, akiket a summásélet vándorlása szinte átmenet nélkül vet ki a helyi szokáskonvenciókból s akik a régi ruházat fenntartására megfelelő anyagiakkal nem rendelkezvén, a gyárak által termelt olcsó, „divatos“ tömegcikknek vannak kiszolgáltatva. A női viseletnek a súlyos gazdasági helyzethez mérten viszonylag kedvezőbb állapotát lélektani okok magyarázzák.

A dekadencia további terjedésének meggátolása etnográfiai és gazdasági szempontból egyaránt országos érdek. Nemcsak egy gazdag fantáziájú faj művészi értékei és ősi hagyománymaradványok mennek e folyamat sodrában fokozatosan veszendőbe, de velük párhuzamosan a Mezőkövesd exotikus varázsában rejlő kereseti lehetőségek is kiapadnak s az idegenek által a helységben fölfedezni vélt tipikus magyar falu gazdasági szintje tovább süllyed.

A megoldási módok mérlegelése azonban nem tartozik tanulmányunk körébe. A telepítés, intenzív egészségügyi és kultúrmunka, a tagosítás, a kézimunkaügy megszervezése, az idegenforgalomnak a nép javára szolgáló kiaknázása, munkaalkalmak teremtése stb. volnának legközvetlenebb tennivalóink. Ezen a ponton azonban a problémák pusztán lokális jellege megszűnik.

SÁNDOR ISTVÁN

FIATALKORÚAK VÉDELME ANGLIÁBAN

AZ A HATALMAS ÁRAMLAT, amely a múlt század végén Amerikából Európába átjött, és amelynek célja volt, hogy züllött és bűnöző fiatalok javítása, illetve megmentése az eddigtől eltérő módon biztosíttassák, élénk visszhangra talált egész Európában. Amerikában látták be először, hogy a fiatalok a felnőttekkel együtt a letartóztatási intézetben teljesen elromlanak és végleg elzülnek. Szükséges volt tehát őket azoktól elkülöníteni és szükség volt speciálisan képzett bírákra, akik különleges módszerrel és eszközökkel lesznek hivatva őket megjavítani. Ez a megállapítás és a fiatalok növekedő kriminalitása indította az európai államokat arra, hogy az amerikai példát követve, a fiatalok bűnözését különleges bírói eljárásban és kezelésben részesítsék.

Az ötödik nemzetközi büntetőjogi és börtönügyi kongresszus Budapesten 1905. évben az államok figyelmébe ajánlotta a külön fiatalok bíróságának szervezését, illetve felállítását és az amerikai Probation-rendszer átvételét; a washingtoni kongresszus pedig 1910. évben egyhangúlag nemmel válaszolt arra a kérdésre, vajjon a fiatalok bűnözők ugyanolyan eljárás alá vonassanak-e, mint a felnőttek. A fiatalok bírósága iránti fokozottabb érdeklődést az 1911. évi párizsi nemzetközi kongresszus keltette föl, amelyen kizárólag ezt a kérdést tárgyalták. Ugyanakkor, de még inkább a világháború után, csaknem minden állam tett már törvényes intézkedéseket abból a célból, hogy a fiatalok bíróságai felállíttassanak. Ha nem is állítottak fel külön bíróságok, a büntető törvényszékek keretében külön bírák jelöltettek ki, akik mint a „fiatalok bírái“, egyes országokban mint „gyermekbírák“ járnak el a kiskorú bűnözők ügyeiben.

Azok közül az államok közül, amelyek Európában leghamarabb állították fel a fiatalok bíróságát, Anglia vezet.

Az 1908. évi Children Act alapítja meg, hogy Londonban és Anglia nagyobb városaiban a felnőtt bűnözőktől gondosan elkülönítve, fiatalok bíróságát kell felállítani, amely a 16 éven aluli kiskorúak ügyeiben jár el, ha a kiskorú erkölcsi vagy társadalmi védelemre szorul, gyilkosság vagy szándékos emberölés és néhány egyéb igen súlyos büntett kivételével, valamely büntettet vagy vétséget követett el. Ugyanez a bíróság intézkedik a 16 éven aluliak örökbe-fogadási és gyámsági ügyeiben. Londonban hivatásos bíró elnöklete alatt két esküdt, egyéb helyeken egyedül három esküdt bíraskodik.

Az esküdtek egyike nő. Az előzetes eljárás, környeztanulmányozás, vizsgálat, nyomozás teljesen megegyezik a mi 1913. évi VII. törvényünk idevonatkozó rendelkezésével. A bíróság csak igen ritka esetekben szab ki fogházbüntetést. Egyéb esetekben próbára bocsátást, más környezetbe helyezést rendel, nevelőotthonba vagy javítóintézetbe utal, pénzbüntetést szab ki, ideiglenes őrizetbentartást mond ki, végül megvesszőzésre is ítélni a kiskorút. A bíróság ezenkívül a törvényes képviselőtől kauciót is követelhet.

Az elmúlt évben életbelépett Children and Young Persons Act kiegészítette és javította az 1908-as törvényt, nemcsak annyiban, hogy a korhatárt 17. évig felemelte és több új anyagi és alaki jogszabályt alkotott, de pontosan meghatározta a régi és az újabban létesített különféle javítóintézetek, nevelőotthonok, menhelyek stb. szervezetét is. Talán még fontosabbak azok a rendelkezések, amelyeket az új törvény a megelőzés és a züllés veszélyének kitett kiskorúak érdekében tartalmaz.

Az új törvény első része a kiskorúakkal való kegyetlen bánásmód és az ő erkölcsi és testi veszélyeztetésük megakadályozását célzó intézkedésekről szól.

Vétséget követ el a 16 éven felüli személy, ha 16 éven aluli gondozottjának szándékosan szenvedést vagy sértést okoz. A törvény azonban kivézi a büntetés alól azt, akinek törvényes joga van a kiskorút megfenyíteni. Ugyancsak büntetés éri azt a szülőt vagy gondviselőt, aki 17 éven aluli gyermekétől vagy gondviseltjétől megtagadja a megfelelő táplálkozást, ruházkodást vagy lakást, vagy ha erre képtelen, ezt az illetékes hatóságtól nem kéri.

Ha a 16 éven felüli személy 3 éven aluli gyermekkel részegen fekszik ágyba és a gyermek a felnőtt gondatlansága miatt az ágyban megfullad, szigorúan büntetettik.

Vétséget követ el, aki a 16 éven aluli gondjaira bízott leány elcsábítását vagy prostituálását előmozdítja, támogatja, vagy a már elcsábított vagy prostituált leánynak megengedi, hogy valamely közismerten erkölcstelen személlyel barátkozzék vagy ennél állást vállaljon. Ugyancsak vétséget követ el, aki a felügyeletére bízott 4—6 éves gyermeknek megengedi, hogy bordélyházban lakjék vagy oda belépjen.

Aki 16 éven aluli gyermeket magával koldulni visz, vagy a gondjaira bízott gyermeknek koldulását vagy alamizsna elfogadását megengedi, büntetendő, valamint az is, aki nyilvánosan énekel vagy árul és más, kikölcsönzött gyermeket visz magával abból a célból, hogy ily módon alamizsnát kapjon.

Megbüntetik a szeszes ital kimérésére jogosított bártulajdonost, ha 14 éven aluli gyermeket enged helyiségébe.

Tilos 16 éven aluli kiskorúnak dohányt vagy cigarettapapírt kiszolgáltatni, akár saját maga, akár más részére. A bíróságnak joga van beszüntetni valamely dohányautomata működését, ha bizonyítást nyert, hogy azt 16 éven aluliak többször használták.

A rendőr vagy nyilvános kert őre jogosítva van a 16 éven aluli kiskorú dohányt vagy cigarettapapírját elkobozni, ha ilyen fiataloknál nyilvános helyen dohányzáson tetten ér.

Vétséget követ el a zálogkölcsonzó, aki x6 éven aluli gyermektől bármit zálogba vesz, még akkor is, ha a zálogba adást a kiskorú más megbízásából ajánlja fel.

Ugyancsak büntetendő a zsbíarus vagy vaskereskedő, aki régi, tört fémeket vagy gépkatrészt vásárol 16 éven aluli egyéntől, akár sajátját, akár megbízásból másét kínálja az eladó.

Aki 5 éven felüli gyermekkel szokásosan vándorol és ezáltal megakadályozza, hogy a gyermek kielégítő elemi oktatást nyerjen, vétséget követ el. A rendőr külön felhatalmazás nélkül bekísérheti a hatósághoz azt a gyermeket, akit egy vándorló magával visz, ha alapos oka van feltelezni, hogy a vándor valamely vétséget követett el.

Vétséget követ el a 16 éven felüli személy, ha 7 éven aluli gondozóját megfelelő óvintézkedés elmulasztásával oly helyiségbe engedi, ahol nyílt rostélytűz ég és a gyermek a tűz folytán égési sebeket szenved.

Aki valamely épületben, amely gyermekek szórakozóhelyéül szolgál, az előírt különös biztonsági rendszabályokat szigorúan be nem tartja, fenyítendő.

A törvény második része a gyermekmunkát szabályozza. E szerint nem alkalmazhatók a 12 éven aluli gyermekek, kivéve szüleiknél vagy gondnokuknál és csak a mezőgazdasági vagy kertészeti munkában. 14 éven aluliak nem dolgozhatnak naponként 2 óránál hosszabb ideig. Dolgozniok nem szabad ezeknek sem az iskolai órák befejezése előtt, sem általában reggel 6 óra előtt vagy este 8 óra után. Ezenkívül semmi olyan munkával nem bízhatók meg, amelynek súlyossága esetleg valamely hátrányt okozhat nekik.

A helyi hatóságokat a törvény feljogosítja, hogy lokális hatású rendeleteket bocsáthassanak ki a 18 éven aluli kiskorúak munkabá-helyezésének, illetve munkavállalásának korlátozását illetőleg.

Az utcai árusítás 16 éven aluliaknak tilos, de a helyi hatóságok kivételesen megengedhetik, hogy az ilyen kiskorú, szüleinek, ha ezek utcai árusok, segídkézzék. A helyi hatóságok az utcai árusítást 18 éven aluli egyéneknek is megtilthatják, illetőleg ezek ilyen irányú tevékenységét megfelelően korlátozhatják.

M éven aluli gyermek nem léphet fel mulatókban, színházakban és egyéb szórakozó nyilvános helyen külön engedély nélkül.

Vétséget követ el, aki 16 éven aluli kiskorút, mint szereplőt, oly előadásra szerződtet, amely a kiskorú életét vagy testi épségét veszélyezteti. Ugyancsak vétséget követ el a szülő vagy felügyelő is, aki a fellépést ilyen körülmények közt megengedi.

Büntetéssel sújtják, aki 18 éven aluli kiskorút a hatóság engedélye nélkül külföldre küld vagy külföldi utazást megenged abból a célból, hogy ott fizetésért fellépjen.

A törvény harmadik része a 17 éven aluli kiskorúak büntetőjogi és perrendi védelméről szól. A fiatalkorúakat a leggondosabban kell különválasztani a felnőttektől a fogházakban vagy a bírósági vagy rendőrségi tárgyalásokon. Fiatalkorú nem lehet jelen rendes bírósági tárgyaláson, csak akkor, ha mint tanút hallgatják ki. A bíróság zárt tárgyalást rendelhet el, ha a kiskorút tanúképpen hallgatja ki. Az angol bíróság zsengekorú (Child of Tender Years) gyermeket is kihallgat tanúképpen, még akkor is, ha az eskü lényegét nem érti, de az „igazmondás kötelességének tudatában“ van. Az ilyen vallomás azonban a vádlott terhére csak akkor szolgál bizonyítékul, ha az más körülmény által is megerősített. A szándékosan hamis vallomástétel ebben az esetben is büntetés alá esik. Ha orvosi bizonyítvánnyal igazolást nyer, hogy valamely fiatalkorú sértett megjelenése a bíróság előtt annak életét vagy egészségét komolyan veszélyeztetheti, a bíróság megengedheti, hogy a fiatalkorú vallomását a tárgyaláson kívül, tanuk előtt írásban tegye meg. A fiatalkorúak bírósága lehetőleg a felnőttek bíróságától különálló épületben tartja tárgyalásait, amelyeken a hivatalos személyeken és a megidézettekén kívül csak a sajtó képviselői és azok lehetnek jelen, akik erre a bíróságtól külön engedélyt kaptak. Sajtó útján a fiatalkorú nevét, lakhelyét, iskolájának nevét, fényképét, sőt a személyazonosságra mutató más ténykörülményt sem szabad közölni.

Nyolc éven aluli gyermeket bűnvádi eljárás alá vonni nem lehet.

17 éven aluli fiatalkorú fegyházbüntetéssel nem sújtható. Halálbüntetésre 18 éven aluli kiskorú nem ítéltető.

A fiatalkorúak bírósága intézkedik akkor, ha a 17 éven aluli fiatalkorúnak nincsenek szülei vagy gondviselője, vagy ezek képtelenek őt gondozni, vagy nem törődnek vele, vagy ha rossz környezetbe került, vagy erkölcsi züllés veszélyének van kitéve, vagy ellenőrzés nélkül van, csavarog, koldul vagy alamizsnát fogad el, nincs állandó lakhelye, vagy látható életfenntartási eszközök nélkül él. A törvény ezeket a fiatalkorúakat „gondozásra és védelemre szorulóknak („Need of Care or Protection“) nevezi. Ugyanezen kategóriába tartoznak a törvény szerint azok a fiatalkorúak, akiknek személye ellen valamely vétséget követtek el, akik oly környezetben élnek, amelyben oly személy is él, aki valamely gyermek vagy fiatalkorú személye ellen bűncselekményt követett el, vagy végül, ha ebben a környezetben egy olyan egyén él, aki ugyanezen környezet egy másik tagja ellen valamely szemérem elleni bűncselekményt követett el.

Ha valamely hivatalos személy ilyen esetekben jelentést tesz, a fiatalkorúak bírósága vagy intézetbe helyezést rendel, vagy felhívja a szülőt vagy gondviselőt, hogy a fiatalkorú felett nagyobb felügyeletet gyakoroljon, vagy más személy gondjaira bízza őt, vagy hivatalos pártfogó tisztviselő felügyelete alá helyezi. Minden szülőnek vagy gondviselőnek joga van gyermekét vagy gondviseltjét a fiatalkorúak bírójához állítani, ha igazolja, hogy nem képes kellő felügyeletet gyakorolni felette. Ugyanez a joga van a szegényügyi hivatalnak, ha a gondozás alá helyezett fiatalkorú fékezhetlenné vált.

Súlyt helyez a törvény arra, hogy a bírósági pártfogó tisztviselő vagy az az „alkalmas személy“, akinek gondjaira a fiatalkorút bízta, védencét ne csak látogassa, de tanácsokkal ellássa, őt támogassa és szükség esetén megfelelő munkába is helyezze. A kijelölt pártfogó vagy alkalmas más személy ugyanolyan jogokkal bír és köteleességekkel tartozik védence irányában, mint a törvényes képviselő. Ha a védő szükségesnek látja, védencét bármikor a fiatalkorúak bírósága elé állíthatja, amely őt vagy intézetbe utalhatja, vagy más személy gondjaira bízhatja.

Ha a fiatalkorúak bírósága valamely fiatalkorú intézeti nevelését elrendeli, figyelembe veszi annak vallási viszonyait is és ehhez képest intézkedik, hogy a megfelelő intézetbe kerüljön.

Hatásos lehet a gyakorlatban a törvény ama rendelkezése, amely szerint, ha a fiatalkorú valamely bűncselekményt elkövetett, a szülő vagy gondnok óvadék adására kötelezhető, ami arra szolgál, hogy a fiatalkorú jövőbeni jó magaviseletét biztosítsák. Ha 14 éven aluli gyermek követ el valamely bűncselekményt, amely miatt pénzbüntetés szabható ki, vagy kártérítés és költségek állapíthatók meg, a bíróság egyéb jogai mellett még azt is elrendelheti, hogy a gyermek szülője vagy gondnoka fizessen, feltéve, hogy ezek megtalálhatók és a bíróság nem győződött meg arról, hogy nem az ő hanyagságuk volt az oka annak, hogy a bűncselekményt a gyermek elkövette.

Az Új TÖRVÉNY az igazságügyi intézményekről is szól.

17 éven aluli fiatalkorú csak akkor utalható fogházba, ha a fiatalkorúak bírósága ítéletileg megállapítja, hogy annyira fegyelmezetlen

vagy züllött, hogy másutt el nem helyezhető. A fiatalkorú foglyok a felnőtt fogházra ítéeltől a legszigorúbban vannak elválasztva. A fogházban, ahol a 17—21 éves nem teljes korúak is fogház vagy fegyházbüntetésüket töltik, különös gondot fordítanak testi és szellemi nevelésükre, valamint hivatásszerű kiképzésük, illetve foglalkoztatásukra. A minisztérium jogosítva van bizonyos esetekben a fiatalkorúak fogházában büntetésüket töltő 21 éven aluli kiskorúakat valamely Borstal-intézetbe áthelyezni.

A magyar javítóintézeteknek Angliában az ú. n. Borstal-intézetek felelnek meg, amelyeket még az 1908-as törvény értelmében szerveztek. Ide kerülnek és pedig átlag három évre azok a 16—21 éves fiatalkorúak, akik valamely bűncselekményt követtek el, vagy valamely államilag jogosított kényszer-nevelőintézetből szöktek meg. Angliában hat fiú és egy leány Borstal-intézet áll fenn. A fiú-intézetek több különálló épületből állanak, amelyekben átlag 60—70 növendék van elhelyezve. Egy teljes intézet 400 növendéket fogadhat be összesen. Ezzel szemben a leányintézet csak egy épületből áll és befogadási képessége száz személy. A Borstal-intézetek személyzetét a fogházak alkalmas felügyelői közül választják ki. Ezek alkalmaztatásuk előtt tanfolyamot végeznek. A fiúintézetek személyzete, a gazdasági felügyelő kivételével, férfiakból, a leányintézeté, a portás és háziszolga kivételével, természetesen nőkből áll. A felügyelők közt, akik állami tisztviselők nyugdíjigénnyel, egyetemi végzettségű is van. A Borstal-intézetbe utalt fiatalkorú fiúk elosztóállomása Londonban van, ahol minden növendék előzetes orvosi vizsgálat alá vésztetik és róla mindeme kiterjedő jellemrajz és környezettanulmány készül. Az így nyert adatok alapján kerülnek a növendékek a megfelelő intézetbe életkoruk, romlottságuk foka, értelmi visszamaradottságuk stb. figyelembevételével. Gondot fordítanak az intézetekben a speciális orvosi felügyeletre és kezelésre. A leányintézetben ezt orvosnő végzi. Minden intézetben van külön tornaterem és szabad játszótér, sőt több helyen még úszómedence is. Esténként szabadon foglalkozhatnak vagy játszhatnak a növendékek. A sétákra csoportonként mennek, de a már hosszabb ideig az intézetben tartózkodó, jó magaviseletű növendékek egyedül is kimehetnek, sőt az egyik intézet vezetősége azt is megengedi, hogy a növendékek hetenként egyszer felügyelet nélkül a szomszéd városba ránduljanak. A nevelés célja az erkölcsi, értelmi és testi fejlődés biztosítása, a hivatásszerű kiképzés, a személyes felelősségérzet és önuralom fokozása a lehető legnagyobb bizalom előlegezése által. Nagy súlyt helyeznek a vallásoktatásra. Büntetést csak akkor alkalmaznak, ha a kedvezmények visszavonása eredményre nem vezetett. Súlyosabb esetben magánzárkát, táplálék-megszorítást, sőt testi fenyítéket is alkalmaznak, amelyet a leányoknál ujjakra való ütéssel hajtanak végre. Az iskolai oktatás nem az elméleti ismeretek halmozására helyezi a súlyt, hanem arra törekszik, hogy a növendékbe a munka szeretetét oltsa be és a természet, művészet, irodalom és zene iránti érdeklődésüket felkeltse. Minden intézetből van elemi és továbbképző iskola, megfelelő könyvtárral. Az újonnan érkezett növendék először takarít és a szükséges házi munkákat

végzi, azután nehezebb külső munkára fogják. A növendék hivatás-szerű kiképzésére ezek után kerül a sor. Kertészet, gazdaság, szakács-ság, szabóság, cipészet és egyéb ipari ágakban nyerhet oktatást a növendék. Mindezek kiválasztása a növendék hajlamától és a szülők óhajától függ, de az intézet figyelemmel van arra is, hogy elbocsátása után a fiatalok hol fog letelepedni és milyenek ott a munka- és kereseti viszonyok. A leányok rendszeren a háztartásban és kertészetben nyernek kiképzést, de a különösen tehetségeseket más foglalkozási ágra is kitanítják. Az intézeti növendékek jó magaviseletükhöz és szorgalmukhoz képest zsebpénzt kapnak, amelyet a kintinban költ-hetnek el. Kísérletképpen bevezették egy-két intézetben a csoportonkénti, kollektív jutalmazási rendszert. A Borstal-intézetek kapui nappal nyitva vannak és a növendékek sem a munka, sem az üdülés idején soha sincsenek bezárva. Aki a bizalomra méltónak mutatkozik, egész nap szabadon járhat-kelhet, sőt megbízást kaphat kisebb növen-dékcsoporthoz kísérésére sétákon, engedélyt nyerhet, hogy a városban valamely továbbképző tanfolyamot látogasson vagy templomba me-hessen. A növendékeket úgy szüleik, mint barátjaik meglátogathatják. A családfők évenként egyszer egy hétre kiviszik növendékeiket a tengerre vagy sátorozni valamely erdőbe. A bíróság a fiataloktól minimálisan két, maximálisan három évre utalhatja a Borstal-inté-zetbe. Az intézet vezetősége azonban, ha „meg van győződve arról, hogy észszerűen előrelátható, hogy a fiatalok nem fog többé bün-cselekményt elkövetni, továbbá hasznos és munkás életet fog foly-tatni“, a fiúknál hat-, a leányoknál háromhavi intézeti tartózkodás után a növendéket feltételesen szabadlábra helyezheti, természetesen megfelelő felügyelet mellett. A felügyeletet, mely hosszú ideig tart, a fiúk részére a félhivatalos Borstal Egyesület, a leányok részére pedig az Aylesbury After-Care Egyesület gyakorolja számos önkéntes munkatárs segítségével. E szervezetek költségeit részben az állam, részben a közadakozás fedezi. Az önkéntes munkatársak képzésüket az egyesület viseli. A Borstal Egyesület működését valamely fiatal-korú érdekében már akkor kezdi meg, amikor a fiatalok az intézetbe kerül. Megbízottját elküldi a szülőkhöz és utána az intézetbe a növen-dékhez, akivel a jövőjét megbeszéli. Amikor a növendék az intézetet elhagyja, ellátják ruhával, cipővel és fehérneművel és Londonba viszik a központi Borstal-irodába, amely ha vidéki a fiú, az illetőségi helyén működő munkatárshoz utasítja. Ha a fiatalok feltételes szabadlábra helyezése alatt nem jól viseli magát és barátságos intel-mek után sem javul meg, a legszigorúbb Borstal-intézetbe szállítják, ahol legalább egy évig kell őt visszatartani. A leánynövendékek hasonló elbánásban részesülnek és ha visszaesnek, intézetük szigorí-tott osztályán helyeztetnek el.

A kényszernevelés a Borstal-intézeteken kívül az ú. n. „A p p r o - ved School“-ban is foganatosítható. Ezek államilag elismert, illetve jogosított nevelőintézetek, amelyekben az elhagyott, erkölcsi veszélynek kitétt, elhanyagolt nevelésű, fegyelmezhetetlen és vétséget elkövetett 10—17 éves fiatalok helyezhetők. A fiatalok bírósá-ga maximálisan három, minimálisan egy évre utalhatja ide a 17

éven aluli fiatalok. Kivételes esetekben 10 éven aluli gyermek is beutalható. Ezeket az intézeteket gyakran a helyi hatóságok vagy magánosok tartják fenn, de működésüket az állam ellenőrzi. A beutalt fiatalok tartási költségeit az a község viseli, amelynek kötelekébe a beutalt tartozik; de a fiatalok bírósága esetenként kötelezheti a törvényes képviselőt, hogy e költségekhez hozzájáruljon. Az intézetek vallások és földrajzi helyek szerint vannak elosztva. Külön osztályra kerülnek az értelmileg visszamaradtak vagy testi betegek, külön intézetbe a gyengeelméjűek. Legtöbb intézet csupán egy épületből áll és ritkán egytípusú. A mezőgazdasági intézetek taníthatnak pl. molnárpart, sőt drótnélküli távirászatot is. A leányintézetekben egyes növendékek a háztartáson kívül kereskedelmi tanfolyamot is végezhetnek. A fiúintézetek átlag 100—50, a leányintézetek 50—80 növendéket nevelnek. Belső szervezetük azonos a Borstal-intézetek rendjével. Az intézetekből végleg vagy kísérletileg kihelyezett növendékek természetesen hosszabb ideig felügyelet alá kerülnek.

Az államilag jogosított, illetve elismert otthonokba, „H o s t e l s“, azok a 16—21 éves korúak kerülnek, akik feltételes szabadságra bocsátottak. Hat hónapig köteles a kiskorú ebben az otthonban lakni, amely idő alatt munkára kijár. Ez az intézmény megfelel a belga és hollandi félszabadságos otthonnak. A „Hostel“-eket magánszervezetek tartják fenn, de községelyben is részesülnek. A beutaltak tartási díját részben az illetékes község, részben az állam fedezi.

A magánotthonok: árvaházak, gyermekotthonok, menhelyek nagyrészt közadakozásból létesültek és kiadásait is a közjótékonyosság fedezi. A fiatalok bírósága a törvényes képviselővel történt „barátságos megbeszélés“ alapján ide is beutalhat fiatalokat, akik a Hostelektől eltérőleg munkára nem járnak ki, hanem állandóan az otthonokban tartózkodnak.

Az állam valamennyi államilag jóváhagyott intézmény működését ellenőrzi és amennyiben az ellen kifogása van, a jóváhagyást visszavonja.

Az ISMERTETETT angol törvény sok olyan üdvös rendelkezést tartalmaz, melynek átvétele célszerű volna. Így különösen fontos lenne a jelenleg minden oldalról sürgetett fokozottabb családvédelem érdekében a tartási köteleességeket szándékosan megszegő törvényes képviselők büntetőjogi üldözése. Figyelmet kellene fordítani nálunk is a zálogkölcsonzók, zsidósok és ócskavaskereskedőkre olyan értelemben, mint ezt az angol törvény teszi és a vonatkozó tiltó rendelkezést az ékszerészekre is ki kellene terjeszteni. A gyermekmunka szabályozása és fokozottabb ellenőrzése szintén megszívlelésre méltó. A magyar 1913. évi VII. t.-c. VI. fejezete ugyan nagyjában megfelel az angol törvény „Need of Care or Protection“ cím alá vont eseteinek, de a magyar bírónak a törvény nem biztosít olyan széles jogkört a kiskorú elhelyezése tekintetében, mint az angol. Azt a fiatalok, aki bár fékezhetetlen sőt züllött, de bűncselekményt nem követett el, kényszernevelés alá nem vonhatjuk, noha a fékezhetetlen vagy züllött,

sőt züllés veszélyének kitett kiskorú megmentése és főleg további romlásának és bűnözésének megakadályozása sokszor más módon el nem érhető. Az óvadék adása és a szülő megbüntetése, ha a gyermek az ő hanyagsága folytán követ el bűncselekményt, igen hatásos intézkedések.

Kontinentális szemmel nézve kifogásolni lehet, hogy míg a legtöbb törvényhozás újabban a büntethetőség legalsó határát a betöltött 14-ik évre emelte fel, Anglia ezt a 8. életévben állapítja meg, viszont azt is, hogy a fiatakorúak bíróságának hatáskörébe tartozó kiskorúak legfelsőbb korhatárát nem az általánosan elfogadott 18-ik, hanem csak a 17-ik év betöltéséhez kötötte. Az immár majdnem minden államban tiltott testi fenyték alkalmazását az intézetekben az új törvény a Lordok Házának kívánságára fenntartotta, noha ezt Angliában tekintélyes erők, így a nemrég elhunyt kiváló londoni elnök, Clark Hall, határozottan elleneztek és rosszalták. Meg kell jegyezni, hogy ennek tényleges alkalmazása évről-évre csökken. Az 1913. évben még 2079 esetben, 1931. évben már csak 139 esetben fogatosítottak ilyen büntetést. Végül feltűnhet, hogy Angliában a fiatakorúak ügyeit az egy londoni elnök kivételével mindenütt esküdtek, tehát laikus bírák intézik, amikor ma majdnem mindenütt a fiatakorúak bírától nemcsak jogi ismereteket, de alapos pedagógiai, lélektani és szociológiai tudást is követelnek.

Ami az intézeti kérdést illeti, szegény hazánk csak sóvárogva tekinthet a gazdag Angliára, ahol a fiatakorúak átalakítására és megjavítására oly bőven áll rendelkezésre a legkülönbélebb intézmény. Ez a sóvárgás annál fájdalmasabb, minél jobban meg vagyunk győződve arról, mennyire szükség van a 12 éven aluli, züllés veszélyének kitett, züllött vagy bűnöző gyermekek részére felállítandó otthonokra, valamint olyan intézetekre, ahol a tudóveszes, nem normális, psychopat és súlyosan degenerált bűnöző és züllött fiatakorúakat kellőre gondozni és nevelni.

A veszélyeztetett, züllött és bűnöző kiskorúak megmentésének, átalakításának sikere három tényezőtől függ: a jó bírótól, a jó törvénytől és a jó intézményektől. Az angol törvény legfőképp azért jó, mert tág teret nyit a prevenciónak és nem köti meg a bíró kezét az intézkedések megválogatásánál. Az intézmények sokasága, gazdagsága a legnagyobb és legkülönbélebb igényeket is kielégítheti. Ha az angol nép ki tudja választani azokat a laikus bírákat és nevelőket, akik alkalmasak arra, hogy a reájuk ruházott széleskörű hatalommal nehéz és teljes odaadást igénylő munkájukat elvégezzék, — ami tekintettel az angol hagyományos common sense-re várható — a Children and Young Persons Act üdvös rendelkezései valóban eredményre fognak vezetni.

A MAGYAR KARD FEJLŐDÉSE

A HONFOGLALÓ MAGYARSÁG életének megismerésében az írott források, nyelvészeti eszközök és néprajzi analógiák mellett egyre nagyobb szerepet kap a régészet, mely a „háború után kettőzött erővel induló ásatások révén egyre világosabb, részletesebb képet ad történelmünk kezdetéről. E kutatások alapján a múlt századok romantikus és historizáló leírásai, képei merő anakronizmussá váltak. A honfoglaló magyaroknál nem voltak meg azon felszerelési tárgyak, amikkel őket a történelmi festészet remekei ábrázolták. Kétségtelen, hogy főfegyverük az íj volt, amit a könnyű lovasokból álló hadsereg villámgyorsasággal kezeltek. A nyílvesző tartására szolgáló puzdra vagy tegez a lovas baloldalára volt az övhöz erősítve. Fontos volt még a kopja is, amit szúrásra használtak. A lovakat könnyű nyereg borította s kengyelvas lógott róluk alá. A harcosok az övükön tarsolyt viseltek, amibe a tűz csiholásra szolgáló kovát, acélt tettek, hogy azokat az időjárás viszontagságaitól megkíméljék. A tarsolyt vert vagy vésett és aranyozott fémlemez díszítette, melyekből szép példányok maradtak a honfoglalás korából. E tarsolylemezek a perzsa-szasszanida művészet formakincsét vették át és aprólékos finom kivitelükkel beszédes emlékei a művészi munkát kedvelő honfoglaláskori fémművességünknek. Ruházatuk valószínűleg bőrből készült és ismerhették a sodronypáncélt, ami a mozgást nem gátolta. A bőrpáncél, melyre pitykéket vagy pikkelyeket szögecseltek, eléggé védett a kardvágás ellen, a kisméretű pajzs a nyilak ellen. Úgyesen kezelték az említetteken kívül a szablyát, mely később összenőtt a magyarok harcmodorával és meg is maradt nemzeti jellegű fegyverének mind a mai napig. Szablya nélkül a magyar ember még néhány nemzedékkel előttünk alig volt elképzelhető. Kétségtelenül a magyarság legjellegzetesebb harcieszköze. Származása iráni eredetű. Az újperzsa „kard“ szó, ami kést, vágóeszközt jelent, a rövid és könnyű régi magyar kardokkal függ össze. Nálunk — hibásan kord-nak írva — először 1278-ban fordul elő a budai zsinat határozatai közt. A név megtalálható valamennyi szláv nyelvben és rövid, görbe kardot jelent. A lengyel nyelvben kord, karwasz, kardelas, csehben kord, oroszban kortiku, új szlovénban korda, szerbben csorda. A görbe kard nem kizárólagos fegyvere a keleti népeknek. Az őszperzsák, őshindúk, asszírok és médek például nem használták. Ázsiában a görbe kard csak

ott jelenik meg, ahol török, tatár, mongol eredetű, vagy ezekkel rokon-ságban álló hódító népek laktak.

A keleteurópai kardtípus, amelyből az ősmagyar is származott, még időszámításunk körüli időkből alakult ki. Operzsa hatás alatt fejlődött anélkül, hogy lényegében változott volna. Keskeny, rövid pengéje volt, kis görbülettel, egy éllel, egyszerű rövid keresztvassal, mint a Traján-oszlopon látható azon a jeleneten, hol az Aldunán a rómaiak ellen barbárok harcoltak.

A Don, Közép-Volga és Ural vidéke volt a színtér, ahol a magyarság elsajátította azt a harcmodort, amellyel a X. század első felében Nyugat-Európát nyugtalanította. Harcmodora e környező népekével azonos volt. Könnyű lovasaik gyorsaságában, ügyességében rejlett nagy erejük. Bámulatosan kezelték íjjaikat, közelharcban pedig könnyű kardjaikat. E harcmodor alakította ki fegyverzetüket is. A ló felszerelésének és a fegyvereknek minél kisebb súlyra való csökkentésére törekedtek és e fegyverkezési módnak megfelelően alakultak ki a Volga és Don mentén azok a tipikus fegyverek, amelyek módosulva ugyan és a célnak megfelelően átalakulva, de a honfoglalásig megmaradtak.

Jankovich Miklós, a nagy gyűjtő a múlt század elején még azt gondolta, hogy görbe kardjaink velünk nem egykorú eredetűek s mi azokat hibásan véljük autochton nemzeti kincsünknek. Szerinte görbe kardjainkat a törökökkel való hadakozásban kezdtük használni és azelőtt őseink széles, egyenes pallosokat hordtak s nem a szablyát. Tévedett, ami azonban nem róható fel neki; mert akkoriban a magyar honfoglaló sírokat még nem ismerték (az első sírt, a benepusztait, 1834-ben tárták fel). Ma már a leletek alapján kétségtelen, hogy a honfoglaló magyarok egyéltű szablyával voltak felfegyverkezve.

A magyar kard legrégibb formáját a bécsi kincstár úgynevezett Attila-kardja őrizte meg. Ez a kard, mely a magyar történelmi ereklyéknek a szent korona mellett legértékesebbike (ismeretes, hogy Salamon király édesanyja ajándékozta 1063-ban Nordheimi Ottó bajor hercegnek), egyéltű, gyengén ívelő pengéjű, markolata előrehajlik, rövid, gombban végződő keresztvasa pedig kétoldalt a penge felé fordul. Aranyból készült markolatán, keresztvasán és hüvelyveretein gazdag díszítés látható, amely díszítés a késő szasszanida művészet formakincséből táplálkozik, mint honfoglaláskori leleteinknek, a tarsolylemezeknek, kardvereteknek és boglároknak díszítése általában. Hozzá hasonló a székesfehérvári, gombási, tarcali, nemesócsai, a második szolyvai, bezdédi és szobi kard, valamint a régi kazár földről való kobáni, a középoroszországi liadai és a czechovitzai IV—X. századbéli régi szláv telepről való kard, mind olyan vidékről, melyeknek lakói a magyarokkal érintkeztek és velük együtt jártak kalandozni.

A kievi kormányzáság területén legalább 40 olyan VIII—X. századi lovas sír került feltáráásra, amely pogány magyarok tetemeit rejtette. A leletek között megtört markolatú, gyengén hajló szablyák kerültek elő, melyek az Attila-karddal és a második szolyvai karddal rokonok. Kétségtelen, hogy ezek a leletek a Kievnél átvonuló magyarság emlékei. Az említett szablyákon a markolat megtörik a pengéhez képest, míg az avar kardokon a markolat egyenes vonalba esik a penge

középvonalával. Az előbbieknél a keresztvas hosszabb, közepén kissé kiszélesedik, szárai mérsékelten lehajtanak és gombban végződnek. A penge mindkét típusnál egyélű, meglehetősen keskeny (3—3.5 cm), görbülete enyhe, sőt a penge majdnem egyenes, mint a gombási szablyáé. Hossza 75—85 cm között váltakozik, tehát nem volt nagyméretű. Másik csoportban a csunyi, tinódi, nemesvölgyi és erdőteleki kard tartozik. Ez a típus összefügg az avarral, markolata egyenes, a keresztvas is rhombus idomú, de szárai megnyúltak és nem végződnek gömbalakban. Az utóbbi változat szívósan tartotta magát. A csunyi és nemesvölgyi szablyák avar eredetűek, a tinódi és erdőteleki kardok a mellékletek alapján a XII. századra datálhatók. Hasonló markolat és keresztvas visszatér még hosszabb alakban a XV. századbéli magyar és török szablyákon. A csunyi kard görbülete igen mérsékelt, szinte észrevehetetlen, legközelebbi rokona a középoroszországi méri szablya. Erre és a nemesvölgyi szablyákra már hatott a germán kardtípus.

A skythák és parthusok általában egyenes, kétélű kardokat viseltek, csak szórványosan használtak egyélű szablyákat, amely utóbbit az avarok, húnok és általában türk népek használták. A szablya kialakulása azzal magyarázható, hogy görbülő élénél fogva nagyobb területen lehetett sebet ejteni, mint az egyenes élű karddal s könnyebben lehetett azt a vágás után visszarántani.

A IX. században a nyugati kalandozások alatt ismerték meg a magyarok a nyugati fegyverzeteket és ez a tény bizonyos fokig a saját felszerelésükre is hatott, némi elnehezülést ez az érintkezés kétségkívül hozott. A 955 nyarán I. Ottó császárral vívott szerencsétlen végű Lech-mezei csata óta világossá vált, hogy a könnyű lovasság nem mindig állja meg helyét a teljes páncélba öltözött nehéz lovassággal szemben. A támadó ellenség fegyvere determinálta a védekezőket és fordítva. A magyar harcosok ismerték ezt az elvet, alkalmazták is majd később a kelettel, illetve a törökkel szemben. Szent István sok mélyreható reformja mellett szükségét látta a hadszervezet és hadfelszerelés megváltoztatásának is, tüzelt-vassal vitte akaratát keresztül, hogy biztosítva lássa országa határait, a biztonságot pedig csak az tette lehetővé, ha a magyar hadi felszerelés egyenlővé válik a fenyegető nyugatéval.

Veszély csak nyugat felől fenyegethetett, mely mindjobban és jobban növelte a páncélozott felületek nagyságát. Előbb ruhára szegezett pikkelysor, majd a váll- és mellvért jelentkezett, végül kifejlődött a teljes páncél. Vele együtt fejlődött természetesen a támadó fegyverek nagysága és súlya is.

A görbe egyélű szablya a honfoglalás után is tovább élt. Kialakult a fokéi (a penge életlen oldala is ki van köszörülve hegyétől rendszerint az alsó harmadáig), miáltal nemcsak vágásra alkalmasabbá vált, hanem szúrásra, sőt vágásra is a visszarántásnál.

A hosszú lándzsával és nehéz pallossal felfegyverzett nyugati páncélos katonasággal szemben a görbe szablya arravaló kézben és megfelelő szervezet mellett kitűnő fegyvernek bizonyult, hasonlóan a fokos vagy fejsze is, mellyel a magyar könnyű lovassereg harcolt s zúzta be a páncélt és a sisakot.

A karoling-típusú kardok, amelyek 800—000 között Közép- és Észak-Európában általánosak, kétélű egyenes pengével, rövid vastag keresztvassal és hármás cikkre osztott markolatgombbal voltak ellátva. Nálunk e kardtípus a frank uralom idején a IX. században jelenik meg és a demkóhegyi lelet szerint még 1000 körül is él. Szent István királynak a prágai székesegyház kincstárában őrzött kardja é típushoz tartozik, továbbá a turócmezei, blatnicai, valamint Budapesten az Erzsébet-híd építésénél a Dunából előkerült kard.

Szent István kardja azon királyi kincsek közé tartozhatott, melyeket vagy IV. Béla király leánya, Anna macsói hercegnő vitt apja halála után magával, midőn vejéhez, II. Ottokár cseh királyhoz menekült V. István elől 1270-ben, vagy II. Vencel vitte magával a magyar királyi koronázási jelvényekkel együtt, amikor 1305-ben fiáért, Vencelért jött Magyarországra. A kardot már az 1355. évi leltár említi Prágában. Az Attila-szablya és a Szent István-kard, két legremekebb hadtörténeti emlékünknél szemben áll egymással. Kelet és Nyugatot jelképezik. A szablya a steppe népére vall, mely szabadon rajzik, támad, a pallost viszont letelepült, helyhez kötött népek használják. A szablya a személyes bátorság és ügyesség eszköze; a pallos a technikai fölény fegyvere. Tulajdonképpen a szablya villanó, hirtelen fellobbanó ötletek fegyvere, a pallos a tervszerűségnek, a megalapozottságnak, az előretekintésnek a szimbóluma. A szablya a türk, a pallos az indogermán kultúra terméke. Szemben a nyugati harcmodorral, mely a zúzó vágásra és a szúrásra törekedett, a szablya könnyen játssza ki az ellenfelet. Quint vágásból való, fordított fokélű visszahúzással is tud váratlan, az indogermánra szokatlan támadást konstruálni.

A XIII. században feltűnt mongol és tatár népek görbe kardot viselnek, keleten e kortól kezdve általánosan terjed el ez. Perzsák és törökök is használni kezdik.

A keresztény középkorban, amikor a keresztalakú markolat jött divatba, a görbe kardok megkülönböztető nevet kaptak. Ez lett a szablya. A szablya szó azután egész Európában elterjedt, a szláv, román és germán népeknél egyaránt és rendszeren magyar, lengyel vagy török szabású kardot jelent.

Németh Gyula szerint a szablya szó vagy török, vagy eredeti magyar szó. Pais Dezső szerint valamely türk néptől, esetleg a kúntól vettük át. Mindenesetre tőlünk származott a szláv nyelvekbe. Az ó-szlovének, új-szlovének és oroszok sabljának, a bolgárok sabjának, a szerbek sabja-nak, a csehek sable-nak, lengyelek sablya-nak, románok sabiu-nak, albánok sablye-nek, az olaszok sciabala-nak, sdabola-nak, a franciák sabre-nak, a spanyolok sable-nak, a portugálok sabre-nak, a németek sabel-nek, a hollandok sabel-nek, végül a dánok sabel-nek nevezik.

A kereszténység felvételével új korszak kezdődött a hadi technikában. A bevándorolt német és frank lovagok a nyugati lovagvilág öltözetét és fegyverzetét terjesztették el az udvarban és főuraink között. Ekkor jött divatba nálunk a vértessel, valamint a nyugati típusú egyenes, kétélű, keresztalakú markolattal ellátott pallos. A kisméretűség e hatás ellenére is megtartotta régi fegyverzetét a XIV. század

első feléig. A középkor folyamán fejlődik ki a pallos magyar alakja, mi abban különbözik a nyugati formáktól, hogy inkább vágásra, mint szúrásra volt alkalmas. A mellett elterjedtek a külföldi formák is, az egyenes hegyes kardok, amelyekből a 3—4 élű páncélszűrő kardok alakultak ki, melyek a XVIII. századig alkalmasak voltak a páncélok hézagainak kikeresésére. Az Anjouk és Hunyadiak alatt már teljesen meghonosodtak a nyugati országokban divatozó fegyverek, de a XV. század második felében érezhető már a régi hagyományokhoz való visszatérés. A magyar kard kezd kiválni a nyugati formák közül s visszatér a lassan elhalványult, de a konzervatív köznemességgel soha ki nem halt ősi hagyományokhoz. A szablya használata a XIV. században sem szűnt meg. Példa erre Aquila János festő 1377-ben készült önarcképe a veleméri templomban, mely mutatja, hogy a rövid szablya-forma fennmaradt a XIV. század végéig.

A keskeny pengéjű magyar kardokat a XV. században felváltották a nyugati pallosok nagyságával vetekedő nehéz szablyák, aminek oka abban rejlik, hogy a középkor utolsó századainak hadviselését döntően megváltoztatta a már alkalmatlan kézi íj helyébe lépő nehéz számszerj. E miatt elégtelenné vált a ruhára varrt pikkely és sodronypáncél. A XIV. században mind nagyobb és nagyobb tért hódít a teljes páncéltözet és a nehéz páncél kifejlődését nyomon követte a többi fegyvernem megerősödése. Így fejlődött ki nálunk a széles fokéllal bíró, nyugati szabású pallosokhoz hasonló markolatú nehéz szablya. A keresztvas S alakot vesz fel, a markolatgomb levágott sarkú négyszöggé válik. A magyar átfর্মáló erő igen jellemző példája a Magyar Nemzeti Múzeum egyik XIV. századbeli pallosa, amelynek egyenes pengéje derékban le van vágva s folytatását görbe, szablyapenge alkotja. Példája az ősi formához való radikális visszatérésnek. A nyugati szabású szablyák mellett a XVI. század elején nemcsak a köznemesség, hanem főuraink is kezdenek régi, keleti hagyományú szablyákat használni. E visszatérést a törökkel való érintkezés váltja ki; ismét a könnyű lovasság válik fontossá, amely újjátáshoz alkalmazkodni kell. A XVI. századtól kezdve a magyar szablya markolat típusa ismét független nyugattól, a markolatfej és a keresztvas keleti hatás alatt fejlődik tovább. A régi szablyaforma hagyományai még élnek azokon a szablyákon, a honfoglaláskorhoz hasonlóan, ahol a markolat előre áll, ami a XVI. század derekánál későbbi magyar szablyákon elő nem fordul. Ekkor hal ki a messze kelet ősi hagyománya. Előfordulnak leletekben olyan egyenes kétélű és széles kardok, ahol a penge teljesen nyugati formát mutat, a markolat és keresztvas azonban keleti szablyákéhoz hasonló: ilyen a miszlabikádi kétélű, egyenes kard, egyenes gombnélküli keresztvassal. Egyszerűbb a keresztvas a horgosi kardon, amely a mellékletek alapján ugyan a X—XI. századba tehető, azonban, miként a La Ténekori sírleleteknél szokásos, háromszorosan összehajlítva került a sírba. E szokás északon ugyan átment a kései vaskorba is, mint a finnországi leletek mutatják és talán Kievnél a magyarokhoz csatlakozott oroszok (normannok) egyik fegyverével állunk szemben, hasonlóan a blatniczai idegen kardhoz és a székesfehérvári normann ken-

gyeihez. A salamoni lelet kardja a nyugati kardok típusához tartozik. Rövid, széles pengéje, egyenes keresztvasa, alul lapos, felül hármascikkű markolatgombja a vezérek korára mutat, hasonló a Lech mezején talált kardhoz és nem későbbi a XI. századnál. A felül lapos gömbalakú, alul ívesen felhajló lapú markolatgombok az Árpádkor utolsó századából valók. Az effajta kardok hazája Magyarország. Innen vitték ki Németországba az itt tanyázó német lovagok.

A salamoni lelet zablája, keresztvasa, nyílhegyei és vadászkése alapján nem esik messze a honfoglalás századától. A vadászkés analógiái előfordulnak a honfoglalók sírjaiban. A kard azonban nyugati forma, germán idomú, amely a vikingek formájából származik. A lelet azon árpádkori időszakból származik, amikor a régi és új, keleti és nyugati szokások keverednek. A keleti hatás két úton került Európába: részben a középpászsiai és keleteurópai pusztaság népeitől, részben az araboktól és perzsáktól Konstantinápolyon keresztül.

Az importált nyugati nehéz fegyvereknek s vele ősi harcmodorunktól való eltérésünknek adtuk meg az árát az 1241-ben, a muhi pusztán a tatárokkal vívott ütközetben. A tatárok a magyarokat saját ősi fegyverzetükkel és harcmódjukkal verték meg. Harcosaink a XIV. században már teljesen ismerik a nyugati hadviselés módját, de hadseregünk nagy részét még mindig ősi módra harcoló, íjjal és szablyával felfegyverkezett gyalogság és könnyű lovasság teszi. E korban már kialakul a magyar fegyveripar is hazánkban és a sok jó és szép fegyvert már honi kardcsiszárok készítenek Budán, Szentfalván, Nagyszébenben és Brassóban.

A magyarországi fegyver és a magyar fegyver nem jelenti ugyanazt. Magyar fegyver nemcsak az, ami Magyarországon, hanem ami magyar ízlés szerint készült. A különbség még nagyobb a fogalmak között a honfoglalás korában, sőt jóidőig az árpádházi királyok uralkodása alatt is. A szasszanida műveltség elemeit a magyarok nemcsak fegyverzetükben, hanem egyéb tárgyaikon is magukkal hozták, melyek az iráni kultúra befolyását és jellegét mutatják.

A meg-megújuló keleti hatás, a jászok és kunok beáramlása, a törökökkel való érintkezés különösen a konzervatívabb köznemesség és a nép között tartotta fenn a legősibb formákat, nem úgy a főurainknál és az udvarnál, ahol utánozva a nyugati szokásokat, a bevándorolt német, olasz, frank és egyéb idegen lovagokkal állandóan elvegyülő főúri osztály inkább az ügyesebb külföldi fegyvermesterekkel készítette fegyverzetének darabjait.

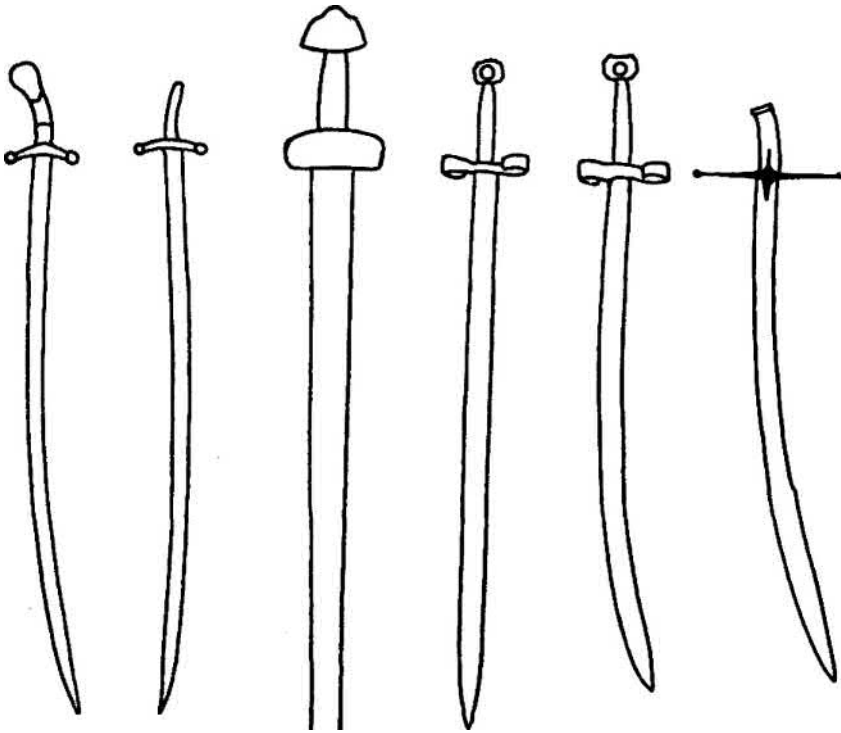
A XIV. századtól a XVI. század közepéig az ősi magyar harcmodor és fegyverzet együtt és egymás mellett fejlődik a nyugati lovagi fegyverzetekkel.

A török támadás hatása alatt a magyar harcmodor és fegyverzet ismét a keleti hatás alá kerül s visszatér a keleti formákhoz, bár a szablya mellett a keresztalakú markolatú, egyenes pallos, az íj mellett a számszerij, az alabárd mellett a csatabárd és buzogány együtt és egymás mellett használt harci eszköz. Úgy látszik, a buzogány a XIII. század közepe táján, a kunok beköltözésével terjedt el hazánkban, különösen a lovasságnál. E harci szerszám volt a legalkalmasabb

a nehéz sisak bezúzására. Később mindjobban csökevényesedik, a XVII—XVIII. században már inkább csak mint vezéri jelvény szerepel.

A XVI. századtól kezdve a XVIII. századig a magyar szablya nem változik tovább. Megmarad az egyenes, pálcatszerű keresztvas, a hajlott, fokélellátott penge, csupán a díszítés változik. Legjobb példája e típusnak Zrínyi Miklósnak, a szigetvári hősnek a kardja a bécsi volt udvari gyűjteményekben. A XVII. században a génuai pengék divatosak, Genua vagy fringiai felírással, a XVIII. században a Madonnás pengék a kedveltek.

Fringiának általában a magyaros formájú, gyengén görbülő, szélesebb pengéjű szablyákat nevezték. Az e típusú szablyák Rákóczi Ferenc korában terjedtek el hazánkban s minden magyar szablyát általában fringinak neveztek. A fringia szó egyik kombinációja: F(ranciscus) R(ákóczi) I(n) N(omine) G(entis) I(nsurgit) A(rmis), vagy I(mpetit) A(ustriam), ami azonban nem állja meg a helyét, mert a fringia szó másfél századdal Rákóczi előtt is előfordul Báthory Istvánnak a XVI. század második feléből való, Stockholmban őrzött kardján. Még önkényesebb az az összeállítás, amelyik így hangzik:

Balról jobbra: 1. az ú. n. Attila-kard, 2. Liadai (középoroszországi) kard, 3. Szent-István kardja, 4. XV. századbeli kard, 5. XV. századbeli szablya, 6. Zrínyi Miklós, a szigetvári, szablyája.

F(ridericus) R(ex) I. N. G(ermaniae) I(mperator) A(ugustus), mert a késő gótika korában élő III. Frigyes korából egyetlen fringia sem került még elő.

Sokféle alakban fordul e szó elő: frangia, francia, frinia, infinia, frindia, franta, stb. A gráci hadiszertárban őrzött magyar szabványon, melyek mind génuai származásúak, vegyesen szerepel a Geneva és Frindia vésés, a jellegzetes génuai kardcsiszár jeggyel együtt. Nem származik e szó az olasz frangere, hasítani szóból sem, hanem az idegent, európai jelentő török szóból, a frengh-ből. A keletiek még a frank hatalom korából az európai általában fränghinak és Európát Franghisztánnak nevezték. A XV—XVI. században a Törökországba befogadott spanyolországi, tehát európai zsidók is frenghek voltak; ma ez a név frenk. Tehát az európai exportra szánt török szablyapengékből, melyeket Európában foglaltak be és szereltek fel, a frenghi kard lett, bolgárosan a frangia, amiből a fringia származott.

Hazánk mindenkor felismerte a fegyverek aktuális értékét és ezer éven keresztül követte azt az elvet, hogy az ellenség fegyvere determinálja a használandó fegyvereket. A magyar kard évszázados fejlődése ennek a tételnek legtisztább igazolása.

KALMÁR JÁNOS

KÜZDELEM A PONYVA ELLEN

M^{EGDÖBBENTŐ} AZ AZ ÁRADAT, mely napról-napra jobban Mellepi a könyvpiacot. Sárga, kék vagy tarka-barka regénykötetek torlódnak össze és nagy olcsóságukkal csalogatják a közönséget. Tíz filléren kezdve egészen egy pengőig, pénztárcája szerint bőven válogathat közöttük a tisztelt olvasó, akinek még csak könyvesboltba sem kell fáradni értettük, az utcasarki újságárusoknál, trafikokban garmadával hevernek, a pályaudvarokon pedig valóságos múzeumuk látható.

A nagy kínálat mögött szemmel láthatólag nagy kereslet áll. Villamoson, autóbuzszon, vasúton ezek a filléres, félpengős, pengős fűzött könyvecskék gyűrődnek az olvasók kezében, akik nem sokat vesződnek vásárláskor a könyv vagy szerzője címével, nevével, kéri és megkapják a regénysorozat legfrissebb kötetét. Tömerdek olvasójuk van e termékeknek. Nincs igazuk azoknak, akik azt hiszik, hogy a közönséget csak a sport és a gépnuyjtotta szórakozások érdeklik, mert ma valóságos olvasási láz uralkodik, mely a háború alatt kezdődött és azóta percről percre nő. Ha az olvasás ópiumához hozzászokott ember félredobja újságját, legtöbbynire efféle olvasmányhoz menekül és mohón nyeli hitvány papírról szürkellő, ferdén tántorgó betűiket.

A művészethez közelálló olvasót bizony furcsa meglepetések érik, ha idegenkedését leküzdvé, ilyen köteteken átrágódik. Fölötte kiterjedt világba lép, melynek számtalan írója van, közöttük olyan előtte teljesen ismeretlenek, kiket a könyvek borítóka gyakran világhírűeknek nevez. Leginkább amerikaiak, mert hiszen ezzel a ki nem apadó áradattal is Amerika ajándékozta meg az emberiséget.

Ezek a hosszabb-rövidebb regények, elbeszélések vagy az érdekesítő izgalom, vagy a vizenyős szerelem irányában orientálódnak, de gyakran összekötik a figyelem lebilincselésének mindkét ősi eszközt és nyilván az ilyen művek legkelendőbbek, hiszen egyaránt számíthatnak nőkre és férfiakra, akik külön-külön a szerelem vagy az izgalom iránt érdeklődnek. Az izgalmas históriák bűnügyi vagy kalandorregények, gaztettekkel vagy vad vidékek csodálatos hőseivel foglalkoznak, olyan irreális nagyításban, hamisításban, hogy Jókai lelkes túlzásai eltörpülnek mellettük. A szerelmi történetek kétezeréves hagyományokon épülnek fel, de természetesen mai külsőségek, autóberregés, repülőgépek zaja, fegyverropogás között és gyakran földöntúli fényűzés keretében játszódnak le.

Megírásuk módja majdnem teljesen egy kaptafára megy. Csak a történet, csak a mese fontos bennük, mely rendszerint nagyon ágas-bogas és ezt a mesét nem sok szereplő bonyolítja. Angol vezeték- és keresztnévű férfiak és hölgyek, akiknek rejtélyes nevével a legtöbb magyar olvasó kellemes küzdelmet folytat, mert halvány sejtelve sincsen, hogy magán- és mássalhangzóikat miképpen ejtse ki és az a betűszerinti szörny, melyet magának belőle alkot, kellemesen fokozza az olvasás romantikáját. Egy azonban bizonyos, hogy emberek nincsenek e változatos mesékben. Embert leírni, lelkét jellemezni és a lélekből történetet alakítani ezek a világhírű remekírók egyáltalában nem tudnak és nem is akarnak. Erre sincsen is szükségük, ez csak ártana a könyvecskék kelendőségének, mert olvasóiknak csupán az agyafúrtan szövevényes mese kell, melynek pókhálójában tehetetlenül vergődnek a hősök és imádottjaik. Így kell ennek lenni: Dostojevskij Raskolnikovja valamikor ponyvaregénynek készült, de ebben a minőségében sohasem tudott érvényesülni.

Amilyen bonyolult e filléres regények meséje, olyan egyszerű és igénytelen feltalálásuk módja. A legvégső nyelvvérszegénység módján a legminimálisabb szókinccset használják, a nagyvárosi proletárlélek egyszerű, elkoptatott, végletekig sablonos beszédét. Az a régi, de sokszor túlzottnak mondott állítás, hogy a hétköznapi ember négy-ötszáz szóval is boldogul, ezekben a regényekben igazolásra talál. A természet leírása, érzelmek, indulatok, gondolatok festése, egyéni különbözőségek átélt megláttatása teljesen hiányzik belőlük, csak egy dolog fontos, a mese. Ennek könnyű élvezete elől kieszelőik minden akadályt elhárítanak, csupa megszokott ismert kliséet használnak, mert hiszen minden alakítás beleélést kívánna az olvasótól, ami fárasztaná, sőt untatná a jámbor együgyűt. A kiadók hamar rájöttek arra, hogy regényiparuk akkor a legjövődélmezőbb, ha hajszálnyit sem tér el a legalacsonyabb színvonaltól, amelyen fáradtság nélkül lehet evickélni az olvasás élvezete felé.

Jobbfejta olvasmányhoz szokott ember nem könnyen boldogul az efféle könyvekkel. Bosszankodik és néhány oldal után félredobja egyforma unalmassággal zakatoló szóáradatukat. Hiszen nem tud megbékélni alakjaik valószínűtlenségével, élettelenségével és sehogysen fér a fejébe, hogy hülyékből miképpen válhatnak a történet útvesztőiben hősök, vagy hősökből hülyék, amint azt a túlkombinált mese éppen megkívánja. Nem bírja el a legsivárabb közhelyeket ismételő előadásmódot sem, vagy azt a nyavalyás szerelmi érzélgést, mely vetekszik a mai tánczene csepegtető érzelmese égével.

A finnyás embernek ilyenkor aztán eszébe jut, hogy mai életviszonyai más vonatkozásokban is mennyi hasonló tünettel üldözik. Kimegy az utcára és séta közben meg-megáll a kirakat előtt és talán képkereskedések elé is eljut, ahol részletfizetés ígéretésével szörnyű mázolások ásítoznak reá csillogó aranyrámák hivalkodó pompájából. Ugyanazokat a vonásokat figyelheti meg ezeken a képeken is: sebtiben felmázolt üres sablonokat, melyek állítólag tájképeket, csendéleteket, interieuröket jelenítenek meg, vagy émelegős édeskészséggel árulják a női test kacér szépségeit. S ha vándorútján később papírkereskedők

csonyabb rendű, még felületesebb giccsek sértegetik. És sajnos, nem mindig jár jobban, ha képkiállításokat látogat, hol sok esetben ugyanazt a művésziatlenséget találja, melyet még nagyobb bosszankodására a hagyományok tiszteletének jelszavával, sőt nemzeti alapon akarnak neki beadni. S ha hazatérve, újságját veszi kezébe, benne sokhelyütt ugyanazokat az elnyűtt sablonokat találja. S amidőn unottan kiejti kezéből a lapot, a szomszédból rádió és gramofon éppen olyan alantas és felületes zenét bög fülébe, mint a filléres regényirodalom szelleme. De minden alacsonyrendűséget együtt találhat meg a moziban, melyről nemrégiben beszéltem e hasábkon.

S ha végül is elgondolkozik, hogy kik ennek az egyszínű szellemi tápláléknak fogyasztói, meghökkentő megfigyelésekhez juthat el. Azt szokták hangoztatni, hogy a kultúra ma demokratizálódik és így eddig nem is sejtett, alulról jött tömegek lépnek az irodalom, a képzőművészet, a zene élvezetébe. Egyszerű, igénytelen, lelki elfinomodásra még alig képes rétegek, tehát lehetetlen tőlük azt várni, hogy magasrendű termékekben gyönyörködjenek, a naiv, kultúrálatlan lélek nem kezdheti Beethovenen, Michelangelón vagy Dosztojevszkin. Az a sok selejtes holmi pedig, mit ma fogyaszt, csak átmenet, csak híd, melyen előbb át kell haladnia, hogy olvasni, képet nézni, zenét élvezni megtanuljon. Tegyük fel, hogy ez a magyarázat elfogadható (pedig dehogy az) és még ekkor sem lehet megdöbbenés nélkül nézni, hogy a ponyva óceánja elnyeléssel fenyeget ma olyan rétegeket is, például az arisztokráciát, melyek az amerikai civilizáció szinte végzetes beözönlése előtt jó írásműveket forgattak, jó zenét hallgattak és volt érzékük az igazi képzőművészet iránt is. De ennél a lezüllésnél még szomorúbb tünetek is észlelhetők. Hogy elsőrangú íróink és művészeink között a megélhetésért folytatott keserves küzdelem mind több áldozatot szed, akik odaállnak az emberi együgyűséget kihasználók mellé, az írók haszontalan könyveket gyártanak, vagy felületes folytatásos regényeket írnak, a festők pedig arcpirítóan selejtes képek tömegét festik a részletfizetésre szállító zugképkereskedőknek.

Lassanként két egymással szembenálló, de számarányban nagyon különböző táborra szakad a közönség. Nagyon kevesen, elenyésző kevesen vannak az egyik oldalon, akik irodalmat, zenét és képzőművészetet kívánnak, a másik oldalon százezrek, akik megelégszenek a selejtes holmival és boldogan vitorláznak a ponyva beláthatatlan óceánján. Olyanféle folyamat ez, mint amilyen a gazdasági életben lejátszódott, ahol nagyon kevés gazdaggal tömérdek szegény áll szemben. De a művészetpártolók sorában is furcsa jelenségek észlelhetők. A nagy eltávolodás a tömeg alantas ízlésétől, az óvakodás minden hétköznapi-ságtól, e réteg nem is csekély részében snobismusra vezetett, üres formák aifektált túlbecsülésére, ami viszont nagyon hálás téma a túlsó tábornak arra, hogy kifigurázza a kényeskedőket és a snobok kigúnyolásakor egyszersmind az irodalom, a zene, a képzőművészet igazi értékeit is lebecsülje.

A ponyva létjogosultságát azzal is szokták magyarázni, hogy a mai agyonhajszolt világban nem lehet várni azt a nyugodt elmélyedést,

melyet magasabbrendű művek élvezete kíván. Ez az állítás téves, sőt hazug: az ember alapjában ma is ugyanaz, ami volt, a ponyva tengerének más forrása van: az üzlet. A véle foglalkozók, különösen tengerentúlon, hamar rájöttek arra, hogy az irodalom és művészet körül sokat lehet keresni, terjesztésük gazdag jövedelmet hajt, ha nagy forgalmat lehet biztosítani. Ennek alapfeltétele az olcsóság, mely egyéb árucikkek tekintetében húsz-harminc vagy ötvencentes egységáron annyi áruházat virágoztatott fel nagygyá. Így a művészet körül is tömördek elszánt és kitartó vállalkozás burjánzott fel, mely a lehető legolcsóbban árusítja olcsón előállított cikkeit, de nagy hasznot csak úgy érhetett el, ha szakadatlanul ontja áruit a piacra. Nemcsak pénzben, hanem lelkiekben is olcsón, miközben az eredmény selejtességéről már az is gondoskodik, hogy egyáltalában nincsen annyi jó író vagy művész, aki ezt a szédületes iramú gyártást kielégíthetné, tehát író, zenész, művésziparosokat kell foglalkoztatni. S ha aztán egy igazi tehetség is beletéved ebbe a forgatagba, ebbe az óriási üzembe, lezüllik, mert büntetlenül nem lehet naponta egy vagy több képet festeni, hetenként megírni egy regényt és így tovább.

A tömeges kiadó vagy árus egyaránt kifosztja a közönséget és munkatársait is a lélek nemesebb hajlandóságaiából. És végső eredményben nem is olyan olcsó ez a szórakozás, melyet fillérékért árusítanak. Apránként Ids összegekben a fogyasztó annyit költ, sőt néha tán többet is haszontalanságokra, mintha ritkábban, de jó holmit vásárolna, ugyanannyit fizet a ponyváért, mint az irodalomért, ugyanannyit a mázolásokért, mint a jó képekért, ugyanannyit az alantas vagy konzervzenéért, mint jó hangversenyekért.

A ponyva árjába fulladt ember a folyton fokozódó hajszában még csak tudomást sem szerezhet arról, hogy van valami több és nemesebb annál, amit megszokott és nagyratart. Az álcivilizáció külső eredményei napról-napra szaporodnak, de a kultúra háttérbe szorul, a alkotóegyéniség mindjobban elveszti érintkezését a közönséggel. Felületes, elmélyedni nem tudó emberfajta alakul ki ekképpen öreg gyermekekből, kiknek folyton-folyvást új és új filléres játékszerek kellene.

Nem igaz, hogy jó művészettel a ma emberére nem lehet hatni, hogy vele nem lehet nagy tömegeket is vonzani, hogy a mai ember annyira hajszolt, hogy nemesebb élvezetre csak nagynehezen kapható. Egyik lapvállalatunk egy idő óta a világirodalom remekeit igen olcsó áron adja olvasói kezébe. A vaskos kötetek rendes nyomással és tisztességes kötésben kaphatók. Nagy keresletnek örvendenek, sőt némelyikük óriási példányszámban fogyott. De üzletet ez a vállalkozás abban az értelemben, mint a filléres regények és egyéb társaik, nem jelenthetett, legfeljebb a lapvállalat újságjainak elterjedését mozdíthatta elő.

Arról se feledkezzünk meg, hogy a ponyva nemcsak az ízlést pusztítja kegyetlenül, hanem az erkölcsiséget is. A bűnügyi és hasonlószerű kalandorregények és filmek valóságos tankönyvei és megihletői a bűnözésnek, mert ama mondvasínált bűnhődés, mellyel inkább csak kényszerűségből végződnek, egyáltalában nincsen olyan mély hatással az

olvasóra vagy nézőre, mint a gazdagság megkívántatása és a gonosztevők leleményessége és merészsége.

Nem vagyok pesszimista, azt sem akarom állítani, amit manapság sokan hangoztatnak, hogy a civilizáció lassanként kiöli a kultúrát. De annyi szent, hogy egyik tünetének, a ponyvának hallatlan elszaporodása igen nagy károkat okoz. Útját állja nemesebb hajlandóságok kialakulásának és kielégítésének. Ezért a ponyva mételye ellen éppen úgy küzdeni kellene, mint a test fertőző betegségei ellen.

Tudom, hogy ez a védekezés, ez a küzdelem nem könnyű, de azt hiszem, mégsem reménytelen. Némi lépések ezirányban máris történtek: az állam igen helyesen cenzúra alá vette a talán legveszedelmesebb teret, a film mezéjét. Bár nem művészi ízlés, hanem csupán erkölcsi elvek szempontjából. Ízlést tiltó rendszabályokkal nem igen lehet javítani, bár még a cenzúrát is visszasírnám, ha egyébként nem ártana, már pedig árt, s meg nem valósítható. De olyan pozitív intézkedésekkel, melyek az ízlés nemesítésére irányulnak, lehetne a ponyva ellen küzdeni. Az iskolákban fent és lent, a magánéletben mindenütt, az állam irodalmi és művészeti politikájában nem kevésbé. Küzdjünk a fevilágosításnak legalaposabb, a gúnynak legélesebb eszközeivel mindenütt és mindenkor a ponyva ellen, fejtsük ki áldozatai előtt alacsony rendű lélektanát, hívjuk fel figyelmüket arra, hogy önmagát fosztja ki az, aki bódultán élvezi és ébresszünk benne érdeklődést a jó művészet és irodalom iránt.

Mindnyájan, akik érezzük az irodalom és művészet nagy jelentőségét és áldásait, legyünk a veszélyeztetett kultúrának nemcsak renyhe élvezői, hanem lelkes apostolai is.

Tudom, hogy hatalmas ellenféllel, a százkarú üzlettel állunk szemben. De ezt az üzletet a gazdasági téren ma már annyi súlyos támadás, sőt vereség érte, mért ne vegyük fel véle szemben a harcot a szellemiek terén is?

FARKAS ZOLTÁN

AZ ÚJ MAGYAR FESTŐMŰVÉSZET

ESZÁZAD ELSŐ TIZEDÉNEK magyar művészettel foglalkozó tudományos, illetve kritikai irodalmát a maga egészében figyelmes szemmel végigkíséri, különös jelenségek tanújává lehet. A századvégnek a millenium ünnepi légkörében szerveződött konvencionális zenekarában egyéni hangok szólalnak meg mindsűrűbben. Egyéni hangok, melyek igyekeznek a figyelmet magukkal ragadni. Hangok, melyek új szerzők új művészetének méltatását kívánták. Immár bevallhatjuk, kevés sikerrel. A nyugodt egykedvűség elnyomta e jelentkezéseket s úgy látszott, nagyon sok időnek kell eltelnie ahhoz, hogy a vezérszólam új témát hozzon.

A háború változást hozott, de a változás folytán nem az egészséges átszerveződés következett be, hanem az apróbb, önálló csoportokra való szétkülönülés. A konzervatívok a természet mindenk fölött való tisztelete mellé lefoglalták a haza, nemzet, vallás és erkölcs nemes, de alkalmazásukban vajmi gyakran tartalmatlan szólamaikat is, míg az újak, a modemek hívei az öncél, az artisztikum, az új szellemiség és a formai dialektika dicséretében egyesítették erejüket. Történt pedig ez egymás mellett s lehetőleg egymás rovására. A hangosság lett a fő, nem a tartalom s közben veszett, folyton és állandóan veszett a mérték. Túlzott dicshimnuszok és érdemtelen alábecsülések keresztezték egymást, nem a minőség, hanem a pozíció szerint s tetőfokra hágott a zűrzavar, törvényszékek előtt lefolyó csúnya és méltatlan pörök során. Ez a zűrzavar méltán keserítette el az értőket s méltán döbbsentette meg a jóindulatú, képzetlen, vezetőre vágyó laikust, ki szédülvén egy ideig az egymás hitelét rontó jelenségek között, fáradt legyintéssel vonult vissza a tájékozatlanság nemtörődöm nyugalmába.

Ma már tisztulóban van ez a zavar. Az erők hevessege megcsitult, kíméletlensége alábbhagyott. A hangosság helyet ad lassan a csöndes, de meggyőző értékelésnek s így kitűnő lélektani pillanatban jelentkezett Genthon István új könyvével, melyben újabb művésztünknek értékelését fejti ki.¹ Minden tudományos írásmű jelentőségét a benne foglalt gondolatok immanens értéke és asszociációs indításokra való képessége szabja meg. Genthon könyve pedig túl a napjaink életéhez mért reláción, e magasabb síkon is különös súly-

¹ Genthon István: Az új magyar festőművészet. Magyar Szemle Könyvei XI.

lyal illeszkedik az utóbbi évek tudományos írásai közé. Már koncepciója nehézségek elé állította. Nem akarván életrajzok additív sorozatából álló áltörténetet írni, széles szemszögű egységekbe foglalta anyagát. Am a feldolgozás során megmutatkozott az anyag karaktere, mely ellene mond a nagyvonalú és egységesítő előadásnak. Szórványosak és külön utakon járók a jelenségek, mindeniknek külön figyelem, külön méltatás kellett, hogy jusson. Az életrajzok sorozata elkerülhetetlen volt. Ahogy azonban a könyv tárgyalásának ökonómiaja elkerül minden ebből származható hátrányt, ahogyan az életrajzok fásasztó sorozata helyett, az általános szellemi élet rajzának alapsíkján színes mozaikká organizálódnak, követendő módszer mindazok számára, akik a magyar művészet utolsó századának fejlődésével fognak valaha is foglalkozni.

Különös, szinte érthetetlen kép bontakozik ki előttünk a múlt század első tizedeit illetően. Nekilendült, élénk irodalmi élet, ínyeskedő ízlés és robusztus erő változatossága mellett kietlen parlag a képzőművészet. Kazinczy a nagy izgató, ki minden irodalmi bíbictojást hosszan melenget s még kikelte előtt sasmadár felszámalyását jósolgatja, nem illetődik meg nemzetének művészet terén való elmaradottságán. Könnyű szívvel ajánlja Fügert mindenkinek „ki magát festetni akarja“. Jóllehet levelezése során rengeteg kitérés van művészi alkotások méltatására, végeredményben kitetszik, hogy igazán átértzett művészi szükséglete csak egy volt, az arckép s ebben is csak a hasonlóságot kereste. Később lelkendezve ünnepli a szobrász Ferenczi Istvánt, de őt is csak inkább mint tetszetős nemzeti különlegességet. Magyarország egyik legműveltebb szelleme, ki valamely megjelenendő verskötet kedvéért tucatszám írja leveleit, nem látja meg a magyar művészet intézményes fejlesztésének fontosságát s nincs szava ennek érdekében. Pedig nem mondható, hogy jóindulata hiányzott volna. Hevülő egyénisége megmutatkozott ezen a téren is. Mikor Balkay Pál, a Bécsben tanuló magyar festő pártfogásért fordul hozzá, azonnal segítségére siet, beajánlván őt az egri papságnak, sőt később alkalmat keres arra is, hogy műveit megszemlélje. Sajnos, más híján csak e szerény, önállótlan másoló tehetséget istápolta s nem keresett méltóbb társakat mellé.

Pedig akadtak volna, hiszen Markó is azidétt jelent meg a firmamentumon. Tünelmés tehetség volt, aki visegrádi tájképén „oly alapokra látszik támaszkodni, melyek idehaza még ki sem alakultak, sőt ma sem alakultak ki teljesen: az előítéletmentes önállóságra, mely nem keres ötvenként külföldi impulzusokat.“

Markó eltávozott a hazából, művészete eltért az indulástól. Külföldivé vált s visszahatás nélkül mult el a magyar földnek e szép ígérete.

Azok pedig, akik honnmaradtak, kiknek nem ismerjük ifjú és harmatos indulását, felörlődtek. Vidéki kastélyok cselédszám vett piktoraivá lettek. A klasszicizmus kora, mely építészetben oly jelentékeny alkotásokat hozott létre s hatásában majd napjainkig elér, festészetünkben néhány többé-kevésbé ügyes arcképfestő emléket őrizte csak meg. Különös ironia, hogy Markó és Brocky külföldre

kerülve, mind szellemileg mind tetteikkel kikapcsolódnak a magyar fejlődésből, idehaza a náluk sokkal szerényebb tehetségű olasz Marastoni áldoz pénzt és energiát a magyar művészet ugarjába való magvetésre. Az egyközpontúság már akkor is megmutatkozott, minden előnyével és hátrányával. Marastoni iskolája szép eredménnyel működött Pesten, de mikor a szabadságharc eseményei szünetelésre kényszerítették, vitalitását mintha elvágták volna.

A nemzeti előzmények feledésbe mentek, a hazai közönség közönye nem nyújtott elegendő táplálékot autochton fejlődésnek, a politikai légkör akadályozta a messze nyugatra való tekintést, így újabb festészetünk első korszaka a bécsi bidermeier függvénye lett. Barabás és Borsos műve testesíti meg számunkra mindazt, ami itthon alakult, itthon hatott, egyben kvalitást is jelent.

A romantikát illetően már vigasztalóbb a helyzet, Madarász Viktor művészete ezúttal a fókusz, mely ihletését a magyar történet romantico-tragikus jeleneteiből nyerte. Mellette Thán Mór ifjúi hevületének egyik szép ígérete, távolabbról kisebb jelentőségű festők egészítik ki e stílus művészi természetét. Ismét távol a hazai fejlődéstől sötétlik Zichy Mihály művészete. Különös jelenség megint, hogy a romantika hazánkban majdnem kizárólag a történelem eseményeit illusztrálja. A napi eseményeknek, melyek a romantikus festészet programszerű tárgyai voltak s a természeti színjátékoknak semmi szerep nem jutott. Pedig az irodalom terén már korábban megtörtént itt is a magvetés. Ismét Kazinczyt idézzük, aki egyik levelében jóval a Cromwell megjelenése előtt igaz, hogy Herderi tézisek nyomán, de anticipálja a tételt: „ahol kell, ott a rút is szép“ s ezzel már 1812-ben romantikus igazodásokat árult el.

A romantikának stílje így akadálytalanul hasonul át festészetünkben a minden melléktendencia nélkül való történeti pikturába. A historizmus óriási jelenséget nyer pikturánkban, nemkülönben az ezzel párhuzamosan fejlődött akadémikus stíl. Művelői között Thán Mór, Székely Bertalan, Liezen-Mayer, Benczúr Gyula és Karlovsky Bertalan jelentenek értéket. Lotz Károly, bár e törekvéseknek jegyében indult, később eltért a kicövekelt útról. Fejlődése önálló irányt vett, dekoratív feladatok vonzották s régebbi nagyalfestők művészetéből szűrte le a maga számára követendő tanulságokat.

A Munkácsyról írt lapok szinte monográfiává szélesülnek a könyvben. Mondhatjuk mindjárt, hogy máig egyetlen értékes magyar nyelvű méltatása a mesternek. Művészetét, épúgy, mint a hozzá több szempontból közelálló Paál Lászlóét, részletes analízis ismereti. Stíljüket romantikus realizmus névvel illeti a szerző s elnevezését szerencsésen találónak tarthatjuk. Ezzel a fejezettel zárul a múlt.

Nagybánya művésztelepeinek, az ott dolgozott festők fejlődésének, stílusalakulásainak vizsgálata már átvizsgálta a jelenbe. Nagybánya fontosságát emlegetni ma már közhely. Mestereiről, főleg Ferenczy Károlyról megbízható, forrásértékű közlések jelentek meg s e közlések némelyike pontosan elvégzi e sajátos kollektív céloktól fűtött iskolának részletes analízisét is. Mégis talán még nem domborodott ki teljesen az a kétségtelen tény, hogy ez a csoportosulás a legkülönfélébb

egyéniségeket fogta össze egy tudatos cél érdekében s hogy a közös erőfeszítés eredménye az alapítókra és első hívekre nézve inkább csak elvek irányában mutatkozott volna meg, mintsem a kitűzött célok hosszantartó és következetes megvalósításában. Ferenczy Károly művészete az egyetlen, amely a nagybányai indulással mindvégig egy maradt. Réti, Thorma, Csók és Iványi-Grünwald elhajoltak. De az elv, hogy kell és hogy lehet európai horizontok szem előtt tartása mellett sajátos problématikájú, színében, levegőjében import íz nélkül való hazai művészetet teremteni külső sallangok alkalmazása nélkül, győzött. Ezt az elvet mindannyian igazolták, akiket csak Nagybánya magához vonzott.

Nagybánya neve összeforrott az impresszionizmussal s bár személy szerint köze nem volt Nagybányához s impresszionista festő sem volt (bárki állítsa is az ellenkezőjét), Szinyei Merse Pál müncheni műtermének homályában rejtélyes úton-módon kivirágzott sajátos napfényes piktúrája Nagybánya megértő előzménye. Szükségképpen való következményei pedig néhány azoknak a fiataloknak, kik ma vizsik vállukon a magyar s így közvetve az egyetemes művészet problémáit.

Ezek között kétségtelenül első hely illeti meg ma Szőnyi Istvánt. Stílustörekvések, lázas problémakeresés jellemzi e fiatalokat, kik közé a halott Rippl-Rónai József csakúgy odatartozik, mint az ötvenes évükön jóval túljáró Márffy, Egry s még egy hosszú rend, kiknek mindegyike vagy nagyon megközelíti a negyvenet vagy túl is haladták már. Majd mindenikük hódolt valamelyik izmusnak. Legtöbbje a német expreszszionizmus kátyújában rekedt meg egyidőre, számosán viszont a francia kubizmus híveivé váltak. Mindez azonban csak ideig-óráig volt. Az a gárda, melynek karakterét Szőnyi, Bernáth, Egry és Derkovits határozzák meg külön-külön mindegyikük a maga módján, egészben véve európai igényű, de elhatározóan, félreismerhetetlenül nemzeti, magyar.

Genthon az egyes művészek tárgyalásának kereteként, mint már említettük, széles szemléletű, sokat markoló helyzetképet szerkeszt. Nem esik azonban abba a hibába, hogy a széles keret kedvéért elkalandozzék távoleső tárgyalásának menetét megbontó területekre. Irodalmi idézetei túlságig takarékosak. Annál gazdagabb tárgyának külső körülményeire vonatkozó historikumban.

A művészet oktatásának kérdése és ezzel kapcsolatban a továbbképzés problémái a legújabb időkig sajtó sebe volt a magyar glóbus művészi életének. Marastoni 1846-ban megnyílt festőiskolája két évi fennállás után szünetelni kényszerült, majd kilenc évi vegetálás után feloszlott anélkül, hogy pótlására valaki gondolt volna. Tulajdonképpen 1871-ig az Orsz. Mintarajziskola felállításáig nem volt intézményesen megszervezve a magasabbfokú művészi oktatás. A Mintarajziskolával, jóllehet tanárainak sorában művészeink akkor volt legjobbjainal találkozunk, nem oldódtak meg a problémák. Hosszas belső fejlődésen ment keresztül az intézet, míg mai jellegét mint főiskola elnyerte. Közben nem egyszer fenyegette az a veszély is, hogy a benne uralkodó maradi szellem miatt a mellette kialakuló

szabadiskolák megfosztják jelentőségétől. Ma életerős friss szellem batja át s hatása a fiatalok nevelése terén megbecsülhetetlen. De 1871-ig nem volt semmi s az akkori fiatalok nevelésével nem törődött senki. Ha valaki tanulni akart s nem megmaradni a vidéki mindenfestők színvonalán, csak Becsben vagy még tovább nyugaton találta meg az okulás lehetőségét. Mindennél ékesebben beszél ez a tény a XIX. sz. autochton magyar művészetének lázas vitakozói ellen. Sajátos erődőjű magyar művészet még ma sincs. De megvan a lehetősége annak, hogy ilyen szülessék. Ezt a lehetőséget szolgálja főiskolánk.

Az oktatás kérdései mellett különös jelentőségük van a művészek szociális kérdéseinek. Minő társadalmi helyzetet mondhatott magáénak a művész, minők voltak megélhetési lehetőségei, vagyoni, vagyonosodási viszonyai?

Természetesen e kérdések felvetése nem vonatkozhatik azokra a művészekre, kik hazánkon kívül szereztek maguknak nevet és elismerést.

A század elején rendkívül sanyarú sors jutott a magyar festőnek osztályrészéül. A képárak alacsonyak voltak, vásárlókedv majdnem semmi. Kiállítások egyáltalán nem voltak. Közönség és művész között semminő kapcsolat nem létesült. Gyűjtemények alig léteztek s a létezők sem törődtek a kortárművészzel. Ily körülmények között szerencse volt a művészre nézve, ha valamely iskola rajztanárnak alkalmazta vagy valamely vidéki földesúr szolgálatába került mint házi-tanító, illetve családi arcképfestő. Az első mester, aki változást idézett elő e téren, Barabás volt, ki mind anyagi, mind erkölcsi téren káprázatos sikereket aratott. „Máról-holnapra híres ember lett belőle, karrierjét írók és politikusok egyengették, közöttük Széchenyi István gróf, ki érdekében Bihar vármegyéhez nagy feltűnést okozó levelet intézett. Huszonhat éves korában már a Magyar Tudományos Akadémia tagja volt, főnemesektől szerény kereskedőig a társadalom valamennyi rétege vetekedett, hogy Barabás örökítse meg. 1844-ben egyszerre 10.000 forintnyi megrendelése volt.“

Barabás fellépése után a művészek társadalmi és anyagi elismerése egyenletesen fokozódott. A festők soraiban előkelő családok sarjai is feltűnnek s a magának némi nevet kivívott művész feltétlenül igényt tarthatott a társadalom tiszteletére. A millenium idején hágott ez az elismerés a legmagasabbra. Állam és közületek óriási megbízásokkal keresték fel a művészeket, kiknek díjazása magánviszonylatban is felszökött. A 100—50 forintos árak helyébe ezresek léptek s nem volt ritka a 10.000 forintos kép sem. A háború kitöréséig körülbelül úgy állt a helyzet, hogy a művészet szerényebb tehetségű szolgálóinak is tisztességes polgári megélhetést biztosított. A háború bekövetkeztével s főleg a békekötés utáni időkben (leszámítva a pénz értékromlásának abnormális viszonyait) az anyagi lehetőségek nagyon lecsökkentek. A képárak nem igen haladják meg az 1000—500 pengőt s a vásárlások száma gyér. Kiállításokon jóformán csak az állam és a közületek vásárolnak. A gyűjtők közvetlen kapcsolatban állanak a művészekkel s kiállításokon kívül jóval alacsonyabb áron vásárolnak. Mégis a művészek száma szinte hihetetlen mértékben felszökött.

Budapesten kb. 1000 olyan festő él, akinek művészetén kívül más jövedelmi forrása nincs. Vidéken ugyancsak 800-ra tehető a számuk. Miután pedig a leszegényedett társadalom nem képes ezt a tekintélyes tömeget foglalkoztatni, a művészyomor hallatlan méretekre fokozódott. Mikor azonban művészyomorról beszélünk, be kell ismernünk, hogy legtöbb esetben a művész név csak önmagukat és a művészetet félreismert ál- és féltehetségeket rejt, kik a hivatali vagy a kézi munka terein helyüket vígan megállanák, de elszokva ezektől, vagy kikopva belőlük, a művészkedés mindent betakaró palástja alá menekültek s e címen igénylik maguk számára az ú. n. jótékonyági vásárlások s a különféle műpártoló és segélyező alapok obulusait.

Művész és közönsége között közvetítő a kritika. Hazánkban a műbíráló igen gyenge alapokra épült. Említettük már, hogy a századelejének egyik legműveltebb és legiskolázottabb ízlésű írója, Kazinczy, képzőművészeti alkotásokkal szemben csupán általános és inkább irodalmi szemszögű reflexiókra képes.

Az 1839-ben megindult Pesti Műegyleti kiállítások nyomán csakhamar megindul a hírlapi és folyóirati műbíráló, azonban első hangjai az apagyilkosnak is megbocsátás jegyében hangzanak el. Nem a minőség alapján bírálták el a képet, hanem annak hazafias külsőségei szerint, nem ritkán elegendő volt valamely szívetdobbantó cím is a sikerhez. Bíráló hangok a Pesti Műegylet kiállításainak során inkább csak magával az egylettel, annak működésével szemben hangzottak el, midőn kifogásolták a magyar művészek mellőzését. Az 1861-ben alakult Magyar Képzőművészeti Társulat minden oldalon segíteni akart a bajokon. Kiállításain művészi színvonalat biztosított s évkönyveinek lapjain jeles műbírálók, köztük Henszlmann Imre, az akkori viszonyok között mintaserű kritikákat írtak. Természetesen a napilapok és irodalmi folyóiratok bírálati továbbra is legfőbb rajongani tudó dilettáns kritikusok tollából származtak. Keleti Gusztáv volt az első, ki a bírálatot hivatásból űzte. Annyira, hogy ecsetjét is félretette, amellyel pedig ügyes szerkesztésű közepszerű romantikus tájképeket festett. Bírálati terjengős leírásokban s a képek gondolati tartalmának messzemenő fejtegetéseiben merültek ki. E közepszerű tehetség azonban valahányszor igazi tehetséget sejtett meg a maga közelében, a félelem irigységével harapott abba bele. Madarász kezéből csakúgy kiverte az ecsetet, mint később Szinyeiéből, a fiatal Munkácsy leócsárolta s a hazakívánczó Zichy Mihály elhelyezkedési szándékait jobb ügyhöz méltó buzgalommal megakadályozta, úgyhogy az elkeseredett Zichy egyik levelében hevesen kikel ellene s a „disznópark festője“ gúnynévet ragasztja rá. Sokáig uralkodott Keleti a magyar műbíráló terén, de szélesülvén a horizont, becsületes készültségű kritikusok váltják őt fel. Folyóiratok indulnak kizárólag a művészet jegyében, festőket s műveiket önálló kisebb-nagyobb dolgozatok tárgyalják.

Bírálókat és bírálatot említve, fölmerülnek a magyar művészet tragédiái. Azokat a sajnos, nem ritka eseteket értjük, midőn reményes indulások különböző defektusok folytán derékbatörttek. Tragédiákat mondottunk, bár mint látni fogjuk, az újrakezdés nyomán kelt

késő és mindent jóvátenni szándékozó elismerés nem egyszer boldogvégű érzékeny drámákká szelídítette ezeket. Az első köztük Madarász. Théophile Gautier barátja, a párizsi Salon nagy aranyérmének birtokosa 1870-ben hazatér azért, hogy beteljesedjék rajta is a *nemo propheta in patria* végzete. Kiállított képét gyarlónak bélyegzi a kritikus. Madarász érzi a rosszindulatú igazságtalanságot, elfut, ecsetét sutbadobja s a párizsi művelt világ egykori kedvence egy kis felvidéki rézhámor üzleti bajai közé temetkezik. Élete végén újból ecsethez nyúl, késői képein azonban tükröződik, hogy bár semmit sem tanult, rengeteget felejtett. Halála után még egy méltatlan támadás érte őt, midőn hagyatéki kiállítása után az egyik napilap a késői képek alapján egész művét mélyen alábecsülte. Különös pedig a közízlés. Madarász kevésszámú műve alig-alig ismert a közönség előtt. Hunyadi László, a Zrínyi és Frangepán és az ezekhez méltán csatlakozó Zách Felicián nem népszerűek. Ellenben késő és hamis pátoszú Petőfije a legismeretebb és legelterjedtebb kép Magyarország területén.

Hasonló sors érte Szinyei Merse Pált. Azzal a különbséggel, hogy számára kamatostul megtérült minden, ami fiatal korában elsikkadt előle. Fejlődésének megszakadásával csak a magyar festőművészet vesztett. Ugyanúgy, mint Gyárfás eltűnével, akit ugyanaz a toll riasztott el, mint az előbbi két művészt.

Hollósy pályatörése mély gyökerű. Temperamentumában rejlett az ok, mely művét megakasztotta, épúgy, mint ahogyan Székely Bertalan is töprengő, önmarcangoló temperamentuma miatt lett sok tekintetben kerékkötője a saját hasonlíthatatlan nagy tehetségének.

Betegség okozta viszont Munkácsynak és Paál Lászlónak lehelését. Munkácsy az egész világ ünneplő, elismerő tapsai közül szállott sírjába. Akkor, mikor művészetének megbecsülését még nem törte meg a könyörtelen bíráló, jöllehet fejlődése már régen megállott, alkotóereje kimerült. Halála egy mindenképpen teljessé vált sorsot zárt le. Mindenben részesült és pedig nem közösséges mértékben. Nyomorúsága rendkívüli volt, de rendkívüli volt később anyagi kARRIERJE is. Művészte mind hazájában, mind külföldön ismert és hatásában jelentékeny volt. Címek, kitüntetések fölös számmal borították el.

Paál László Munkácsy barátja és sok tekintetben tanítványa, harminchároméves fiatalságában dőlt ki a sorból. Életében alig jutott számára babér. Elmélyülő művészte, finom zöldjei és barnái jobbadán csak halála után fedeződtek fel. Honfitársai részéről egyfelől, kik műveit összeszedve, itthon szereztek meg emlékének a nemzet elismerését, élelmes hamisítók részéről másfelől, kik ugyancsak rávetették magukat kapható műveire, hogy Rousseautól Corotig a barbizoniak majd minden mesterének nevét rájuk applikálva, mohó amerikai gyűjtemények kincseivé avassák azokat.

Újabb művészetünkben Nemes Lampérthnek és Derkovits Gyulának tragikus sorsa vált a magyar művészet ügyének veszteségére. Nemes Lampérth, kinek sokat ígérő robusztus fiatal erejét koporsó nélkül adták vissza az anyaföldnek és Derkovits, kinek meditáló, majd expresszionista keserűségekben tobzódó, majd harsogóan agitatív

erejű, ismét másutt finom színek hangulatává halkult művészete — szinte napjaink közelségében torkollott az éhhalálba.

Természetesen következik a tragédiákat okozó művésznyomorból, hogy művészeink igyekeznek a maguk sorsát úgy, amint csak lehet, biztosítani. Minthogy pedig egyesülésben az erő, a művészek számának megnőttével, megnövekedett az egyesületek száma is. A múlt században a Társulat egyedülvalósága óriási tekintélyt biztosított tagjainak, azonban a modern irányzatok jelentkezésével e tekintély! alapon való társulás nem bizonyult elég rugalmasnak. Mellette tehát a magukat mellőzöttnek érző vagy törekvéseiket a társulat keretein belül kifejtteni nem tudó művészek új, sajátos szándékainak kifejtésére alkalmat teremtő egyesületeket hívtak életre. E divergáló csoportokon kívül pedig újabban az „őstehetségek“ is kollektív erővel jelentkeznek. Az őstehetség jelszóval ina különös sikereket lehet elérni. A nép, a föld népe felé forduló politikai figyelmet néhány magát hivatottnak érző szakértő siet kamatoztatni mind a köz, mind pedig a maga számára s újabban nemcsak egyesével, hanem csapatjával jelentek meg a kiállítóteremben a technikai felkészültség nélkül való, iskolázatlan, tehát primitív, de indulásukban nem népi, hanem „úri“-művészetet űző utánczó őstehetségek. Természetes, hogy politikum is rejtőzvéen a jelenség mögött, a sajtó egy része egetverő hozsannák között vagy könnyes megindulással ünnepli a „magyar vér“ és a „magyar igazság“ újabb diadalmas megnyilvánulását s a dolog végre is ennyiben marad.

Azok, akik mint őstehetségek dicsőség felé indultak, vagy visszafordulnak a humusz felé, melyből kirángatták őket, vagy lépteiket titokban valamely festőiskola felé irányítják, mely esetben lehet ugyan, hogy jó művészekké válnak, de végeredményben megszűnnek őstehetségekké lenni, sorsuk és lehetőségeik beolvadnak a tanult művészek közösségébe. Igaz, hogy tanulmányaikat mind maguk, mind pártfogóik gondosan titkolják s mint jellemző tünetet említjük meg, hogy az egyik főemberük ugyancsak titokban több mint öt esztendő teltét a müncheni akadémián.

Mint vörös fonal húzódik végig a könyvön a korszerűség kérdése. Genthon analíziseinek során gondosan végigkíséri művészeinek életútját, stíljük eredetét a lehető legaprólékosabban kikutatja. A nyert eredmények alapján pedig felveti a korszerűség problémáját és minden esetben megállapítja a terhükre mutatókozó késlekedés! nyomatékor

Kérdés, helyes módszer volt ez, vagy inkább lett volna helyénvaló a művek idővel nem mért önmagukban és önmagukért való értékvizsgálata? A kérdés indokolt, hiszen valamely műalkotás abszolút hatásfokát nem mérheti idő. A műalkotás keltette megilletődés, bensőnkét átjáró élmény, az átélés pillanatában tökéletesen független a keletkezés külső körülményeitől. Róla a művész testet öltött lelkiisége beszél hozzánk, fogalmakkal ki nem fejezhető nyelven. Meg kellene tehát kísérelni talán azt, hogy a művészet magyar jelenségeit függetleníve az időviszonyok vizsgálatától, pusztán a keltett élmények intenzitásának szemszögéből rendszerezzük. Nem kétséges azonban, hogy aki ezt az utat választja, vagy tökéletlen munkát végez, vagy tökéletességre

törekedve, menthetetlenül a lehetetlen absztrakciók és túlhajtott hasonlatok útvesztőjébe téved.

A műalkotás keltette élményt analizálni és mások számára hideg reprodukciókon, holt betűkön keresztül átcsempészni nem lehet. Következésképpen nem lehet jó az a rendszer, mely pusztán kvalitások alapján épül fel.

Ezért vált történetivé a művészetekkel foglalkozó tudomány, ezért kanyarodott el a meddőnek bizonyult esztétikai síkról, mely üres általánosságoknál többre nem képesítette, holott mint tudománynak többre volt igénye.

Minden tudomány normatív. ítéleteket állít. Minden ítélet pedig reláció, mely végső esetben valamely abszolútumhoz vezet. A XIX. század európai művészettörténetében ezeket az abszolútumokat a változások kezdőpontjai jelentik. Mindent, ami Európában a művészet terén történt, mint jelenséget, a kezdet pontja határoz meg s csak ezután következhetnek más szempontok, melyek gyakran nem is ütköznek össze a korszerűség adottságaival.

„Korszerűség sajátos nemzeti jelleg nélkül mit sem ér, mert nem épül be a nemzeti organizmus boltcikkelyei közé s a fordítottjának sincs szerepe a művészet folytonosságában: nemzeti művészet korszerűség nélkül csak a szerény vidékiességig emelkedhet“ — írja Genthon. Tehát a korszerűséggel a nemzeti jelleg, de ugyanígy a mesterségbeli képzettség, az artisztikus érzés párhuzamos jelenségek, melyek többé-kevésbé közel esnek egymáshoz. Hibás szemlélet volna tehát Genthon korszerűség problémáit az aláértékelés szándékával illetni. Nem az eltávolodás mértéke után kutat, hanem azt vizsgálja, mennyire közelítette meg nemzeti művészetünk az európai szintet. Ez pedig helyes, sőt egyedül helyes törekvés. Kétségtelenül történeti és nem esztétikai módszer, de Genthon egész műve a történetiség jegyében fogant. Konceptiójára, látásmódjára kétségtelen hatással voltak a magyar történelemírás legújabb példái, melyek megkívántatták vele is a módszereket, melyek e példákat igazán nagygyá teszik. A módszer mellé azonban széleskörű anyagismeret járul és bámulatos készsége az anyag alakításának.

Genthon tartózkodó író. Ismeri a veszélyeket, melyeket a szubjektivizmus magában rejt s az ezektől való óvakodás gyakran hűvös-főlényessé, gyakran kiábrándultán józanná teszi írását. Itt-ott enged csak felbukkanó érzéseinek, különben a tárgyalás menetének láza fűti csak a könyvet. Ez a láz pedig a kivizsgált, megértett, néha csak megérezett igazságok őszinte, tekintetnélküli kimondásának láza. Ebben szubjektív. Valahogy meglátszik, hogy csak azt írta meg, amit hitt a dolgokról, nem volt tekintettel mások ítéletére, hacsak meg nem *egyeztek* az övével s amit hitt, amit a maga számára kiderített, azt a végső konklúzióig, követésreméltó őszinteséggel és bátorsággal megírta.

A CSEHSZLOVÁKIAI VÁLASZTÁSOK UTÁN

FÖLDCSUSZÁMLÁSOKNAK“ nevezték három-négy évvel ezelőtt Németországban azokat a választásokat, amelyeken minden alkalommal pártok és rendszerek omlottak össze, s az ember ámulva kérdezte, hová vezethet a politikai hangulat ideges hullámzása? A május 19-i csehszlovák parlamenti választások után felmerül a kérdés, vajjon a legújabb erőpróba ilyen földcsuszamlásnak nevezhető-e a csehszlovák politikában, avagy, amit meghatározott, jelentéktelenebb természetű? Mindenekelőtt meg kell állapítani, hogy a köztársaságban a belső politikai forrongás legmagasabb foka nem esett össze a választások idejével, s amikor a szavazók az urnákhoz járultak, a kedélyek háborgása csillapulóban volt. A krízis enyhült, a szenvedélyek elfásultak. A veszedelmes időt 1933 ősze jelentette, a gazdasági mélypont, amikor az autoritativ demokrácia kíméletlenül berendezkedett az országban. A kritikus korszak talán 1934 telén, a marseille-i pör genfi letárgyalása után ért véget. Addig jóformán hétről-hétre nagy bel- és külpolitikai események mozgatták a közvéleményt: belpolitikáikig a német kisebbség Führer-alapon való átszervekedése, a pártfeloszlások és a lapbetiltások, a nyitrai Pribina-affér utóhullámai, a növekvő nyomor, a korona értékének leszállítása, az autoritativ elv berendezkedése, Masaryk elnök betegsége, a hadsereg előtérbenyomulása, a cseh nemzeti ellenzék kialakulása, külpolitikailag a váratlan összeveszés Lengyelországgal, az új német birodalom nyomása, az ausztriai események, Barthou programjának átvétele és Marseille. Ezzel szemben az elmúlt öt hónap alatt kibontakozások és új szervezkedések csillapították a lelkek viharát. Az orosz szövetség értéke, a devalorizáció kezdeti sikere, a belső rend megszilárdítása, a normális gazdasági vérkeringés visszatérése annyira szembeűnő volt május derekán, hogy a cseh választó aránylag megnyugodva és bizakodva járulhatott az urnához.

Így történt, hogy a politikai időjósok már hetekkel a választások előtt nem vártak nagy eltolódást, annak ellenére, hogy a választási harc — különösen az utóbbi napokban — az ellentétek heves kitöréséhez vezetett. A legnagyobb érdeklődés a cseh nemzeti pártok egymás közötti küzdelmét vette körül, mert most történt először az államfordulat óta, hogy a tizenöt éves és többé-kevésbé érintetlen cseh nemzeti koalíció (agrárok, szociáldemokraták, katolikusok, Benes cseh nemzeti szocialistái stb.) veszélyesnek látszó ultranacio-

nális ellenzékkel találkoztak: Stribrný fasisztaizű ligájával és Kramár 1934-ben a kormányból kivált nemzeti demokratáival. E két párt egyesült és a „nemzeti egység pártja“ néven német mintájú hatalmas propagandával ostromolta a koalíciós pártok fellegvárait. Ötvenhatvan mandátumot remélt a csehek régi nemzeti szolidaritását megbontó új alakulat, s győzelmével óriási eltolódásokat okozhatott volna a Hradzsín mai politikájában, mert beígérte a szakítást Masaryk és Benes hagyományos irányzatával. A várt szenzáció elmaradt: a nemzeti egység pártja alig tizenhét mandátumot kapott a választásokon. A roham nem sikerült, a koalíciós pártok kisebb-nagyobb veszteséggel visszaverték a támadást. Szenzációk csupán a cseheken kívül eső politikai életben történtek, a németeknél s az osztálypártoknál, ahol a kommunisták mindenfelől várt letörése nem következett be.

A jóslások tehát hozzávetőlegesen beváltak, de ami történt, valahogy mégis jelentősebb lett, mint bárki gondolta. A cseh kormánypártok nem gyengültek le lényegesen s veszteségük legfeljebb lemorzsolódásnak nevezhető. Ilyen körülmények között mai helyzetük kétféleképpen ítélnél meg. Egyesek szerint a cseh nép elutasította a demokrácia elleni támadást, mert bármennyire gyengült a demokratikus mentalitás Európában, kitartott a régi bevált koalíciós rendszer mellett s az összpontosított támadás ellenére csaknem ugyanúgy választott, mint 1929-ben, pedig azóta politikai világok omlottak össze, s az emberek gondolkozásmódja a prosperitás eltűnésével egyidejűleg lényegesen megváltozott. Mások szerint az 1929-es alappartok megmaradása nem a politikai stabilitást jelenti, hanem az elfáradás és tanácstalanság jeleit. A cseh politikai közélet elmerededik, elcsökönysödik. Egyhelyben topog, nem tud alkalmazkodni és az történik benne, amit a történelemben „elkínaiasodásnak“ szokás nevezni. Aggkori tünetek mutatkoznak az előtérben. Inkább a megszokottság tartja őket, mint az elismerés. „Harminc évig így szavaztam“ — mondotta egy öreg prágai cseh —, „miért szavazzak most másképp?“ Az emberek kitananak a merő formalizmussá vált régi rendszer mellett s a megszokott berendezkedések csak azért maradnak meg konvenciózusan rettenetes sokáig, mert hiányzik a lendítő dinamizmus és frissesség, amely életesebb formákba ragadja őket.

Az UTOLSÓELŐTTI PARLAMENTI választások 1929 őszén folytak le Csehszlovákiában. Ha az áttekintés kedvéért összehasonlítjuk az akkori eredményt a mai eredménnyel, arra a megállapításra jutunk, hogy az eltolódás a cseh pártoknál nem nagy. Természetesen tekintetbe kell venni, hogy a szavazók száma 1929-től 1935-ig 7,385.084-ről 8,231.265-re emelkedett, azaz 11.45 százalékkal, amit be kell számítani az eredményekbe. Így például a csehszlovák agrárpártra esett szavazatok a hat év alatt 1,165.498-ról 1,176.517-re nőttek ugyan, de ha 11.45 százalékos természetes szavazatszaporulatot tekintetbe vesszük, e számnak körülbelül 1,280.000-re kellett volna nőnie, hogy a párt az össz-szavazatoknak 1929-es százalékarányát megőrizze. Ebből a számszögből nézve a többi koalíciós párt vesztesége lényeges \$ főleg azt igazolja, hogy a fiatalság másfelé orientálódik, míg a régi

szavazók megszokottságból kitartanak. A szociáldemokrata párt 1929-ben 963.462 szavazatot kapott, s a zsidó párt, amely 1935-ben közös listán indult vele, 74.539-et (összesen 1,038.001), míg most a két párt közös listája 1,034.804 szavazatot ért el, tehát alig régi állományát, nem beszélve a természetes szaporulatról. Benes cseh nemzeti szocialista pártja az 1929-es 767.328 szavazatról 755.931-re esett vissza, azaz 11.60 százalékot veszített abból a számból, amit a természetes szaporulat beszámításával ma el kellett volna érnie a régi arány megőrzésére. A negyedik koalíciós párt, a cseh néppárt szavazatai 623.340-ről 615.851-re zuhantak. A lemorzsolódás tehát minden pártnál látható, ha a veszteség nem is nagy.

A nyereséget az ellenzéki iparospárt zsebelte be, amely 291.209 szavazatból 448.004-re ugrott, továbbá Gajda fasisztái, akik semmiből 167.440 szavazatra nőttek, végül Szlovenszón Hlinka szlovák néppártja 564.267 szavazatával a régi 425.051 szavazat helyett. A cseh nemzeti ellenzék, mely a győzelem biztos reményében indult a harcba, nem nyert, sőt veszített: külön-külön pártjai 1929-ben 456.358 szavazatot kaptak, míg most egyesülve csak 430.397 szavazatot. A német kisebbségnél az eltolódások sokkal lényegesebbek. Henlein nemzeti frontjára 1,249.497 német szavazott (a szavazatszám nagyobb, mint az agrárpárté), míg 1929-ben a Henlein-front alapjainak tekinthető és 1933-ban feloszlott német nemzeti pártra és német nemzeti szocialista pártra mindössze 600.479 szavazat jutott. A kormányt támogató német aktivista pártok letörtek s elsősorban az ő letörésük okozta azt, hogy a régi koalíció megbukott. A német szociáldemokraták 506.761 szavazatból 299.925-re estek vissza, a német agrárok 396.454-ről 142.388-ra, de az ellenzéki német keresztényszocialista párt is lecsökkent 348.066 szavazatról 162.797-re. A szlovenszóni magyar pártok 265.000 szavazatot kaptak az 1929-es 257.372 helyett, míg a kommunisták a várakozás ellenére 753.220 szavazatról 849.485-re tudtak emelkedni. A harmadik internacionálé pártjának megerősödése tisztára a cseh és a szlovák pártok rovására történt, mert míg a német vidékeken Henlein hatalmas szuggesztíójának hatása alatt a kommunista szavazatok általában 15—35 százalékkal fogytak, cseh és szlovák vidékeken ugyanilyen arányban szaporodtak. Az 1929-es választásokon a kommunisták főleg a németlakta iparvidékeken hódítottak, most súlypontjuk Szlovenszóra és Prága környékére esett, ahol nemcsak a német területen veszített 80—00.000 szavazatot szereztek vissza, hanem még újabb 100.000-et nyertek. A kommunisták jelentették Henlein megerősödése és a cseh nemzeti ellenzék kudarca után a választások harmadik statisztikai meglepetését. A nyilvánosság azon a véleményen volt, hogy a párt súlyosan veszteni fog, mert a korszellem nem kedvez neki és a moszkvai agilis támogatás elmaradt. Ezzel szemben a párt megizmosodott és gyarapította az ellenzék erejét. Máskép a meglepetés nem magyarázható, csak azzal, hogy a csehszlovák-orsz szövetség nyomán támadt prágai lelkes oroszbarátság, a szovjet szinte hivatalos istenítése Csehszországban, ahol ismét a hatalmas szláv testvért és szövetségést látják benne, ilyen közvetett módon hatott a választókra. Lám, a szudétánémetek, akik

nem csatlakoztak a hirtelen kivirágzott csehszlovák-oroszl barátságához» nemzeti öntudatuk páncélzatában tényleg kiszorították a kommunista pártot pozícióiból.

A régi koalíció valamennyi pártja 4,025416 szavazatot képvisel az új parlamentben, a régi ellenzék 4,197.888 szavazatot. A vereség nyilvánvaló. Súlyosabb a helyzet Szlovenszkón, ahol a hat kormánypártösszesen 566.307 szavazatot kapott, az ellenzék viszont 1,059.170-61» azaz a 34 százalék kormánypárti választóval 66 százalék ellenzéki áll szemben. (1929-ben 39 százalék kormánysszavazó, 61 százalék ellenzéki volt.) Ugyanez a helyzet Ruszinszkóban. S míg az arány Cseh és Morvaországban az 1935 június 4-én az iparospárt bevonásával alakult új koalícióval megváltozott, Szlovenszkón és Ruszinszkón most sem tolódot el lényegesen, mert az iparospárt, az új kormánypárt, Szlovenszkón jelentéktelen s mindössze 42.005 szavazatot kapott. Az új kormány a köztársaság déli részén csaknem ugyanolyan gyenge, mint a május 19-én elutasított régi volt. Ez a vidék túlnyomó többségben ellenzéki maradt, sőt az ellenzéki szavazatok száma a prágai kormányátalakítás ellenére néhány százalékkal gyarapodott. A koalíciós kormányok évről-évre, választásról-választásra veszítik a talajt Szlovenszkón.

SEM A CSEH KOALÍCIÓS PÁRTOK, sem a cseh nemzeti ellenzék nem érte el azt, amit a választások előtt ígért. A nemzeti ellenzék gyenge maradt, a kormánypártok lemorzsolódtak. A szavazatok eredménye bizonyos megszokott egykedvűséget mutat s e kezdeményezés nélküli kedvetlenségnek bizonyára lélektani okai vannak. A cseh pártokban, mint a cseh közéletben a jelen pillanatban hiányzik az egyéniség varázsa. Szürke hivatalnokok vezetik a kormánypártokat, bizonytalan existenciák az ellenzéket. A nagy garnitúra, amely annakidején az államot teremtette, kiöregedett vagy visszavonult. A pótlás tökéletlen. A cseh nemzeti ellenzék gyászos fiasokját például kizárólag az okozta, hogy hiányzott táborából a kimagasló egyéniség, aki az únot és az elégedetlen kedélyek másfelé vágyását határozott irányban kristályosítani tudta volna. A cseh szavazó megnézte a cseh ellenzék vezetőit, a szellelbelélt Stribrnyt, az öreg és apatikus Kramárt, a nagy ambíciójú gazdag Hodácsot és savanyú arccal maradt inkább a koalíciós pártok szürke politikai bürokratáinál, mintsem áttért volna az új front kétes értékű és vonzerő nélküli, mindenfelől összekapart vezetőihez. A kormánypártok közül a szociáldemokraták és a csehkatholikus néppártiak egyáltalán nem rendelkeznek kimagasló alakkal, az agrárpártban Svehla örökét nem képviselheti méltón sem a szürke Malypetr» sem a nehézkes Udrzal, sem a csak szervezni tudó Beran, sem a Prágában idegennek érzett nagyúri mentalitású Hodzsa Milán. Egyedül a csehszlovák nemzeti szocialista párt mutathat fel értékes egyéniséget: Benes Eduárdot. De a külügyminiszterre valahogy ráillik Ady Endre szava: kinótt a fajából. Európai figura, akinek arca állandóan nyugati Mekkája felé fordított: Párizs felé (legújában a keleti Moszkva felé is), míg az otthoni dolgokon szinte keresztülnéz. A sörívó, a Szejkhangulatú és társadalmilag bizonyos patriarchális primitívtségben élő

cseh kispolgár a felháborodás hangján beszél Benes „vagyonáról“, amely bizonyára nem nagyobb, mint a többi politikusé, csak szembe-tűnőbb, s rosszalja, hogy a külügyminiszter finom palotában lakik, nem érintkezik a néppel és gögösen fölépítette Európa legfényűzőbb külügyminisztériumát.

Pedig Benes az elmúlt hónapokban kitartóan és a nála megszo-kott rendszerességgel törekedett a népszerűsége. Mintegy előkészítette elnökjelöltségét. Az egész országban, Szlovenszkon és a német vidéken is előadásokat tartott különféle bel- és külpolitikai kérdés-ről, bemutatkozott a lakosság minden rétegének és turnéját a sajtó jól megrendezett tömjénezésével vétette körül. A népszerűség rend-szeres előkészítése a választáson nem kamatozott: Benes pártja volt az egyetlen a kormánypártok közül, amely négy mandátumot veszített. A más nemzetiiségű megfigyelő előtt egyenesen érthetetlen az ellen-szenv, amivel a cseh polgár Benest fogadja. Sok más nemzet büszke volna, ha Beneshez hasonló eredményes személyiséggel rendelkeznek, a csehnek nem igen kell a külügyminiszter. Bizonyára a hideg dip-lomatalelkek tragédiája mutatkozik meg a kiváló cseh külügyminiszter sorsában, a Talleyrandoké, a Metternicheké, akik ironikus személyi-ségükkel bármennyire fontosak, mégsem nyerik meg a feltétlenül temperamentumot, lelkesedést és némi forró demagógiát óhajtó közön-séget. Benes nem tud elkápráztatni, a tömegre nem hat. Az ő arénája a tárgyalóterem, az íróasztal, a katedra. Kifelé kopott hangú, ironikus arcú, hideg — s lehet, hogy arrogáns is. A cseh közvélemény szemmel-láthatóan nem tud felemelkedni e tűznélküliséghez.

A május 19-i választások lélektani elemzésének első tünete, hogy a cseh táborban hiányzott a kimagasló személyiség s így az eredmény nem változtathatta meg a konvencionális formákat. Egyetlen személyi-ség maradt meg frissen és fiatalon a nagy garnitúrából, Benes Eduárd, de bebizonyosodott, hogy a nép idegennek érzi s nem lelkesedik érte túlzottan. A tanulság tehát az, hogy Benes nem állotta ki a népszerű-ségi próbát s e tény messzemenő következményekkel járhat az esedé-kes politikai fejlődésben. A külügyminiszter kénytelen lesz feladni alapelveinek merevségét, ha azt akarja, hogy a cseh belpolitikában arra a helyre kerüljön, amely sikerei miatt megilleti.

Az EGYÉNISÉG VARÁZSA, ami közvetlenül a háború után, az első cseh garnitúra ragyogásának zenitjén oly bőségesen sugárzott a cseh népre, ez alkalommal a németeket igézte meg. Tizenhat évig hevert összetörtén és apatikusan a politika útszéli árkában a csaknem négymillió szudétánémetség, ezer kísérlet, ezer sopánkodás ellenére nem tudott magához térni az összeomlás kábulatából, széthúzott, veszekedett, pártokra bomlott, míg most a távoli hitlerizmus hatása s közletről egy kimagasló fiatal szudétánémet politikus — Henlein — csaknem rejtelmesnek nevezhető egyénisége csodát mívelt soraiban. Henlein úgy hullott a német kisebbség közé, mint az őskori kristályo-sodás esedékességének pillanatában a bogár vagy az apró kavics a nem szilárd halmazállapotban lévő kőzetbe, amely földrengésszerű robaj-jal borostyán kristályhegyé tornyosodott. A puha szudétánémetek

ismét kemény germánokká váltak, fajuk előnyeivel, energiájuk sodró kiteljesedésével, de talán a hitleri hibákkal is. A cseh nép ámulatára a legerősebb politikai párt friss lendületével vonultak be a Rudolfinumba.

A választások legérdekesebb és legfontosabb eseményét kétségtelenül az ország németjeinek sejtett, de a várakozást felülmúló ébredése jelentette. Az eredmény kihirdetését követő első konsternációban néhány prágai lap helyesen írta a cseh közvélemény meglepetéséről: „úgy tesz, mintha eddig nem tudta volna, hogy a köztársaságban németek is élnek“. Tizenhat évig a prágai utca tényleg nem törődött Észak-Csehországgal s a német probléma legfeljebb a politikai vezérllet beavatott köreit foglalkoztatta. Most Henlein 13 millió szavazattal döngette a kapukat. A legerősebb, a legelsodróbb volt, erősebb, mint a teljhatalmú agrárpárt 1.1 millió szavazata. Az amatőr statisztikusok pontosan kiszámíthatták, hogy a német pártokra esett szavazatok alapján a köztársaságban 3.7 millió német él s nem 3.2 millió, mint az 1930-as népszámlálás megállapította. A sziléziai határon lévő hulcsini földecskén, amelyet Csehszlovákia azért kapott meg 1920-ban a német birodalomtól, mert állítólag szlávok lakták, s ahol a népszámlálás tényleg 80 százalék csehet és 20 százalék németet mutatott ki, a választásokon Henlein pártja a leadott szavazatoknak több mint 90 százalékát érte el s az összes cseh pártok együttevve alig 6—7 százalékot. Ez és számos hasonló eredmény megdöbbentette Prágát. Új belátások, új tervek, új fejlődési folyamatok érlelődtek. A cseh közvélemény és a politikai vezetőség egyaránt meggyőződött arról, hogy a németekkel való bánásmód alapvetően hibás volt, akár a szigor, akár a nemtörődömség, akár az enyhesség aspektusából tekintenek rá, s a köztársaság alapvető problémájával a jövőben másként kell foglalkozni. A cseh lapokban ádáz polémia indult meg, hogy kit terhel a felelősség az állapotok elmérgesedéséért. Jellemző, hogy nem is annyira Henleint támadták, mint önmagukat. A cseh kisembernek kétszeresen fáj, hogy a németek imponáló fegyverzettséggel megvalósították a nemzetnek azt az összefogását, amelyet Stribrny tökéletlen és nyegle „nemzeti egység”-pártja eredendő hibái miatt nem valósíthatott meg a cseheknel. Bántja őket saját politikai tökéletlenségük s a németekről a harag és az elkeseredés ellenére bizonyosfokú tisztelettel beszélnek.

A HENLEIN-FÉLE NÉMET „földcsuszamlás“ után elmaradhatatlan a politikai élet újféle fejlődése, még ha közvetlenül a választások után nem történnek is azonnal mélyreható változások. Május 19-e legalább közvetve fontos dátum marad a cseh politikai történelemben. De mi fog történni? Miben nyilvánul meg az új? Elvégre az eddigi koalíció rendszere bizonyos könnyen megvalósítható kiegészítés után zavartalanul tovább uralkodhatik, ha régi ereje és tekintélye meg is csappan. Az agrárpártból, a cseh néppártból, a csehszlovák nemzeti szocialista pártból, a szociáldemokratákból és a német aktivistákból álló koalíció eddig 176 képviselővel rendelkezett az ellenzék 126 szavazatával szemben. Most leesett 149 mandátumra, azaz két mandátum

hiányzott a minimális többséghez. A megvert koalíció azonnal a választások után hozzátartott a megtépázott köntös kijavításához és a flastromok felragasztásához, anélkül hogy hajlandó lett volna programját lényegesen módosítani. Ha szétnézünk a Rudolfinum pártjai között, szükség esetén négyet találunk, amely legyőzhetetlen akadályok nélkül csatlakozhat a kormányhoz. Az első a cseh iparospárt tizenhét mandátumával, a másik Hlinka szlovák néppártjának huszonekét képviselője. A harmadik — végső szükség esetén — Gajda hat fasisztája, aki kisebb-nagyobb kedvezménnyel bizonyára megnyerhető. A negyedik végül a Stribrny-Kramár-féle nemzeti egység, a nagy lendülettel a választásokba indult, de ott döntően megvert cseh jobboldali ellenzék roncsa (17 mandátum). E pártnál a kudarc következtében nagy a meghasonlás. Egyik vezére, Hodács máris visszavonult a politikai élettől s Kramár és Stribrny is ezt akarja tenni, de ha rezignálásukra nem kerül sor, akkor is felbomlik Stribrny ligájának és Kramár nemzeti demokratáinak kissé erőszakolt nemzeti egysége. Nem lehetetlen, hogy a közös frontból kivált nemzeti demokraták bűnbánóan visszatérnek a kormányba s ebben az esetben a kormánytöbbség újra 10—2 mandátummal gyarapodhatnék.

Egyelőre csak az iparospárt sietett a kormány vizeire evezni, de Hlinka pártja szintén tárgyal, s ha fontos lélektani dolgok nem jönnek közbe, őszre a szlovák autonomisták kívülről vadnak látszó, de bévülről puha pártja ugyancsak kormánytámogatóvá válik. A szlovák néppárt sürgősen szanálásra szorul, s ezért sietni kell. Hlinka másfél évtized óta űzi különös politikai egyensúlyjátékát, amely abból áll, hogy a választási periódusoknak körülbelül felét a kormányban tölti, a felét az ellenzékben. Kormánytámogatása alatt jó állásokban elhelyezi embereit, híveinek koncessziókat csikar ki, szanálja vállalkozásait, megbocsáttatja bűneit s egyéb — gyakorlati s nem elvi — előnyökre tesz szert. Ha eléri gazdasági telítettségének lehető legmagasabb fokát, ami természetesen együtt jár szlovenszkói népszerűségének mélypontrazuhanásával, ügyesen faképnél hagyja a kormányt s újra elkezdi harcos agitációját Prága ellen, ellenzéki hevességben újra felülmúlja a többi ellenzéki párt akcióit. Lapjait sorra elkobozzák és betiltják, embereit bebörtönzik, de káderei újra megtelnek hívőkkel és szavazókkal. Május 19-ével a szlovák néppárt éppen e vad ellenzéki kampányt fejezte be fulmináns sikerrel, most sürgősen a kormányhoz kell közeledni, mert a heves harcban a felbőszített centralizmus éles eszközöket használt már Hlinka pártja, sajtója, intézményei és emberei ellen.

Tartós biztonság az iparospárt vagy a szlovák néppárt bevonásával sem érhető el. A szlovák katolikusok kormánypártiságát főleg az agrárok és a szociáldemokraták nézik ellenséges szemmel, mert ha a „lidákok“ és a „ludákok“ (a cseh katolikus és a szlovák katolikus néppárt) a kormányon belül szövetkeznenek, a katolikus befolyás, amelyet a modus vivendi és a június végén Prágában tartott nagyarányú csehszlovákiai katolikus kongresszus amúgyis aláhúzott, a kellenél döntőbben érvényesül és összeütközésekhez vezet. Az oroszbarát irányzatot a katolikusok például szeretnék revízió alá venni s akadémikusok megzavarná a külpolitikai munka mai nyugodt

szuverénitását s Benes ezért nem óhajtja. Ezenkívül Hlinka autonomista kívánságai sötét viharfelhőként újra megjelenének a láthatáron. A június eleji tárgyalásoknál a teljes autonómiát jelentő pittsburgi szerződésről ismét szó esett a lapokban s Pittsburg olyan név, amit nem szívesen hall a Hradzsín-kormány. Benes, a szlovákok nagy ellenjátékosa, éppen a választásokat megelőző időben fejtette ki előadásaiban, hogy a csehszlovákok megtanulhatnak Hitlertől a nemzetet eggyé forrasztó centralista gondolkozásmódot. A jövő legégetőbb feladata szerinte a csehek és a szlovákok egységesítése, mert csak így születhet meg húsz-harminc év múlva a 15 milliós erős és lebírhatatlan középeurópai csehszlovák nemzet. A szlovákok fanyar képpel hallgatták Benes pozsonyi fejtegetéseit és a választásokon feleltek rá. Hlinka nehezen lép abba a kormányba, amelyben a vezetőszerpet az antiautonomizmus Benesé játssza, bármennyire sürgős teendő a szlovák néppárt gazdasági szanálása. Az ellentétek miatt júniusban nem került sor a Hlinkáékkal kiegészített kormány összeállítására, mert ennek a megrázkódtatásnak Malypetr nem akarta kitenni rendszerét. A szlovák néppárt is időt óhajt nyerni. Ugyanakkor a nemzeti egység pártjának bomlása egyelőre nincs annyira előrehaladott állapotban, hogy egyik szárnya a kormányhoz csatlakozzék. Gajda fasisztáit nem hívta senki, Henlein németjeivel a közhangulatra való tekintettel a dezignált miniszterelnök nem mert tárgyalni — s így június elején csupán az iparospárttal kiegészített, gyenge parlamenti hátterű s mindenfelé átmenetinek tekintett kormány vette át az ügyek vezetését Prágában.

A VÁLASZTÁSOK UTÁN ALAKULT harmadik Malypetr-kormány 300 képviselő közül mindössze 166 támogatására számíthat és 150 szenátor közül 82 támogatására. Többsége tehát vajmi gyenge s belülről sem nevezhető kiegyensúlyozottnak. A cseh iparospárt exponense, Najman kereskedelmi miniszter nagy nehézségeket okozhat. Az iparosok az adók leépítésének jelszavával indultak a választásokba (mint ahogy néhány év előtt akkor vonultak ellenzékbe, amikor a kormány a forgalmi adót 2 százalékról 3 százalékra emelte) s most nem hazudtolhatják meg elveiket, amelyekkel rengeteg hívót szereztek, viszont az adók leépítéséről a mai gazdasági helyzetben nem lehet szó. Ezenkívül az iparospárt gazdaságpolitikája szöges ellentétben áll azzal a gazdaságpolitikával, amelyet a kormány eddig a nagyüzemekkel, a nagyiparosokkal és a nagybankokkal szemben követett. Az iparospárt a kisembert védi, a kiskereskedőt, a kisiparost. Egyik alapkövetelése, hogy a nagyüzemek ne foglalkozhassanak reparáló munkával (cipőtalpalás, ruhajavítás, gépek, műszerek, eszközök rendbehozatala stb.), mert ha készáruval el is látják a közönséget, a minduntalan felmerülő javítások elvégzését a kisexisztenciákra kell bízni, hogy megélhessenek. Csehszlovákiában nagy tétel a kisipar. Amikor a Bata-cég néhány év előtt kiépítette cipőjavító műhelyeit, a cipésziparosok olyan tüntető akciót kezdeményeztek, amely csaknem politikai válsággá fajult. A tiltakozást akkoriban a gigantikus Bata-cég esküdt ellensége, az iparospárt szervezte meg. A jövőben tehát a nagyipar és a kisipar konfliktusa a kormány berkeim belül nem egyszer veszélyes helyzetbe sodorhatja

a heterogén kormánytöbbséget és bosszantóan meglassíthatja a kormányzás munkájának ütemét.

Ehhez járul, hogy a szlovák néppárt szemmel láthatóan a kormány-nyal való tárgyalástól függetlenül új taktikát követ, ami ugyancsak bonyodalmakat okozhat. Hlinka most nem pauszban, hanem esetről-esetre akarja a kormányt támogatni s esetről-esetre kiharcolni a megfelelő gazdasági előnyöket. Ezzel a módszerrel jóllakhat a kecske, de megmaradhat a káposzta is: a Hlinka-párt reális előnyöket csikar ki anélkül, hogy autonomista programját kénytelen volna feladni. Malypetr alkalmazkodik a szlovák taktikához s megelégedve a 166 képviselő kis többséggel, maga is úgy óhajt operálni a parlamentben, hogy a fontos törvényjavaslatoknál esetről-esetre megnyerjen vagy semleges-ségre kényszeresen egy-egy ellenzéki pártot (így például a kommunistákat, akik a francia-orosz és a csehszlovák-orosz megegyezés után egy-két kérdésben kormánytámogatókká válhatnak. Már most biztos, hogy a katonai javaslatok ellen aligha szavaznak.). Meddig követheti Malypetr e taktikát, amely új az eddig biztos és nyugodt többségekkel dolgozó csehszlovák kormányzásban, mikor mond csődöt a kormány-pártok kellemetlen gyengeségétől meghatározott labilis módszer, mikor vezet zsákutcába vagy kárhóztatja tehetetlenségre a kormányt az örökös kompromisszumkeresés? E kérdésekre a jövő ad feleletet.

A cseh lapok elismerték (így a legkomolyabb Lidové Novinyban Theodor Bass), hogy a megvert kormány a választások után nem vonta le az esedékes konzekvenciákat és nem módosította programját. A parlamentarizmus történelmében ritka jelenség, hogy az a kormánykoalíció, amelynek mandátumszáma a parlamenti fagypontra alá esett (Csehszlovákiában 151 mandátum kell a többséghez és a régi koalíció 149-et kapott), a választók dezavualása ellenére változatlanul kitar programjánál, s mintha mi sem történt volna, folytatja útját. A többség érdekében sikerült ugyan kisebb koncessziókkal megnyerni az iparospárt tizenhét tagját, de ez a toldozó-foldozó munka, a flastromrakás politikája nem jelenthet alapvető reformot és komoly engedményt a választók hangulatának, mert úgy történt, hogy a régi program lehetőleg ne módosuljon. A kormány parlamenti helyzete a jövőben nehéz lesz. A stabilitás, amellyel rendelkezett, megingott s a jelentősebb ad hoc többségek megszerzése a parlamentarizmust körülményessé teszi, megnehezíti a törvényhozást és elkedvetleníti a közvéleményt. A Hitler előtti Németország parlamentarizmusában láthattuk, hová vezet a kis többségekkel, az örökös pártközötti kompromisszumokkal való operálás. Az egyhelyben topogás, a nehézkesség, a lassúság, a mai kritikus néphangulatú időben a parlament diszkreditálását okozhatja.

A PARLAMENTI ÉLET TECHNIKÁJA tehát az eddiginél nehézkesebbé válik Csehszlovákiában. Magában véve ez is veszedelmet jelent, de komolyabb bajok a május 19-i választások közvetett eredményeként főleg a parlamenten kívül eső síkokon mutatkozhatnak. Elsősorban az újra megerősödött belföldi német-cseh feszültség járulhat hozzá a helyzet elmérgesítéséhez. A szudétanémet probléma Henlein győ-

zelme után nagy szfinksz s a kormány nem tudja, mihez kezdjen vele. De tudja a prágai utca, a cseh közvélemény. Amikor másfél év előtt feloszlatták a csehszlovákiai német nacionalista pártokat, a kormány ismerte feladatát és biztos kézzel látott munkához, míg a cseh közvéleményt hidegen hagyta a szudétanémet probléma, nem érdeklődött iránta, nem foglalt állást. Most megfordítva van: a kormány határozatlan, a közvélemény agresszíven németellenes és fokozott erélyt követel Henleinék ellen. E közvélemény szerint a német nép most levizsgázott az államhűségből s a vizsgán megbukott. Különösen a fővárosban érezhető a lakosság leszámolást követelő agresszivitása. A cseh „hranicsárok“, a német vidéken lakó e¹ szórt cseh kisebbségek, júniusban kongresszust tartottak itt s lángoló felhívásokban kívánták a németellenes politika megkezdését. A német szó ma ugyanolyan ellenségeskedésbe ütközik Prágában, mint 1919-ben s az animozitás óriási. Mindez súlyos bel- és külpolitikai következményű ki-robbanásokhoz vezethet.

A másik gond a gazdasági helyzet, mely a választások befejezésével új fejezethez érkezett. A szavazás előtt két-három hónapig minden terhes intézkedést került a kormány, annál bokrosabb teendők gyűltek most össze. Ismét szigorítani kell a pénzügyi apparátust, fokozni a bevételeket. A gabonamonopólium tavaly kitervezett rendszere például tarthatatlannak bizonyult s az illetékesek azonnal a választások után bejelentették, hogy „az árakat módosítani kell“, természetesen a gazdák rovására. Az agrárpárt, amely fűt-fát ígért május 19-e előtt, ezzel a kis meglepetéssel kedveskedett a választások után a reá szavazó parasztnak. Az ipar és a kereskedelem retteg a nyugati arany biok bukásától, mert ha Franciaország és a többi drágaválságú ország devalvál, azaz újra olcsó és konkurenciaképes lesz a világgiacon, az 1934-es csehszlovák valutaelszállítás elveszti értékét s újabb lépések válnak esedékessé a nélkülözhetetlen kivitel biztosítására. Mindezt tetézi az iparospárt gazdasági „okvetetlenkedése“ a kormányon belül, mert a párt a kisembert erőszakosan védő politikájával bizonytalanná teheti a mai gazdaságpolitikai irányzatot s kaotikus zavart okozhat.

A harmadik probléma, amely kétségtelenül újfajta fejlődést határoz meg a cseh közéletben: a régi tekintélyek lassú eltűnésének jelensége. Kezd érezhetően hiányozni az autoritás. A tengely, amely köré a nemzet szeretete, bizalma, büszkesége kristályosodhat. Az elmúlt évek európai politikája bebizonyította, hogy a történelem e lélektani motorjának nagyobb jelentősége van, mint a tisztára materialisztikus felfogás óhajtaná. Üressé, vezért elenné válik a cseh közélet is. Szürke figurák ágálnak az előtérben, a lelkesedés szétesik, a centrifugális erő gyengül. A május 19-i választások bizonyos fokig már a tekintély krízisét jelentették s az egyhelyben topogó, tanácsalanságot leplező, a megszokottság fegyverével kivívott eredmény nem sok ígéretet tartalmaz. A választások után még inkább érezhetővé vált, hogy a cseh nép únja a régi vezetőket s cseh Henleint kíván, bár a cseh Henlein természetesen a nép szájaizének megfelelően demokratikusabb, baloldaliabb volna, mint német mintaképe. De tekintély legyen, erős, összefogó, szervező, lelkesítő, ügyes, mint a nagy garnitúra volt

annakidején, Masaryk, Svehla, Rasin, Stefanik vagy akár a fiatal Kramár.

E három kimagasló probléma mellé számos kisebb kérdés sorakozik föl. A Vatikánnal kötött *modus vivendi* például szintén fejtörést okoz a gyenge kormánytöbbségnek. Benes ezen a téren sokban engedett régi egyházellenes merészségéből (Szlovenszón Jantausch nagyszombati érseki helynök kezelésébe adatta az esztergomi egyházmegye lefoglalt birtokait s ugyanez történt a többi püspökségben is), de a föld-reformtörvény s számos más szocialistaízü intézkedés megnehezíti az ügy végleges rendezését. Nem lehetetlen, hogy a prágai parlamentben az egyébként heterogén ellenzék nagy része összefog a kormány *modus vivendi* politikájának vitája alkalmával.

A külpolitikai problémákról most nem szólhatunk. A közép-európai kibontakozáson, a német nyomáson, a nyugateurópai fegyverkezésem, az osztrák helyzetem kívül elsősorban a kisantant belső kérdései azok, amelyek Prágát foglalkoztatják. A Hradzsín aggódva figyeli Jugoszlávia külső és belső útjait. Egyrészt attól tart, hogy a délszláv állam gazdasági és politikai érdekei miatt Németországhoz orientálódik (Göring utazása s Jugoszlávia kacérkodása az Anschluss gondolatával), másrészt a horvátok és a szerbek között kiújuló ellentét bántja. Sándor király eltűnése most kezd bontóan hatni: hiányzik az elismert tekintély, amely kiegyensúlyozhatná a két délszláv testvérnép közötti ádáz gyűlöletet s az 1929 előtti állapotok Jefics szerencsétlen választása után újra kísértenek. Prágában érzik és tudják a bajok lehetőségeit s éppen ezért a belső problémák mellett a lidércálmok között néha egy-egy külpolitikai rémkép is megjelenik.

SZVATKÓ PÁL

FIGYELŐ

MEGINT EGY KÖNYVNAP

A MAGYAR KÖNYV TÖRTÉNETE ismét gazdagabb egy Könyvnap-pal, de mi — közönség, írók, kiadók, kereskedők — nem sokban AL gyarapodtunk vele. A város terein és utcáin megint megjelentek a tavalyról ismert sátrak s ha volt köztük új is, nem tette szebbé hétköznapiunkat, (bár helyes lesz külön is megemlíteni az Erdélyi Szépmíves Céh szervitatéri kopjafás székely-bódéját, melyben ötlet is volt, ízlés is). Könyvkereskedőink is kitétték asztalukat boltjuk elé, melléje két széket és nyájasabb arccal invitálták az utcán sietőket, hogy megvegyék — valamelyest olcsóbb áron — azokat a könyveket, amikre nem igen akadt vevő, míg néhány méterrel beljebb árulták őket, a bolthelyiségben. Könyvnapi kiadványok ezúttal jelentős számban tarkították az árusítóasztalt, ám sem tartalmukban, sem külső köntösükben, sem általában: az egész „könyvnapi kiadvány“-gondolatban nem volt köszönet. Mi a baj a néhányéves Magyar Könyvnap körül? Attól tartunk, hogy hiányzik belőle az egészséges gondolat, a megfontolt terv, az emelkedettebb ízlés, a munkára és áldozatra kész szív, — szóval hiányoznak mindamaz elemek, melyek egy intézményt sikerre segíthetnek. Ezzel magyarázzuk, hogy az idei Könyvnap számszerű eredményében elmaradt még a tavalyi megett is: a kereskedő csekélyebb forgalmat ért el, a kiadó áldozott, de nem keresett, az író tantiémjei nem szaporodtak és a közönség nem tanult és nem élvezett. Mivel pedig néhány év előtt azért indították útnak jószándékú kezdeményezők ezt az új intézményt, hogy új utakat törjenek a magyar könyvnek a közönség felé, helyes lesz megállni ennél az idei állomásnál, mely mintha azt mutatná, hogy a vonat eltévedt és most már ismeretlen cél felé szalad.

Tavaly e lapokon maga ennek a folyóiratnak szerkesztője mutatott rá a Könyvnap erkölcsi csődjére, — arra, hogy magyar társadalom és magyar könyv között nem sikerült megteremteni a kapcsolatot.¹ A magyar könyv mellett egyszer évente a nyílt utca során demonstrálni és a munkájába és gondjaiba elmerült polgár előtt feltárni szellemi életünk gazdagságát: ebben az eszmében még lehet valamelyes varázst találni. De az ilyen demonstrációhoz a magyar társadalom vezetőrétegeinek tettel és szívvel való részvétele volna szükséges, hasonlóan az erdélyiek munkájához, melyet tavaly Székfű Gyula itt külön méltatott. Ám hivatalos személyek megjelenése a bódék előtt, ismertebb szépírók autogramm-osztogatása a villamosra várakozó iskolásgyerekek koszorújában és néhány, a pinceraktárból előszedett régi nyomtatvány felfrissítése nem pótolhatja a társadalom lelkes részvételét és nem biztosíthatja a nagyközönség érdeklődését sem. Ennek a mi Könyvnapunknak vagy ötletet kell adni, módszert és mindenekelőtt — könyvet, vagy meg kell szünnie, hogy végül is ne ártson többet, mint amennyit használhatna, ha életképes intézmény volna.

¹ M. Sz. XXI. köt. 279. old.

Elsőbben megfontolandó, nem lehetne-e a Könyvnapnak valamely egységes és állandó — vagy ha úgy tetszik: évről-évre változó — helyet kijelölni, mint aminő pl. az olasz Könyvnapé a római Mercato di Traiano-n. (Emlékezetem szerint már a Basilica Constantiniana-ban is tartottak évi könyvvásárt/. Fájdalom, alig van ilyesmire alkalmas üres közterünk (a budapesti szobor-inflációban minden tapodtatnyi helyre emlékműveket állítunk), de építészeink és iparművészeink bizonyára megtalálnák ennek a problémának ízléses megoldását is. Egy egységestervű „könyvvásár“, ahol minden kiadónak és minden nagyobb könyvkereskedőnek megvan a maga egyéni sátra és kiállítása, bizonyára sokkal alkalmasabb keret a hazai szellemi élet megismertetésére, mint ama bánatos asztalok az utca sarkán, melyek mellé az idén még odatelepedett pesti tavaszunk elmaradhatatlan gyakori palántája: a jótékony egyesület gyűjtőperselye is, néhány dámával és egy rendőrrel; egy okkal több volt ez, hogy a publikum nagy ívben kerülje el még a környékét is a könyvsátornak, ahova egyébként is nehezen lehet odacsalogatni. Olyan könyvvásárra, aminő szemünk előtt áll, el lehetne vinni iskoláinkat; előadásokat és bemutatókat lehetne rendezni, egy s mást demonstrálni a könyv születéséből (papírgyártást, szedőgépet, kötőműhelyt), ami újság volna közönségünk javarészeinek. De ezer itt, említésre sem érdemes eszköz van rá, hogy élet költözzék az egymás mellé állított csinos sátrak világába, s ami élet, az életet is teremti.

De a keret maga még nem a lényeg, s a lényeg a Könyvnapon: a könyv. Az idén egy statisztikus szerint 62 ú. n. könyvnapi kiadványt bocsájtottak ki a kiadók, összevéve 211.80 pengő értékben, tehát ha valaki arra a bizarr ötletre jutott volna, hogy mindazt megvásárolja, amit a magyar kiadók buja képzelete és bőkezűsége eléje szór, egy nap elkölthette volna a dupláját annak az összegnek, amit a szerényebb jövedelmű művelt polgár egy egész évben könyvre kiad. És még azt sem lehet mondani, hogy cserébe egy egész világot kapott volna, mert a Könyvnap alkalmi könyveiről csak sok elnézéssel lehet beszélni. Helyes volna a könyvkiadóknak megszívlelniük, hogy a Könyvnap nem alkalom régi és értéktelenné vált nyomtatványaik piacra dobására; amit évtizeddel ezelőtt rossz papirosra megfontolatlanul kinyomattak, s amit épp ezért eladni nem tudtak, az még nem válik vonzóbbá azáltal, ha könyvnapi portéka gyanánt kellek. Elavult és rossz klisékből, miket nem megőrizni kellene, hanem sietve megsemmisíteni, még akkor sem válik „ajándék a magyar kultúra asztalán“, ha szép címet keresnek hozzá s ezzel évekre elvágják a reményét annak, hogy hasonló tárgyú, valóban derék és hasznos könyv jelenhessék meg a piacon. Vannak kisebb kiadók, akik most már csupán könyvnapi újdonságokkal jelennek meg — évközben alig hallani róluk —, mások megint sikerrel rombolják az árakat önmaguk és kartársaik alatt egy egész esztendőre ezen a tarka könyvjuniálison. Mindebbe tehát rendnek kellene költöznie, hogy az anarchia pusztulásá s ne fajuljon.

Hogy a hazai könyvkiadás és -kereskedelem területén sok minden rendezésre vár, ma már maguk a szakkörök sem vonják kétségbe. A „Corvina“ legutóbbi számában (1935 június 9) maga a szakmai egyesület elnöke szokatlanul hosszú és érzelmes manifesztummal fordul a kiadókhöz és a kereskedőkhöz, hogy őket legalább az árak respektálására és az árusítási feltételek egységesítésére bírja. Sokan azon a nézetén vannak, hogy magát az egyesületet kellene megreformálni, és azon kezdeni, hogy kiadók is, kereskedők is külön-külön tömörüljenek, mert érdekeik, teendőik, módszereik merőben különbözőek, — számos kérdésben éppenséggel ellentétesek.

Am egy egyesület vagy kettő, — könyvkiadás és könyvkereskedelem, könyvpropaganda és könyvnap: mindez csak magán a könyvön keresz-

tül gyógyulhat meg. Nem a tüneteket kell gyógyítani, hanem a betegséget, — nemcsak a szervezetet tatarozni, hanem a szellemet megújítani. Helyesen kijelölt témák, jól kiválasztott szerzők, akiknek tisztességes részese-
sedés jár szellemi munkájuk után; becsületes papiros, rendes tipográfia, tetszetős kötés, — mindezt pedig helyes számvetés alapján olcsón, de nem valaminő „könyvdömping“ erőszakosságaival kapja a közönség. A tisztulásnak ezen az útján jobb és sikeresebb Könyvnapok felé halad majd könyvkiadásunk, szépíróinkat és tudósainkat is megsegítjük és a közönség is gazdagodni fog. A jó könyvhöz meg kell teremteni a jó propagandát is. Hét évvel ezelőtt ugyané lapokon nemzeti könyvpolitikát sürgettünk, — mozgalmat, melynek élén „egy organizmusnak kell haladnia, — íróknak és tudósoknak egyfelől, kiadóknak és kereskedőknek másfelől össze kell fogniok a módszeres, évek programját valóra váltó propagandamunkára. A könyvnek ki kell lépnie a boltból és talán kissé szerénytelenül is, el kell terpeszkednie iskolában, hivatalban, sajtóban, utcán, kiállításokban, parkokban, de falun is. Mindenfelé más és más színben és formában, új és új ötletekkel tarkítva az egyhangú szólamot: „Térj vissza a könyvhöz, mert több s jobb lesz!“. Ebből a programúiból egyedül a Könyvnap valósult meg és egymagában elégtelennek, első formájában fogyatékosnak bizonyult; itt az ideje, hogy a programú további részeit is tetté váltsuk, átfogó nemzeti könyvpropagandát teremtsünk, a falut se felejtsük el és az utódállamok magyar kisebbségeinek ellátásáról is gondoskodjunk. Különösen ez a legutóbbi mindennél nagyobb, komolyabb és felelősségtelibb hivatás.

BALOGH JÓZSEF

A MAGYAR KENYÉR

KIVÁLÓ KULTURBOTANIKUSNAK Rapaics Raymundnak hézagpótló összefoglaló munkája jelent meg a kenyér és a táplálékot szolgáltató növények történetéről.² Tömör megfogalmazásban, nagy irodalmi ismerettel és sokoldalú kutatóérzékkel a gyűjtögető gazdálkodás vadontermő növényeitől kezdve az ősi magyar búzafajtáig számtalan problémát világít meg előttünk. Könyvének legértékesebb és széleskörű érdeklődésre számottartó részei azok, ahol a magyar kenyér és a vele kapcsolatos táplálékok: kásák, pépek, lepények eredetére és művelődéstörténeti jelentőségére mutat rá.

Könyvével kapcsolatban, az idevonatkozó másirányú szakirodalom eredményeit is figyelembe véve érdemes lesz „mindennapi kenyérünk“ kialakulására és néprajzi jelentőségére néhány pillantást vetnünk s vázolni azt az utat, amely az ősmagyarság kenyérétől kezdve az alföldi foszlós bélű, pirosra sült kenyerekig vezet.

Kenyer szavunk a magyar nyelv ugor-kori szókészletéhez tartozik. De hogy a vogul-osztyák és magyar együttélés korában mit jelentett, arra igen nehéz feleletet adni. Zichy István kenyér szavunk votják megfelelői után ítélve, valamilyen szárított és porrá (liszté) tört növényi anyagból

¹ Balogh József: A magyar könyv élete napjainkban. MSz., IV, 1928, 355 o.

² Rapaics Raymund: A kenyér és a táplálékot szolgáltató növényeink története, Népszerű Természettudományi Könyvtár, Budapest, 1934. K. M. Természettudományi Társulat.

készült eledelre következtet. Ez az ősi kenyér készülhetett szerinte gyökér vagy esetleg fakéregből is. Európa északi népeinél az őrölt fakéregből készült lepényszerű kenyér ma is általános. Ínséges esztendőkből Magyarországon is sütöttek fakéregből kenyeret. Újabban J. H. Toivonen és J. Mark vizsgálataiból tudjuk, hogy a finn-ugoroknak már a legrégebbi időben, körülbelül Kr. előtt 2500-ig visszamenőleg volt valamilyen földművelésük, ismerték az ekének egyik kezdetleges formáját s valószínűleg a kölest természetették, így feltehető, hogy a magyar kenyér legősibb formája kölesből készült kása és pépszerű eledel lehetett. Ha ehhez még hozzávesszük szintén ugor-kori főz szavunkat, ami természetesen másféle eledel elkészítésére is vonatkozik, azt mondhatjuk, hogy legősibb kenyerünket nem sütötték, hanem főzték. A kenyér főzésére egyébként bőven vannak néprajzi analógiáink; a szerbek ma is azt mondják, hogy főzik a kenyeret.

A magyarság művelődési állapotában döntő jelentőségű változást okozott a bolgár-törökkel való érintkezés és keveredés, amely több szakaszban ment végbe. Az elsőnek a helyét a Volga folyó nagy kanyarulatának vidékén az ezzel kapcsolatos nyugatszibériai területeken kereshetjük. Az érintkezés kezdetét Németh Gyula a Krisztus utáni első századokba teszi, de szerinte az sem lehetetlen, hogy csak az V. század felé kezdődött. A földművelésre vonatkozó bolgár-török jövevényszavaink, mint amilyenek árpa, búza, tarló, eke, sarló, kéve, kepe, szérű, szór stb. azt bizonyítják, hogy a magyarság életmódjában most már igen nagy jelentőségre tett szert a növénytermelés. Mivel a magyarságot nomád életmódú, mozgó népnek kell tartanunk, a növénytermelés pedig huzamosabb ideig való letelepedést kíván, itt látszólagos ellentmondások mutatkoznak. Azonban nem szabad elfelejteni azt, hogy a nomádizmus egyáltalán nem zárja ki a növénytermelés bizonyos fokát és formáját. Körülbelül olyan lehetett ez az ősi földművelésünk, mint a turkesztáni kirgizeké, akik tavasszal bevetik földjeiket, azután néhány szolgát hátrahagynak a vetések őrzésére, míg a törzs állataival északabbra vagy a hegyek közé vonul, ősszel azután visszajönnek a termés betakarítására. Rapaics erre a korra vonatkozólag igen fontos részletkérdéseket is tisztázott. Sikerült megállapítania, milyen búzafajtákat természetettek ősünk. Szerinte bolgár-török búza szavunk a közönséges búza (*Triticum vulgare*) indoeurópai változatának, esetleg ősibb alakjának, a törpe búzának volt a neve. Emellett természetettek egy másik búzafajt is, amit polyvának neveztek. A *p o l y v a* szót nyelvészeink eddig szláv eredetűnek tartották. De Rapaics rámutat arra, hogy bolgár-török eleme nyelvünknek, mivel az újabb nyelvészeti vizsgálatokból az derült ki, hogy a polyva szót a szlávok is török népektől kölcsönözték. Eredetileg a bolgár-török területen legerjedtebb, az ú. n. „kétszemű“ búzának (*Triticum dicoccum*) felelt meg. A honfoglalás után ennek a természetzésével a magyarság felhagyott s a polyva szó szláv hatás alatt átment a toklász megjelölésére.

A bolgár törökkel való érintkezés korában tehát a magyarság a köles mellett két fajta búzát és az árpát ismerte. A további kérdés most az, hogy ugor-kori köleskása szerű főtt kenyerünk miképpen alakult?

Lényeges változásról alig beszélhetünk. Mindenesetre a gabona magvait, — amint szintén bolgár-török jövevény szavaink bizonyítják — megöröltük és a kölyű nevű törökészüléssel meg is törtük, tehát darát, lisztet tudtunk készíteni. Ebből a durva lisztből a kásaszerű eledel mellett már valaműyen kovásztalan, vékony lepényszerű kenyér is készülhetett. Nem régebben Cs. Sebestyén Károly arra próbált feleletet adni, hogy miképpen? A mai értelemben vett kemencét még ekkor nem ismertük, mert ez sokkal későbbi szláv eleme anyagi kultúránknak. Sebestyén azt hiszi, hogy a lepényféle magyar kenyér a tűzhely hamújában, felhevített kőlapon, később

pedig a sütőharang alatt sült. A sütőharang sárból égetett félgömb alakú nagy fődő, amely alatt a feltüzesedett tűzhelyen Európa elmaradt vidékein, főleg a Balkánon még ma is sütnék. Magyar vidéken cserepulyának, vörzsnyegnek, bújdosónak, puplikának nevezik. Ezt azonban alig használhatták őseink. Mozgó nomád népeket nehezen lehet elképzelni ilyen szerzővel, ha megvolt, nyomára kellene akadnunk a magyar pásztorság kezén, amint itt meg vannak — jórészt, mint kenyérpótlók — az ősi kásaszerű eledelek. Legősibb kenyérsütő készülékünk, amint Bátty vizsgálódásaiból tudjuk, a pest, amelynek neve s így fölthetőleg a tárgy is ó-bolgár közvetítéssel talán már a X. század közepén meghonosodott a magyarságnál. A pestet az udvaron álló kisméretű, gömbölyű sütőalkalmatosságnak kell gyanítanunk, mivel az ősi magyar háznak zárt tüzelője nem volt. Mai értelemben vett kemencéink talán eredetileg nem is sütésre, hanem fűtésre, gyógyításra, kenderszáritásra stb. szolgáltak, amint a kemencének sokféle szerepével szláv népeknél ma is találkozunk. Az oroszoknál (részben nálunk is, elsősorban a Palócföldön) alvó- és fekvőhelyül szolgál s igen nagy élvezetnek tartják azt, ha a kemence tetejére szórt meleg kölesben elheverészhetnek.

Rapaics szépen rámutat arra, hogy a lepénytől a kenyérhez a kovász vezet el s a kovász feltalálásával az emberiség az utolsó lépést tette a kenyér történetében. A kovász a magyarságnál még sok helyen korpából készül, amely közé akácfavirágot, komlót, rontás ellen hagymát kever a nép. Tulajdonképpen erjesztő anyag, amely a tésztát meglazítja s könnyebben élvezhetővé teszi. A kovász szó szláv eredetű nyelvünkben. Kelet-Európa orosz muzsikja titkos erőt sejtett benne, tisztelte, úgy bánt vele, mintha élőlény lenne. A szobában külön helyet kapott a kovász s a szentképet rendszeren fölbe akasztották. De szláv szomszédaink úglátszik, nem igen tudtak vele bánni, mert kenyérük minőség tekintetében ma is messzire mögötte marad a magyar háziasszonyok kenyérének. A magyar kenyérről Eduard Brown angol orvos és utazó 1673-ban úgy emlékezik meg, hogy sehol nincs jobb kenyér Európában. Magyarországon a kenyeret jól meggyúrják és megdagasztják, ami által könnyen emészthetővé, egészségessé és ízletessé lesz. Különösen feltűnik néki a magyar kenyér olcsósága. Nálunk két pennyért annyit lehet kapni, mint Angliában tizenkettőért. Honfitársa Robert Townson pedig 1747-ben megjelent három kötetes útleírásában a debreceni kenyérről ír igen nagy elismeréssel. A város legnagyobb nevezetességének a kollégiumon kívül (ahol a történelemtanár kilenc évi előadás után csak a középkor történetéig jutott el) a debreceni pipát, országos vásárt, gubát és a kenyeret tartja.

Az angol utazók által megcsodált magyar kenyér fogyasztása és készítése azonban még ma sem általános. Az ország keleti részén a székelyek és a moldvai csángók főleg puliszkán élnek, ezt eszik kenyér helyett. A Dunántúl félreeső zugaiban alacsony, barna kenyeret fogyaszt a nép s árpalisztet, kukoricadarát, burgonyát, hajdinát kever közé.

Ha betekintünk a magyar nép konyhájába, előveszünk néhány egykorú följegyzést és kivallatjuk a letűnt lápi világ, pásztor és falusi élet élő tanúit: az öregembereket, a magyar nép ősi kenyérének emlékével, maradványaival sokszor találkozunk. A lepények, lángosok, kenyérpótlók és ínségeledek sok évszázados népi kultúrának maradványai s ezeket a régebbi korok kenyérének lehet tekinteni. A legtöbbjét nem is lehet népekhez kötni: Ó-Európa ősi népkultúrájának egy-egy emlékével állunk itt szemben.

A legősibb kenyérral tulajdonképpen már akkor találkozunk, amikor az ősember a gabonaszemeket pörköléssel élvezhetővé teszi. Közép-Ázsia nomád népei ma is pörkölnek a gabona magvait. Nálunk a palócok mielőtt a rozsot

famozsárban megtörték volna, láng fölött pörkölték meg a kalászokat, hogy a szemek duzzadtá váljanak. Az ősi megpörkölésnek faluhelyen ma is élő emléke a kukorica pattogatása.

A pörkölés mellett a magvak főzésével is találkozunk. Az alföldi magyarok a hosszú téli esteken a kemencében főtt kukoricát eszegetik s módosabb helyen mákkal, cukorral, mézzel teszik ízletesebbé. A tollfosztáshoz, bandázáshoz összejött fiatalságot is ezzel vendégelik meg. Az Ormánságban a régi öregek emlékezete szerint a búzát főzték. Aratáskor az első szombaton hoztak haza egy kis kévét. Ez volt a s o m b a t k é v e. A magját súlyokkal kicsépezték és szabad tűzön megfőzték. Egyes eledelnek ilyen kivételes alkalmakon, ünnepeken szokásos készítése letűnt korok általános eljárásának maradványa. Ha a megőrölt, szétzúzott magvakat főzik meg, a kásákat kapják. A kásaféle eledelket szintén kenyérpótlóként eszi a nép. A szlávok, az ázsiai nomádok, Kelet-Ázsia különböző népei ma is jórészt kásán (kukorica, árpa, köles, rizs) élnek. Jelentőségét élénken bizonyítja az, hogy a szlávoknak több mint húsz szavuk van a kásaféle eledel megnevezésére. Az orosz közmondás pedig azt tartja, hogy „mindnyájunknak anyja a kása.“ A magyarság bizonyos megvetéssel néz rá: kása nem étel, tót nem ember, — mondogatják szerte az országban, de azért az alföldi pásztorság, a székelyek és a moldvai csángók, amint már mondtuk, alig fogyasztanak kenyeret, csak kását és puliszkát, ami tulajdonképpen szintén kása. A bodrogi öreg pákászok a káka beléből készítettek kását. Ha kenyertük nem volt, elmentek k o t o r c á z n i: a gyékény torzsáját összegyűjteni s azzal ették a halat. Népünk még ma is kenyérpótlóként eszi a sült tököt, amit pásztorpecsenyének is nevez, s a burgonyát. A múltban pedig különös előszeretettel fogyasztotta a vadontermő különböző lisztes gumókat. Rapaics egész sereg ilyen kényér pótlót sorol fel. Ilyen volt a baraboly, a genyöte, a különböző böngyöle félék: a gyékény, elecs, bakacs, csatak és zsiók. Az alföldi városok piacán még nem régen árulták a súlyom termését, sőt lisztjéből kenyeret is sütöttek. Az Ormánságban egész községek éltek a súlyomból. A czuniak kocsiszámra vitték eladni a Dráva árterületétől félreeső községekbe. A Sárret, Bodrogköz, Szemye mocsár és Ecsedi láp halász, pákász emberének ezek szolgáltatták a „mindennapi kenyeret.“

Szinte elsorolni is borzasztó, hogy egy-egy éhínség alkalmával mi mindenféleből sült kenyeret a nép. A fakérget már említettük. De a tölgy-makk liszt, tarack, moh és szalmakenyér sem volt ritkaság. Az 1797-es aszályos esztendőben a tiszamentiek nád és sásgyökérből készített pogácsával tengették életüket. 1801-ben a somogyi éhínség alkalmával a lakosok fűrészpont, kukoricacsutkát és korpát dagasztottak össze s ebből készítették kenyerüket. Ilyen hitvány eledelen húzták át a telet, de tavaszra „sokan felpuffadtak ezen egészséget veszítő kenyértől és meghaltak“ — olvashatjuk az egykorú leírásban. A Nagykunságban 1863-ban korpapogácsa helyettesítette a kenyeret, amit úgy készítettek, hogy a búza vagy rozs konkolyos ocsúját összeőrölve sós vízzel meggyúrták és tepsibe kisütötték. De még az ocsúliszttel is takarékosan kellett bánni. Sokan fakéregből megdarált lisztes anyagot keverték hozzá s ebből készült a kenyér. Mint mondják, legjobb ízű volt a tölgyfa kérge, melyet Várad környékéről hoztak magukkal a hazatért ínségesek. A tölgyfakéreg lisztnél csak a száraz tengeri csutka volt hitványabb eledel, amit ugyancsak összeőrölve, az ocsúkorpához keverték s ebből sütötték a kenyeret. (Gyórfy Lajos: A nagy ínség 1863-ban, 21. old.)

Göcsejben a „mindennapi kenyér“ egyáltalán nem volt különb ennél a kunsági ínségeledelemnél. Búzapolyvából, tiszta bükkönyből, jobb esetben rozs vagy kukoricalisztből sütötték, de ilyenkor a legkülönbözőbb anyagot keverték bele. Volt abban vadóc, lenbuga, lednek, zab, hajdinapolyva, bab,

szőlőtörköly, sőt galagonyabogyó is a magjával együtt. Ezeket összegyűjtve, hordóba tették, összekeverték, erősen letaposták és úgy vitték a malomba megőrölni. Az ilyen kenyér, amelyikbe sót nem tettek, olyan volt, mint a sár. „Enná a világon nem vuót köservesebb kenyir,“ — mondogatják az üregek. Sok háznál, szegényebb helyen a kenyeret csak éppen díszül tették fel az asztra s nem azért, hogy egyenek belőle.

A parasztkonyhában található lángos, bodag, pitán, langali, pokronta, pompos, bobályka, prósza, görhe és vakarcs szintén a kenyér pótlására szolgál. Ezek lepényszerű búza-, kukorica- stb. lisztből készült, jórészt keletlen tészták. A kása és a kenyér hozott foglalnak helyet. De míg a lepényt sütik, a kását főzik. Az ősi kenyér maradványai s most a háziasszony tejföllel, lekvárral, zsírral teszi ízletesebbé őket. A népmesék „hamubasült“ pogácsáját a palócok a kemence szája előtt összekotort forró hamuban ma is sütik. Ha a háznál elfogy a kenyér, gyorsan ilyen hamuspogácsát készít a palóc asszony. A lepényeknek nagyon sok módosulata fejlődött s a tejfölös lángost a kukoricagörhétől lát-szólag nagy távolság választja el, de végeredményben mindezek a lepény fogalmába tartoznak. Egyiket-másikat a legpompásabb ízletességgel tudja elkészíteni a háziasszony, ami a magyar népi konyhának külön dicsősége.

Az Ősi lepények, a kenyeret helyettesítő lisztes gumók s a mai foszlós bélű kenyér ott élnek egymás mellett a magyar parasztkonyhában s minden-nél jobban bizonyítják két kultúrvilág találkozását és keveredését. Az egyi- ket a honfoglaló magyar még élvezettel fogyasztotta, de a késői unoka már fanyarul tekint rá és csak nyomorúságos napjaiban vagy kíváncsiságból vete- medik az ősök „mindennapi kenyérének“ fogyasztására.

GUNDA BÉLA

A GYÁRIPARI KONJUNKTÚRA ALAKULÁSA

AKÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL minden évben közzéteszi a Gyáripari termelési statisztikai felvételek eredményeit. Gazdag és „változatos adatgyűjtemény ez. Az újságolvasó közönség szokásos rövid közlemények révén alig ismer belőle mást, mint a termelés bruttó értékére vonatkozó számokat, esetleg egy-két előző esztendő eredményeivel összehasonlítva s talán még a munkáslétszám változásait, holott a termelési statisztika a legkülönbözőbb számsorokkal világítja meg a gyáripari tevékenységet: közli az üzemnapokat és a munkanapokat, a munkabéretet és fizetéseket, a fejenkénti átlagos keresetet, azután az erőgépek számát, az energiafogyasztást, a szénfogyasztást, a felhasznált anyagok értékét és így tovább. Ezek együttvéve természetesen sokkal beszédesebbek, mint a pusztán termelési értékek számsorai s szinte kínálkoznak arra, hogy megfelelő csoportosítással és helyesen megválasztott kiegészítő eszközök igénybe- vételével új oldalról világítsák meg az ipari helyzet alakulását és változásait.

Hogy egyebet ne mondjak: az egyes csoportok termelésének értéke éppoly keveset mond az ipar esztendejéről, mint egy-egy aratás búzatermelésének értéke. A mezőgazdaság főterményei azonban mennyiségileg ismeretesek; a gyáripari termelési statisztika csupán az értékről szól, ebből azonban árindexek segítségével vissza lehet következtetni a mennyiségi változásokra is, ha nem is teljes pontossággal, mert még az aránylag egy-

ségesnek vehető ipari csoportok is nagyon sokféle értékű cikkeket foglalnak össze. A mennyiség jelzőszámai azután az utolsó években többnyire a termelés emelkedéséről szólnak, ugyanakkor, midőn a termelési érték csökkent: az áralakulás vonala az iparban is lefelé megy, bár nem oly meredeken, mint a mezőgazdaságban.

A termelési statisztikának adathalmaza más vonatkozásban is jórészt még kiaknázatlan. Érdemes és jelentős munkát végzett hát dr. Varga István egyetemi magántanár, a Magyar Gazdaságkutató Intézet igazgatója, midőn a gyáripari termelés értékét jelző számsorokat az anyagbeszerzések, munkabérek, sőt közterhek és a kapacitás szempontjából is elemezte, hogy az ipar konjunktúrájára helyesebben következtethessen. Vizsgálódásainak eredményeit közzétette „Adalékok a magyar gyáripar helyzetének konjunkturális alakulásához” címen.

Varga István a gyáripari termelés úgynevezett nettó értékéből indult ki, amelyet akkor kapunk, ha a statisztika végösszegeiből — a termelés bruttóértékéből — levonjuk a felhasznált nyersanyagok, fűgyártmányok, üzemi segédanyagok, továbbá tüzelő- és világítóanyagok szintén statisztikailag kimutatott értékét. Ha ebből a nettóértékből még továbbmenően levonjuk a munkabérek és tisztviselői fizetéseket, akkor egy újabb adatot s az évek folyamán számsort kapunk, amelyre azután már részben statisztikailag ki sem mutatott terhek nehezedenek: amortizáció, kamat, biztosítás, reklámkiadás, vállalati nyereség s főként adók. Az ipari részvénytársaságok mérlegeinek statisztikáján alapuló számítással Varga István az adókat, illetékeket és egyéb közterheket is megbecsüli s ezeket is levonva így ki tudja számítani a gyári termelés nettóértékéből a tőkeszolgálat ellátására fennmaradó összeg indexsorát.

Ez volt a vizsgálódás egyik célja.

Az indexsorból megállapítja Varga, hogy a szorosabban vett gyáriparban a legjobb konjunktúrájú 1929. év után a tőkeszolgálat ellátására megmaradó összeg 1933-ban 37%-kal csökkent s a szükséglet figyelembevéve kisebb volt, mint az 1925. évben.

A magyar gyáripar kapacitása, tőkebefektetésének nagysága ugyanis 1925 és 1933 között lényegesen emelkedett, tehát 1933-ban a maradványból lényegesen nagyobb tőkeszolgálatot kellett ellátni, mint 1925-ben. A megnövekedett szükséglet alapjának, a kapacitásnak változásaira az energiafogyasztásból számszerűen is következtet Varga s ezzel korrigálja azután a tőkeszolgálat ellátására fennmaradó összeget, amin végül még egy korrektúrát hajt végre, a tőkebefektetés olcsóbbodását figyelembevéve.

Ezzel eljut vizsgálódásai második s főeredményéhez, a gyáripari tőke hozadék-koefficiense gyanánt megjelölt adatsorhoz. Ez az adatsor — 1925—27-et véve alapul — a jelzett maradvány vagy tőkehozadék-koefficiens állandó, lényeges csökkenését mutatja. Még a legjobb esztendőben, 1928-ban is csak alig valami emelkedés mutatkozik; az eredeti, mondhatni bruttómaradványt a kapacitás növelése csaknem egészen felemészti s a nettóösszeget jelző vonal előbb meredeken, 1931-től enyhébben, de állandóan esik. Nyomatékosan hangsúlyozza Varga István, hogy — amint az magától értődik — ez a maradvány, ez a tőkehozadék-koefficiens, távolról sem jelzi a rentabilitást. Megerősítik ennek az álláspontnak helyességét a részvénytársaságok mérlegei, melyekből joggal lehet következtetni a nemrészvénytársasági alakban működő iparvállalatok kedvezőtlen jövedelmezőségére is.

Az egész gyáripar hozadék-koefficiensének ilyen megállapítása után soraveszi Varga a termelési statisztika egyes csoportjait s mindegyiken

belül külön is megállapítja a hozadék-koefficienct. A különbségek nagyon jellegzetesek; futólagos összehasonlításuk azt az impressziót kelti, hogy amely ipari csoportoknak a köznapi szóhasználat szerint „jól megy“, azok hozadék-koefficiensének jelzőszámai mutatják a legkisebb kilengéseket.

Külön fejezetekben mondja el Varga nagyon józan és pregnánsan összefoglalt észrevételeit a racionalizálásról s ugyancsak a termelési statisztika felhasználásával számszerűen is illusztrálja a gyáripárban végbe ment racionalizálás, modernizálás, technikai újítás eredményeit.

Az ilyen munkának kvalitását a módszer dönti el s Varga vizsgálati módszere meggyőző, logikus s a mellett követhető azok által is, akiknek a statisztikai és konjunkturális munkák nem tartoznak mindennapi olvasmányaik közé. Varga az igazi, jó statisztikusnak egyik legfontosabb kellékével rendelkezik: nemcsak a számokat ismeri, hanem az életet is. Szigorúan módszeres eljárása közben mindig latolgatja, mire tanít az egyes iparágak természetete, a vállalatok üzemének és üzletének menete. A statisztikáról valaki azt mondta, hogy a számok ismeretén kívül, nehogy ezek megtévesztők s képtelen következtetésekhez vezetők legyenek, annyi mindent kell tudni arról a materiáról, amelyről a statisztika szól, hogy aki ennyi ismeret birtokában van, annak már nem is kell statisztika. Ez persze erős túlzás, sőt karikatúra, de abba az irányba mutat, amerre az igazságot keresni kell: a statisztika elvont tudomány, művelőjének azonban otthon kell lennie a gyakorlati életben. Varga István tömör, és világos munkáját különösen értékesé teszi, hogy az általa számokkal megvilágított termelés összefüggéseit s részleteit számokon messze túlmenően ismeri s biztos, jellemző vonásokkal érzékelteti.

LENGYEL GÉZA

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

A kölcsönös félelem és a káosz. Roosevelt ellenfelei és nehézségei — A francia frank válsága, Flandin bukása és ennek következményei — Az ügyesebb német taktika, angol és olasz hatás, orosz-cseh szerződés — Az angol belpolitika, Japán és Kína

ALIGHA VOLT még a történelem folyamán az államközi helyzet, a világ államainak egymáshoz való viszonya oly zűrzavaros, változó és bizonytalan, mint most. A háború és a békekötések utáni időben voltak bizonytalan és nyugtalanító pillanatok, az elkövetett alapvető hibák következményei mind ijesztőbben mutatkoztak, de a történelmi szemlélő számára a nagy politikai színtér egyes szereplőinek a helyzete bizonyos stabilitást mutatott, bizonyos elvek szerint épült fel. A stabilitást megadta a békeszerződéseknek katonai túlhatalom által védett kerete, az elvi alapot pedig a Népszövetség szolgáltatta, amelyet elméletileg az általános béke felépítésére hoztak létre, — Wilsonnak és Nagy-Britannia képviselőinek mindenestre valószínűleg valami hasonló lebegett is szemük előtt — tényleg azonban a Népszövetséget csak a győztes koalíció akarata és érdekei végrehajtó orgánumává tették s ezzel eredeti célkitűzését meghamisították. Ma a népszövetségi politika bomlófélben van, de helyét a szövetségi rendszerek politikája nyíltan még nem foglalta el. A katonai szövetségek rendszerét, amelyet előkészítenek, ma még a kollektív biztonsági rendszer elnevezésének fűgefalevelével látják el. A helyzet bizonytalanságát éppen az a körülmény jellemzi,

hogy a legtöbb államnak az állásfoglalását az új szövetségi rendszerrel szemben és viszonyát, helyét a kialakulandó szövetségi csoportokkal kapcsolatban nem lehet megállapítani, illetve mindez szinte naponkénti változásnak van kitéve. A félelem és a félelemszülte paktumok és a tényleges erőeltolódások olyan jogi és politikai bizonytalanságot hoztak létre különösen Európában, de ezenkívül egy-két más kontinensen is, hogy ebben a külpolitikai káoszban sem azt nem lehet megállapítani, milyen irányban halad a történelmi fejlődés, sem azt nem, hogy az egyes államok, különösen a nagyhatalmak állásfoglalása adott kritikus helyzetben milyen irányú lesz.

A világpolitikai helyzet kaotikus voltára elegendő, ha, mielőtt közelebbi elemzésekbe belemennék, egyszerűen felsorolom az utolsó hónap eseményeit: az Egyesült Államok legfőbb törvényszéke egy ítéletével megsemmisítette Roosevelt elnöknek az amerikai ipar termelési és szociális átszervezésére irányuló kétésetendős munkásságát; a francia frank stabilitása ellen indított támadás megbuktatta a Flandin-kormányt; helyébe a francia közeletben immár szokásossá vált visszas politikai-parlamenti válság-intrikák után Laval kormánya lépett. Egyidejűleg Nagy-Britanniában az ideális parlamenti államhoz méltó nyugalommal ment végbe a kormányváltás, illetve MacDonald és Baldwin helycseréje. Ettől eltekintve azonban érezhető, bár valószínűleg nem végleges változás állott be Nagy-Britannia politikai hangulatában a kontinens nagyhatalmaival szemben. Az olasz-abesszíniai viszály határozott, noha valószínűleg múltó feszültséget hozott létre London és Róma között; Hitler kétségtelenül nagyszabású május 21-i beszéde igen barátságos fogadtatásra talált Angliában, ami az azóta lefolytatott német-angol tengerészeti tárgyalásokkal és a létrejött megegyezéssel kapcsolatban keserű kommentárookra adott okot Franciaország részéről. A német-angol barátságosabb légkör kialakulásával egyidejűleg jelek vannak arra is, mintha Berlin és Róma is közelednek egymáshoz. Amíg tehát a stresszi front nem mutat teljesen változatlan és változhatatlan merevséget, addig a Németországtól való félelem Benest Moszkva felé taszította anélkül, hogy az oroszbarát politika szempontjából teljes leime az egyetértés a kisantant három állama között. Az európai kaleidoszkóp nyugtalan változásait igen stilszerűen egészíti ki Japán és Kína viszonyának újabb alakulása, a tokiói katonai párt brutális fellépése a nankingi kormánnyal szemben.

Roosevelt elnök eljutott adminisztrációja kritikus korszakához, a második év végéhez, amidőn minden elnök kormányzásáról ki szokott derülni, vajjon életképes-e továbbra is és amikor el kell kezdeni erőt gyűjteni a 18 hónap múlva lezajló újabb választásra. Nem csoda tehát, ha mindazok az erők, amelyek Rooseveltt gazdasági és a szövetséges kormányzásban totalitásra törekvő programjában veszélyeket látnak, vagy legalább is kihasználható támadási pontokat az elnök és kormányzata ellen, minden erejüket igyekeznek erre a támadó hadjáratra egyesíteni. Ezek az ellenzéki erők a Rooseveltt demokrata kormányzatával szemben két oldalon találhatóak: a még nála is radikálisabb agitátorok oldalán: ezek Huey Long szenátor, volt louisianai kormányzó, aki a tudatlan és műveletlen radikális lázítónak lelkiismeretlenségével rajzolja fel a hozzá hasonlóan tudatlan és műveletlen amerikai publikum elé a Rooseveltnél is sokkal radikálisabb gazdasági és szociális kapitalista-ellenes politikáját. A másik Father Coughlin, ez a katolikus szerzetes, aki a Quadragesimo Anno kezdetű pápai encyklika elvont szociális és gazdasági rendszerének legvégső konklúzióit is hajlandó levonni. Rádióbeszédeivel nem megvetendő erejű propagandát fejt ki az elnök ellen az Egyesült Államok növekvő katolikus lakossága körében, úgyhogy sokan már elnöknek is jelölik éppúgy, mint Louisiana

hírhedt ex-kormányzóját. A másik szárnyon Rooseveltt ellenzéke a legutóbbi választásnál leverte republikánus párt s az a mögött egy ideig meghúzódó Wallstreet-i mammuth-kapitalizmus. Ezek Rooseveltet nem kevessebbel vádolják, minthogy kormányzásának története „a kudarcok, szeszegések és baklövések szakadatlan sorozata és az újjáépítési hadjárat ellenmondásokban bővelkedő fejtelten kapkodások kábító zűrzavara, amely csak késlelteti a gazdasági talpraállást“. Ha ezt ugyan a választási propaganda túlzásának kell is tekintenünk, kétségtelen, hogy a kétoldalú támadások nem erősítik az elnök pozícióját akkor, amikor a választók úgyis számonkérlik tőle, hogy mit hozott a „new deal“ — az újjáépítési politika. Ha még ehhez hozzávesszük, hogy az elnöknek saját táborában is küzdenie kell a teoretikusok extrém balszárnyával és a republikánusok felé hajló jobb szárnyal, akkor körülbelül képét kapjuk azoknak a nehézségeknek, amelyekkel az Egyesült Államok bátor elnökének meg kell birkóznia.

A céltalan és pazarló infláció veszélyével egyelőre sikerrel szállt szembe. Azt a demagógikus okokból folyton visszatérő javaslatot, hogy a háború veteránjainak két milliárd dollár értékben újabb segílyt utaljanak ki a kincstár terhére, amit Bonus Bill néven a törvényhozás két háza már elfogadott, sikerült vétőjével megbuktatnia. De csak úgy sikerült, hogy, amire alig van precedens amerikai elnökök működésében, vétőjét beszédben személyesen okolta meg a Kongresszus két házában együttes ülésén. Rámutatott egyrészt az úgynevezett veteránok (akiknek többsége melleleg megjegyezve sohasem látott hadszínteret) igényeinek jogosulatlanságára, hiszen róluk elegendő mértékben gondoskodott már az állam, másrészt pedig arra, hogy költségvetését a két milliárdos új kiadás felborítaná és első lépést jelentene az infláció útján. Jellemző volt arra a hangulatra, amely különösen a képviselőházat áthatja, mert hiszen ez teljesen demagóg csoportok kívülről jövő nyomása alatt áll, hogy alig pár perccel az általános tapssal fogadott elnöki vétő leadása után a képviselőház 322 szavazattal 98 ellen, a vétő ellenére, újból elfogadta a javaslatot. A közvetett választás útján kikerülő Szenátusnak valamivel több bátorsága volt, mert 54 szavazattal 40 ellen az elnök mellé állt s ezzel a javaslat sorsát az elnök akarata értelmében eldöntötte.

Súlyos csapást mért azonban a Rooseveltt-adminisztrációra a Legfelsőbb Bíróságnak egy döntése, amely egy elébe kerülő jelentéktelen panaszból kifolyólag kimondotta, hogy az egész NRA (National Recovery Administration, azaz nemzeti újjáépítési hivatal) s az általa kiadott kötelező bérmegeállapítások alkotmányellenesek. A hivatal ugyan csökkentett létszámmal bizonyos, a fenti döntés dacára érvényben lévő funkciók teljesítésére fennmarad, azonban legfontosabb kellekeit és hatalmának kilenc-tized részét elvesztette. Rooseveltnak első impulzusa úglátszik az volt, hogy szembeszáll a Legfelsőbb Bíróságnak a szociális törvényhozásba és a gazdasági életbe való beavatkozásával. Időközben tett nyilatkozatai és a tények azonban azt mutatják, hogy más taktikára határozta el magát. Egyrészt a munkás érdekképviseletre bízza, hogy megküzdjenek az ipari munkaadókkal, akik a NIRA (Nemzeti Ipari Újjáépítési Hivatal) által rájuk kényszerített csökkentett munkaidőt megint fel akarják emelni s a munkabért viszont leszállítani. Másrészt, s ezzel összefüggően, úglátszik, be akarja bizonyítani Amerika népének, hogy a NRA megsemmisítése káoszhoz vezet s ebből azt a következtetést akarja levonni, hogy az alkotmány megfelelő módosítására, a központi szövetséges kormányzat megerősítésére s arra van szükség, hogy megszüntesse az erre nem alkalmas Legfelsőbb Bíróságnak a beavatkozási jogát. Vájjon tényleg ez-e a célja Rooseveltnak s ezt a célját eléri-e, azt a következő hat hónap fogja megmutatni, amely

alatt, ha akarja, elő kell készítenie az alkotmánymódosító törvényeket, biztosítania kell azok elfogadását a kongresszuson kívül, az Uniónak legalább 36 államában.

HA ÁTJÖVÜNK az Óceánon, szintén gazdasági, pénzügyi és szociális okokból bekövetkező állandó, krónikus politikai válsággal találkozunk Franciaországban. A font leértékelése és ezzel kapcsolatban a font-sterling csoport államai valutájának devalvációja s végül az amerikai válság épp annyira a dollár leértékelése, mint Amerika lakossága vásárlóerejének csökkenése által igen súlyos helyzetbe hozta Franciaország exportnak termelő iparát, az idegenforgalom elmaradása által az egész francia gazdasági életet. A válság következménye az adózóképesség csökkenése volt, tehát az állam jövedelmeinek összezsugorodása ugyanakkor, amikor a politikai helyzet, a francia kormányok véleménye szerint, növekvő katonai kiadásokat írt elő. Az export-válságnak és a deficit emelkedésének meg kellett támadnia a francia franknak pénzügyileg és technikailag abszolút biztosnak látszó, több mint 80%-kal fedezett pozícióját. Ezt az utóbbi évek folyamán mind fenyegetőbbé váló helyzetet tartotta a nemzetközi spekuláció az utóbbi hetek folyamán — a belga frank precedensén felbátorodva — előnyösnek arra, hogy összpontosított támadást intézzen a francia frank ellen. A támadást alaposan alátámasztotta az a tény, hogy a költségvetés 11 milliárdos deficithez érkezett el. Ennek fedezésére csak a legdrasztikusabb takarékosági rendszabályok látszottak alkalmasnak, azonban ezek életbeléptetésére, minthogy elsősorban fizetés, nyugdíj vagy tartásdíj leszállítását jelentették volna, a Kamarában nem mutatkozott elegendő bátorság. Hiszen a szavazók nagy és megszervezett csoportjait idegenítették volna el a képviselők, ha az állam és a nemzet érdekében ezeknek a húsába vágtak volna. A frank ellen intézett támadás első tíz napjában a Banque de France 10 milliárd értékű aranyat veszített el és a frank fedezete 80-ról 73%-ra szállott alá. Igaz, hogy ez még mindig sokszorosa az elengedhetetlen aranyfedezetnek valamely valuta fenntartására. De a lélektani hatása az arany pánikszerű elvonásának, együtt a fémjelzett gazdasági és költségvetési mozzanatokkal, mégis, ha gyors segítség nem érkezik, képes lett volna a francia frank pozícióját már ma megengatni.

Hogy a Flandin-kormány ellen erős támadás készül, az már hónapok óta nyilvánvaló volt. Flandin, a külföldi számára nehezen megmagyarázható módon, osztatlan ellenszenvnek örvendett. Utódként már február óta Lávait szemelte ki a közvélemény. A frank elleni akut támadás tehát csak gyorsította az autóbalesete következtében tulajdonképpen harcképtelenné vált miniszterelnök bukását. Flandin megpróbált a Kamara ellenállása ellen védekezni. Teljhatalmat kért a frank védelmére, takarékosági rendszabályokra és a spekuláció elleni küzdelemre. Programjának védelmére készült beszédjét azonban betegen nem tudta meggyőző erővel előadni: a Kamara 364 szavazattal 201 ellen elvetette javaslatait annak ellenére, hogy Flandin hajlandó volt még pénzügyminiszterét is feláldozni a parlamenti Molochnak. Visszataszító, a parlamentáris demokráciát megcsúfoló, különösen a francia közéletet igen kedvezőtlen színben feltüntető egyhetes kormányválság következett Flandin bukására. Ezt a válság-hetet csak alig tarkította közben a Kamara közszereletben álló elnökének, Fernand Bouissonnak kormányalakítása, amely a megalakulástól a negyvennyolc órán belül bekövetkezett bukásig, legjobb illusztrációja a francia parlamenti és közéletben uralkodó anarchiának. A nagy örömmel és rokonszenvel, általános bizalommal, s a frank értéke rohamos emelkedésével üdvözölt Bouisson-kormány félórán belül előbb nagy többséggel bizalmi szavazatot kapott,

hogy azután a felhatalmazási törvényjavaslatról szóló szavazásnál két szavazattal kisebbségben maradjon. A porondon végül, óvatos tapogatózó kísérlet után, győztesként Pierre Laval külügyminiszter maradt, akinek taktikai ügyessége már a nemzetközi politika terén bevált. Száraz, okos, hideg, cinikus, de közvetlen és kedélyes ember létere nemcsak játszani tud a parlament pártjainak bonyolult hangszerem, hanem rokonszenvet is ébreszt. Amit Flandin és a népszerű Bouisson nem ért el, azt — természetesen a növekedő pánik és az utca fenyegető morájának hatása alatt — Lavalnak már nem merték megtagadni. Laval kormánya, melynek Marcel Rénier a pénzügyminisztere, a takarékoság és a frank aranyértéke megtartásának jegyében kért felhatalmazást; ennek mikénti használatáról azonban csak októberben, a parlament összeállésekor köteles jelentést tenni. Hogy a takarékosági rendszabályok, amelyek a frontharcosok és a köztisztviselők rovására kell, hogy menjenek, milyen következményekkel járnak majd a parlamenten kívül s hogy a demonstráló szervezetekkel szemben milyen erős rendszabályokra lesz képes a kormány, azt ma nem lehet előre megmondani. Kétségtelen, hogy a külpolitikái helyzet alakulása, amely azt kívánta, hogy tekintélyes és céltudatos, a parlament bizalmát bíró és cselekedni képes kormány képviselje Franciaország érdekeit, döntő hatással volt a válság végső, gyorstempójú kifejlődésére. Nem lehet azonban elzárkózni annak megállapítása elől, hogy sem a frank válsága megoldva nincs, sem pedig az a belső társadalmi és politikai forrongást folyamat, amely a francia közéletet évek óta nyugtalanítja a parlamentárizmus és az alkotmány reformját követelve, lezárva nincs. Rövidebb vagy hosszabb időn belül mind a két kérdés akut formájában napirendre fog kerülni. A frank-kérdés megoldása függ attól, vajjon egyáltalában szó lehet-e belátható időn belül az összes valutáknak új alapokon való stabilizálásáról. A francia alkotmány krízise pedig, mely részben összefügg a gazdasági és pénzügyi helyzettel, a nemzetközi politika alakulásával kapcsolatban kell, hogy megoldást találjon.

BALDWIN, az új angol miniszterelnök, első miniszterelnöki beszédében rámutatott arra, hogy a demokráciák milyen hátrányban vannak a diktatúrák mögött, amelyek meglepetésszerű, gyors akciókkal befejezett tények elé állítják a demokráciák kormányait, mert hiszen ezek ténykedése a közvélemény ellenőrzése, tehát sok tekintetben a nyilvánosság előtt folyik le és elhatározásaik sokkal lassabban érnek meg. Célzás volt ez Németország titokban végrehajtott felszerelésére és arra a gyorsaságra, amellyel a Duce mozgósított és koncentrált csapatait Olaszország keletafrikai gyarmataiban Abesszínia ellen. Viszont, mondotta Baldwin, az egész világnak tudnia kell, hogy Nagy-Britannia kormánya mögött a brit nép nagy többsége áll szabad akarathatározásából. Az európai nemzetközi politika arculatát május eleje óta valóban Németország és Olaszország politikájának újabb fázisai változtatták meg. Németország fellépése enyhült, taktikailag ügyesebb és alkalmazkodóbb lett, Olaszország viszont a Duce abesszíniai politikájának logikus kifejtéseképpen olyan követelésekkel lépett fel a két másik nyugati nagyhatalommal szemben, amelyeket legalább is Anglia, úgylátszik, egyelőre nem képes vagy nem akar honorálni. A Führer és Reichskanzler május 21-i nagy, több mint két órán át tartó beszéde hangban és a formulák ügyesebb megválogatásában határozottan változást jelent Németország márciusi és áprilisi állásfoglalásához képest. A beszéd első része Hitler legszemélyesebb megnyilatkozása a német néppel és a külvilággal szemben. Felelősségérzet és benső őszinteség jellemzi szavait, amelyek nem téveszthetik el hatásukat sehohsem, ahol a szavaknak — bárha politikában is — értelmet és jelentőséget tulajdonítanak. Ez az alaptónus az egész

beszédet végig jellemzi, bár annak második része majdnem röpiratszerű polémia, egyrészt a békeszerződésekkel, másrészt a szövetségesek lenemzserelési politikájával (ebben a részében válasz a népszövetségi Tanács Németországot elítélő határozatára) és megokolása annak, miért kellett a Német Birodalomnak önkényesen a maga részéről is semmisnek nyilvánítania a versaillesi szerződés katonai rendelkezéseit, amelyeknek a másik oldalt terhelő kötelezettségeit ez nem tartotta be. A beszéd befejezése pedig 13 pontban felsorolja Németország külpolitikai programját. Érdekes az, hogy noha a 13 pont lényegében teljességgel nem mond mást, mint amit Hitler márciusban kifejtett Sir John Simon és Eden előtt, mégis a csomagolás olyan ügyes, hogy ugyanazt a lényeget ma Angliában határozottan barátságosan fogadták. Lehet, hogy azért, mert már hozzászórtak, lehet, hogy azért, mert mindaddig, amíg a megfelelő felfegyverkezést végre nem hajtották, angol szokás szerint jó arcot akarnak vágni és ezért igyekeznek Németországot megnyerni barátságos politikával és kiemelni abból az elkéseredett hangulatból, amely a német népet patológiusan érzékennyé tette a külfölddel szemben. De lehet, hogy következménye Olaszország éles fellépésének Abesszínia ellen és annak, hogy az olasz kormány nem akarta és nem akarja elismerni a népszövetségi Tanács jogát, hogy az olasz-abesszíniai konfliktusban szerepet játsszék. Ebben Nagy-Britannia a stresai front politikájának és egységének megbontását látja, amiből azt a következtetést vonja le, hogy okosabb lesz Németországot Anglia felé vonzani és így békés magatartását biztosítani.

Az ügyesebb német taktikának, amelynek része az is, hogy Hitler beszédében igen barátságos hangot használt Olaszország iránt, következménye az, hogy London és Róma egyidejűleg barátságosabban mosolygó arccal fogadják Hitler megnyilatkozásait. A Duce válaszában hangsúlyozta, hogy csupán az osztrák kérdés választja el Olaszországot Németországtól, más konfliktus-anyag nincs, és hozzáfűzte, hogy nem hagyja magát a Brennen megrögzíteni. Ha még hozzávesszük a walesi herceg megnyilatkozását az angol frontharcosok előtt, ahol hangsúlyozta, hogy örömmel látná a frontharcosok küldöttségének németországi látogatását s e beszéd németországi visszhangját, akkor világosan látjuk annak a taktikai játéknak egyes fázisait, amely egyrészt Nagybritannia és Németország, másrészt Olaszország és Németország között folyik. Hogy ez végül a stresai front felbomlásához, angol-német vagy olasz-német együttműködéshez, abesszíniai háborúhoz vagy Németország közbejöttével dunai paktumhoz, vagy milyen más lehetséges alternatívához fog elvezetni, arról valószínűleg még az 1935. év folyamán fogunk értesülni. Határozott benyomásom mindenesetre az, hogy itt taktikai játékok folynak, azonban egyik oldalon sincs még szó kialakult politikáról. Hiszen míg Németország bizonyos mértékig ma páholyból nézheti az eseményeket, addig akár Nagy-Britannia, akár Olaszország számára nagyon nagy, sőt vészterhes elhatározás a stresai front felbontása és egy teljesen új politika bevezetése.

Az olasz vagy angol új politika kialakulására természetesen nem fog hatás nélkül maradni az a szerep, amelyet egyes politikailag megszorult európai államok Szovjet-Oroszországnak juttatnak, bevonva a moszkvai kormányt egy bizonyos mértékig még a középeurópai viszonyok alakításába is. Nemcsak Németország és Olaszország, de még Anglia és Lengyelország szempontjából sem közömbös, ha a Szovjet, mint Ausztria függetlenségében érdekelt fél jelenik meg az európai politika hadszínterén. A ma kétségtelenül nem irigylésre méltó helyzetben lévő Csehszlovákia mozgékony külügyminisztere ügylátszik olyan mértékben ítéli veszélyesnek hazája helyzetét, hogy még a Moszkvával való szövetkezés szociális hátrányai és

esetleges katonai veszélyei sem riasztják ettől vissza. Ha még rámutatunk arra, hogy Németország igen súlyos jogi érvekkel tiltakozott a francia-orosz szerződés ellen, mely szerinte a locarnói szerződés érvényességét veszélyezteti, akkor legalább is bizonyos mértékig — amennyire a hely megengedi — rávilágítottunk arra a veszedelmes bontó szerepre, amelyet az európai politikába újból bevezetett Szovjet-Oroszország, ez a szorosan véve nem Európához tartozó állam, Franciaország és a Kisantant segítségével játszani kezd.

EGY NAGY, komoly, kötelességtudó és mégis emberien egyszerű nép belső összetartozás érzékének, nemzeti felelősség- és kötelességérzetének gyönyörű megnyilatkozása volt az angol király trónralépésének huszonötödik évfordulója. Az oly sokak által bomlásban lévőnek minősített birodalom nagyszerű erkölcsi és politikai erőt mutatott és mutat a korona iránti hódolatában, mert önmaga hatalmát és nagyságát látja abban a szimbólumban, amely összekötő kapocs a Birodalom szabad részei között. Ugyanilyen tanulságos példát mutatott Nagy-Britannia a parlamentáris demokrácia ideális működéséről az egy órán belül lebonyolított kormányváltással, amely kizárólag és valóban a nemzet érdekében, a szokványos politikai intrika nélkül és a benne résztvevők kölcsönös jóakarátának és lojalitásának jegyében méltóságteljesen folyt le, hogy Angliának olyan új kormányt adjon, amely külpolitikailag határozottabb keménységgel birkózhassék meg a feltornyosuló problémákkal, belpolitikáikig pedig nagyobb siker reményével készíthesse elő a legkésőbb 1936 őszén, de esetleg már ennek az évnek folyamán elkerülhetetlenné váló választásokat. A változás lényege az, hogy a nemzeti kormányon belül, amely tudvalevőleg három pártból, a konzervatívokból, nemzeti liberálisokból és a nemzeti munkáspártból áll, a vezetés a nemzeti munkáspárti MacDonald kezéből a koalíción belül és a parlamentben abszolút többséggel rendelkező konzervatív párt vezérének, Baldwinak kezébe ment át anélkül, hogy azért a kormány nemzeti jellege megváltozott volna. A kabinetben belül végbement változások közül a legfontosabb az, hogy Sir John Simon, a nemzeti liberálisok vezére kénytelen volt átadni helyét mint külügyminiszter és megelegedni a belügyi tárcával és flastromként, az Alsóház helyettes vezetőjének címével. Külügyminiszter Sir Samuel Hoare, eddigi indiai államtitkár, lett. A változás első oka az, hogy Sir John Simon a belföldön és a külföldön szinte mindenkinek a bizalmát elvesztette, akivel érintkezett és oly előítéletekkel telt meg, amelyek őt végül alkalmatlanná tették az angol külpolitika vezetésére. Hogy nem a rokonszenves és sikereket aratott Edent nevezték ki helyébe, annak állítólag kettős oka van. Egyrészt Eden fiatalsága: csak 38 éves és a fiatalág Angliában bizalmatlanságot kelt, ha nagyjelentőségű, vezető miniszteri állás betöltéséről van szó. A másik ok az, hogy Sámuel Hoarenak ugyan tudása és tapasztalata van európai ügyekben, — különösen Oroszországot jól ismeri — de viszont az utolsó három év alatt az indiai alkotmány tető alá hozásával foglalkozott és így előítéletektől mentesen, szabadabban foghat hozzá Nagy-Britannia esetleg sok tekintetben új politikájának kialakításához.

Az egyik legnehezebb feladat, ami a brit külpolitikára vár, Ázsia sorsa jövődő alakulásának befolyásolása, az állásfoglalás Japán kínai politikájához. Az igen hatalmas japán katonai klikk céltudatosan követi és hajtja végre azt az imperialista programot, amelyet Japán mai nagyságának megalapítói valószínűleg már negyven évvel ezelőtt kitztek a szamurájok nemzete elé. Ennek a politikának célja nem kevesebb, minthogy az évezredek óta kusza bizonytalanság és szervezetlenség állapotában lévő Mennyei

Birodalmat szakértelemmel, tudással, szervezőképességgel és energiával, esetleg önállóság látszatával bíró japáni gyarmattá átszervezni. Végül azzal az erővel, amit ez a kettős sárga hatalom Ázsiában jelentene, a fehér ember uralmát teljesen megtörni. A fehér nagyhatalmak akkor, amikor 1931 és 32-ben nem voltak képesek egységes állásfoglalásra jutni és Japánt határozott fellépéssel, esetleg, ha kell, háborúval visszaszorítani az ázsiai kontinensről, olyan történelmi pillanatot mulasztottak el, amely valószínűleg, ahogyan a dolgok ma állanak, soha többé vissza nem tér. Amerika, Anglia, Franciaország és Olaszország megelégedtek a tehetetlenség tipikus állásfoglalásával: nem ismerték el a Mandzsukuót, s ehhez a bátor lépéshez ma is ragaszkodnak. Japán ma a második elhatározó csapást méri nemcsak a nankingi tehetetlen kormányra, hanem a fehérek ázsiai pozíciójára is — s ez alkalommal a fehér civilizáció hatalmai közé kell számítanunk Szovjet-Oroszországot is. Akkor, amikor Japán vagy legalább is a japán katonai párt, ami gyakorlatilag ugyanaz — Észak-Kínából végleg kiveri a nankingi kormány minden politikai hatalmi képviselőjét és helyébe saját katonai ellenőrzése alatt álló adminisztrációt helyez el, ezzel Mandzsúriával együtt a Mennyei Birodalom északi részét elszakította a megmaradó Kínától. Az már csak szimbolikus jelentőségű, hogy egyidejűleg Kína legnagyobb történelmi múlttal bíró fővárosa, Peking is Japán kezébe került. Bár szó van arról, hogy a nankingi kormány a nagyhatalmakhoz fordul és a Népszövetségnél akar bejelentést tenni, alig hihető, hogy akár a washingtoni, akár a londoni kormány, akár Moszkva, Párizs vagy Róma olyan fellépésre képes lenne, amely a japánok győzedelmes előmenetelét megakadályozhatná. Legközvetlenebbül és legveszélyesebben ez az előnyomulás természetesen Szibériát és az orosz hatalmat érinti, de ha területileg nem is, közvetve éppoly veszéllyel jár elsősorban Amerika és Nagy-Britannia gazdasági és politikai hatalmi pozíciójára. Van valami groteszk és operett-szerű abban, hogy Japán abban a percben méri ezt a csapást Kína hatalmára és tekintélyére, amikor sajátmaga is, a többi nagyhatalmakkal együtt, Kínában székelő követét nagyköveti rangra emelte. Japánnak ez a pillanatnyilag teljes sikerrel járó fellépése, egyes más hatalmak hasonló politikájával együtt, bizonyítéka annak, hogy ma az erőre alapított határozottság, legalább is egyelőre, feltétlenül sikert arat, mert vele szemben sem hasonló erős akarat, sem elhatározottság, sem az adott helyzet védelmében a küzdelemre való elszántság nincs meg. Lehet, hogy végeredményben a türelmes kíváronak lesz igaza és a kapzsi erőszakos kezéből ki fog esni a préda, ma azonban az erős és erő öntudatán alapuló erőszakosság egyelőre még mindig diadalát üli. Ennek a módszernek az alapjait 1919-ben fektették le: egy ideig a versaillesi békeszerződés megalkotói élvezték az előnyeit; talán helyes és idején való, hogy ez bizonyos mértékig ellenük is érvényesüljön.

OTTLIK GYÖRGY

„NUMERUS VALACHICUS“

III.

A PÁRTÉLETBEN

ANEMZETI PARASZTPÁRT — mint ezt e folyóirat említette már — kezdete, a fúzió óta, nem volt egységes. A magát liberálisnak feltüntetni szerető, de a valóságban konzervatív-nacionalista erdélyi nemzeti párt sohasem tudott összeformni a radikális, csaknem kommunizmusra hajló moldva-besszarábiai parasztpárttal. A ma is csípője körül kilógó parasztinget viselő topoloveni néptanító, Mihalache, sehoggy sem illett a zárkózott, korrekt, európai látókörű Maniuhoz s a saját magát halálos komolyan vevő, de mindennel megalkuvó, ambiciózus, opportunista Vajda Sándorhoz. A párt maga is megoszlott vezetői között. A parasztpártiaknak nincs talaja Erdélyben, az erdélyi nemzeti pártiak nincs mit keressenek Moldovában és a Duna mentén; az erdélyiek Maniut és Vajdát, a keleti provinciák Mihalachét követik. Hogy személyeken túl mit követett az erdélyi Maniuban és a moldovai paraszt Mihalachében, azt valószínűen egyik sem tudta volna megmondani, mert komoly, megállapított programja a pártnak a fúzió óta nem volt s talán még azt is nehéz lenne megállapítani, hogy mi különbség volt nemzeti parasztpárt és liberálisak között, vagy mi választja el Tătărescut Gheorghe Bratianutól és miért hagyta ott Goga Averescu tábornokot?

Ennek az elmosódottságnak, elvtelenségnek egyik oka nyilvánvalóan az, hogy Romániának egy tizenkilencedik századbeli liberális írott alkotmánya van, mely nem román földből nőtt ki, melynek 1866 óta, hogy megírták, soha és sehol a politikai életben nyoma nem volt: félretették, ha tetszett, magyaráztak belé, ami jólesett s most, mikor egész Európában félretették az alkotmányokat és Romániában is szó került az alkotmány revíziójáról, azt legtöbbször egy kézlegyintéssel elintézik: nincs az senkinek útjában, sem liberálisnak, sem demokratának, sem diktátornak. „Van liberális alkotmányunk,“ — írta múlt év nyarán az Adevéru¹ — „vannak törvényeink, melyek elismerik a polgári jogokat és szabadságokat, csak legyen meg a hajlam alkotmány és törvény tényleges és becsületes végrehajtására“ s akkor felesleges több demokráciát követelni. Viszont, ahogyan a politikai élet folyik az országban, diktatúra szervezésére sincs szükség. „Nálunk“ — mondta Negulescu, bukaresti egyetemi tanár, Románia egyik legkomolyabb politikusa szintén most egy éve az „Indreptareának“ — „diktatúra szervezésének semmi értelme nincs,

¹1934 augusztus 16-án.

mert nálunk állandó diktatúra van, a diktatúra juttatott oda, ahol vagyunk. Volt-e nálunk valaha egyéb, mint diktatúra? Alkotmányos életet éltünk-e eddig? Csak a naivak, a tudatlanok vagy a rosszhiszeműek állíthatják, hogy nálunk volt valaha alkotmányosság. Volt papíron, de nem a valóságban.“

De a jelszavak: alkotmányrevízió, demokratikus haladás vagy totalitárius állam hónapok, sőt évek óta a levegőben vannak, mint formátlan és tartalmatlan jelszavak: Goga kitartóan követeli, „mai bine ca Hitler, decât ca jidani“, százszor inkább Hitler, mint a zsidók! Iorga és a „serindáriak“, a zsidó kézben lévő lapok, tiltakoznak. Vajda pedig a vasgárdát támogatva, demokráciát követel. Egyedül a nemzeti parasztpárt új vezére, Mihalache tud valami újat mondani, vette elé régi programját: a nemzeti paraszttállam, a „stat national-Şărănesc“ megvalósítását. Régi koncepciója ez a moldovai parasztpártnak, beszélt róla Mihalache már 1919—20-ban, a háború befejezésekor csinált tervezetet róla Constantin Stere 1923-ban,¹ az alkotmány revíziójának idejében. A tizenkilencedik század liberális állama tönkrement, szervezni kell helyébe „a paraszt demokráciát, melyben szociális és gazdasági téren a paraszt szelleme érvényesül egyaránt“. Nem fasizmus ez, sem nem hitlerizmus, megvolt ennek a koncepciója akkor, — mondta büszkén tavaly nyáron Kisenevben Mihalache — „mikor Mussolini még nem volt sehol“.

De ez az állam nemcsak „paraszt“, hanem „nemzeti állam“ is, melynek hatalmas nemzeti öntudata kell hogy legyen, ami jelenti „a román földön született és ott élő elemek harmonikus munkáját és együttműködését az ősi elem előnyben részesítésével, melyet valaha a történelmi és társadalmi viszonyok elnyomtak, és eltávolításával mindannak a gazdasági szervezetből, ami élődsi“. „Nacionalista“ ez az állam, de nacionalizmusa nem „nationalismus latrans“, ugató nacionalizmus, hanem a „türelmesen, lassan építő“ nemzeti érzés.

E gondolkörből természetesen a kisebbségeket sem lehetett kizárni. A program elsősorban az ország határain kívül élő román kisebbségekre gondol, amelyek számára vallásszabadságot, nyelvük és nemzetiségük védelmét követeli. De e jogokat az országban élő idegen nemzeti kisebbségeknek is meg akarja adni: „Az őszinte demokrácia szelleme megköveteli,“ — mondja a program — «hogy Nagyrománia minden népének nyelvét és nemzetiségét tiszteletben tartsuk“ ... „ami jogot a Románia által aláírt nemzetközi szerződések a kisebbségeknek biztosítottak, azoknak tiszteletben tartása az az alap, melyre a kisebbségekkel való bánásmód tekintetében helyezkednünk kell“. A jogokban való részesedés tekintetében persze fenntartásokkal él Mihalache: az állítólagos irredenták és a gonosz zsidók nem érdemlik meg e jogokat. „A nemzeti parasztpárt“ — mondta kisenevi beszédében még a múlt év (1934) júliusában — „nem antiszemita, de filozsemita sem; aki akadályozza, hogy a paraszt felvilágosodjék, aki akadályozza, hogy testben egészséges, gazdasági-

¹ Ante-protect de constitutie; intocxnit de secpa de studii a partidului Şărănesc; cu o expunere de motive de C. Stere.

lag független legyen; aki parazita a paraszt testén és vérit szívja — az akadály, az ellenség a parasztállam útjában.“ Azután így folytatta:

„Őszintén elismerjük, hogy nemzetünknek csaknem egynegyede a kisebbségi nemzetekhez tartozik s amint mi követeltük és követeljük ma román nyelvünk, vallásunk és szokásaink elismerését, éppen úgy tiszteletben akarjuk tartani a kisebbségi elemekét.

De két feltétel mellett:

Hogy számot adnak róla, hogy hazájuk Románia, melyhez lelkileg is hozzátartoznak s amelynek fenntartásához és határainak megvédéséhez őszintén hozzájárulnak s nem élőködnek szociális szervezetén.

Az az elem, amely fejének és karjának becsületes munkájából és nem mások kihasználásából él, helyet kell hogy találjon Nagyrománia földjén s a román elemmel egyenlő módon fejlődhetik.“¹

Ezek azok az elvi irányok, melyek alapján a nemzeti parasztpárt több bizottsága kidolgozta a párt programját. Mikor a tél folyamán a bizottságok tárgyalásai folytak, Vajda Sándor több előterjesztést tett: egyik a kartellek eltörléséről szólt, a másik kettőnek a következő volt a szövege:

„A román, valamint a kisebbségi elemek minden vállalatban faji arányszámuk arányában vehetnek részt.“

„Egy állami szükséglet kielégítése és egy nemzeti és szociális igazságtalanság megszüntetése végett, amelyet a múltban szenvedett a román elem, középiskolákba és az állami egyetemekre az állampolgárok gyermekei azon nemzetiségek arányában fognak bocsáttatni, amelyhez tartoznak...“

A bizottságok elvetették Vajda indítványait s ekkor ő a tavasz kezdetén az ország elé állt és megkezdte agitációját a numerus valachicus érdekében úgy, amint azt II. számú cikkünkben vázoltuk.

MIALATT VAJDA SÁNDOR vidéki beszédeit tartotta, a párt belsőjében megkezdődött a forrongás.

Március 3-án volt, hogy Vajda a párt végrehajtó bizottságában előterjesztette a numerus valachicusra vonatkozó indítványát. A bizottság pár tagja helyeselte, a több, Maniuval és Mihalachéval ellene volt.

„Én“ — mondta Maniu — „kész vagyok, hogy a román ifjúság iskoláztatását támogassam, de nem olyanformán, hogy abból bárkit is kizárjunk...“

Én ma is a gyulafehérvári rezolúciók alapján állok, melyek egyenlő jogot biztosítanak mindenkinek kulturális tekintetben s nem fogom megengedni soha e jog megszorítását...

Egy nép, mely idegen uralom alatt él, két dologra törekszik: hogy megóvja nemzeti öntudatát s fenntartsa magát nemzeti elkülönülés által. Magyar uralom alatt mi is e két célért küzdöttünk. Ha egy iskolánkat bezárták: csapás volt, de arra szolgált, hogy nemzeti öntudatunkat és ellenállásunkat erősítse. Azóta a helyzet megváltozott: ma mi vagyunk az uralkodó nemzet s a mi kötelességünk, hogy lebontsuk a közöttünk lévő válaszfalakat; hogy a kisebbségek ne érezzék magukat elnyomottaknak, mint éreztük mi, hogy érezzék jól magukat országunkban és jöjjön közöttünk és közöttük a lelki egység létre.“

Vajda indítványait a bizottság elutasította.

¹A „Dreptateában“ közölt szöveg szerint, 1934 július 19-i számban.

Vajda most már az ország elé vitte a numerust. Együtt érezett vele Cuza, együtt Goga; az erdélyi nemzeti pártból Vlad és Hajiegan volt miniszterek, Nătescu, Tilea és mások. Csatlakozott hozzá Stefan Tătărescu, a miniszterelnök öccse, a csekély román hitlerista csoporttal s a temesvári gyűlésen testületileg vett részt. Beszédeiben Vajda gúnyosan, sokszor élesen beszélt pártjáról és vezérééről, a „topoloveni néptanítóról“, akit, úgy látszik, nem sokra becsül s a fővárosi lapok megírták, hogy akciója leplezetlenül a pártvezetőség ellen irányul. A numerus valachicus, mely addig csak a párt belső tanácskozásain szerepelt, a pártban újra kitört viszálykodással együtt a nyilvánosság elé került s a nyilvánosság előtt kellett foglalkozni vele.

Március 7-én összeült a párt állandó bizottsága (delegatia permanentă), hogy döntsön — most már nem a numerus, hanem Vajda viselkedése felett. Voltak, akik azt indítványozták, hogy Vajdát a volt pártvezért és többszörös miniszterelnököt, a trianoni szerződés aláíróját — zárják ki a pártból. Mihalache csak annyit akart, hogy dezavualják Vajdát, de nyújtsanak alkalmat, hogy önként hagyja el a pártot.

A kiadott kommuniké csakugyan azt jelentette, hogy a bizottság „Vajda Sándornak az utóbbi időben nyilvánított állásfoglalását a legkategorikusabb módon rosszalja, mert ellentétben van a párt határozataival“, — de Vajda nem hagyta magát. Pár nappal reá dacos, öntelt levelet intézett Mihalachéhoz.

„A párt“ — írta — „két elven, a ,nemzeti. és a ,parasztság. elvén nyugszik. Az én nacionalizmusom a parasztság és par excellence demokratikus: akcióim tehát a párt programjának része kell hogy legyen.

„Mínt hogy a nemzeti parasztpárt léte“ — folytatta nem csekély önérzettel — „állami életünk szükségessége, az én akcióim pedig a pártot szolgálja, nem törődöm azok véleményével, akik engem a párt elhagyására akarnak kényszeríteni. Senkinek sincs annyi joga és senkinek sem annyira kötelessége, mint nekem, hogy a pártban maradjon. Joga pedig senkinek sincs, hogy engem a pártból kizárjon, mert partidul sunt eu și tara e in jurul meu, a párt én vagyok s az ország körülöttem van. Ennél fogva akcióim folytatásáról nem mondok le.“

Erre ismét a párt felelete következett: az állandó bizottság megfosztotta Vajdát az erdélyrészi és bánáti elnökségétől és kivette kezéből a párt erdélyi hivatalos lapjának, a „Patria“-nak irányítását.

A harc tovább folyt. Az ellen nem tehetett Vajda, hogy az elnökségtől meg ne fozsák, de a „Patria“-t nem hagyta. Március 12-én, kedden, a lap élén még Buteanu Aurél neve állt mint főszerkesztő és — nem látván tisztán a helyzetet — meleg hangon ismertette azt az ünnepséget, melyet a párt Bukarestben a Lupu-párttal való egyesülés évfordulója alkalmával ült s ahol Vajda akcióját is emlegették. De másnap köztudomású lett az állandó bizottság határozata, a Vajda-pártiak behatoltak a „Patria“ szerkesztőségébe, Buteanut és a párt központjával tartó szerkesztőségi tagokat kidobták s egy Vajda-szellemű lapot adtak ki. Buteanu viszont megtelepedett másutt, más nyomdában, kijelentette, hogy az, amit ő szerkeszt, az az igazi „Patria“ s azóta Kolozsvárt — az Erdélyben érvényben lévő magyar sajtó-

törvény égisze alatt — két teljesen azonos formájú és című „Patria“ lát napvilágot^ az egyik szidja Vajdát, a másik piszkolja Mihalachét.

Azon az ünnepélyes banketten, melyről a még egységes „Patria“ utolsó száma megemlékezett volt, Lupu egy nagyon ildomos, igazságos kritikában részesítette volt Vajdát:

„A legjelentéktelenebb politikus sem hagyhatja figyelmen kívül, — mondta — hogy a békeszerződések, melyek a mai Romániát létrehozták, két alapelven épültek fel: az egyik teljes jogegyenlőséget biztosít azoknak a kisebbségeknek, melyek az ország területén laknak, a másik az országhatárok sérthetlenségét biztosítja. Nem lehet az egyiket megtámadni, anélkül hogy ugyanakkor meg ne támadjuk a másikat. Én nagyon csodálkozom, hogy akadnak politikusok, akik az egyik oldalon revizionisták, a másikon antirevizionisták. Nem lehet kettéválasztani: a kettő együtt jár.

Van egy formulánk: nemzetünk primáciája, a többi nemzet elnyomása nélkül.

Nagyszerű formula, melyet, például, alkalmazunk egyházi téren. Mi lenne, ha az ellen a hús vagy mennyi egyház és felekezet ellen, amennyi van Romániában, harcot kezdenénk, úgy amint Vajda akarja. Most elsőbbséget élvez a görög orthodox egyház és utána következik a görög egyesült. Mi lenne, ha hagynék, hogy hajbakapjanak? De ott van mellettük a zsidóság és a többi felekezet, melyeknek mind megengedjük, hogy saját hitvallásuk szerint éljenek.

Ezt kell, hogy cselekedjük gazdasági téren is.

Mindenkinek jogában áll, hogy — a törvények tiszteletben tartása mellett — szabadon fejlődjék. A kisebbségek büne-e, hogy egynémely téren haladást mutatnak? A hiba a mienk.

Ezt a kérdést nem lehet nagy szavakkal intézni el, versenyezve felelőtlen ifjonckokkal; hanem komoly állami beavatkozás útján, úgy-hogy senki se szenvedjen miatta. Nekünk nem érdekünk, hogy bárkit is elnyomjunk. Sem azokat, akik átnéznek határainkon, sem másokat.

Lehetséges-e, hogy meg ne tanultuk légyen, hogy elnyomás és üldözés mindig az elnyomó és üldöző pusztulásához vezetett? Ez történt csak tegnap s történjék meg ismét ma, itt, közöttünk? Lehetséges ez?»

E beszéd kiegészítéséhez tartozik egy intervjú, melyet Lupu pár nappal előbb az „Adevérulnak“ adott s amelyben a többek között a következőket mondotta:

„Orvos pártkollégám,“ (Vajda Sándor) — mondotta az újságnak — „nagyon eltávolodott az igazi társadalmi sebéstől és az igazi parasztkoncepció lelkétől. Úgylátszik, csatlakozni akar a pár évvel ezelőtt kezdődött faji mozgalomhoz. Pedig ez a mozgalom nem fog a paraszttömegekben visszhangra találni. Kétségtelen, hogy a ma prohlémája súlyos, de nem szabad meghamisítani a tényeket és ellentéteket teremteni. A valóság az, hogy a gazdasági válság az egész társadalmat sújtja, a románokat éppúgy, mint a kisebbségeket.“

Vajdát persze nem volt könnyű elnémítani. „Vajda Sándort“ — írta saját „Patriája“ — „a párt vezetősége pofoncsapta; de őt az erdélyi pártelnökségre az országos pártkongresszus választotta meg s a tisztséget tőle csak az a kongresszus veheti el.“ „A vak és hazug topoloveni tanító“ — írta egy másik számában — „fekete terrorral dolgozik, de mi felvesszük a harcot a csalók, zsidók, pogányok, bolgárok, örmények és más szpurrkát elemek ellen, melyek itt élnek közöttünk. Meg kell hogy tisztítsuk az országot: élet-halálra szóló küzdelem ez.“

VAJDA SÁNDOR ELTÁVOLÍTÁSÁVAL a pártban a regát-besszarábiai parasztpárti irány vált túlnyomóvá. Maniu, visszavonultan, alig vesz részt a közéletben, dominál Mihalache és Lupu és párt-programmá a parasztállam szervezése lett, egy az erdélyi szellemmel, erdélyi regionalizmussal teljesen idegen mozzanat.

Mikor Vajdát az állandó bizottság megfosztotta az erdélyi elnökségtől, Averescu tábornok lapja, az „Indreptarea“ a következőket írta:

„S ez az egész komédia Erdélyre vonatkozik, mely elég messze van Bukaresttől, melynek egy egészen más jellege, egészen más századok történetében gyökerező büszkesége van; arra az Erdélyre, melyet a topoloveni tanító, Mihalache és a járási orvos, Lupu, csak a pártegyesülés után vett észre.

Mi köze a topoloveni néptanítónak Erdélyhez?

Nem egy közönséges földrajzi közösségről van szó, hanem intellektuális és lelki közösségről, amelynek semmi köze a pártpolitikához és opportunitáshoz.

Mihalache akkor vett tudomást Erdélyről, mikor a pártkonjunktúrák úgy alakultak, hogy Maniu helyett ő került az elnökségbe. Itt kezdődik ismerete Erdélyről.

Pedig Erdély egy kulturális, szellemi és politikai valóság, mely századokon keresztül kristályosodott ki, melytől Mihalache nevelésénél, múltjánál fogva teljesen idegen.

És Erdély nem kér oktatást egy falusi iskolában; s Erdély nem fogja magát egy pártklub határozatának alávetni.

Elképzelni is nehéz: Ion Mihalache Erdély vezetője Maniu és Vajda helyett.“¹

Sajátságos helyzetbe került a párt és vezetői. Kétségtelen, hogy az erdélyi föld és a vezetők között évtizedek óta fennálló barátság jobban összefűzi Maniut Vajdával és Vladdal, akik most elhagyták őt, mint a moldovai Mihalachéval és Vajda bizonyosan közelebb érzi magát Maniuhoz és Popovici Mihályhoz, akit utódául választottak, mint Cuzához vagy Manoilescuhoz. A küzdelem modorbeli durvasága s talán valamelyes formai különbözőség ellenére sem akarnak teljesen elválni egymástól; Vajda sokáig a párt kebelében akarta folytatni numerosos propagandáját — s ennek megvan a maga könnyen megtalálható oka: nacionalizmusuk, kisebbségellenességük, antiszemizmusuk csak fokozatban, kifejezésekben, az őszinteség mértékében különbözik egymástól, de sovíniszták, kisebbségellenesek, antiszemiták ők mind.

Végigolvassa az ember azt a szóáradatot, mely az utolsó hónapokban tartott nemzeti parasztpárti gyűléseken hangzott el s az ember lát kifogásokat a numerus valachicus ellen, kifejezések, formulázások ellen, de mellette folyton kicsillan a szónoki frázisokkal takart kisebbségellenesség.

„Lehet“, — mondta Mihalache Kolozsvárott — „hogy a numerus valachicus használna egypár közgazdasági ágban a románságnak, de meggyőződésem, hogy ha komolyan akarnók végrehajtani, sok foglalkozási téren maguk a románok volnának ellene. Használna az ügyvédeknek, az orvosoknak; de alkalmazhatnók-e a hadseregben? Alkal-

¹1935 március 15.

mazhatnók-e a közigazgatásban, a hivatalokban, az iskolákban? Én tiszteletben tartom a kisebbségek jogait, de a hadsereg nemzeti intézmény, melyet kizáróan a románok számára kell fenntartani... „A numerus valachicus azt jelenti, hogy a nemzet testét vágjuk négyfelé, lévén a népesség egynegyede kisebbségi. Csakhogy a nemzet nem dinnye, amit cikkekre lehet darabolni. Ha valaki hozzánk jönne Muscelbe s azt kívánná, hogy adjuk iskoláink egynegyedét a kisebbségeknek át, kikergetnők, mint bolondot.“

Ugyanakkor a később erdélyrészi pártelnökké választott volt miniszter, Popovici Mihai mondta Kolozsvárt:

„A világháború eredményeképpen nemzeti államok jöttek létre. Egy közöttük Románia, melyben az állami szuverénitás a nép kezében van. A numerus valachicusnak megfelelő arányosság azt jelentené, hogy azt megosztja a kisebbségekkel. Mi ezt nem engedhetjük meg. A numerus valachicus logikus keresztülvitele nemzeti államunkat poliglott állammá tenné.“

„A nemzeti elv“ — fejtegette Brassóban — „hozza magával, hogy az állami szuverénitás a maga egészében a román nép kezében kell hogy legyen s ezt nem oszthatjuk meg a kisebbségekkel: mi vagyunk az uralkodó nemzet s a kisebbségek vendégeink. A békeszerződések is csak arra köteleznek, hogy egyenlő jogokban részesítsük a kisebbségeket.“

Az aránylagosság azt jelentené, hogy beismerjük, hogy államunk 70%-ig román és 30%-ban kisebbségi; azt jelentené, hogy te magad állítasz fel tilalmat, gátat a románok elé. Mi ezzel szemben azt mondjuk: nem 70, hanem 100% erejéig akarjuk történeti jogaiba helyezni a románokat.“

Ilyenek Vajda ellenségeinek kifogásai a numerus valachicus ellen, melynek Maniu is inkább csak elnevezését kifogásolta.

„Mikor ezt a szót ‚olah‘ hallom“, — mondta a szebeni gyűlésen — „fejembe tolul minden vér, mert ez a szó a román nép gúnyjára szolgált. Tudjátok, hogy a magyarok és szászok ebben az országban, ha gúnyt akartak űzni, ha le akartak alacsonyítani minket, ezt a szót használták: ‚olah‘. Most, mikor lányokat, fiatalokat látok tömegek előtt táblákkal menni, melyekre fel van írva: ‚numerus valachicus‘, azt gondolom magamban: ‚Uramisten, ne büntesd meg őket azzal, amit megérdemelnek, hogy csak egy századrészt bocsásd a fejükre annak a szenvedésnek, amit a román nép az ‚olah‘ elnevezés alatt állott ki. Bocsásd meg Uram nekik, mert nem tudják, hogy mit cselekszenek.‘

Jusson eszünkbe, hogy 1848-ban, mikor a forradalom idejében a románok összegyűltek Balázsfalván, Sagunának, Bamutiunak, Avram láncúnak első dolga volt, hogy törölje e szót, ‚olah‘, mely annyi szenvedést jelentett számukra. S ha ma, száz év után feltámadnának, nem engednék meg, hogy a falukban ez a szó hangozzék, hogy a román népet újra oláhnak hívják.“

Hogy mennyire csak a felszínen van az ellentét, kicsillant minden alkalommal, amint a gyűléseken Vajda nevét említették. „Nincs közöttünk elvi különbség“, — mondta Mihalache — „csak apró-cseprő intrikák okozták, hogy elhagyta pártunkat. A nemzeti eszme alapjait illetőleg igazán nincs közöttünk semmi különbség.“

Politika, taktikázás hát csak az egész. Mert, mint mondta Mihalache, „megbocsáthatatlan hiba volna, hogy folytassuk a romániai magyaroknak Budapest felé való lelki irányítását azzal az izgatással, amit ‚numerus valachicusnak‘ nevezünk.“

EGY VONATKOZÁSBAN kelt fel a numerus valachicus propagandistáinak a lelkiismerete: hogy vájjon amit követelnek, nem ütközik-e nemzetközi szerződések rendelkezéseibe s megegyezik-e a romániaság politikai lekötelezettségeivel. A kisebbségi szerződés faji, nyelvi és vallási különbség nélkül jogegyenlőséget biztosított a kisebbségeknek és a szerződést a Vajda elnöklete alatt álló kormány írta volt alá; a gyulafehérvári rezolúciók pedig „teljes nemzeti szabadságot“ ígértek az együttlakó népeknek és „egyenlő és autonóm szabadságot“ az állam összes felekezetei számára.¹

A kérdést még Vajda Sándor akciójának megindítása előtt Istrate Micescu, az ilfovi ügyvédi kamara elnöke vetette fel az ügyvédi numerus clausussal kapcsolatosan s tárgyalta tisztán jogi szempontból. abból, hogy a hatalmak és Románia között létrejött szerződésben stipulált jogoknak alanyai-e a kisebbségek és mint olyanok lehetnek-e peres felek? E komplikált jogi kérdés tárgyalása messze vinne. A kérdést más, politikai szempontból fogta meg Bocu Sever, a nemzeti parasztpárt temesvári szervezetének elnöke, mikor kijelentette, hogy Vajda Sándor „féktelen nemzeti göggyével“ szemben inkább Maniu „óvatosságának“ pártjára áll.

„Nagyrománia“ — mondta — „nem hagyhatja figyelmen kívül. hogy mit szól mindezekhez Franciaország és többi szövetségünk, a külföld, a kultúrvilág. A kisebbségeknek nálunk szerződésekbe foglalt jogaik vannak. Vajda ezzel nem törődik. Nekem is fáj, hogy nem kaptuk meg az egész román Bánságot, de egy nemzetközi szerződést, ha igazságtalan is, nem lehet azt tudomásul nem venni, azzal nem számolni. Megváltoztatásukra csak akkor lehet gondolni, ha megvan ahhoz a megfelelő történelmi pillanat és erő.

Aztán itt vannak nemcsak a nemzetközi szerződések, hanem a gyulafehérvári rezolúciók is. Mit akar Vajda ezekkel? Egynegyed százada sincs, hogy ünnepélyesen biztosítottuk a velünk lakó kisebbségeket az egyenlő elbánásról. Szét lehet-e tépni, el lehet-e taposni a nemzetiségek e magna chartáját, azt a magna chartát, amit magunk Önként, minden kényszerítés nélkül adtunk?

Kívánom neki, hogy kerüljön hatalomra, mert nem tudnék számára nagyobb büntetést, mint azt a pillanatot, mikor az ország színe előtt kellene hogy bevallja, hogy tehetetlen és nem bírja megfékezni a szellemeket, melyeket felidézett.“

Vajda propagandája nem is lehet őszinte, mikor nacionalizmust prédikál, mondta a „Nاتفunea Română“ lapnak Valér Roman, államtitkár a jelenlegi liberális kormányban. Annakidején, 1919-ben, a párizsi béketárgyalások alkalmával Brătianu kategorikusan megtagadta a kisebbségi szerződés aláírását és lemondott: jött Vajda és habozás nélkül aláírta azt a szerződést, mely biztosítja a kisebbségek jogait. Lehet-e nacionalista Vajda? kérdezte akkor, amikor igazgatósági tagja a Dermata, a Marmorosch Şi Blank és a Societatea Romano-Americana zsidó vállalatoknak? Hogy lehet, hogy tizenöt év óta nem jutott eszébe a numerus valachicus? Most öregségére, mikor mint egy vén oroszlán veszti fogát és hangját, fedezi fel a numerusok jel-szavát!

¹ Itt nem ismertethetem a kisebbségi szerződés és a rezolúciók rendelkezéseit; akit érdekelnek, az egy kitűnő útmutatást talál róluk a Jakabffy-féle „Magyar Kisebbség“ ez évi ri. számában, Árvay Árpád tollából „A numerus valachicus a kisebbségi szerződés tükrében“ címmel.

Vajda abban a fennebb említett levelében, melyet a párt által történt dezavualása után írt Mihalachénak, emlékezett meg először ezekről a dolgokról: hogy akciója veszedelmet jelenthetne Románia külföldi kapcsolataira s később Craiovában beszélt arról, hogy eláruhatta-e ő a gyulafehérvári rezolúciókat?

„Vádolnak“, — mondta e beszédében — „hogy ellentétbe kerültem a gyulafehérvári rezolúciókkal.

Én azokon sehol sem ismerek egy pontot sem, mely több jogot adna a kisebbségeknek, mint a román népnek. Mondják, hogy lábbal tiprom a kisebbségi szerződést. Az a szerződés oly kevés jogot biztosít a kisebbségeknek, hogy azoknál sokkal többet nyújt Románia is. Én azt akarom, hogy kodifikáljuk a kisebbségek jogait: ez jogod, ez kötelességed. Hogy jöhetnének a szerződéssel összeütközésbe azzal, hogy a románok számára arányosságot követelünk?

Vádolnak azzal is, hogy hitlerista vagyok.

De numerus proportionalist csinált-e Hitler? ő csak a numerus germanicust ismeri, én pedig kész vagyok megadni a numerus hungaricust, germanicust, judaicust!

Mi csak azt akarjuk, amit Franciaország csinált az ügyvédek és orvosok körében; amit a saarvidéki választókkal cselekedett, nukor mindazokkal az internacionalistákkal, kommunistákkal szemben, akik Franciaország mellett szavaztak, az ország határán hármassal határt emelt, hogy be ne juthassanak az országba. Csak a mi falvaink maradjanak házórzó kutyák nélkül!“

Beszédét igazi román szellemben végezte.

Vádolnak, mondta, hogy alkotmányellenes propagandát csinállok. De ki tartja meg Romániában az alkotmányt? Mikor ő volt kormányelnök, jogilag, igen, elismerte az alkotmányt, de nem tényleg. S ha szükséges a numerus valachicus érdekében, az alkotmányt is meg lehet és meg kell változtatni.

Igaza volt Filipescunak, aki azt jegyezte meg, hogy a külföld pedig minderre azt fogja mondani: „Íme egy ország, melyet a békeszerződések teremtettek, de amely meg akarja engedni magának, hogy a szerződésekből csak azt tartsa meg, ami számára hasznos, és lábbal tiporja mindazokat a rendelkezéseit, melyek nem konveniálnak neki.“ Nem lehet ugyanezt mondani Románia antirevizionista propagandájára is?

ELJUTOTTUNK A CIKKSOROZAT UTOLSÓ nagy kérdéséhez: mindé demagógiával, de komoly — nagyon komollyá válható veszedelemmel szemben milyen álláspontot foglaljon el a magyarság? Küzdjön ellene, küzdjön vállvetve a többi kisebbséggel, vagy próbálja a gondolatot úgy átalakítani, esetleges megvalósítását úgy készíteni elő, hogy az minél kevesebb kárt okozzon neki?

Vasárnap, március 31-én, Bihar összes magyarja előtt tartott beszédet Gyárfás Elemér szenátor, az erdélyi magyarság egyik leg-hivatottabb vezére, aki mindig, a régmúltban, magyar uralom alatt is, most román uralom alatt is, a két nemzet, magyar és román megbékélése és békés együttélése érdekében dolgozott. Amit ő mond, azt mindig a legjózanabb, a magyarság érdekeit leginkább szem előtt tartó politika diktálja.

Ezeket mondja a magyaroknak:

„Mikor kezdtünk reménykedni, hogy a megenyhült légkörben előmozdíthatjuk népünk érdekeit, akkor lépett a síkra Vajda a numerus valachicus jelszavával.

Vajda akciója rosszhiszemű.

Vajda, aki olyan gyakran emlegeti az elnyomó magyar uralmat, nagyon jól tudja, hogy az erdélyi magyarság a közigazgatásban, az iskoláztatásban, a sajtószabadság terén távolról sem élvezi azokat a jogokat, melyeket az erdélyi románoktól annakidején senki sem vitatott el.

Vajda jól tudja, hogy az erdélyi magyarság nem is álmodhatik olyan elhelyezkedésről a hadseregben, magas állami funkciókban és felsőbb bíróságoknál, amilyen a magyar időkben az ő népének jutott.

Vajda tudja, hogy mi nyomorult kisebbségi magyarok egyetlen román ifjú elől sem vesszük el a kenyeret, sőt a román ügyvédek egész tömege él magyar kliensekből s a román orvosok, kereskedők és iparosok sem panaszolhatják, hogy érezték volna az öntudatos magyarság természetes szolidaritását.

Vajda résztvett a gyulafehérvári nyilatkozatok megalkotásában s Ő írta alá az ország nevében a kisebbségi szerződést. Tudja hát, hogy az adott szó szentségét szegi meg, saját aláírását tagadja meg s a népének kijáró megbecsülést veszélyezteti, mikor ilyen szélsőséges elveket hirdet s polgárháborúra hív fel a kisebbségek ellen. ..

A numerus valachicus proklamálása számunkra két égető problémát állít előtérbe:

Elsősorban követelnünk kell, hogy Románia összes polgáraitól nemzeti katasztert vegyenek fel, még pedig nemzetközi ellenőrzés mellett.

Ha ez meglesz, akkor mi is felállítjuk követelésünket s a magyar kisebbségnek az összlakossághoz való arányában részesedést és helyet követelnünk minden közhivatalban és köztisztviselőben, a semmitőszéktől és a tábornoki kartól le a levélhordóig, községenként, városokként és megyéenként, aszerint, hogy az illető kerületben milyen arányt képvisel a magyarság.

De a Vajda Sándor által feldobott jelszó alkalmas, hogy felnyissa azoknak a szemét is, akik még mindig nem akarnak tisztán látni.

Tisztába kell hogy jöjjünk azzal, hogy a saját magunk és az utánunk következő nemzedék mindennapi kenyerét csak úgy biztosíthatjuk, ha szorosan egymáshoz simulunk.

Tisztulási és kristályosodási folyamat kell hogy meginduljon.

Vállalni kell a kisebbségi sors, a száraz magyar kenyér minden sanyarúságát annak, aki szelni akar abból a magyar kenyérből.

S ezt meg kell hogy értse mindenki **i d e b e n n** és **o d a k ü n n** egyaránt.

Mert nem lehetséges tovább, hogy amíg mi, erdélyi magyarok, öntestünkben szenvedjük el a magyarsághoz való tartozás minden hátrányát, míg nemzethűségünk miatt gyermekeink boldogulása is napról-napra kétségesebbé válik, ugyanakkor magyarországi érdekeltségek, melyek odaát a magyar államhatalom jövő támogatását élvezik, olyan magatartást engedhessenek meg, amilyenek miatt a mieink önmagukat kell hogy kikapcsolják a magyarság egyeteméből.

Ezen a földön egy önhibáján kívül nehéz kisebbségi sorsba jutott magyar nemzettörődék élet-halálharcot folytat létéért és fennmaradásáért s itt igazán nyíltan meg kell mondanunk mindenkinek, hogy aki nincs velünk, az ellenünk van; aki nem segít, hogy összegyűjtjük megapadt erőinket, megcsönkített javainkat, az ellenfeleinket segíti, hogy mindent szétszórjon.“

Ezekben a szavakban minden benne van azok számára, akik a magyar nemzet sorsát szívükön kell hogy viseljék. Újra és újra, mint már tettük annyiszor, kérdezzük: vájjon meg fogják-e hallani?

SZERVES BIRTOKPOLITIKA

AEREBOE, a németek nagy agrárpolitikai úttörője panasolja agrárpolitikájában, hogy a telepítési akciókban rendszerint csak a telepítés technikájáról van szó és nem céltudatos, átgondolt telepítési politikáról. Pedig ezen fordul meg a dolog, ezen múlik a még oly jól választott mechanikus megoldás okszerűsége is. Nálunk a telepítés kérdéseinek lényegét sokan abban látják, hogy a felett vitázzanak, hogy például falu- vagy tanya-rendszerben telepítsünk-e, milyen legyen a telep mértani alakja, a telepes lakása, mit termeljen s termelése veszteségét milyen alapból fedezze az állam stb.? Ezek helyett a csak harmadsorban fontos részletkérdések helyett vizsgáljuk meg azokat az organikus kapcsolatokat, amelyek a mezőgazdasági üzem jövedelmezősége, népességeltartó képessége, a birtok- és üzemnagyság, valamint az állam gazdasági és kultúrpolitikai ténykedései közt fennállanak.

Liebig, a nagy élettani tudós állította fel a növények táplálkozásáról azt a róla elnevezett törvényt, hogy a növény fejlődésének mértékét a növény fejlődéséhez szükséges annak a tápanyagnak a mennyisége szabja meg, amelyik a többi tápanyaggal szemben minimumban van. A növény a fejlődéséhez szükséges tápanyagokat csak egy meghatározott arány szerint képes felvenni. Ez az arány mindenkor a minimumban lévő táplálékhoz igazodik. Liebig törvénye azonban az egész mezőgazdasági termelésre is alkalmazható. Ez a tágabb értelemben vett minimumtörvény azt tanítja, hogy a mezőgazdasági termelés eredményességét az a termelési tényező szabja meg, amelyik az adott viszonyok közt a minimumban van. Minimumban lehet például a talajminőség, a klíma s ezen belül például a napsugár vagy a csapadék, a felszerelés, a forgatóke, a munkaerő, a szaktudás, a piaci viszonyok (agrárrolló), a jogrend, a vagyonbiztonság stb. Az egész termelés eredményességét akár magán-, akár közigazdasági nézőpontból az a tényező fogja megszabni, amelyikből a legszűkösebben futja. Hiába van meg elegendő mennyiségben a termeléshez szükséges minden egyéb tényező, ha például, mint azt ma világszerte tapasztalhatjuk, minimumban van a gazdaságpolitikai bölcsesség vagy a jogbiztonság. A termelés eredményessége, a népesség boldogulása ehhez a minimumhoz zsugorodik. A legjobb szándékú részletintézkedések, amelyek nem a minimumban lévő termelési tényezőt gyarapítják, a termelés ered-

ményességét épolj kevéssé emelik, mint az a műtrágya, amelyet a minimumtörvényre való tekintet nélkül szórtunk ki a földre.

Birtokpolitikai kérdésekről beszélve elsősorban is tisztázni kell a birtok- és üzem nagyság kérdését. A birtok nagyságra legnagyobb befolyással a népesség vagyoni, valamint örökösödési viszonyai vannak. Vagyonosabb népesség mellett az átlagos birtok nagyság nagyobb lehet. Ugyanerre vezethet a törzsöröklési rend is. Az üzem nagyságra a legnagyobb befolyást, adott életszínvonal mellett, a népsűrűség gyakorolja. A mezőgazdasági termelésre alkalmazott minimumtörvényt másként úgy is fogalmazhatjuk, hogy a hatályosságra törekvő mezőgazdasági termelés azt a termelési tényezőt igyekszik legalapvetőbben kihasználni, amelyik minimumban van, amelyikben hiány van, amelynek ezért nagy az értéke. Ahol a föld még szabad jószág, a termelés legértékesebb tényezője a gazda és családjának munkája és a család birtokában lévő termelőeszközök. Ezek teljesítőképessége határolja felfelé ily viszonyok közt az üzem nagyság maximumát. A minimumot viszont a család életszükségletei szabják meg. Munkamegosztás híján az ilyen családi gazdaság felesleget nem termel, mert ez csak felesleges munkát jelent. Még nincs bérmunka, mert mindenki munkája révén önállóíthatja magát. A birtok nagyság még egybeesik az üzem nagysággal. Üzem és üzem között csekély a különbség.

A birtok nagyság és üzem nagyság közt a kapcsolat a népesség sűrűsödésével kezd lazulni. Sűrűsödő népesség mellett a föld megszűnik szabad jószág lenni. E mellett a sűrűsödő népesség kifejleszti a társadalmi munkamegosztást is. Ennek a két jelenségnek a hatására már érdemes feleslegesét előállítani, másrészt a népszaporulat egy része kénytelen bérmunkát vállalni. A bérmunka a munkamegosztás folytán érdemessé vált feleslegtermelést csak még inkább elősegíti. Megszületett az értelme és módja az üzem kiterjesztésének. Extenzív, kezdetleges viszonyok mellett az üzem kiterjesztés területnövelés útján előnyösebb. Intenzív viszonyok arra kényszerítik a gazdát, hogy üzemét az intenzitás növelése révén vertikális irányban terjessze ki. Földfoglalás helyett kezd mélyebben szántani.

Az üzemek terület nagysága annál kisebb lehet, minél tökéletesebb a társadalmi munkamegosztás. A vásárolt üzemi szükségletek tökéletesebbé teszik a föld művelését és lehetővé válik, hogy a gazda a háziiparra fordított idejét is gazdaságának szentelje. Fejlődő közgazdasági viszonyok szükség szerint magukkal hozzák az iparcikkek folytonos olcsóbbodását s a mezőgazdasági termékek drágulását. Ilyen viszonyok közt, mint amilyenek például a háborúelőtti emberöltő alatt állottak fenn, érdemes a gazdának sok olcsó üzemanyagfogyasztás révén a drága föld termőképességét folyton fokozni. Az intenzitásnak tehát megvan minden indítóoka. Az üzem ily viszonyok közt intenzívebbé válván, kisebb területen is ugyanazt az életnivót teszi lehetővé.

Az üzem nagyság alsó határát egyrészt a gazda és családjának életigényei, másrészt a bérmunka révén biztosítható megélhetés szabja meg. Szántóföldi termelés mellett ez a határ nem süllyedhet lejjebb egy iga kihasználásának lehetősége alá.

Ma a világgazdasági munkamegosztásból visszasüllyedtünk a középkori, nemzetekre tagolt munkamegosztás elvéhez. Sőt haladunk a felé, hogy a nemzeti társadalmon belül korlátozzuk a munkamegosztást. (Például a m. kir. Posta igáslovaikat maga tenyészteti.) A mai visszafejlődésben levő közgazdasági viszonyok az átlagos üzemnagyság növelését indokolják. Ez a tendencia például a U. S. A.-ban már érezhető is.

Az üzemnagyság felső határára befolyással vannak természeti adottságok is. Pl. hegyes vidéken szétszórta előforduló szántóföldi művelésre alkalmas földdarabok nem foglalhatók össze okszerűen egy nagyüzem keretében. Nagyüzem kialakulásának az egyforma talajminőségű sík területek kedveznek, melyek nagyfokú géphasználatot tesznek lehetővé. Száraz, szélsőséges klíma szintén a nagyüzemnek kedvez, a mélyebb talajművelés nagyüzemileg gazdaságosabb s a gépüzemmel is termelhető gabonafélék száraz éghajlattal mindenütt homloktérbe nyomulnak. A parasztüzem, kevésbé kötött talajokon, humid klíma alatt versenyképesebb, mert ez az állattenyésztésnek, kerti gazdálkodásnak kedvez.

Az üzemnagyság kialakulására azonban a legnagyobb befolyást a közgazdasági viszonyok gyakorolják. Fejlett városi élettel, virágzó iparral és kereskedelemmel jó és nagy felvevő képességű piacok keletkeznek. Ezek sok olyan árut vesznek fel, amelyek termelésében a parasztüzem versenyképesebb. (Zöldség, tojás, baromfi.)

A mi viszonyaink a parasztüzemnek általában nem túlságosan kedveznek. Sík talajaink a nagyüzemet támogatják. Száraz klímánk mellett a mélyművelés, a gabonatermelés szintén a nagyüzem mellett szól.

Egyetlen valamirevaló belső piacunk van, Budapest, ám Budapest sem London. Külföldi piacaink több mint húsz éve bizonytalanokká váltak. Kiviteli lehetőségeink folytonosan változnak. Ez folytonos konjunktúraugrást jelent, amit még a kalkuláló nagyüzemek is csak részben tudnak kihasználni, amihez csak részben tudnak alkalmazkodni. A parasztüzem erre nem képes. A kisüzem teljesen védtelen és tanácstalan a gazdasági életet folytonosan korlátozó, „irányító“ rendeletlabirintussal szemben. Többvagónos készlet jobb értékesítéséért még érdemes lehet a felfordult piacot kipuhatolni, a rendeletdzsungelt bújni. Kosárszám vagy szekerenként lehetetlen az irányítás folytán anarchisztikussá vált piaci viszonyokkal megbirkózni. A tervgazdaság elsősorban is a parasztüzem megölője. Paraszttüzemek boldogulásához nyugodt, egyirányú, beavatkozásoktól mentes piac szükséges. Ehhez empirikus úton is tud a paraszt alkalmazkodni. Sajnos a szövetségi forma sem elég rugalmas napjaink folytonos helyzetváltozásához. Hátrányosan befolyásolja a szövetségi mozgalom sikerét fajtánk individualista karaktere is. Szövetségeink legnemesebb törekvéseik mellett sem érhetnek el olyan eredményeket, mint a germán népek szövetségei.

A mezőgazdasági üzem nagyságának fölfelé is megvan a maga ökonómiai határa. A mezőgazdasági termelés organikus volta hozza magával, hogy az üzemet egy embernek kell vezetni és annak az

üzemet minden vonatkozásában át kell tekintenie. Az üzemvezető szellemi képességeinek is megvannak azonban a maga emberi határai. Az optimális üzem nagyság már csak e határoeltság folytán is intenzív gazdálkodásra utaló viszonyok közt kisebb, kezdetlegesebb közgazdasági viszonyok közt nagyobb. Az üzem nagyság felső határát a munkagépek kapacitása is befolyásolja. De befolyásolja a csökkenő hozadék törvénye is. Tehát a nagyüzem előnye is csak bizonyos optimumig növekszik. Természetesen itt is áll az, hogy a birtok és üzem nagysága két különböző dolog. Nagyobb birtok is jobban kezelhető, ha több optimális nagyságú üzemre bontják. Az optimális üzem nagyságra befolyással van az a körülmény is, hogy a mezőgazdasági üzemben egyrészt a munkaerő és eszközeletár tökéletesebb kihasználása céljából, másrészt a termelési kockázat megosztása miatt sokféle terményt termelnek. Bizonyos üzemterjedelem alatt az egyes cikkek közül piacra kerülő felesleg oly csekélyé válik, hogy értékesítésükkel alig érdemes vesződni. A munkaerő és felszerelés kihasználása is mind tökéletlenebb. Hányszor látjuk vidéki piacainkon, hogy egy-két liter tejfellel vagy néhány csomó zöldséggel a gazda vagy felesége órákat gyalogol vagy éppen szekerez és órákat ül a piacon, míg eladja. Legtöbbször napszámját sem keresi meg.

Az egyes birtok-, helyesebben üzem típusok nemzetgazdasági értékét Aereboe a következőképp definiálja: „Az egyes birtok típusok nemzetgazdasági teljesítőképességét az határozza meg, hogy melyik üzem nagyság képes a legnagyobb számú és a legnagyobb jólétben élő mezőgazdasági és a mezőgazdaságból élő városi lakosságot eltartani.” E kérdéssel kapcsolatban sokszor félreértett probléma az intenzitás kérdése. Sokan az intenzitás fogalmát összecserélik az okszerűség fogalmával. Az intenzitás fogalmát sokan úgy tüntetik fel, mint a mezőgazdálkodás célját. Sokan azt hiszik, hogy az intenzív gazdálkodás úgy magán-, mint közgazdasági szempontból a legkívánatosabb. Ennek a felfogásnak fogalomzavar az alapja. Intenzitás alatt a termelés érdekében a terület egységre felhasznált természetbeni költség értendő. Ezek pénzre átszámított értéke azonban csakis ugyanabban az időpontban ugyanarra az országra vagy vidékre képezheti összehasonlítást alapját. Ezzel történik a legtöbb statisztikai erőszak azáltal, hogy különböző országok különböző közgazdasági viszonyai közt kialakult számadatait mérik össze.

A gazdasági viszonyok nálunk már évek sora óta az extenzitásnak kedveznek s az extenzitásra szorítják a gazdát. Ez ma a racionális. Fejlett közgazdasági viszonyok közt, átforduló agrárrolló mellett, az intenzitás racionális.

E különféle üzem típusok népességeltartó képességéről is sok szó esik ma. Kétségtelen, hogy a neki kedvező viszonyok közt a kisbirtok tud nagyobb népességet eltartani. Hogy mik ezek, a kisbirtoknak megfelelő viszonyok, azt már tárgyaltuk. (Csapadékos klíma, fejlődő kulturális és közgazdasági viszonyok, olcsóbbodó iparcikkek, dráguló agrártermékek.) Ma nálunk a viszonyok a kisüzemnek egyáltalán nem kedveznek. A parasztüzem helyzete már 1932-ben is szánalmas volt. Ez legjobban a számtartásstatisztikai adatgyűjtő-

sekből világlik ki. A Juhos Lajos által vezetett dunántúli kisüzemi számtartásstatisztika szerint 1932-ben a parasztüzemek holdanként lő P veszteséggel dolgoztak. Még szomorúbb az az adat, hogy a paraszt saját munkájából egy munkanap csak 67 fillérrel értékesült, tehát az átlagos nagyüzemi munkabér felét sem érte el. Találón mondja róluk Juhos, hogy „földtulajdonosok földjáraadék nélkül, vállalkozók nyereség nélkül és munkások munkabér nélkül“. Ugyanez évben a dunántúli nagyüzemknél az OMGE számtartáststatisztikája szerint mégis volt valami csekély tisztahozam, holdanként hét pengő, ami a befektetett tőkét 0.84%-kal kamatoztatta. Ha azonban a mai gazdaságpolitikai vonalvezetés továbbra is megmarad, az egész mezőgazdaság rákényszerül a teljes extenzitásra. Ez pedig azt jelenti, hogy sokkal kevesebb mezőgazdasági munkanap mellett sokkal kevesebb városi munkáskezet is fog foglalkoztatni. Rátérve a fatengelyes gazdálkodásra, az ökörigára, a nádfedélre, szalmakötélre, teljes üzemi autarchiára tér át, iparcikket nem vásárol, munkaerőt alig alkalmaz stb.

Talán ezt a mezőgazdaságra rákényszerített és félelmetesen fokozódó extenzitást tartják egyesek alkalmasnak a kisüzemek szaporítására? De hiszen éppen a kisüzem életeleme a belterjesség l Nem az-e a helyes, de sőt az egyetlen járható út: előbb a beiten. jesség elől az áralakulás és a túladminisztrálás akadályait elhárítani s csak ezt követőleg gondolni a belterjes kisüzemek szaporítására? A külterjesség a megölője a kisbirtokosnak s a koldusok portáit szaporítja százezerszám, szétforgácsolja a földet a nélkül, hogy a belterjes üzemvitelre módot adna. Nagyvonalú gazdaságpolitikai intézkedések keresztülvitele nélkül lelkiismeretes agrárpolitikus nem küldheti szét az országba parcellázó földmérnökeket, mert ezek csak a köznyomort parcelláznák.

Az tagadhatatlan, hogy sűrű népességű országokban a kisbirtok dominál. Ebből a tényből azonban csak az ok és okozat összetévesztésével lehet azt következtetni, hogy ha a nagybirtokot szétosztom, akkor egyszerre ugyanabból a területből szükségképpen s az előbb vázolt akadályok elhárítása nélkül is több ember fog megélni. A népsűrűség egy gazdasági terület produktivitásának és a lakosság életigényeinek függvénye. Egyforma életigényű lakosságot feltételezve, azon a gazdasági területen lesz nagyobb népsűrűség, amelyen az ember gazdasági tevékenysége jobban gyümölcsozik. Ahol tehát a munkamegosztás tökéletesebb, a gazdasági és ennek hatására a szellemi kultúra magasabb. Ilyen viszonyok kedveznek a kisüzem kialakulásának. A kisüzem mint mezőgazdasági termelési forma okozata a fejlettebb gazdasági kultúrának, nem pedig okozója!

Ámde ma már oly külföldi tapasztalatok is ellentmondanak a kisüzem és a népszámtöbbllet vélelmezett kapcsolatának, amelyek a kisüzemre a miénknél kedvezőbb környezetből származnak. A keletporoszországi német és lengyel birtokpolitikai akciók tanulságait összefoglalva Hainisch osztrák köztársasági elnök a Neue Freie Presse 1933. évi december hó 31-i számában hivatkozik e két birtokpolitikai akció népesedési eredményeire. A német birodalomban az 1925—27.

évek átlagában 100 parasztházasságra 9.4 gyerek jutott, ugyanakkor a mezőgazdasági munkások házasságaiban 22.68. A német telepítési akció célja a keletporosz határvidéki németiség szaporítása volt. Ennek az akciónak a sikerét azonban e vonatkozásban nemcsak e két szám teszi illuzóriussá, mondja Hämisch, hanem már a németeket is gondolkodóba ejtette a lengyel földreformnak a népszaporaságra gyakorolt szomorú hatása. A lengyelek nemzeti szempontból, akár a németek, a határmenti volt német területek földreformjától a lengyel lakosság szaporodását várták. Keservesen csalódtak. Nevezetesen a háborúelőtti években a mai lengyelországi területeken ezer lélekre 44 születés esett évente, 1932-ben ez a szám 22.68-ra hanyatlott. A lengyelek ennek okát a gazdasági és kulturális alapok híján végrehajtott földreformban keresik.

Ugyanezek a jelenségek nálunk, hol az előfeltételek még kedvezőtlenebbek, fokozott mértékben ismétlődnek. „Néhány jellemző példát idézhetünk,⁶⁶ írja statisztikai hivatalunk néhai igazgatója, Buday László is „A megcsonkított Magyarország“ című művében (63. oldal). „Dunántúli falvak köréből, ahol a mezőgazdasági cselédek sorában elég magas születési arányszámot találunk, a földjét szétaprózástól féltő kisbirtokos elemnél pedig az egyke túlzásait. Nem kiáltó-e, hogy Baranyában, az egyke tipikus hazájában egy és ugyanazon járásban, Kislippón, ahol jóformán csak cselédek és napszamosok vannak, 1901—io-es évek átlagában 42.2 volt a születési arány, Vörösmarton pedig, ahol a cselédség csak negyedrésze az önálló gazdáknak, 21.42. Ezekkel szemben Baranya azon falvaiban, ahol a kisbirtokos dem a túlnyomó, produkál i4.8-es arányt is, Kiscsányban. Előfordul ezenkívül még, hogy csak a legszembeszökőbbeket említsem, Zókon i6!6, Kővágószőlősen 17.9, Petárdon 20.3.“ Nem állítjuk, hogy a népesedési kérdés ideális megoldása a napszamos- és cselédsornak jövővd nem számoló népszaporodása, de kétségtelen, hogy a föld felosztásával belterjes termelés lehetőségei nélkül ez a népszaporodás megáll, sőt rohamosan hanyatlik, mert a kisüzem produktivitása nálunk ma még nem tud lépést tartani a család eltartandó szaporulatával. Minél magasabb valamely nép-réteg kultúrnívója, intelligenciája, anyagi helyzetéhez képest, annál kevésbé lesz szapora. A gazdasági jólét és a kultúra természetes egyensúlya nélkül a népesség szaporodása nem várható. Ha valahol a születések száma csökken, akkor az annak a jele, hogy a családok tömege jövőjével szemben pesszimista. Az egykével a mai kisbirtokos generáció saját életnívóját igyekszik megőrizni, bizalmatlanságát fejezve ki a felől, hogy vájjon ezt a standardot gazdasági kultúránk mai lehetőségei, a ma rendelkezésre álló piacok, a neki ma fizetett árak, a tőle ma követelt áldozatok mellett több gyermek számára is fenn tudja-e tartani.

A népesedési politika gazdasági vonatkozásain felül nemzeti szempontokból is alapvető fontosságú. A nemzet fennmaradása szempontjából multhatatlanul fontos a népesség szaporodásának biztosítása. A mai zavaros világpolitikai helyzetben biztosabb alapokon nyugszik az az ország, ahol a gazdaságilag független népesség akár az összes

népesség rovására is, de szaporodik és ez a szaporodás anyagi jóléttel párosul.

Természetből fogva agrárország volnánk. Lakosságunk nagyobbik fele gazda s a városi lakosság is túlnyomó részben a gazdák szükségleteinek ellátásából szerzi kenyerét. Ha valaki jól átgondolt népese-
dési politikát akar Magyarországon üzni, akkor elsősorban is agrár-
irányú gazdasági politikát kell folytatnia. Ezzel nem azt akarjuk
mondani, hogy az ipar kikapcsolandó azon tényezők sorából, amelyek
népszámszaporulatot felfogni és eltartani segítenek. Hanem e célra
bekapcsolandónak csak azt az ipart tartjuk, amely a maga részéről
valóban emelkedő munkaslétszámot, vásárlóképes munkabérekkel tud
foglalkoztatni s amely másfelől nem akadályozza vámpolitikai és
árigényével a mezőgazdaság népszámeltartó erejét. A Magyar Gaz-
daságkutató Intézet 1932 augusztusi adatai szerint az 1925—27 évek
átlagát 100-zal véve egyenlőnek, 1932-ben volt:

a mezőgazdasági árak indexe	56.6
az ipari félgyártmányok és készárúk, amelyek nem voltak kartellekbe szervezve	63.2
a kartellizált ipari félgyártmányok és készárúk indexe pedig	105.5

Helyes sorrend-e száz- és százezer új kisparaszti egzisztencia
teremtése a mai gazdaságpolitika által ennyire eltorzított piad hely-
zetben a helyett, hogy előbb ezt az eltorzított piaci helyzetet hoznánk
rendbe? A földparcellázás előtt nem volna-e jól felfogott agrár-
politikai kötelességünk, hogy előbb a 105.5 árak kartellindexét par-
cellázzuk?

Olyan árpolitikát kellene követnünk, mielőtt újabb kisüzemeket
teremtenénk, amely az agrárrolló szárainak összecsukódását, sőt
átfordulását eredményezi. Ez esetben befektetne, vásárolna az öt-
millió gazda, ami sokkal biztosabb alapja lehet iparosodásunknak,
mint a vám-, valutavédelem és ipari numerus clausus árnyékában
kitenyészített ipari monopóliumok. Mihelyt megteremtjük a kedvező
áralakulást, a mezőgazdaság magától fog belterjességre törekedni,
hogy a helyzetet kihasználhassa. Ha pedig az intenzív gazdálkodás
lehetőségét megteremtettük, a kisüzemen máris automatikusan segí-
tettünk és szaporodásához a jövedelmezőség és hitelképesség elő-
feltételeit megteremtettük. Ne feledjük azt sem, hogy a parasztgaz-
daságban a személyi szükségletek nagyrészenek is üzemi jelentősége
van. A ruha, a csizma a parasztgazdaságban vagy a mezőgazdasági
munkáznál termelőeszköz is, hisz rongyosan, mezítláb rossz időben
munkáját nem tudja ellátni. Ezeknek a cikkeknek az áralakulása
a mezőgazdasági termelés szempontjából is jelentőséggel bír. Az
ország számos helyén a szépen kistaffírozott tanyai iskolák télen át
néptelenek, mert a gyermekek többsége cipő híján nem jár iskolába.
Ha másképp nem megy, ezeknek a mindennapi tömegcikkeknek a
behozatalát vámmentessé kell tenni, illetve meg kell engedni, hogy
paraszttermékeket cserébe készáruért exportálhassunk. Fel kell
hagyni azzal a nemzeti végeladással, amely ma nemes valutaszerzés

címén folyik. Ne feledjük, hogy iparunk munkaerőt foglalkoztató képessége a mezőgazdaság kézimunkaszükségletétől, ahol az üzemi költség 50—60%-a munkabér, messze elmarad.

A gazdasági helyzet javulásával párhuzamosan kell haladnia a parasztság személyi és gazdasági kultúrája emelésének. A parasztosztály látókörének tágításával úgyszólván lelkikolonizádót teljesítünk. Semmi sem szaporítja gyorsabban a parasztüzemek számát, mint ha termelési hatályosságukat közelebb hozzuk a nagyüzemi termelés eredményeihez. A parasztüzem és a nagyüzem termelési eredményei közt ma a kisüzem rovására 20—25%-os különbség áll fenn. A mi viszonyaink közt ezt a különbséget a parasztüzem teljesen sohasem fogja tudni kiegyenlíteni, de nagy dolog volna már az is, ha a felét vagy kétharmadát be tudná hozni. Ne feledjük itt sem a sorrendet. Előbb gazdaságilag kell segíteni, azután vagy azzal karöltve lehet emelni a kultúrnívót, különben az új falusi generáció a városokba fog menekülni s a felun is „állástalan diplomásokat“ fogunk termelni, mely réteg aligha lesz államfenntartó érzületű.

A hitelpolitika irányításával is nagy mértékben kedvezhet az államhatalom a kisüzemnek. E téren a múltban számottevő intézkedések történtek a kisbirtok érdekében. A mai tőkeromboló autarchikus visszafejldés korában komoly, hosszúlejárátú gazdahitelről beszélni sem lehet. Gazdasági elzárkózás, transzfermentorium mellett külföldi kölcsön a dolog természeténél fogva lehetetlen. Nagy és áldásos működési tér nyílik azonban a kisbirtok talpraállítása érdekében a fennálló régi gazdaadósságok rendezése körül. E téren nehéz tökéleteset és mindenkit kielégítő megoldást találni, de mint már azt az eddigi rendezés is mutatja, van mód a kérdés megoldására. Az agrárhitel rendezése és új hitelforrások biztosítása előtt feldőtlen könnyelműség új kisbirtokostömegek teremtését javasolni.

Ugyancsak könnyelműség szociális célú földreformra vállalkozni a kisbirtok s általában a mezőgazdaság közterheinek gyökeres megreformálása előtt is. Ma 18—20-féle címen és módon adózik a mezőgazdaság. A földadón kívül fizet: jövedelmi-, kereseti-, vagyonadót, útdát, községi pótdátokat stb. Mindez a kevéssé tájékozott, az adóközegektől távolélő tanyai népet hatványozottabban sújtja.

Komolyan foglalkozni kellene az egytételű, felemelt földadón nyugvó adóztatási rend bevezetésével, mely nem a jó, a takarékos gazdát büntetné, mint a mai adózás. Az egytételű felemelt földadó nem a gazda egyéni jövedelmét kutatná — ami teljesen felesleges, minthogy a földből folyó gazdajövedelmek közt több év átlagában nincsen olyan lényeges különbség, amit adózás céljából érdemes lenne egyénenként kutatni, hanem a föld átlagos hozadéképességét adóztatná függetlenül az egyéntől. Ezzel a jó gazdálkodásra stimulálna. Az adóját előre mindenki ismerné s nem volna szükség szakértőkre az adóvallomáshoz. Az egész mezőgazdaságra áldásos volna ez az adóztatás, különösen a kiscgazdát segiténé. Mérheterlen előnyt jelentene azonban a kincstárra is azáltal, hogy a mezőgazdaságtól várható adóösszeg pontosan ismert volna s e mellett a kivetésnek és behajtásnak egyszerűsége óriási adminisztrációs megtakarításokkal

járna. Tehát mind a kincstár, mind az egyes gazdák, valamint az egész mezőgazdaság szempontjából a föld hozadéképességén alapuló egytételű földadó volna kívánatos.

Ha helyesebb, kívánatos birtokmegoszlásnak ítéljük azt, hogy a kisbirtokok többletaránya túlnyomó legyen s nemzeti szempontból kívánatosnak tartjuk a kisüzemek számának és kiterjedésének növelését, mit kell tenni az államhatalomnak, hogy e célt organikus fejlődés révén a gazdasági élet megrázkódtatása nélkül elérhesse? Az államhatalmi intézkedéseknek lényegükben oda kell irányulniok, hogy egyrészt általában emelkedjék a mezőgazdaság jövedelmezősége, másrészt különös gond fordítandó mindazon momentumokra, amelyek ezen általános javulás keretein belül speciálisan a kisüzem versenyképességét fokozzák a nagyüzemmel szemben. Ez az a biztos út, amelyen haladva a kisbirtok térhódítását biztosíthatjuk. Az ezen az úton való haladás azonban szervesen egybeilleszkedő, nagyvonalú önzetlen gazdasági politikát követel. Nem könnyű és nem rögtönző, gyorsprogram — de reális. Minden gyors és radikális megoldás sürgetése csak ábránd vagy demagógia, ami a magyar parasztság helyzetén csak rontana.

Minél gyorsabb üteműek s minél elnagyoltabbak az éppen csak mechanikus megoldások, sikerük annál kétesebb s a közre annál nagyobb terhet hárítanak. E mellett abba a tévhitbe ringatják a gazdaságpolitikát irányító államhatalmat, hogy a „helyesebb birtokmegoszlásnak“ már eleget tett, amikor bizonyos számú kisbirtokot mérőszalag közbejöttével világrahozott. Ezt mint birtokpolitikai eredményt sikerei közé könyvelheti el, megfeledezve arról, hogy ez csak akkor jelent a politikán kívül maradó nemzeti nyereséget is, ha az új parasztsztyály életképes és nem proletarizálódik a fejlődésére alkalmatlan környezetben. Sokkal nehezebb feladat és sokkal nagyobb felkészültséget kíván az olyan gazdaságpolitikai vonalvezetés, amely organikusán segíti elő, a kisüzem versenyképesebbé tétele útján annak térhódítását, amely automatikusan biztosítja, hogy a föld az azt legjobban megművelő, tehát a nemzet egyetemének nézőpontjából is legalkalmasabb földművesek kezébe kerüljön.

A csak mechanikus földreform azzal járt mindenütt, hogy a versenyképesség hiányát közpénzből kellett volna pótolni.

Birtokreform időszerűségéről ma tulajdonkép nem is lehetne beszélni. Ha a kormányzat abból indul ki, hogy a parasztsztyály erősítése nemzeti érdek és nemzeti feladat, akkor az egész gazdasági politikát át kell hatnia ennek a meggyőződésnek. Végre is: a birtokpolitika leglényegesebb kelléke nem is a föld, hanem az a gazdasági atmoszféra, amelyik lehetővé teszi a parasztsztyály boldogulását. Ezt semmikép sem pótolja a csak műszaki feladatnak elképzelt mechanikus földosztás.

Sajnos gazdasági politikánkról mindent el lehet mondani, csak azt az egyet nem, hogy agrárius irányú, vagy még inkább, hogy speciálisan a kisemberek támogatására volna beállítva. Ennek főoka az, hogy a mai viszonyok nem alkalmasak hosszúlejáratú gazdaságpolitikai elgondolások készítésére és keresztülvitelére. A betegesen

túlméretezett közületi apparátus fenntartása csak a máról holnapra való gondoskodást teszi lehetővé. Mindenütt a rideg fináncszempontnak kell érvényre jutnia a ma érdekében, sokszor még a holnap rovására is. Ilyen máról holnapra való tengődés mellett a semilyen ütemről a galoppozó reformütemre áttérni, a biztos bukást jelenti.

A földreform gondolata időszerű volt, de nem a falusi és tanyai gazdáknál, hanem azoknál, akik az autarchia üvegházában sütkéreznek, élvezve a behozatali tilalmak, vámok, kötött devizagazdálkodás, a belső verseny kikapcsolása révén keletkezett monopóliumokat. A közfigyelem elterelésére s a gazdasági élet egységének a megbontására kitűnően bevált ötlet volt előbb az irányított mezőgazdaság jelszavának, majd mikor az megkopott, a telepítés gondolatának a fórumra vetése, erőteljes, lankadatlan sajtópropagandával való felszínen tartása. A telepítés kérdése ma birtokpolitikai szempontból nem időszerű. De ugyanaz mondható gazdasági szempontból is. A mezőgazdasági üzemek zöme ma nemhogy a normális kamatot meghozná, de egyáltalán nem jövedelmez. Az OMGE számtartás-statisztikai adatgyűjtése szerint az 1932-es évben megvizsgált 149 üzem átlagában a befektetett tőke 0.03%-ot hozott. A kisüzemnél azonban a tőkekamatoztatóképességnél még sokkal fontosabb az üzem munkaalkalomnyújtó képessége. A saját munkaerőnek az üzemben való értékesítése. Sajnos odajutottunk, hogy a magyar föld nemcsak kamatot, hanem teljes munkabért sem tud juttatni az azt verejtékével művelő parasztnak.

Az a földműves, aki ma akár saját tőkájével, akár állami támogatással tanyát akar verni, az esetek túlnyomó részében pusztulásnak néz elébe. Pénze nem kamatozik, munkaerőjét pedig majdnem ingyen kell elvesztegetnie. Az új telepes meggyökerezése, még ha erre a teljes személyi rátermettség megvolna is, csak úgy képzelhető el, ha eleve lemond tőkéje kamatoztatásáról s munkaerőjét is harmadnap számon adja a jobb jövő reményében. Ez azonban koplaltató rabszolgasorsot jelent ma s jelenti ezenfelül azt is, hogy hitelt még a felszerelésre sem vehet igénybe, mert a kamatok és a törlesztést már nem bírná kikoplalni. Új egzisztenciák létesítésének előfeltétele a prosperitás. Nincs közületi támogatás, amely ezt évek során keresztül helyettesíthetné.

A telepesek közpénzen való kitartása különben is erkölcsstelen és antiszociális költségekkel volna. Új kiváltságos osztály, parasztarisztokrácia támadna első és másodosztályú parasztsággal. Az ősi földjét évek, évtizedek óta művelő parasztságot pusztulni hagyják az agrárrolló és a közteher fojtogatásában s utolsó tehene esetleg azért fog dobra kerülni, hogy „a telepes“, „a reformgazda“, „a kisfarmer“ vagy akármilyen tetszetős szóval illessük ezt a homunkulust, gazdasági deficitjére fedezetül szolgáljon. Ez olyan gyűlölködés magvát vetné el a falvakban, amelyekre idáig még példa nem volt.

Ha a kisbirtokososztály gyarapítását oly fontos nemzeti érdeknek tartjuk, hogy a megfelelő gazdasági atmoszféra híján a köz terhére anyagi áldozatoktól sem riadunk vissza, kötelességünk, hogy ezt az anyagi áldozatot a legracionálisabban használjuk fel és semmiképp

sem oly módon, hogy míg egy új egzisztenciát teremtünk, három meglévőt elpusztulni hagyjunk.

E rövid cikk keretében nem fér el egész gazdaságpolitikánk kritikai méltatása. Azonban egypár jelenséget mégis kiragadok azok közül, amelyek a kisüzemek romlását idézik elő. Ilyenek például általánosságban az összes tervgazdasági szabályozások. A tejmonopólium, a burgonya, a paprika, a hagyma stb. termelésének korlátozása. Az iparcikkek drágaságát talán elsősorban kellene említenem. Ámde hogyan lehetne ezen segíteni, mikor maga a gyáripár egyik vezető egyénisége panaszolja karácsonyi nyilatkozatában, hogy az ipari drágaságon azért nem lehet segíteni, mert ma az ipar az állam adóvégrehajtója. Vagy hogy egyeztethető össze a jobb birtokmegoszlást célzó elgondolásokkal a mai fuvarpolitika? Hogy szállítsa a paraszt versenyképesen kistételű áruit a piacra, ha a teherautófuvarozást korlátozzák és ebből részint a MÁV, részint az egyesek részére monopóliumot teremtenek, sőt újabban már a szekérfuvarozás korlátozásáról is szó esett. Számtalan olyan jelenséget, szabályozást és korlátozást lehetne még felsorolni, amelyek az egész gazdaságot gyengítik, de legfőképpen az ebben a labirintusban elkallódó kisembert pusztítják. Ilyenféle viszonyok közt telepítésre gondolni olyasféle ökonómia, mintha a betegnek enni nem adnánk, hogy még több orvosságra teljen.

Rengeteg teendő van Magyarországon a mezőgazdaság lábraállítása körül. Először a puszták lét lehetőségét kell megadnunk s a meglévőket megmentenünk. A mezőgazdasági üzemet jövedelmezővé, a parasztüzemet versenyképesebbé tennünk, ha ez mind megvan, akkor a gyorsabb ütemű birtokpolitika már csak pénzkérdés és nem sikerkérdés.

Ezek nélkül az előfeltételek nélkül ha csupán napipolitikai célkitűzésekből a birtokpolitika tornyát nem az alapoknál, hanem a szélkakasnál kezdjük építem, ebből csak egy fokozottabb Babel támadhat. Az ilyen reform csak arra lenne alkalmas, hogy megzavarja a termelés rendjét, meglévő tőkéket pusztítson el az értéktelenné vált nagyüzemi berendezésekben, emelje a munkanélküliséget, csalódott tömeget teremtsen s a közszolgáltatásokat veszélyeztessen. Ezért a kialakult birtokmegoszlást csak fokozatosan és erőszak nélkül szabad megváltoztatni, ha nem akarjuk az egész államot alapjában megrázni. Igaza van Aereboenak, aki pedig a kisüzemeknek nagy barátja, mikor agrárpolitikájában a következőket mondja: „A helyesebb birtokmegoszláshoz nem operációra, hanem a fejletlen szervek céltudatos erősítésére van szükség.”¹

BADICS JÓZSEF

¹ Fenti cikkünk egy szempontból kimerítőleg tárgyalja a kérdést, melyet legközelebb más szempontokból is tárgyalni fogunk. *A szerk.*

A NÉMET TELEPÍTÉS PÉNZÜGYI MEGOLDÁSA¹

A NÉMETBIRODALOM illetve elsősorban Poroszország — rövid átmeneti időtől eltekintve — mindenkor jelentékeny összegeket áldozott telepítési célokra. Különösen Posen és Nyugat-Németország elnémetesítésére folytatott telepítések, amelyeket kizárólag a porosz állam finanszírozott, emésztettek fel hatalmas összegeket. Ezek egy időben annyira igénybe vették az állampénztárt, hogy az ország más vidékein folytatott telepítésekre már alig jutott valami. Talán nem is volt baj, mert így kiderült, hogy a szükséges tőkét — megfelelő formák között — a szabad pénzpiacon is elő lehet teremteni. A háború alatt azonban elkerülhetetlenné vált az államkincstár erőteljesebb igénybevétele a veszélyeztetett keleti részek védelme, hadirokkantak letelepítése stb. érdekében. A háborúvesztés tanulságai új lendületet adtak volna a telepítési mozgalomnak, ha a közbejött infláció minden pénzügyi bázist romba nem dönt és évek során át kínlódsra nem kárhoztatja a telepítési tevékenységet is. Számos jól-rosszul sikerült kísérletezésnek, melyek a telepítések alá akartak szilárdabb anyagi alapot létesíteni, a pénzérték állandósítása vetett véget, igaz, hogy egy ideig a telepítésnek is, de 1926-tól kezdve, amikor a Birodalom lépett az élre a telepítés finanszírozásában, annál nagyobb erővel indult meg a munka. Ettől fogva a telepítés túlnyomólag közpénzekre támaszkodik, különösen 1931 óta, amikor a nagy pénzügyi válság a járadéklevelek piacát teljesen megbénította.

A háború előtt a telepítés majdnem egészen „porosz ügy“ volt, a többi német állam nem is alkotott telepítési törvényt, a Birodalom szintén távol tartotta magát, úgyhogy a telepítési tevékenység túlnyomórészt a porosz tartományokra korlátozódott. Természetes, hogy a finanszírozásról is a porosz államnak kellett gondoskodni. Ez kétféleképpen történt. A lengyelek ellen folytatott telepítést az említett két tartományban az állam teljesen saját regieiben végezte a szükséghez képest törvényhozási úton előteremtett közpénzek felhasználásával, így az 1886. április 26-iki törvény 100 millió márkával nyitotta meg az állami finanszírozás zsilipeit, ezt 1898-ban újabb 100 millió, 1902-ben (júl. 1. törvény) pedig 150 millió márka követte. Ezután még kétszer 100 millióval kellett erősíteni a telepítési alapot, úgyhogy a

¹ Mutatvány a szerzőnek előkészületben lévő munkájából, melyet a német telepítésügyről írt németországi helyszíni tanulmányai alapján. *A szerk.*

Királyi Porosz Telepítési Bizottság három évtizedes működése alatt 550 millió márkát használt fel 22.517 telepes gazdaság létesítésére.

Az ű. n. gazdasági irányú telepítést az állam átengedte a hatóságilag ellenőrzött magánvállalkozásnak. Ezen a téren is igyekezett azonban anyagi eszközeivel közreműködni. A tartományi telepítő társaságok alaptőkéjéből 22 millió márkát jegyzett, ezenkívül a járadék-birtokok alapításának megkönnyítésére 115 millió átmeneti hitelt folyósított. A telepítéssel kapcsolatos közcélok (középületek építése) stb. költsége, valamint a telepítési veszteségek fedezéséhez 1898—1919-ig összesen 23.6 millió márkával járult hozzá.

A háború után az infláció végéig a teljes bizonytalanság nyomta rá bélyegét a telepítések finanszírozására is. Ez idő alatt a porosz állam a következő összegeket bocsátotta rendelkezésre: 1919-ben 10 milliót, 1921-ben 100 milliót (körülbelül 8 millió aranymárkának felelt meg), 1922-ben 618 milliót (3 millió aranymárka), 1923-ban 3 milliárdot. Ugyanebben az évben a Birodalom egyszer 276 milliárdot, másszor 7 billió márkát adott. Ezek együttes értéke körülbelül 3 millió aranymárkára tehető. Az inflációnak ebben az utolsó esztendejében a pénz értékének óránkénti változása teljesen megbénított minden pénzügyi műveletet és illuzóriussá tette az állam támogatását is, mely már a folyósítást követő napon a csillagászati számok világában enyészett el.

A pénz értékének állandósítása egyideig nem hozott kedvező fordulatot a telepítési pénzügyi lebonyolításában. A bankóközönt mindent megbénító pénzhiány követte, mely közel egy esztendeig teljesen elzárva tartotta az állami finanszírozás zsilipjeit s azután is még két évig nagyon szűk korlátok közé szorította a telepítési tevékenységet. A porosz kormány ugyan 1924-ben 16.25, 1925-ben 25.5 millió márkára állami hitelt bocsátott rendelkezésre, ami, tekintettel a telepítő társaságok tőkéinek teljes megsemmisülésére és a képtelenül magas kamatláb miatt magánkölcsonők igénybevételének lehetetlenségére, a hosszú stagoádó után éppen nem volt sok. De mindenesetre a jobb idők kezdetét jelentette. Attól fogva hogy a Birodalom is feladatának tekintette a telepítések anyagi támogatását, a porosz állam, — részben feltételekenből, — szinte évről-évre növelte a telepítési alap dotációját, annyira, hogy 1926-tól ez átlag évi 42 millió márkára rúgott. Ezenkívül 14.8 millió márkát juttatott a telepítő társaságoknak alaptőke céljára, 7.9 milliót a Lengyel- és Oroszországból visszatérő telepeseknek, résztvett 50 millió márkával a Német Telepítési Bank, 20 millióval a Porosz Járadékbank alapításában és a szanalási (Osthilfe) pénzekből is 18 millió márkát bocsátott a telepítések rendelkezésére.

A német államok közül a háború előtt még Mecklenburg-Schwerin és Oldenburg foglalkozott telepítéssel, amelynek finanszírozására 75, illetve 2.5 millió márkás alap szolgált. A háború után a birodalmi telepítési törvény értelmében megindult telepítési mozgalom alimentálásában még résztvettek Mecklenburg, Strelitz, Bajorország, Baden, Württemberg és Szászország is, de csupán jelentéktelen összegekkel, melyek együtt nem haladták meg a zo millió márkát.

A német telepítési tevékenység leghatalmasabb táplálója ma a Birodalom. Eltekintve az 1916 július 3. és 1918 július 26-iki törvényektől, melyek a hadigondozottaknak háborús járadékaik tőkésítésével tették lehetővé telephelyek szerzését, a Birodalom, mint a telepítés finanszírozója először 1923-ban a keleti államokból visszaözlő német telepesek földhözjuttatása alkalmával lép fel. Ettől kezdve 1927-ig 21 millió márkát saját pénztárából folyósított, 70 millió márká erejéig pedig kezességet vállalt. Ebből később szintén állami hitel lett. A legjelentékenyebb lépés mégis 1926 július i-én történt, amikor a birodalmi gyűlés öt éven át évenként 50 millió márkát rendelt főleg a határszélt tartományokban erőteljesebb telepítési tevékenység folytatására. Ebből a 250 millióból 203 millió tényleg fel is használtatott. 1930 után a Birodalom szinte évről-évre nagyobb részt vállalt az anyagi eszközök előteremtésében, ami lehetővé tette a Poroszországon kívüli államok intenzívebb bekapcsolódását is a telepítési mozgalomba.

A Telepítési Bank alapításában való 50 milliós részesedés, az 1932-ben juttatott 50 millió márka külön hitel, az 1931 március 31-iki törvény alapján engedélyezett 150 millió márka garanciavállalás, a keletnémet-országi szanálási akció (Osthilfe) alapjából nyújtott 35 millió, a Rentenbankkreditanstalt 20 milliós kölcsöne, a Reinhardt-programm 45 milliója, 1933 óta a költségvetésbe felvett évi 75—80 millió márka, az 1935-re előirányzott 68 millió, a talajjavítással kapcsolatos telepítésekre és a kiszolgált katonák telepítésére adott 20 millió mind azt mutatja, hogy az utóbbi években a Birodalom ragadta magához a vezetőserepet a telepítés finanszírozásában.

ÖSSZEFOGLALVA az állami eredetű hiteleket és juttatásokat, ezek a háború előtt mintegy 800 millió márkára rúgtak, míg a háború után 1934 végéig, tehát másfél évtized alatt kereken egy milliárd márkára tehetők. Ezeken felül a porosz állam, illetve a Birodalom tekintélyes összegekért vállalt jótállást, így a járadékleveles kölcsönök visszafizetését az állam is garantálja. Nincsenek adatok rá, de jelentékeny összegeket fordítanak az egyes szövetséges államok is a nyugat-keleti irányú telepítési mozgalomban résztvevők forgótőkével való ellátására. A telepítéssel kapcsolatos talajjavítások is sok pénzt emésztenek fel. Nagy áldozatot ró a közre a kultúrhivatalok fenntartása, melyek csaknem kizárólag a telepítés szolgálatában állanak, továbbá a sokoldalú adókedvezmények, a járadéklevelek árfolyamvesztése, de különösen a szükséges közintézmények, úthálózat stb. építése, melynek fele költségét az állam fedezi.

Ehhez képest elenyészően csekély a magánvállalkozás, illetve a szabad pénzpiac részesedése. A tartományi telepítő társaságok alapítókéinek egy harmada nem állami eredetű ugyan, de ennek java-résztét is köztestületek jegyezték. Teljesen magánjellegű pénzzel csak a nem elismerten közérdekű társaságok alakultak a nemzeti szocializmus kormányrajutása előtt. De egészen jelentéktelen az az összeg is, amelyet a telepítő társaságok működésük folyamán magánbankoktól és pénzintézetektől vettek igénybe. Ennek oka kevésbé a magántőke tartózkodásában vagy bizalmatlanságában rejlik a telepítéssel szemben, mint a hitelezési feltételekben, amelyek mellett egészséges telepítéseket végezni lehetetlen volna.

A magántőke intenzívebb bekapcsolódására mégis akad példa. Amikor az állami támogatás kiapadóban volt, a telepítések folytonosságát magánpénzekkel dolgozó alakulások biztosították. A Balti-államokban tervezett nagyarányú telepítések lebonyolítására a háború utolsó esztendejében alapított „Neuland“ rt. gyakran kisegítette a telepítő társaságokat, sőt egy ideig azok legfontosabb finanszírozó intézete volt. Ebből nőtt ki 1922-ben az ú. n. Rozsjáradékbank, mely az infláció alatt a tartományi járadékbankokat pótolta.

A közpénzek mellett legjelentékenyebb tőkeforrást a járadéklevelek piaca alkotta. A háború előtt kibocsájtott járadéklevelek névértéke 247 millió márkára rúgott, míg az infláció után létesített Porosz Járadékbank emissziója az 1931. évi pénzügyi krízisig 165 millió márkát tett ki. Ezeket a papírokat különösen kistőkések vásárolták.

Újabbán a pénzpiac kedvezőtlen helyzete és az állami finanszírozás fokozódó nehézségei arra kényszerítették a birodalmi kormányt, hogy olyan hitelműveletekhez folyamodjék, amelyek bizonyos

magántőkék automatikus bekapcsolódása által minél kevesebb állami pénz mobilizációját teszik szükségessé. Különösen az 1931. évi pénzügyi válság után, amikor a járadéklevelek elhelyezése megint lehetlenné vált, kellett kiegészítő megoldásokat keresni. Így a telepítő társaságok utasítást kaptak, hogy igyekezzenek a telepítés céljára vásárolt birtokok tulajdonosaival és ezek hitelezőivel olyan megállapodást kötni, mely szerint készfizetés helyett a vételár, illetve a birtokokat terhelő adósságok egy része rögzíttetnék és az új telepes gazdaságok között megfelelő arányban elosztatnék.

Ezen eljárás alkalmazására kedvező alkalom kínálkozott az adósságrendezéssel kapcsolatban. Az 1933. évi június i-i törvény, mely megkönnyíti az adós földeknek telepítésre való felhasználását, kimondja, hogy „az átvett földterületeket lehetőleg nem készpénzben kell kifizetni, hanem a vételár az adósságok átvállalásával egyenlítendő ki“. Úgy látszik azonban, hogy ez a lehetőség kellő mértékben nem volt kiaknázzható és a törvényhozó által feltételezett eredmény várakozáson alul maradt. Sőt a jelzálogos hitelezők a „földeknek telepítési célra való eladását alkalmid használták fel arra, hogy követeléseiket esedékké tegyék“. Ennek következménye az lett, hogy készpénzmegettakarítás helyett éppen ellenkezőleg: fokozott szükséglet jelentkezett effektív tőkék után, amit végül is megint az államnak kellett előteremteni, hogy a telepítés egészen meg ne akadjon.

A birodalmi kormány ilyen körülmények között kénytelen volt erősebb eszközökhöz nyúlni, hogy eredeti céljához közelebb jusson. Az 1935. január 4-i törvényben most már kötelezően írja elő, hogyha valamely jelzáloggal terhelt birtokot telepítés céljából vásárolnak meg, a jelzálogos hitelező a felmondási jogot nem gyakorolhatja. A telepítési hatóságnak pedig jogában áll a jelzálogos terhet az egyes birtokrészekre (telephelyekre) szétosztani; ennek a hitelező nem mondhat ellent. Ugyanaz a törvény kimondja azt is, hogy a jelzálogbankok és a záloglevél-üzlettel foglalkozó nyilvános jellegű hitelintézetek a telepítési hatóság kívánságára kötelesek a Porosz Járadékbank járadékleveleit névértéken elfogadni mindazon követeléseik ellenszolgáltatása fejében, amelyek nem külföldi tartozások fedezetére szolgálnak. Ez a törvény kétségtelenül fontos lépés a telepítés finanszírozásának megkönnyítése felé és alkalmas arra, hogy a záloglevelek egy részének elhelyezését biztosítsa és ezzel a hosszúlejáratú telepítési hitelszükségletnek új forrásokat nyisson.

Például 1934-ben 89 millió márka értékű földterület lett telepítési célokra felhasználva. Ennek mindössze 38%-a, azaz 33 millió fizettetett ki készpénzben, míg a vételár 44%-át — 40 millió márkát — kitevő adósságterhek rögzítették, illetve azokat a Telepítési Bank vette át; ezek után a hitelezők kamatot és némi törlesztést kapnak. A fennmaradó 18% pedig nagyrésztben a földek vételárhátralékának abból a részéből adódik, melyet az eladó földbirtokosok egyelőre nem kapnak kézhez, hanem a birtokot terhelő adósságokhoz hasonlóan rögzítetik és fokozatosan a Telepítési Bank által fizettetik ki.

1934. december 31-én a telepítésre felhasznált birtokokat terhelő és a Telepítési Bank által átvett adósságok összege 77 millió márkára

rúgott. Ebből jelzálogbank-adósság volt 267 millió, a Landschaftokra jutott 37.8 millió, más közintézményekre 12.5 millió márka. Ezekon kívül a magánhitelezők (túlnyomólag a megvásárolt földek tulajdonosai) 22 milliót követelnek, az államok, tartományok, kerületek 16 milliót, míg a magánalkalmazottak Biztosító Intézete 87 millió márkát. Összesen tehát 124 millió márka magántőke fekszik a telepítésre felhasznált földeket terhelő adósságok alakjában a telepítésben, a Járadékbank tartozásán kívül. Ez az összeg majdnem egészen a birodalmi kormány fentebb ismertett újabb rendelkezéseinek eredménye.

A SZÜKSÉGES TŐKE előteremtésével egyenlő fontosságú annak célszerű felhasználása. Ez magában foglalja az egyes hitelműveletek helyes megválasztását, másrészt a telepítőre és telepesre egyaránt elviselhető hitelezési feltételeket. A német telepítések története sok érdekes tapasztalattal szolgál arra nézve, hogyan lehet ezeket a szempontokat az állam és a telepesek anyagi erejének, valamint a pénzpiaci viszonyoknak gyakori ingadozása között összeegyeztetni.

A porosz állami telepítések finanszírozása itt nem jön tekintetbe, mert az állam a poseni és nyugatporoszországi akciónál a föld megszerzésétől a tulajdonképpeni átírásig mindent — így a rendelkezésre álló összegek felhasználását is — saját közegeivel végezte kezdettől fogva ugyanazon módszer szerint. Nemzeti ügyről lévén szó, az országgyűlés a kiadásokra szükséges fedezetet épűgy megszavazta, mint az évi rendes költségvetést. A pénzpiacnak itt semmiféle befolyása nem volt; telepeseknek is válogatott földművelőket toboroztak, akik személyileg és anyagilag is elég erőseknek látszottak arra, hogy a nemzeti misszióknak megfeleljenek.

Egészen más elvek szerint történt a telepítés Poroszország „nem veszélyeztetett” vidékein. Az állam azzal, hogy különbséget tett telepítés és telepités között, nem a cél egyetemes jelentőségét akarta kisebbiteni, csupán saját feladatainak határait vonta meg. A telepítést ugyan sohasem engedte ki egészen kezéből, sőt volt idő, amikor felügyeleti és ellenőrzési jogát is olyan kiterjedten gyakorolta az egész telepítési művelet felett, hogy az már majdnem állami tevékenységnek látszott, mégis a telepítés lebonyolítása terén már a múlt század kilencvenes éveiben nagy szerep jutott a magánvállalkozásnak. És ezzel fokozatosan tért hódított az a felfogás, hogy a telepítés gazdasági tevékenység, tehát gazdasági elvek szerint is kell irányítani. Különösen pénzügyi tekintetben kell szigorú magángazdasági elveket érvényesíteni és lehetőleg arra törekedni, hogy, ha átmenetileg az állam anyagi kíségítése nem is nélkülözhető, a szükséges tőkéket végeredményben a szabad pénzpiac szolgáltassa.

Ez az elv a pénzügyi megoldás bifurkációját teremtette meg. Lényege az, hogy az állam előlegezi a telepítés lebonyolításához, tehát a föld megszerzéséhez, az esetleges talajjavításokhoz és az építkezésekhez szükséges összegeket, mindaddig míg a telepítési eljárás be nem fejeződött. Amint a járadékbirtokok alakítása megtörtént, a finanszírozás feladatát a Járadékbank veszi át olymódon, hogy az átmeneti telepítési kölcsönt hosszú lejáratú járadékleveles

kölcsönne alakítja át. Ezáltal az állami hitel, melyet ma a Telepítési Bank folyósít, felszabadul és visszatérül a telepítési alapba. Ennek a konstrukciónak zavartalan működéséhez azonban szükséges, hogy a Járadékbank által kibocsátott kötvényeket, illetve járadékleveleket a pénzpiacon el lehessen helyezni. A háború előtt ennek nem is volt akadálya és a Járadékbank papírjai, melyeket az állam is garantált, élénk keresletnek örvendtek főleg a kistőkések körében, habár a kötvények árfolyama valamivel mindig alatta volt pl. a Landschaft-ok zálogleveleinek. A háború után egészen megváltozott a helyzet, mert az infláció teljesen megsemmisítette a járadéklevelekbe investált tőkét, de a 25%-os valorizáció ellenére a bizalmat is, melynek hiánya miatt egyideig gondolni sem lehetett újabb emissziókra. 1928-ban sikerült első ízben az újjászervezett Járadékbanknak 8%-os papírokat kibocsátani és ezzel a telepítés számára a szabad pénzpiacon hosszúlejáratú kölcsönöket szerezni. De csak rövid ideig. Az 1931. évi pénzügyi krízis megint egyszerre megbénította a pénzpiacot, mely azóta is stagnál és természetesen alkalmatlan minden normális, főleg hosszabblejáratú pénzügyi művelet lebonyolítására.

Újabbán tehát az átmeneti hitelek cirkulációja teljesen megakadt, a Járadékbank működése az 1931-ig történt kibocsátások adminisztrálására szorítkozik s a telepítések finanszírozását kizárólag a Telepítési Bank látja el, mely anyagi eszközeinek túlnyomó részét a Birodalomtól kapja. A Járadékbank-hitelt eddig csak részben pótolták a fentebb említett adósságrögzítések, a megvásárolt birtokok vételárhátrálékának hosszúlejáratú kölcsönne alakítása és a tartalékokkal rendelkező intézmények (biztosító társaságok stb.) bevonása a telepítés finanszírozásába, bár a jelek arra mutatnak, hogy ezek a források a jövőben fokozott mértékben vétetnek igénybe.

A Telepítési Bank által nyújtott hitelek a telephely értékének legfeljebb 90%-áig terjedhetnek. Ez a maximum azonban csak azokra a telephelyekre vonatkozik, amelyek területe nem haladja meg egy családi gazdaság mértékét, vagyis megművelésük idegen munkaerő alkalmazása nélkül lehetséges. Egyébként a hitelezési határ 65%-ig is leszáll. A kedvezőtlen pénzügyi viszonyok a legnagyobb takarékossgot írják elő, mely különösen az építkezéseknél érvényesül. Ezen a téren a német telepítési politika teljesen szakított a korábbi költséges irányzattal és visszatért a régi paraszti hagyományokhoz, melyek arra tanítanak, hogy sokkal jobban megbecsüli gazdaságát az a telepes, aki nem tökéletesen kész állapotban kapja azt, hanem fokozatosan nő bele, együtt fejlődik azzal és maga is személyesen közreműködik annak kiépítésében. Ez a felfogás vezetett az ú. n. Ausbausiedlung-ra, melynek lényege az, hogy a lakóház lehető legszerűsebb kivitelben épül és egyelőre a legszükségesebb helyiségekre szorítkozik, melyek később, amint a család szaporodik és a telepes anyagi helyzete is megengedi, a szükséghez képest kiegészíthetők. Nem szabad azonban takarékoskodni a gazdasági épületekkel, mert ez a rendes gazdálkodás folytatását akadályozná és főleg az állattartásra volna káros, ami végeredményből az üzem jövedelmezőségét támadná meg. Öt-hat évvel ezelőtt egy 15 hektáros

családi telephely építési költségcsatlója húszezer márka körül mozgott, ma ennek felénél is kevesebb. A legújabb rendelkezések szerint az építési hitel maximuma 8500 márka, mely a telephelyek nagyságának csökkenése arányában szintén kisebbedik és a mezőgazdasági munkás vagy kézműves telephelyek esetében 5000 márkáig száll alá. Tekintettel arra, hogy ezen összegen felül mindennemű adósságcsonálás építkezési célra tiltva van, ezek a maximumok egyszersmind a teljes építési költségeknek felelnek meg. De csak egészen új építkezések esetén. Ha a régi épületeket megfelelő átalakítással fel lehet használni, ami költségkímélés céljából főleg mezőgazdasági munkások telepítésénél gyakran előfordul, az építési költség felső határa 5700 márka, tehát majdnem egynegyede annak, ami régebben volt.

Szabály az, hogy a telepéseknek a telephely átvétele alkalmával le kell fizetni a vételár 10%-át. Azelőtt néhány telepes társaság ennél jóval többet, 15—25%-ot is követelt. Ezt a kedvezőbb viszonyok között a telepések meg is tudták fizetni. Ma azonban a 10% maximumnak tekinthető, különösen azóta, hogy a földművelő osztály szegényebb elemei: a mezőgazdasági munkások kezdenek túlsúlyra jutni a telepítésben. Ugyancsak szabály az is, hogy a telepéseknek kielégítő élő- és holtfelszerelést kell magukkal hozni. Ennek értéke a mai viszonyok között — 15 ha telephelyre számítva — 3—4000 márkára rúg. Ha egy ilyen nagyságú telephely átlagos értékét épületekkel együtt húszezer márkára tesszük, akkor a telepésnek 5—6 ezer márka saját vagyonnal kell rendelkeznie.

A mai kedvezőtlen mezőgazdasági és hitelviszonyok között még az önálló parasztok gyermekei közül is csak kevesen tudnának telepes gazdaságot szerezni, ha az állam ehhez az összeghez mereven ragaszkodnék. Még kevésbé lehetne szó arról, hogy mezőgazdasági munkások, akik a tapasztalás szerint átlag 3—400 márka saját tőkével rendelkeznek, telephelyhez jussanak. Ezért a Telepítési Banknál külön alap létesített, melyből az arra érdemes telepések hiányzó felszereléseik pótlására, illetve az első vételárrészlet hiányának kiegészítésére kölcsönt kaphatnak. A kölcsönösszeg telephelyenként az 5000 márkát, egy-egy telepen belül mégis a 2000 márka átlagot lehetőleg nem haladhatja meg. A kölcsön kamatmentes és az első öt év letelte után, talajjavításra szoruló földeken történt telepítéseknel tíz év után, 4%-kal törlesztendő. Ez a kölcsön rendkívül föllendítette a mezőgazdasági munkások telepítését, amire az utóbbi években különösen nagy szükség volt, mert a nagyobb birtokok feldarabolása következtében munkahelyeiket veszített mezőgazdasági munkások keresetnélkülisége, másrészt városbaözlése nagy méreteket öltött.

A telepéseknek a vételár hátraléka után évi 4% szolgáltatást kell teljesíteni. Egyideig kíméletben részesülnek, amennyiben az első évben a kamatfizetés alól mentesek, a második évben csak 1 %-ot, a harmadikban 2.5%-ot tartoznak fizetni. Kedvezőbb talaj- és értékesítési viszonyokkal rendelkező vidéken a kíméleti idő rövidebb és már a második évben 2% kamatot, a harmadik évtől kezdve pedig a rendes 4%-ot kötelesek fizetni. Ebből 3⁵/₈% jut

kamatra és $\frac{3}{8}\%$ törlesztésre. Átlagos viszonyok között egy 15 hektáros telephely után az évi fizetési kötelezettség hektáronként 45—50 márkára tehető.

A telepítés folyamán sokféle mellékköltség merül fel, melyek lényegesen megdrágítják a telephelyek árát. Egy példa a telepítési gyakorlatból megvilágítja a költségek sokféleségét és mértékét, de e mellett a telepítő társaságok kalkulációjába is bepillantást enged. Az alábbi példa nagyjában megfelel az átlagnak s ezért jellemző a német telepítési viszonyokra.

A brandenburgi telepítő társaság a múlt évben vásárolt többek között egy 1150 morgen nagyságú (egy morgen— $\frac{1}{4}$ ha) birtokot 154 ezer márkáért. Ehhez a telepítés során a következő költségek jártak:

Felmérési költségre	4.600	márka
közcélokra	5.000	„
talajjavításra	8.000	„
kegyúri terhek megváltására	4.000	„
a telephelyek tulajdonbaadásáig kamatvesz-		
teségre	8.800	„
szövetkezetek alakítására	1.200	„
lovagi birtok-matrikula megváltására	3.000	„
villanyvilágítási berendezésekre és vízvezeték		
építésére	22.000	„
adókra és közterhekre	4.000	M
mezőgazdasági munkások kielégítésére	4.000	„
népjóléti alpra	3.000	„
tenyészállatok tartására	1.000	„
szeszgyár javítására	10.000	„
az átmeneti gazdálkodás költségeire	30.000	„
a telepítő társaság költségeire	15.400	„
összesen	122.000	márka

Ezen költségtételek némelyikéhez néhány magyarázó szót kell fűzni. A mezőgazdasági munkások kielégítésére felvett Összeg minden költségeloirányzatban szerepel és miniszteri rendeletén alapszik. Kettős célt szolgál. Egyfelől kárpótlást akar nyújtani a felosztott birtokon alkalmazott és keresetüket veszített munkásoknak, másrészt lehetőséget kíván nyújtani arra, hogy közülük azok, akiknek kedvük van és alkalmasak is az önálló gazdálkodásra, végkielégítéseik felhasználásával kisebb telephelyet szerezhessenek.

A népjóléti alpra felvett összeg a kiöregedett vagy rokkantá vált munkások eltartására szolgál. A telepítő vállalkozónak kötelessége erre a célra megfelelő épületeket berendezni és hozzá némi földterületet átengedni.

Gyakori eset, hogy a telepítésre felhasznált birtokhoz szeszgyár is tartozik. Ez nagy előny a telepesek szempontjából, ezért a gyárat szövetkezeti alapon rendszerint továbbra is üzemben tartják.

A betelepítendő birtokok nagyon sokszor rendkívül elhanyagolt állapotban kerülnek a telepítő társaság kezére. Különösen áll ez a túlterhelt nagyüzemekre. Ezeket így nem lehet a telepeseknek átadni. A telepítő vállalkozók feladata a földek jókarbahozatala. Erre szolgál az átmeneti gazdálkodás, az ú. n. Zwischenwirtschaft, mely a szükséghez képest egy, néha két esztendeig tart. A vétel

rendszerint tavasszal történik, míg a telepések odaköltözése a következő év nyarán. Ez idő alatt a társaság intézője vezeti a gazdaságot nagyüzemszerűen, de már tekintettel a leendő telephelyek beosztására és vetésforgójára. Tapasztalás szerint végtelenül fontos ez az esztendő a telepítés sikerére nézve. Gondos talajművelés, bőséges trágyázás, gyomirtás, a rétek és legelők megjavítása a főcél. Nyereségről természetesen szó sem lehet, sőt rendszerint ez az év tekintélyes veszteséggel szokott zárulni. De szükség van erre az esztendőre azért is, mert ennek termése szolgál a telepések elsőévi megélhetésének és állataik takarmányozásának alapjául.

A telepítő társaság munkája díját külön számítja fel és állítja be a telepítési költségek közé. Nem egyforma ez, hektáronként 40—60 márkára rúg, melyet, mint az egész költségelőirányzatot is, előzetesen a telepítési hatóságnak kell jóváhagyni.

De vannak a telepítés során költségeket csökkentő tényezők is. Ilyenek: az épületek és az átvett élő- és holtleltár, melyek értékesítése a fenti példában 30.000 márkával történt. Idetartozik az állam effektív részesedése a közintézmények és egyéb létesítmények költségeiben; ez törvény szerint 50%-ot tesz ki, összességében ebben az esetben 38.000 márkát.

KERÉK MIHÁLY

LÉGVÉDELMI PROBLÉMÁINK

EFOLYÓIRAT HASÁBJAIN már két év előtt megkíséreltük a hadviselés új módját, a korlátlan vagy ú. n. önálló légiháború mibenlétét, vezetését és várható hatáseredményeit körvonalozni. Várható nagy eredményei magukkal hozzák azt, hogy az anyaország kiterjedt településeivel, ipari szervezetével és nép-tömegeivel kielégítő légvédelmet követel. Ma már minden országban törvényhozás útján próbálták a polgári légvédelmet megszervezni s így pl. nálunk is a napokban hasonló értelmű törvényjavaslat került a parlamentben tárgyalásra. Ámbár a légvédelem nagy problémát képvisel, nem hanyagolhatjuk el, mert végeredményben a hadszíntéren küzdő hadsereg személyi és anyagi utánpótlását, egész felszerelését és nem legutolsó sorban erkölcsi ellenállóerejét az anyaországból meríti. Ha tehát tömeges bombázás által az ország rendes polgári életrendje és termelő munkája zavarást szenved, avagy felborul, úgy ez természetszerűleg érezteti hatását a küzdő hadseregben is. Ahogyan ezt különben a világháború, különösen utolsó évében világosan mutatta.

Mivel az anyaország elleni támadásokkal biztosan számolni kell, minden állam azon van, hogy olyan rendszabályokat léptessen életbe, melyek a támadásokat lehetőleg megakadályozzák, vagy legalább is kihatásukat erősen korlátozzák és gyengítik. Ezek a rendszabályok korszerűen felkészült államokban egységes szervezetben, az ú. n. „honi légvédelmében vannak összefoglalva. A honi légvédelem megvalósításánál minden történeti alap nélkül csupán a világháború tapasztalataiból indulhatunk ki, amikor azonban a repülőerők úgy számarányban, mint műszaki felkészültségben még igen kezdetleges állapotban voltak.

A léggömb, léghajó, de még inkább a repülőgép rohamos fejlődése korán megérlelte az ellenük való védekezés gondolatát. Már a világháború előtt, az 1870—71-es német-francia háború alatt foglalkoztak először az elhárítás kérdésével és először tüzeléssel próbálkoztak védekezni. (Krupp-Erhardt Ballongeschütz.) Mivel azonban békében, lögyakorlatokon, repülőkre lőni nem lehetett, a védekezés problematikus maradt. Éppen ezért a háború első felében gyakorlati tapasztalatok híján az elhárítás nagyon kezdetleges volt. A repülők működésének aranykora volt ez az idő, amikor az elhárítás veszélyeivel komolyan alig kellett számolni. A csapatok céltalan tömegtüze, a géppuskák lövéssorozata, az elhárításra beállított könnyű lövegek

srapneljei okoztak ugyan már akkor is elvétele károkat, ám a gépek sebességének, repülő magasságának fokozásával még ez a kis hatás is hamar elenyészett.

A kezdetleges elhárításra szükségképpen alkalmazott tüzesszerek helyét azonban nemsokára új és rohamosan fejlődő speciális légvédelmi ágyúk foglalták el.

A repülőkre való tüzelés nem volt könnyű feladat, mert távolság, repülési magasság, sebesség és az irány a gyorsan mozgó repülő célnál egyre változott. A lövés leadása és a levegőben való robbanása közt bizonyos idő telt el s ezalatt a repülő helyét a levegőben megváltoztatta. (A háború alatt még 40—50 m/sec., ma 90—100 m/sec.) A légvédelmi tüzérségnek evvel, valamint az időjárás viszonyokkal számolni kellett. Ha a repülő irányát, magasságát, sebességét számottevően nem változtatta, a lövés közelébe eshetett, ha azonban ezek megváltoztak, a lövések egészen más irányban robbantak.

Hogy hatásos lövésről szó lehessen, elsősorban a mérőeszközöket kellett tökéletesíteni, a parancsadást egyszerűsíteni és gyorsítani, főként a lövedék indulási sebességét fokozni és egymás után lehetőleg sok lövést kellett leadni. Vagyis a tűzgyorsaságot kellett fokozni. (Félautomatikus és automatikus, továbbá elektro-rendszerek.)

A repülő feladatainak különfelesége magával hozta azt, hogy az egységes elhárító eszközök is idővel sokféle típusra oszlottak széjjel. Ilyenek voltak:

a) állandó jellegű légvédelmi ágyúk városok és ipartelepek védelmére;

b) vasúti légvédelmi ágyúk, melyek vagonokra való felszerelésük és mozgathatóságuk révén igen hatásos elhárító eszközöknek bizonyultak;

c) könnyű és nehéz légvédelmi ágyúk fogatva és motoros vontatással, amelyek mozgathatóságuk szerint közelebb vagy távolabb alkalmazták a küzdő csapatok körletétől. Ūrméretük (8—2 cm) szerint 7—10 km-es sugárban, 4—8000 m magasságig tüzelhettek a repülőkre;

d) az alacsonyan támadó repülőgépek ellen főként kiskaliberű, gyors tüzelő géppuskákkal és géppuskákkal, ritkán puskával is védekeztek. Ezeknél a kiskaliberű fegyvereknél foszforos nyomjelző lövedékeket alkalmaztak, melyek nappal vékony fonálként, éjjel izzó pontként mutatták a lövések irányát és ezáltal a célzást nagyon megkönnyítették. Kedvező esetben a repülőgépet még fel is gyújtották;

e) az éjjeli bombázás megghiúsítására fényszórókat alkalmaztak. Ezek fűelő-készülékeikkel felkutatták a repülőt és útjában sugárkévéjükkel kísérték. Ezzel sokszor teljesen elvakították, tájékozását megnehezítették, sőt ha a pilóta egyensúlyérzéke megzavarodott, lezuhánását is okozták. A fényszóró magassági és oldalszögét az irányzó készülékek és ágyúk azonnal átvették és ezek alapján megkezdték a tüzelést;

f) lassanként nyilvánvalóvá lett, hogy az elhárítás sikerében nagy szerepe van a gondosan megszervezett figyelő- és jelentő szolgálatnak is. A harcöbven és veszélyeztetett vidékeken állandó őrszemek figyelték az ellenség repülőinek tevékenységét. Támadásaikat jelezték és ezzel kellő időt biztosítottak az elhárító ágyúk, később a vadászrepülők megfelelő gyors készenlétbe helyezésére, továbbá azt, hogy a városok lakossága rejtőzhessék.

Ezzel az elhárítás újabb fejezetéhez, a passzív rendszabályokhoz érkeztünk. Ugyanis a repülő támadások veszélye idővel a hadviselő

államok városait, ipartelepeit, közlekedési hálózatát egyre jobban fenyegette. Ezért az anyaország védelmére különleges más óvintézkedéseket is kellett tenni.

Minthogy a nagyobb bombázások főként éjjelre szorultak, a városok világítását, amely a repülők tájékozását nagyon elősegítette, korlátozták és szabályozták. Az utcai lámpák fényét tompították, az összes ablakok elsötétítését rendelték el; gépkocsik, villamosok, vasutak világítását a legszükségesebbre korlátozták. Ezzel a zaklatott városokra majdnem teljes sötétség borult.

Hogy az ellenséges támadást könnyebben felismerhessék, a saját repülők közlekedését bizonyos területek felett korlátozták. Ha azután a repülő-támadás valóban megindult, a repülő figyelők jelentésére „Riadó“-jelet adtak. (Szirénabúgás, harangkongatás.) A villamos központok erre megszüntették az áramszolgáltatást, az utcai forgalom még nappal is megállt. A tűzoltók és mentők készenlétbe helyezkedtek, a lakosság pedig előre kijelölt óvóhelyekre, pincékbe menekült. Ezeket a rendszabályokat különösen utcai pánikoknak, tumultusoknak, elgázolásoknak, verekedéseknek megghiúsítására kellett életbeléptetni, mert mindaddig ezeknek több áldozata volt, mint a repülők okozta károknak. (Párizs, London a világháború alatt.)

A támadások után, amit a figyelőörsök szintén jeleztek, újra megindult a forgalom, működésbe lépett a tűzoltó, gázvédelmi és mentő szolgálat. A támadások hatása milliós városokat rendített meg és tartott állandó rettegésben. A harcok rémét elvitte még a legcsendesebb vidékre is és az ország életerejét, amelyet nyílt harcban nem bírt legyűrni, otthonában akarta tönkretenni.

A repülő-támadásoknak továbbra az az eredményük is volt, hogy az anyaország védelmére sok erőt: légvédelmi útegeket, fényszórókat, később vadászegységeket is vissza kellett tartani, melyek ezáltal a harcoló hadseregtől elvonattak. A veszélyeztetett helyeket, főként pedig a fővárosokat (London, Párizs) külön védőövekkel vették körül. Ezzel az ország területén több védelmi zóna keletkezett. A harcoló csapatok körletében keskeny, az anyaországban szélesebb sávban. A fővárosok és fontos ipari és közlekedési gócpontok körül pedig szoros gyűrűben ágyúk, fényszórók és vadászrepülők tömege várta az ellenséges támadásokat.

Így pl. Párizs védelmére, mely a harcvonaltól mindössze 100 km-re feküdt, a védelem első vonalát a harcvonalon elhelyezett védelmi csoportok látták el. (600 repülőgép és légvédelmi ágyúk.) Ezenkívül Párizs közelében a felállított állandó légvédelmi ágyúkon kívül 40—50 repülőgép várta állandóan a németek támadását.

Anglia kezdetben csak egy, később két vadászszázaddal védte partjait. A Zeppelinek és később óriás repülőgépek sorozatos támadásai a védelem további kibővítését követelték. 1916 végén 12, majd a háború vége felé, amikor a németek támadása már Dél-Skóciáig terjedt, 28 elhárító repülőszázadot állítottak fel, melyek közül 10 állandó éjjeliszolgálatot teljesített. Ezenkívül nagyszámú tüzérséggel, fényszórókkal, partvédő ágyúk és cirkálók elhárító tüzével gondoskodtak az angol városok biztosításáról.

A németek a légvédelem első vonalát a harcvonalon, a második vonalát a veszélyeztetett Rajna- és Ruhr-vidéken állították fel.

Bár a repülőátadások elhárítása sok erőt kötött le, és időnként igen hatásos volt, egyes bombák hatásától mégsem biztosított teljesen. Ezért féltett ipartelepek és forgalmi gócpontok védelmére légi akadályokat, ú. n. léggömbgátakat is alkalmaztak. 2000 m magasságig emelkedő ballonokat bocsátottak fel egymás mellett, melyek tartó kötelein különböző magasságban keresztvonalok függtek. Ez a hálóakadály feltétlen oltalmat nem nyújtott ugyan, de erkölcsi hatása igen nagy volt. A repülők óvakodtak 3000 m aluli támadásoktól, mert a huzalok közé kerülve biztosan lezuhantak. A munkásságot és lakosságot pedig az nyugtatta meg, hogy a repülőátadások ritkábbak lettek és éppen a kényszerítő nagy magasság miatt eredménytelenek voltak olyannyira, hogy a gátakat szinte biztos védelemnek tekintették. Ezek a léggömbgátak azonban igen költségesek voltak és kezelésükhöz sok ember volt szükséges.

Minél élénkebbé vált a repülők működése, annál nagyobb gondot kellett fordítani a rejtőzésre és elhárításra, mert a látás általi kivonás a támadást és hatást is kétségessé tette. A földi eszközök elégtelensége meghozta a repülőnek repülő elleni harcát a levegőben, az ú. n. „légiharcot“, melynek főhordozói a vadászgépek lettek. Hivatásuk a támadás és leküzdés volt. Eljárásuk egyéni mérkőzést jelentett, melyben a géptulajdonságokon kívül személyes bátorság, ügyesség, ötletesség érvényesült.

A vadászgépek könnyű, mozgékony, gyors, együléses gépek voltak, melyek először a szárnyak felett, később a légcsavaron át tüzeltek szilárdan beépített 1—2 géppuskával. Működésüket az utóbbi rendszernél a motor szabályozta úgy, hogy a lövés csak akkor hagyhatta el a csövet, ha a légcsavar szárnyában kárt nem tehetett. Egy szóval: a motor lőtt és a pilóta az egész gép beállításával irányozott és célzott. Éppen ezért a vadászgép csak olyan célra lőhetett, mely repülési irányába esett, hatást pedig csak akkor érhetett el, ha azt egészen közelről (200 m) legalább néhány másodpercig csövére vehette. A vadászgép fölényes repülőtulajdonságaival bármilyen irányból, bármikor támadhatott a siker reményével és harcát tetszés szerint megszakíthatta. Ezt úgy jellemezhetjük, hogy akkoriban a „mozgás“ fölényben volt a „tüzzel“ szemben.

Kezdetben egyes gépek indultak támadásra. Azonban a tűzeszközök fejlődésével és a munkagépek (felderítők, bombázók) zárt kötelékeinek erélyes védelmével (tűzrendszerével) szemben csakhamar vadászpárok, majd rajok, végül századok és csoportok tömeges harca, légicsaták keletkeztek.

A vadászgépek feladatukat vagy előre megállapított terv szerint, vagy a levegőben különös terv nélkül cirkálva (ú. n. szabad vadászat vagy portyázás) oldották meg. Beavatkozásuk tehát tulajdonképpen teljesen a véletlenre volt bízva. Ha most még meggondoljuk, hogy a figyelőőrsök jelentése, ennek feldolgozása, a megfelelő vadászegységhez való eljuttatása, a parancsadás, — még bizonyos harckészültség feltételezése mellett is — a gépek és személyzet megindítása, a kötelék

rendezése a levegőben és a harcmagasságra (4000 m) való feljutás bizonyos minimális időt igényel (ami kb. 30—40 perc), akkor máris láthatjuk az abszolút elhárítás lehetőségének valószínűtlenségét. Ugyanis nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy ennyi idő alatt a támadó kötelék már kb. 120 km-t tehetett meg tetszés szerinti irányban és ezalatt bárhol ledobhatta bombáit. Következménye, hogy a figyelőszolgálat láncá annyira előre legyem telepítve a megvédendő körlettől (120 km.), hogy még elegendő idő álljon rendelkezésre a szembeszállásra. (Ennek illusztrálására pl. Budapest hatásos védelmére a figyelőszolgálatnak Eger, Bánréve Zólyom, Nyitra, Komárom, Balaton félkörben kellene települnie.) Ez, valamint az ellenségnek a levegőben való nehéz megtalálása oka annak, hogy további ellenrendszabályokat kerestek, ami végül az ellenséges repülőalapok (repülőterek és utánpótlási intézetek) elleni preventív bombatámadások és megtorló támadások elvéhez vezetett.

Ezeknek az égető problémáknak ma már tekintélyes irodalma van. Különösen érdekesek a franciák és angolok idevágó munkái, melyek közül A. Niessel francia tábornok munkái érdemelnek említést. A már korábban megjelent „La maitrise de ráír“ című munkája után, melyben főképpen a légi háború problémáival foglalkozik, egy újabb „Fréparons la défense antiaérienne“ című munkájában a honi légvédelem kérdéseivel foglalkozik. Nagy felkészültséggel és alapos rendszerességgel foglalkozik a témával úgy, hogy a honi légvédelem alább következő korszerű szabályainak összefoglalásánál több ízben idézni fogjuk igen találó megállapításait.

Az előbbieken kifejtett világháborús tapasztalatok már mutatják, hogy a honi légvédelem problémái még ma is meglehetősen tisztázatlanok. Tény az, hogy a támadónak teljesen szabad keze van a célok megtámadásában, míg a védelem az egész országterületre kénytelen szétforgácsolódni.

Tekintettel arra, hogy a védelmi eszközök csak korlátolt számban és terjedelemben állanak rendelkezésre, a feladat csak abból állhat, hogy a legfontosabb célokat védje. Ilyenek:

1. A szállításra és mozgásra fontos hidak, műtárgyak és pályaudvarok.
2. A háborúra és polgári életre életbevágóan fontos közüzemek és telepek.
3. A behozatali kikötők.
4. A központi hatóságok székhelyei és
5. a nagyvárosok és iparvidékek lakossága.

Minden szakember egyetért abban, hogy az összes honi légvédelemre vonatkozó rendszabályok éppen a háborúban tapasztalt sűrűlódásokon okulva, egységes vezetés, az ú.n. „Országos légvédelmi parancsnok“ kezében legyenek összefogva akként, hogy az a fővezérséggel szoros összműködésben és annak lehetőleg alárendelve legyen. Az alapszervezet megalakításánál találó Niessel tbk. megállapítása, mely szerint bizonyos, hogy minden ország — még a leggazdagabbak is — légvédelem tekintetében úgy a személyi, mint az anyagi eszközök elégtelenségében szenved. Mindannyian

tehát azonos szükséghelyzetbe kerülnek, és a megvédendő tárgyakat sürgősség és fontosság tekintetében osztályozni és ennek megfelelően felszerelni kényszerülnek. Ennek folyamánya, hogy meg kell elégednünk az országterület legnagyobb részének a passzív légvédelmi eszközök által való védelmével. A légi erők támadó eszközeinek ismeretében tisztában kell lenni azzal, hogy tökéletes és abszolút légvédelem nincs! Ezt a tényt mindenkinek tudnia kell, nehogy adott esetben meglepetés érje.

Niessel tbk. a légi erők támadási erejének ismeretében is a légvédelem lehetőségeit pozitív értelemben kilátásosnak mondja. A légvédelem kérdésének súlypontját nem annyira a különböző eszközökben, mint inkább az ország lakosság lelki és erkölcsi előkészítésében látja. Erről szó szerint a következőket írja:

„Az egész lakosság attól a gondolattól legyen áthatva, hogy kötelessége a légi támadásokat elviselni. Ezt célszerű propagandával kétségtelenül el lehet érni. Legjobban azáltal, hogy a népnek a légi veszedelem előrelátható erejét és természetét teljes nyíltsággal megmondjuk és afelől is meggyőzzük, hogy a katonai és polgári hatóságok mindent megtettek elhárítására. Különösen fontos pedig a lakosságot meggyőzni arról is, hogy minden anyagi védelmi rendszabály folyamathoz tétel és az egyáltalában lehetséges végrehajthatóság keretében védve érezheti magát.“

Az ilyenformán erkölcsileg előkészített lakosság ellenálló erejében bíz Niessel és abban, hogy ezáltal a légi támadások nyomásának ellent fog tudni állani. Példaképpen megemlíti itten egyes városok polgári lakosságának dícséretreméltó magatartását a világháborúban, amennyiben légi támadásoknak, avagy tüzérségi tűznek ki voltak téve. (London, Párizs, Reims, Verdun stb.)

A fentebb említett védelmi rendszabályok sürgősség és sorrend szerinti tervének megalkotásánál elsősorban természetesen a légi erők parancsnoka működik közre. Éppen úgy a figyelő és jelentő szolgálat, valamint az éjjeli vadászónak megállapításánál is.

A végrehajtást illetően a mai felfogás szerint az anyaország védelme célszerűen „légvédelmi körletekre“ oszlik. Minden légvédelmi körletben a körlet parancsnoka kidolgozza a légvédelem részletes tervét, felosztja a rendelkezésre álló védelmi eszközöket, megszervezi a figyelő- és jelentő-, továbbá a figyelmeztető szolgálatot és egyszersmind szaktanácsadója a polgári hatóságoknak a számukra megadott feladatokban.

De ez még nem elégséges. Újlagos mérlegelés és kiválasztás szükséges, mert sürgős, pillanatnyi felhasználásra nem mindjárt az összes meglévő eszközök fognak állandóan rendelkezésre állani. Soknál időbe fog telni, míg bevetésre kerülhetnek. Az állandóan rendelkezésre álló eszközök korlátozottsága kényszerít tehát további olyan pontok kiválasztására, amelyek állandóan készenléletben álló légvédelmet igényelnek. Mert botorság volna a jövőben minden körülmény között a háború kitörését megelőző politikai feszültségi időszakokkal számolni, melyben minden előkészület nyugodtan megtehető. A légi támadások bizonyos körülmények között még a háború kitörése előtt

is bekövetkezhetnek, miként azt a mostani japán—kínai konfliktusnál láttuk. Ebből adódik az a követelmény, hogy bizonyos fenyegetett pontoknak állandó légvédelmet kell biztosítani. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a védelmi eszközök zöme a harcoló hadseregeknél szükséges, tehát az anyaország légvédelmére csak korlátozott mennyiségben fognak rendelkezésre állani. Ebből a szempontból nyeri a passzív légvédelem kérdése nagy jelentőségét. A polgári hatóságok feladata itt mérhetetlenül nagy és felelősségük mulasztások elkövetésénél óriási volna.

Szószerinti idézést érdemelnek Niessel fejtegetései a polgári hatóságok általános feladataira vonatkozóig is, mert minden tekintetben találóak:

„Túlsókéig károsnak tartották a polgári lakosság nyugtalanítását abból a szempontból, hogy hivatalosan felvilágosíttassék a légi támadások komoly veszélyeiről, a légvédelem szükségességéről és lehetőségeiről, továbbá az ehhez szükséges munkákra vonatkozólag. A katonai hatóságok minden felvilágosítása ellenére a polgári hatóságok nem voltak és még ma sincsenek tisztában az illető kérdések komolyságával és horderejével. Azonkívül eme kérdések tanulmányozása minden résztvevő számára tekintélyes munkatöbbletet, harcot egyesek egykedvűsége, mások kényelmessége ellen és végül kiadásokat jelentett volna. Így állt elő az, hogy a francia „honvédelmi legfelsőbb tanács“ a légvédelem katonai tervének tudomásulvétele után hivatalosan is a lakosság teljes felvilágosítása mellett foglalt állást, hogy ezáltal a nép a helyzetet hidegvérrel megítélhesse és megfelelő utasítások révén ellenséges légi támadásoknál magatartásra oktatható legyen.“

A francia szervezet jelenleg nagyjában a következő: a belügyminisztérium kebelében egy légvédelmi bizottság működik, mely az összes polgári hatóságokra vonatkozó légvédelmi kérdéseket vezeti és intézi. Hasonlóan működnek az egyes légvédelmi körletekben megyei bizottságok, melyek a katonai parancsnokságokkal összeműködnek. Főfeladatukat képezi ama tárgyak megállapítása, melyeknek különleges védelem biztosítandó. Ehhez a munkához a városok polgármesterei, a községi előljáróságok, valamint az iparművek igazgatói is bevonatnak. Végül még a nagyvárosokban működnek városi légvédelmi bizottságok, amelyek munkája hasonló a megyei bizottságokéhoz. Ők készítik elő a szükséges különleges személyzet behívását is. Mindeme bizottságok a megfelelő katonai hatóságok által szakszerű útmutatásokban részesülnek.

Különösen érdekes, hogy Niessel tbk. ezen terv teljes kivitelének lehetőségében kételkedik.

ÖSSZEFOGLALVA most már a légvédelmi rendszabályokat, ezek az alábbiakra terjednek ki:

1. A légtér ellenőrzése. (Szaklégvédelmi figyelő és jelentő szolgálat.)
2. Harc az ellenséges légierőkkel, ezek támadási céljainak közvetlen közelében. (Légi elhárítás.)
3. Az üzemek és lakosság figyelmeztetése. (Figyelmeztető és riadószolgálat.)

4. Védelem a levegőből való látás, továbbá az ellenséges támadó-eszközök ellen. (Rejtőzést és fedező szolgálat.)

A szaklégvédelmi figyelő és jelentő szolgálat megfigyeli és jelenti az ellenséges repülőerők mozgását; értesíti a figyelmeztető szolgálatot, továbbá parancsokat és jelentéseket közvetít a földre kiterített látjelekkel a levegőben lévő saját harci repülőerőkhöz.

Ennek a figyelő szolgálatnak végrehajtó szervei a „légvédelmi figyelő őrsök“. Ezek vagy az arcvonallal párhuzamosan több ellenőrző vonalban vannak felállítva, vagy pedig sakktableszerűen az egész ország területére osztják el őket. Utóbbi tagozódásnak az az előnye, hogy az ellenséges repülőket a repülés egész tartama alatt állandóan figyelhetik. Ezzel szemben az első esetben az ellenőrző vonal felett való átrepülésük után az ellenséges repülők időnként nem állanak megfigyelés alatt.

A légvédelmi figyelőőrsök jelentései a fölérendelt központilag fekvő helyekre, ú. n. „légvédelmi központokhoz“ futnak be. Utóbbiak a jelentéseket felülvizsgálás után az illetékes parancsnokságokhoz vagy vadászrepülőkhöz és a figyelmeztető szolgálat szerveihez juttatják.

Az elhárítás nehéz feladata, hogy az ellenséges gépeket vitális telepeinktől lehetőleg távol tartsa, vagy azokat legalább is olyan magasságba kényszerítse, hogy a felderítés és bombavetés jelentékenyen megnehezüljön.

A jelenlegi légvédelmi elhárító eszközök: a különböző légvédelmi tüzesszükszerek, fényszórók és vadászrepülők. Ezek az egyes helyek védelmére egységes parancsnokság alatt légvédelmi csoportokba vannak összefogva. Minthogy az eszközök tekintélyes száma helyhezköthető, viszont az eredményes védelemhez időleges súlypontképzés kívánatos, a gyors megerősítéshez elsőrendű követelmény gyorsan mozgó tartalékok visszatartása.

A figyelmeztető (riasztó) szolgálatnak a szaklégvédelmet, a tűzoltóságokat, a gázvédelmi szerveket és mentőket kell felriasztania. Az üzemek személyzetét, a telepeket és a lakosságot pedig a fenyegető légi támadásokra annyira idejekorán kell értesítenie, hogy azok fedezékekbe mehessenek.

A figyelmeztetést figyelmeztető központok és figyelmeztető helyek végzik. Ezeket a szaklégvédelmi figyelő- és jelentő szolgálat rövid figyelmeztetővel értesíti a lehetséges vagy valószínű légi támadásról. Amazok a figyelmeztetést távbeszélőn, körtávbeszélő, vagy rádiójelentéssel, szirénákkal, harang- és látjelekkel közlik.

A rejtőzési és fedező szolgálat a látás és hatás elleni rendszabályokat foglalja magában. Látás ellen védekeznek: a telepeknek (telepítéseknek) a környezethez való hasonlóvá tétele vagy burkolása (csak kis telepeknél lehetséges), az elködösítés, a fényforrások és egyéb tárgyak elfedése és színlelt létesítmények által. Ezeket speciálisan erre képzett „burkoló osztagok“ hajtják végre.

Hatás elleni védekezésnél léggömbgátakat állítanak fel, óvóhelyeket létesítenek, gép- és gyárhelyiségekben szilárd álló falakat vonnak, légvédelmi fedezékeket építenek, előkészületeket tesznek a lakosság gyors elvonulására, a tűzoltásra és a gáz elleni védelemre, továbbá

a mentőszolgálatra. A rendőrség riadószolgálat a rend fenntartására, a közlekedés szabályozása és végül szükségrendszabályok a víz-, gáz- és villanyszolgáltatásra a támadás alatt és üzemzavarok esetén szintén védelmi rendszabályok. Ezek végrehajtása léggömbgát-osztagok, légvédelmi építő osztagok, tűzörsegek, mentők, gázvédelmi szervek, rendőrség és hatóságok által történik.

Az üzemek személyzetének magatartását előírások, a lakosságét pedig emlékeztetők, hirdetmények és falragaszok szabályozzák.

HANGSÚLYOZNI KELL ismételtén, hogy a szerzteágazó sok rendszabály sikerének előfeltétele az egységes parancsnokság és szoros összműködés egymás között, sőt a működő hadsereggel is. Kétségtelen, hogy ennek az óriási szervezetnek hatalmas anyagra és személyzetre van szüksége. Felvetődik tehát az a nagy kérdés is, hogy miként biztosítsuk az utóbbit anélkül, hogy a hadrakelt sereget számottevően gyöngítsük. Ennek a kérdésnek és általában a honi légvédelem végrehajthatóságának tanulmányozására különösen a nagyhatalmak az utóbbi években egyre-másra tartanak ú. n. légvédelmi gyakorlatokat a nagyvárosok körletében, amelyekbe úgy a polgári hatóságokat, mint a polgári lakosságot is bevonják. Tanulásaik rendkívül érdekesek, főként a polgári közönséget érdeklik, úgyhogy a számottevő gyakorlatokat (londoni, lyoni, olmützi, touloni, königsbergi stb.) egy külön tanulmány keretében fogjuk ismertetni. Mutatják különben azt is, hogy minden védtelenség mellett és a lakosság tájékoztatlansága miatt — tisztán defenzív szempontból — előbb-utóbb nekünk is kell ilyen nagyobbarányú gyakorlatokat rendezni.

A gyakorlatok leszűrt tapasztalatai alapján a szakemberek egybehangozón azt követelik, hogy az elhárító szolgálaton kívül a légvédelmi szolgálat teljes ellátása (figyelő és jelentő, figyelmeztető, rejtőzést és fedező szolgálat) teljes mérvben a lakosság már nem szolgálatköteles önkénteseiből, sőt nőkből alakuljon. Különösen a figyelő és jelentő szolgálatot ellátó személyzetet a testi és lelki alkalmasságot ületően gondosan ki kell válogatni és békében rendszeres rövid gyakorlatok által a teljesítőképesség magas fokán kell őket tartani, minthogy az elhárítás eredményessége elsősorban tőlük függ.

Másrészt a gyáripari vállalatoknál a légvédelem, az üzemi tűzoltósághoz hasonlóan, a gyári munkásságból volna biztosítandó és erre vonatkozólag már békében bizonyos előkészületeket kellene tömi. Nem kétséges, hogy a légiháború főcéljai a gyáripari telepek, mert korszerű háború hosszú ideig nem vezethető hatalmas és folytonosan termelő ipar nélkül. Már pedig ha az ipar megsemmisül, nemcsak a gyártulajdonosok, a tőke, hanem a munkásság életérdekei is erősen veszélyeztetve vannak. Tehát mindenki egyformán szenved a légi háború folytán.

A legszükségesebbeket és az anyagi lehetőségeket mérlegelve, német felfogás szerint békében a következő jöhetne tekintetbe:

I. Az egész ipartelep elkődösítéséhez szükséges készülékek beszerzése. Munkások kiképzése a kezelésben. (Komoly esetben a késői beszerzés a nagy kereslet miatt kilátástalan.)

2. Kielégítő fényelfedés előkészítése. Esetleg hasonló megtévesztő megvilágítás tervezése és előkészítése nem messze másutt. Esetleg az ellenséges repülők megvakítására, fényszórók beszerzése» melyek háborúban a légvédelmi tüzérsséggel együttműködnének.

3. A figyelmeztető szolgálat előkészítése és megszervezése szirénák és egyéb hangjelző eszközök alkalmazása által» nehogy helytelen riadó következtében az üzem hiába szakadjon meg.

4. Pince és egyéb földalatti helyiségek előkészítése. Szükség esetén fedezékárok tervezése úgy» hogy a járműforgalmat ne akadályozzák. (Bomba- és gázmentes fedezékek építése a magas költségek miatt nem jöhet tekintetbe.)

5. Légiriadó esetére a munkásság felosztásának és elvonulásának pontos szabályozása.

6. A bombahatás csökkentésére az új építkezések megfelelő tervezése. Gőz-» víz-, villany- és egyéb vezetékek akkénti vezetése, hogy megszakítások esetében az átkapcsolás könnyen lehetséges legyen. Transzformátorok és erőközpontok területi szétválasztása, nehogy egyetlen találat mindkettőt üzemben kívül helyezze.

7. Az áramszolgáltatás megszakadása esetén előgondoskodások szükségvilágításra az üzem fenntartása szempontjából. Vízfertőzés esetében ellenrendszabályok.

8. Tűzoltórendszabályok azon esetre is, ha a vízvezetékek megszakadnak (vegyszeres tűzoltószerek).

9. Propaganda révén a munkásság felszólítása gázálcok beszerzésére. A betétek időnkénti kipróbálása és kicserélése.

10. Üzemi szükségrendőri, egészségügyi és mentőszolgálat megszervezése megfelelő eszközökkel.

11. Pánikok megelőzésére a munkásságnak már békében előadások által való felvilágosítása. Komoly esetre lakások előkészítése.

12. Nyersanyagkészletek és készgyártmányok tárolása távol a gyárteleptől a veszélyeztetett körleten kívül.

13. Előgondoskodások a gyártelep közelében levő munkás lakótelepek idejekoráni kiürítésére.

ÉRTÉKELVE végül a légvédelmi rendszabályokat megállapíthatjuk, hogy a légvédelem a jelenleg meglévő eszközökkel nem képes az ellenséges légi támadások megakadályozására, azonban helyes bevetés és tervszerű előkészület mellett hatásukat jelentősen csökkentheti.

Kétségtelenül nagy jelentőségű a lakosság erkölcsi előkészítése arra, hogy a légitámadásokat bizonyos stoicizmussal és elszánt szilársággal elviselje. Ebből a szempontból majdnem minden számottevő országban szervezetek létesültek, melyek kizárólagos működése a légi veszélynek és elhárításának bemutatására irányul. Franciaországban a „légvédelem felügyelősege“, Oroszország „Osoaviachim“-ja három és fél millió taggal, Lengyelország „lég- és gázvédelmi ligája“, Csehszlovákia 100.000 tagos „Masaryk-ligája“ mind ilyen szervezetek.

Bizonyos azonban, hogy a levegőből intézett támadások ellen a legjobb védelmet csak a minél erősebb bombázó flotta nyújtja, mely az ellenséges támadó eszközöket azok repülőterein és utánpótlásában szétzúzza és a legmesszebbmenő megtorlást gyakorolhatja. Ezért kell különösen olyan kedvezőtlen viszonyokkal bíró országnak, mint a miénk, csupán nemzetvédelmi szempontból is az egyenrangú fegyverkezést és minél nagyobb légiflottát követelni.

AZ IRODALMI MŰVELTSÉG MEGOSZLÁSA

HORVÁTH JÁNOS ÚJ KÖNYVE

ASSURGO TIBI TAMQUAM MAGISTRO — hangzik fel emlékezésünkben a tudományidealizáló középkor hódolata az alkotó tudás előtt, mellyel most mi is meghajtunk Horváth János könyve felé. Magyar irodalomtörténet s irodalomtudomány ritkán kap egyszerre ilyen szintézist, melyben a kutató munka adatait ekkora erejű akribia mélyítette, eredményeit pedig ilyen önálló szempontú elviség értelmezte és rendszerezte volna, s amely így tudott volna egyazon megnyilatkozásában lenni: tudomány és művészet, problémalátás és élményérzéklés, mint aminő Horváth János munkájának gyönyörű tudományrepike. Nehéz, talán nem is lehet egy gondolat útján megközelíteni avagy átfogni s egy esztétikai irány módján felmérni azt az értékrendet, melyet e könyv megteremtett s ugyanakkor átlátni, hozzájuk méltóan, azokat az új értékfogalmakat, melyek tudományismeretének friss eligazítása nyomán kerültek elének s válnak további tudományos gondolkozásunk indító elemeivé. Egy kissé messziről, a tudománytörténet távlatából kell feléje elindulnunk, hogy megláthassuk rajta — a jelzett vonásokon kívül — egyrészt azt a tárgyi igény-irányt is, melynek belső, történeti vonalán szinte logikus szükségességgel kellett Horváth János irodalomtudományának megjönnie, másrészt az irodalmi megismerésnek azt az egyéni útját, mely meghozta azt az irodalomelviséget, melyben ma már végső érvényességgel látjuk összegeződni Horváth János tudós pályájának értelmét és jelentőségét.

AMIÓTA AZ IRODALOMTÖRTÉNET felszabadult a pozitivistá filozófia törekvései alól, melyekkel az irodalmi történet folyamatát s vele az irodalmat is a természettudományi gondolkodás egyirányú módszerével szemlélte és magyarázta, azóta az irodalomtörténet magasabb és finomultabb elvi és metodikai törekvések szemszögébe, ugyanakkor azonban saját végleges helyzetének válságába is jutott. Nietzscheknek, majd Diltheynek sikerült a tények elszigetelt valóságterhét leemelni az irodalmi ismeretmódról, s ezzel nagy hagyományt szakítottak át, de egyúttal megnyitották az utat az ellenkező végletek felé. A pozitívizmus irodalomtörténetének eszménye a természettudományi értelemben vett okság útján megalkotott tárgyi kép volt az íróról és munkájáról. A szellemtörténeti irányzat ezt a szigorú

tárgyi ideát felbontotta s az irodalomtörténet módszertanát egészen szubjektív irányban fejlesztette. A „Werden“ helyébe került a „Wesen“, az „Erkennen“-t felváltotta a „Verstehen“ s az elemi lélektan nyomába az összefoglaló struktúr-lélektan lépett.¹ E módszer-váltás több olyan új szemponthoz segített, mely az irodalomtörténet önálló tudományjegyeire rávilágított ugyan, végső elemzésben azonban az irodalmi megismerést elszakította tárgyi forrásaitól, teljesen szubjektívvá tette és így megingatta az irodalomtörténet tudományos hitelét. Az irodalmi jelenség e módszerek útvesztőiben eltűnt, elvont rendszerekbe olvadt fel, egyéni jellegénél és jelentőségénél sokkal fontosabb lett az a szisztéma, mely elkészült róla.

Sokkal válságosabb volt így az irodalomtörténet helyzete, mint akkor, amikor a pusztá esztétizmus idejét élte. Ekkor, bár fenyegette a szubjektív elsekélyítés, de irodalmi jegyét megőrizte az irodalomtörténetíró vagy kritikus esztétikai ösztöne azáltal, hogy csak lélektani magyarázónak állt be irodalmi mű és közönsége közé. A terület, mely így egy munkán megvilágítást kapott, nem volt széles, lefelé sem volt mély a terjedelme, de mindvégig tiszta és zavartalan maradt. A szellemtörténet metodikája azonban idegen területekről szállította elveit, amelyektől várta, hogy majd velük rátalál az irodalmi történés és tény alapjaira, ahol az irodalom metafizikai gyökérzete: „jenes Geschichte bildende Fluidum“ kezdődik. Ide ugyan nem jutott el sohasem, de oda igen, hogy kiszolgáltatta az irodalmat merőben más elvek kísérleti területének, elmosta önálló igényeit s tulajdonképpen újra az „ancilla“ szerepére állította be. Az irodalom ily módon mint történeti értelmű tudomány elhalványodott, függvénye lett az alkalmazott lélektannak, eszmetörténetnek, etnológiának, szociológiának, általában határtudománnyá szűkült, inkább az ütközött ki rajta, hol találkoznak érintkezési pontjai a szellemi világ egyetemes kapcsolataival, mint az, hogy hol s miben kezdődik és fejeződik ki egyéni tudományrendje s csak magára utaló feladata.

Tagadhatatlan azonban, hogy e szellemtörténeti törekvések megmélyítették az irodalom szemléletét és vizsgálatát. Heurisztikus megvilágítást vetettek az irodalmi jelenségek összetett voltára, megfinomították az irodalmi műnek egyéni és kollektív színeit, vonatkozásait. Általában többször — ha problematikus érvényességgel is — adtak termékenyítő „munkagondolatokat“, mint szolid eredményhez vezettek. Nem kis jelentőségük az sem, hogy újra értelmezték és megbővítették az irodalomalkotó erőket, bár ezeket nem tisztán irodalmi problémakörök szolgálatára vonták el. Egyébként az absztrakció talán nagyon is túltengett és teng bennük. Néha mint új tudomány-mitológia hatnak, a romantika önámító génusza ingerkedik bennük, így sem vitatható azonban az a nagy törekvésük, hogy az egyetemes szellemi élet összefoglalására igyekezvén, ennek keretében funkciókat adtak az irodalomnak. Azzal azonban nem törődtek, hogy ennek fejében elvették az irodalomtól legnagyobb értékét: egyéniségét.

¹ Julius Wiegand: Deutsche Literatur und Entwicklungsreihen. Neue Jahrb. für Wissenschaft und Jugendbildung. 1931. 273-77. 1.

E végletek között az irodalom felszabadítása számára adva volt a megoldás problémája. E ponton lépett be az irodalomtörténetbe Horváth János új irodalomismerete.

HORVÁTH JÁNOS európai útvonal irányából kapcsolódott bele a magyar irodalom elvi kérdéseinek feladataiba. Már itthon Péterfy Jenőtől meglátott alapfogékonysága fejlődése további során a francia szellem finomító és elmélyítő hatásai alá kerül, s a német iskolázás kikerülésével indul el útján, mely az irodalom elméletének egészen önálló kialakításához vezetett. Pályája kezdetét talán tervszerűen nem is gondolt problémakör fogadja: az ú. n. konzervatív és modern elviségnek ezidőtájt legélesebben fellángoló irodalmi küzdelmei. Közelről nézve, e szembenállás harcviálai részletvitákban hullámzottak szét, belső távlatukban azonban irodalmi korekülönülés, ízlésváltás, világnézetváltozás jelenségei mutatkoztak. Az értékelések, normák, az irodalmi szemlélet hagyományos formáival szembekerült egy új ízléshletésű irodalmi mód; zajosan és halkán, a tehetség aranyától ragyogva és a tehetségtelenségtől ziláltan és zavarosan; az egyéniség hagyományait áttörve s egy új életérzés szenvedélyében tetszelegve és lángolva; az ihlet belső fuvallatának eddig szentnek érzett forrásait elfátyolozva, felkavarva és megrendítőbb, az emberi lélek beárnyékolt tájékairól és mélységeiből felszított tudatállapot kínjaitól lobogva. Elbíriák-e majd a régi formák ezt a szokatlan terhet? Belefér-e ez az anyag s a fölötte lebegő új szellem folytatás-ként az irodalmi múlt készletébe? Lehet-e köztük találkozás, vagy mindegyik a maga életvágányán halad tova s mindvégig idegen messziségből tekintnek egymásra? A kérdés az elvi kritikának volt feladva, melynek objektív mérlegén kellett a helyzetet tisztázni. Horváth János fel tudta ezt a mérleget állítani s tudott rajta olyan erkölcsi súlyú tanulságot lemérni, mely kritika is, intés is, tanítás is. Azóta sem tudunk e kérdésről többet mondani s minden következő nemzedéknek is állandó tanulságjelzésül szolgál. Ady és a legújabb magyar líra, továbbá Aranytól Adyig című tanulmányai esztétikai és kritikai konkrétumaikkal, igazi irodalomelvi gazdagságukkal messze felülmúlják a külföldi irodalom filozófiai eszmélkedésekkel szinte elködösített „ellenzéki“ könyveit.

E pályanyitó kezdet után, mely maga is alapvetés volt már, bontakozik ki Horváth János rendszere, mellyel valóban irodalomtudományt teremtett. Montaigne-től tanult óvatos módszeressége, Brunetiére-nél tudatosá vált s a tényeket belülről meghatározó formaelemző készsége, önmagát adatokkal folyton ellenőrző, szinte filológiai puritánsága visszatartották minden apriorisztikusan összefoglaló irodalmi kezeléstől. Az irodalom immanens, magameghatározó elvét kereste. Ugyaneikor azonban az irodalom fogalmát és folyamatát fel is akarja szabadítani minden idegen szellemi területtől kölcsönvett, avagy már megszállva tartó gondolatkészletétől és egyéniségét megbénító analógiák lemintázásától és sablonjától. Így jut el egy egészen új irodalomismeret rendszeréhez, melynek alapjegye: az önelvőség, meghatározása; az irodalom az író és közönség viszo-

nya, belső feltétele: az irodalmi tudat. Az önelvűség hangsúlyozásával biztosítani kívánja az irodalom függetlenségét, az irodalom fogalmának sajátos meghatározásával, az író és közönség kölcsönös viszonyában látja azt az állandó lényegét, mely mint mindig érvényesülő belső valóság hordozza az irodalom lelkét. Ebből hajt ki, e köré idomul az időbeli, a történeti irodalmi elem: az ízlés, a stílus, mely folytonos változékonyságával szinte mindig időszerűsíti az irodalom korvonásait. Az irodalmi tudat kollektív tényében pedig azt a részint összefogó, részint megtartó, részint pedig ösztönző feltételt állapítja meg, melynek megléte biztosítja az irodalmi élet egészének folyamatát, menetét. Mennyire filozófia ez a rendszer és mégis minden ízében milyen irodalmi tisztaságú és anyagjegyű! Ha összehasonlítjuk a múlt századvégi irodalomelméletekkel, melyek természettudományi fogalommal dolgoztak, vagy ha a ma annyira termékeny bergsoni irodalomfilozófiával vetjük össze, azonnal kiérzik Horváth János irodalomismeretének ereje és elsőbbsége: szabadon hagyja az irodalomalakító tényezőket, mindenek előtt pedig az egyéniséget nyüatfcoztatja meg a kis tényéktől kezdve az alkotó lét legfinomabb oromzatáig s az ihlet megszépítő sugárzása, belső napja között mutatja be. Mindvégig arra törekszik, hogy az irodalmi szempontúság tiszta elvét egyenesen vezesse s önmaga céljaiban adott szándékait, ezek kialakulását meg ne zavarja. Hogy ezt minél pontosabban, szinte a legkisebb árnyalatok elemrészeit is feltüntetően tudja tenni, rendszerébe szívesen olvasztja bele a német irodalomtudományi gondolkozás azon eredményeit, melyek nem a tényeket elmosó eszmélkedések irrealitásához vezetnek, hanem hozzásegítenek az irodalmi elvszerűség minél konkrétebb és élesebb kikristályosításához. Az egyéniséget azonban sohasem fokozza fel odáig, hogy elmossa eleven erőit s úgyszólván egy filozófiai eszme dedukciójává, avagy eszménykultusz fénylő hősévé avassa fel. Itt a különbség pl. Gundolf Shakespeare-je és Horváth Petőfije között. Mind a ketten a költői én újonnan felfogott fogalmával dolgoznak. Gundolfnál azonban Shakespeare az eszmei világ és kultúra ragyogó reprezentánsa. Horváth Petőfiben fokról-fokra rekonstruálja a költői alkotás egyéni folyamatát úgy, amint az ihlet a valóságot az élmény nyomán átváltja a költőiség magasabb valóságába, közben sejtve és megsejtetve a költői teremtés titkát, azokat a megcsodált pillanatokot, amikor a költő a magaalkotta világ teljességébe lép s megoldotta egyéniségének a saját új formájában kijelölt hivatását és küldetését.

Horváth János irodalomismeretének szolgálatára új nyelvet is hozott. Eltért az eddigi irodalomtörténetírás nyelvformáinak hol retorikus, hol ötletekkel pointírozó hagyományaitól, de viszont óvakodott a modern irodalmi nyelvhasználat dialektikus avagy élettelené kiszáritott elvonásaitól. Nyelve általában konkrét erejű. Az összetettebb lélektani folyamatok kifejezésére új formanyelvet teremtett, főként a szóösszetételek útján, melyek éppen olyan magyarosak, mint amilyen szemléltető képességük. Nagy stílusművész, de sohasem szakad el tárgyától s nem lebeg a virtuozitás öncélú káprázatában. Legtöbbször gondolatformáinak eredetiségében, tárgylátásának meg-

lepi szépségében már önmagától is felfénylik, előreérzik az az esztétikum, melynek a stílus csak megörökítője kiszolgálója, de nem egyedüli feltétele. Legszebb alaki ékessége azonban a mondat. Egészen magára valló mondatesztetikája van. Mondatainak bonyolított hullámozgatása, a mondatvég ritmikus ütemezettése, kihangoztatása állandóan eleven vonalat ad gondolatai fejlődő rendjének. Mondatszerelésének különös sajátossága annak belső tagoltsága. Szereti a jelzőket, határozókat önállósító hangsúllyal külön tagként kiemelni a főnév és ige merevítő és elhasználó szolgálata mellől s a mondat vége felé elhelyezni, ahol szabadon hatnak, mint a visszatérő gondolatritmus, egyénítő színnel ütnek vissza a mondat főgondolatára, ringatva, élénkítve, árnyékolva, alakítva annak egészen friss tartalmát. Pl. mikor így ír: „Mikor volt ennyi költő? S van, megihletni őket, hős is elég, vetekedő a régiekkel“. A szavak testén ekkor mintha átlüktetne a gondolkodás és átélés műalkotó ízének minden gyönyöre. Tudós és művész egy lesz. A stílus belső architektúrájává finomul a gondolatnak. Alkotás!

A FENT EMLÍTETT ÍRÓ és közönség viszonyának elméletéből sarjadt ki Horváth Jánosnak legújabb könyve is, mely a magyar humanizmusról szól.¹ E munka összefügg megelőzőjével, mely az irodalmi műveltség kezdetei irányából vizsgálta a középkor irodalmi jelentkezéseit. Amíg azonban emebben a vallási ihlet jegyében megnyilatkozó irodalmiság elemeit foglalta össze, amabban már a világivá átalakuló humanista irodalmi megnyilatkozás jegyeit szemléli és értékeli. Így ad egységes színhéztist arról a nagy műveltségfolyamatról, melynek Szent István és Mátyás király voltak megindítói és kifejezői. Ha még pontosabban akarjuk Horváth János rendszerét tükröztetni, akkor azt kell elsősorban kiemelnünk, hogy első munkájában a kidolgozás hangsúlya inkább „a műre, a közönségre“ esett. Ebben azonban már „az író“ kerül jobban előtérbe, mindazokkal az egyéni vonásokkal, melyeket a humanizmus hozott meg és tett örökeleművé minden korok írói nemzedéke számára.

Miben van Horváth János e könyvének értéke? Csábító és alig leküzdhető kitéréssel kötelességünk erre előbb úgy felelni, hogy ismer-tessük azt a páratlan anyagi gazdagságot, melyet e munka összefoglal és bemutat. Már maga az anyagszemléltetés úgy, amint minden rendszer segítségével vagy elvi beállítás nélkül tényszerűen elénk tárul tárgyi körének terjedelmével, gazdagságával, előre megadja annak az értékelésnek a jogosultságát, melyet Horváth János épített fel ennek az irodalomtörténetiig eddig tisztán nem látott korszaknak összefoglalóbb és történetibb megértése számára.

A kolostori irodalom nálunk még nem érte el virágzása tetőfokát, amikor már Olaszországban megindul a középkort laicizáló korszakos folyamat: a renaissance és a humanizmus. Nyomában új valóságok ismerete felé törő vágy, új fogalmak lépnek fel, melyek elváltoztatják a középkor életszemléletének egész hagyománykészletét. A világ, az élet

¹ Az irodalmi műveltség megoszlása. Magyar humanizmus. A Magyar Szemle Könyvei.

új fogalmazásának irányai lassan beszűrődnek hazánkba is. Nagy Lajos idejében tűnnek fel az első nyomok, amikor is délvidékről, tehát ugyanazon az úton, melyen a Szent István-korabeli műveltség áramlott be hozzánk, előkelő családok, egyetemet járt ifjak közvetítik a humanista műveltség első elemeit. Ezek az első beszivárgások később részint műveltségi, részint pedig diplomáciai kapcsolatok révén egyre mélyülnek, szélesednek, míg végre a Hunyadiak alatt érik el teljes kivirágzásukat. A humanizmusnak különböző fokú árnyalatait hordozzák és jelzik Vitéz János kancellista és politikai humanizmusa, Janus Pannonius tiszta költői humanizmusa, melyben már felderengenek az egyéniség, nemzetiség, világiság élményelem bővítő új vonásai. A humanizmus legteljesebb összefoglalását, mintaképét nyújtja Mátyás. Humanizmusának jelentősége a nemzetállam koncepciója s a műveltségváltás ténye, mely a Vitéz János és Janus Pannonius hatásán nevelődött, körük csoportosult főpapság ízlésfordulatán folyt le. E műveltségcsere mélyén aztán szinte észrevétlenül bomlanak fel a középkori lelkiességnek már amúgyis meglazult szálai, amelyek még jobban feloldódtak a Jagellók korának kancelláriai humanista képviselőiben. A Mátyás-féle humanizmus hagyományai — bármennyire próbálja is azokat tartani Janus Pannonius örökségének egy darabig tartó formai emlékezete — széthullanak, a humanista műveltség elvilágiasodik, belekerül a politikum pártszelleme, alászáll. Új irányt ad ennek az alsóbb humanizmusnak Werbőczy István, aki Hármaskönyvével a deákos magyarság konzervatív szellemű irányát indítja el s ezáltal olyan irodalmi műveltség alapvetését végzi el, mely később századokon át szolgálta és befolyásolta a világi magyarság irodalmi igényét. Azt azonban már ő sem tudta feltartóztatni, hogy a magyarországi humanizmus fel ne vegye magába az európai humanizmus világnézeti továbbfejlődésének áramait, amelyek Erasmus és Luther hatása alatt új fordulathoz jutottak s új korszakot is kezdtek. Volt azonban ennek a humanizmusnak e világnézeti útvonalán kívül még egy másik: irodalmi fejlődésiránya is: magára mintáztatta a világi irodalmat. Behatolt a kolostori irodalomba, a világi költészetbe, a tudomány világába, magára eszméltette a nemzeti nyelv képességeit, beléje ültette az eredményeket, melyek — a nyelvtől függetlenül — mint az irodalom belső erői tovább fejleszthették és táplálhatták irodalmunkat, míg az fel nem nevelődött a nemzeti klasszicizmus magasságáig.

E roppant anyagot, mely művelődésünk egyik legfontosabb korát illusztrálja, ugyanaz a fegyelem és módszer ékesíti, melyet Horváth János egy másik művében: Az irodalmi népiesség történetében csodáltunk meg. A részletek igazoló felsorakoztatása, az egész alapépítmény elkészítése azonban kényesebb és tömörítőbb feladat elé állította szerzőt, mint bármely eddigi munkája. Az anyag rendkívül nagy tömege mégsem győzi le az író lelkét, az adatok egymásba fonódó filológiai szederindáinak sűrűje sehol sem szívja fel ihletét és frissességét. Mindenütt élet ragyog és sugárzik. Lépésről lépésre halad, felvesz, pontosan és szabatosan mindent, ami útjába esik, amit előtte mások munkája hordott össze, amit az ő éles pillantása lát meg és tart fontosnak, nem fél a tények kényszerétől és terjedelmétől. De

nem akad el bennük. Szilárddá megköti velük a maga szemléletének talaját, fedezékül és igazolásul, s csak azután oldja fel őket összefoglaló és világító értelemmé. Módszertanilag is felejthetetlen az az út, melyet így a szerző kíséretében megteszünk. Az adatok egymásután következõ rendjében már elõre látszik az eredmény. A szerző azonban nem mondja ki gondolatát. Végigviszi, szinte végigedzi a tények erõsítõ ízén, a konkrétumok folytonos érintésével belsõ valóságihitelt biztosít számára, megmélyíti az ellenõrzés állandó próbájával, s csak miután gondolatát, mint valami láthatatlan folyamatot végigbújdosztatta adatai mélyén, akkor ér ki a szellemi tisztásokra, ahol a megfejtés ragyogó napfénye ömlik szét mindenben. Horváth János könyvében ilyen szellemi tisztást jelentenek azok a jellemképek, melyekkel egy történetileg megelemezett kort összefoglal és lezár. Nagy Lajosról, Vitéz Jánosról, Janus Pannoniusról, Hunyadi Mátyásról s Werbõczyról adott jellemzése az egyéniség méltató remeklésében nyújtják egyúttal a kor lelki képét is. Ugyanekkor azonban Horváth János hallgatagon, de módszerével erõsen érzékeltetve eldönt egy ma folyó irodalom-elvi küzdelmet is: az irodalomtörténetírónak mit kell elsõsorban kihangsúlyozni: az egyéniséget-e, avagy a miliót!?

Az természetes, hogy a munka minden ponton nincs lezárva. Mint minden alapvetõ alkotásnak, ennek is indító jelentõsége is van, és utalásai nyomán még sok részletmunka, új irodalmi programmszabás fog megindulni és felsarjadni. De ettõl függetlenül, Horváth János könyve útjelzés, felfedezésként hat, s korszakos értékû állomása a magyar irodalomtörténetírásnak és tudománynak. Viszonylagosan kitöltõ helye van Horváth János irodalmi rendszerében, önállóan pedig klasszikus mintája az új irodalmi módú monográfiának. Hogyan? Csak onnan lehet kiindulnunk, amire fel van építve Horváth János könyve: a módszerbõl. Nemcsak a mi újabb irodalomtörténetírásunkban, hanem ennek európai képviselõinél is ritkán találkozunk azzal a mértéktartó fegyelemmel, anyagot és elvet harmonizáló tárgyiaszággal, amellyel Horváth János dolgozik. Mindvégig jellemzõ, állandóan érezhetõ, kisugárzó vonása, hogy rendszerben gondolkodik, de ezt a folytonos szellemi készenlétet, meghatározottságát sohasem kényszeríti rá apriorisztikusan anyagára. Látszik, hogy sokszor megjárta útról jön, mindaz, ami lényeg, elvi ismerõse, ezért áll minden ügy rendelkezésére, mintha csak rendszere számára élne, neki gyümölcsözne. A tényekrõl nem törõl le semmit. Majdnem valami naiv realizmussal közeledik feljük, rajtuk hagyja megjelenésük, felbukkanásuk természetességét. Magukban, tényük logikájában keresi értelmüket, jelentõségüket. Sem gyökereket, sem természetüket, sem korszerû kihajtásukat nem kódósítja el az elvi fikciók avagy anakronisztikus esztétikai kategóriák látszat-értékelésével. E tények elõtt meghajtó tiszteletnek szinte szerves kiegészülése, magasabb érzékében folytatódó teljessége lesz aztán az az esztetizmus, melyen úgyszólván alig érzik a szubjektív felfogás, magyarázás vagy rendszerbe-illesztés; mat úgy hat, mintha az író eltűnnék, s a tények a bennük rejtõzõ és megnyilatkozáshoz jutó finomultabb és magasabb tendenciák útján kapnák meg a maguk természetes értékrendjét.

A szépségérzet esztétikájának valami egészen új hivatás-értelmezése folyik Horváth János könyvében. Megtalálni benne azt az igényt, hogy az irodalomtörténetíró tudjon műélvező, lélek-látó lenni, legyen képessége arra, hogy önmagában újra átélje a műalkotás folyamatát, de a tények szándékait sohasem szabad neki elsiklatnia sem a szépség pillanata megsejtésének és megcsodálásának kizárólagos hangulat-állapotával, sem a szabad szemlélet teljesen független és nem igazolható konstrukcióival. Tulajdonképpen az irodalomesztétika meg-ingott, hitelétvesztett irányának tudományos rehabilitációjáról van itt szó s annak az egyoldalúságnak a megszüntetéséről, mely oly könnyűvé, súlytalaná, tisztán csak az ösztönszerűség sejtelmeire hagyatkozóvá finomította el az irodalomtörténeti módszert akkor, amikor a minden-ünnen feltörő valóságérzet szigorúbb és ellenőrizhetőbb tudomány-felfogást sürgetett — az irodalomtörténetben is.

Van azonban Horváth János könyvének más módszertani tanul-sága is. Ezt pedig az a szintézis nyújtja, melyben irodalomelméletét anyagán érvényesíti. Kétségtelen, hogy Horváth János tudományos gondolkodásának formáit is megérintette és áthatotta a szellemtörténeti irányzat. Jellemző azonban rá, hogy sehol sem mondja ki e szót, bár magával a fogalommal dolgozik. De ismét csak páratlan fegyelem-érzékét kell kiemelnünk, amikor arra akarunk rámutatni, mennyire megtisztítja e fogalmat végtelenségeitől, amelyek oly hamar kikezdték és vitathatóvá tették tudományos használhatóságát. Horváth János mindvégig zártan induktív marad, sehol sem szakítja meg módszere szigorúan következetes egységét. Mindig anyagát bocsátja előre s következtetéseiben csak addig megy, amennyire anyaga engedi. Ennek az alulról fölfelé irányuló felépítésnek nem lesz terhe az anyagszerűség, sőt: sztatikai egyensúlyt biztosít annak a magasabbrendű elviségnek, melybe természetes menetével feloldódik, kivirágzik, szinte bele-kívánczik az anyagon, mint eszközön átsugárzó történeti értelem szándéka. Horváth János nem spiritualizál, nem is hinti tele anyagát, alakjait elmélete élettávolságának messzeségébe eső csillagporával. De viszont áhítattal áll meg minden megjött nagy egyéniség lelke küszöbén, ennél a csodálatos központnál, mely világokat temet és teremt, időt és kort mér, s amelynek szemléleténél remegve gondolunk arra, milyen nagyszerű titok a világon embernek lenni.

E módszertani tanításon kívül más irányban is gazdagodást jelent Horváth János könyve. Mindenekelőtt igazolását nyújtja itt is első tanulmányának, melyben a magyar irodalomtörténet fejlődésének korszakaival foglalkozva, rávilágít irodalmunk ama sajátságára, hogy nincsen egy formulával levezethető meghatározhatósága: minden korban más és más az értelme és jelentősége. Ennek a folyton új elemekkel bővülő változásnak, melynek mélyén tulajdonképpen az irodalom immanentiája halad tovább, gyönyörű mintaképét adja szerzőnk egyrészt Janus Pannonius költészete magával hozott bővitmény-részeinek feltüntetésével, másrészt pedig könyve legjelentősebb ama fejeze-tében, ahol rámutat, hol fordul át a humanizmus esztétikai hagyomány-tartalékával a nemzeti költészetbe nemcsak mint példaszabó minta-ihlet, hanem mint élmény-indító és alakító világszemléleti sugallat is.

Ezzel a minden kort a maga különbség-jellegével megrajzoló módszerével Horváth János kor-egyéniséget ábrázol élénk, mely nem stilizált, mindig konkrét, sohasem elvont, s világosan láttatja azt az egységet és teljességet, mely felé belső szükségszerűséggel az irodalom élete kibővül s lassan elkészül. Mennyivel organikusabbnak tünteti fel ez a felfogás az irodalmat, mint a fejlődés gondolatának megszemélyesítése, mely összefoglaló fogalomnak jó ugyan, de nem mutatja azokat az összefüggéseket, melyektől feltételezetten folyik le az irodalmi történés ténye.

Ugyanakkor, amikor Horváth János az irodalom fogalmának humanista korértelmét magyarázza, magától adódó feltételként fogadja el, hogy a magyarországi latin nyelvű irodalom is beletartozik a magyar irodalom egészébe. Munkájának ez a legnagyobb értékű elvi megállapítása, mely szakítást jelent a XIX. század magyar irodalomelméletének csak nemzeti nyelvű írásbeliséget elfogadó hagyományával. Felmérhetetlen kihatású Horváth Jánosnak ez a jövőjáró lépése. Csak most, éppen az ő megállapításai után látjuk, mit jelentett irodalmi alakulásunk számára a humanizmus. Számos, később feltűnő irodalmi jelenség eddig megokolatlanul és megfektetlenül lebegett előttünk, melyeknek eredő gyökérszállai csak most adnak világosságot, amikor a humanizmusig lettek visszavezethetők. Horváth János a nagy alapvető fordulatoknak, minők: a világiság, nemzetiség, egyéniség és élmény-feldolgozás, humanista eredetére utal. Mindazt, ami ezeknek a következménye volt, nevezetesen az új ars poeticát, s ennek keretén belül az írónak a valósághoz való megváltozott viszonyát, mint következő kötetének megsejtett programját hagyja ránk. Ebben sarkallik ugyanis minden irodalmi fejlődésünk alapja, irodalmi fogalmunk folyton szélesedő és mélyülő teljeseése, gazdagodása. Egyébként a humanizmus latin nyelvisége nem maradt messze tőlünk, bele szívódott a magyar élet hagyományos szolgálatába, eredeti asszociatív kapcsolatait lassan elvesztette és újakra váltotta át; érzetileg meghonosult. A latin mondat idomai formái mintául szolgáltak a magyar mondat szötteésének. S a latin műalkotások felnevelték maguk mellett a magyar nyelv képességeit először mintázásra, aztán pedig önálló alakításra. A szóval, kifejezéssel, költői formákkal azonban átjött hozzánk a mélyükön élő lélek is, mely a maga életérzéseinek szállait hímezte rá mindarra, amin eddig „legendák aranypora“ csillogott. Minden ezt az új, szabad, kritikai életízt hordozta: szó, nyelv, beszéd, írás, egyéniség, élet, világszemlélet. Horváth Jánosnak igaza van: humanizmus nélkül nincs értelme, alapja későbbi irodalmi életünknek, benne és általa kapta meg azokat a világi formákat, melyeknek később csak változott alakulatai lettek, lényegüket azonban megtartották mindmáig.

Burckhardt könyve óta majdnem minden e nemű munka tipikusan látja a renaissance-ot s elhanyagolja a feleletet arra a kérdésre, vajjon egyáltalában lehetséges-e egy már önmagát túlélte kultúrának a megújulása. Horváth János munkája egészen magára valló, egyénítő módon mutatja be a magyar humanizmust s világít rá azokra az önálló, továbbfejlődött vonásokra, melyeknek birtokában joggal beszélhetünk magyar

humanizmusról. Ugyanekkor pedig megvilágítja annak a belső átváltásnak a módját, ahogyan ez az idegen gyökérzetű művelődés hozzánk idomult, bennünk megújult, illetőleg áthasonulva alakilag és eszmeileg, új fejlődés sodrát vájta ki magának. Amit így Horváth János anyagilag e könyvével nekünk adott, irodalomtörténetünknek megbecsülhetetlen kincse. Ahogyan pedig ideért, az elvek önállósága és új világítása, továbbá a módszer egészen egyéni útja, az megérdemelné, hogy európai nyilvánosságot kapjon. Ez lenne a hozzá méltó egyetlen elismerés és hódolat.

BRISITS FRIGYES

ABA-NOVÁK ÉS PEKÁRY

A NÉP A MŰVÉSZETBEN

A Z EMBERI CIVILIZÁCIÓ előrehaladásának egyik sajátos, elkerülhetetlen tünete a városiasodás, a mindnagyobb lélekszámú embercsoportoknak aránylag szűk területen való tömörülése, ami természetszerűleg új életviszonyokat alakít ki. Míg a szabad tájban szerteszórt ember kénytelenségből maga végez minden munkát: műveli a földet, tereli állatait, házat épít, bútort farag, fon és sző — addig a városiasodással kapcsolatban a foglalkozási ágak gyorsan differenciálódnak, minden polgár másban lesz specialistává s ezáltal tökéletesebben végzi dolgát, egy kis körre korlátozott tudása gyorsan fejlődik s a sok specialistából álló város egyszerre csak tudásbeli fölényben érzi magát az egyszerű, univerzalista falusi felett. Csakhamar gazdaságilag is hatalmasabb lesz, a közigazgatási hatalom is a városba koncentrálódik — s így kialakul a város és a falu ellentéte. S úgy, amint világviszonylatban az utolsó századokban a kisebbségben levő fehér ember a színesek fölötti hatalmat megszerezte, az egy földrajzi vidéken mindig számszerű kisebbséget jelentő városi sokféle értelemben úrrá lesz a falusi ember felett. Ez ellentétnek nemcsak nyomait, hanem tökéletes művészi visszaadását néhány ezerévre visszamenően ismerjük. A IV. századbéli görög irodalom tökéletesen tükrözi ezt: nemcsak Aristophanes állítja komédiáiban a városi emberrel szembe a bárgyú parasztot — Platon dialógusaiban épp így van. S a hellenisztikus plasztikában se szeri se száma ugyanennek a jelenségnek. Ismeretes, hogy Lionardo da Vinci, aki a jellegzetest, a végletesen különöst tudatosan kereste, mennyire szeretett furcsa, torz parasztokat rajzolgatni,—‘Boccaccio és a többi nagy olasz novellisták remek rajzaiban a komikus parasztnak elsőrendű szerep jut — de így van ez még a faluról jött Shakespearenél, aki a város számára írt színműveiben egyetlen alkalmat el nem mulasztott, hogy közönségét a paraszt ember komikumával, faragatlanságával meg ne nevetesse. Más, bizonyos értelemben magasabb művészi szinten folytatódik ez a flamand és hollandus pikturában, amelynek legfőbb célkitűzése a festői volt. S ehhez a legmegfelelőbb témát, modellt a festők generációjának újra a paraszt adta: a finom, kicsiszolt városival, az elegáns emberrel szemben fáradhatatlanul festették az oly annyira más, a festői alkatú, torzarcú, toprongyos ruházatú falusi embert, a groteszknak és a pittoreszknak ez elsőrendű megtestesüléseit. Azonban egyikét egészen nagy festő — az idősebb Breughel és Rembrandt — kivé-

telével a németalföldi mestereket a paraszt emberileg úgyszólván egyáltalán nem érdekelte, a szegény nyomorult pór csak modell, tisztára pikurális téma volt számukra, annak emberi nyomorúságába bele sem hatoltak, azon csak a festő szemével Örvendtek. Számukra a paraszti sohasem vált emberi problémává.

A XVIII. század elején meglepő változásnak vagyunk tanúi nevezetesen Franciaországban és Angliában. A társadalmi ellentétek, a politikai és gazdasági problémák feltornyosodása, a napról-napra növekvő nehézségek úgy a főrendű, mint a polgári társadalomból fokozódó kultúrundort váltják ki. Egyszerre úgy tetszik, mintha mindezen bajok szülőanyja a civilizáció volna. S a város szülte civilizáció romlottságával szemben feltűnik a falu egyszerűsége, a paraszti idill... Az egyszerű, a művelődéssel meg nem vert ember — a paraszt egyszerre a romlatlan, jó ember eszményévé válik a városi társadalom előtt. Néhány száz lépésre a márványtól és tükröktől csillogó roppant versaillesi kastélytól felépül a festői Hameau, a primitív majorság, ahova XVI. Lajos és Maria Antoinette szabad óráikban elmennek, hogy udvaroncaink körében a derék molnár és a bájos pásztomó szerepét játsszák! A városival eddig homlokegyenest ellentétes nép egyszerre társadalmi ideállá lesz, úgyszólván az egész művelt világ érdeklődése ide fordul: Skóciától a szerb hegyekig megindul a népi költészet felkutatása. S mikor fenn északkeleten Lönrot összehordja a Kalevala sokszor ezernyi sorait, délkeleten Kriza János és Gyulay Pál a magyar népköltés termékeit keresgélik, Petőfi népi époszt ír, Arany János a Toldival kárpótolja nemzetét a népi regösök elpusztult csacska versezeteiért. De mindez nem elég, a városi művészet a falu művészetén, a nép művészetén akar megújhódni s a népinek ábrázolásában látja művészi feladatainak legjavát. A falusi most már nem komikus, bárgyú, megnevettető, a városinak fölényét ellentétjével aláfestő motívum, hanem az igazi művészi eszmény, a szép és jó tökélye.

Míg azonban a hollandus piktorok végső, sőt festőién túlzott realizmussal látták és ábrázolták a parasztot, addig a XIX. század elejétől kezdve a népinek ábrázolása a városi ember sajátos erkölcsi világképén és sajátos művészi formaképzeten keresztül játszódik le. Egyfelől a biedermeieres kor lefojtott, mesterkéltsé, kispolgári városi erkölcsén át látja a parasztot is. Amint a maga életéből kiszorított minden szenvedélyt, a jólneveltség határait túlhaladó szenvedélyesebb megnyilvánulást — minden ilyent csak a törvényszéki rovatba tartozó kivételnek minősített, s a maga, mégis csak előforduló félrelépéseit tökéletes képmutatással palástolta — úgy a népi életből is kikapcsolt minden ilyesfajta jelenséget. A rousseau-i világlátás jegyében a paraszt nemes és fennkölt, akinek csak nemes érzelmei vannak, akinek szenvedélyeit, eltévelyedéseit el kell hallgatni. Az igazi tragédiát e kor nem ismeri, legfeljebb a kellemesen megkönnyeztető konfliktusokig szabad a művészeknek elmenni. A szentimentalist az igazán tragikusoktól elválasztó mesgye betartását szigorúan megkövetelik (amit tán csak Eötvös József nem tartott meg Viola és Katona József Tiborc alakjában). A képzőművészetekben, az ábrázolás formái mikéntjében ez a kor a klasszicizmus sápadt esztétikáját követelte meg. A görög

szobrászat akkor ismert legnagyobbbrészt hellenisztikus eredetű másolatainak édeskésen simává tett gipszöntvényeiből tanult formakánonba kellett beszorítani a paraszt ábrázolását is. A paraszt arculata és termete, mint ruházata „görögösen nemes“ lesz — legtökéletesebb példája ennek a generációkon át annyira csodált „Búsuló juhász“, akinek gatyáját Izsó Miklós tiszta görög redőkbe rakta. A valóság-
nak, a kemény igazságnak gondos kerülése és az így „megnemesített“ világnak szelíd édeskés szentimentalizmussal való felöntése jellemzik e kor művészetének nagyobb részét.

Ez a jól megalapozott művészeti szkéma — a mesterien kiegyensúlyozott kispolgári szűkösség világképének hű kifejezője — ma is él, körülvesz mindnyájunkat és bilincseiben tartja a ma alkotóit. A mai nagyközönség is ilyen művészetet, ilyen világábrázolást vár és követel a művésztől. Ezernyi példával bizonyíthatni ezt. A legnagyobb megbotránkozás fogadta két évtized előtt Móricz Zsigmond regényeit, a magyar paraszti élet e szókimondó, kegyetlenségig verista ábrázolásait, Szabó Dezső Elsodort Faluját. Bartók, Kodály és Lajtha népdalkutatásainak eredményei még ma sem tudnak átmenni az idősebbek köztudatába, nem tudnak népszerűvé válni — nem vehetik fel a népszerűségi versenyt a városi „dalköltők“ édeskés népdalutánczataival! De a legélesebben mutatják a helyzetet az ú. n. magyar témájú filmek, amelyek végeredményben megcsúfolásai a magyar népi életnek, mert operetté hamisítják, édesítik a magyar falu életének komoly nagyságát, mélyről szántó derűjét, igaz és igen gyakran véres szenvedélyességét. De a tiszta kereskedelmi alapon álló filmproducerek igen jól ismerve a nagyközönséget, nem kockáztatják pénzüket eladhatatlannak minősített filmekre. Bár ezt ma már minden komolyabb tényező világosan kezdi látni — ez az álnépművészet, a magyar falu százéves meghamisítása vígan folyik tovább, a legkülönbözőbb formákban, sőt nem egyszer állami támogatással. Pedig milyen végzetes és helyrehozhatatlan hibát követünk el ezzel a tudatos tényhamisítással. Ahelyett, hogy ezeréves nyugati kultúránk hangsúlyozása mellett felhívnék a figyelmet arra, hogy itt, Európa szívében egy teremtő erejű nép ősi kultúrájának a nyomai is fellelhetők még, — ehelyett a legesetlenebb torzítással eltüntetjük az ősi kultúra igazi, hamisítatlan megnyilvánulásait, hogy hígvelejű operettek nivójára beállított filmek, „festői felszerelésű“ külföldi kiállítások, a „Népnaptárak“-hoz hasonló nyomtatványok és „alkalmi ajándékokká“ torzított népművészeti tárgyak karikatúrájával verjük a nagydobot a magunk egzotikumának, amely — ha így haladunk tovább — semmiben sem fog különbözni a vásárokon mutogatott négerek egzotikumától.

Alig van nap, hogy a tisztább látásúakat az ilyen jelenségek fel ne bosszantanák. Ha magyarázatot keresünk, akkor a válasz az, hogy meglehet mindez hamis, de a külföldet csak így lehet megnyerni, csak ezzel lehet érdeklődését a magyarság iránt felkelteni — s végzetes hiba volna e helyett a „megszépített“, megszelídített magyar helyett az igazi magyart, erőnyeivel és szenvedélyeivel bemutatni.

Szerintem ez az érvelés egyáltalában nem helytálló, mert ha a magunk félművelt közönségét nehezen is, de a külföldieket, akiket

éppen a magyarság egzotikuma vonz ide, ugyanolyan könnyűszerrel meg lehetne nyerni az igazi, hamisítatlan ősi kultúra megnyilatkozásainak is, mint ahogyan élvezik a hamisítványokat. Érdekes megfigyelni mi történik, ha ez az ősi kultúra, valami kifürkészhetetlen biológiai és lelki átöröklés kapcsán a nagy művészetben is felüti a fejét. Mint már irodalmi példákon is utaltam rá, ez rendszerint mindig nagy megbotránkozásokat vált ki. De utóbbi időkben mintha az irodalmi megbotránkozások áttevődnének más szintérre.

Néhány év előtt Berlinben a nagynevű német építész, egyideig a berlini képzőművészeti főiskola elnöki székében ülő Martin Poelzig építésztanár házában járva, a Magyar Művészet Aba-Novák Vilmos számát mutattam meg. Poelzig felkiáltott: „Hát maguknak ilyen festőjük is van? Mi a maguk pikturáját egészen másnak ismertük! Miért nem látunk ilyen emberektől semmit?” Ez a kijelentés felette sokatmondónak tűnt nekem. Az amit művészetünkben ismernek, nem érdeklí különösen őket és pedig azért nem, mert a magyart olyan nemzetközi sablonban, minden eredeti jellegzetességétől megfosztva mutatja be, hogy a külföldinek nem mond semmi újat. Pár évvel később egy másik német művész, Walter Gropius az új építészet egyik megteremtője járt Budapesten, A nemzetközi Budapest hidegen hagyta: ezt ismeri Berlinből és Párizsból, annál inkább megkapta a néprajzi múzeum csodálatos gazdagsága és boldogan vitte magával Pekáry István színezett rézkarcait: egyes magyar tájak emberfajtainak és viseletének ábrázolásait s rövidebb ezelőtt az egyik legelőkelőbb német folyóiratban Gropius felesége, berlini lapok műkritikusa, nyolc háromszínyomatú képpel kísért cikket jelentetett meg e lapokról! Azért említem e két művésznek külföldön elért hatását, mert éppen ők állanak ma is támadások közepett, azért, mert mint a támadók mondják a magyar világ, a magyar ember ábrázolásában helytelen utakon járnak, megcsúfolják a magyart! Mivel úgy Poelzig, mint Gropius mindig hangoztatják, hogy mennyire barátjai a magyarnak, mennyi jó és kitűnő munkatársuk került hozzájuk Magyarországból, aligha lehet feltételezni, hogy a magyarság megcsúfolásának örvendeztek volna e művészek munkáinak láttán! A művészi forma és előadás magas szintje — a mondanivalók eredetisége, jellegzetessége kapta meg bizonyára avatott szemüket! Úgy tetszik, rövidlátóknak kell azokat nevezni, akik másként ítélnék. Sőt ha alaposabban átgondoljuk a kérdést, egészen különös ellentmondást fedezhetünk fel ott, ahol legjobb művészeinket elítélik. Egyfelől mindig hangsúlyozzák azt, hogy a magyar más, mint a nyugateurópai népek nagy tömegei, hangsúlyozzák annak más származását, keleti mivoltát, s követelik, hogy a magyar művész ezt fejezze ki a maga nyelvén—másfelől pedig azt kívánják, hogy a magyar művész a magyarság mondanivalóit egy nemzetközi művészi konvenció édeskés — és ma már mindenütt túlhaladott — slangjében mondja el, elfelejtve azt, hogy a művészi előadásban a forma és a tartalom teljes azonossága alapvető követelmény. Azt akarják, hogy a magyar parasztot művészeink a belvederi Apollo termetével és finomkodó mosolyú fejével ábrázolják s bizonyos lesematizált, a képeslevelezőlapok és a film által a köztudatba vasalt öltözékben ábrázolják.

De ne törődjünk, úgy mint az ma általános divat lett, mindig a külföldnek rólunk alkotott véleményével, ne nézzünk minden kulturális kérdést mindig csak az idegenforgalmi propagandaügynök szemeivel. A külföldnek rólunk táplált véleményét úgy sem áll hatalmunkban a magunk szájaíze szerint formálni — vegyük tudomásul, hogy a mai világban úgyis hiába titkolódzunk: a nagy külföldi képeslapok hozzák a magyar élet szomorú oldalait is: a tiszazugi arzénes asszonyokat, valamint a budafoki hegyoldalba vágott barlanglakásokat! Ismétlem nézzük a népinek ábrázolási kérdését, úgy, ahogy a csak példaképpen említett két művész munkáiban tükröződik, igyekezzünk megérteni, hogy azok művészi látása és ábrázolása mit jelent kultúránk egészében.

HOGY AZ ÚJ ábrázolási módoknak mi a művészi lényege, azt legjobban megértjük, hogyha azt keressük, hogy mi váltotta ki egyesek — sokak — ellentmondását a példaként említett két művész, Aba-Novák és Pekáry műveiben. Aba-Nováknál mindenesetre igen nagy szerepet játszott művészi formája, nevezetesen a római magyar kollégiumból való visszatérése óta előszeretettel alkalmazott sötét és mégis ragyogó, napfényt érzékeltető koloritja. A helyzet körülbelül azonos, mint amikor Szinyey Merse Pál és a nagybányai művészek a világos színekkel jöttek Munkácsy aszfaltos sötét színei után. Az újszerű, a szokatlan, a gondolkozva látni vonakodókat mindig bosszantja — minek az új a jól megszokott régi után. De Aba-Novák látásmódját más is jellemzi: a nagy komoly monumentalitás; a köznapi dolgok ecsetje nyomán nagyok és hatalmasak lesznek, a magyar táj nem kedvesen behízeglőn jelentkezik nála, hanem valami sajátos grandiozitást nyer, távlatai megnőnek, a részletek leegyszerűsödnek e hatás kedvéért. Az arányok szinte kísérteties megnövekedése a velejárója ez ábrázolásnak. Legjobban jellemzik ezt a mester állatábrázolásai: egy a vásáron elterpeszkedő ökörcsoport szinte földöntúlin nagygyá lesz. S csak természetes, hogy az így látott és előadott környezetben más a művészi szerepe az emberi alaknak, arculatnak is. Ebben a világban nem lehet szó negédesen mosolygó, piros almát nyújtó, piroskendős városi arculatú menyecskéről — s nem szerepelhetnek negédes deli legénykéek, hetyke szökés bajuszkával. Ebben az egyszer megteremtett környezetben a falusi ember szinte automatikusan visszanyeri erőteljes fiziognomikus képét — mert minden más csak kirína ebből a művészi világból. Ami túlzás vagy torzítás, az csak a valóság, a kifejezés fokozására szolgál, mellyel Aba-Novák leveti egy százéves művészeti konvenció minden sallangját. Az ő művészi alapelve nem a részletek halmozására felépített naturalizmus, hanem a verizmus. Ortega mondja a regényről írt tanulmányában, hogy csak az a jó regény, mely egy sajátos légkört tud önnönmagában teremteni, s annak bűvkörében tudja az olvasót fogva tartani elejétől végéig. Úgy érzem, ez nem kis mértékben áll a festészetre — a jó festészetre is, és legjobban megnyilatkozik Aba-Novák Vilmos jászszentandrási plébánia-templomi freskósorozatában, amely művének végsőkig menő szókimondása, verizmusa a múlt századi konvencióban, főként a legveszedel-

mesebb, a félművelt, a színnyomatokon nevelkedett rétegeiben a leghevesebb ellenkezést váltotta ki. A bibliai történetek figuráiban ezek épp azt a „kriminális“ ember réteget vélték felfedezni, amely eddig ki volt zárva a művészet berkeiből. Pedig a művész nem tett mást, mint a lehető legélesebben kifejező arculatukat kereste — s nem egyszer a falusi torz arcokban találta meg azokat. A XV. század végének nagy német festői és szobrászai, Hans Multscher, Michael Pacher is hasonló utakon jártak. Mathias Grünewald nagy oltárképein, Dürer fametszet-sorozatain a Krisztus történetét kísérő mellékalakok e kor torz, de módfelett kifejező arculatú falusi emberére vezethetők vissza. De számukra a paraszt nem volt csak festői téma — hanem a kifejezésnek leghatásosabb, legékesebb kifejező eszköze; hogy a passió borzasztó jeleneteinek tolmácsolására szelíd, finom arcú legénykék a legalkalmasabbak, azt csak a biedermeier naivitása hitte! Az Aba-Novák ábrázolásmódja így történelmileg is igazolt, sőt fejlődéstörténetileg is indokolt: a barokk számára a paraszti ábrázat csak festői téma volt, a klasszicizmus s annak stiláris kicsengése, az egész XIX. század erkölcsi, formai és művészi okokból a paraszti arculatot leszelidítette, klasszicizálta, — napjaink új művészeti nekilendülése ismét az expressió hordozójává teszi azt.

Más oldalról mutatja a problémát Pekáry István látás- és előadásmódja. A magyar falusi életet naív jelenetekben festi s rézkarc-sorozatokban adja a típusokat és azoknak viseletét. Ez utóbbiakban célzatai világosan veristák, dokumentáló célzatúak. Épp ezért ragaszkodik a valósághoz, az emberi alakot nem sematizálja az iskolában tanult klasszikus arányokra, hanem ragaszkodik a látott valósághoz és piktúrájának a saját alkotó erejében fogant atmoszférájához. Legkevesebbé sem jut eszébe a matyó legények csapott kúnkoponyáját göijög-római szobrok gipszmásolatairól elleshető forma-kánonokra idomítani — amint az eddigi, finomkodó néprajzi ábrázolásoknál divat volt. Lapjain a tájék, emberi habitus és az ott hordott viselet, a sajátságos testtartás és a mozdulat vonala jellegzetes egységgé válnak. Pekáry emberei nem itt vagy ott, a pesti utcán felszedett és színházi ruhátárban a „szüreti multságok“ számára szolgáló jelmezbe öltöztetett egyedek, — hanem egy vidék sajátos fajú, sajátos mozgáséletű és ezzel a mozgásélettel szorosan összefüggő, mert azt befolyásoló, abból nőtt ruházatú valakik. Nem szabad azt hinni, hogy ezek a rajzok bármiképen is arckép vagy kosztümrajzok, amelyek a modell nyomán készültek s azt hűségesen akarják visszaadni! Mélyen járó vizuális élményekből születtek ezek a figurinák; a típust ábrázolják, annak általános jellegzetességeit! Az egyszeri, véletlenszerű valóságon túlmenőt akarnak és tudnak számunkra adni. És ebben különböznek az előző kor termékeitől, amelyek vagy az egyszeri modell nyomában készült „tanulmányok“, az egyszeri jelenségnek természetű visszaadásai, vagy ilyen tanulmányoknak a városi emberlátás szerinti tudatos felhasználásai, átformálásai maradtak. Pekáry nem összegezi rézkarcain a megtanultat, hanem a művész szemének — ha tetszik tudatalatti — élményeit adja elő.

De ez csak egyik oldala Pekáry művészetének, mondhatnám az egyik véglete ösztönös célkitűzéseinek. Ha olajképeit nézzük, színes

rézkarcsorozatait átlapozzuk, ha ezeket a paraszti figurineket forgatjuk, mintha a magyar népmese világába jutnánk: ez az öreg, kistermetű, nagyorrú, magas báránnyűveges kunsági juhász a mesék öreg, csodákat tevő juhászának tűnik, aki ki tudja hogy s miképpen, mesebeli erővel rendelkezik — s épp ilyenén mivoltának köszönheti azt a csudaszép hímzett subát, amelyet a vállára kerített, mint valami királyi palástot. S ugyanígy a népmeséből élénk lépettnak látjuk a fejét kényeskedően tartó sárközi leányt, pompás fodros, csipkés, bazsalikomrózsás szoknyájában, finomkodva tartott kendőjével. Nem a mesebeli királyleány ez, úgy ahogy a falu látja? S még inkább ilyennek érezzük a fehérruhás Mária leányt, búslakodva előrehajtott fejével: a dicsőségbe került szépséges árvaleány, kit a gonosz mostoha ki tudja, hogy kínzott... A tenyeres-talpas boldogi leány, vagy a nagy-markú hetykebajuszú, árvaleányhajás kalapú palóc legény valósabbak, kevésbé elábrándozók, de mégis ebből a falusi világból valók, amely világ valahogy — ki tudja hol, a ráérő időben, a kertek alján, nyári hajnalokon, csillagos langyos éjszakákon, a fonó félhomályában mindig a mesével érintkezik — a mesével, amely a földöntúli, a transzcendens világot jelenti számára.

De az a mesevilág, amelybe Pekáry figurái beletartoznak, más mese, mint az, amely a városban városi világlátásra, leszéledített biedermeier-erkölcsök szerint öltötte magára a nyomdafestéket. Pekáry alakjainak mesebeli háttere, klímája a valóságos mindennapi élet mélyén ősidők óta és ma is a falun születő mese. Az a mese, amely a köznapi élet kínját és boldogságát, vágyálmait és rettegését szublimálja poézissá és világképpé. Mert a mese ma is él és nő — persze messze a tudatos folklore kutató háta mögött. A tiszazugi asszonyok rémtettei a falu száján járnak, majd elhalkulnak, elfelejtődni látszanak — míg egyszerre újra itt vannak, újra megjelennek, mint mesék és balladák. Mert minden mese így született: a valóságnak lassú, sok egyénen átmenő, generációkon áthatoló átszűrődött regéje. S az alapmotívumhoz hozzáfűződnek a mesélők sorának lelki sajátosságai: érzelmei és indulatai, vágyai és rettegései. Ilyenképpen az igazi népmese maga egy esemény, amelyet az egyszerű ember látott, maga átélt, vagy a másoknak elmondásában élt át — s azt lassan fokozatosan teljesen magáévá tette, felruházta azt a maga világával, — a továbbiakban fokozatosan átítatódott a falu sajátos tipikus érzelmi és indulati klímájával. Az igazi falun ma is élő, alakuló növekvő népmese, a mindennap élményeinek sajátos szublimációs területe. Születése ilyenképpen egészen más, mint a városi — tegyük fel istenáldotta költő — szerzetté meseszöveg. Egyrészt kollektív alkotó munka gyümölcse, másrészt szinte tudatalatti lelki kényszerűségnek terméke. Valami, amit a városi ember alig ismerhet, alig élhet át: mert számára a legnagyobb szenzáció is csak három napig tart — azután elsodorja attól az újabb szenzáció, melyet a napi háromszori újság dob eléje, melyet a mozi roppantul benyomásteljes képgazdagsága nem hagy élni. S Pekáry parasztfiguráiban épp ezt a mesét formáló, a reális életből minduntalan a mesévé vált élmény transzcendens világába átábrándozó, átsikló magyart tudja megfogni. Többet ad, mint a leghűségesebb fotográfia,

a magyar falunak a fizikailag mérhetőn túli világát, azt az itt-ott még eleven valóságú ősiséget, amely a magyar falunak legnagyobb nemzeti kultúrártéke, mert a nemzeti alkotóerő utolsó nagy tartaléka. Hogy ennek művészi megfogása, megszólaltatása minő érdem, azt igazán nem kell külön fejtegetni. Annál csudálatosabb, hogy a magát felelős kritikának érző sajtóban eziránt oly kevés a megértés — s viszont annál bizonyítóbb erejű az a tény, hogy a magyar népnek új ábrázolásából áradó üde illatbokréta a tőlünk idegent meg tudja kapni: az idegen, bevett konvenciókra nem nevelt szeme előtt ez ábrázolásokban a magyar világ mesekertje elevenedik meg.

Van valami biztató abban, hogy a magyar képzőművészet széles, szerteágazó berkeiben valami új születik, hogy a százéves ábrázolási konvenció, a világítás és a művészet mesterkélt erkölcsi korlátai kezdenek leomlani, kezdik elveszteni kötelező erejüket. Kívánatos volna, hogy a kritika, ha már nem hajlandó a mai nehéz időkben olyannyira hiányzó anyagi támogatást erkölcsiekkel pótolni, — legalább nem vádolná és nem bántaná legjobb művészeinket olyan szándékokkal, melyeknek épp az ellenkezője él bennük.

BIERBAUER VIRGIL

BUDAPEST FORGALMI TEREI

A NAGYVÁROSOK SZABÁLYOZÁSI TERVEIT tekintve, a városrendezés fejlődésének különböző korszakait állapíthatjuk meg.

Az 1870-es években Európaszerte megindult nagyvárosfejlődéssel egyidőben megkezdődött Budapest felszívó hatása is, amivel kezdetét vette a tervszerű városrendezés. A régi városrészeket szűk kanyargós utcáival, szabálytalan alakú tereivel új, modern városrészek ölelik körül, melyeket széles, egyenes útvonalak, tágas terek és nagyterjedelmű parkok jellemeznek. A tervszerűtlenséget felváltja a céltudatosság, melynek legfőbb irányítója az esztétika.¹ Ezzel egyidőben megindul a törekvés a régi városrész síkatorainak eltüntetésére, melyek szépséget szempontjából sokszor kínos helyzetet teremtettek.

A járművek számának és sebességének fejlődésével a városrendezés újabb állomáshoz érkezett. Előtérbe lép a forgalmi szempont, mely ma már mindenütt háttérbe szorítja a szépséget. A tervezésnél a hangsúlyt a forgalom adja, az esztétikának alkalmazkodni kell a forgalom igényeihez. Városrészek tűnnek el a forgalom útjából és műemlékek esnek áldozatul követeléseinek, még így is sokszor megoldhatatlan kérdések elé állítva a tervezőket.

A szabályozási vonalak legkedvezőbb távolságát, az utak forgalmi és lakóutcákká való felosztását, a különböző sebességű közlekedési eszközöknek elkülönített úttest biztosítását, autóvárakozóhelyek kijelölését beépítési tervekkel vagy egyéb törvényes rendelkezésekkel már jóelőre biztosítani kell. A lakóutcák forgalmát gyűjtő-utcákon keresztül kell a forgalmi útvonalakba bekötni, hogy a keresztezések számát csökkenthessük.

A forgalmi utak keresztezései ugyanis a közlekedés legsebezhetőbb pontjai és a balesetek legvalószínűbb forrásai. A keresztezések helyes megoldására éppen ezért különös gondot kell fordítanunk, az adott körülményekhez választva a legkedvezőbb megoldást. Forgalmi útvonal keresztezésére több megoldást is ismerünk:

Beépített területen legelterjedtebb a **fázisrendszer**, melynek lényege, hogy állandó ellenőrzés mellett a keresztező utcák forgalmi vonulatai felváltva, lökészerűen haladnak át a keresztezésen, mialatt a többi vonulat a keresztezés előtt várakozik. Nagy előnye,

¹ Gustave Kahn: L'Esthétique de la Rue. Camillo Sitte: Der Städtebau nach reinen künstlerischen Grundsätzen.

hogy az úttest szélesítésével, tehát a nyomvonalak szaporításával a keresztezés teljesítőképessége majdnem korlátlanul növelhető.

Jó megoldást adnak a különféle körforgalmi rendszerek, melyek fővárosunk tereivel kapcsolatos ismertetése képezi tulajdonképpen cikkünk tárgyát. Lényegük, hogy a járművek az óramutató járásával megegyezően megszakítás nélkül keringnek egy sziget körül és az egyes járművek a körtérbe torkoló utcákból balra kanyarodással olvadnak bele a körforgalomba, illetőleg válnak le belőle.

A körforgalom bevezetésével a forgalmi csomópont teljesítőképességének növekedését remélték és a baleseti lehetőségek csökkentését, valamint a jobb áttekinthetőséget várták. A teljesítményt azáltal gondolták emelni, hogy a járműveknek nem kell időnként a keresztirányú forgalom elvonulására várakozniok, hanem megszakítás nélkül hajthatnak be a körtérbe és addig haladnak körben a szigetet övező útgűrűn, amíg ahhoz az úthoz nem érnek, amelyen újtjukat folytatni kívánják. Így a fázisrendszernél jelentkező váltakozó mozgás és megállás helyett állandó, folyamatos mozgást kapunk. A körforgalmi rendszer esetében a körtérbe torkoló utcák járművei balrakanyarodással, érintőlegesen simulnak bele az útgűrűben mozgó járművek csoportjába, miáltal a merőleges keresztezések elmaradnak és így a komoly baleseti lehetőségek is erősen csökkennek. Mint-hogy körforgalom esetében a járművek mind egyirányban haladnak és az irányszerinti rendeződés is a körgűrűben történik, a rend és áttekinthetőség javul. A folyamatos mozgás természetesen feleslegessé tesz mindennemű forgalmi irányítást és ellenőrzést.

Sajnos, a gyakorlat azt mutatta, hogy ez az ideális állapot csak bizonyos feltételek bekövetkezése esetében valósítható meg. A körtér magvát képező sziget alakja és a csatlakozó utcák számától függő mérete, a betorkolások egymástól való távolsága és az utcatengelyek iránya mind befolyással vannak arra, hogy a körtér forgalma zavartalan legyen.

Stein, hamburgi mérnök¹ szerint a körforgalmat az jellemzi, hogy „a körtér forgalmi teljesítménye a külső kocsinyom teljesítményét nem haladhatja meg“. Ez a megállapítás elméletileg helyes, mert addig új kocsi nem állhat be a körforgalmi rendszerbe, amíg abból egy jármű nem vált ki. A körforgalom hívei természetesen vitatják ennek az elméletnek a helyességét és különösen Campe rendőrfőnök a gyakorlatból vett adatokkal igyekezett ezt az állítást megdönteni. Ellenvetését azzal támasztotta meg, hogy az útgűrűben a járművek több párhuzamos nyomon haladnak, abból egyszerre több kocsi is leválhat és így több jármű beállítására adnak alkalmat.

Alaposabb megfontolás után azonban könnyű belátni, hogy egy-nemű közlekedési eszközöknél az útgűrű szélesítése nem eredményezi a teljesítmény növekedését. Egy nyomvonal szélességű gűrű esetében ugyanis, ha a körtérbe torkoló utcák egy részének kimondottan erős a forgalma, a többi irányból érkező járművek kénytelenek lesznek az

¹ Dr. Ing. Stein, Hamburg: Ring- oder kreuzförmige Ausbildung von Plätzen „Verkehrstechnik“ 1929. 11. füzet.

utcatorkolatban várakozni, minthogy a behajtási lehetőség megszünt. Ez a körülmény a körforgalomtól remélt előnyöket erősen lerontja, sőt forgalomirányítás nem lévén, súlyos torlódásokat okozhat. Ezért kísérelték meg tulajdonképpen a körtér teljesítményének növelését az útgűrű szélesítésével, illetőleg a nyomvonalak számának a szaporításával. Abból az elgondolásból indultak ki, hogy a járműveknek, az útgűrűben jobban eloszolva, az előírt féktávolságot nem kell betartaniok, mert az előlhaladó jármű megállásánál a fékezésen kívül a kitéréshez is van helyük, szükségtelen tehát, hogy a járművek egymás mögött hajtsanak. A szélesebb útgűrű a kocsisűrűséget tényleg növeli, de figyelembe kell vennünk a velejáró hátrányokat is. A rendelkezésre álló széles úttesten a járművek megkísérlik egymás megelőzését, ami súlyos zavarokat idézhet elő a forgalom lebonyolításában, megnehezítve a gűrűbe való behajtást, illetőleg a körforgalmi rendszerből való kifutást. A járművek rendeződése az útgűrűben történik és a helycserével járó állandó fékezés és lassítás végeredményben lerontja a nagyobb kocsisűrűség által elért teljesítménynövekedést.

A járművek a körgűrűbe való behajtás után azonnal a sziget mellé törekednek egyrészt, hogy a betorkoló utcák forgalma haladásukat ne zavarja, másrészt, mert a „legrövidebb út“ elvének megfelelően hajtanak. Az így, a belső körön haladó járműveket a következő, külső körön hajtó járművek akadályozzák a leválásban, kénytelenek lassítani és megvárni, míg a külső körön haladó kocsisorban annyi hézag adódik, hogy azon áthajthassanak. Ez a jelenség természetesen széles, több nyomvonalú gűrű esetében inkább jelentkezik és ha eltekintünk azoktól a járművektől, melyek már a következő utcatorkolatnál kifutnak, vagyis a fonódásban nem vesznek részt, könnyű belátni, hogy egynemű közlekedési eszközök esetében a körtér teljesítménye az útgűrű szélességével nem emelkedik és az egy kocsinom teljesítményét alig haladja meg. Végeredményképpen leszögezhetjük, hogy az ideális körforgalom nem igényel széles kocsiúttestet.

Az ideális körforgalom korlátozott teljesítménye azonban növelhető, ha a járműveket forgalomirányítással, lökészerűen engedjük be az útgűrűbe. Minthogy a csatlakozó utcák torkolatában a járművek egyideig várakoznak, nagyobb számban fognak ott összegyűlni, több párhuzamos nyomvonalon állanak fel s így a körgűrűnek is több nyomvonal szélességűnek kell lennie. A járművek irány szerinti rendeződése már az utcatorkolatban megtörténik s így elegendő széles felállási lehetőségről kell gondoskodni. A rendőrségi felügyeletnek a legszigorúbban ellenőriznie kell az útburkolatra festett kocsiosztályozók pontos betartását, hogy most már a körgűrűben való rendeződést elkerüljük, ami a forgalom zavartalan lebonyolításában komoly fennakadást okozna. El kell tiltani továbbá a tilos jelzés alatt a bakafordulást.

A körtér közepén levő sziget mérete csökken és a járműnek a körforgalomba történő beolvadása már nem feltétlenül érintőleges. A csatlakozó utcák száma tetszőleges lehet és a betorkolások egymástól való távolsága sincs meghatározva. A gyalogosok közlekedése

nagyobb biztonsággal történik, mint az ideális körforgalomnál, mert a kocsitútesten akkor engedjük át őket, amikor a járműforgalom áll. A járműkereszteződésnek ezt a rendszerét részleges körforgalomnak hívjuk.

A részleges körforgalom teljesítménye az útgűrű szélességétől függ elsősorban. Minél kisebb a körtér átmérője, annál nagyobbnek kell lennie az útgűrű szélességének, ha azt akarjuk, hogy a teljesítmény azonos maradjon.

Mint látjuk, a részleges körforgalom átmenet az ideális körforgalmi rendszer és fázisrendszer között. Alkalmazási helye ott van, ahol egy forgalmi csomópontba több utca torkollik be és a meglévő állapot nem teszi alkalmassá az ideális körtér kialakítását.

Arra a kérdésre, hogy forgalmi csomóponton fázisrendszerrel, vagy körforgalommal bonyolítsuk-e le a forgalmat, választ kapunk az elmondottakból:

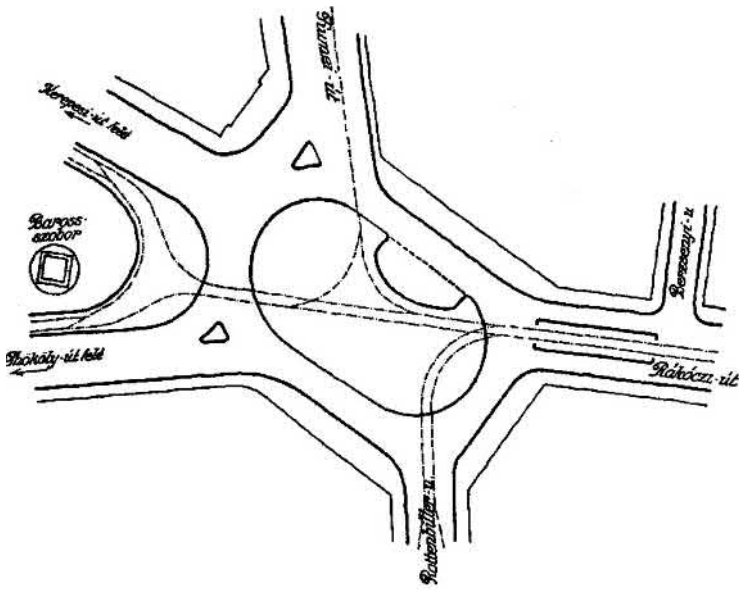
Két forgalmi útvonal keresztezése esetén — ha az útvonalak terhelése nagy — a fázisrendszer választandó, minthogy a kocsitútest szélesítésével, illetve a felállási lehetőség növelésével a teljesítmény emelkedik. Egyébként a körforgalmi rendszer ajánlatos, feltéve, hogy megfelelő nagyságú tér áll rendelkezésünkre.

Feltétlenül a körforgalmi rendszer mellett kell döntenünk ott, ahol több utca torkollik egy térbe. Ilyenkor ugyanis fázisrendszemél a forgalom lebonyolítása három, esetleg több ütemben történik, ami sok idővesztéssel jár, nehézkessé és költségessé teszi az irányítást és a forgalom biztonságát is veszélyezteti.

Városaink beépített területén a legritkább esetben kínálkozik alkalom az ideális körforgalmi rendszer kialakítására. A tervező mérnöknek a pénzügyi akadályokon kívül az utak meglévő vonalvezetésével és méreteivel, a terek adott alakjával és nagyságával is meg kell küzdenie, melyeket nem a céltudatos városrendezés alakított ki, hanem a természetes adottság, a dűlőutak és vásárterek körülépítése, a teleküzérkedés és magánérdekek érvényesítése, esetleg a szűklátókör és a hozzá nem értés. Ilyen esetekben a tervező kénytelen fél megoldásokkal megelégedni és örül, ha a részleges körforgalmi rendszer alkalmazásával javíthat a forgalmi nehézségeken. Megnehezíti a helyzetet a villamoskocsi. A sínek külső körön való vezetése elzárja a csatlakozó utcák torkolatát s így kénytelenek vagyunk azokat a középső szigetre bevinni. Az útgűrű keresztezésével természetesen megszakad a körforgalom folytonossága, lerontva a körforgalmi rendszerek által nyújtott előnyöket.

A FORGALOM EMELKEDŐ igényei azonban mindjobban sürgetik fővárosunk tereinek célszerű átépítését. Az utóbbi időben hivatalos helyről és a magánérdekeltségek részéről is láttunk törekvéseket, melyek arra engednek következtetni, hogy a terek forgalmi rendezésének kérdése elérte az időszerűségét.

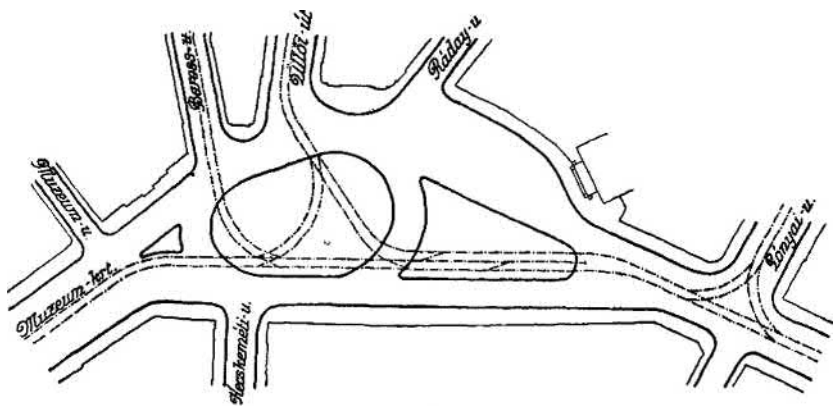
A forgalmi szempontok figyelembevételére az első kísérlet a Baross-tér rendezése volt. Erre, a Keleti-pályaudvar előtt elterülő nagyforgalmú térre öt főútvonal torkollik (1. ábra). A tér szabályozási

1. ábra.

vonala, az alakja és méretei, a befutó utcák torkolatainak egymástól való kedvezőtlen távolsága és az úttengelyek iránya az ideális forgalmi rendszer kialakítását lehetetlenné tették. Az egymással közel párhuzamos tengelyű Thököly-út és Kerepesi-út között hiányzik a minimális fonódási távolság, a Kerepesi-útról a körgyűrűbe futó járművek pedig majdnem derékszögben metszik a többi útvonalról a Fiumei-út felé haladó járművek irányát. Súlyosbítja a helyzetet, hogy az erősen vegyes forgalmon kívül az útgűrűt keresztező villamossínek négy helyen is megszakítják a körmozgás folytonosságát. Jó forgalmi viszonyokat mutat a Rottenbiller-utca és Thököly-út között levő szakasz, ahol nemcsak az egynemű járművek fonódására, hanem a vegyes forgalom lebonyolódására is elegendő távolság adódik. Mindazonáltal a tér a mai kisméretű forgalmat jól bírja és kívánságot csak néhány rendészeti kérdésnél támaszthatunk. A vegyesforgalom miatt ugyanis feltétlenül szükségesnek látszik, hogy — különösen a teherjárművek — ne a körgyűrű közepén hajtsanak, lehetlenné téve a gyorsabb járatú közlekedési eszközöknek az útgűrűben való előzést, hanem úgy helyezkedjenek el, hogy egymagasságban több jármű is elférjen egymás mellett. A forgalom nagyobb arányú emelkedésével a járműveket valószínűleg már a csatlakozó utcákban kell majd rendezni és megfelelő irányítás mellett kell őket a körtérbe engedni.

A Kálvin-tér rendezésére a főváros már 1933. év elején hirdetett nyilvános tervpályázatot. A beérkezett nagyszámú pályázatból is kitűnt, hogy a tér forgalmi nehézségei mennyire foglalkoztatták a közvéleményt, de eredménytelenségéből azt is megállapíthattuk, hogy a tervezőknek milyen nehéz feladattal kellett megküzdeniük. A tervpályázat azonban sikertelensége mellett is haszonnal járt. Az egyes tervekben olyan gondolatok merültek fel, melyek felhasználásával az adott körülmények között a lehető legjobb és egyben a legolcsóbb terv elkészülhetett (2. ábra). A tér elnyújtott

2. ábra.

alakja és a szabálytalanul befutó utcák természetesen lehetetlenné tették a kifogástalan megoldást. A Kecskeméti-utcának és a Ráday-utcának a tér felé irányuló forgalmát a körgyűrűből a Múzeum-körút, illetve Vámház-körút felé haladó járművek derékszögben metszik, ami maga után vonja az irányítás szükségét. Hasonló a helyzet a Baross-utca torkolatában is, ahol a Múzeum-körútnak a térre igyekvő forgalmát a Baross-utcán távozó járművek keresztezik. Kellő távolság hiányában a Baross-utca, Üllői-út és Ráday-utca torkolatai között sincs meg a fonósáv lehetősége, mégis a helyzet itt kedvezőbb, mint a Kecskeméti-utca vagy Ráday-utca torkolatában, mert derékszögű keresztezés helyett hegyesszögű keresztezést kapunk. A forgalom szempontjából legkényesebb ponton, a Ráday-utca torkolatában azonban elkerülhetjük a keresztezést, ha a Ráday-utcából a tér felé irányuló forgalmat eltiltjuk. Ennek a korlátozásnak elrendelése annál inkább kívánatos, mert a Horthy Miklós-híd megnyitása után a Ráday-utcában a forgalom emelkedése várható és — mint látni fogjuk — a Boráros-tér rendelkezésére is előnyös. A kecskemétiutcai villamosvonal felhagyása után is megmaradó villamosrelációk és a vegyes forgalom szintén forgalmi akadálnak számít. Minthogy a tér rendezése a mai kaotikus állapotot megszünteti, megvalósítását örömmel kell üdvözlönnünk.

Kaffka Péter¹ a hídfők megtervezését a városrendezés egyik legnehezebb munkájának nevezi. Valóban nem csodálkozhatunk ezen a kijelentésen, ha megtekintjük a budapesti hídfőket. Meglévő négy hidunk a hegynek van építve és megfelelő hídfők kiképzésére nem maradt hely. Minthogy csak főforgalmi utakat érdemes átvezetni a hajózható folyók felett, a hídfők egyben fontos forgalmi csomópontok. Itt keresztezi a folyóval párhuzamos főútvonal forgalma a híd forgalmát, itt kell gondoskodni a mellékutcák híd felé és vissza irányuló forgalmának az elvezetéséről. Szükséges tehát, hogy a hídfőkben a forgalom rendezésére kellő hely álljon rendelkezésünkre. Ez a követelő szükséglet vezetett a Döbrentei-tér

¹ Kaffka Péter: A hídfők Budapest városrendezésében. Magyar Szemle 1930 VIII. kötet.

és Szent Gellért-tér megszületésére, melyek megfelelő hely hiányában nem a hídfőben, de mellette nyertek elhelyezést s így legfőbb hivatásukra, a forgalom elosztására alkalmatlanok, de esztétikai szempontból is kétes értékkel bírnak. Az említett terek forgalmi rendezésével a helyzeten legfeljebb javíthatunk, de a hibákat nem küszöbölhetjük ki végleg. Egyedül a Ferenc József-tér elrendezése nyújt szép megoldást. Sajnos, a hídfő rendezésénél itt sem számoltak a forgalom követelményeivel: a híd forgalmának természetes folytatásában hatalmas bérpalota áll és a forgalom két szűk utcán, a Zrínyi-utcán és gróf Tisza István-utcán nyer elvezetést, melyek csak nehezen illeszthetők bele egy egészséges forgalmi rendszerbe.

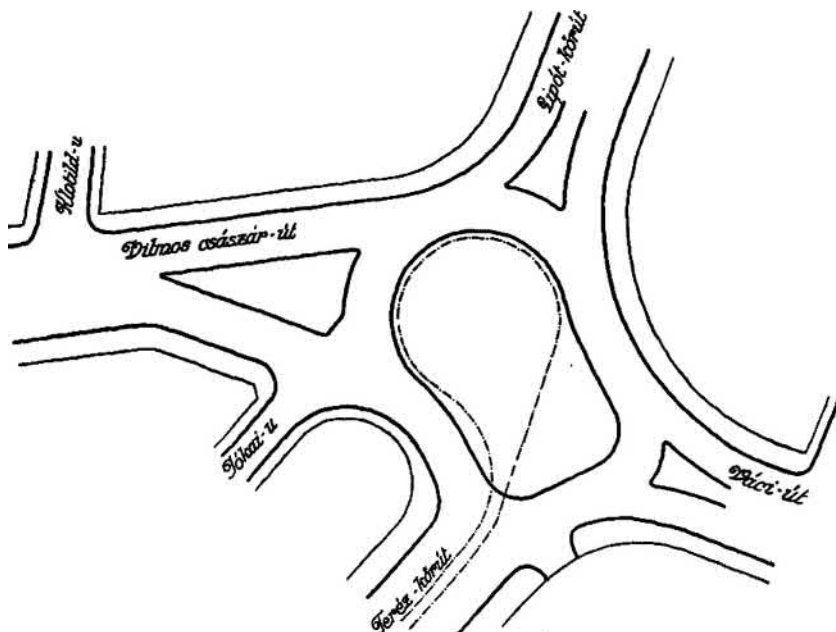
„Nem haladhatunk el érzéketlenül az előtt az ijesztő tény előtt, hogy hídjaink minél újabbak, annál rosszabb az elhelyezésük és hídfőrendezésük“ — mondja Kaffka az említett cikkében. Fokozottan kell tehát vigyáznunk, hogy az új hidak felépítésénél ez a tendencia ne folytatódjék. A Boráros-tér kivételével a hídfők legjobb és legszebb megtervezésének semmi sem állja útját. Még a Boráros-téren is a teherpályaudvar területének felhasználásával igen jó körforgalmi rendszert építhetünk meg, mely hatalmas átmérőjű szigetével nemcsak forgalmi szempontból a legkedvezőbb, de monumentalitásával esztétikai szempontból is kielégítő megoldást enged meg. Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy a rendezésre elfogadott terv az esztétikára helyezi a fősúlyt és a forgalom igényeit ügyeimen kívül hagyja. Az elgondolás szerint a Közraktár-utca felől két utca vezet a térre, amivel a betorkoló utcák száma hétre emelkedik. A forgalom lebonyolítása fázisrendszerrel történik, ami hat helyen a járműforgalom kereszteződését vonja maga után, a legtöbb esetben a forgalom biztonságának komoly veszélyeztetésével. A körforgalmi rendszernek oly előnyös hegyesszögű metsződései helyett a járművek tompaszögben keresztezik egymás haladási irányát úgy, hogy a forgalom növekedésével az irányítás elkerülhetetlen. A térrendezés egyetlen előnye az, hogy a híd előtt nincs keresztezés, így a hídról a Ferenc-körút felé, illetve vissza irányuló forgalom teljesen zavartalanul bonyolódik le. Az erre az irányra merőleges, tehát a Duna folyásával párhuzamos irányú forgalom ezáltal nagy kerülőkre van kényszerítve. A kerülő- és a fázisrendszer miatt fellépő irányítás az idővesztésen felül komoly anyagi megterhelést is jelent: a kerülővel, fékezéssel és indítással növekszik a járművek üzemköltsége, az irányításhoz szükséges felügyelőszemélyzet pedig az irányítást teszi költségessé. Az irányítás ezenfelül erősen lassítja a haladás tempóját és bénítólag hat a közlekedésre. A Ráday-utcából a Soroksári-útra haladó jármű egyedül a Boráros-téren négy keresztezésen halad át, ami kedvezőtlen esetben négyeszeri megállást jelent.

Jó forgalmi viszonyok elérése érdekében két dologra van szükségünk: a térbe torkoló utcák számának csökkentésére és a fázisrendszer helyett körforgalmi rendszerre. Az utcák számát azáltal csökkenthetjük, hogy azok egy részén csak egyirányú hajtást engedünk meg. A Boráros-téren erre nagyon jó mód kínálkozik, amenny-

nyiben a Ráday-utcán csak a tér felé irányuló forgalmat, a Lónyay-utcán pedig csak a térről távolodó irányú forgalmat engedjük meg. Mint a Kálvin-tér rendezésének ismertetésénél láttuk, a Ráday-utca egyirányú forgalma ott is előnyös, a Lónyay-utcának pedig a Királyi Pál-utcán keresztül nagyon jó a vonalvezetése a Belváros felé. A Közraktár-utca felől a térre befutó utcákban szintén elegendő az egyirányú forgalom, amivel elértük, hogy a térre hét utca helyett csak öt utca torkollik be. Ha a MÁV rakodóterületének megszerzése után a Közraktár-utcát, mint fő kivezető útvonalat törés nélkül tovább vezetjük és a Tinódy-utcánál vagy az Ipar-utcánál kötjük be a Soroksári-útba, a Soroksári-út belső szakaszán szintén elrendelhető az egyirányú forgalom. Ezeknek a korlátozásoknak az előnye azonnal jelentkezik, ha a fázisrendszer helyett áttérünk a körforgalmi rendszerre. Mint fentebb már említettük, a körforgalmi rendszerrel az állandó haladás az áttekinthetőség növekedésével és a biztonság emelkedésével, tehát a baleseti lehetőségek csökkenésével párosul. Az említett hat keresztezés helyett csak a Ráday-utca torkolatában kapunk derékszögű kereszteződést, mely forgalomirányításra szorul. A körforgalmi rendszernek egyetlen hátránya, hogy a körgyűrűben haladó járművek egy része metszi a hídon közlekedő villamosok vonalát.

A többi hídfő rendezésére teljesen szűz terep áll rendelkezésünkre és éppen ezért újból kívánjuk hangsúlyozni azt a két fontos szempontot, melyet a városrendezésnél feltétlenül figyelembe kell vennünk: a forgalmi igényeket és az esztétikát. A Horthy Miklós-híd budai hídfője hatvan méter széles útnak van tervezve s így elrendezésében emlékeztet a Margit-híd pesti hídfőjére. Az óbudai híd mindkét hídfőjének tervezésénél a legnagyobb gondossággal és szakértelemmel találkozunk: az esztétikai szempontok érvényesülését hatalmas tér biztosítja, a hídtengety folytatásába eső útvonalat mindkét oldalon díszes épület zárja le, hogy eltüntesse a főútvonal tengelyének törését. Ezek az épületek a szimmetria kedvéért egy-egy Y-elágazás szögletében állanak, mely megoldás a széépészet szempontjából kifogástalan, a járművek rendezése és irányítása szempontjából azonban legalább is kétes értékűnek mondható. Mielőtt tehát az új hídfők rendezését kivitelre elfogadják, a tervek forgalmi vonatkozásai alapos megfontolást igényelnek.

Sürgős rendezést igényel a Berlini-tér zűrzavaros forgalma is (3. ábra). A Váci-út és Teréz-körút tengelyének keresztezésében erőltetett tiszta keresztezést, a Vilmos császár-út és Lipót-körút torkolatában pedig V-elágazást találunk, ami egyáltalában nem nevezhető szerencsés megoldásnak. A villamosvonalak racionalizálása után a négy irányból érkező villamos a téren fog visszafordulni, keresztül-kasul hálózva sínekkel a kocsitűtetet, a tér keresztezésére kényszerítve az átszálló közönséget. A vegyes járműforgalom méginkább nehezíti a helyzetet és bátran állíthatjuk, hogy a járművek számának emelkedésével a tér mai elrendezésében nem fogjuk tudni a forgalmat elvezetni. A tér nagysága és a betorkoló útvonalak szélessége azonban igen kedvező megoldási lehetőséget nyújt, ha mindjárt tetemes anyagi áldozatok árán. A Vilmos császár-úton, Lipót-körúton

3. ábra.

és Váci-úton közlekedő villamosok részére a téren közös földalatti állomás építhető, amely lehetővé teszi, hogy az átszállóhelyek egy pontba koncentráltsanak. A földalatti lejárók egyben a teret keresztező gyalogközönség közlekedését is szolgálják, amivel nagyban emelkedik a forgalom biztonsága. A Teréz-körút villamosvonal a csatornafogyújtó- és a vízvezetéki főnyomócső miatt nem vezethető föld alá. A tér középszigetére vezetve azonban a villamost a földalatti átjárókon keresztül a többi vonalak végállomása és a tér minden pontja könnyen és teljes biztonsággal megközelíthető. Ezzel a megoldással a villamossínek a forgalmat csak egy pontban metszik, szabadon hagyva a legfőbb forgalmi irányokat.

Forgalmi szempontból legrövidebb alakú terünk az Oktogon, melyen meglátszik, hogy céltudatos tervezés eredménye. A villamosvágányok középrehelyezése után az ideális körforgalmi rendszer kiépítésének semmi sem állja útját. Minthogy csak egy-nemű közlekedési eszközök használják a teret, a forgalom minden késlekedés és irányítás nélkül fog lebonyolódni.

A felsorolt terek azok, amelyek a forgalom szempontjából nagyobb jelentőséggel bírnak. Az elmondottakból is láthatjuk, hogy forgalmi csomópontok kiépítésénél milyen súlyosan befolyásolja a helyes megoldást a tér alakja, mérete, a csatlakozó utcák vonalvezetése és szélessége, egyszóval a városrendezés.

ORCZY GYULA

EGY PRÁGAI ÚT

SZLOVENSZKÓ KÉRDÉSEINEK vizsgálata közben ma már elengedhetetlen föltétel, hogy Prágára is figyeljünk. Ez volt a jelen sorok írójának alapgondolata, mikor Prágába ment.

A modem Prága sokrétű élete nem hívja föl feltétlenül a cseh-szlovák viszonyra a távoli szemlélő figyelmét s a cseh társadalom is eléggé apolitikus beállítottságú: így a tárgyilagos szemlélő, ha nem akar föltétlenül eltemetkezni a cseh múltat és jelent megjelenítő könyvek holt anyagába, inkább az atmoszférából érzi meg ezeket a kérdéseket. Talán sehol sincs oly nagy hasadás múlt és jelen között, mint éppen a cseh életben és ez a hasadás sehol se oly tudatos, mint itt: és bármennyire sok van a mai cseh életben is a népet heroizáló multszázadi nacionalizmus lendületéből, mégis a történet világa és a mai élet közti űrt itt aktuálisabbnak érezzük, mint bárhol másutt. A mai Prága ismerete viszont a „histoire contemporaine“, a cseh múlt és jelen, a cseh történet és társadalom szempontjából egyformán hasznos tanulmány — és ha Párizs Franciaország, úgy a mai Prága némileg a legtisztább képet adja a cseh életről és társadalomról. Ennek önmagában való, objektív szemlélete sokkal inkább hozzásegít a cseh élet és politika tárgyilagos megismeréséhez, közeli meglátásához, mintha előre való elhatárolásokkal, föltételezésekkel szűkítenénk megfigyeléseink körét.

Ilyen gondolatokkal indultam Szlovenszko földjéről Prága felé. Régi úti emlékekből, elsuhanó benyomásokból már ismertem Prágát. De ezek az emlékek inkább ennek a nagyon szép városnak történeti és művészi emlékei felé szálltak vissza. És a régi Prága a maga különleges szépségeivel, ódon utcáival, gót és barokk templomai-
val, palotáival, bonyolult és festői fekvésével igen alkalmas volt arra, hogy feledtesse a jelent és a politikát. Prágának ez az esztétikai látása, finom hangulatainak megérezése, Rainer Maria Rilkének a régi Prágát dicsőítő versei ma mégsem keltenek akkora visszhangot az utas szí-
vében, mint azelőtt. Ma mindenki inkább fordul a jelen lüktető élete felé s ez természetes is: hiszen aki a cseh nép emelkedésének, terjeszkedésének, uralmának lényegét, eszmei, anyagi és társadalmi hatóerőit ismerni és érteni akarja, nem érheti be azzal, hogy csak távolról szemlélje Prágát és Csehszlovákiát. A könyvek, az újságok, a nyomtatványok sok mindentről adhatnak képet, — de ez a kép kissé színtelen, élettelen, mozgás- és távlatnélküli marad és hiányzik belőle

a közvetlen élmény igézete. Ma oly gyakran halljuk azt a korholást, — épp a leghivatottabbak részéről — hogy nem ismerjük eléggé új szomszédainkat. Ezzel a szemrehányással szemben szívesen utalunk arra, hogy mennyire figyeljük a régi Felvidék, a mai Szlovenszko gondjait s talán épp ez az oka, hogy mindenben Szlovenszkon át nézzük Csehszlovákiát. Ebben a szemléletben viszont mennyi még ma is a realizmust és a konkrét tennivalókat pótló romantika! — épp Prágában, de tán Szlovenszkon is látni, hogy ez a sok irreális, romantikus, távolról fölrajzolt képlet mennyire idegen a valóságtól s hogy a mai Szlovenszko kérdéseinek konkrét és beható ismerete mily lehetetlen így, elméleti úton, a távolból, a mai Prága és a cseh múlt és jelen, a cseh szellem és társadalom komoly ismerete nélkül. Ezek a szlovenszkoí kérdések, a föld és népei lelki és gazdasági kérdései gyakran révülnek föl a magyar tudat határain. De a részletekig alig merészkedik valaki. Nem irigység és szemrehányás mondatja velem: de Erdély felé sokkal nagyobb szeretettel és érdeklődéssel fordul a magyar társadalom, mint Szlovenszko felé. Talán igen részes ebben az erdélyi irodalom népi varázsa s az erdélyi szellemiség közelmúlt nagy befolyása is. Ma Szlovenszko nem mutathat föl oly eredeti és „népi“ kultúrát, mint Erdély; hiszen Szlovenszko felől még ma sem múlt el az „emigránsok és dilettánsok“ kulturális uralma. De a magyar köztudatnak nem szabad elfelednie azt, hogy ez a föld adta talán a legnyugatibb kultúrát és művészetet a régi Magyarországnak s a csöndes fejlődés folyama még ma sem szakadt meg. És a Szlovenszko-ra vonatkozó ismeretek emellett túl felületesek és halványak is és az apró, de oly jelentős és sorsdöntő ismeretek, e tények, adatok, rejtett jelenségek megfigyelése elsikkad, nagyhitű publicistáink, szakértőink lassan már alig-alig tudják, (hisz a tájat, népét, nyelvét hallomásból is alig ismerik), hogy mi is a magyar vagy szlovák élet Trencsénben, Liptóban, Eperjesen, Lőcsén, Rimaszombaton. Pedig ezeknek az apró részleteknek alapos ismerete nélkül nehéz az előrehaladás és a javulás. Ma ezeket a részletismereteket lehetetlen elképzelni az új világ, Prága és a cseh dolgok tanulmánya nélkül. És itt lép föl aztán Prága és Szlovenszko viszonyában a legdöntőbb körülmény: az t. i., hogy a többségi nép és állama, társadalma és nyelve alapos, rideg és beható ismerete nélkül lehetetlen megismerni és megérteni a kisebbségek helyzetét is. Szlovenszkoí és prágai magyaroktól rengeteg panaszt hallottam emiatt — hiszen ők ismerik jól mindkét fél helyzetét és épp az egyetemes magyarság érdekében szeretnék, ha Budapesten jobban figyelnének Prága eseményei és szelleme felé, hiszen ennek alakulta meghatározza az ő sorsukat is. Vájjon hogyan és mily mértékben törekedtünk eddig — épp saját érdekünkben, Szlovenszko-ra és az ottani magyarokra gondolva — megismerni a cseh múltat, jelent, műveltséget és társadalmat?

ÉREZTEM ezt a nehéz és töretlen utat, midőn Szlovenszko tájairól, az idegen Prága felé vitt idegen földön, Szilézián és Morvaországon át a vonat. Szlovenszko gondjai és emlékei lassan-lassan mind mélyebbre süllyednek belém, hogy helyet adjanak az izgató

és érdekes feladat szorongásának, hogy mintegy előkészítsék az új impressziók befogadását. Éjjel utazom s ez a sötét éjjel mintegy mély szakadékot vont a tegnapi szlovenszkói élet bensősége és csöndje s a közelgő prágai lüktetés közé. Még bennem él az elhagyott falvak nyomorgó és babonás téli csöndje s a halódó városok meghitt, otthoni légköre, az ismerős vonalak és tornyok sziluettje és a pár magyar szó, mi itt-ott fölszakad a szlovenszkói kisváros általános fuldoklásából. Az ismeretlen éjszaka már elém hozza a pusztuló, csüggedt szlovenszkói élet helyett egy új, más világ első üzenetét. A szomszéd szakaszban cseh diákok és turisták utaznak, fáradtan a tátrai síeléstől, Prága felé. S az éjszakából hangos politizálás hangjai jönnek felém, egy nagy nemzeti önbizalom hangjai, mikor ezek a fiatal fiúk nagy komolysággal és tájékozottsággal magyarázzák egymásnak a világpolitika eseményeit. A bizalom Franciaországban és Oroszországban, egy új háborúban való helytállás és győzelem reménye, a németseg helyzetének mérlegelése s a cseh nemzet kérdéseivel való kapcsolatbáhozatala az uralkodó motívumok. E beszélgetésben, ismétlem, nagyon sok volt a merész nemzeti önbizalom. De egyúttal érződött rajta a logika és a konkrétum ereje; frázist alig hallottam e heves, politizálás során.

Ebben az akaratlanul végig hallott beszélgetésben alig hallottam olyant, amit előbb vagy utóbb nem olvastam volna cseh újságok és folyóiratok hasábjairól. Sok volt benne azután abból a dogmatizmusból, mellyel a csehek Európa felé igazolják fontosságukat. Ezek a fiatalok jól megtanulták Masaryk és Benes tanításait, melyek azt hirdetik, hogy a cseh nép a nyugateurópai humanitás, a szabadság, a gondolat és az elvhűség nemzete s ma mintegy Kelet felé védője a hitleri diktatúra és reakció ellen a francia forradalom eszményeinek. Ezek a fiatalok jól megfontolták a szavakat és jól elolvasták azokat a könyveket, újságokat, folyóiratokat, ahol a csehek európai hivatástudata a társadalom köznapi nyelvére fordítottan tovább él lefelé, egyre mélyebb rétegekig. Beszélgetésükből nem is annyira a lényeg érdekelt, melyet amúgy is ismerhettem volna s melyet oly sok helyen másutt is megtaláltam, hanem sokkal inkább a forma és a keret. E fiatalokban ugyanis már órákkal Prága előtt elémvetült a mai cseh társadalom gondolatvilága, melyet a konkrét tényekhez való ragaszkodás, az ismert tények reális mérlegelése, a fölsimert, illetve a javára szolgáló princípiumok konok követése és az élet ridegen realista fölfogása jellemez.

Talán sokak előtt ideáltalan, rideg és emelkedéstelen ez a cseh életfilozófia. Mégis: a mai cseh „nagylétet“ ez a konkretizmus és realizmus emelte föl. És ez meglátszik Prága arculatán is. A mai Prága egyszerre tükrözi a cseh szellem realizmusát az ebből a realizmusból következő modernség-kultusszal. Mindenben a mát és nem a múltat figyelik. Az érkező első nagy impressziója a Vencel-tér; óriási, modern palotáival gögösen feszül a reggeli szürke égre a mai Prága hatalmas fóruma, ahol mindez a modernizmus, realizmus, konkretizmus a köznapi élet nyelvére átfordítottan megvalósult. De Prágához elválhatatlanul hozzákapcsolódik egy hatalmas történeti

és művészi múlt emléke is. A Vencel-tér panorámája a mát hozza elénk; a prágai múltat a Hradzin, a vár finom panorámája jelképezi. Múlt és jelen vájjon milyen kapcsolatban áll ebben a lüktető városban, melynek mai életformája oly véghetetlen távolba lendült az elmúlt századok formáitól?

Kissé bizalmatlan vagyok eleinte még a prágai modernséggel szemben; régi emlékeim és hajlamaim szívesebben vonzanak a barokk paloták dús homlokzatai s a félénken meghúzódó Öreg templomterek felé. Az első napok a múlté. A prágai múltat keresem a Vltava fiisoros, szigetes partjain — vagy legalább is megnyugtató szintézist kívánok a múlt és jelen közé. A folyó partja Prágában elhanyagolt s a századvég s a szecesszió fakó bérházaira távolról int a Hradzin arisztokratikus árnya, mint a kispolgári jelenre a művészi múlt, melyet a vörhenyeges alkony, mint bizonytalanul világított kulisszát, egyre távolabbra és egyre nagyobb feketeségbe von. A Vltava szelíd folyó és sekély s hogy hajózható legyen, minduntalan vízduzzasztó zsilipek gyorsítják lomha futását. A kora tavasszal még vastag jég terült a csendes hullámok fölé; a jégen vidám gyerkőcök korcsolyáztak s fölötté töméntelen sirály jajgatott eleség után; a lékekben vadkacsák özöne kutatott. Ezt az idilli képet kiegészítik a partok öreg vízimalmjai, lankadó fűzesei, flamand városokra emlékeztető apró csatornái, melyek régi verseket, sötét legendákat idéznek. Emlékek, mesék, múlt és jelen fölé szinte szimbólumként nyúlik el Európa egyik legrégebb hídja: IV. Károly császár, ez a legnagyobb esdi király, a „haza atyja“ építtette ezt a zátonyos, sekély folyó fölé. Két védő kaputornya közt, komoly boltozatai fölött gót és barokk szentek exotikus sora nyújtózik szeszélyes hajlatokkal az alkonyi égre. Amott kis emléktábla, mely Nepomuki Szent János halála helyét jelöli. A vár alkonyi panorámájában s alatta a hídban valami tragikus alázatot érzek, valami odaadást és meghajlást a jelen felé.

Prága nagyon régi és nagyon szűk, rendezetlen város. Másutt a hatalmas forgalom, a nyílt utak áradata húz, itt ellenállhatatlanul vonz a régiség. A szimbólummá lett Károly-híd táján még teljes varázsában él a múlt. A Klementinum óriási barokk épülettömbje, klostromok, könyvtárak, kápolnák, templomok e tömkelegé, ez a különleges prágai Escorial még elkísér egy darabig. Ma egyetemi könyvtár a cseh jezsuita ellenreformáció e hajdani székhelye. Kapuján diákok özönlnek ki; sok magyar szót is hallok — de ezek a nagyon modern fiatalok mintha rosszul éreznék magukat az öreg kövek között. Az este árnyaiba ódon polgári házak süllyednek el mellettem; csúcsos homlokzatuk és sápadt ablakaik fölött tűnődő szentek, antik istenek. Roskadozó kapuik alól részegedő zene és proletár kocsmák durva zaja riaszt és beteg koldus könnyes verklíje sír. Hajdan ezek a sötét utcák Hús Jánost látták. Itt áll nem messze a Betlehem-kápolna, hol először vette ajkára a lángoló eretnektől fölízgatott tömeg a németgyűlölet jelszavait s a szót, melyből azóta a cseh államcímer fölirata s Masaryk elnöki jelmondata lett: „Győz az igazság!“ ... Pár század után az eUenreformádós osztrák-barokk kor gazdag főúri palotákat rakott a levegőtlen utcák közé. Az antikizáló kariatidek,

a térhatástól megfosztott, szűk térre szorult homlokzatok ívei és nagy ablakai, melyek Fischer von Erlach és Diesenhoffer osztrák-barokk művészetét hirdetik, egy szebb korról beszélnek a környező nyomortanyák értetlen lakóinak. Ez a kontraszt kissé fojtogat. Ma sötét lebujsz, elhullott emberek alkoholos menedékei vonulnak meg Hús János és a barokk főurak emlékeinek ölén. A pincékben hajnalig torlódik, táncol az olcsó zene érzélgős hullámain Prága alja; ez a városrész szinte ugyanúgy haldokol, élettelenül, mint a „szennyében is királyi“ Velence s a múlt tetemeiről így rágják a nagyváros tömén-telen apró férgei az utolsó foszlányokat.

Mint drága halottat a siratok, úgy gondolják és szeretik ezt az „ó-várost“ a régiségek s az időtlen szépségek barátai. A művelt cseh és német elmék elégikus szerelemmel tekintenek e sötét, omló házak felé. De oly szerelem ez már, melyben több az emlékezés nosztalgija, mint az élet és öröm. Hiszen a mai cseh embernek már nem kell a múlt. Gáttalanul akar élni; tér, levegő, tágas szabadság és természet után áhítozik. Életstílusa nem vágyik a gótika és a barokk után. Ehelyett inkább a jövő s a jelen formáit szereti, a síma felületeket és modern művészete a historizálás, a neobarokk, a stílusimitációk elfajzásaitól egészen mentes maradt. Inkább szereti a modern házon az üveget, a vasbetont, az acélt, mint a barokk kariatidet. Minden historizálás egész idegen és megfoghatatlan számára. Modernsége tehát tendenciózus és nagyon merev: a múltat önmagában sem szereti.

Innen van az, hogy a prágai antikvitások finom barátai már nem bírják feltartóztatni az új stílus rohamát; ez betör a legódonabb utcákba is és nyolc-tízemeletes üzletházakat rak az álmodó barokk paloták fölé. A prágai antikvitás sokkal jobban ügye a város külföldi barátainak, a szépség politikamentes kedvtelőinek, naint a hangsúlyozottan és kegyeletlenül modern cseh embernek. Így magam is szorongva gondoltam az antikvitás és a Bauhaus-stílus kontrasztjára. A csehszlovák köztársaság és társadalom föltétlenül kihangsúlyozza modernségét, hiszen a barokk egy ma gyűlölt kor feudális és egyházi stílusa volt. Prága nagyon szerencsés város: itt sohse pusztult el semmi, itt mindenki épített. Mily sajátos ellentét! — e modernségét hangsúlyozó Prága legszebb részletei épp azok, melyeket a ma leggyűlöltebb korok építettek: és ez az eUenreformációs barokk. A barokk felé a csehek ma gyűlölettel tekintenek, mert a Habsburgok és a jezsuiták jellemző stílusa. Mégis ez adja meg Prága felejthetetlen varázsát, panorámája és apró részletei finomságait.

A Hradzin oldalán, a kisebbik részen, a „Malá Straná“-n bántatlanul őrzik a múlt emlékeit. A múlt hangulata itt tökéletes. A várhegy lábánál kúszó utcák és terek fölé meredő monumentális templomok, főúri paloták, az osztrák barokk legtökéletesebb összhangját adják. A várhegy a cseh királyok hajdani lakával s udvarán a Szent Vítus székesegyházzal, szintén bántatlan egész. Mint szemrehányó szimbólum mered a huszita Prága fölé a cseh katolicizmus és történelem e fókusza. De ma már inkább emlékezés és szimbólum tényleg ez a szinte túlzott gonddal és ahisztórikus stílustisztasággal folyton

javított székesegyház. Gazdag ívei mellett, a híres harangtorony árnyán ott van Szent Vencel sírkápolnája. A régi cseh katolikus kegyelet úgy énekelt e gyöngéd és vértanú fiatal fejedelemhez, mint akár a magyar gondolt Szent István felé. Az ő nagy műve volt, hogy a cseh nép a keresztény-germán kultúrközösség tagja lett. De Prága ma mégis inkább Hús János városa, mint Szent Vencelé. Szent Vencel a németbarátság, a lojalitás és a mérséklet megjelenítője, Hús János a lázadásé, a nemzeti „öncélúságé“, a dacé, a németellenességé, kiben a cseh lélek megtalálta önmagát. Palacky és Masaryk szerint a cseh történet alap gondolata, értelme vallási jellegű: a Róma elleni harc — Hús ennek a szimbóluma. Szent Vencel és Hús egyformán a nyugathoz fűzték nemzetüket. De a mai cseh köztudat elsősorban Húshoz folyamodik: az ő racionalizmusa, lázadása a mai cseh ember legnagyobb élménye s legnagyobb nevelői: Palacky, Havüéek—Borovsky és Masaryk mind Hús eszményét oltották az addig lojalis és katolikus csehek szívébe. A prágai főtéren, az öreg városháza előtt, gót templomok, barokk főúri paloták és szecessziós bérházak közt ott áll a vértanú eretnek dacos szobra — nagyon rossz utánczata Rodin „Calaisi polgáraidnak; ez a szobor ma a cseh nemzeti kegyelet központja s ide, ehhez a kemény vasalakhoz zarándokolnak a modern Prága emberei nemzeti ünnepeiken és nem Szent Vencel aranszövetek és márvány közt pihenő elhagyott ezeréves sírjához.

Hús János ma annyiban lendítője a cseh életnek, hogy a cseh ember Masaryk tanai nyomán az ő alakjára sugározza rá mindazt, amit élete eszményeinek tekint: a ráció, a szabadgondolat, a szabadság s az európai humanitás kultuszát. Prága lendülő modernsége, mely az álmodó kisvárosból nagy metropolist alkotott, szintén ennek a realizmusnak és racionalizmusnak az eredménye. Egy percre tán meghökkentő a barokk s a Bauhaus egymásmeÜettisége. De aztán meglátjuk, hogy ez az egymásmellettiség mennyire a mai élet gyors és mindenben előmlő jellegét jelképezi. Félig foldbesüllyedt, poétikus barokk templom mellett Bauhaus-stílu autógarázs terpeszkedik és Bata Vencel-téri kilencemeletes üvegpalatája mögött, a Jungmann-téren, bérházak, bankok közé ékelten áll a ferencesek gót temploma; merész ívei majd oly magasra nyúlnak, mint a fényárban úszó üvegpalota; halk falai alján apró temető, a modern tempó tőszomszéd-ságában évszázados sírkövek a bús fűzfák alatt.

Az ó város az esti szürkületben egyre kihaltabb lesz s ahogy az újváros, a „Nővé Město“ felé megyek, egyre riadtabban bújnak az öreg házak, a boltok, bankok, hentesboltok, cukrászdák villogó, síma portáljai mögé; egyre nő a forgalom s a tegnapi bérpaloták, üzletházak egyre merészebben ütik föl síma homlokukat az avult épületek fölé. Csakhamar újra itt van előttem a Vencel-tér, most már nem a reggeli szürkeségben, de az este teljes pompájában, tarka színeiben. Száz év előtt elhagyott külváros volt ez, lővásártelep, melynek végén empirekapu vezetett a régi királyi szőlőskertek, a „Vinohrady“ — akkor a prágaiak kedves „vidéki“ kirándulóhelye — felé. Ma a Vnohrady legszebb polgári része Prágának, sok bécsies formával és színnel. A Vencel-térből azóta a modern üzleti, társadalmi és

forgalmi élet legfőbb fóruma lett. Ennek a lejtős, hosszúkás térnek szélessége alig nagyobb, mint az Andrássy-úté a Városliget felé. De mindent, mi Prágát jellemezheti, ez tömöríti magába. Az esti égre hét-nyolcemeletes modern paloták küldik merész üveg- vagy acélhomlokzatuk nappali fényeit. Ez már egészen más világ, mint a történeti Prága és múlt és jelen küzdelme itt a jelen javára dől el. A Vencel-tér a csehek számára a legmaibb Európát és a legeurópaibb mai cseh életformát jelenti. Fénye, modernsége és gazdagsága mögött nemcsak Szlovenszko nyomasztó csendjének és szegénységének árnya áll, de ott áll az elmaradt, korlátjaiba zárt cseh kisváros is, melynek idetévedt öreg polgárai, bársonyfejkendős öregasszonyai idegenül és haraggal topognak az érthetetlen fény és hangorgia között. A Vencel-tér a cseh realitás legvégsőbb következése — annyira, hogy itt látszik meg, maga a cseh nép is mennyire idegen saját nagyjaitól. A tér végén ott áll a cseh nemzeti múzeumnak a nyolcvanas évekből való jelentéktelen monumentalitású épülete, nagy nemzeti buzdulások és adakozások emléke. Előtte, a Vinohradyról lesikló enyhe lejtőn pedig ott áll egyszerűen, mereven és senkitől észre nem vétetve Szent Vencel szobra. Prágában, akár más középeurópai fővárosokban is, igen sok a rossz szobor — de Szent Vencel szobra szomorú hatásához az is hozzájárul, hogy ez a szobor itt mennyire idegen az élettől s mennyire eltűnik a tér forgalma között, nem úgy, mint Hús János szobra a városháztéren...

A kivilágított könyvkereskedések nemrég még Masaryk műveit hirdették s nagy, öles reklámok intették a cseh közönséget, hogy olvassa államalkotója műveit, mert elsősorban is a tudás és a műveltség a csehszlovák köztársaság alapjai. A csehek sokat és mohó aktuális érdeklődéssel olvasnak, szexuológiát, szociológiát, pszichológiát, vallástudományt, filozófiát, közgazdaságtant. A nagyszámú könyvkereskedések változatos kirakataiban szinte keresztmetszetét nyerjük szellemi érdeklődésüknek, melyből szinte teljesen hiányzik a történelem. Ez a szellemi érdeklődés a jelen felé fordul és elsősorban politikai és szociológiai természetű. Az elmúlt években a cseh politikai irodalom nagyot fejlődött. Elsősorban nemzetközi kérdésekkel foglalkozik s ez természetes is a köztársaság helyzetében; ugyanekkor egész sor mű tárgyalja az európai kisebbségi kérdéseket a finnektől kezdve a magyarországi szlovákokig. Az irodalomban a szociális regény és a szürrealista vers uralkodik. De Masaryk könyvei ma már nem próféciaák a cseh ember számára — s aki az agg politikus-filozófus könyveiért a prágai könyvesboltokba belép, az vagy német, vagy magyar...

A Vencel-téren nyüzsgő nép, Prága népe, nem az örök dolgokban él; minden gondjukat a jelen foglalja el. Fiatal jampecsek (a prágai argot szerint „Pepiknek) nyüzsögnek itt nagyon kihangsúlyozott modernséggel és eleganciával, bizonytalanul széles nadrágban s bizonytalanul kis kalappal szökés fejükön s a szokol-nevelésben kisportolt alakú fiatal nők, kik egyre nagyobb lendülettel teszik magukévá a nyugati eleganciát. A Vencel-tér Prága korzója és fóruma. A mozik, éttermek, fényes, két-háromemeletes kávéházak nyelik az embereket

hatalmas hodályaikba. Prága a háború után kezdett modern várossá fejlődni s a szűk utcákban, a régi házakban kevés a hely. A ma divatos prágai háztípus nagyon praktikus és a hely legapróbb kihasználása jellemzi. A pincét a mozi, a bár s egyéb szórakozóhelyek foglalják el. A földszinten nagy, fedett átjáró udvarok vannak, „passage“-ok, fényes üzletsorral, akár az olasz „galériáiban. Az alsóbb emeleten van a kávéház s ezután jönnek csak a lakóhelyiségek. Prága ma sokkal inkább a kávéházak városa, mint volt Budapest a háború előtt. S a kávéház mellett az életstílust az automatabüfé szabja meg. Munkája után ide siet a magasrangú katonatiszt, a sofőr, a miniszteri tanácsos, a szomszéd Graben körüli pénznegyedből a bankhivatalnok, akár a szegény diák s természetesen a belváros munkásai és kereskedelmi személyzete. Ennek az élet egyszerű külsőségei az oka. A prágai ember nagyon takarékos, akár a francia kispolgár és szereti minél lejjebb redukálni élete külsőségeit és kiadásait. És mivel szeretnek jól enni és emellett keveset költeni, ezért keresik fel olyan tömegben ezeket az automatabüfféket, melyeiméi talán csak az étteremszerűen berendezett hentesboltok, hol az áru egyúttal elfogyasztható is, nagyobb forgalmúak. A prágai ember társadalmi élete nem az otthon, de a nyilvános hely körül forog; a legkülönbözőbb hivatáskörök jól megférnek ugyanazon a helyen s nincsenek „úri“ vagy „kevesbbé úri“ helyek; a demokrácia nemcsak elméletben, de gyakorlatban is él.

A polgári és gazdag modern cseh társadalmat fejlődéstörvényei tényleg a demokráciára és a társadalmi kötetlenségre utalják. De a félszeg cseh kispolgárból vagy osztrák hivatalnokból csak Masaryk életműve nevelt emberileg föl szabadult embert a mai racionalista és demokrata formában. De ez a felszabadított tömeg hálátlan Masaryk és Benes tettei iránt. Az idősebb és férfikorát élő nemzedékben még él az államalkotók s a demokrácia eszméinek dogmatikus kultusza. De a fiatalság már elfordult ettől az életeszménytől. A cseh fiatalság vagy kommunista, vagy fasiszta. A május elsejei óriási Venceltéri fölvonuláson a polgári pártok, beleértve a kispolgári szociáldemokratákat, mind eltörpültek e két domináns ellenfél százezres tömegei mögött. A kommunisták vörös zászlótengere alatt pedig nemcsak munkások és ezek között is 60—70 éves öreg emberek és asszonyok kiabáltak szavalókórus-szerűen a jelszavakat; „éljen a vörös Moszkva“, „éljen Sztálin“, „éljen a vörös hadsereg“, „nem Masaryk kell, de Lenin“ stb., hanem lelkes fiatalok óriási tömege is, a „vörös diákság“. De talán még több fiatalember gyűlt Stribny „nemzeti egység“-ének kék zászlói alá, kik meg nem a nemzetköziség, de a legmerevebb nemzeti elzárkózás jelszavát kiabálták: „nie, néz národ!“ — „semmi, csak a nemzet!“ És valljuk be, a prágai nép szíve ez utóbbiak felé húz. Beneá Prágában nagyon népszerűtlen, de annál népszerűbb Masaryk és nyugati cseh orientációja konok ellenfele: Kramár. A választásokon még az ő áldásával indult a hatalom felé Stribny „nemzeti egysége“. A prágai tömeg Stribny bulvárlapját bújja és tőle tanul egyforma gyűlöletet a mai rendszer és az általa „tűrt“ kisebbségek ellen. Masaryk nevét még a tisztelet nimbusza vonja be; helyette Benesben látják a cseh nacionalisták

a mai rendszert, melyet nemzetietlennek, nemzetellenesnek, defetistának tartanak. Benes kívülről nézi, Európa szemszögéből a cseh kérdéseket, míg ez a tömeg mindent belülről tekint. A Hradzin és a prágai nép annyiszor néztek egymással farkasszemet. Ma talán változott formában, újra ez a helyzet. A Czernin-palota barokk-termeinek fényében élő külügyminiszter helyett a jovialis Stribny a prágai nép kedvence, a prágai mulatóhelyek látogatója, ki még politikai vezérkarával is kávéházban, pezsgőfröccsök fogyasztása közben elmélkedik a cseh diktatúra jövőjéről, nem úgy, mint a zárkozott Beneš.

A Vencel-tér a kohó, ahol a cseh élet jelenségei és belső ellentétei forranak. Este, a fényreklámok áradatában, mintha érezni lehetne, hogy Prága kissé a weimari Berlin örököse s van is ebben valami igazság, ha rátekinünk ezekre a kék, fehér, lila fényben izzó felhőkarcolókra. Így jön ismét Prága felé a német befolyás s a weimari Berlin hatását még fokozza az itt élő rengeteg német emigráns. De Prága azért ma végtelenül idegen a németiségtől, ahogy a cseh műveltség is teljesen felszabadult a háború előtti túlzott német befolyás alól s inkább fordult Franciaország, sőt még inkább a cseh humanista világszemlélethez és természettudományos racionalizmushoz közeli angol szellem felé.

„Cseh humanizmus“ — a politikai élet s főleg a magyar kisebbségi sors előttünk ezt a fogalmat gyanússá teszi. Ez a fogalom azonban jó alkalom, hogy mélyebben pillanthassunk a cseh lélekbe. A csehek humanizmusa kettős oldalú. A cseh ember a mai Európában nagy hivatástudatot érez. úgy érzi, hogy a diktatúrák s a XIX. század eszményeinek omlása korában, a barbár Közép- és Kelet-Európa felé egyedül ő a védője németekkel, inagyarokkal, lengyelekkel szemben a nyugati műveltségnek, az értelemnek, a szabadságnak, az emberi szolidaritásnak s mindannak, ami a francia forradalom hagyatékát jelenti. A cseh „humanitás“, a cseh „humanista“^ műveltség így nem a múlt, az antikvitás felé fordul, hanem inkább Anglia vagy Franciaország szellemiségének egy része, a laicista, racionalista, radikális Nyugat felé: számára ezek jelentik az emberiség magaslatait. A cseh ember hívő természetű, a cseh történet „értelme“ vallásos jellegű: ma a cseh ember konokul hisz saját európai és humanitárius hivatásában s eszményei időtálló értékeiben. Másfelől viszont ez a „humanizmus“ korlátolt és önző jellegű. Elsősorban azért van ez, mert a cseh hivatástudat eleve csak önmagát tartja, Hús, Comenius, Palacky és Masaryk neveire és életművére appellálva, az európai művelődés, szolidaritás és emberiség egyetlen zászlóvivőjének Közép-Európában s már e fogalom fölvetésével kizárt ezen tulajdonságok birtokából más népeket. A csehek humanizmusa azonfelül elsősorban nem is annyira európai és emberiségi érzés, mint inkább a nemzeti önzés és összetartás eszköze. Igen, a cseh társadalom önmagában és önmagával szemben demokrata, humanista s lehetővé tesz a beléje tartozónak minden szabadságot, érvényesülést, szellemi és emberi kifejlést, de ugyanakkor kevésbé

és zárkózott merevséggel utasítja el másoknak, pl. a kisebbségnek ezen eszmények gyakorlati hasznaiban, eredményeiben való részvételét.

Prága szellemi életét áthatja ez a humanitárius frazeológia. De épp a legjelesebb cseh elmék érzik itt az eszmény és a valóság nyilvánvaló ellentéteit, nemcsak a Köztársaság népeinek egymásközi viszonyában, de magában a cseh társadalomban is. A cseh hivatástudat és nemzeti önzés kultusza rideg frázist formált a humanista eszményből, mely ma a cseh élet aktuális jelszava. A cseh nép nagy gondolkozói ma már féltik nemzetüket ettől a fráziskultustól. A „humanizmus“ jelszavát Masaryk hozta be a cseh életbe. De pozitív tartalommal nem tudta már e jelszót megtölteni. Ferdinánd Peroutka, a csehek legnagyobb és legműveltebb publicistája époly jól látja e „humanizmus“ képmutató jellegét, mint a cseh szellemet az angolszász humanizmus valóságaihoz és tisztaságához közel hozni akaró Emánuel Rádl professzor, ki ma a cseh élet legmagányosabb és legőszintébb kritikusa. Jól látja a cseh „szabadgondolköző“ és nacionalista nevelés hiányait s a cseh nacionalizmus túlméretezett jellegét. Figyelmét főleg a német kérdés köti le s kíméletlenül rámutat a cseh nacionalizmus kíméletlenségeire. Szeretné minél jobban az angolszász kereszténység tisztult légköréhez közelebb vinni a cseheket. Vezetője a cseh JUCA-mozgalomnak, a cseh intellektuális fiatal elit új tömörülésének.

De míg Rádl és Peroutka még nyugatabbra akarják vinni a cseheket, hogy elfakuló frázisideálból a cseh nyugatiasságot valósággá tegyék, Prága s a cseh élet messzebbi távlatok felé tekint. Prágát egyre jobban érdekli ismét a szláv világ. Ez a mohó és telhetetlen Nyugat-vágytól fűtött város kezdi úgy érezni, hogy hivatása van a szláv életben. És lassan a nyugati felszín alól szláv jegyek ütköznek elő. Prága ma szláv metropolis és a szláv világ legfontosabb városa, mely őszintén és nagy eredménnyel dolgozik a nyugatiasság és szláv'ság nehéz szintézisében.

Szlovenszko szűk és elzárt világ Prága számára. A prágai ember csak nagy körvonalaiban ismeri ezt a romantikus, táji és etnográfiai érdekességű országrészt; a szlovák nyelvet gyakran nézik oroszoknak, lengyelnek vagy horvátnak. Innen ered azután a cseh uralkodó attitűdje Szlovenszkoval szemben. A cseh ember racionalista és csak azt fogadja el, amit lát vagy tud — és mivel Szlovenszkoról azelőtt dogmatikus politikai frázisokon kívül („magyar elnyomás“, „csehszlovák nemzetegység“) nagyon keveset tudott, tehát nem tudja feltételezni, hogy az ő bejövetele előtt is volt ott társadalom, emberiség, kultúra... Most erre nem is térhetek ki: de Prágában még kevesebbet tudnak a magyarokról. Tudják, hogy Szlovenszkon él egy magyar kisebbség: „a mi magyarjaink“ — de hogy hol és hogyan él, erről alig van az átlagos, középosztályi, nyugati dolgokban jártas cseh embernek fogalma. Legtöbbször ázsiai barbároknak tartják a magyarokat. A magyar irodalomból Molnárt és Körmendi Ferencet ismerik. Azok talán többet tudnak, akik a

prágai magyar diákokkal érintkeznek; az ilyen emberek szívében gyakran támadnak politikán fölül emelkedő, megértő emberi szimpátiák, de ezek sohse szólnak a nemzet és nemzet, csak az ember és ember közti viszonyhoz. Most arról sem szólhatok, hogy milyen ezeknek a prágai magyar fiataloknak mindennapi élete. Csak egy különbségre hívom fel a figyelmet. Szlovenszkót és az ottani magyar ifjúságot eddig kizárólag mint „mozgalmat“ szemlélték nálunk. És ezeket a viharos „mozgalmakat“ is Pozsonyon át nézték. Pozsonyban a délszlovenszkói agrármagyarság ifjúsága tanul s így ezek a „mozgalmak“ népiesek, „szociálisak“ lettek; ez természetes is az ottani nagy magyar tömegek miatt. De él Szlovenszkón egy városi magyarság, vegyes vérséggel és magyar kultúrával; ma ennek a városi magyar típusnak Kelet-Szlovákellenes, a nagyon régi és nagyon művelt szepesi, sárosi, kassai lakosság fiatalsága a reprezentánsa. Ez az a típus, melyet Szvatkó Pál egyszer „indogermán magyar“-nak nevezett, hiszen fajisága kevert, életformája egészen nyugati. Ma ez a fiatalság Prágában tanul, hiszen Kelet-Szlovenszkónak Pozsonnyal és a nyugattal vajmi kevés kapcsolata van. De a prágai fiatal magyar nem „mozgalmi“ ember, hanem heroikusán individualista. Ezt az individualizmust az otthonból hozta magával, a régi nemesi vagy polgári légkörből. És még továbbfejlődött ez az érzés azáltal, hogy Kelet-Szlovenszkón a magyarság alapja az egyén és nem a 20 százalékos létszámmal kollektív kisebbségi jogokat bíró tömeg. Itt az egyéni bevallás, a magyarság egyéni vállalása a fontos e vegyeslakosságú vidéken. Prága a fiataloknak az élet teljét és gazdagságát nyújtja mozgalmas, színes életével. Aki nem bír emelkedni, hamar elstüllyedhet a nagyváros léhaságában. De aki már lelki alkatánál fogva fogékony s tán otthonról is magával hozta a műveltség szeretetét, az ebben a távolabbi perspektívákat nyújtó légkörben a szlovenszkói kisváros fojtottsága után hozzájut Európához; ez a műveltség nem könyvműveltség lesz, de az élet ismerete és nem történeti jellegű, de inkább zenei, szociális és irodalmi. A vidéki magányból Prága csásbjai közé merült átlaglelkek nem is érzik annyira a sok új inger közt magyarságuk terhét és tudatát — ez csak keveseknek adatott meg közülük, hogy tisztán érezzék az őket körülvevő nagy magányt.

Szlovenszkó, szlovákok és magyarok tényleg magányosak Prágában, mert Prága rajtuk át messze Kelet felé tekint. Prága nagy szláv hivatást szánt magának. Itt most nem érdekelnek az orosz-cseh viszony politikai körülményei és fordulatai. Itt csak annyit említek föl, hogy e messzetekintő kapcsolatnak nagyon is megvoltak az eszmei alapjai. Ez volt egyfelől a csehek pánszlávizmusa. A cseh pánszlávizmus teljesen idegen volt az orosz cárizmustól, mindig demokratikus vágy jellemezte; ahogy a csehek az emberek közti egyenlőséget tekintik életük céljának és formájának, úgy a szláv népek viszonyában is mindig egyenlőséget, demokráciát és nem cézarizmust akartak. Masaryk, aki nyugat mellett az orosz léleknek is igen nagy ismerője volt, formulázta meg ezt a törekvést a legvilágosabban. Ma ez a vágy a cárizmus végső bukásával megvalósult. Másfelől pedig a cseh társadalom mindjobban szaturálva van a szociális gon-

dolattal. A szociális törekvések megörökítése ma legfőbb anyaga és élménye a realista és racionalista cseh irodalomnak, melyben a racionalizmus által lefojtott szláv érzéstartóság így talál utat magának — s itt már évek óta az orosz szociális regény a mintakép. A cseh intelligenciának ma is nagy orosz műveltsége van; így összetársul a cseh érzelmek két eleme: a szláv érzés és a szociális eszme a mai Oroszország iránti barátságban.

A csehek ezt a szláv vágyat átváltják realitássá. Prága ma idegen Szlovenszkóval szemben és nem ismeri népeit és földjét. De ehelyett ismeri az ukrán-lengyel ellentéteket és ismeri a távoli Oroszországot. Ez a külsőleg annyira nyugati város ma a szláv tudás központja. A Lobkovitz-palotában elhelyezett szláv intézet hónapról hónapra bocsátja ki hatalmas publikációit, melyek a legapróbb részletekig fölvilágosítják az érdeklődőt. Épp legutóbb jelent meg oroszul egy nagy munka, mely három vastag kötetben tárgyalja a cseh-orosz kapcsolatokat — egyelőre csak a XVIII. század végéig. Folyóiratok, előadások hívják fel a közönséget a szláv problémák fontosságára s mélyítik el a tudatot, hogy a csehek hivatása ennek vezetése és megművelése. A cseh demokráciában pedig a politika organizált és szociálisan szervezett társadalom törekvéseiből születik — s ma ez a társadalom igen fogékony egyfelől a szláv világ, másfelől az európai külpolitika iránt. A cseh lapok egyedüli fontos része a külpolitika, a belpolitika igazán nem érdekli a maga egyéni dolgait mindennél többre tartó politikai cseh polgárt. Prága azzal a tanulással szolgálhat, hogy emellett a nagy érdeklődés és folytonos mozgás mellett a csehek racionális logikával, realizmussal és a konkrétumok számbavételével viszik előre a maguk ügyeit. Ez talán a legnagyobb tanulság, amit a magunk javára Prága s a cseh szellem megismeréséből meríthetünk, s amit kemény munkával hasznunkra fordíthatunk.

GOGOLÁK LAJOS

A MAI ROMÁN NEPIES IRODALOM

A ROMÁN IRODALOM fejlődési állomásai közel fekszenek egymáshoz. A különböző korszakokra jellemző műfajok és kifejezési formák, tanköltemény és expresszionizmus, hazafias költészet és dadaizmus, hősköltemény és hipermodern analitikus regény buján tenyésznek egymás mellett. A XX. század román irodalma olyanszerű képet ad, mint egy antológia szeszélyesen össze-vissza dobált darabjai. A fejlődés, mint minden téren Romániában, az irodalomban is tervszerűen, de nagy ugrásokban és lázas gyorsasággal halad, írók és irányok úgyszólván egyik napról a másikra elévülnek.

Az irodalmi élet egyik leghatékonyabb tényezője a pártszellem. Az írók többé vagy kevésbé fegyelmezetten, egy-egy lenyűgöző, nagy egyéniség köré csoportosulnak, aki irányt szab számukra s bizonyos mértékben vezeti őket. Szervező képességgel, kellő propagatív erővel, anyagi eszközökkel rendelkezve, a vezető folyóiratot alapít, iskolát teremt s az iskolával korszakot alkot. A múlt század negyvenes éveiben a pártszellem ilyen irányú tevékenysége indította meg az önállósult, a modern román irodalmat. A mozgalom szellemi vezetője Mihail Kogalniceanu. Utána Titu Maiorescu és köre, a Junimea (Fiatalság) társaság ragadta magához a vezetést.

Századunkban két ilyen iskolateremtő egyéniséget találunk, Nicolae Iorgát, aki a század elejétől körülbelül a háborúig csaknem császári hatalommal uralkodott a román szellemi élet jóformán valamennyi területén és Eugen Lovinescut, aki a háború utáni idők irodalmi életére nyomta rá személyisége bélyegét. Mind Iorga, mind Lovinescu, teljes egészében kifejezik azt a szellemi áramlatot, amelyet tevékenységükkel diadalra vittek. A két irány, Iorga népiessége és Lovinescu modernsége, a legélesebb harcban állott egymással és áll még ma is. A többi irodalmi mozgalmak lényegileg nem különböznek a két vezető iránytól s önálló fellépésüket irodalmi szempontból csak árnyalati eltérések igazolják. Népiesség és modernség nem jelentenek egységes stílus-törekvést. Egyikben is, másikban is egész sereg múlt és jelen századi stílus keveredik.

A népiesség az 1840-ben megjelenő, rövidéletű *Dacia Literara* hasábjain tűnik fel először a román irodalomban és innen megszakítás nélkül nyúlik a jelenbe. Főképvisezői M. Kogalniceanu, a mozgalom vezetője, A. Russo, C. Negruzzi és V. Alexandri, akik

a Dacia Literara betiltása után új és új folyóiratok alapításával harcolnak eszméikért. Francia, német és részben orosz hatások nyomán bontakozik ki ez az első román népiesség.¹ E hatások ellenére a népiesség elméletírói, főképpen Kogalniceanu, sajátos román kultúra megteremtését tűzték ki célul, szembehelyezkedve a fordítások és a külföldi munkák utánzásának szokásával. Az írók érdeklődését egyrészt a román történelem, másrészt a népköltészet irányába igyekeztek terelni.

A népiességet egyidőre háttérbe szorítja a Junimea társaság kriticizmusa, bár a múlt század legtisztábban népies szellemű írója, I. Creanga, tagja a társaságnak. A Junimea, élén T. Maiorescuval, folyóirata a Convorbiri Literare (Irodalmi beszélgetések) révén, elhatározó befolyást gyakorol a román szellemi életre, a differenciátlan fogalmak, a szólamok és az egykorú román társadalom fejlődési fokával meg nem férő idegen hatások ellen intézett támadásaival. Tipikus elitmozgalom lévén, a Junimea nem mozgatott meg nagyobb tömegeket, így hamar veszít erejéből, úgyhogy a század végén a román irodalom vigasztalan hanyatlás képét mutatja.

Iorga 1901-ben a Convorbiri Literare-ban írott cikkében fájdalommal állapítja meg, hogy a Junimea-korszak nagy íróinak szelleme jelentéktelen epigonok munkáiban él tovább. Eminescu pesszimizmusa kibírhatatlan nyafogássá, Caragiale megfigyelésre alapított művészete, finom iróniájú szemérmertlenségé, szójátékká, Delavrancea színes, fordulatos stílusa ritka szavak, kifejezések és szóképek szeretlen halmozásává süllyedt. Dobrogeanu-Gherea tevékenységének hatására a külföldről importált szocializmus, Macedonschi hatására az ugyancsak gyökértelen francia szimbolizmus vonzotta magához a fiatal írónemzedéket.²

Ekkor az írók közül néhányan visszakanyarodnak az első népiesség és Eminescu hasonló értelmű eszméihez. Coșbuc és Vlaheu 1901 végén megalapítják a Sămănătorul (A magvető) című folyóiratot s ezzel kezdetét veszi a román népiesség második korszaka. A folyóirat élére rövid idő múlva Iorga professzor kerül, aki mind szélesebb és szélesebb rétegeket hódít meg a népiesség eszméjének. A korszak egyébként az összes románok lakta területeken népies. A Samanatorulal egyidőben indul meg Octavian Goga hasonló törekvésű lapja, a Luceafarul (Hajnalcsillag) Budapesten, 1904-ben a moldvai Barladban a Fát Frumos (Mesebeli herceg), Csemovicban a Junimea Literara (Irodalmi fiatalság), a következő évben Craiovában a Ramuri (Ágak). Mehedinp vezetése alatt (1907—1924), a Junimea társaság lapja, a Convorbiri Literare is bekapcsolódik a népiesség mozgalmába. Az 1096-ban Iași-ban meginduló Viaja Româneasca (Román élet) ugyancsak a népies szellem szolgálatában áll. A folyóiratok nagy száma egymagában világosan mutatja, hogy

¹V. ö. N. I. Apostolescu: L'influence des romantiques francs sur la poésie roumaine, Paris, 2909; Ch. Drouhet: Vasile Alexandri și scriitori franceji, București, Cult. Naț. 1924. E. Lovinescu: Istoria literaturii române contemporane, I—IV. București, Ancora.

² N. Iorga: Istoria Literaturii românești contemporane, București, Adevărul 1934. II. 52. oldal.

az új román népiesség az irodalom területén a tömegtermelés és a széleskörű olvasórétegek megteremtésének kora.¹

MEGKÜLÖNBÖZTETÉSÜL a megelőző, az utána következő és a vele egyidőben fellépő népiességtől a poporánizmustól, a Sămănătorul népiességét folyóiratáról sămănătorizmusnak nevezik. A népiesség egységes áramlat, irodalmikig különbséget tenni egyik vagy másik formája között nem lehet. A sămănătorizmus és a poporanizmus ellentétét nem annyira elvi kérdések, mint inkább a pártszellem vontá magá után. Valamennyi népies irány megegyezik abban, hogy az irodalom nem öncélú tevékenység, hanem társadalmi funkció s legfontosabb jelentősége éppen társadalmi hatásában van. Egy kultúra sajátos színezetét az irodalom adja meg. Az irodalom népszerűsíti a társadalomra hasznos eszméket, az irodalom küzd a társadalomellenes mozgalmak ellen, az irodalom közvetít az alacsonyabb műveltségi fokon álló tömeg és a vezető szellemi elit között. „Az irodalmi mű, — mondja Iorga — nem sport, nem, a semmittevők számára való szórakozás, hanem apostoli tevékenység, mely művelőjétől elhivatottságot, fölkészültséget és vallásos buzgalmat követel.”²

Az irodalom nem lehet egy egyéniség öncélú kifejeződése, hasznos kell hajtania, alkalmazkodnia kell a társadalom szükségleteihez. Az írók föladata „olyan irodalmat adni, mely a román népből magából indul ki, abból, ami a legtisztább, a legjellegzetesebb benne és sikerültebb alkotásaiban új és eredeti fejezetet teremt a világirodalomban.”³ Ilyenformán az író beáll a nemzeti eszme harcosai közé, akár a politikus vagy az újságíró. Jellemző erre a felfogásra Pamfil Seicariu újságíró és kritikus megfogalmazása: „A költőt valamikor vates-nek, azaz prófétának nevezték. Kötelessége az, hogy új, fényes utakat jelöljön ki az emberiség számára, hogy új lelkeket, új érzésmódot formáljon. Mint az ideálok magvetőjének, a század erkölcsi világába leszállított ideálok köré kell csoportosítania az energiákat. Mint új törekvések teremtőjének, a társadalom előőrsének kell lennie.”⁴ A költőnek ezt a vateszi szerepét egyetlen román költő érezte át teljes egészében, Octavian Goga:

„Ezeréves sírás
Késői könnye vagyok,
Alom vagyok, amely mindig
Újraéled árvák tűzhelyén.
A hangtalan föld
Bolyongó lelkiismerete vagyok,
Egy halódó világból
Én vagyok a megmaradt kiáltás.”⁵

Goga Erdélyben a magyar uralom alatt, az irredenta Románia heves költője volt, a háború kezdetén pedig minden erejével azon

¹ Lovinescu: Istoria literaturii romána contemporane, Bucuresti, Ancora. III. 12.

² N. Iorga: Id. m. II. 87.

³ N. Iorga: O luptă literară. II. 173.

⁴ Idézve: Lovinescu id. m. II. 63—64. oldal.

⁵ O. Goga: Căntece fără țară, Bucuresti, 1916, Fără țară című költemény.

fáradozott, hogy a semlegességében ingadozó Romániát beavatkozássra bírja. Alábbi sorai világosan megmutatják költői hivatásáról vallott felfogását:

„A névtelenek énekese vagyok,
Az idők forгатagából,
A világ fájdalmainak viharából
Kitépett kiáltás.
A természet sokáig eltítkolt szava
Gyűlöletből és szeretetből
Keltett életre engem.“

A névtelenek természetesen a parasztságot jelenti. Goga, Iorga s általában valamennyi népies író azt vallja, hogy a boárság és a polgársztály „elidegenedett“, az igazi román szellemet egyedül a parasztság képviseli. A parasztság egyértelmű magával a román nemzettel. Az elhivatottság gondolata semmi egyéb, mint annak a kötelességnek fölismerése, amelynek engedelmeskedve, az író a parasztság érdekeit szolgálja és követeléseit magáévá teszi.

A vátesz szerepe ily módon nem a „prófétaság“, nem „új utak mutatása“, „új lelkek formálása“, hanem egy többé-kevésbé kidolgozott programm lelkiismeretes követése. A népiesség előre megszabja az író állásfoglalását a nemzettel és a társadalommal szemben, így a tárgyválasztás köre is meglehetősen korlátozódik, az író vagy a falu életéből veszi tárgyát, vagy pedig támadja a paraszteszmének ellenmondó intézményeket és gondolatokat. Ezenkívül egy másik fontos feladat is hárul reá s egyben új témalehetőség: a történelem nevezetes eseményeinek felidézésével táplálnia kell a nemzeti öntudatot. A népiesség formai és nyelvi szempontból is egységesít. Az író köteles ismerni a népköltészetet és innen meríteni inspirációit, köteles használni és továbbfejleszteni a népköltészet formáit, nyelvében a népnyelv anyagát. A népiesség vezérlő gondolata tehát a nemzeti eszme, tárgya a paraszt élete és a nemzeti történelem, formája a már meghonosodott műformák és a népköltészet formakészlete.

Az AZ ŪT, amelyet a paraszt irodalmi szereplésében a XX. század különböző román íróinak műveiben befutott, egyszersmind a román irodalom fejlődésmenete is a szubjektív lírai szemlélettől a reális szemlélet felé. A XIX. század költőméi a paraszt olyanféle konvenció volt, mint a pásztorjátékok pásztorai, díszlet, amelyet egy-egy hangulatos tájképbe illesztettek ott, ahol a rím vagy a költemény hangulata megkívánta. A paraszt élete valóságos körülményeitől elvontan, idillikus képbén jelenik meg. A XX. század népiessége részben megtartotta ezt a szemléletet, de kibővítette, megtoldotta egész sereg misztikus elemmel. A paraszt kilép az idill csendes világából, de továbbra is lírai marad, tele emberfölötti képességekkel, mindazzal, amivel a fiatal román nacionalizmus türelmetlen nagyra-vágyásában teleaggatta, mint korlátlan lehetőség, mint az eljövendő sajátos román kultúra alapanyaga tűnik fel. Ion Fóti néhány sora jellemző erre a misztikus parasztfogalomra:

„Mert századok századok után csak rágalmaznak
Téged, világ pillére! — ó te oszlop,
Melyen a büszke géniusz fölemelkedik!

Hányszor láttalak este, álmaimban,
Ünnepélyesen elhaladni, ó Paraszt!¹

A múlt században nagy lendülettel megindult népköltészeti gyűjtések most is javában folynak s a névtelen irodalom értékelése nagyon kedvező. Iorga a nép ízlésének „finom arisztokratizmusáról” beszél.² Népmesék, balladák, dalok, legendák szüntelen áramlásban sodródnak a XX. század román irodalmába. Írók és költők egyforma buzgalommal dolgozzák föl műveikben a népköltészet termékeit. Az eredmény nem maradt el. Az íróársadalom és a névtelen irodalom állandó érintkezéséből valóban megszületett az a sajátosság román irodalom, amelynek megteremtését a népiesség célul tűzte ki. Ehhez az irodalomhoz hasonlót, legalább is Romániától nyugatra, egyetlen nép sem fejlesztett ki. Esztétikai értékelést ez a megállapítás természetesen nem jelent, annál is inkább, mert ebből az irodalomból épp azok a vonások hiányoznak leggyakrabban, amelyeket döntő erejűeknek tartunk, mikor egy munka művészi értékét akarjuk meghatározni.

A névtelen irodalom befolyása a művelt irodalomra, elsősorban a szépprózára, rendkívül érdekes jelenség. Részletes földerítése külön tanulmányt érdemelne. Gyerekesség, áradó líraiasság, igen gyakran friss fantázia és cselekménygazdagság jellemzi ezt az irodalmat s mindaz, ami ezzel együtt jár, a realizmus, a kor- és helyrajz, a lélektan, az intellektualitás és a tendencia csaknem teljes hiánya. A névtelen irodalom meseszerű szemléletmódja szinte teljes egészében meghatározza az író attitűdjét a világgal s az emberekkel szemben; az itt-ott fölbukkanó realista vagy naturalista befolyásra valló törekvéseket pedig másodsorba szorítja. Az idillikus parasztábrázolásnak nyoma vész ugyan, de helyét egyelőre nem a realista, hanem a meseszerű ábrázolás foglalja el.

A román népiesség prózáiról a brutális erőt, a primitív szenvedélyességet, a kihasználatlanul elpazarló nagy értékeket keresik a parasztban. Azt, hogy a nemzet jövőjét ők is a parasztban látják, mint a népiesség elméletírói, csupán sejteni lehet, a tendencia rejtett marad, mert a munka a meseszerűség színességéből sohasem ér el az intellektualitás körébe, kevés túlzással azt mondhatnánk, hogy ez az irodalom nem fogalmi, hanem fogalmon inneni irodalom. A rejtett tendencia olyankor válik érzékelhetővé, amikor a paraszt más osztálybeliekkel kerül szembe: a paraszt csupa őserő, a városi ember romlott és gyöngé. A Sadoveanu, Sandua-Aldea, Victor Ion Popa és mások munkáiban megjelenő paraszt, az író írásmódjának látszólagos naturalizmusa vagy realizmusa ellenére is, sokkal közelebb áll a népmesék óriásaihoz, aki folyókat iszik ki egy hajtásra vagy szántóföldeket fogyaszt el reggelire és még mindig éhes és szomjas, mint bármely más kétlábos járó lényhez. Az őserő, a korlátlan lehetőségek parasztja a népmesék mindenén diadalmaskodó hőseinek egyenes leszármazottja s eredete minden jó és rossz következményét magán viseli. A városi ember leggyakrabban a népmesék vasorrú bábájának

¹ Ion Fóti: Proştul, idézve Lovinescu id. m. III. 167. oldal.

³ Iorga: Istoria literaturii II. 193. oldal.

szerepét játssza. Hőseivel és az eseményekkel szemben az író teljesen lírai álláspontot foglal el.

Kisebb-nagyobb eltérésekkel ez a parasztszemlélet uralkodik a román irodalomban egészen Liviu Rebreanu regényének, a Ion-nak megjelenéséig.¹ Az irodalomba cseppenő paraszt sorsát az teszi tragikussá, hogy sorstársa, aki a legjobban ismeri, nem írhatja meg s nem vezetheti munkáján keresztül az irodalomba, mert a paraszt, ha alkot, legendát vagy népmesét alkot, ami minden a világon, csak realista alkotás nem. A városi ember, aki műveltsége és fegyelmezettsége révén elérheti a tárgyilagos szemlélet bizonyos fokát, idegen a paraszttal szemben s vagy saját lelkivilágát vetíti a paraszt primitívebb leikébe, vagy túlságosan kívülről nézi. Ez történt Rebreanu esetében is. A paraszt földimádata a városi ember szemében meglehetősen szokatlan és csodálatos valami. Rebreanu, amikor e köré a vágy köré központosította Ion egész érzelmi, fizikai és szellemi életét, akaratlanul is kissé karikatúraszerű figurát alkotott, akiben természetesen nyoma maradt az őszerejű, a korlátlan lehetőségek parasztjának is.

Ion és a népmesék környezetéből földre telepített paraszt között rendkívül nagy a távolság. Rebreanu már európai értelemben vett prózairó, akit lehet bírálni ezért vagy azért, de fensőbbsege elvitathatatlan a századeleji román prózairókkal szemben. A tárgyra irányuló erőfeszítés tehát, Rebreanu Ion című regényében meghozta eredményét, a tárgy reális szemléletét.

A NÉPIESSÉG mindenkor visszatekintő tendenciájú mozgalom, elválaszthatatlanul összeforr a tradicionalizmussal. A történelem fontos helyet foglal el a népiesség programjában, kimeríthetetlen bányá a nemzeti sajtóságok kutatására, alapot ad a nemzeti öntudat elmélyítésére s követendő példák egész seregét. Stefan cel Mare, a legnagyobb román fejedelem halálának négy százéves fordulója, 1904, erősen kedvez a történeti tájékozódás ügyének. Az írók nagy lendülettel vetik rá magukat a történeti témákra, de a történeti regényben és novellában beállott virágzás nem járt jelentősebb művészi eredménnyel. Sadoveanu két történeti regénye, a Soimii és a Neamul Soimarestilor (A Sólymok és a Soimarestiek nemzetsége) a múltba vezetik az olvasót, de nem a történelmi, hanem a legendás múltba. Ilyen és ehhez hasonló leírásokat találunk: lépten-nyomon:

„És akkor a sötét árulás pillanatában, az oroszán megfeszíti erejét. A csata zivaját túlharsogó hanggal biztatja vitézeit; elkeseredett lélekkel és a fájdalomtól véres szemmel, pallosát a magasba emeli; a cseresznyefa-kürtök megszólalnak s a vitézek a tűzbe és a mészárlásba vetik magukat.“⁸

Ez a rövid idézet egymagában ékesen szólóan bizonyítja, hogy a szerző, mintegy hevületben, átengedi magát a régi idők emlékének s nem törődik sem a történelemmel, sem alakjai valóságosságával. Ion Voda, mint a „kévéket fogja kézbe a törököket s hajigálja őket“,

¹ V. ö. Treml Lajos, Két román regényíró, Magyar Szemle, XII, 347. 1.

² M. Sadoveanu: Soimii, Bucurejti, Cart. Rom. VI. kiadás, 7. oldal.

amerre elhalad, „nyomában vérpatak s halottak halmai.“ A fantázia gyermekien színes, gyermekien rémes, gyermekien bizonytalan világában vagyunk, ahol minduntalan beleütközünk a reális szemlélet hiányának valamilyen furcsa megnyilvánulásába.

A történeti múltnál sokkal élénkebb érdeklődéssel fordulnak az írók a közvetlen múlt, az apák és nagyapák világa felé. A történeti vagy egyszerűen a reális szemlélet hiánya itt is szembetűnő. Végső elemzésben, a múlt szeretete nem egyéb a román íróknál, mint a jelenhez szemben megnyilatkozó féltékenységnek, menekülési vágyuknak kifejezése.¹ A román népiesség nagyrészt falusi származású írói a jelenből a múltba, a városból a faluba kíváncsognak vissza. Más szóval a román népiesség bizonyos fogyatékos érzést, bizonyos belső zavart árul el, félelmet a jelen föladataival szemben. Ez a tisztára szubjektív visszakíváncsolás már természeténél fogva sem történeti. Az írók és költők a múltat fölébe helyezik a jelennek, de tovább nem mennek, munkáikban nyoma sincs a történeti felidézés kísérletének. Ennek a bizonytalan, nosztalgias, semmivel meg nem indokolt vágyakozásnak Emil Garleanu apró novellái és vázlatjai a legjellemzőbb kifejezései:

„Ebben a városban született lordache úr s itt élte le gyermekkorát is, később mégsem tudta elviselni többé szülőhelyét.

Semmi, amire csak emlékezett, nem maradt a maga helyén, de igazán semmi. Rontó-javító nemzedék, mondta lordache úr erről az ifjúságról, amely nem tud megmaradni egy helyben, hanem föl akarja forgatni a világot.“²

Garleanu munkái pontosan közvetítik a lelkiállapotot, de a benne rejlő művészetet nem hozzák napvilágra. Ez a föladat az új népies költőkre hárult, akik az időközben kifejlődött modern román költészet iskoláján keresztül menve, művészetileg emelték ezt az eddig sikertelen irodalmi próbálkozásokban mutatkozó nyersanyagot, Nichifor Crainicra és Ion Pillatra. E két költőnél a múlt iránti rajongás misztikus vallási elemekkel társul, mint Iorgánál, aki a népiességnek ezt a törekvését is a legjellemzőbben fejezi ki: „... mi valamennyien a románok történetének könyve vagyunk: csak éppen nem adunk magunknak számot róla, hogy a románok története a lelkünkben rejtőzik, azt hisszük, hogy könyvekből tanuljuk meg és addig, amíg nem jövünk rá, hogy nemzetünk története valamennyiünkben bennünk él, nem is tudunk mást adni, mint amire múlandó egyéniségünk képes. De ha tudjuk, hogy a régi nemzedékek élnek bennünk, mágikus szavakkal föl is tudjuk ébreszteni őket lelkünkben és akkor, származásunk összes látható és rejtett tulajdonságaival azzá lehetünk, akik valójában vagyunk.“³

A ROMÁN NÉPIESSÉG írói a jelenből a múltba, a városból pedig a faluba vágnak vissza. Ebből következik, hogy a népies

¹ Lovinescu: id. m. I. 23.

² E. Garleanu: *Batrânii*, nuvele din via; a boerilor moldoveni. Bucuresti, Opere complete, III. kiadás. 40. oldal.

³ N. Iorga: *Doctrina nationalists*. 8. old. Extras din volumul „Doctrinile Partidelor Politice.“

irodalom egyik leggyakrabban előforduló alakja a városi élethez alkalmazkodni nem tudó, a városi életben erkölcsileg elzüllő paraszt alakja.¹ A román népiesség parasztjai nem tudnak meghonosodni a városban, a modern élet gyors üteme kifulladásztja őket, meghátrálnak a fölmerülő akadályok előtt s végeredményben elzüllebenek, mert a város megemésztli legfőbb erejüket, erkölcsi tisztaságukat.

A költőknél rendszerint csendes, bánatos hangnemben jelentkezik ez az érzés, megpuhítja még az egyébként erőszakos kifejezésekre törekvő Gogát is:

„Miért küldtetek el magatok mellől,
Miért vittetek el hazulról?
Bár ott maradtam volna az ekénél,
Bár ott maradtam volna a kaszánál.

Talán nem kóboroltam volna én sem
Annyit, tévelygő utakon
S nektek is lett volna otthon
Támaszotok öregségetekre.

így... jó szüleim, a Szeplőtlen Szűzhöz
Imádkoztok; ebben telnek napjaitok.
És anyám könnyei imakönyvébe hullanak,
És apám könnyei szakállába hullanak.“⁸

Miért nem hagytatok otthon, miért nem hagytatok a faluban? — ez a kérdés ismétlődik ezer meg ezer változatban a városból a faluba visszavágyó költők verseiben. A válasz mindig ugyanaz: — „Sokkal, sokkal jobb lett volna, ha nálunk maradsz, a falunkban, a te életednek is lett volna célja“ — mondja Stefan Octavian Iosif, a román népiesség másik nagy erdélyi költője. A primitív, a tiszta, a természettel közös élet öröme, mint valami csábító, de örökre megvalósíthatatlan álmot tűnik föl előttük. Leggyakrabban a földhöz való visszakíváncolás sem ölt határozott formát. A költők ugyanazzal az indokolatlan, ugyanazzal a megfogalmazatlan előszeretettel viselkednek a faluval, mint a múlttal szemben. Ion Pillát következő sorai ugyancsak jellemzőek erre a hontalan elkíváncolásra:

„Ha majd meghalok, messze a várostól,
Fektessetek le otthon meztelenül
Az eke fekete barázdájába,
Kezemben tölgyfa-gallyal.“⁸

A népies líra legjellemzőbb vonása ez a lány, panaszos, céltalan és bizonytalan elvágyakozás. Költőknél és prózáíróknál egyformán megtaláljuk. Csaknem az egész népies irodalomnak ez az uralkodó tónusa. Legfinomabb hangú lírikusa az erdélyi Stefan Octavian Iosif.

A prózáírók közül Agărbiceanu erdélyi pópa a legkövetkezetesebb képviselője a „vissza a földhöz“ tendenciának. Novelláiban nagy előszeretettel foglalkozik a városnak a naiv, tiszta, gyermeklelkű parasztra tett bomlasztó hatásával. Agărbiceanu sokkal inkább

¹ Lovinescu: id. m. I. 23. oldal.

² Goga: Poezii, Budapest, 1905, Bătrâni c. költ.

³ Ion Pillát: Limpezimi, Craiova, Elégia XII. c. költ.

reális életszemléletű író s egyben sokkal kevésbé költő, mint Sadoveanu, Sandu-Aldea vagy Garleanu, bár igazi, irodalmi értelemben vett realizmusról vele kapcsolatban sem beszélhetünk. A romlatlan paraszt és a mérgező hatású város szembeállítására nála nem lírai, hanem erkölcsi probléma s amit művészete reális életszemlélete révén nyerne, azt mindjárt el is veszti erkölcsi célzata és túlzott didakticizmusa miatt.

Ezen a ponton a népiesség kimondottan városellenessé válik. Sok esetben, például Goga egyes költeményeiben vagy Aurel C. Popovici elméleteiben, egyenesen civilizáció-ellenesség. A város, minden egyéb tevékenységétől és jelentőségétől elvonatkoztatva, mint a falu kihasználására fölépített erkölcstelen intézmény jelenik meg. Az alábbi idézet, Sandu-Aldea Douá Neamuri (Két nemzetség) című regényéből világosan megmutatja ezt:

„Megértette, hogy a város minden ragyogása, hogy mindaz a selyem, amelybe könnyű nők ezrei öltöznek, mindaz az arany, amely játékasztalokon cseng, minden boldogsága azoknak, akik nagyoknak gondolják magukat ebben a világban, minden a földből jön, az ugar vértanúinak verejtékéből, keserű könnyeiből, véréből és gyötrelméből.”¹

A városellenes fölfogás kialakulásával egyidőben új elem adódik a népiességhez: az osztálygondolat. A Iorga-féle népiesség szélesebb körű, ködös és meglehetősen differenciálatlan nemzeti eszméje helyébe, a Stere és G. Ibráileanu iași-i egyetemi tanárok vezetésével reakcióképpen fellépő poporánizmus, pontosan körvonalazott szociális programot igyekszik állítani. A marxi osztályharc-elmélet hatására a poporánizmus a parasztságot, mint a románság proletárosztályát, elválasztja a birtokos és a még csupán kialakulófélben lévő városi polgárosztálytól, egyébként azonban teljesen a Iorga-féle misztikus nacionalizmus területén marad.

önálló román kultúra nincs, — mondja Ibráileanu² — amit annak neveznek, nem egyéb egy sereg megemészthetetlen kölcsönzésnél. Nincs román irodalom sem. A román kultúra, a román irodalom megteremtése a jelen földadata s csakis a nemzet legtisztább, legértékesebb és legnemzetibb rétegéből, a parasztságból indulhat ki. Ehhez szükséges, hogy a parasztnak Ugyanolyan politikai jogai legyenek, mint a felsőbb osztályoknak, szükséges a szavazati jog általánossá tétele. A poporánizmus hivatása kettős, egyrészt a parasztság kulturális és anyagi fellendítéséért kell harcolnia, másrészt az irodalom útján be kell vezetnie a román közéletbe a parasztság egészséges szellemét.

A poporánizmus már a múlt század utolsó évtizedében határozottan kialakult irány volt, de hatása csak 1906-ban kezdődik, folyóirata, a *Viata Româneasca* (Román Élet) megjelenésével, útját tehát Iorga tevékenysége készítette elő. Iorga egyébként ugyanebben az évben, az aktív politika kedvéért, visszavonul a Sămănătorul éléről s ezután a folyóirat egészen 1910-ig, megszűnése idejéig, fokozódó hanyatlást mutat. A *Viata Româneasca* sokkal szervezettebb, sokkal

¹ Sandu-Aldea: Douá neamuri, Bucuresti, Cartea Româneasca IV. kiadás, 67. o.

² Iorga: Istoria L. R. C. II. 153. old.

egységesebb szellemű folyóirat, mint a Sămănătorul, ami elsősorban világosabban körvonalazott politikai célkitűzésének köszönhető.¹ Politikai téren, az osztály fogalmával kibővített népiesség, néhány változáson keresztülmenve, az ország második nagy pártja, a nemzeti parasztpárt révén, elsőrangú politikai erő lett. Iorga véleménye szerint semmi sem olyan veszélyes, mint az osztálygondolatot a nemzeti eszme fölé emelni, még abban az esetben is, ha a parasztságról van szó.² „Mi, — mondja Iorga saját, számban kicsiny pártjáról — az összes osztályokat, nemzetünk valamennyi elemét, mint ugyanazon testet fogjuk föl, amelynek csak egyetlen élete van s ebből származik az összes többi szervek élete is.”³ Ez a fölfogás magyarázza Iorga túlzottan heves és érthetetlennek látszó szembefordulását a poporánizmussal.

IRODALMI TEKINTETBEN a poporánizmus alatta áll a samanatorizmusnak. Nem írói révén, hiszen körülbelül ugyanazokat az írókat találjuk mindkét folyóiratnál, hanem kritikai szempontjai miatt, amelyek láthatóan a politikai program hatása alatt állanak, sokkal túlzóbbak és sokkal inkább eltávolodtak az irodalmiság színvonalától, mint a Sămănătorul kritikája. Ibrăileanu nyíltan ki is jelenti, hogy két egyenlő tehetségű író közül az érdemi a nagyobb dicséretet, aki szélesebben és mélyebben fejezi ki a román nép szellemét.⁴ Az erdélyi és a moldvai irodalmat, a többi román tartományok irodalmához viszonyítva, magasabbrendűnek ítéli, mert a moldvai és erdélyi írók állandó érintkezést tartanak fenn a néppel s mert Erdélyben és Moldvában sokkal intenzívebb etnográfiai és nyelvészeti kutatás folyik, mint az ország többi részén.⁶

A poporánizmus végső célja, a parasztság kulturális és gazdasági megerősítésével, Romániát paraszt-demokrata kisgazdaállammá tenni. Iorga munkásságát hasonlóképpen politikai és kulturális törekvések irányítják. Ilyenformán a népiességet lehetetlen elszigetelten, kizárólag irodalmi jelenségként vizsgálni. Ha teljes egészében meg akarjuk ismerni, az irodalom határain kívül, a politika és a kultúrpolitika területére kell lépünk.

„Behatóbb változtatások nélkül — mondja Iorga a század elején, — a május tizediki Románia el fog veszni, mint egy rövidéletű rögtönzés.” A legfélelmetesebb veszedelmet a nemzeti kultúra hiánya jelenti. „Nem az a célunk, — mondja máshol — hogy átlag moderm állam legyünk, amely koraérettségével és merészségével bámulatba ejtse a világot. Kívánságaink sokkal szerényebbek... Tudatában annak, hogy kik vagyunk, sokkal inkább románoknak érezvén magunkat, mint rómaiak leszármazottainak és többnek, mint Románia polgárainak, azt akarjuk, hogy mindannak segítségével, ami múltunkban egészséges volt, tehát tisztán román eszközökkel, felépítsük az összes románok számára

¹ Lovinescu: id. m. I. 104. oldal.

² Iorga: Doctrina Naponalistă, 16. oldal.

³ Iorga: Doctrina Naponalistă, 11. oldal.

⁴ Viaja Românească. XLVI. 266. oldal.

⁵ U. o. XLIV. Caracterul specific naponal in literature.

⁶ Iorga: Istoria L. R. C. II. 54. oldal.

szóló román civilizációt.¹ A meglévő nemzeti államokat ki kell egészíteni, teljessé kell tenni a hiányzó nemzeti kultúra megteremtésével, mert a „nemzeti kultúra egy nép önálló létezésének egyedüli igazolása.”² Másrészt a román kultúra határait a politikai határokon túlra, az összes románok lakta területekre ki kell terjeszteni. A népiesség végső célja ilyen módon a román „kultúrállam” megteremtése, ami a háború előtti időkre vonatkoztatva irredenta törekvést jelent.

Ennek az átfogó programnak szentelte Iorga professzor minden erejét, szolgálta a történész, a publicista, a kritikus, az irodalomtörténész, a szervező, a szerkesztő, a polémikus, a szónok, a szociográfus, a költő, a drámaíró eszközeivel egyszerre, páratlan munkabírással és páratlan kitartással. Széles sugarú programjában az irodalom, éppúgy mint a történelem, a költészet vagy a politika, csak az eszköz másodrendű és alázas szerepét játssza. Politikai állásfoglalását Iorga „öszönös demokratikus nacionalizmus”³ névvel jelöli. A név jellemző az egész román népies mozgalomra, amely eltekintve a tisztára taktikai osztálygondolattól, gyökerében misztikus irányzat. Törekvése amint láttuk az, hogy a nemzeti eszme irányítása alá vonja a kultúra összes megnyilvánulásait s így igen gyakran összeütközésbe kerül hol a művészet és a tudomány, hol a gyakorlati politika szempontjaival.

A népiesség irodalmi és társadalmi tendenciája sehogy sem tud közös nevezőre jutni. Mihelyt az író művészi munkát végez, elszakad a társadalmi programtól, mikor pedig műve egy úton halad ezzel, ízetlen, konvencionális giccset kapunk eredményül. Stefan Octavian Iosif, Goga, Rebreanu, Nichifor Crainic és Ion Pillát, a mozgalom legértékesebb írói, a művészet irányába menekültek ebből a zsákutcából és ezzel egyszersmind ki is nőttek a népiesség keretei közül. Egyébként irodalmi téren, éppúgy mint társadalomtudományi téren, bizonyos dilettantizmus jellemzi a népiességet, bizonyos éretlenség és kialakulatlanság, amely magából a mozgalom természetéből, belső tisztázatlanságából származik. A népiesség összekeverte az esztétikai, szociológiai, etikai, etnikai és politikai értékeket s ezzel komoly zavart idézett elő a román szellem történetében. Ez némileg indokolttá teszi, hogy a modernebb irányok a román kultúra kibontakozásának legveszedelmesebb akadályát látták benne és vezetőjében, Iorga professzorban s hogy a kultúra fejlődése nevében indítottak ellene harcot. Irodalmi szempontból jogos ez az állásfoglalás. Másrészt elvitathatatlan, hogy a népiesség fölbecsülhetetlen szolgálatokat tett a román társadalomnak s hogy a szociális gondolkodás kifejlesztésében elhatározó szerepet játszott.

KOLOZSVÁRI G. EMIL

¹ Iorga: Sămănătorul. IV. 177—9.

² Iorga: Istoria L. R. C. II. 56.

³ Iorga: Doctrina Nationalista c. munkában számtalan helyen előforduló kifejezés.

FIGYELŐ

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

Az angol-német tengerészeti egyezmény és az abesszíniai konfliktus kapcsolatai — Abessziniától az angol és olasz tétel — Diplomáciai utazások; Gamélin és az olasz-francia katonai megegyezés; Beck Berlinben — A Habsburg-családi vagyon Ausztriában — Titulescu és Pál régens útja — A görög restauráció — Lovai nehézségei

ÚGY LÁTSZIK nincs semmi kilátás arra, hogy a nemzetközi politikában beálljon a szélcsend, a kánikulai unalom. A június folyamán a német-angol tengeri leszerelési egyezmény megkötése következtében keletkezett feszültség ugyan az új angol külügyminiszternek, Sir Sámuel Hoare-nak július n-én elmondott alsóházi beszéde következtében némileg enyhült, de azért a pillanatnyilag legfontosabb nemzetközi politikai kérdésben, az olasz-abesszín konfliktus ügyében, máig sem javultak a békés megegyezés kilátásai.

Igen jelentékeny változáson ment keresztül az európai politika azalatt a rövid két hónap alatt, amely a stresai konferenciát és a Népszövetség Tanácsának azt nyomon követő ülését, amelyen a Tanács tudvalevőleg Németországot megbélyegezte, elválasztja a mai helyzettől. A stresai konferencia Mussolini elnöklete alatt megállapította a három nyugati nagyhatalom, Olaszország, Franciaország és Nagy-Britannia egyesült álláspontját Németországgal, mint a „szerződés megsemmisítőjével” szemben. A Tanács ennek a megegyezésnek alapján mondta ki megbélyegző határozatát és valóban sokak előtt úgy látszott, hogy Anglia, amelyet megijesztett a német tengeri felfegyverkezés bejelentése, szolidáris lesz Franciaországgal és Olaszországgal a szárazföldi, tengeri és légi lefegyverzés, a Keleti Paktum, Ausztria függetlensége, azaz a Dunai Paktum kérdésében. Általános volt a vélemény, hogy az angol kabinetben Sir John Simon képviseli a németbarát és tétovázó elemet, míg MacDonald, még ha akarná is, tekintettel korára és fáradtságára, nem képes egységessé tenni a kabinet állásfoglalását. A konzervatívok ezért kikényszerítették a nemzeti munkáspárti MacDonald és a nemzeti liberális Simon lemondását, akik helyét tisztá vizű Tory-k, Stanley Baldwin és Sir Sámuel Hoare foglalták el. A meglepetés — s ebben az angol közvélemény osztozott a franciák és az olaszok érzelmeiben — az volt, hogy a konzervatív túlsúllyal bíró kormány könnyebben, gyorsabban hajlott el Németország felé, mint Labour és liberális pacifizmussal jobban átitatott elődje. Alig háromheti tárgyalás után, június 18-án aláírták ugyanis a Ribbentrop vezetése alatt álló német tengerészeti delegációval végérvényesen megkötött megegyezést, amely elfogadja a Németország által javasolt és Hitler beszédében újból hangsúlyozott 35:100 arányt a német és angol flotta erejének kölcsönös viszonyára vonatkozólag.

A megegyezés megkötése, tehát az, hogy nem elégedtek meg annak parafálásával, hanem a versaillesi szerződés többi aláíróját befejezett tény elé állították, elsősorban Párizsban, de bizonyos mértékig Rómában is különösen azért szült visszatetszést, mert a brit kormánynak már birtokában volt a párizsi és római kabineteknek a német-angol tárgyalások és az esetleges megegyezés ellen tiltakozó jegyzéke. Mindkét kormány ugyanis arra mutatott rá, hogy szerintük, egyrészt a tengeri, légi és szárazföldi leszerelés tárgyalása Németországgal szemben egyetlen egésznek tekintendő, másrészt a versaillesi szerződés szignatáriusai csak közös hozzájárulással változtathatják meg annak szakaszait, végül pedig, hogy

a február 3-1 londoni deklaráció és az azt követő stressai megegyezés a három nyugati nagyhatalmat az összes Németországgal kapcsolatos nagy európai kérdéseknek közös egyetértéssel elválaszthatatlanul folytatandó tárgyalására kötelezi. Ez az utóbbi álláspont — a béke oszthatatlanságának dogmája — különösen Párizs jegyzékében és a francia sajtónak a megegyezés közzétételét követő kommentárjaiban foglal el jelentékeny helyet.

Ha megkíséreljük megmagyarázni az indokokat, amelyek a brit kormányt gyors elhatározására készítették, akkor szigorúan különbséget kell tennünk a londoni kormánynak erre vonatkozóan hivatalosan adott magyarázatai és az ezenkívül még tényleg fennálló okok között, amelyekre sem a brit kabinet tagjai, sem az angol sajtó nem mutatott rá teljes nyíltsággal. A hivatalos és realiztikusan, okosan hangzó magyarázat, ami Hoare külügyminiszter nagyszabású beszédének lényege is volt és amire nyilván Eden miniszter is rámutatott Laval-nál tett kétszeri látogatása alkalmával, főbb pontjaiban a következőképpen szól: Ha már nem tudják megakadályozni azt, hogy Németország felszereljen és kivonja magát a rákényszerített, tehát nem szabad akaratából elfogadott versaillesi szerződés határozmányai alól, akkor okosabb „Hitlert szaván fogni“, mondotta Hoare, és leköttni amellé a megegyezés mellé, amelyre hajlandó és amely relatíve alacsonyan rögzíti le a tengeri haderejét. Az angol miniszterek emlékeztek arra, hogy a világháború egyik főoka a német-angol tengeri fegyverkezési verseny volt. Ha nem kötik meg most a megegyezést, ugyanilyen helyzet fejlődhetett volna ki, míg most remélhetik, hogy ha Hitlerrel szemben bizalmat mutatnak és szerződésileg is, morálisan is egyenlő jogú nagyhatalomnak tekintik, akkor elejét vehetik hasonló szerencsétlen versenynek. Ha viszont a franciáknak lenne igazuk és a németek nem őszintén kötötték ezt a megegyezést, hanem megszegik, akkor, minthogy ezt a megállapodást nem kényszer alatt hozták létre, Nagy-Britannia teljes joggal fogja érvényesíteni szankcióit az ilyen szerződéses megállapodás megszegője ellen. Rámutattak arra is, hogy most bizonyosodott be, mily hiba volt a francia kormány részéről az 1934 év tavaszán Barthou hírhedtté vált jegyzékével visszautasítani Hitler ajánlatát, amely a német szárazföldi hadsereget 300.000 fővel akarta maximálni. Ez ma, amikor a német birodalom hadseregének békelétszáma 550.000 főt ért el, illetve amikor ennek elérése van megakadályozhatatlanul tervbe véve, amiből Hitler nem hajlandó engedni, s így túlszárnyalja a francia hadsereget, azt bizonyítja, hogy a franciák „lemaradtak az omnibuszról“, már pedig nincs fatálisabb politika, mint az elmulasztott alkalmak politikája. Sir Sámuel Hoare végül még azt az érvet is latbavetette, hogy Anglia a megegyezésnél Franciaország érdekeit is megvédte, hiszen amíg a háború előtt a német flotta túlszárnyalta a franciát, addig a 35: 100-as német-angol arány alapján Franciaországnak, amelynek flottája 52: 100-hoz arányul Nagy-Britanniához, még mindig kb. 43 % superioritása van a német flotta felett.

Míg a francia sajtó szabadjára eresztve igen messzire ment Angliát támadó hangulatában, addig a francia hivatalos körök kevésbé rekrimínáltak Angliával szemben, mint inkább rámutattak arra, hogy szerintük az angolok német vonatkozásban jóhiszeműségük áldozatai; s így nem annyira a megegyezést kritizálták, mint azt, hogy Angliát Hitler képviselőinek ilyen könnyen sikerült levenni a lábáról, amikor pedig német részről semmi garancia sincs arra, hogy a megegyezést meg is tartják. Ellenkezőleg, az a tény, hogy röviddel a megegyezés megkötése után a birodalmi kormány már a folyó évre olyan tengeri felszerelési programot jelentett be, amely az egyezmény által koncedált flottának a felét jelenti, bizonyítja, a franciák szerint, hogy a németeknek nincs szándékukban azt megtartani. Hiszen

az is kiderül e programból, hogy az angolok által megengedett új építkezések egy része már munkában volt akkor, amikor a német delegátusok megérkeztek Londonba. Laval ahelyett hogy a múltat nehezményezte volna, arra nézve kért garanciát Eden úttján a brit kormánytól, hogy legalább ezentúl hű marad a stresai megegyezéshez és sem a szárazföldi, sem a légi lefegyverzés kérdésében nem köt megegyezést Németországgal a másik két nagyhatalom nélkül; hogy továbbá elfogadja azt a francia álláspontot, hogy a béke oszthatatlan és igyekszik egyszerre létrehozni a légi paktumot, a keleti paktumot és a dunai paktumot, mindezek betetőzéseképpen pedig az általános leszerelési megegyezést. Sir Sámuel Hoare többször említett beszéde ebből a szempontból a franciáknak megnyugtató választ adott. Miután megvédelmezte az angol eljárást, kijelentette, hogy a brit kormány is szükségesnek tartja a megegyezést mindezekben a kérdésekben. Természetesnek találja, hogy nem lehet előbb és kizárólag a nyugati hatalmak megegyezését létrehozni \$ ezáltal Németországnak szabadkezet adni Kelet felé. Rokonszenvvel kíséri és támogatja azokat a törekvéseket, amelyek a keleti és dunai megegyezés létrehozását célozzák. Felhívást intézett Hitlerhez, akinek a politikáját az angol birodalom őszintének ismerte el és a tengeri leszerelési egyezményrel támogatta is, hogy a maga részéről is járuljon hozzá a béke helyreállításához olyan gesztussal, amely az említett egyezmények létrehozását biztosítja, mert ezeknek az egyezményeknek a nyugati légi paktumot meg kellene előzniök. Anglia e változó taktikájának az eredménye az volt, hogy míg most Párizs mutatott barátságos megelégedést és az angol-francia front egy bizonyos mértékig helyreállott, addig a német sajtó kedvetlenül el és egyhangúlag visszaütötte azt a javaslatot, hogy Hitler újabb engedményt tegyen. Hitler, úgymond, definiálta a német birodalom politikáját május 21-i beszédében; ehhez semmi hozzáfűznivalója nincs: ezen az alapon hajlandó tárgyalni s nincs rá semmi ok, hogy így ne lehessen létrehozni a megegyezést Kelet-Európára vonatkozólag meg nem támadási, benemavatkozási és tanácskozási alapon — természetesen mindig kizárva ebből Litvániát. Ha pedig a nagyhatalmak a kollektív biztonság alapján állanak, akkor méltóztassanak érvényt szerezni a ma fennálló „kollektív biztonsági“ rendszernek, azaz a népszövetségi Egyezségokmányának, illetve, ami Németországot illeti, a hatalmak garanciája alatt álló memeli konvenciónak.

Ami Anglia politikája megváltozásának hivatalosan be nem vallott, de kitapintható okait illeti, azok részben belpolitikai, részben külpolitikai természetűek. A brit kormánynak, de főként a konzervatív pártnak igen nehéz választási küzdelemre kell felkészülnie, amely vagy ez év őszén, vagy legkésőbb 1936 őszén, a parlament mandátumának lejárása után, tartatnék meg. Kétségtelen, hogy a munkáspárt nyert népszerűségben az utóbbi hónapok alatt: az angol gondolkodásnak megfelel, hogy ahhoz húzódik, aki nincs hatalmon. Kezdi elfelejteni, milyen káoszt hagyott hátra a munkáskormány 1931-ben és mit alkotott a nemzeti kormány négy év alatt. Különösen a konzervatívokat azzal kezdi rágalmazni, hogy a fegyverkezési politikával háborúra készülődnek. Az elvben mindig pacifista angol-szászokat pedig könnyen bele lehet vinni háborúellenes agitáció címén kormányellenes hangulatba. A Baldwin-kormánynak tehát ügylászik az volt a véleménye, hogy kell valamit tennie, ami a harciasságuk benyomását eloszlathatja és rokonszenvet kelthet a tömegben. Hogy jól számította-e ki, azt ma még nem lehet megítélni — biztos csak az, hogy a parlamenti munkáspárt épűgy támadja a kormányt most az egyezmény megkötéséért, mint valószínűleg támadta volna akkor, ha nem kötötte volna meg az egyezményt. Az természetes, hogy ezt a kizárólag belpolitikai taktikai

indokot Eden miniszter nem irigylendő párizsi missziója alkalmából nem használhatta fel Lavallal szemben. Époly kevéssé lehet hangosan elmondani a külpolitikai motívumot, amely Angliát gyors és meglepő elhatározására vezethette. Amikor a Népszövetségi Tanács májusi ülésén nyilvánvalóvá lett, hogy Anglia nyomást gyakorol Olaszországra és szembeszáll abesszín politikájával (s ebben meglepő volt az is, hogy miért csak májusban jutott eszébe a brit kormánynak, hogy neki meg kell akadályoznia Olaszország keletafrikai politikájának kifejlődését, amikor minden normális újságolvasó legalább is nyolc-tíz hónapja látta, mit készít elő Mussolini politikája az abesszín határon és mit kénytelen ott magára vállalni, hogy gyarmatainak életképességét biztosítsa), a Német Birodalom vezetői, gyorsan felismerve a helyzetet, alkalmasnak találták a pillanatot arra, hogy a stresai hatalmak között felmerülő ellentéteket kihasználják a maguk javára. A birodalmi vezér és kancellár nagy taktikai ügyességgel felépített Reichstag-beszédének alaptónusa az angolbarátság volt — hiszen ez Hitler politikai hitvallásának is alapvető része, amint az a „Mein Kampf“ című könyvéből kiderül — de egyúttal igen barátságos közeledést is tartalmazott Olaszország felé. Körülbelül egyidejűleg mind a Német Birodalom mind Olaszország sajtója kölcsönösen beszüntette egymás támadását. Sőt jelek mutatkoztak arra is, hogy a Német Birodalom nem óhajtja támogatni Abesszíniát Olaszország ellen. Nincs teljesen kizárva tehát, hogy a brit kormány, amelyet az abesszín-kérdésben különböző elvi szempontok és politikai érdekek vezetnek, nem óhajtotta a Német Birodalomnál a teret átengedni Olaszországnak, hanem gyors akcióval magához horgonyozta le Hitlert, aki Anglia és Olaszország között ügylátszik amazt választotta.

Az ELMONDOTTAK azt bizonyítják, hogy az európai politikában az olasz-abesszín konfliktus alakulása és kimenetele kezd elsődrendű jelentőséggel bírni. Mint láttuk, hatása van mind a német-angol mind a német-francia viszony alakulására, a leszerelési politikára, és kétségtelen befolyással bír a középeurópai politikára is. Olaszország számára úgy kolóniáinak — Eritrea és a Szomáliföld — biztonsága, mint az anyaországban már el nem helyezhető népességi szaporulatának gazdasági boldogulása szempontjából életbevágó érdek Abesszíniának a megszerzése akár békés protektorátus, akár háborús hódítás formájában. Kétségtelen, hogy Abesszínia nem teljesítette Olaszországgal szemben vállalt szerződéses kötelezettségeit sem gazdasági, sem politikai téren. Az addisabbebai kormány semmiféle tekintéllyel nem bír a határmenti törzsek felett, amelyek az olasz koloniális hadsereg biztonságát veszélyeztetik. Kétségtelen, hogy Abesszínia kormányzása és belső állapota úgy szociális mint gazdasági szempontból a Kr. u. III. vagy IV. évszázad színvonalán áll. Az etióp császárság nemcsak hogy nem civilizált állam, hanem egyáltalán nem tekinthető konstituált államnak sem. Nem felel meg azoknak az alapelveknek, amelyeket a népszövetségi Egyezségokmány és ennek kapcsán a Népszövetség közgyűlése felállított a tagfelvétel felvételeire vonatkozólag: nem tesz eleget nemzetközi kötelezettségeinek és nincsenek megállapítható határai. Hiba volt felvenni a Népszövetségbe; angol részről némi kárörömmel rá is mutatnak arra, hogy annak idején 1923-ban a fekete hamita állam felvételét Franciaország javasolta és Olaszország melegen pártfogolta, míg Anglia ellene szavazott. Akkor Abesszínia kötelezettséget vállalt a rabszolgaság megszüntetésére: ezt a kötelezettségét nem volt képes és ma sem képes bevéltani. Azokat a gazdasági erőforrásokat, amelyeket az etióp birodalom földje rejt magában, nem képes kiaknázni: mindezen okokból szüksége van olyan civilizált hatalom vezetésére, amely, mint Olasz-

ország megmutatta, szervező, fejlesztő munkára képes a kezére jutott kolóniákban.

Mussolini felismerte azt, hogy birodalmának szüksége van erre a kolóniára. Minden álszenteskedéstől mentesen meg lehet állapítani, hogy bármennyire ragaszkodják is az abesszin nép és a hatalmának alávetett nagyszámú egyéb törzsek azokhoz a barbár, primitív állapotokhoz, amelyekben senyednek, az ő érdekükben is van, hogy egy nagy civilizált és kormányozni képes nemzet vezetése alá kerüljenek. Mindezeknek a tételeknek a helyességét többé-kevésbé elismerte Sir Samuel Hoare is többször említett exposéjában: Abesszínia súlyos bűneit Olaszországgal szemben és az olaszok expanziós törekvéseinek jogosságát. Csak azt vonta kétségbe, hogy ezért joga lenne háborút viselni egy másik népszövetségi tagállam ellen. De kijelentette, hogy Olaszországgal szemben fennálló régi barátságuk alapján bírálják el ezt a kérdést és igyekezni fognak vagy az 1906-os angol-francia-olasz megegyezés vagy a népszövetségi Egyezségokmány keretén belül megoldást találni. Ezzel szemben Mussolini tétele egyszerű, világos és erőteljes: vagy megállapítja a népszövetségi Tanács, hogy Abesszínia nem felelt meg kötelezettségeinek és nem képes önmagát kormányozni, ezért egy másik népszövetségi tagállam protektorátusa alá helyezi, —hiszen katonailag hasonló viszony áll fenn Nagy-Britannia és Irak között, tehát ez elképzelhető és összeegyeztethető a népszövetségi tagállam státusával,—vagy megállapítják, hogy nem felelt meg kötelezettségeinek, nem bír azokkal az alapelemekkel, amelyek feljogosítanak arra, hogy tagállam legyen, tehát kizárják a Népszövetségből és Olaszországnak szabad kezét adnak. Vagy végül Olaszország önmagának megadja azt a szabad kezét, amelyre szüksége van érdekei védelme szempontjából.

Ami Magyarországot illeti, nekünk rokonszenvel és bizonyos fokú érékközösséggel kell szemlélnünk Olaszország abesszíniai politikájának kifejlődését és remélnünk kell sikerét, mert hiszen Benito Mussolini és az ő Olaszországa ezzel a politikával is azt a dinamikus elgondolást képviseli, amely megfelel a történelmi realitás követelményeinek és a természetellenes megrögzítési kísérletekkel szemben a természetes fejlődés törvényeinek hódol. A Népszövetség mai doktrínájával ellentétben a Duce abesszíniai akciójában is azt a tételt képviseli, hogy a népszövetségi Egyezségokmány cikkelyeit nem lehet különválasztani, az egyiket alkalmazni s a másikat nem. Ha a népszövetségi tagállamok területi integritásáról szóló cikk alkalmazásáról van szó, akkor egyben tekintetbe kell venni az egész Egyezségokmányt és alkalmazni kell annak 19. cikkét is, amely az alkalmazhatatlanná vált szerződések időnkénti felülvizsgálását állapítja meg. Továbbá az az állapot, amelyben Abesszínia ma van, utóvégre is teljesen megfelel annak a leírásnak, amelyet a népszövetségi Egyezségokmány 22. cikkében a mandátum alá kerülő területekre nézve állapít meg: „olyan területekről van itt szó, amelyek lakossága a mai modern világ különösen nehéz viszonyai között nem képes önmagát kormányozni. A civilizáció szent missziója tehát ezeknek a népeknek jólétéről és fejlődéséről gondoskodni.“ Mind Olaszország mind az európai béke érdekében teljes szolidaritással azt kell remélnünk, hogy a közeljövő olyan megoldást hoz, amely nem zavarja meg az európai hatalmak békés egyetértését és amellyel Olaszország jogos érdekeinek és kívánságainak teljes mértékben megfelel.

AZ ABESSZÍNIÁI KÉRDÉS fejlődése, a német-angol tengeri megegyezésnek a keleteurópai, a Balti-tengeri és a középeurópai helyzetre való kihatásai mindenekelőtt az európai államférfiak és katonák utazásainak és látogatásainak egész sorát zúdították kontinensünkre. Eden angol

miniszter párizsi és római útja után feljegyzendő a francia vezérkar főnökének, Gamelin tábornoknak római utazása, Benes moszkvai látogatása, ezt követően Beck lengyel külügyminiszter berlini fogadtatása, Titulescunak mint a kisantant és a balkánszövetség Tanácsa elnökének párizsi és londoni mozgolódásai, Kondylis görög helyettes miniszterelnöknek és hadügyminiszternek római, bledi és belgrádi utazása, Pál jugoszláv régensherceg szinajai útja és Avenol népszövetségi főtitkár londoni és párizsi tárgyalásai.

A francia vezérkar főnökének római útját — hivatalos közlés híján — úgy kommentálta a sajtó, hogy ez a január 7-1 francia-olasz megegyezést szoros katonai megállapodással egészíti ki. Ezzel Mussolini a keletafrikai hadjáratra vagy expanzióra, amely évekre igénybeveheti Olaszország erejének egy részét, szabadabb kezet kap. Elsősorban nem kell a francia határt védelmeznie; másodsorban a két állam állítólag megállapodott határainak közös és szolidáris védelmére a La Manche-csatornától a Rajnán át a Brennerig. Ezzel a lépéssel az Anschluss-ellenes két nagyhatalom figyelmeztetni akarta az esetleg kalandra hajlandókat, hogy változatlanul készen áll. Az őszre tervezett nagy olasz hadgyakorlatokkal pedig, amelyeken 500.000 embert mozgat meg Dél-Tirolban a Duce, azt akarja mutatni, hogy ha Abesszíniában van is elfoglalva, ez nem köti le őt egészen, hanem ugyanolyan figyelemmel és elegendő erővel kíséri az osztrák kérdést is, mint a múlt esztendőben.

Benes moszkvai útjára és Csehszlovákiának a Szovjettel kötött szoros szövetségére nyilván válaszként jött Beck külügyminiszter berlini látogatása, melynek ugyan Göring és Göbbels többszöri lengyelországi látogatása után udvariassági jelleget is lehet tulajdonítani. Nem kétséges, hogy a lengyel külügyminisztert erre az útra a német flottának a Balti-tengeren való megjelenése is készítette. A látogatás befejeztével kiadott kommuniké és Beck ezredes nyilatkozatai nem azt mutatják, mintha „a német-lengyel barátság elmélyítésén“ kívül a megbeszélések más konkrétumhoz vezettek volna. Ezek a konkrétumok az 1944-ben lejárató német-lengyel szerződésnek már most újabb tíz évre való meghosszabbítása, vagy pedig a mai lengyel határoknak végleges garantálása lehettek volna. A két állam állásfoglalása a keleti paktumhoz mindenestre nem változott és nem kétséges az sem, hogy úgy a szovjettel, mint a cseh szomszédal szemben követendő, nagyjából azonos érdekből fakadó politikájuk kialakulását és részleteit megállapították.

Jelentékeny feltűnést keltett Európaszerte az osztrák kormánynak amaz elhatározása, hogy a Habsburg-ház családi vagyonát visszaadja jogos tulajdonosának és megszünteti Ausztria volt uralkodóháza tagjaira, különösen az uralkodóház fejére kimondott száműzetést. A magyar közvélemény az osztrák kormánynak és törvényhozásnak ebben az aktusában nem lát mást, mint egy, a forradalmak zűrzavarában történt jogfosztásnak a jóvátételét. Ausztria, mely az osztrák-magyar monarchia összes államai között a legtöbbet köszönhet a Habsburg-háznak, hálátlanságot mutatott akkor, amikor ősi dinasztiájával szembe fordult; ma tehát, amikor a Habsburg-házra vonatkozóan is érvényesítik a magántulajdon elvét, Ausztriának mai kormánya csupán természetes kötelességének tesz eleget. Ausztriának ez a lépése nagy nyugtalanságot keltett különösen a kisantant egyes államaiban, ahol ezt a Habsburg-ház restaurálására irányuló első lépésnek tekintették. Ez a reakció jellemző a három kisantant állam belső stabilitására, illetve arra, hogy vezető államférfiai hogyan becsülik ezt a stabilitást és milyen jelentőséget tulajdonítanak azoknak a centrifugális erőknek, amelyeket a Habsburg-ház fejének megjelenése a láthatáron új életre ébreszthet. Tárgyilagos szemlélő számára a Habsburg-dinasztia visszahívásának kérdése Európa mai helyzetében nem igen látszik aktuálisabbnak,

mint tíz vagy tizenöt évvel ezelőtt, természetesen — hacsak nem állnak be rövidesen alapvető változások több irányban.

Titulescu párizsi és londoni tevékenysége kétségtelenül a német-angol megegyezés által teremtett helyzetnek a kisantant életkilátásaira való befolyására, az abessziniai konfliktusnak a középeurópai helyzetre való kihatásaira, nemkülönben a Habsburg-kérdésre vonatkozhatott. Nem igen lehet megállapítani, hogy elvi kijelentéseken kívül kapott-e más biztosítékot. A restauráció kérdésének megjelenése a láthatáron hozta mozgásba a jugoszlávok régenshercegét is, aki színajai udvariassági látogatás formájában a kisantanton belül jugoszláv-román megbeszélést tartott azzal a céllal, hogy egy nevezőre hozza Belgrádot és Bukarestet a Habsburgokkal szemben. A kisantant létezésének egyetlen reális alapja a Magyarország elleni gyűlölet és a közös védekezés a kifosztott szomszéd ellen. Minden más irányban szerteágaznak a három állam érdekei. Áll ez az Anschluss és a Habsburg-restauráció egymással összefüggő kérdésére is. A restaurációval szemben Jugoszlávia ellenállása a legélesebb. Belgrád a restaurációt casus bellinek óhajtaná tekinteni, míg tudvalevőleg az Anschluss iránt nem viseltetik ellenséges érzelmekkel, sőt tagadhatatlanul messze megy a németbarátság keresésében. Benes ugyan még nemrég kijelentette: „inkább Anschluss, mint restauráció“, de ma talán már nem egészen oktan a feltevés, hogy az Anschluss-veszély közeledtével Prága már nem lenne olyan intranzigens a Habsburg-házzal szemben, mint Belgrád. Végül Titulescu szokott hevülékenységével hangoztatja ugyan, hogy az Anschluss háborút jelent, ma még azonban távolról sem látszik biztosnak, hogy országa követné-e ezen az úton tevékeny külügyminiszterét, az sem valószínű egyelőre, hogy Románia óriási kerülővel csapatait Bécsbe küldje egy esetleges restauráció megakadályozására vagy megtorlására. A Pál herceg látogatása nyomán tett kijelentések megállapítják, hogy a Habsburg-kérdésben teljes az egyetértés a két állam között és hogy ez állásfoglaláshoz Csehország is csatlakozott. Arranéze azonban, hogy vajjon milyen tevékenységi programban egyeztek meg, ma még semmiféle hír nem szivárgott ki. Az kétségtelennek látszik, hogy a kisantant taktikai egység, diplomáciai akciókra képes, de nem történelmi megpróbáltatásokat vagy válságokat kibíró természetes, organikus únió.

A restauráció kérdése egy másik európai államban már teljesen aktuálissá vált közben. A görög nemzetgyűlés törvényt fogadott el, amelynek alapján a köztársaság területén november 15-én tartanak meg a népszavazást a kormányformáról: demokratikus királyság II. György király visszahívásával vagy más új királyjelölt behelyezésével, avagy köztársaság. Rondylis tábornok római és jugoszláviai útja nyilván a restauráció előkészítésének szolt, amiből arra kell következtetni, hogy a görög kormány a görög nép többségének állásfoglalását a monarchia visszaállítása mellett valószínűnek tartja, amit Rondylis visszatérte után a monarchikus irányú kormányrekonstrukció is bizonyít. Olaszország, amelynek viszonya Görögországhoz az utóbbi időben ismét megjavult és barátiává lett, de a kisantant két monarchiája is, a jelek szerint barátságosan viseltetnek a görög restaurációval szemben. A restauráció tehát, úgylátszik, nem elvi kérdés, hanem az egyes kormányok különböző irányokban különbözőképpen, eminensen gyakorlati szempontok alapján ítélik meg.

A francia köztársaság fenyegető válsága egyelőre elmúlt. Július 14-re jósolták meg a jobb- és baloldali erők összeütközését. De a kormány elhatározása, hogy mindent megakadályoz, ami az egyszerű tüntetésen túlmegy és az a szellemes intézkedés, hogy a baloldali csoportokat, a „front populaire“-t a Bastille körül, a jobboldali alakulatokat, a ligákat pedig a Champs-

Elysées-negyedben az Étoile körül csoportosították, megmentette a köztársaságot a polgárháborútól. A Laval-kormány számára különben is nehéz teherpróba végrehajtani azokat a drasztikus takarékosági rendszabályokat, amelyeket a kormány meglepő bátorsággal elhatározott és amelyekre feltétlenül szükség van, hogy a költségvetési egyensúly helyreálljon és Franciaország megmeneküljön a legsúlyosabb gazdasági és pénzügyi válságtól, amelybe jelentékeny gazdagsága dacára is belesodródhatik.

OTTLIK GYÖRGY

A MAGYAR KISEBBSÉG ROMÁNIÁBAN¹

Nyelvvizsgák és numerusok Romániában — A Székely Mózes-eset — Kisebbségi front és a dunai újságírókongresszus — Aktivításban az Országos Magyar Párt — Atrocitások és jogfosztások

A KISEBBSÉGI SORS, a kisebbségek kezében van — mondotta Jorga Miklós professzor, a Liga Culturala csernovici gyűlésén. — Ha látjuk róluk, hogy együtt akarnak dolgozni velünk, akkor egyenrangúak leszünk.“ Inculet belügyminiszter pedig Nagyváradon jelentette ki, miniszteri felelőssége mellett: „A kisebbségi kérdésben az alkotmány és a békeszerződések alapján állunk. A kisebbségektől csak egyet várunk: lojalitást!“ — Milyen szöges és katasztrofális ellentétben állanak ezekkel a román részről történt megnyilatkozásokkal szemben Sulyok István református püspök legutóbb elhangzott szavai: „A mai állapot tarthatatlan... de mégsem merném felvetni a jobbraváltás lehetetlenségének kérdését, mert akkor tényleg odáig jutunk, hogy Dante poklának felírását olvashatjuk: Hagyjatok fel minden reménnyel.“

Ezek a mondatok a napnál világosabban mutatják azt az atmoszférikus állapotot, amelyben a romániai magyar népkisebbség a legutóbbi hónapot töltötte. A románság nem akarja semmiképpen sem elhinni, hogy magyar népkisebbsége ottani és mai problémáit akarja csupán megoldani és mindössze egyenjogú polgár akar lenni abban az országban, amelybe sorsa rendelte. Az illojalitás és irredentizmus hamis vádjával megbélyegzett magyarság ellen tovább folyt a múlt hónapban is a pusztító hadjárat, nagyon is érzékelhető sikokon — és hiába volt minden újabb hitvallás és bizonyítás!

A nyelvvizsgák réme állandóan a kisebbségiek feje felett lebeg és sorra pusztítja az existenciákat. A magyar kisebbségi közalkalmazottak egész sorát bocsátották el állásaikból nyugdíj nélkül ebben a hónapban is, és a Székelyföld fővárosában, Marosvásárhelyt az utolsó magyar utca-seprőt is kidobták állásából. A legszékelyebb városnak ma már nincsen magyar közalkalmazottja! A legújabb miniszteri rendeletek is egyre súlyosabbá teszik a helyzetet. Anghelescu közoktatásügyi miniszter elrendelte, hogy az összes kisebbségi tanerők, akik a legutóbbi vizsgán nem feleltek meg, vagy román tudásukhoz kétség fér, kötelesek részt venni a Piatra-Neamjban tartandó kéthónapos nyelvtanfolyamon — természetesen saját

¹ Folyóiratunk látva azon elhanyagolást, melyben kisebbségi magyarjaink sorsa a közvélemény orgánumaiban általában részestül, ezután állandó rovatban, egész rövid, adatközlő formában fogja közölni a velük történt nevezetesebb eseményeket. Természetesen nagyobb, összefoglaló cikkeink a kisebbségi témakörből továbbra is meg fognak jelenni. *A szerk.*

költségükön. A nyomorgó kisebbségi tanerőkre nézve szörnyű anyagi csapást jelent ez a miniszteri rendelet, amely újabb kilátástalan küzdelemre kényszeríti őket. A belügyminiszter egy másik rendelete a kisebbségiekre nézve megszorította a nyugdíjazási törvény vonatkozó szakaszát, úgyhogy betegség címén csak az a kisebbségi közalkalmazott kérheti nyugdíjazását, aki a nyelvvizsgán megfelelt.

Amíg a nyelvtanfolyamok és vizsgák segélyével felülről irtják a magyarságot, nem feledkeznek meg a gyökérvágó csákányról sem. Az ezidei érettségi vizsgák meghaladják az eddig átélt legsötétebb anghelescuiánus korszakokat. A magyar ifjúság bukási százaléka 75—95% között mozgott, de egyes tanintézetekben megközelítette a száz százalékot is. A kisebbségiek buktatása olymértékben rontotta az országos arányszámot, hogy az több mint kétszeresével 62 százalékra szökkent fel. Szinte szervesen kapcsolódik ezekhez az intézkedésekhez az egyetemeken elrendelt numerus clausus, amely szigorú képesítési vizsgához köti az egyetemi felvételt. A vizsgák szóbeliek és írásbeliek, összeállításuk széleskörű ismeretet igényel. A román nyelv első helyen szerepel és az egyetemre csak azt lehet felvenni, aki médiánál jobb osztályzatot ér el. Az egyetemi létszámot mindenütt csökkentették és elsősorban Kolozsvárt, ahová a következő tanévben mindössze 930 hallgató iratkozhatik be. A rendelet következménye nyilvánvalóan az lesz, hogy az egyetemi végzettség magyar kisebbségi ifjú számára elérhetetlenné válik. A vizsgák szigorúságára egyébként jellemző, hogy a még nem véglegesített tanárokat ú.n. capacitate vizsgára rendelték, amelytől függött kinevezhetőségük. A 37 jelentkező közül mindössze hármat engedtek át. A megbukottak nem nevezhetők ki és így a kisebbségi jellegű középiskolák rövidesen magyar tanár nélkül maradnak, mert a régi tanárok rohamosan kiöregednek és a megüresedett helyekre a törvény rendelkezése értelmében az előírt intézetenként! nyolc román tanerőn kívül is románokat fognak kinevezni, képesített magyar tanerők híján. Az elmúlt hónap eredményei megpecsételték az erdélyi magyar középosztály művelődésének sorsát.

Székely Mózes, a „Zátony“ és a „Csütörtök“ szerzőjének elítéltetése és annak körülményei igen széles hullámokat vertek fel az ügy tulajdonképpen lényegén túlmutató jelentőséggel. Székely Mózes könyvében az erdélyi románság problémáit boncolta és élesen mutatott rá azokra a különbségekre, amelyek az erdélyi románt az ókirályságbelitől elválasztják. Székely Mózes — igazi nevén Daday Lórántot — irredenta bűncselekmény miatt hathavi börtönre ítélték, amelyet a dési fogházban tölt ki. Ügyének különös érdekessége azonban azok a mentővallomások voltak, amelyeket Vajda Sándor, a numerus valachicus atyja és hű segítőtársa, Man lelkész mondottak Daday mellett, együtt a román falusi papokkal és tanítókkal, akik mély megbecsüléssel és szeretettel védték a magyar író. Victor Eftimiu, a román Pen-klub elnöke éles szavakkal kelt ki az ítélet ellen és a Pátriának írt nyílt levélben kijelentette, hogy ilyen alapon minden román írónak a sóbányában volna a helye. Eftimiu ellen hajsza indult meg a sovén sajtó részéről, amely változatlan erővel tart. A magyarság igyekezett levonatni azt a konzekvenciát a románokkal, hogy Daday nem egyedül áll mint a románság megbecsülője, aki erdélyi testvériséget érez velük szemben ... természetesen eredménytelenül.

Sok szó esett a kisebbségi front kialakításáról is, amely talán több reménységgel vehetné fel a küzdelmet az elsőprő román áradattal szemben. A bukaresti sajtó koncentrált támadást intézett e „vágyalom“ ellen, a legereyesebb intézkedéseket követelve a kisebbségek újabb „rendbontó“ törekvése ellen. A kisebbségi front természetesen még „vágyálmi“ álla-

potában összeomlott a romániai német horogkeresztes mozgalom uralomra-jutásával, amely még annyi közösséget sem kíván a magyarokkal, mint az előző polgári rezsim. A szatmármegyei magyar-német iskolakonfliktusban hozott ítélet, amely tizenhárom községben szüntette meg a magyar elemi iskolát, továbbá a Pacha Ágoston temesvári püspök egyházmegyéjében kitört nemzetiségi villongás, amelynek során a magyar katolikusok arányos részt követeltek az egyházi javakból és főleg a papneveldeben való oktatásból, a püspök meglehangú ígéreteivel felületileg elsimult ugyan, de a délvidéki magyar katolikusok feszülten várják az ígéretek beváltását. Ezekkel a, hogy úgy mondjam nemzetstátusi kérdésekkel kapcsolatban keltett igen nagy feltűnést Spectator pünkösdi cikke a kolozsvári Független Újságban, amelyben a magyar-román megbékélés érdekében egy dunai újságírókongresszus összehívását javasolta. A gondolat úgy Bukarestben, mint Budapesten kedvező visszhangra talált, de az ügyben kezdeményező lépések egyik oldalon sem történtek.

Az Országos Magyar Párt az elmúlt hónapban élénk aktivitást fejtett ki. A pártközpont erősen dolgozik a Székelyföldön tartandó nagygyűlés előkészítésén, amely ezidén rendkívüli jelentőségű lesz és valószínűen sok tekintetben új állásfoglalást hoz az aktuális kérdésekkel szemben. A párt főtanácsa többnapos ülést tartott, amelyen foglalkozott az összes kérdésekkel. A jelentések alapján történt felszólalások egytől-egyig azt szögezték le, hogy a magyarság nemzetkisebbségi sorsának legelviselhetetlenebb szaká-hoz érkezett, amely már magát az egész magyarságot létében támadja. A párt vidéki szervezetei is egymásután tartották nagysikerű gyűléseiket, amelyek közül különös ügyeimet érdemel az aradi és bánági párttagozat lippai nagygyűlése, amelyen falusi kultúrházak építését határozták el, hogy azok gócai legyenek a magyar kultúrának. A bánáti párttagozat vezetőségében valószínűen rövidesen örvendetes változás történik, amennyiben az Ambrózy Andor báró halálával megüresedett pártelnöki széket, amely azóta nem lett betöltve, Jakabffy Elemérrel, a kisebbségi politika e kitűnő harcosával foglaltatják el. — A magyarság kulturális erejének monumentális bizonyítéka volt a székely dalosünnepély, amelyen másfélezer dalos vett részt. A marosvásárhelyi ünnep az erdélyi magyarság eddig legnagyobb arányú kulturális megmozdulása volt.

Az elmúlt hónap nem szűkölködött atrocitásokban és jogfosztásokban sem. Ghibu Onisifor folytatta támadásait a katolikus rendek ellen, s Aradon, Kolozsvárt, Nagyváradon a rendőrség házkutatást tartott a rendházakban és különböző rendtörvényes pereket indított ellenük. A csendőrbatalitások és a kegyetlen végrehajtások ebben a hónapban is napirenden voltak, nem egy tragédiát idézve elő. — Bár a termés elég jónak ígérkezik, a falvakon a szegénység változatlan marad, mert a csekélyke jövedelemért jelentkezik az adóvégrehajtó és vele versengve a hitelezők. Változatlanul folyik a névelemzés és a vallási terror. Az agg Boros György unitárius püspök maga indult legutóbb megfélemlített híveit visszatéríteni az unitárius egyházba. Néhány nap alatt 204 székely tért vissza hitére, akik előbb a hatóságok rémítgefésére felvették a görög keleti hitet. — A valachisták egyre erélyesebben követelik „jogaikat“ és legutóbb Temesváron a román iparosok, kereskedők és munkások únióinak nagygyűlésén már 83-as arányt követeltek, minden egyéb képtelen követelésen kívül. Az elmúlt hónap egy nagy lépéssel vitte tovább Erdély magyarságát a katasztrófa útján és szomorú valóságot fednek Laár Ferenc szavai, amelyek a párt marosvásárhelyi gyűlésén mondott: „Elérkezett a törhetetlen egység törhetetlen kiépítésének utolsó órája!“

PRZEMYSŁ UTOLSÓ ÓRÁI

AVILAGHÁBORÚ sok nagy és apró tragédiáinak sorozatából még a mai, immár két évtizedes távlatban is kiemelkedik Przemysl várának tragédiája. Elestének hatása nagy volt hadműveleti szempontból, különösen reánk nézve, mert a felszabadult orosz erők tömege haladéktalanul a Kárpátok övezte magyar határ felé tódult és nagy véráldozattal lehetett csak megakadályozni, hogy hazánk szívébe ne nyomuljon. De pillanatnyilag talán még nagyobb volt a lélektani hatás. A volt monarchiában súlyos lehangoltságot okozott úgy a küzdőknél, mint az ország hátsó részében s az elismerésnek, a bajtársi együttérzésnek, a nagy veszteség fölötti elkeseredésnek számtalan jelével találkozunk a háborús irodalomban is.

Amíg azonban a vár odáig jutott, a tragédiának nagy útja volt, amelyből — éppen úgy, mint a dicsőségéből — a magyaroknak jutott a legnagyobb rész. E sorok a nagy tragédia utolsó óráiról akarnak egynéhány hangulatképet nyújtani.

1914 december közepén még tetőpontján állott a vár harci kedve; a Tamásy altábornagy vezette hatalmas kirohanás teljes sikerrel áttörte a körülzáró orosz gyűrűt; a kárpáti hadsereg és a kitörő csoport alig egynapos menettel kezét foghatott volna, ha a hadsereg-főparancsnokság a kitörés folytatását meg nem szünteti, mert a kárpáti hadsereg a nagy kimerültség és a nagy hó miatt nem tudott tovább előrejutni.

Szertefoszlottak legszebb reményeink, mert, akik a helyzettel tisztában voltunk, tudtuk, hogy ezzel a vár kapuja talán végleg bezárult s ezután már csak a jó katona optimizmusa tarthatja ébren bennünk a felszabadulás lehetőségében való bizakodást. A szokatlanul erős tél és a reá következő feneketlen galíciai sár a felszabadító hadműveleteknek gátat vetett; mire pedig a napsugaras tavasz eljön, — arra mi már feléltük önmagunkat hacsak a hadiszerencse különösen kegyes nem lesz hozzánk!

Mert a decemberi makacs kitörő harcokat is már egyharmadával csökkentett éleleladaggal kellett végigküzdeni; a marhahúst másodnaponként lóhús pótolta, a kenyéradag felére csökkent és ebben is 20% korpá volt; a fagyott, csekély mennyiségű krumplit és száraz répát harcok árán kellett az előtérrel behozni. Január és február hónapokban a helyzet fokozatosan rosszabodott. Hús — leginkább

löhús — és kenyéradag kisebbek és ritkábbak lettek; már nyírfaliszttal kísérleteztek; a lovak sózott faforgácsot kaptak széna helyett s széliében járt a kesernyés ízű vics, hogy most már zöld pápaszemet fognak hozzá kapni. Szalma híján a hó alól előkapart száraz falevél képezte a fekvő aljazatot, ami a tetű mérhetetlen elszaporodását eredményezte. A szokatlanul kemény télhez meleg ruha nem volt. Katonaszemnek szomorúan groteszk látvány volt, midőn a kitörésekre induló századokban függöny- és bútorszövetekből készült piros és sárga lábszártekereszt, tarkaszínű takarókat, fej- és fülvédőket kellett látni, amivel a hideg ellen próbálkoztak védekezni. Amit a várban találni lehetett, azt vették elő. Az emberek ellenálló képessége fokról-fokra csökkent, amit az eddig védelemre szorult körülzáró orosz sereg januárban támadásokra kezdett kihasználni, már-már a siker jeleivel.

Március elején több mint 12.000 ember volt kórházban. Március 10-én a honvédek híres Kasza-zászlóalja (parancsnoka Kasza százados volt) nagy hófúvásban volt kirendelve az egyik védőkörletbe egy második védővonal kiépítéséhez s pár kilométeres menet alatt — nagy megdöbbenésünkre — 100 ember a zászlóaljból kidőlt; március 14-én 8000 ember jelentkezik betegnek, ebből 2900 teljes kimerültséggel. Hogy miben állt ez a kimerülés, legjobban mutatja a következő eset.

Az egyik honvédcapat bevonulása után a dandár jeles parancsnoka egy honvédet az elhelyezési körlet előtt alig pár száz lépésre az utcán ülve talál, teljes felszereléssel, de láthatóan igen fáradtan. Mi bajod van, fiam? — kérdi tőle. „Nincs nekem semmi bajom, tábornok úr, — mondja elhaló hangon — csak nagyon gyenge vagyok; meg kell pihennem, hogy tovább menjek.“ A dandárparancsnok bement a kaszárnyaiba és azonnal segítséget küldött érte; mire behozták, meghalt, mint az orvosok mondták: „kihűlt“.

Ezekben az időkben, midőn a kenyérért való küzdelem volt az emberek legfájdalmasabb ügye, egyik napon egy előtérállásbeli honvédet találok a városban s beszéd közben meglepődve látom, hogy köpenye zsebében körülbelül félkilós cipót rejteget. Honnan van? kérdem. A felelettel azonban hosszas habozás után is adós maradt, mert féltette a drága kincset és forrását; csak nagynehezen vallott annyit, hogy 20 koronáért vette valahol, ahol a harcosok szenvedéseiből már akkor is üzletet tudtak csinálni.

Március közepén szomorú valósággá vált, hogy a még januárban felállított számvetés helyes volt és hogy az ágyúlőszer meg az élelem teljesen végét járja — a tábori hadseregtől pedig mitsem lehet várni, ínségében magára maradván, csakis egy, minden erőt összefogó kétségbeesett kitöréssel lehetett megmenteni a helyzetet, — de legalább is a fegyverbecsületet.

Aki ismerte és helyesen mérlegelte a viszonyokat, tudta, hogy csak a szerencsés körülmények csodálatos találkozása esetén lehetett ennek a kitörésnek némi kilátása a sikerre. Mégis — szinte megható volt — milyen naivul reménykedő és bizakodó hangulatban várták azt a leromlott magyar harcosok. Hiszen mindenki tudta, hogy ennek

jönnie kell, csak az időpontot fedte még titok. A várparancsnok éppen e titok érdekében természetesen csak utolsó pillanatban közölte erre vonatkozó elhatározását. Március közepétől úgyszólván egyik napról a másikra éltünk, minden pillanatban várva a döntő elhatározást, amit magunk is gyakori mérlegelés tárgyává tettünk, meg-megvitatva a tábori hadsereggel való egyesülés esélyeit.

Vége március 18-án reggel 9 órakor a várparancsnok az összes magasabb parancsnokokat magához rendelte s közölte sorsdöntő elhatározását, amely olyan meglepetést okozott, amilyenben a vár egész háborújában nem volt részünk.

A várparancsnok ugyanis elhatározta, hogy nem előre, a Kárpátoknál hónapok óta hiába erőlködő oroszok hátába, hanem hátrafelé, Lemberg irányában fogja az áttörést megkísérelni, ami azt jelentette, hogy a saját főerőinktől még jobban eltávolodunk és minden reményét feladhatjuk annak, hogy velük valaha is egyesülhessünk.

Ez az elhatározás abban a végsőkéig felcsigázott idegállapotban valósággal dermesztően hatott reánk, mert magában hordta a teljes valószínűtlenség és sikertelenség csíráját.

Sohasem lehet ennek katonailag elfogadható magyarázatát adni, mert ellentétben állott minden tapasztalattal és minden következtetéssel, amit a vár addigi harcaiból és a tábori hadsereghez való viszonyából le lehetett vonni. Tény az, hogy a hadseregfőparancsnokság is más véleményen volt s a Kárpátok felé való kitörést ajánlotta. A várparancsnok meglepő elhatározása tehát igen rossz alaphangulatot teremtett ahhoz a nehéz küzdelemhez, melynek előtte állottunk.

A kitörést másnap, 19-én éjjel 1 órakor, tehát teljes sötétségben, egyetlen lövés nélkül, feltűzött szuronnal, a legnagyobb csöndben, meglepetésszerűen kell végrehajtani; az ellenség sorait szuronyrohammal keresztültörve, kelet felé kell utat vágni, arra, ahol — a várparancsnok szerint — az oroszok eleségraktárai voltak és alkalom adódott hátsó összeköttetések elrombolására.

Ennek az elhatározásnak a hatása annál súlyosabban nehezedett reánk, mert a kitörés magvát magyarok képezték s bennük összpontosult úgy a magasabb vezetésnek, mint a vár védő seregének minden reménye. Hiszen ennek a védőseregnek jelentékeny része akkor már komolyan számításba sem jöhetett arra az emberfölötti feladatra, mit a vár körülzáró gyűrűjének áttörése és a főerővel való egyesülés jelent. Egyrészt, mert a nemzetiségi csapatok mindjobban megbízhatatlanok lettek, másrészt pedig, mert a hathónapos várvédelemben való alkalmazás és az általános legyöngülés folytán még a megbízható csapatokból is hiányzott az a támadó szellem, mely ilyen bonyolult és kockázatos hadművelethez szükséges. Csakis a 23. honvéd hadosztályra lehetett biztosan számítani, melynek csapatai a körülzárás egész ideje alatt nehéz támadó szellemben alkalmazták és ezekben a dicsőséges harcokban önbizalmuk és önérzetük megacélosodott.

A vármagban és az egyes védőkörletekben lévő honvédeknek már 18-án délután kellett a váröv mögötti gyülekezőhelyre vonulniok, hogy idejében készenlétbe helyezkedhessenek. E napon délután tehát

az egész védőrség végtelen lázas munkában és izgalomban volt. A nagy kitörés előkészületeinek utolsó, befejező része sűrűsödött össze e napon. Szervezkedés, gyülekezés, mozgás, málházás, lőtás-futás mindenütt; amit nem lehetett vagy nem volt mód elvinni, külön kellett rakni, nagyrészen megsemmisíteni. A mozgalom olyan feltűnő volt, hogy a végén nem volt egyetlen ember a lengyel városban, aki ne tudta volna a nagy „titkot“, hogy holnap lesz az utolsó erőfeszítés.

A Tamásy-hadosztály parancsnokságán is lázasan folyik a munka. Válogatunk, mit viszünk, mit hol hagyunk és mit semmisítünk meg. Csodálatos hangulat uralkodik; a bizakodásnak, az elkeseredésnek, a kétségnek izgató és keserű vegyülete, melyet nagyon lehangolóan befolyásolt az is, hogy voltak bajtársak, akiket nem vihettünk magunkkal, akiknek vissza kellett maradniok — egész biztosan fogolynak! Voltak ezek között harcedzett, a háború valóságos borzalmait látott tisztek, akik a búcsúzáskor gyermek módjára sírtak; végtelen melegséggel szorítottuk meg egymás kezét — találkozunk-e még?

Lezártam nagy hirtelen a 23. honvéd gyaloghadosztály-parancsnokság naplóját, mely híven örökítette meg az átélt eseményeket s a következő mondattal fejeztem be: „Mélységes keserűséggel tölt el bennünket, hogy ennek a kiváló hadosztálynak, mely annyi dicsőséget szerzett a várnak és a magyar névnek, — anyagi előgondoskodások hiányában kell ilyen válságos helyzetbe kerülnie. Legyen velünk a magyarok Istene!“

Aztán átküldtem a várparancsnoksághoz, — így volt elrendelve — azzal a kéréssel, hogy a legfontosabb történeti okmányokat tegyék koporsóba s szabályszerűen temessék el, mint a többi halottakat, hisz akkor volt olyan nap, hogy 30—40-et kellett temetni. Így biztosan megkaptuk volna azokat később, — sajnos, másképp történt, a napló is elveszett.

Ebben a szorongó hangulatban, mely az egész várra ránehezedett, a késő délutáni órákban egyszer csak élénk, menetütemre hangzó, erőteljes magyar ének üti meg fülünket. Pattogó magyar katonadaloktól hangzik véges-végig a lengyel város; magyar honvédek, elcsigázott, kiéhezett, sárgára aszott, de büszke magyar harcosok: az 5. honvéd gyalogezred megy utolsó útjára, az utolsó kitörés éjszakai gyülekező helyére. Utána a többiek!

Ebben a pillanatban, — melynek sorsdöntő súlyát és nagy lelki hatását csak az tudja teljesen átérezni, aki benne élt — úgy éreztük, hogy mi vagyunk a világ legelső nemzete! Ragyogó büszkeség ült ki arcunkon, mert csodát láttunk; a végtelen testi és lelki szenvedések sem voltak képesek elnyomni a magyar virtust és magyar reménységet. Ügy hatottak az idegen városban, a várőrség sokféle nemzetisége között, mintha ők lettek volna a vár parancsolói; ki lehetett érezni belőlük azt a fölényes és büszke öntudatot, mely azt mondja, hogy lám, így kell indulni az utolsó nagy harcra!

Pedig mennyi roncs volt közöttük. Elindulás előtt mindenki három darab, külön erre az alkalomra tartogatott konzervet kapott azzal a szigorú paranccsal, hogy engedély nélkül felbontani halál-

büntetés terhe alatt tilos. De az éhes gyomornak nehéz az ilyet megtartani — ki tudja, mi lesz holnap?! Voltak, akik mohón megettek kettőt is egyszerre; szegények, életükkel fizettek érte: nem bírta el összeaszott gyomruk, szörnyű kínok között belehaltak!

Tamásy altábornagy este tíz órára összehívja a csapatparancsnokokat az egyik erődben, mely a hadosztály gyülekező helyének közelében volt, hogy mégegyszer személyesen beszéljen velük. Az erőd egyik sötét kazamatájában, halvány, kísérteties fénynél, komor csöndben együtt vagyunk. Mindenkin rajta ül a pillanat komolyságának kifejezése; hiszen pár óra alatt eldőlt a sorsunk dicsőséges megváltás vagy a katona legszomorúbb sorsa: a fogság, vagy — ami nem is volna a legrosszabb — a katona dicső halála!

Tamásy altábornagy szemlét tart derék, sok harcban bevált parancsnokai felett, kiadja a támadásra az utolsó parancsokat és utasításokat, azután — a végén — a katona szentségére, a zászlókra nézve intézkedik s kimondja a nehéz szót, hogy végső pillanatban, hogy az ellenség kezébe ne kerüljenek, meg kell semmisíteni azokat.

Halálos csend követte ezt, mert ebben a drámai hangulatban a zászló sorsának felvetése mindegyikünk lelkében mély visszhangot keltett; a zászlót megsemmisíteni: ez valóban az utolsó pillanatot jelenti!

Ebben a komor csöndben megszólal az öreg, mindig szófukar Szathmáry ezredes, a 2. honvéd gyalogezred parancsnoka, aki arról volt nevezetes, hogy nagy bottal a kezében, minden támadásnál Ő volt ezredének a legelső embere s mindig megfontolt, vontatott hangján szólt: „Alázatosan jelentem, a 2. honvéd gyalogezred már szét-darabolta a zászlóját!“ — Ha lehet a csöndet fokozni, akkor ez történt. Egy pillanatig szó sem hallatszik — azután Tamásy altábornagy csodálkozó hangon kérdi ennek a korai intézkedésnek az okát. „Lehet, hogy rosszul tettük“¹ — szól Szathmáry az ő izgalom nélküli hangján — „de én így láttam helyesnek; nem lehet tudni, az utolsó pillanatban mi történik; a zászló darabjait a tiszték maguknál elrejtették: s Isten segítségével haza fogják vinni.“ — A csodálatos előérzet adta ennek az ösztönös katonának a gondolatot; alig pár óra múlva már az ellenség negyedik vonalát rohamozta, mikor fedetlen oldalát ellentámadás éri és az egész ezredből csak 200 ember menekül meg.

Azzal a meggyőződéssel váltunk el egymástól éjféltájban, hogy itt minden magyar honvéd meg fogja tenni a kötelességét.

Az idegbontó várakozás hosszú órái következnek ezután; a vár előtt lévő drótakadályokat nem készítették elő a nagy kitörésre; csak keskeny, egyes emberek számára való átjárók voltak, ami a keresztülhatolást a vaksötétségben roppantul megnehezítette és annyira késleltette, hogy az éjjel egy órára elrendelt kirohanás órákra eltolódott s csak reggel három óra után indult meg, azonban még mindig, teljes sötétségben.

Ezután csata kezdődött, melyet egyelőre nem kísért ágyúsó, sem a géppuskák kattogása, csak a félelmetes csend és a szuronyok munkája, amit a sötétségben nem lehetett szemmel kísélni. A hadosztályparancsnokság csak távbeszélő jelentésekre van utalva s csak

ezzel tájékozódhat a mindenkori helyzetről. Lassan jönnek a jelentések; a kitörés megindul, a honvédek haladnak előre; hajnalban, mikor alighogy pirkadni kezd, már látnak az oroszok a hóval fedett terepen s megszólalnak az ágyúk; eszevesztett tűzzel árasztják el a kirohanókat. A honvédek haladnak; jobbról-balról a többiek azonban csakhamar megtorpannak. A Tamásy hadosztály egyedül tör előre: már a második vonalat rohamozza. Csak előre, folyton! Már a harmadik vonalra támadnak. De most, — Szathmáry ezredessel elveszett az Összekötetés; csak rohan előre, mint mindig, nem törődve, hogy az orosz ellenállás itt-ott már hatalmas erősítéseket kapott; a kitörők vonala meggömbült, szétszakadt, az oldalak nyitva vannak. Hiába minden erőlködés, Szathmáryval többé érintkezni nem lehet. Az egyik dandárparancsnok harcálláspontját képező erőd 58 telitalálatot jelent, Sztodola őrnagy a 7. honvéd gyalogezred zászlóaljparancsnoka szörnyű kézitusában halálosan megsebesítve; az 5. honvéd gyalogezred parancsnoka golyótól sebesülten jön hátra, a kötözőhelyre. De azért csak előre; már mindenütt a harmadik vonalat foglalják el, mikor ráeszmélünk, hogy jobbról-balról teljesen szabadok az oldalak; már törtetnek is az ellenség új erői a jobbszárny ellen a Maruska erdő felől. A mindig oly kiváló és megbízható Lázár őrnagy jelenti, hogy még néhány perc és el van vágva a hadosztály a vártól. A kora délelőtti órákban már látszik, hogy a támadás túlerőre talált és elvesztette lendületét.

A Tamásy hadosztály parancsnokságának harcálláspontját képező erőd ezalatt állandóan lövegtűz alatt állott. Egy gránát éppen két lovat terít le; előlről már kisebb csoportok jönnek vissza, kerülgetve a becsapódó gránátokat. Egyszer csak az egyik csoportból kiválik két ember, odalopódnak az egyik elhullott lóhoz, éles szuronyokkal, mintha kenyeret szelnének, nagyot lekanyarítanak a ló húsából; viszik magukkal: — egyszer mégis jól kell lakni!

Hétórai küzdelem után, melyből csakis magyarok vették ki a részüket, nyilvánvalóvá lett, hogy a kitörés non sikerült.

Tamásy altábornagy, a kemény katona szívósságával, éppen azt mérlegelte, hogy hogyan kellene a támadást megismételni, mikor megérkezik a várparancsnok utolsó harcintézkedése: Vissza az övonal mögé! Vége! Vége tehát az utolsó halvány reménynek is!

Este kilenc óra volt, mikor a hadosztályparancsnokság harcálláspontjáról bement a várban elhagyott helyiségébe, az osztrák-magyar bank épületébe, ahol tartalék élelmikészletünket kicsomagolva, vártuk a további fejleményeket.

Leírhatatlan és felejthetetlen az a hangulat, mely erőt vett rajtunk. Eleinte halálos csend; magunk elé révedezve, senkinek egy szó nem jött az ajkára, egy falat nem ment le a torkán. A legközelebbi jövő túlságos tisztán állt előttünk, hogysem arról szó eshetett volna.

Lassan, vontatva indul meg a beszéd; a kitörés epizódjai meg-elevenednek, bejönnek a pontos jelentések, melyek a tragédia valóságát mutatják: a Tamásy hadosztály 8500 harcosából 2500 maradt meg; a többivel ki tudja, mi van? — halott, sebesült vagy fogoly?

Közben a csapatok a sötétség leple alatt bevonultak a tegnap elhagyott védőkörletekbe, hogy kéznél legyenek, ha az ellenség a kitörés sikertelenségén felbátorodva, támadásba menne át. Ez -azonban még akkor is respektálta a vár védőrségét s nem mozdult; csak másnap és 'harmadnap tett kísérletet a váröv különböző részein, eredmény nélkül.

Az orosz tüzérség azonban az egész éjjel és a következő napon is szakadatlanul öntötte lövedékeit a vár különböző részeire, nem kímélve a város közepét sem. A várágyúk pedig utolsó lőszerüktől is megszabadulni kívánván, teljes erővel viszonozták a tüzelést s két napon át pokoli ágyúüvöltés jelezte, hogy itt egy nagy tragédia utolsó akkordjai zárulnak le.

Ebben a szörnyű ágyúzásban elérte a sorsa a vár hűséges rádió-antennáját is; március 20-án az oroszok összelőtték s a még hátralévő rövid időre tábori rádiót kellett felállítani, hogy a külvilággal még érintkezni lehessen.

Március 19-én útnak indult az utolsó repülő is a várból; a legfontosabb iratokat kellett eljuttatnia a hadsereg-főparancsnoksághoz; sajnos, a balsors ezt sem kímélte: még az övvonalon belül motorhiba miatt le kellett szállnia; a pilóta azt gondolva, hogy az övvonalon kívül van, az iratokat a géppel együtt felgyújtotta s így még azok is megsemmisültek.

Ahogy e két nap testi és lelki izgalmai némileg megcsillapodtak, helyzetünk sivársága fokozott mértékben hatott kedélyünkre. Csak a jól teljesített kötelesség tudata, a magyar katonai erények diadala és ezáltal fokozott önértetünk tette elviselhetővé ezeket az utolsó órákat.

Március 20-án már csak háromnapos élelem volt a várban, főleg lóban és konzervekben.

A várparancsnok úgy találta, hogy a sikertelen kitörési kísérlet megismétlése a csapatok erőállapota miatt lehetetlen, a vár további védelme pedig az élelem- és lőszerhiány miatt céltalan s elérkezett az a félve sejtett pillanat, amikor a várat teljes elpusztítás után fel kell adni és a védőrségnek a dicsőséges védelemhez méltó elvonulást biztosítani. Ez az elhatározás azonban nemcsak a legnehezebb, de a legnagyobb felelősséggel is terheli úgy a várparancsnokot, mint a csapatok parancsnokait, melyről utólag számot kell adni. Éppen ezért a várparancsnok március 21-én ismét összehívta a magasabb parancsnokokat, hogy jegyzőkönyvileg állapítsa meg azt, hogy a csapatok értéke milyen és lehetséges-e a kitörés megismétlése? A parancsnokok gondolkodás nélkül sorban kijelentették, hogy csapataik erre alkalmatlanok, csak Tamásy altábornagy, a 23. honvéd gyaloghadosztály acélos lelkű magyar parancsnoka volt az egyedüli, aki teljes határozottsággal jelentette ki, hogy az ő hadosztályának megmaradt része mindenek ellenére most is harcképes és ellenezte a feladást a legvégső erőfeszítés nélkül. A lengyel várban ez volt az utolsó magyar szó; történelmi bizonyítéka annak a magyar főlénynek, mely a várban uralkodott és méltó képviselője annak a magyar megbízhatóságnak és lelkiismeretes felfogásnak, mely a magyar katonát a nagy háborúban mindvégig jellemezte.

A várparancsnok azonban a vár feladását immár elkerülhetetlennek látta és elrendelte, hogy az egészségügyi anyag kivételével mindent, aminek az ellenség legcsekélyebb hasznát láthatja, el kell pusztítani.

Annak ellenére, hogy a rideg megfontolás szerint ez az elhatározás nem hathatott meglepetésszerűen senkire, az utolsó szó kimondása mégis csak fokozta az elkeseredés-szülte hangulatot. Voltak, akik nem tudták leküzdeni e nyomasztó lelki válságot, önkezükkel vetettek véget életüknek, ezek között a várparancsnokság egyik legidősebb törzstisztje, akinek felelősségét semmi sem terhelte, de keserűséggel megtelt katonalelke elvesztette az egyensúlyt.

Két napon át folyt a pusztítás; fegyvereket, géppuskákat, nyergeket, járműveket stb. összezúzták és széttörték; a még megtartott lovakat az utolsóig lelőtték; iratokat, sok milliónyi papírpénzt elégettek. Mint egy nagy égő máglya, olyan volt a vár e napokon, különösen 21-én délután és éjjel.

Március 22-én hajnalban volt a tragédia legutolsó akkordja; öt órákor az összes ágyúkat, hat órákor az erődöket és a San-hidakat kellett felrobbantani.

A sötétségben, reggel négy órákor, megindultunk a közelben lévő Tatár-dombra, hogy szemtanúi legyünk ennek a pokoli színjátéknak. Kifelé menet állandó, gyenge ropogás üti meg a fülünket; a felrobbantott lőszerraktárban gyúlnak sorra a puskalőszer gyutacsai; nem lehet megszüntetni, még harmadnap is folyton ropogtak.

öt órákor — pontosan — hallani az első detonációt; vége van az ágyúk dicsőségének. Szegény jó öreg ágyúk; megtették kötelességüket, már januárban 2—300 m-es hibával lőttek, annyira elhasználódtak. Pont hat órákor hatalmas és sorozatos robbanások: ezek az erődök! Sűrű, piszkos füst- és lángoszlopok szökellenek a levegőbe a váröv minden részén, tele kő- és egyéb törmelékkel, mintha tűzokádó hegyek lennének; a reggeli szürkületben kísértetiesen világítanak. Röviddel rá behullanak a San-folyóba a hidak, — előbb a vasúti, azután a közúti. Hangtalanul, játszi könnyedséggel törnek ketté; a robbanás hangja csak később jön — alig hallható. Vége: a megsemmisülés érzése tökéletes lett!

Mikor ez történt, a hadikövetek — két ezredes — már ott voltak az orosz táborban; éppen az átadási feltételekkel álltak elő, mikor a robbanások pokoli üvöltése betölti a levegőt. Az oroszok felháborodása határtalan volt! Már tudták, hogy csak romhalmazt kapnak. Feltételekről már szó sem lehetett; ahol fegyveres ellenállás nincs, ott csak a megalázás következik.

Az övonal fontosabb pontjaira szintén hadikövetek álltak ki fehér zászlóval; az oroszok azonban csak óvatosan közeledtek; erősen délelőtt volt már, mikor a legelső kozák század megjelent a városban, amit csak déltájban követett a másik.

Az első kozák század parancsnoka úgy viselkedett, mintha ő foglalta volna el a várat; rohanva kereste a várparancsnokot, nehogy valaki megelőzze és hősiességének bizonyosságául a kardját követelte tőle, amit a várparancsnok undorral utasított vissza; miután azonban

a kozák igen követelőően handabandázott, annyi engedményt tett neki a várparancsnok, hogy kardját leoldotta és egy asztalra helyezte, elvenni azonban nem engedte. Kozákunk ezért a fennhéjázó magatartásáért a később beérkező orosz hadosztályparancsnoktól alapos kioktatásban, sőt — úgy mondták akkor — testi fenyítésben is részesült.

Míg ezek történtek, csodálattal tekintünk az égboltra, ahonnan egy saját repülő ereszkedik le a várba; vájjon mit hoz, mit akar e romhalmazban ez a nem várt hírnök? Nem akart semmi mást, csak a várban felejtett pilóta-bajtársát, Lehmann századost, a mi állandó hűséges repülőnket akarta kimenteni; csak ezért jött, bár tudta, hogy a vállalkozás időpontja ezer veszedelmet rejt magában. De sikerült; megható példája a bajtársi önfeláldozásnak; Lehmann százados volt az egyedüli élő lény, aki az elveszett várból kiszabadult.

A honvéd hadosztályparancsnokság helyiségében a délután folyamán együtt voltunk s kínos bizonytalanságban tettük meg az utolsó rendelkezéseket, mikor feltett sapkával, kopogás és köszönés nélkül beront egy orosz törzskapitány s utána néhány katonája, jól felpakolva kofferekkel, amiket sorjában leraknak. E tapintatlan eljárás fölötti felháborodásomban odaszóltam bajtársaimhoz: „Nézzétek ezt a parasztot, milyen szemtelenül beront.“ — A batyujával foglalatосkodó törzskapitány erre megszólal: „Mit tetszik?“ — így, magyarul. — Meglepődve nézek rá, hozzálépek s kérdek: „ön tud magyarul?“ — mire a legnagyobb nyugalommal felel: „Nem olyan jól tudom, mint Apponyi, de azért én is beszélem magyarul. A háború előtt egy évet Budapesten tölteni; nagyon szép város!“ — Az oroszok így készültek a háborúra.

A vár parancsnokát, Kusmanek gyalogsági tábornokot, 24-én reggel hirtelen elvitték — többé nem is láttuk.

E napon bejött az újonnan kinevezett orosz várparancsnok, Artamanow gyalogsági tábornok s rögtön magához kérte Tamásy altábornagyot, Kusmanek helyettesét, s e nevezetes találkozás főleg minket, magyarokat érdekel.

Midőn Tamásy altábornagy belépett hozzá, Artamanow az oroszokat jellemző színpadi fellépéssel elébe ment, kétszer átölelte s a következő szavakkal kezdte a tárgyalást: „Tudom, hogy a vár oroszánjai a magyarok és különösen az ön honvédjei voltak; ön pedig, Excellenciád, az oroszánok oroszánja.“

Megvalljuk őszintén, abban a sivárságban jól esett nekünk az ellenség elismerése. Hiszen akkor már csak a múltból meríthettünk, hogy mit rejteget a jövő, kinek milyen szerepet szán, ki, hogyan, mikor fogja e történelmi időkben hazáját szolgálhatni, egyelőre mély titok fedte.

A vár utolsó órái leperogtek; ami ezután következett, már nem tartozik ide, de jobb is róla nem beszélni.

Az a dicsőséges magyar szellem, mely a vár életének utolsó óráiban megnyilatkozott, híven kísérte végig már kezdettől a vár mindkét körülvárájának idejét és irányítója volt a vár sorsának. A védőrség harcoló csapatainak 60%-a magyar volt, akik azonban a veszélyes helyekre sokszor 100%-ot adtak. Weber honvédtábornok

derék magyar népfelkelői voltak, akik Ratko Dimitriew legveszedelmesebb támadását visszautasították; Bielek magyar népfelkelő százados, budapesti ügyvéd, vitézsége és lélekjelenléte mentette meg a már elfoglalt erődöt a végleges eleséstől, mely tettéért a Mária Terézia-rendtől az arany vitézségi érmet kapta; magyar honvédek rohamozták meg ugyanekkor az övonalba már beférkőzött ellenséget és kergették vissza a vár elé; magyar honvédek képezték az összes nagy kitöréseknek a lelkét a második időszakban; minden fontosabb fegyvertény magyar névhez tapad és magyar dicsőséget jelentett.

Az életben maradt, a háború és hadifogság megalázó helyzetét és szenvedéseit átélő bajtársak, önzetlen magyar honfiak támogatásával a fővárosban emléket állítottak azoknak, akik a magyar név dicsőségét vérük hullásával szentelték meg. Ott áll az „oroszlán“, dühösen vicsorítva és támadó ugrásra készen, jelképezve az ő hősiességüket és elszántságukat; hirdetve mindörökké, hogy a magyar eredményeket és magyar erőt a legnagyobb testi és lelki megpróbáltatások sem tudják úgy elnyomni, hogy lánggra ne lobbanjanak akkor, amikor a Haza becsülete kívánja!

VITÉZ RÉVY KÁLMÁN